

NÁRODNÝ POPULIZMUS
NA SLOVENSKU
A SLOVENSKO-MAĎARSKÉ VZŤAHY
2006 – 2009

Editor: Kálmán Petőcz

Fórum inštitút pre výskum menšín

Národný populizmus na Slovensku
a slovensko-maďarské vzťahy 2006 – 2009

NÁRODNÝ POPULIZMUS
NA SLOVENSKU
A SLOVENSKO-MAĎARSKÉ VZŤAHY
2006 – 2009

EDITOR: KÁLMÁN PETŐCZ

Fórum inštitút pre výskum menšín,
Šamorín, 2009

Lektori:
Miroslav Kusý
Michal Vaščečka
Robert Žitňanský

Prípravu a vydanie publikácie podporil:
Open Society Institute, Budapest

© Autori, 2009
© Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009
Translation © Daniel Borský, Ildikó Haraszti, Eleonóra Sándor
ISBN: 978-80-89249-38-1

Obsah

Úvod	9
<i>Peter Učeň: Ako pristupovať k národnému populizmu</i>	13
Národný populizmus – život pojmu.....	13
Zacielené na populizmus.....	16
Nacionalizmus v podozrení.....	20
Postkomunistický národný populizmus v akcii	22
Rámec postkomunistického populizmu	23
Dôsledky tejto klasifikácie.....	27
Slovensko včera: národnopopulistický moment.....	28
Slovensko dnes: národný populizmus „light“?.....	32
Záver.....	35
<i>Grigorij Mesežnikov: Národný populizmus na Slovensku:</i> definovanie charakteru štátu a interpretácia vybraných historických udalostí.....	41
Národný populizmus a súvislosti jeho existencie na Slovensku.....	41
Protagonisti národno-populistickej politiky.....	43
Definovanie charakteru štátu.....	47
Interpretácia vybraných historických udalostí.....	54
Vyhliadky pre činnosť národných populistov na Slovensku.....	62
<i>Kálmán Petőcz: Slovensko po roku 2004 – národný populizmus</i> a maďarská otázka	67
Vstup do EÚ a NATO: zlom vo vývoji.....	67
Voľby 2006 a vyhrotenie slovensko-maďarských vzťahov.....	68
Výmena na čele SMK: nová munícia pre nacionálnych populistov	71
Rok 2008: rok posilňovania slovenskej národnej identity, dejä vu 1993 – 1998	74

Rok 2009: Historické dno, alebo nádej na zlepšenie?.....	80
Záver.....	89
<i>Kálmán Petőcz: Národný populizmus a volebné správanie.....</i>	<i>95</i>
Vymedzenie pojmov južné Slovensko, národnostne zmiešané územie, územie obývané maďarskou menšinou.....	100
Volebné správanie Slovákov na národnostne zmiešaných územiach.....	105
Porovnanie výsledkov prezidentských volieb 2009 a parlamentných volieb 2006 na južnom Slovensku. Úroveň obcí.....	121
Volebné správanie Maďarov.....	151
Záver.....	154
<i>Zuzana Mészárosová Lamplová: Slováci a Maďari na južnom Slovensku – možnosti uplatňovania jazykových práv.....</i>	<i>159</i>
Dominantný jazyk komunikácie.....	160
Rodinná komunikácia v detstve respondenta.....	160
Komunikácia v rodinách v súčasnosti.....	162
Súčasná mimorodinná, resp. verejná komunikácia.....	164
Názory Slovákov o možnostiach používania materinského jazyka na južnom Slovensku.....	166
Diskriminácia a jej príčiny.....	169
<i>Zsolt Gál: Argentína na Dunaji – populistická ekonomická politika ako najväčší nepriateľ udržateľného hospodárskeho rastu.....</i>	<i>171</i>
Fenomén populistickej economickej politiky.....	173
Úplná neúčinnosť a škodlivosť populistickej economickej politiky v strednej Európe.....	178
Zdroje populizmu na strane dopytu: racionalita a iracionalita voličov.....	187
Na záver.....	202
<i>Miroslav Kocúr: Za Boha, za národ – kresťanský národný populizmus.....</i>	<i>211</i>
Národný populizmus a kresťanské cirkvi.....	212
Slovenská katolícka hierarchia a niektoré konkrétne kauzy.....	213
Tiso a Slovenský štát.....	214
Nový trnavský arcibiskup a jeho názor na Tisove postoje.....	217
Maďarský biskup.....	218

Cyriľometodské slávnosti a betónové dvojkriže	219
Nacionalizácia versus globalizácia	220
Náboženstvo a politika.....	223
Globalizácia, univerzalizmus a kresťanstvo.....	224
Kresťanstvo a národný princíp, národnosť a etnická príslušnosť.....	225
Náboženská a národná identita – zmena paradigiem.....	226
Záverečné postrehy a návrhy riešenia – kresťanstvo ako príležitosť	227
Osobná zodpovednosť veriacich namiesto ritualizmu.....	228
Príklad dialógu a jeho rozuzlenie.....	229
Pomýľená verejnosť – aj vďaka KDH	230
Záver.....	231
<i>László Öllös: Čas maďarsko-slovenského dialógu (Namiesto záveru)</i>	235
PRÍLOHA	253
<i>Kálmán Petőcz: Najčastejšie stereotypné tvrdenia týkajúce sa slovensko-maďarských vzťahov, využívané v národno- populistickej rétorike.....</i>	255
Téza 1: „Nadštandardnosť“ práv.....	255
Téza 2. Maďarská „hrozba“.....	262
Téza 3. „Kolaborácia“	265
Téza 4. „Lojalita“	265
Téza 5. Zemepisné názvy musia byť v štátnom jazyku.....	267
Téza 6. Reciprocita.....	269
Téza 7. Etnická strana je prežitok.....	278
Dôsledky pre vývoj demokracie a chápanie ľudských práv	279
<i>Marie Vrabcová: Prípad Hedviga Malinová.....</i>	283
Komentár o efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a hospodárskom živote a na správe vecí verejných	319
Literatúra.....	363
Skratky politických strán	377
Autori	379

Úvod

Politický vývoj v krajinách Strednej Európy po ich pristúpení k Európskej únii v roku 2004, najmä po voľbách v rokoch 2005 a 2006 nabral zvláštny obrat. K moci sa dostali politici, ktorých štýl vyjadrovania, štýl presadzovania politických cieľov a prístup k oponentom bol pre politikov uhladených západoeurópskych salónov nezvyklý. Analytici, médiá, občianski aktivisti začali hovoriť o nástupe nového populizmu. Začala sa éra skúmania nového fenoménu: vznikali nespočetné publikácie, organizovali sa konferencie, semináre, workshopy, diskusie na tému populizmu, jeho teoretického uchopenia, popisu jeho pôsobenia, mechanizmov fungovania, vplyvu na voličov. Prínos tejto publikácie, ktorá je jedným z produktov projektu Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne s názvom Nacionálny populizmus a internetické vzťahy na Slovensku, nespočíva primárne v teoretickom diskurze. Myslíme si, že fenomén populizmu je v spisbe mnohých autorov pomerne komplexne popísaný. Čiastočný zoznam tejto spisby uvádzame v záverečnom prehľade bibliografie.

Naším cieľom bolo predovšetkým venovať sa špecifickej forme populizmu na Slovensku, ktorú nazývame nacionálnym, národným populizmom. Nacionálna verzia populizmu sa na Slovensku vykryštalizovala v polovici 90. rokov minulého storočia a je spojená s menom Vladimíra Mečiara. Charakteristike tejto verzie populizmu sa podrobne venuje úvodná štúdia Petra Učeňa. Pre účely nášho skúmania je podstatné, že Mečiarovi sa na vrchole svojej slávy podarilo presvedčiť kritickú masu slovenských voličov, že práve on je najlepšou zárukou ochrany Slovenska (slovenského národa) pred trojnásobnou hrozbou národnej skazy: pred Čechmi v otázkach štátnoprávneho usporiadania štátu a spravodlivého rozdeľovania spoločných statkov v rámci federácie; pred Maďarmi v otázkach územnej integrity a politickej suverenity štátu a v otázke zabránenia diskriminácie Slovákov na národnostne zmiešaných územiach; napokon, pred kapitalistickým zahraničím, multinacionálnymi korporáciami a medzinárodnými inštitúciami, ktoré v konšpirácii s Maďarmi a s inými vnútornými nepriateľmi štátu

(politickou opozíciou, médiami, mimovládnyimi organizáciami) útočia na ekonomickú, bezpečnostnú a politickú nezávislosť mladej, krehkej Slovenskej republiky. Štylizácia do polohy ochrancu vlasti pred trojakým nebezpečenstvom mu dlhé roky kryla chrbát pri nekompromisnom, niekedy až bezohľadnom presadzovaní svojich vlastných politických a ekonomických záujmov.

Po voľbách v roku 2006 a po nástupe vládnej trojkoalície SMER – SNS – HZDS k moci sme mnohí nadobudli dojem, že Slovensko sa vracia k tej podobe národného populizmu, ako kľúčového prostriedku politického súperenia, či skôr politického boja, na aký sme boli zvyknutí z 90. rokov 20. storočia. Je to naozaj tak, alebo máme do činenia len s jeho akousi „mäkkou“, neškodnou verziou, ktorá produkuje viac dymu ako ohňa? Je zaujímavé porovnať predpoklady vyslovené v úvodnej teoretickej štúdií, napísanej v lete roku 2007 a ostatnými štúdiami, ktoré sú zhrnutím výsledkov projektu a boli napísané v druhej polovici roku 2009.

S Čechmi sa Slováci už rozišli a po niekoľkých rokoch sa zdá, že vzťahy sú stabilizované, lepšie ako za federácie. Druhé dve zložky nacionálno-populistického posolstva sú však v politickom diskurze stále silne prítomné. Multinacionálne korporácie, „zlí“ kapitalisti, neprajné zahraničie, spolu s „vnútorným nepriateľom“ – Maďarmi, novinármi, politickými oponentmi a mimovládnyimi organizáciami naďalej útočia na vnútornú integritu a vonkajšiu bezpečnosť štátu. Alebo sa tak aspoň zdá podľa vyhrotenej rétoriky protagonistov vládnej moci.

Aké sú šance toho, aby sa tieto dve zostávajúce zložky nacionálno-populistickej munície na Slovensku eliminovali? Myslíme si, že jedným z kľúčov k riešeniu je omnoho aktívnejší prístup demokratickej politickej elity, rovnako ako aktivistov občianskej spoločnosti k otázke hľadania východísk pre slovensko-maďarské zmierenie a porozumenie, a k otázke postavenia maďarskej menšiny na Slovensku. Táto otázka je totiž vždy poruke, keď treba odvieť pozornosť verejnosti od kľúčových otázok ďalšieho smerovania Slovenska, hospodárenia s verejnými zdrojmi, korupcie, mravnosti a bezúhonnosti aktérov verejného života. Myslíme si, že nie je jedno ani to, či sa tu desať percent obyvateľov štátu patriacich k maďarskej menšine cíti ako doma, alebo sa k nim štát správa ako k cudziemu elementu, ako k piatej kolóne, ktorá je zneužívaná maďarskými politikmi na podkopávanie základov štátu.

Nezdieľame úplne ten názor časti slovenskej demokratickej intelektuálnej elity, podľa ktorého treba nacionálnych populistov najprv poraziť inými zbraňami: poukazovaním na ich pokrytectvo, skorumpovanosť a neod-

bornosť. Žiaľ, myslíme si, že vo vedomí kritickej masy slovenských voličov stojí problém takto: je síce možné, že všetci politici „kradnú“, ale niektorí aspoň úprimne bránia naše národné záujmy. Preto sa domnievame, že bez masívnej informačnej kampane o skutočnom stave národnostnej a menšinovej otázky na Slovensku, vrátane presadzovania interkultúrneho vzdelávania do škôl a interkultúrnej dimenzie pôsobenia verejnoprávnych médií sa situácia dlhodobo nemôže zásadným spôsobom zmeniť.

V tejto publikácii sme sa preto popri teoretických statiach väčšmi zamerali aj na analýzu takých aspektov, ktoré môžu poskytnúť určité východisko pre praktické kroky vedúce k zlepšeniu interetnických vzťahov na Slovensku. I keď sme sa sústredili predovšetkým na vzťahy slovensko-maďarské, je nám jasné, že ešte väčšie problémy môže v budúcnosti spôsobovať eskalácia napätia v relácii k rómskemu etniku, ako aj vo vzťahu k migrantom a príslušníkom iných kultúr. Je preto podľa nás veľmi dôležité, aby sa ešte pred tým, ako k tomu dôjde, slovenskí i maďarskí demokrati chlapsky postavili k riešeniu svojich vzájomných vzťahov. Aby sa potom spoločne mohli popasovať s budúcimi výzvami.

Kálmán Petőcz

PETER UČEŇ:

Ako pristupovať k národnému populizmu

Predmetom záujmu projektu, pre ktorý bol tento text napísaný, je konsolidácia politického národa v Slovenskej republike, ktorá je štátom s početnou etnickou menšinou. Autori a účastníci projektu evidentne hľadajú na svet z pozícií liberálnej demokracie, takže vnímajú populizmus ako prekážku na ceste budovania liberálno-demokratickej verzie politického národa pre slobodnú, avšak heterogénnu slovenskú spoločnosť.

Ambície tejto úvodnej štúdie sú prevažne metodologickej povahy. V snahe napomôcť úspechu projektu chce tento text ponúknuť niekoľko konceptov, ktoré môžu byť užitočné pri správnej conceptualizácii problému a pri eliminovaní existujúcich zmatkov. Tiež chce varovať pred nástrahami nekorektného používania pojmu 'národný populizmus', ale zároveň sa pokúsi obhájiť jeho užitočnosť pre analýzu slovenskej postkomunistickej politiky.

Národný populizmus – život pojmu

Výraz 'národný populizmus' pochádza z politológie a žurnalistiky, ktoré sa zaoberali takzvanou extrémnou alebo radikálnou pravicou, ktorá v druhej polovici dvadsiateho storočia začala predstavovať hrozbu pre konsenzus hlavného prúdu západoeurópskej politiky.

Radikálna/extrémna pravica¹ bola často pokladaná za druh antidemokratického extrémizmu alebo za výhonok fašizmu. Radikálne pravicové strany začali byť seriózne skúmané v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia, keď sa množili náznaky, že ich prítomnosť v politike bude trvalá a ich prístup v moci sa nedá vylúčiť. V rámci rôznych prístupov, v rozličných kombináciách a s rozdielnym stupňom presnosti prisúdili bádatelia týmto stranám definíčné prívlastky ako extrémizmus, nacionalizmus, antidemokratizmus, rasizmus, xenofóbia, autoritárstvo, protest, populizmus, ekonomický neoliberalizmus, a odpor voči prístahovalcom.

Prečo sa potom práve výraz ‘národný populizmus’ stal všeobecnou skratkou pre pomenovanie politiky radikálnej pravice? Voľba tohto ‘krstného mena’ odráža povahu hrozby, ktorú tieto strany pre hlavný prúd predstavovali, ale práve tak veľa prezrádza o liberálno-demokratických ‘krstných otcov’ strán, ktoré skutočne boli radikálne, populistické, nacionalistické a autoritárske.

Žiadny z atribútov, ktoré si radikálna pravica vyslúžila, nebol v európskej politike ozajstnou novinkou. Znepokojujúcou inováciou, ktorú radikálna pravica zaviedla, však bola efektívnosť ich kombinácie a ohlas, ktorý nachádzala v niektorých segmentoch európskeho voličstva. Aby sme porozumeli povahe tejto hrozby, bude užitočné si v skratke zrekapitulovať predpoklady povojnového konsenzu v Európe.

V typickej západoeurópskej spoločnosti sa ľavica (t.j. socialisti alebo sociálni demokrati) v zásade zhodla s pravicom (t.j. kresťanskými demokratmi alebo konzervatívami) na liberálno-demokratických normách pokiaľ ide o formu a obsah domácej politiky, na potrebe sociálneho štátu (tzv. *welfare state*) ako nástroja na zabezpečenie sociálnej stability a elimináciu extrémnej nerovnosti, a na postupnom a vyjednanom prenose niektorých právomocí z úrovne národného štátu na inštitúcie Európskej únie.

Povaha hrozby radikálnej pravice pre tento konsenzus spočívala napríklad v tom, že začala požadovať ‘nativistickú’ reinterpretáciu občianstva v západných spoločnostiach a sponchybovala, že občianstvo by malo byť púhym výsledkom právnych procedúr. Požiadavka ‘substanciálnejšieho’ definovania dôvodu na vznik občianstva bola čímsi viac ako len reakciou na začínajúci prílev emigrantov – bola príznakom odlišnej predstavy o povahe politiky. V tomto duchu začala radikálna pravica sponchybovať ‘posvätnú kravu’ liberálnych práv a slobôd, o ktorých v liberálnych demokraciách nebolo možné rozhodovať ľudovým hlasovaním. A európsku integráciu dôsledne prezentovala ako najväčšiu hrozbu pre pravé národné záujmy. Potenciálne dôsledky takejto reinterpretácie politiky boli pre liberálno-demokratický hlavný prúd fatálne.

Pokiaľ ide o ‘národný populizmus’, populizmus sa stal skratkou pre všetky antiliberálne prvky politiky radikálnej pravice, najmä neúctu voči etablovaným normám politického správania, očierňovanie etablovaných elít a spôsob, akým boli tieto prezentované ako zradcovia záujmov jednoduchých ľudí. Nacionalizmus zasa označoval vnútropolitický nativizmus a odpor k nadnárodným metódam a projektom na pokračovanie socioekonomického rozvoja európskych národov (napr. Európska únia).

Teda okrem toho, že radikálna pravica bola ‘pravicom’ v zmysle odmietania rovnosti ako výsledku štátnej intervencie, osvojila si vo svojej kri-

tike etablovaných aktérov, noriem a ideí nacionalizmus a populizmus. Tým, že interpretovala politické ako nacionálne, a tým, že proti sebe stavala elity a masy, radikálna pravica adresovala vážnu výzvu 'normálnemu' spôsobu vykonávania politiky v európskych spoločnostiach.

Aby sme sa vrátili k užitočným konceptom, treba pripomenúť, že MUDDE (2007) vytýčil deliacu čiaru medzi radikálnymi a extrémnymi stranami (pravice) a definoval ideologické jadro populistickej radikálnej pravice.

Podľa jeho definície *populistická radikálna* pravica vo všeobecnosti neodmieta demokraciu, len spochybňuje niektoré kľúčové prvky liberálnej demokracie ako napríklad ústavou chránené práva menšín. V analýzach by teda mala byť vnímaná oddelene od pravice *extrémnej*, ktorá odmieta *sanc-ta sanctissima* demokracie ako takej – čiže ideu zvrchovanosti ľudu. Obe patria do širokej rodiny politiky odmietajúcej liberalizmus, avšak zatiaľ čo radikálna pravica je iba antiliberálna, extrémna pravica je navyše aj antidemokratická. Populistická radikálna pravica by mala byť odlišená nielen od pravice extrémnej, ale aj od pravicových strán, ktoré sú radikálne avšak nie populistické. Napokon, keďže existujú aj strany, ktoré sú populistické, ale nie sú radikálne ani pravicové, tieto si tiež zaslúžia konceptuálnu separáciu.

Pokiaľ ide o ideológiu, Mudde definuje populistickú radikálnu pravicu ako formu politiky, ktorej podstatou je nacionalistické presvedčenie zvané nativizmus. Následne definuje ideologické jadro populistickej radikálnej pravice ako kombináciu nativizmu, autoritárstva a populizmu.

Nativizmus predstavuje „ideológiu, ktorá tvrdí, že štáty by mali byť obývané výlučne členmi natívnej skupiny (t.j. národa) a že nenatívne prvky (t.j. osoby ako aj idey) predstavujú zásadnú hrozbu pre homogénny národný štát. Kritériá pre určenie (ne)natívnosti môžu byť etnické, rasové či náboženské, avšak v každom prípade budú mať kultúrny element (MUDDE 2007, 19 – zvýraznené v origináli).

Koncept nativizmu analyticky pokrýva nacionalizmus, xenofóbiu, rasizmus (pretože nativizmus môže ale nemusí byť rasistický), protipristahovalecké postoje ako aj sociálny šovinizmus (tzv. *welfare chauvinism*) zo zmieneneho zoznamu atribútov radikálnej pravice. Nativizmus je pravou podstatou populistickej radikálnej pravice, ktorá teda môže byť užšie charakterizovaná ako politika nacionalizmu.²

Nativizmus však nevystihuje populistickú radikálnu pravicu úplne. Spolu s ním v jej ideologickom jadre identifikujeme aj autoritárstvo a populizmus. *Autoritárstvo* je „viera v striktno organizovanú spoločnosť, v ktorej majú byť priestupky voči autorite prísne trestané. V tejto interpretácii autoritárst-

vo obsahuje zákon a poriadok ako aj konvenčný kárny moralizmus ... Autoritárstvo nevyhnutne neznamená antidemokratizmus, avšak sa s ním ani nevyučuje“ (MUDDÉ, 2007, s. 23). Autoritárska povaha populistickej radikálnej pravice vysvetľuje mnoho jej sekundárnych a odvodených čít, ktoré sa vzťahujú k jej organizačným formám a štýlu vodcovstva.

Poslednou neoddeliteľnou súčasťou ideologického jadra populistickej radikálnej pravice je *populizmus*, ktorý môžeme predbežne definovať ako „bezobsažnú ideológiu, podľa ktorej možno spoločnosť v konečnom dôsledku rozdeliť na dve homogénne a protikladné skupiny – teda na ‘prostý ľud’ a ‘skorumpovanú elitu’ – a ktorá tvrdí, že politika by mala byť vyjadrením všeobecnej vôle (tzv. *volonté général*) ľudu“ (MUDDÉ 2007, 23).

Intuícia samotná nám spoľahlivo napovie, ako a prečo je táto ideologická kombinácia populistickej radikálnej pravice natoľko vzdialená hlavému prúdu európskej liberálnej demokracie.

V slovenskom kontexte zo všetkých relevantných politických strán iba Slovenská národná strana (SNS) spolu s už neexistujúcou Pravou slovenskou národnou stranou (PSNS) zodpovedá definícii populistickej radikálnej pravice. Keďže však táto strana zďaleka nevyčerpáva všetky slovenské kombinácie populizmu a nacionalizmu, neostáva nám iné len pokračovať v pátraní po nacionálnom populizme aj na iných miestach.

ZACIELENÉ NA POPULIZMUS

Populizmus bol tradične pokladaný za politiku, ktorá je cudzia a nepriateľská voči liberálnej demokracii. V poslednom čase sa však tento veľmi všeobecný pohľad vycibril. Objavili sa prístupy, ktoré vnímajú populizmus ako tým či oným spôsobom patriaci k demokracii – ako jej ‘nerozlučného spoločníka’, jej tieň, jej patológiu, alebo možnosť, ktorá je v demokracii neustále prítomná. Kým sa dostaneme k – podľa nášho názoru – optimálnej definícii populizmu, bude užitočné sa aspoň krátko zmieniť o viacerých prístupoch k populizmu.

Na pozadí autoritárskych tendencií vykazovaných paradigmatickými príkladmi populizmu v Latinskej Amerike v polovici dvadsiateho storočia bol populizmus často definovaný ‘kumulatívnymi’ zovšeobecňujúcimi definíciami, ktoré sa zameriavali na: 1) obsah sociálno-ekonomických politik populistických režimov; 2) sociálne zloženie voličstva, ktorý ich podporoval (t.j. zmiešané urbánno-rurálne triedne koalície); a 3) spôsob, akým populistickí vodcovia s voličstvom komunikovali. Na základe toho bol populizmus v rôznych formách opisovaný ako autoritársky, protizá-

padný, etatistický a redistributívny spôsob politiky – *de facto* socializmus – doplnený priamymi formami komunikácie so všetkými sociálnymi a triednymi skupinami voličstva ako dominantným nástrojom získavania ľudovej podpory.

Dôsledkom kumulatívnosti, t.j. snahy obsiahnuť v jednej definícii čo najviac čít populistických režimov, bolo, že podobné definície často zlyhávali v konfrontácii s realitou, najmä po tom, ako sa mnohí latinskoamerickí populistickí lídri v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch minulého storočia prihlásili k neoliberalnej ekonomike. V priamom rozpore s hospodárskej direktívnosti klasických populistov predchádzajúcej generácie sa neopopulizmom darilo úspešne kombinovať neoliberalizmus s priamym oslovaním voličských mas.

Pozostatky pokusov definovať populizmus na základe sociálno-ekonomických politík sa prejavovali aj potom, čo sa ťažisko skúmania populizmu presunulo z Latinskej Ameriky na západoeurópsku radikálnu pravicu. V počiatkoch bola radikálna pravica charakterizovaná na základe sociálno-ekonomických politík a sociálnej štruktúry podporovateľov. Objavilo sa obrovské množstvo literatúry skúmajúcej vznik a úspech radikálnych pravícových strán z hľadiska ‘ponuky’ a ‘dopytu’.

Postupne sa však v rámci populistických štúdií emancipovali prístupy posudzujúce populizmus ako taký, teda ako striktné politický fenomén skúmaný pokiaľ možno oddelene od politickej ekonomie, sociálnej politiky a politickej sociológie. Metodologický prínos takéhoto úsilia spočíval v poznaní, že viac než s politickou ekonomikou súvisí populizmus s reprezentatívnou demokraciou a konkrétnymi režimami liberálnej demokracie. Štúdiám populizmu sa vydalo smerom k sociálnej teórii a teórii demokracie; toto smerovanie bolo z väčšej časti reakciou na zdanlivú nepresvedčivosť predchádzajúcich sociálno-ekonomických zovšeobecnení.³

Výrazné rozdiely v demografickej podpore a sociálno-ekonomických politikách medzi latinskoamerickým a západoeurópskym populizmom posilnili presvedčenie, že centrom záujmu populistických štúdií by sa mal stať spôsob, akým populisti oslovujú svojich podporovateľov, to jest ľud.

Tu pramenia aj charakteristiky populizmu ako *politického štýlu* alebo „množiny osobitých tvrdení“, ako ho opísal Blokker, ktorý zhrnul svoje argumenty nasledujúcim spôsobom: „Osobitá množina populistických argumentov zahŕňa absolútnu prioritizáciu ľudu, jeho (ľubovoľne definovanej) politickej participácie a jeho zvrchovanej vôle, odpor voči elitárstvu a establišmentu, požiadavku radikálnej slobody a ‘priamej demokracie’, ‘odklatie’ odcudzeného ľudu (kde sa odcudzenie pokladá za výsledok

umelých konštrukcií právno-racionálnych inštitúcií) prostredníctvom zjednotenia ľudu s politickou mocou, spojené s pohrdaním formálnymi inštitúciami a pluralitnou reprezentatívnou demokraciou, ako aj organickú a nerozdelenú víziu 'ľudu' (BLOKKER 2005, 378).

Skôr než o odmietnutie idey demokracie sa populizmus podľa tohto prístupu snaží o jej osobitú interpretáciu alebo „osobitý štýl argumentácie“ (BLOKKER 2005, 386-7). Tento spočíva v „jednostrannom a partikulárnom pohľade na demokraciu, ktorý zdôrazňuje jej emancipatívne a ‘spasiteľské’ črty“ (BLOKKER 2005, 379), ktoré priamo súvisia so zvrchovanosťou ľudu ako podstatou demokracie.

Z tejto perspektívy nie je populizmus ideológiou. Aj keď môže byť schopný poskytnúť „základné nastavbové politicko-filozofické premisy“, zlyháva pri „ich ‘preklade’ do sústavy inštitúcií podobných tým, aké nachádzame v prípade politickej doktríny a inštitucionálnych derivátov liberalizmu“ (BLOKKER 2005, 378).

Zdôrazňovanie ‘nepraktickosti’ populizmu ako ideológie predstavuje zásadný rozdiel medzi staršími prístupmi k populizmu ako politickému štýlu a novšími pohľadmi, ktoré ho definujú užšie, predovšetkým ako osobitú interpretáciu politiky a teda ako *osobitú politickú ideológiu*, a až potom ako komplexný sociálno-politický fenomén mnohoznačnej povahy s početnými charakteristikami.

Zmienaná Muddeho definícia zapadá do tohto posledného prístupu, podobne ako mierne prepracovanejší koncept Stanleyho (2006). Stanley pokladá populizmus za „ideológiu charakterizovanú štyrmi jadrovými konceptmi, ktorých interakcia vytyčuje osobitú interpretáciu politiky“ a definuje ho nasledovným spôsobom: „Existencia dvoch homogénnych predmetov analýzy, teda ‘ľudu’ a ‘elity’ ako predmetov politiky; antagonistický vzťah medzi ľuďom a elitami ako štruktúra politiky; idea zvrchovanosti ľudu ako normatívne zdôvodnenie preferovania záujmov ľudu pred záujmom elity a pozitívna valorizácia ľudu spojená s očierňovaním elít ako morálne ospravedlnenie tejto preferencie (STANLEY 2006, 1).“

Autor tvrdí, že „populizmus treba vnímať ako osobitú ideológiu v tom, že vyjadruje špecifický spôsob konštrukcie politiky“ (STANLEY 2006, 1).

Podľa tohto prístupu je populizmus takzvanou ‘bezobsažnou’ ideológiou s malým počtom jadrových konceptov a preto predstavuje ľahko kombinovateľnú sústavu myšlienok. V prejavoch populistov sú jadrové koncepty populizmu prítomné prakticky vždy v kombinácii s inými ‘bezobsažnými’ ideológiami alebo komplexnejšími konceptmi ako napríklad socializmus či konzervativizmus. Kvôli obmedzenému počtu jadrových konceptov nie je

populizmus 'praktickou ideológiou'. Ak máme reagovať na citované Blokerove pochyby, populizmus nie je schopný poskytnúť komplexný politický program pre súčasné politické spoločnosti.

Hoci pre niekoho by definícia populizmu ako púhej ideológie – navyše nie príliš dominantnej – mohla byť sklamaním, zdá sa, že tento prístup napriek svojej skromnosti ponúka pozoruhodné výhody. Napríklad prirodzene očakáva, že populizmus sa bude v prejavocho a odkazoch politických aktérov nachádzať v kombinácii s inými ideologickými prvkami. Tým eliminuje potrebu identifikovať 'čistý' či 'pravý' populizmus ako aj tendenciu zhrnúť všetky možné charakteristiky populizmu pod spoločnú strechu. Ide o to, aby sme identifikovali to, čo majú spoločné, a to nespočíva v ich preferenciách verejnej politiky ani v demografických charakteristikách ich priaznivcov ale v tom, čo ponúkajú ako svoje poňatie politiky. *Ako všetky ostatné ideológie, aj populizmus hovorí svojím vlastným spôsobom o tom, čo je to politika, o čo v nej ide, a čo z toho pre ľudí vyplýva.*

Definovanie populizmu ako osobitej ideológie v praxi znamená *snahu rozpoznať prítomnosť jadrových konceptov populistickej ideológie v odkazoch strán a ich hovorcov, identifikovať rôzne formy, ktoré na seba tieto koncepty môžu vziať, a oddeliť ich od komponentov iných ideológií, ktoré sa v prejavoch strán zaiste budú vyskytovať tiež.*

Inými slovami, identifikácia základných konceptov populistickej ideológie uľahčuje skúmanie diverzity v rámci populizmu. Mnohorakosť, v ktorej sa tieto koncepty môžu vyskytovať, dáva možnosť poradiť si s empirickou variabilitou populizmu v reálnom živote. Zatiaľ čo všetky druhy populizmu musia zhodne zdieľať všetky štyri jadrové koncepty populistickej ideológie, môžu – a budú – sa líšiť v ich prejavoch a v relatívnej váhe v rámci populistického apelu. Napriek tendencii k všeobecnosti sa populistické apely v reálnom živote môžu líšiť aj tým, ako definujú 'ľud' a 'elitu' (t.j. kto a prečo medzi ne patrí či nepatrí) a názorom na povahu antagonistického vzťahu medzi nimi (t.j. ako elita škodí ľudu). Zoznam možných rozdielov môže tiež obsahovať návrhy ohľadne spôsobu znovunastolenia vedúcej úlohy ľudu vo svete politiky. V komplexných prejavoch politických strán sa všetky možné metamorfózy prvkov populistickej ideológie spravidla vyskytujú skombinované s prvkami iných ideológií.

Je nepochybné, že časom sa môžu objaviť lepšie konceptualizácie populizmu, avšak chápanie populizmu ako 'bezobsažnej' ideológie sa zdá byť mimoriadne vhodné na prebádanie rôznych druhov populizmu množiacich sa v postkomunistickom svete.⁴

Ak sme v predchádzajúcej časti skonštatovali, že populistická radikálna pravica je príliš exkluzívny pojem sťažujúci úplnú analýzu postkomunistického národného populizmu na Slovensku, môžeme toto konštatovanie doplniť postrehom, že populizmus ako taký je zas príliš všeobjímajúci na tento účel.⁵ Preto ďalším územím, ktoré treba prebádať, je nacionalizmus.

NACIONALIZMUS V PODOZRENÍ

Všetky normatívne tvrdenia v prospech nacionalizmu spája pohľad na národ ako *etickú* komunitu. „Nacionalistický diškurz trvá na tom, že ľudstvo sa delí na odlišné národy, z ktorých každý má svoju vlastnú minulosť, súčasnosť a osud. Ľudské bytosti môžu svoj život naplniť len ak patria do národnej komunity, členstvo v ktorej je nadradené iným formám príslušenstva, či už rodinným, rodovým, triednym, náboženským, regionálnym, atď.“ (ÖZKIR-IMLI 2005, 2).

Diskusia o dvoch hlavných teoretických tradíciách vysvetľujúcich vznik nacionalizmu – teda etnickej a modernistickej – nie je predmetom tejto štúdie. Napriek tomu treba poznamenať, že tento text vychádza z modernistickej tradície⁶, ktorá podľa definície formulovanej Ernstom Gellnerom pokladá nacionalizmus za „politickú doktrínu, ktorá tvrdí, že politická a národná jednotka majú byť navzájom súhlasné“ (GELLNER 1983, 1).

Táto definícia si priam žiada zopár úvah na tému, akými prostriedkami sa tento cieľ dá dosiahnuť v praxi. Vo všeobecnosti prichádzajú na myseľ dve základné možnosti: ‘prispôsobenie hraníc etniku’ alebo ‘naplnenie existujúcich hraníc príslušným etnikom’. Prvý spôsob evokuje procesy ako zmena hraníc, separácia, iredentizmus či územná autonómia v prípade, že žiadne z predchádzajúcich riešení nie je možné. V druhom prípade prichádza na myseľ stvorenie homogénneho národa cestou asimilácie menších.

Toto chápanie nacionalizmu by bolo veľmi užitočné pre potreby tohto projektu spolu s ďalšou definíciou, ktorá je praktická a umožňuje istú mieru operacionalizácie. Jonathan Hearn tvrdí, že „*nacionalizmus znamená kladenie kombinovaných požiadaviek – v mene populácie – na identitu, na jurisdikciu a na územie*“ (HEARN 2006, 11 – zvýraznené v origináli). Autor ďalej špecifikuje, že o nacionalizme je možné hovoriť, keď sú prítomné všetky tri druhy požiadaviek. Tieto požiadavky formulované „menšími sociálnymi skupinami v mene väčších populácií“ sa snažia evokovať spoločnú identitu (na základe biológie, pôvodu, kultúry, jazyka, histórie či náboženstva). Pokúšajú sa o „vyjadrenie identity pomocou zákonov“ na danom území

(všetky citácie HEARN 2006, 11). „Ťažiskom problému je potreba reálneho miesta, kde jurisdikcia môže zabezpečiť identitu“ (HEARN 2006, 12). Bolo by užitočné založiť operacionalizáciu projektu na logike týchto požiadaviek v mene populácie: *kto kladie požiadavky, v mene akej skupiny* a aká je ich povaha.

Ďalším užitočným nástrojom sa môžu stať vzťahové typológie, ktoré rozlišujú nacionalizmus podľa spôsobu, akým nacionalisti definujú svoj vzťah k iným, teda nielen etnickým, skupinám. BRUBAKER (citovaný Hearnom 2006, 122-23) predstavil poučnú typológiu: (1) *nacionalizujúci nacionalizmus*, keď sa „pôvodne marginalizované národy pokúšajú použiť štátnu moc na upevnenie svojho ‘vlastníctva’ štátu“; (2) *vlastenecký nacionalizmus*, keď sa materský štát „snaží chrániť a podporovať záujmy svojich súkmeňovcov, ktorí sú v pozícii marginalizovanej menšiny v inom, zvyčajne susednom štáte“; a (3) *menšinový nacionalizmus*, keď sa „marginalizované skupiny na základe svojej národnosti dožadujú uznania a istých kultúrnych a politických práv“.⁷

Na základe tohto vzťahového prístupu určil DEEGAN-KRAUSE niekoľko typov nacionalistických postojov, ktoré možno pozorovať medzi Slovákmi po roku 1989. Hoci opomenul nacionalizmus slovenských Maďarov, jeho definícia si zaslúži plnú citáciu:

„*Periférny nacionalizmus voči domácej väčšine – Čechom*. Niektorí Slováci vnímali postavenie Slovákov v spoločnom československom štáte ako okrajové a podriadené postaveniu Čechov. Niektorí z nich sa snažili o formálnu zmenu vzťahov medzi dvoma republikami či dokonca o rozpušenie spoločného štátu.

Periférny nacionalizmus voči regionálnym alebo globálnym inštitúciám – Západu. Niektorí Slováci verili, že územná a kultúrna integrita Slovenska je v rizikovom postavení zoči-voči úzko previazaným hrozbám, ktoré predstavovali Európska únia, NATO, ich členské štáty a ich zahraničné ekonomické subjekty.

Periférny nacionalizmus voči cudziemu štátu – Maďarsku. Niektorí Slováci sa snažili vzdorovať nebezpečenstvu maďarizácie Slovákov na územiach pozdĺž južných hraníc krajiny obývaných maďarskou menšinou ako aj Slovákov žijúcich v Maďarsku.

Štátotvorný nacionalizmus voči menšine s domovským štátom – etnickým Maďarom. Niektorí Slováci podporovali štátotvorné snahy o rozšírenie používania slovenského jazyka ako oficiálneho jazyka v oblasti štátnej správy, vzdelávania a kultúry na úkor jazyka maďarského.

Štátotvorný nacionalizmus voči menšine bez domovského štátu – Rómom. Niektorí Slováci pokladali početnú rómsku komunitu za prekážku na ceste k integrovanému slovenskému štátu. Navrhované riešenia siahali od asimilácie Rómov do slovenskej komunity cez vzdelávanie v jazyku a kultúre až po formálnu disimiláciu Rómov a ich izoláciu od Slovákov a iných skupín populácie.

Štátotvorný nacionalizmus voči krajanom – nenacionalistickým Slovákom. Niektorí Slováci tvrdili, že budovanie skutočne slovenského štátu čelilo najväčšiemu nebezpečenstvu zo strany tých členov slovenskej komunity, ktorí boli nedostatočne národne uvedomelí a nelojálni k slovenskému národu. Toto podozrievanie z nelojálnosti viedlo k požiadavkám ako napr. zvýšiť národné povedomie alebo ostrakizovať ‚neslovenských Slovákov‘ z verejného života“ (DEEGAN-KRAUSE 2004, 658-9).

Túto sekciu sa pokúsime zhrnúť tvrdením, že *podstata nacionalizmu* tkvie v exklúzii a inklúzii. Jeho hlavným politickým prejavom je predovšetkým ambícia určovať, kto patrí do národa a kto nie. Zavádzanie kritérií príslušnosti k národu a vyvodzovanie dôsledkov z nepríslušnosti k národu sú podstatou nacionalizmu v politike spolu s navrhovaním opatrení na zosúladenie etnickej a politickej entity, ak sa máme pridržať modernistického chápania nacionalizmu. Podrobné skúmanie podobností a rozdielností v prejavoch potenciálnych nacionálnych populistov na Slovensku by preto malo tvoriť neodmysliteľnú súčasť tohto projektu.

Postkomunistický národný populizmus v akcii

V predchádzajúcom texte sme pokladali za dôležité konceptuálne rozlíšiť populizmus, nacionalizmus a populistickú radikálnu pravicu. Prirodzenou ambíciou nasledujúcej časti bude vysvetliť spôsoby, akými sa populizmus a nacionalizmus namiešali v postkomunistickej Európe a najmä na Slovensku. Možno je vhodné opäť pripomenúť, že na pochopenie národného populizmu na Slovensku je potrebné oddelene skúmať nacionalizmus a populizmus jednotlivých aktérov, čo umožní lepšie pochopiť ich vzájomnú náklonnosť.

Kým sa podujmeme na túto úlohu, bude užitočné pripomenúť si tradičné vysvetlenia (opätovného) vzniku postkomunistického nacionalizmu a populizmu. BLOKKER (2005) opäť ponúka výstižný príklad, i keď musíme namietať, že autor často zamieňa nacionalizmus a populizmus, respektíve pokladá populizmus prevažne za politický štýl nacionalizmu. Blokker delí tradičné vysvetlenia na *modernizačné* a historicko-deterministické.

Prvý prístup pokladá vznik oboch spomínaných fenoménov za „radikálnu formu protestu proti degradácii kvality života, rozsiahlemu sociálnemu rozvratu a nezamestnanosti“ a „priamy dôsledok prechodu ‘slzavým údolím’, ktorý charakterizuje postkomunistickú transformáciu z komunistickej centrálne plánovanej ekonomiky do demokratickej trhovej spoločnosti. ‘Sociálne náklady’ transformácie a stále ‘nehotová’ povaha modernizácie spôsobuje, že množstvo ‘obetí modernizácie’ je náchylných reagovať na mobilizáciu populistických hnutí“ (BLOKKER 2005, 371).

Druhý prístup spočíva na predpoklade, že „populizmus a jeho naturalistické a výlučné zobrazovanie národa je výsledkom oživenia hlboko kultúrne zakoreneného vnímania sociálnej príslušnosti a základov politického spoločenstva, v ktorom je sociálny celok nadradený individuu a v ktorom je miestna kultúra hodnotená odlišne ako kultúra západná“ (BLOKKER 2005, 371).

Oba prístupy sa nevyhnutne stretávajú v normatívnom závere, že na prekonanie populizmu a nacionalizmu v postkomunistických spoločnostiach je nevyhnutná ich politická modernizácia. To znamená osvojenie si západných liberálno-demokratických politických inštitúcií a poňatia občianstva založeného na ‘občianskom nacionalizme’.

Akokoľvek sa tieto odporúčania zdajú logické, sú dosť vágne a väčšinou neposkytujú ‘itinerár’, podľa ktorého by sa k žiadanému stavu vecí dalo dôjsť. Západné liberálne demokracie sú pozoruhodne rôznorodé pokiaľ ide o inštitúcie a ich fungovanie. Bude rozumnejšie predpokladať, že podstatu ich demokratickosti treba hľadať skôr v bazálnej politickej filozofii a kultúre. A pokiaľ ide o politickú kultúru, nedostatok spoľahlivých návodov na jej zmenu je azda ešte znepokojujúcejší ako v prípade inštitúcií.

Napriek tomu pokladáme za dôležité, aby sa tento projekt venoval aj liekom najčastejšie predpisovaným liberálnymi lekárnikmi, t.j. občianskemu nacionalizmu a ústavnému patriotizmu ako alternatívam k etnickému nacionalizmu a nacionálnemu populizmu. Na pozadí faktorov umožňujúcich úspech národného populizmu v krajine by sa projekt mal pokúsiť analyzovať spôsoby, akými by sa spomenuté alternatívy mohli v spoločnosti presadiť.

RÁMEC POSTKOMUNISTICKÉHO POPULIZMU

V nasledujúcom texte uvádzame klasifikáciu postkomunistickej populistickej politiky, ktorá by v prípade hlbšieho rozpracovania mohla prispieť k lepšiemu pochopeniu radikálnej politiky – a teda aj národného populizmu – v skúmaných spoločnostiach.

Zámerné redukovúc radikálnu politiku na populizmus a berúc do úvahy chronologický faktor, táto hrubá klasifikácia rozlišuje dve etapy či druhy 'populistických momentov' po páde komunizmu: *prechodový* a transformačný populizmus.⁸

Pojem prechodový populizmus (populizmus späť s tranzíciou) sa vzťahuje na vlnu antiliberálnej a neliberálnej politiky, ktorá reagovala na bezprostredné dopady prechodu od komunizmu (interpretované ako nevyhnutné rázne politické opatrenia) a ťažila z nich, zdôrazňujúc režimom spôsobené krivdy, nespravodlivosť a nenaplnené očakávania, čo vytvorilo priestor na rôzne radikálne spôsoby ľudovej mobilizácie. Naproti tomu sa transformačný populizmus (populizmus späť s transformáciou) vynára ku koncu prvej transformačnej dekády, využíva sklamanie ľudí z dlhšej skúsenosti života v postkomunistickom režime a naberá energiu z pocitu dlhodobej nespravodlivosti spôsobenej zmenou režimu.

V rámci oboch týchto etáp sa objavili rôzne formy vzájomného prerastania populizmu a nacionalizmu. Najmä prvky populistickej ideológie môžeme pozorovať v prejavoch celého radu politických aktérov. V období *prechodového populizmu* v tomto smere dominovali:

Radikálna lavica. Táto skupina zahŕňala predovšetkým nereformované komunistické strany a radikálnych odštiepencov z reformovaných nástupníckych strán. Ich ideológia bola zmesou antikapitalizmu, autoritárstva a populizmu. Ak sa v nej vyskytol nacionalizmus, slúžil prevažne na zdôraznenie ich antikapitalistických posolstiev. S výnimkou strán ako protinemecky zameraná KSČM v Českej republike, nacionalizmus radikálnej lavice bol vo všeobecnosti artikulovaný skôr ako odpor voči svetovému kapitalistickému poriadku a nie ako obrana proti nebezpečenstvu hroziacemu zo strany niektorého konkrétneho národa.

Postkomunistická radikálna pravica. V tejto skupine nájdeme strany ako slovenská či slovinská SNS, Strana veľkého Rumunsa, Srbská radikálna strana či Liga poľských rodín, ktoré vznikli ako náprotivky západoeurópskych radikálne pravicových strán. V ich ideológii sa snúbil nativizmus s autoritárstvom a populizmom. Forma postkomunistického nativizmu však nie je presnou kópiou západoeurópskeho. Je viac orientovaný na domáce etnické menšiny než na prisťahovalcov z iných kultúr a kontinentov. Napriek tomu je možné považovať ich za členov rodiny populistickej radikálnej pravice.

Nástupnícke strany komunistov. Táto kategória strán sa vyskytla najmä v krajinách, kde bolo zvrhnutie komunizmu do veľkej miery preventívnu akciou komunistickej elity, ktorá si tým chcela zachovať svoje mocenské

pozície, napríklad Bulharská socialistická strana alebo Strana sociálnej demokracie v Rumunsku v prvých rokoch po zmene režimu. Tieto nástupnícke strany často kombinovali pocity nostalgie za časmi reálneho socializmu a sociálnu demagógiu vo vzťahu k rôznym formám deprivácie s autoritárstvom, populizmom a nacionalizmom.

Samotní národní populisti. Toto boli nové strany bez organizačnej kontinuity s komunistickými stranami alebo stranami predkomunistickej nacionalistickej pravice. Príkladom môže byť Chorvátske demokratické spoločenstvo Fraňa Tužmana⁹ alebo Mečiarovo HZDS. Národní populisti uplatňovali mobilizačné stratégie založené na kritike tranzitívnych krívd a deprivácií, ktoré spolu s populistickými odôvodneniami svojich autoritárskych postupov na uchopenie a udržanie moci podávali ‘zabalené’ v národných témach.¹⁰

Novší *transformačný populizmus* sa presadil koncom prvej a dominuje v druhej dekáde nasledujúcej po prechode od komunizmu k demokracii. Zahŕňa dve skupiny politických aktérov, ktorí používali populizmus vo svojej kritike establišmentu ako prostriedok na presadenie sa v politickej súťaži a/alebo udržanie dominancie vo vlastnom politickom spoločenstve:

Nový (‘centristický’) populizmus. Ako príklad môžu poslúžiť Strana občianskeho porozumenia (SOP) či Smer na Slovensku, Národné hnutie Simeona Druhého (NDSV) v Bulharsku, Nová éra (JL) v Lotyšsku alebo Res Publica (RP) či Strana Práce (DP) v Litve.

Populizmus radikalizovaného stredného prúdu. Túto kategóriu predstavujú strany ako Fidesz v Maďarsku, Právo a spravodlivosť (PiS) v Poľsku alebo kampaň, ktorú voči tradičným elitám rozpútal rumunský politik hlavného prúdu a prezident Traian Basescu.

Strany ‘centristického populizmu’ boli spravidla nováčikmi, ktorí využili sklamanie občanov z veľmi výkonnej a morálne opotrebovanej elity postkomunistického establišmentu. Jadrom ich politického programu bola kritika establišmentu, ktorá zatičila ostatné ideologické komponenty ich apelu.¹¹ Predovšetkým vo svojich začiatkoch sa tieto strany vyhýbali ideologickým deklaráciám. Niektoré z nich dokonca označovali ideológiu za škodlivý prvok skutočnej demokratickej politiky. Ich apel obsahoval mnoho odkazov na ‘zdravý rozum’ a ‘racionálne riešenia’, na ktorých malo spočívať politické rozhodovanie. „Vo svojich apeloach obviňujú celý establišment a všetky jeho formy od zmeny režimu z toho, že sa v politike správa nemorálne, nereprezentuje ľud a zle spravuje krajinu. Ponúkajú ‘vyriešenie tranzičnej kvadratury kruhu’, čiže zvýšenie životnej úrovne, zabezpečenie prozápadného smerovania, zastavenie radikálov a zredukovanie korupcie –

napospol všetko úlohy, v ktorých dovtedajší establišment zlyhal (...) V pravom populistickom duchu sú ich výčitky namierené proti *všetkým* predchádzajúcim konfiguráciám vládnucej elity (hoci v niektorých prípadoch boli protagonisti novej antiestablišmentovej politiky sami súčasťou tejto elity)“ (UČEŇ 2007a, 54).¹²

Značne nedokonalé označenie ‘populizmus radikalizovaného stredného prúdu’ označuje politické strany, ktoré od počiatku deväťdesiatych rokov jestvovali ako strany hlavného prúdu alebo ich súčasťou ale postupne sa v nich rozvinuli tendencie k politickému radikalizmu.

Tento druh populistickej politiky sa objavil na pravej strane politického spektra, buď vo forme konzervatívnej pravice (napr. maďarský Fidesz či poľské Právo a spravodlivosť) alebo pravice samoštylizovanej (napr. anti-establišmentová kampaň, ktorú v Rumunsku rozpútal etablovaný politik Traian Basescu). Podobne ako v prípade ‘centristického populizmu’, aj tieto strany ťažili z masového rozčarovania z tradičných strán, avšak robili to odlišným spôsobom. Viac či menej platonicky koketovali s myšlienkou zaobísť sa bez niektorých liberálno-demokratických obmedzení v politickej súťaži za účelom programového radikalizmu a politickej dominancie. Táto politika sa rozvinula v silne polarizovaných politických spoločenských silne nepriateľským vzorcom politickej súťaže, pričom spomínané strany zámerne prispievali k maximalizácii týchto charakteristík.

‘Populisti hlavného prúdu’ populisticky prezentujú svojich politických protivníkov ako škodcov a nepriateľov ľudu, prípadne národa. Ich anti-establišmentový populizmus je nadstavbou ich tradičných ideológií. S ‘centristickými populistami’ zdieľajú zžieravú kritiku postkomunistickej elity, sami sa z nej však vylučujú napriek tomu, že dlhé roky k tejto elite patrili.

Vo svojej dikcii viac či menej explicitne požadujú zrušenie pôvodných ‘prechodových paktov’ medzi odchádzajúcimi komunistami a nastupujúcou elitou. Tieto pakty prezentujú ako zdroj všetkého zla, ktoré kvári ich spoločnosť a pokladajú ich za hlavnú príčinu toho, že demokratické revolúcie fakticky zlyhali alebo boli ‘ukradnuté’ komunistami prezlečenými za demokratov a kapitalistov. Požadujú, aby sa ľud zmobilizoval a pokúsil sa pod ich vedením dosiahnuť pôvodné ciele demokratických revolúcií z roku 1989. Cesta k tomu podľa nich vedie cez dekomunizáciu a morálnu revolúciu. Predkladajú návrhy na rôzne druhy morálneho a inštitucionálneho obrodenia (napr. lustrácie), ktoré má byť predpokladom toho, aby bola odstránená dominancia ‘postkomunistov’ (t.j. lavičiarov a ich liberálnych spojencov).

Pokiaľ ide o Basesca, jeho antiestablišmentová kampaň sa nevyznačuje nacionalistickými či nativistickými motívmi. Naproti tomu sa konzervatívny nacionalizmus Fidesz a PiS – zdvorilo povedané – v mnohých ohľadoch podobá vízií politiky, ktorú razí populistická radikálna pravica. Stále však platí, že ich pohrdanie liberálnymi obmedzeniami výkonu politiky je limitované ich medzinárodným postavením a ambíciami. Z toho istého dôvodu ich nacionalizmus nenadobudol formu plne rozvinutého nativizmu (poprí-pade sú tieto prejavy potláčané). Obe strany, najmä Fidesz, sú však fenomény v rozvoji a ich ďalšie smerovanie sa môže uberať po rôznych trajektóriách.¹³

Dôsledky TEJTO klasifikácie

Nazdávame sa, že spomedzi viacerých kategórií strán, ktorých ideologický arzenál obsahuje populizmus, sú to práve posledné dve zmienené skupiny – čiže nástupnícke strany komunistov a ‘čistí’ národní populistí – ktoré stelesňujú ťažisko problému postkomunistického národného populizmu ako hnutia v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. I keď sa obe skupiny vo viacerých ohľadoch líšia – najmä v rozsahu pozitívneho hodnotenia predchádzajúceho režimu – ich apely sa zásadne podobajú symbiózou sociálnej demagógie, populizmu a nacionalizmu. „Národno-populistické strany oslovujú ľudí ako členov národnej komunity a tvrdia, že ich trápenie je spôsobené vonkajšími neprajníkmi a domácimi zradcovskými protinárodnými elitami, ktoré presadzujú reformy ruinujúce životnú úroveň más“ (UČEN 2007a, 53).

Treba pripustiť, že nazývať nové strany ako HZDS či HDZ ‘národnými populistami’ je do veľkej miery dôsledok chýbajúceho lepšieho pomenovania, keďže zatiaľ sa neobjavil výstižnejší pojem na charakterizovanie tohto nového, skutočne postkomunistického fenoménu. Zvykneme tvrdiť, že bohatá paleta postkomunistickej ‘neortodoxnej’ politiky obsahuje strany, ktoré sú „viac populistické než čokoľvek iné“ spolu so stranami, ktoré sú „viac čokoľvek iné než populistické“. Avšak ‘čistí’ národní populistí ako napr. HZDS spolu s mladšími stranami ‘centristického’ antiestablišmentového populizmu sú vskutku „viac populistické než čokoľvek iné“ – na rozdiel od radikálnej pravice ako napr. SNS.

Národní populistí „povýšili nacionalizmus na prominentný prvok svojich volebných apelov a tvrdia, že reprezentujú záujmy zväčša mýtckej a idealizovanej národnej kolektivity“ avšak vyhýbajú sa radikálnym činom a „pokiaľ ide o ideológiu, nacionalizmus nie je ich jediným *raison d’être* a

často ho dopĺňajú širším nenacionalistickým programom zameraným na špecifické skupiny ... alebo sociálne skupiny znevýhodňované ekonomickými reformami“ (UČEŇ 2007a, 53, citujúc POP-ELECHES 2002, 6).

Politika týchto strán nemôže byť v žiadnom prípade považovaná za pokus o návrat ku komunizmu. Naopak, predstavuje špeciálny neliberálny spôsob prispôsobenia sa komunistickej a komunizmom ovplyvnenej elity novému politickému poriadku. „Keď sú pri moci, národní populisti sa často uchylujú k autoritárskym opatreniam ako prispôbovanie pravidiel v záujme získania vlastných výhod, avšak nemožno ich pokladať za nepriateľov demokracie. Oni demokraciu akceptujú, avšak populistickým spôsobom sa pokúšajú propagovať a legitimizovať jej extrémne väčšinové poňatie. Národní populisti boli v deväťdesiatych rokoch odstavení od moci koalíciami ortodoxných strán hlásiacich sa k liberálno-demokratickému hlavnému prúdu“ (UČEŇ 2007a, 53).

Ak sa pokúsime zosumarizovať náš pohľad na ‘starý’ postkomunistický národný populizmus, musíme konštatovať, že zmienené strany miešali sociálnu demagógiu (v zmysle kritiky dopadu transformácie na životnú úroveň ľudí), autoritárstvo, populizmus a nacionalizmus. Každá jednotlivá strana namiešala túto zmes po svojom, čo však mali spoločné bol ‘neliberálny svorník’ ich politiky. Preto tvrdíme, že *národný populizmus bol hlavnou a najefektívnejšou formou neliberálnej politiky v prvej postkomunistickej dekáde, ktorú inštinktívne vyvinula elita hľadajúca nielen moc, ale často aj ľud a štát ako mocenskú bázu, na ktorej by moc mohla vybudovať, pričom chápala národovectvo ako príťažlivý obal pre svoju túžbu po moci hnanú populizmom a sociálnou demagógiou, ktorý poskytne ospravedlnenia pre ich nevyhnutné autoritárske excesy.* Strany ako HZDS boli skutočne unikátnou novinkou, ktorú postkomunistická stranícka politika do politológie priniesla.

Dominanciu tohto typu antiliberalizmu stelesňovali dokonca aj vládnuce koalície v rôznych postkomunistických krajinách. Napríklad v Rumunsku v deväťdesiatych rokoch vládli národní populisti (PDSR) s populistickou radikálnou pravicou (PRM); v Srbsku tento ‘neliberálny svorník’ zviadol dohromady SRS a SPS; na Slovensku v roku 1994 dokonca národno-populistické HZDS a radikálne pravicová SNS pribrali do koalície radikálne ľavicové Združenie robotníkov Slovenska (ZRS).

SLOVENSKO VČERA: NÁRODNOPOLULISTICKÝ MOMENT

Príklad Slovenska je veľmi vhodný na ilustráciu našich názorov na národný populizmus.

Dôvody, pre ktoré začiatkom deväťdesiatych rokov musela byť každá úspešná opozičná politika na Slovensku založená na kritike sociálneho dopadu ekonomických reforiem a nerovnoprávneho postavenia Slovákov v Československu, sú zrejmé. V turbulentných časoch, keď boli obe spomínané nálady medzi obyvateľmi Slovenska veľmi rozšírené, sa elita nevyhnutne začala na týchto otázkach deliť. Zatiaľ čo federalisti a občianski liberáli vo VPN tvrdili, že zlé časy treba prečkávať dôsledným presadzovaním ekonomickej liberalizácie a trvaním na zachovaní existujúcej ústavnej formy štátu, v ich vlastných radoch sa zrodila opozícia, ktorá sa pokúsila politicky vyťažiť z oboch spomínaných nálad.

Aj opozícia mimo VPN vo všeobecnosti negatívne reagovala na negatívne sociálne dôsledky transformácie (SDL) ako aj nedôveru vo férovosť štátoprávneho usporiadania (SNS, KDĽH). Avšak bol to Vladimír Mečiar a jeho priaznivci z oficiálne občiansko-liberálnej VPN, ktorí namiešali príťažlivý 'všielik' národného populizmu na všetky slovenské trápenia. V prvom rade Mečiar *úspešne skombinoval sociálne a národné aspekty rozčarovania Slovákov z nového spoločenského poriadku*. Po druhé, Mečiar pridal do svojej propagandy *silnú populistickú prísadu* tým, že *definoval ľud* ako príslušníkov slovenského národa poškodených dôsledkami transformačných zmien, *ako aj škodlivú elitu*, ktorej aktivity boli príčinou rozsiahlych strádání. Napokon Mečiar poskytol *atraktívne riešenie* v podobe 'znesiteľného' prechodu k novému poriadku. Toto riešenie spočívalo v prevzatí (časti) politickej a ekonomickej moci „do slovenských rúk“, teda do rúk Mečiara a jeho ľudí, ktorí rozumejú potrebám Slovákov a nikdy by ich nezradili.

Tento posledný prvok raného mečiarizmu sa stal veľmi atraktívny aj pre tú časť novej politickej elity, ktorá mala iné aspirácie ako decentne realizovať koncepcie z Prahy. Mečiarizmus sa stal platformou elity, ktorá sa uchádzala o politickú moc a za týmto účelom boli jej príslušníci ochotní nanovo definovať 'svoj ľud' a neskôr dokonca aj 'štát tohto ľudu', uvedomujúc si, že ich budúca moc potrebuje solídnu bázu.

Mečiarizmus, ktorý pôvodne vznikol ako šikovná opozičná platforma na získanie moci, sa čoskoro po volebnom úspechu v roku 1992 zmenil na masívnu politickú kampaň a ešte neskôr na vládný režim s neblahými následkami. Celkom prirodzene si HZDS na presadzovanie svojho programu pre Slovensko vybralo SNS, hoci ich koexistencia musela prekonať viaceré strety a štiepenia, kým sa zrodila aliancia národného populizmu a radikálnej pravice; v zmysle kombinácie národnej a sociálnej kritiky nebola SDL nikdy ničím viac ako len príležitostným taktickým spojencom HZDS. A nebolo to ani potrebné, pretože Mečiarova populistická gebuzina

bola pre veľkú väčšinu voličov príťažlivejšia než nativizmus SNS (a jeho stopy v politike KDĽ) alebo defenzívny socializmus SDL.

Nacionalizmus bol v každom prípade kľúčom k úspechu Mečiarovho politického projektu, hoci jeho interpretácia národného sa vždy značne líšila od nativizmu SNS. Je nepochybné, že aj v rámci HZDS existovalo nativistické krídlo v symbióze s inými skupinami, ako napríklad reformnými komunistami z roku 1968 alebo neideologickými pragmatikmi. Nativistická inteligencia sa v húfoch zhromažďovala okolo Mečiara a ašpirovala na sformulovanie kompaktnej doktríny mečiarizmu ako formy slovenského nativizmu.¹⁴ Že sa tak nestalo, bola zásluha Mečiara, ktorý nemal záujem na tom, aby sa jeho politický projekt prezentoval výhradne v nativistických termínoch. Vladimír Mečiar osobne bol tým, kto rozhodoval o pomere vplyvu jednotlivých krídel v rámci strany a teda aj o tom, ktoré apely boli vysielané smerom k voličom.

Kevin Deegan-Krause presvedčivo argumentoval, že podstatou Mečiarovho úspechu bola schopnosť zakódovať medzi voličmi spojenie nacionalizmu a volebného rozhodnutia (v prospech HZDS) a zároveň zbaviť toto spojenie závislosti na aktuálnej forme nacionalizmu, ktorú práve preferovali voliči. Ťažiskom autorovho argumentu je, že zatiaľ čo v počiatočných postkomunistických poriadku existovali medzi Slovákmi rôzne formy nacionalistických nálad bez konkrétnej štruktúry, ku koncu dekády Mečiar nacionalizmus úspešne spolitizoval, vmanipuloval a skonsolidoval do želaného tvaru.

„Na začiatku desaťročia zdieľali slovenskí nacionalisti pocit strachu o budúcnosť slovenského národa, avšak nezhodli sa na tom, čo bolo ozaštným zdrojom tohto ohrozenia. Niektorí ho videli v Československu ovládanom Čechmi a preto žiadali nezávislosť. Iných znepokojovalo Maďarsko a Maďari žijúci na južnom Slovensku. Ďalší sa obávali, že európska integrácia zničí slovenskú kultúru ... Na konci toho istého desaťročia mali slovenskí nacionalisti tendenciu vnímať hrozby voči ich krajine zo všetkých strán súčasne a mnohí špekulovali, že nepriatelia slovenského národa pracujú v zhode a v spoločnom úsilí podryť suverenitu Slovenska (DEEGAN-KRAUSE 2004, 651-652).¹⁵

Pre pochopenie slovenského národného populizmu je kľúčové uvedomiť si, že nacionalizmus na Slovensku sa stal predmetom manipulácie a politizácie¹⁶ a že jeho politizácia nebola dielom nativistickej SNS, ale primárne Vladimíra Mečiara a jeho Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS). SNS sa stala jeho ochotným spojencom kvôli príležitosti ovplyvňovať národnú politiku a prístupu k politickým pôžitkom. Avšak bol to predovšetkým

Mečiar, kto rozhodoval o tom, kto predstavuje ohrozenie pre slovenský národ a aká je povaha tejto hrozby. *Podstata politizácie slovenského nacionalizmu spočívala v zdôrazňovaní tých nacionálnych pocitov, ktoré zdanlivo vyhovovali záujmom vládnucich síl*, najmä pri zdôvodňovaní svojich zahraničnopolitických a vnútropolitických akcií (či často skôr nezdarov). Deegan-Krause zhrnul zistenia svojho výskumu založeného na analýze prieskumov verejnej mienky nasledujúcim spôsobom: “Intenzita protičeského periférneho nacionalizmu zaznamenala prudký vzostup v rokoch 1992 a 1993; o rok neskôr zaznamenala takmer ten istý vývoj intenzita protimadarského nacionalizmu a o ďalšie dva roky neskôr intenzita protizápadného periférneho nacionalizmu. *Časovanie v tomto prípade hrá dôležitú rolu, pretože úzko zodpovedá zmenám vo volebných stratégiách slovenských politických strán*. Obsahová analýza ich volebných programov v parlamentných voľbách v rokoch 1992, 1994 a 1998 naznačuje niekoľko významných zmien vo frekvencii odkazov na rôzne národné otázky ... zamercanie ich programov sa presunulo z dôrazu na otázky týkajúce sa periférneho nacionalizmu (predovšetkým voči Čechom) vo voľbách v roku 1992 na zdôrazňovanie štátotvorného nacionalizmu (vyjadrovaného v prevažne všeobecných pojmoch avšak jasne namiereného výlučne proti Maďarom) vo volebnej kampani v roku 1994 a opätovný dôraz na periférny nacionalizmus (tentoraz namierený proti Západu) pred voľbami v roku 1998“ (DEEGAN-KRAUSE 2004, 685-6, zvýraznil autor).

Výhoda, ktorú HZDS získalo vďaka flexibilitě svojho národného populizmu bola očividná. Naproti tomu SNS, ktorá sa viac-menej pevne pridržala svojho nativistického nacionalizmu, vnímala Mečiarov ‘chameleónsky nacionalizmus’ so závisťou zmiešanou s pohrdaním; ich vzájomné konflikty preto neboli výnimkou.

Keďže sme prišli k záveru, že nacionalizmus bol kľúčovým prvkom úspechu toho, čo sme nazvali ‘národný populizmus’, mali by sme teraz odpovedať aj na otázku *čo spôsobuje, že populizmus a nacionalizmus sa tak dobre navzájom kombinujú*. Vychádzajúc z Blokera (2005), súdime, že je to ich *zdieľaný dôraz na ústrednú úlohu ľudu a na emancipačné nároky vzťahujúce sa na suverenitu ľudu*.¹⁷ Ak sú konceptuálne oddelené, nacionalizmus a populizmus dosahujú tento cieľ rozdielnym spôsobom. Zatiaľ čo populizmus tvrdí, že chce oslobodiť ľud spod područia elity, nacionalizmus volá po emancipácii v národných intenciách, hlásajúc práva štátu, oslobodenie spod útlaku iných etník či národov a obmedzenie vplyvu národnostných menšín a cudzích štátnych príslušníkov.

Ak sa tieto koncepty vzájomne snúbia, čo bol prípad mnohých postkomunistických politických spoločností, ľud je interpretovaný v národných (teda nie nevyhnutne striktno nativistických) pojmoch, čo často vedie k zhode populistov a nacionalistov na 'vylúčení' (protinárodnej) elity alebo (nelojálnych) národnostných menšín z ľudu. „Aspoň časť programu národných populistov sa sústreďuje na mobilizáciu ľudu na základe myšlienky *národnej emancipácie* a *kolektívnej autonómie* a pozostáva z kritiky existujúcich inštitúcií a vykresľovania obhajcov *statusu quo* ako zlyhávajúcich pri zastupovaní 'ozajstného' ľudu a hájení jeho suverenity. Populisti tvrdia, že plnohodnotnejšie zastupujú vôľu a záujmy národa a tým pádom aj ľudu“ (BLOKKER 2005, 384 – pôvodné zvýraznenie).

Autoritárstvo ako ďalší tradičný spoločník národného populizmu ponúka kritikom liberálnej demokracie a jej údajnej neschopnosti zabezpečiť usutočnenie prvoradých národných cieľov a záujmov alternatívne prostriedky na dosiahnutie týchto cieľov. Povahu národno-populistického neliberalizmu možno odvodiť z predpokladu, že „inštitucionálna demokracia založená na vláde zákona a právnych procedúrach je vždy otvorená politickej kritike, ktorá ju obviňuje zo slúženia *partikulárnym* spoločenským skupinám (vo Východnej Európe často vykresľovaným ako zahraničné a teda cudzie sily) namiesto spoločnosti ako celku ... Ešte dôležitejšie je, že pluralizmus s jeho kultúrou parlamentného vyjednávania, hľadania kompromisu a inštitucionalizovaného konfliktu možno vykresliť ako štrukturálne neschopný zastupovať spoločnosť ako organický celok a preto podryvajúci skutočné záujmy ľudu. V očiach populistov legalizmus a vláda zákona bránia plnohodnotnému uskutočneniu vlády ľudu“ (BLOKKER 2005, 381-2, zvýraznil autor).

Táto logika zároveň ponúka vysvetlenie pre 'nadmernú' prítomnosť autoritárstva v politickej praxi spoločnosti, v ktorom vládnu národní populistí. V slovenských podmienkach bol národný populizmus so sklonom k autoritárstvu výsledkom jeho vrodenej logiky ako aj nevyhnutnosti boja o udržanie moci, pričom druhý faktor mohol posilňovať ten prvý.¹⁸ Z toho vyplýva ponaučenie, že akákoľvek zmes nacionalizmu a populizmu kvôli ich vrozeným predpokladom len ťažko odoláva autoritárskym tendenciám.¹⁹

Slovensko dnes: národný populizmus „light“?

Mečiarov národný populizmus za svoj úspech vďačil chytrej zmesi nacionalizmu a populizmu, ktorá ťažila zo sociálnych deprivácií spôsobených transformáciou. Politickú porážku jeho hnutia privedilo to, že Slovákom začali prekážať autoritárske excesy a z nich vyplývajúca medzinárodná izolácia

krajiny. Hoci posledné možno poľahky pripísať na vrub politike nacionalizmu, celkovo zostáva otázne, či a nakoľko sa národný populizmus skutočne zdiskreditoval v očiach občanov Slovenska.

Parlamentné voľby v roku 2006 vynesli k moci vládnu koalíciu, ktorej členmi boli dvaja prominentní aktéri éry národného populizmu predchádzajúcej dekády, menovite radikálne pravicovo populistická SNS a post-národno-populistické HZDS. Spolu s maskovanejším nacionalizmom dominantnej koalíčnej strany Smer – sociálna demokracia vzbudil tento fakt obavy, či Slovensko neprežíva obrozenie národného populizmu. Hoci tieto obavy rozhodne nie sú irelevantné, mali by sme brať do úvahy aj zmenený kontext, v ktorom súčasná vládna koalícia uskutočňuje svoje politiky.

Predovšetkým, HZDS ako aj SNS sa viditeľne poučili, že politika národného populizmu môže jej vykonávateľom vystaviť bolestivý účet na domácej, ale predovšetkým na medzinárodnej scéne. Napokon, pred rokom 2006 strávili obe strany osem rokov v opozícii ako priamy dôsledok ignorovania týchto zreteľných súvislostí v deväťdesiatych rokoch.

SNS navyše prešla zdĺhavým obdobím vnútorných sporov a organizačných štiepení, vďaka ktorým dokonca strávila štyri roky mimo parlamentu, a preto sa viac-menej úspešne snaží držať svoj radikalizmus na uzde napriek obvyklým slovným útokom na domnelých nepriateľov slovenského národa. Momentálne si táto strana intenzívne ‘užíva pôžitky moci’, ktoré kladú dodatočné obmedzenia na jej nativistický radikalizmus.²⁰ S miernou dávkou zveličenia sa dá povedať, že ak by nebolo urážlivých výrokov a vyhlásení, ktoré predseda strany Ján Slota pravidelne prezentuje takmer výlučne na adresu Maďarov a SMK, mnohí Slováci by možno mali pocit, že *radikálny* pravicový nacionalizmus z domácej politickej scény vymizol.²¹ Je však dosť možné, že nativizmus SNS sa momentálne nachádza v spiacom režime, ‘čakajúc na prílev imigrantov’, aby znova mohol uvoľniť stavidlá a ešte viac sa priblížiť nativizmu populistickej radikálnej pravice na západe.

Čo sa týka HZDS, možno urobiť viac-menej oprávnený záver, že približne od roku 2000 sa strana stávala ideologicky stále prázdnejším politickým nástrojom, ktorý dnes slúži predovšetkým na zaručenie politického vplyvu a beztrastnosti svojho lídra Vladimíra Mečiara. Mečiarove ‘otcovské’ zásluhy o slovenský národný štát sa v poslednom období stali ústredným motívom stranického apelu jeho hnutia, ktoré momentálne nevsádza na radikalizmus avšak na druhej strane nemá príliš vysoký potenciál prilákať nových voličov.

Pokiaľ ide o nacionalizmus strany SMER-SD, politológovia rozdiskutovali viaceré témy, napríklad osobnú náklonnosť premiéra Roberta Fica

k nacionalizmu alebo prítomnosť 'favicových nacionalistov' v jeho strane.²² Predpokladáme, že SMER-SD sa tiež poučil z lekcie, ktorú voliči pred časom uštedrili HZDS a SNS. Preto namiesto rozoberania nacionalizmu, ktorý tejto strane slúži predovšetkým na búšenie do porevolučného establišmentu a presadzovanie radikalizmu v oblasti zákona a poriadku, by mala byť prvoradá pozornosť venovaná povahe jeho neopopulizmu.

SMER-SD vznikol ako antiestablišmentový a neideologický populistický projekt, ktorý trochu oneskorene využil príležitosti poskytované érou poprechodového populizmu. Charakterizovali ho povšimnutiahodné prvky radikálno-pravicových názorov na témy ako napr. zákon a poriadok, aspoň pokiaľ ide o rétoriku lídra strany Fica. Hoci vo Ficových odkazoch nechýbali nacionalistické prejavy, domnievame sa, že strana vďačí za svoj momentálny úspech skôr populizmu ako nacionalizmu. Okrem toho, že si Fico osvojil rétoriku radikálnej kritiky sociálnych dopadov ekonomických reforiem uskutočnených predchádzajúcou vládou, prefikane sa mu podarilo (opäť) vnieť do slovenskej politiky tému starostlivosti o problémy 'obyčajných ľudí'.²³ Tým sa mu podarilo monopolizovať *všetky* druhy rozčarovania voličov zo spôsobu, akým slovenská politika v poslednom čase fungovala.

Z uvedeného prirodzene vyplýva náš skepticizmus ohľadne možností na oživenie starého národného populizmu z deväťdesiatych rokov minulého storočia. Nazdávame sa, že 'sedatívum', ktoré ponúka voličom Fico (t.j. starostlivosť o trápenia obyčajných ľudí) je iného druhu ako to, ktoré im ponúkol Mečiar (čiže 'znesiteľná transformácia'). Fico sa prihovára voličom, ktorí v žiadnom prípade nemôžu cítiť ohrozenie materiálnou depriváciou alebo ohrozenie slovenskej štátnosti; hoci takí ľudia medzi jeho voličmi určite sú, ich celkový počet nie je rozhodujúci pre volebný výsledok strany SMER-SD. Odkaz strany rezonuje najmä medzi tými skupinami obyvateľstva, ktoré sa nazdávajú, že politika predchádzajúcej vlády nebrala zreteľ na ich záujmy a problémy. Títo ľudia sa skôr dožadujú mentálnej satisfakcie ako konkrétnych politik v tej či onej oblasti. Hoci tento segment voličstva sa čiastočne prekrýva s tým, ktorý je prístupný národno-populistickej mobilizácii, národný populizmus v tomto prípade rozhodne nemožno považovať za recept na volebné víťazstvo.

Na druhej strane si však dobre uvedomujeme, že šance na oživenie národného populizmu by mali byť hlavným predmetom tohto projektu. Hoci nesúhlasíme, že by nacionalizmus bol kľúčovým prvkom urýchľujúcim cestu strany SMER-SD k moci, sme otvorení diskusii o možnostiach radikalizovania jeho politiky v nacionalistických intenciách. Jestvuje niekoľko

hypotéz, ktoré sa núkajú na diskusiu o tom, či je reálne očakávať, že politika strany SMER-SD ako aj celej vládnej koalície by mohla byť ovplyvnená ešte jedovatejšou kombináciou nacionalizmu a populizmu.

Aby táto diskusia bola úspešná, javí sa ako nanajvýš užitočné preskúmať povahu nacionalizmu vykazovaného jednotlivými členmi súčasnej vládnej koalície. Rovnako zmysluplné by bolo prebádať úlohu populizmu pri artikulovaní ich politických argumentov. Výskum príbuzností umožňujúcich vzájomnú spoluprácu strán súčasnej vládnej koalície by tiež nemal ostať mimo zamerania tohto výskumu.²⁴ Domnievame sa, že to, či a do akej miery začne politika súčasnej vládnej koalície pripomínať starý národný populizmus (možno jeho mäkšiu verziu?) bude do značnej miery závisieť na budúcich vývojových trendoch v rámci samotnej strany SMER-SD.

ZÁVER

V tejto štúdií sme sa pokúsili objasniť použiteľnosť pojmu 'národný populizmus' v postkomunistických podmienkach. Namietli sme, že jeho význam a použitie sa odlišuje od populistickej radikálnej pravice tradičnej na západe. Po tom, čo sme vyargumentovali názor na to, čo predstavuje politika národného populizmu na Slovensku, odporúčali sme hlbší a podrobný výskum povahy nacionalizmu a populizmu na Slovensku na základe konceptov predstavených v texte.

Hoci sme boli skeptickí ohľadne možností oživenia národného populizmu, pripúšťame v tejto oblasti existenciu určitých obáv, ktoré si zaslúžia pozornosť.²⁵ Je našou povinnosťou nielen hovoriť o týchto obavách ale aj posúdiť ich možné dôsledky na praktické otázky občianstva a konceptu politického národa.

Predpokladáme, že v uvedenej oblasti sa Slovensko bude vyvíjať v súlade s nasledujúcimi vývojovými trendmi:

Presadzovanie súčasného konceptu občianstva založenom na liberálnych právach ako aj na nevyslovenom predpoklade, že 'všetci sme Slováci';

Rozhodný, avšak prevažne neagresívny odpor voči pokusom obohatiť koncept slovenského občianstva ničím, čo by sa dalo nazvať 'kultúrne práva' alebo dokonca práva vzťahujúce sa na územnú a/alebo funkčnú autonómiu;

Pokračujúce ignorovanie problému skutočnej kvality občianstva pocítovanej našimi rómskymi spoluobčanmi.

To, či sa ktorákolvek z týchto predpovedí naplní, bude v mnohom záležať na vývoji vnútri vládnych strán, keďže každá z nich disponuje

pozoruhodnou dávkou populistických génov a skúsenosťami s nacionalistickou politikou. Hoci radikálna lavica upadla do zabudnutia a príťažlivosť starého národného populizmu sa do veľkej miery vytratila, nativizmus radikálnej pravice tu s veľkou pravdepodobnosťou ostane a dokonca sa môže rozvinúť do ešte zhubnejšej formy ruku v ruke s prílevom imigrantov z iných kultúr na Slovensko.

Hoci nepodceňujeme dôležitosť vývoja na 'druhej strane' (t.j. v Maďarsku)²⁶, vo všeobecnosti predpokladáme, že diskusia o občianstve a konsolidácii politického národa bude ovplyvňovaná predovšetkým (explicitným alebo implicitným) slovenským nacionalizmom.

V tejto súvislosti by sme radi upriamili pozornosť na nevyslovený nativistický konsenzus prestupujúci slovenským politickým establišmentom. Nedávna novela zákona o občianstve, ktorá zaviedla prísnejšie formálne podmienky na udelenie slovenského občianstva žiadateľom (napr. požiadavku najmenej osemročného pobytu na území Slovenskej republiky) bola napríklad presadená spoločnými hlasmi poslancov za SMER-SD, SNS, HZDS a KDH.

POZNÁMKY

- 1 V tomto texte budeme preferovať výraz „radikálna pravica“ alebo „populistická radikálna pravica“.
- 2 Podľa Muddeho (2007, 19) je táto skutočnosť „obzvlášť dôležitá ak má koncept „cestovať“ do východnej časti Európskeho kontinentu. V postkomunistickej Európe je masová imigrácia stále marginálnym fenoménom, avšak xenofóbia a nacionalizmus hrali v rôznych častiach regiónu dôležitú úlohu. Termín nativizmus, tak ako bol definovaný, je schopný obsiahnuť xenofóbne nacionalistické reakcie väčšinového obyvateľstva (napr. „estónskych Estóncom“ voči „ruským Estóncom“ alebo „slovanských Slovákov“ voči „maďarským Slovákom“), ako aj reakcie menšínové, či už voči väčšinovému obyvateľstvu alebo voči iným menšinám (napr. „maďarských Slovákov“ voči „slovanským Slovákom“ alebo voči „Cigánom“).
- 3 Priekopníkmi boli v tomto smere Margaret CANOVAN (1981, 1999) a Paul TAGGART (2000).
- 4 S istou dávkou zveličenia možno argumentovať, že populizmus ako 'bezobsažná' ideológia umožňuje potenciálnemu bádateľovi cestovať v čase a priestore bez toho, aby diskreditoval metodologickú rigoróznosť výskumu. Tento zdanlivo neambiciózny a reduktívny prístup k populizmu tak ponúka komparatívistom možnosť porovnávať prejavy populizmu v rôznych územných, časových a kultúrnych pomeroch a popritom sa vyhnúť nástrahám prístupov založených na analýze volebnej demografie a sociálno-ekonomických politik.
- 5 V slovenskom kontexte sme videli aj nenacionalistické strany, ktoré mali rozoznatelný populistický rozmer, napríklad 'centristická' Strana občianskeho porozumenia (SOP) alebo neoliberálne populistická Aliancia nového občana (ANO).

- 6 I keď v súlade s Nikolasom (1999) veríme, že najvhodnejším prístupom k štúdiu nacionalizmu je etnicizmus zasadený do modernistického rámca.
- 7 Slovenský 'štátotvorný' nacionalizmus po roku 1989 môže slúžiť ako príklad prvého typu, zahraničná politika Maďarska voči štátom s maďarskými menšinami ako príklad druhého typu a politika maďarskej menšiny na Slovensku ako príklad tretieho typu nacionalizmu podľa Brubakera.
- 8 Tento prístup rozlišuje medzi prechodom k demokracii ako relatívne krátkym obdobím politickej zmeny vedúcej k pádu komunistického poriadku a jeho nahradením poriadkom novým a postkomunistickou transformáciou ako zdĺhavým procesom komplexných spoločenských zmien, ktoré nasledujú po prechode k demokracii.
- 9 Zaradenie strán do jednotlivých kategórií môže byť v niektorých prípadoch sporné. Napríklad MUDDE (2007) pokladá chorvátske HDZ v deväťdesiatych rokoch za stranu populistickej radikálnej prave. Miloševićova Socialistická strana Srbska (SPS) je rovnako problematická a dajú sa nájsť argumenty pre jej zaradenie medzi národných populistov ako aj medzi nástupnícke strany komunistov. Príkláňame sa k názoru, že napriek značnej ideologickej kontinuite s juhoslovanskými komunistami patrí SPS patrí do spolku národných populistov ako hraničný prípad.
- 10 Iný pohľad vníma národný populizmus ako stratégiu budovania politického národa, ktorá k etnicko-kultúrnym kritériám príslušnosti k národu pridáva kritériá založené na postojoch ku krivdám a sociálnym dopadom prechodu na nový režim a z nich vyplývajúcich pocitov sociálneho vykokorenenia a krízy identít.
- 11 Najčistejšou anticestablišmentovou stranou zo všetkých spomenutých bolo bulharské NDSV. Zatiaľ čo SMER, SOP a najmä DP mali istý nádech, RP a predovšetkým JL sa profilovali ako stredopravé strany. Avšak apel, ktorý rezonoval medzi ich voličstvom a ktorý im zabezpečil volebnú podporu, bol založený na kritike establišmentu.
- 12 Životnosť tohto čistého antiestablišmentového štádia bola zvyčajne krátka a strany sa často transformovali tým, že si osvojili tradičnejší ideologický profil. UČEŇ (2007a) popisuje transformáciu týchto strán.
- 13 Treba dodať, že aby bol náš prehľad 'transformačného populizmu' kompletný, museli by sme do neho zahrnúť aj oneskorené objavenie sa populistickej radikálnej prave v Bulharsku (strana Ataka) a druhú generáciu antiestablišmentovej kritiky, ktorú v tej istej krajine stelesňuje Bojko Borisov a jeho strana Občania za európsky rozvoj Bulharska (GERB).
- 14 Tieto ambície sa dali jednoznačne sledovať na stránkach denníkov Slovenská Republika a Nový Deň či týždenníka Extra.
- 15 Alebo ešte inak: „Spomedzi všetkých strán reprezentujúcich etnických Slovákov najmä Mečiarovo HZDS poháňalo integráciu rôznych nacionalizmov do jediného, stále lepšie artikulovaného odkazu. Z pozície, že Slovensku hrozí viacnásobné národné nebezpečenstvo, sa vodcovia HZDS postupne presunuli na pozície, že nepriatelia novej štátnosti sú v skutočnosti jedni a tí istí, pretože opoziční lídri – čiže Slováci bez silného národného cítenia – sa spriahli s politickými predstaviteľmi menšinových Maďarov a zástupcami NATO, EU a nadnárodných korporácií, aby spoločne eliminovali samostatnosť Slovenska“ (DEEGAN-KRAUSE, 2004, 691).
- 16 Táto politizácia nemala za cieľ prilákať nových voličov. Napokon, volebné preferencie na základe nacionalizmu sa po roku 1994 príliš nemenili – tí, ktorí nacionalistami neboli, sa už nimi nemohli stať, a tí, ktorí nimi už boli, nimi pravdepodobne aj zostali. Avšak politizácia tejto témy bola schopná ovplyvniť rozhodovanie voličov o tom, ktorý druh nacionalistickej nálady by mal byť v ďalšom období 'kultivovaný' vládnymi stranami.
- 17 „Mnohé nacionalistické hnutia využívajú emancipačný diskurz, ktorý má národu (stotožňovanému so 'skutočným' ľudom) pomôcť oslobodiť sa spod zahraničnej dominancie

- (napríklad vo forme západných inštitúcií) a vymaniť sa z útlaku domácej politickej elity. V týchto diškurzoch sa často objavujú argumenty v prospech zvýšenia suverenity ľudu prostredníctvom udelenia absolútnej priority národu, teda ľudu ako nedeliteľnému organickému celku, a vyjadreniu jeho vôle“ (BLOKKER 2005, 377).
- 18 Sme náchylní súhlasiť s Deeganom-Krausem, ktorý tvrdí, že podstatou autoritárstva HZDS bol pokus oslabiť mechanizmy horizontálnej zodpovednosti v záujme eliminácie obmedzení, ktoré tieto mechanizmy predstavovali pre ďalšie šírenie národno-populistickej agendy.
 - 19 Snyder ponúka ďalšie vysvetlenie vzájomného vzťahu medzi autoritárstvom a nacionalizmom (SNYDER 2000, 332, citovaný Hearnom 2006, 134): “Demokratizácia plodí nacionalizmus, ak mocenské skupiny vo vnútri národa potrebujú nasmerovať energiu ľudu na ciele ako vojna či ekonomický rozvoj a súčasne sa chcú vyhnúť odovzdaniu skutočnej politickej moci v prospech priemerného občana. Pre túto elitu predstavuje nacionalizmus príhodnú doktrínu ospravedlňujúcu oklieštené formy demokracie, v ktorých elita vládne v mene národa, pričom sa nie celkom úplne musí zodpovedať jeho ľudu. V podmienkach čiastočnej demokratizácie elita často využíva svoju kontrolu nad pákami vlády, ekonomiky a masmédií na šírenie nacionalistických ideí a tým ovplyvňuje agendu verejného diškurzu. Nacionalistické konflikty vznikajú ako vedľajší produkt úsilia elity presvedčiť ľudí, aby prijali rozdeľujúce nacionalistické myšlienky.” Hoci autor oceňuje tento náhľad, domnieva sa, že definícia nacionalizmu ako priameho nástroja autoritárskych lídrov má obmedzenú platnosť.
 - 20 Nedávno vzniknulé vrele priateľské vzťahy medzi Jánom Slotom a automobilkou Kia, ktorá reprezentuje zahraničný kapitál by dokonca kapitál ‘cudzej rasy’ je výrečným hoci zďaleka nie jediným príkladom.
 - 21 Volebná kampaň SNS v roku 2006 bola postavená na značne vágnych nacionalistických sloganoch, z ktorých najčastejšie boli “Slovenskú vládu Slovákom!”, “Vrátíme Slovensko do rúk Slovákov!” alebo “Sme Slováci! Volíme SNS!”.
 - 22 Autor sa venoval niektorým z týchto tém, pozri UČEŇ 2007b (predovšetkým odkazy na práce Marušiaka a Orogvániho) a UČEŇ 2004.
 - 23 Jeho úspech ešte viac zvyrazňuje vážne psychologické nedostatky politiky predchádzajúcej vlády, ktorá sa nikdy nedokázala zbaviť tieňa elitárstva vyjadreného postojom: “Naša politika je správna a vy [voliči] by ste si mali užívať jej výsledky ... niekedy v budúcnosti”. Fico pochopil, že ľudia potrebujú okamžité uspokojenie, ktoré navyše nemusí mať formu politik.
 - 24 V tejto súvislosti veríme, že ‘neliberálny svorník’ vyplývajúci zo zdieľanej nechuti voči liberálno-demokratickým obmedzeniam by mohol ich vzájomnú spoluprácu uľahčiť. Hľadiac na problém z pragmatickejšieho hľadiska treba povedať, že tieto strany spája aj zdĺhavá opozičná skúsenosť. Ich spoluprácu preto mohlo uľahčiť aj spoločný záujem o získanie moci v záujme oživenia vlastných politických programov, získania zdrojov na podporu ich stranických organizácií a v neposlednom rade uspokojenia mocenských ambícií ‘vyhladnutých’ stranických lídrov.
 - 25 Národný populizmus patentovaný Vladimírom Mečiarom v deväťdesiatych rokoch minulého storočia bol rozhodne opozičnou stratégiou par excellence v politickom spoločenstve, akým v tom čase disponovalo Slovensko. Avšak jestvuje málo dôvodov domnievať sa, že jeho ‘replikácia’ by mohla byť príťažlivou pre súčasnú vládnú koalíciu, najmä preto, že v minulosti sa ukázal byť katastrofálnym spôsobom spravovania spoločnosti.
 - 26 Domnievame sa napríklad, že štýl politiky vyhovujúci kritériám národného populizmu definovaným v tejto štúdií sa objavil aj na maďarskej strane slovenského politického spektra v podobe hnutia Spoluzitie, ktoré sa v roku 1998 stalo súčasťou SMK. Hoci prizná-

vame nedostatočnú kompetenciu na detailnú analýzu tejto témy, nazdávame sa, že by sa jej tento projekt mal nejakým spôsobom venovať.

LITERATÚRA

- BLOKKER, Paul (2005): "Populist Nationalism, Anti-Europeanism, Postnationalism, and the East-West Distinction", *German Law Journal* 6:2, 1, pp. 371-89.
- CANOVAN, Margaret (1981): *Populism*, London: Junction.
- CANOVAN, Margaret (1999): "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies* 47:1, pp. 2-16.
- DEEGAN-KRAUSE, Kevin (2004): "Uniting the Enemy: Politics and the Convergence of Nationalisms in Slovakia", *East European Politics and Societies* 18:4, pp. 651-96.
- GELLNER, Ernest (1983): *Nations and nationalism*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- HEARN, Jonathan (2006): *Rethinking nationalism: a critical introduction*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- MUDDE, Cas (2007): *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- NIKOLAS, Margareta M (1999): False Opposites in Nationalism: An Examination of the Dichotomy of Civic Nationalism and Ethnic Nationalism in Modern Europe, <http://www.nationalismproject.org/articles/nikolas/title.html>
- ÖZKIRIMLI, Umut (2005): *Contemporary debates on nationalism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- POP-ELECHES, Grigore (2002): "Radicalization or Protest Vote? Explaining the Success of Unorthodox Parties in Eastern Europe". Paper presented at the 2002 Annual Meeting of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Pittsburgh, November 21-24, 2002.
- SCHÖPFLIN, George (2004): "Citizenship and Ethnicity: The Hungarian Status Law". In KÁNTOR, Zoltán – MAJTÉNYI, Balázs – IEDA, Osamu – VIZI, Balázs – HALÁSZ, Iván (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, Hokkaido University, Slavic Research Center, pp. 87-104.
- STANLEY, Ben (2006): *The Thin Ideology of Populism*, University of Essex, unpublished manuscript.
- TAGGART, Paul (2000): *Populism*, Buckingham, Open University Press.
- UČEŇ, Peter (2004): "Centrist Populism as a New Competitive and Mobilization strategy in Slovak Politics". In GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga and MESEŽNIKOV, Grigorij (eds): *Party Government in Slovakia: Experience and Perspectives*, Bratislava, Institute for Public Affairs, pp. 45-73.
- UČEŇ, Peter (2007a) "Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe", *S AIS Review* 27:1, pp. 49-62.
- UČEŇ, Peter (2007b) "Populist Appeals in Slovak Politics Before 2006 Elections". In BÚTORA, Martin – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – MESEŽNIKOV, Grigorij – SKLADONY, Thomas W. (eds.): *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath*, Bratislava: Institute for Public Affairs 2007, pp. 131-47.

Preklad z anglického originálu: Peter Učeň, Daniel Borský

GRIGORIJ MESEŽNIKOV:

NÁRODNÝ POPULIZMUS NA SLOVENSKU: DEFINOVANIE CHARAKTERU ŠTÁTU A INTERPRETÁCIA VYBRANÝCH HISTORICKÝCH UDALOSTÍ

NÁRODNÝ POPULIZMUS A SÚVISLOSTI JEHO EXISTENCIE NA SLOVENSKU

V posledných rokoch je na Slovensku zaznamenávaná aktivizácia takeho spôsobu oslovenia obyvateľstva politickými aktérmi, ktorý je založený na používaní populistických stratégií s výrazným etnicko-nacionálnym zafarbením. Tento spôsob oslovenia je príznačný pre politický život na Slovensku už dlhší čas. Po páde komunistického režimu v roku 1989 a zavedení pluralitnej demokracie preukázal dostatočne vysokú efektivitu, pričom v istých obdobiach prinášal svojim nositeľom bohaté mocensko-politické zisky. Súčasné oživenie národného populizmu vyvoláva osobitný záujem najmä preto, že sa odohráva v odlišných – v porovnaní s obdobím 90. rokov – podmienkach, vytvorených po vcelku úspešnom priebehu spoločenskej transformácie, ktorá vyústila do formovania základov liberálno-demokratického režimu a naplnenia integračných ambícií, t. j. dosiahnutia členstva v EÚ a NATO.

Pojem „národný populizmus“ používame na označenie politickej činnosti (v jej rozmanitých prejavoch), orientujúcej sa na oslovenie voličov prostredníctvom tradičných populistických metód¹ s využitím silného etnicko-nacionálneho („národného“) prvku. Vzťahuje sa na širšie spektrum politických aktérov, nie iba na nositeľov extrémistických, radikálno-nacionalistických predstáv, ale na všetkých tých politikov rôznej ideologickej orientácie (aj deklarovanej), ktorí vo svojej činnosti spájajú populistické oslovenie a etnický nacionalizmus.

Je evidentné, že najvýznamnejším faktorom, ktorý prispel k aktivizácii národného populizmu na Slovensku v poslednom období, boli mocenské

zmeny, ku ktorým došlo po parlamentných voľbách 2006, keď vládu vytvorili tri politické subjekty, u ktorých sú prvky národného populizmu neoddeliteľnou súčasťou ich ideovo-politického arzenálu (SMER-SD, SNS a LS-HZDS). Sumárny volebný zisk týchto strán v roku 2006 a rozhodnutie ich lídrov vstúpiť do vládnej koalície nie je možné vnímať mimo kontextu nacionálno-populistickej politiky ako nástroja volebnej mobilizácie a kultúrno-politického spojiva časti slovenských straníckych elít. Pôsobenie nacionálno-populistického apelu v rokoch 2006 – 2009 ovplyvnilo celkovú atmosféru v spoločnosti a významným spôsobom zasiahlo do formovania prostredia pre interakcie rôznych spoločenských skupín..

Pri skúmaní činnosti politických aktérov, považovaných za protagonistov slovenského národného populizmu je potrebné mať na zreteli všeobecné faktory spoločensko-politického a historického charakteru. Práve v dôsledku ich dlhodobého pôsobenia sa formovalo socio-kultúrne prostredie, v ktorom národní populisti šírili a kapitalizovali svoje poslanstvo. Okrem otázok súvisiacich s etnicitou boli to aj také sociálno-politické faktory, ako podoba štátoprávnych usporiadaní, súčasťou ktorých bolo Slovensko, typy politických režimov v týchto štátnych útvaroch, charakter, priebeh a následky spoločenských zmien, ku ktorým dochádzalo v obdobiach štátnych a spoločenských transformácií, mocou presadzované chápanie štátu, celkový výkon moci dominantnými politickými silami apod. Slovensko bolo v 20. storočí súčasťou piatich štátoprávnych usporiadaní (Rakúsko-Uhorská monarchia, Československá republika, vojnový slovenský štát, obnovená Československá republika, samostatná Slovenská republika). Striedali sa tu odlišné politické režimy – monarchický semi-autoritarizmus, pluralitná demokracia, fašistický totalitarizmus, obmedzená „národná“ demokracia, komunistický totalitarizmus a striedanie režimov liberálnej a neliberálnej demokracie v rokoch 1990 – 2006. Časté zmeny štátneho zriadenia a politického režimu počas pomerne krátkeho historického obdobia mali za následok rôznu mieru identifikácie rôznych skupín obyvateľstva s existujúcimi resp. prekonanými spoločenskými pomermi, vrátane identifikácie s jednotlivými štátnymi útvarmi, pričom tieto skupiny demonštrovali oddanosť odlišným typom politickej kultúry (demokratickej, autoritárskej), čo bezprostredne ovplyvňovalo tak ich politické správanie, ako aj prístupy politických aktérov pri ich oslovovaní.

Po páde komunistického režimu v roku 1989 a následnom obnovení demokratického režimu so všetkými jeho procedurálnymi atribútmi, vrátane súťaživých volieb, sa politické sily, považované za populistické vzhľadom na ich vnútorný charakter, programové, hodnotové a ideové zázemie

a používané spôsoby oslovenia voličov, stali významnou súčasťou systému politických strán. Od roku 1992 tieto sily pravidelne získavajú vysokú podporu obyvateľstva v parlamentných voľbách, pričom v prípade formovania – z ich pohľadu – priaznivej povolebnej konfigurácie vytvárajú koaličné vlády, opierajúce sa o parlamentné väčšiny. Stalo sa tak v roku 1992, keď HZDS vytvorilo väčšinovú kryptokoaličnú (o rok neskôr otvorene koaličnú) vládu s SNS, v roku 1994, keď po voľbách vznikla vládna koalícia HZDS – SNS – ZRS a v roku 2006, keď vládu vytvorili SMER-SD, ĽS-HZDS a SNS.

Ako základné rozlišovacie kritérium pre typológiu protagonistov populistckej politiky na Slovensku môžeme použiť prístup k výkonu moci a na jeho základe vymedziť „tvrdý“ (autoritársky) a „mäkký“ (prevažne neautoritársky) populizmus. V prvopočiatočnom období transformácie, pred začatím procesu prístupu do EÚ, na Slovensku pôsobila prvá generácia populistických politikov („tvrdí“ populisti, združení v tom čase v HZDS a SNS), druhá generácia sa začala formovať v období obnovenia integračných šancí (v rokoch 1998 – 2002) a naplno sa politicky prejavila v období tesne pred a bezprostredne po vstupe SR do EÚ, keď „mäkkí“ populisti (SMER-SD) sa stali dominantnou politickou silou.² Súčasnú dobu sa vyznačuje kooperáciou oboch generácií a typov populistických aktérov (od roku 2006 aj na vládnej úrovni).

PROTAGONISTI NÁRODNO-POPULISTICKEJ POLITIKY

Typickým aktérom národno-populistickej politiky na Slovensku je Slovenská národná strana (SNS). Táto strana vznikla v roku 1990 deklaratívnym prihlásením sa k odkazu historickej SNS, v prvých parlamentných voľbách získala dostatočný počet voličských hlasov na to, aby sa dostala do Slovenskej národnej rady. Stala sa relevantným politickým subjektom a v rokoch 1990 – 2008 – s výnimkou obdobia 2002 – 2006, keď pôsobila ako neparlamentná politická sila po porážke vo voľbách 2002, ktorú utrpela v dôsledku vnútorného organizačného rozkolu – bola zastúpená v parlamente.

V rokoch 1990 – 1992 bola politicky najvýznamnejšou predstaviteľkou slovenského separatizmu. Pomerne rýchlo po svojom vzniku a vstupe do parlamentu začala presadzovať štátnu samostatnosť Slovenska. V rokoch 1993 – 1994, 1994 – 1998 a 2006 – 2008 pôsobila (pôsobí) ako vládna strana, čo jej umožňovalo (umožňuje) významne ovplyvňovať politiku v dôležitých oblastiach verejného života. Je to radikálno-nacionalistická sila,

používajúca pravicovú a antikomunistickú. Je programovým odporcom konceptu občiansky definovaného politického národa, zastáva koncept etnického národa. Pre SNS Slovenská republika je národným štátom etnických Slovákov, voči národnostným menšinám uplatňuje koncept asimilácie, založený o. i. na apriórnom spochybňovaní lojality občanov maďarskej národnosti voči štátu. V „teoretickej“ rovine sa to prejavuje spochybňovaním faktu, že etnickí Maďari na Slovensku majú skutočne maďarský pôvod, v praktickej rovine to vyúsťuje do návrhov opatrení, komplikujúcich výkon práv príslušníkov maďarskej menšiny v oblasti politickej reprezentácie, používania jazyka, školstva, kultúry, regionálneho rozvoja a udržiavania väzieb s Maďarskom, ktoré etnickí Maďari považujú za svoju materiskú krajinu v kultúrno-jazykovom zmysle. S činnosťou SNS v polovici 90. rokov bol spojený pokus (neúspešný) o zavedenie systému tzv. alternatívneho školstva pre deti, patriace k národnostným menšinám. Jeho realizácia by znamenala nenapraviteľný pokles štandardu výkonu menšinových práv so všetkými z toho vyplývajúcimi politickými dôsledkami.

Predstavitelia SNS používali (a používajú) konfrontačnú rétoriku, agresívny tón, dopúšťajú sa urážlivých výrokov na adresu politických zástupcov, resp. príslušníkov národnostných menšín. Strana oslovuje ľudí s nacionalistickými názormi a s autoritárskymi predstavami o politickom usporiadaní spoločnosti.

Ďalším politickým subjektom, ktorý je možné považovať za nositeľa nacionálno-populistickej politiky na Slovensku, je LS-HZDS (ďalej len HZDS). Táto strana vznikla v roku 1991 v dôsledku štiepenia revolučného a reformistického hnutia VPN, ktoré v roku 1989 nenásilnou cestou zvrhlo komunistický režim a v roku 1990 zvíťazilo v prvých slobodných parlamentných voľbách. Iniciátori rozkolu vo VPN, zakladatelia HZDS na čele s vtedajším predsedom vlády Vladimírom Mečiarom, sa prihovárali za uplatňovanie na Slovensku odlišného od „federálneho“ modelu transformácie, ktorý v rokoch 1990 – 1992 realizovalo VPN a jeho koalíční partneri. Politickú podporu získavalo HZDS predovšetkým od tých obyvateľov krajiny, ktorí nesúhlasili s priebehom transformačného procesu. Ďalším pilierom politickej agendy a faktorom volebnej podpory HZDS bola problematika, spojená s osudom spoločného československého štátu. HZDS sa profilovalo ako zástanca „národných aspirácií“ Slovákov, navrhovalo riešenia štátoprávnej otázky, vychádzajúce za rámec existujúceho federatívneho usporiadania. Po víťazných voľbách 1992 sa HZDS stalo hlavným politickým aktérom rozdelenia Československa na Slovensku, po roku 1993 prezentuje seba ako „architekta slovenskej štátnosti“.

Od svojho vzniku sa HZDS profilovalo ako „národne orientovaná“, „proslovenská“ politická sila. „Národnú“ orientáciu v najvypuklejšej podobe reprezentovala v tejto strane po jej založení skupina politikov, názory ktorých na problematiku interetnických vzťahov, historickú minulosť, charakter štátu a niektoré iné otázky svojou podstatou a spôsobom prístupu sa málo čím odlišovali od názorov lídrov SNS. Najväčší priestor pre svoje aktivity a tým aj pre ovplyvnenie činnosti a programového a ideového profilu HZDS mala spomínaná skupina politikov v rokoch 1992 – 1998. Postupné elektorátne a celkové politické oslabovanie HZDS však viedlo k oslabovaniu pozícií nacionalistického krídla. Dlhodobejšie pôsobenie HZDS v opozícii, sprevádzané dramatickým poklesom volebnej podpory a preskupovaním síl vnútri samotnej strany v konečnom dôsledku spôsobilo, že „národne orientované“ krídlo bolo zo strany vytlačené. Tento fakt však neznamená, že HZDS po odchode nacionalisticky orientovaných politikov, autentických nositeľov „národnej“ agendy, už nie je možné považovať za národno-populistickú stranu. V rokoch 1994 – 1998 HZDS bolo hlavnou politickou silou vládnej koalície, ktorá svojou autoritárskou politikou, nezlučiteľnou s hodnotami liberálnej demokracie, spôsobovala vážne demokratické deficity vo vnútornom vývoji krajiny a podkopávala jej integračné šance.

Tretím súčasným významným nositeľom národno-populistickej politiky na Slovensku je strana SMER-SD (ďalej len SMER), ktorá sa deklaruje ako sociálno-demokratický subjekt. Stranu založil v roku 1999 Robert Fico, podpredseda Strany demokratickej ľavice, ktorý z SĎL vystúpil pre nesúhlas s jej politickou líniou a nenaplnené vlastné politické ambície.

Od svojho založenia prešiel SMER pozoruhodným vývojom, ktorý sa tiahol od koncepcie „neideologickej strany pragmatických riešení“ cez stranu „tretej cesty“, spájajúcej – podľa lídrov SMER-u – hodnoty konzervatizmu, sociálnej demokracie a liberalizmu (neskôr „ľavičiarov, sociálnych demokratov a národných liberálov“) ku konceptu strany s deklarovateľným sociálno-demokratickým profilom. Nacionálny prvok je v činnosti SMER-u prítomný od samého začiatku. Je demonštrovaný zaujatím „proslovenských“ („pronárodných“) postojov v otázkach medzietnických a medzishátnych vzťahov, v interpretácii viacerých historických udalostí a osobností, v celkovom nazeraní na vývoj spoločnosti po páde komunizmu, v uplatňovaných koalíčných stratégiách. Pri hľadaní vhodného ideologického ukotvenia používali predstavitelia strany o. i. aj argumenty nacionálneho rázu. Napríklad v roku 2002 Boris Zala, vtedajší podpredseda a jeden z ideológov strany, vyhlásil, že „tretia cesta“ (nová ideológia strany)

v podaní SMER-u je o. i. „novým hľadáním národného zmyslu, dejinného ukotvenia slovenskosti“.³

Po voľbách 2002 sa SMER stal parlamentnou stranou. V období 2002 – 2006 sa správal ako nezmieriteľná opozičná sila, kritizujúca všetky významnejšie reformné kroky stredo-pravej vlády v sociálno-ekonomickej oblasti. Sľuboval zásadné zmeny v prípade, ak sa dostane k moci. Spôsob komunikácie s voličmi, dikcia kritiky činnosti vlády z pozície opozičnej sily, formulovanie návrhov na riešenie problémov – to všetko nieslo zjavné známky populizmu. Súčasťou mobilizačných stratégií SMER-u boli aj posolstvá nacionalistického charakteru. O „pronárodnej“ orientácii strany svedčila už jej spolupráca s nacionalisticky orientovanými stranami v prezidentských a regionálnych voľbách v roku 2004.

Rozhodnutie SMER-u o vytvorení vlády s SNS a LS-HZDS v roku 2006 bolo podmienené predovšetkým úvahami mocenského charakteru. Samotný SMER zdôvodnil spomínané rozhodnutie zámerom vytvoriť vhodné podmienky pre realizáciu sociálno-ekonomickej politiky, založenej na sociálno-demokratických hodnotách (napríklad budovanie „sociálneho štátu“). V interpretácii SMER-u uskutočňuje vláda na čele s R. Ficom sociálno-demokratickú politiku a koalíční partneri – SNS a LS-HZDS – túto politiku podporujú a prispôbujú jej vlastné priority. V skutočnosti však vo viacerých oblastiach dve menšie koalíčné strany aktívne presadzujú svoje predstavy, čo v prípade radikálno-nacionalistickej SNS o. i. vyúsťuje do pokusov priamo zasiahnuť do systému výkonu menšinových práv (napríklad v oblasti školstva a používania materinského jazyka). Prítomnosť SNS vo vláde umožňuje jej predstaviteľom, ako aj zástupcom jej blízkych názorových prúdov, aktívne vstupovať do verejného diskurzu a ovplyvňovať ho smerom k posilneniu etnického nacionalizmu. Vedie to k celkovej zmene spoločenskej atmosféry, vrátane atmosféry v oblasti interetnických vzťahov.

V rokoch 1994 – 1998 na slovenskej politickej scéne aktívne pôsobil ešte jeden relevantný subjekt populistického typu – Združenie robotníkov Slovenka (ZRS). Túto stranu nebolo možné označiť za aktéra národno-populistickej politiky, keďže prvok etnického nacionalizmu nebol v jeho programovom vybavení, pri oslovovaní voličov a v praktickej politike dostatočne zreteľne zastúpený. Išlo o politický subjekt, u ktorého sa populistické oslovenie obyvateľstva zakladalo predovšetkým na zdôrazňovaní sociálnych aspektov, odpore voči systémovým zmenám v spoločnosti po páde komunistického režimu, najmä voči liberálnym ekonomickým reformám, na nostalgii za „sociálne spravodlivejšími“ spoločenskými pomermi v období pred rokom 1989. Svojou orientáciou sa toto radikálno-ľavicové zoskupenie blížilo

lo organizácii neo-komunistického typu a to i napriek tomu, že v jeho programových dokumentoch resp. vo výrokoch jeho popredných predstaviteľov absentovali jednoznačné deklarácie o oddanosti komunistickej, marxisticko-leninskej ideológii. Hoci ZRS nebolo typickým národno-populistickým politickým subjektom, svojou účasťou na vládnutí spolu s HZDS a SNS vytváralo priaznivejšie podmienky pre realizáciu národno-populistickej politiky.

O skutočnom nastavení národných populistov na rôzne typy vzájomných interakcií (dialóg alebo konflikt) spoločenských skupín na Slovensku svedčili a svedčia ich stanoviská nielen v tematických oblastiach, súvisiacich s problematikou národnostných menšín (tu sa najviac prejavuje etnický nacionalizmus), ale aj v takých témach ako chápanie základov spoločenského usporiadania, definovanie charakteru štátu, voľba konceptu národa, riešenie dichotómie „etnické“ verzus „občianske“, celkový súlad politického kréda s liberálno-demokratickými hodnotami a interpretácia národných dejín, vrátane hodnotenia jednotlivých historických období, udalostí a postáv.

DEFÍNOVANIE CHARAKTERU ŠTÁTU

V rokoch 1994 – 1998, v období pôsobenia koalíciej vlády „tvrdých“ populistov HZDS – SNS – ZRS, problematika, súvisiaca s charakterom štátu, sa podávala protagonistami národno-populistickej politiky spôsobom, ktorý mal zvýrazniť ich výnimočnú úlohu pri vzniku samostatného štátu, osobitnú hodnotu národného štátu a štátnej nezávislosti SR ako najvyššej spoločenskej priority, prevahu záujmov štátu a jeho inštitúcií nad záujmami jednotlivcov. V období 1994 – 1998 od vzniku samostatnej Slovenskej republiky uplynul iba krátky čas, pričom proces budovania štátnych inštitúcií nebol úplne zavŕšený. Miera identifikácie občanov SR s novovzniknutým štátom bola pomerne nízka, akceptáciu faktu rozdelenia Československa u značnej časti populácie sprevádzali pocity frustrácie z vlastnej neschopnosti prispieť k inému riešeniu štátoprávnej otázky v období 1990 – 1992. Tieto pocity znásobovala autoritárska vnútorná politika vlády na čele s Vladimírom Mečiarom, ktorá vyvolávala obavy a následne aj protesty najmä u ľudí s prodemokratickými hodnotovými orientáciami; u obyvateľov patriacich k národnostným menšinám, najmä k maďarskej menšine, nesúhlas vyvolával predovšetkým nacionalizmus, prejavujúci sa v rovine štátnej menšinovej politiky v oblasti školstva, kultúry a používania materinského jazyka.

Spomínané fakty a javy vytvárali v spoločnosti prostredie pre vznik a následnú realizáciu masových prejavov nesúhlasu, protestov, podpory pre alternatívne politické návrhy. Predstavitelia vtedajších vládnych strán síce deklarovali orientáciu na demokratické princípy a normy, politická prax sa s týmito deklaráciami rozchádzala. Symptomatické pritom bolo zdôvodnenie mocenských krokov, odporujúcich demokratickým normám a zvyklostiam, resp. argumenty, ktoré sa používali pri odmietaní kritiky, prichádzajúcej na adresu Mečiarovej vlády (zvnútra a zvonku) kvôli jej autoritárskym praktikám.

Vládni politici živilí vo verejnosti pocit sústavného ohrozenia základov slovenskej štátnosti, pričom dávali túto hrozbu do súvislosti s činnosťou domácich politických oponentov, predovšetkým parlamentnej opozície a nezávislých médií. V priebehu pomerne krátkeho obdobia po prevzatí moci po parlamentných voľbách 1994 prišli SNS a HZDS s myšlienkou schválenia osobitnej právnej normy, ktorá by mala ako súčasť trestného práva chrániť štát a jeho inštitúcie. V skutočnosti však išlo o zámer trestať občanov, zaoberajúcich sa opozičnými politickými aktivitami alebo presadzujúcich odlišné politické koncepty, vrátane odlišného chápania výkonu moci resp. rozširujúcich také informácie o vnútornom vývoji krajiny v zahraničí, ktoré vládna moc považovala za „falošné“ alebo „nepravdivé“. Premiér a predseda HZDS Vladimír Mečiar v apríli 1996 pri zdôvodnení nevyhnutnosti prijať „zákon na ochranu štátu“ (novelu Trestného zákona) uviedol, že Slovensko potrebuje túto právnu normu kvôli „existencii permanentných a zintenzívňujúcich sa útokov na orgány štátu, s cieľom morálne a politicky ich rozložiť a diskreditovať pred verejnosťou bez ohľadu na fakty“.⁴ Novela Trestného zákona mala dokonca chrániť štát proti takým názorom, ktoré vládne strany považovali za „nerozumné“ a zamerané „proti štátnosti“. Predseda parlamentu Ivan Gašparovič (HZDS) vyhlásil, že Slovensko je „ozaj malý a mladý štát a potrebuje mať na začiatku určité obranné systémy, ktoré by zabránili aj tým nie vždy rozumným názorom niektorých, ktorí v rámci mladého Slovenska chcú uplatniť určité opatrenia, ktoré sú proti štátnosti SR“.⁵ Poslanec SNS Kamil Haľapka uviedol, že jeho strana považuje za nevyhnutné presadzovať také legislatívne opatrenia, ktorými by sa malo predísť „prejavom tendenčnosti a spochybňovania slovenskej štátnosti, neopodstatneným útokom na vznik a existenciu štátu, jeho územnú integritu a ústavné demokratické zriadenie“.⁶

Ohrozenie pre štát videli predstavitelia národno-populistických strán aj v kritickom informovaní zahraničnej verejnosti o vnútorných pomeroch na Slovensku. Poslanec HZDS Dušan Slobodník napríklad obvinil domácu pol-

itickú opozíciu a nezávislé médiá z toho, že ich kritika vlády, najmä „kritika zákerne umiestnená v cudzine je pokusom o deštrukciu slovenskej štátnosti“.⁷ Predseda SNS Jána Slota do zoznamu tých, voči ktorým mal byť aplikovaný zákon na ochranu republiky, zaradil predstaviteľov maďarských politických strán na Slovensku a „ďalších vysokých predstaviteľov slovenskej politiky“, ktorí „veľmi často sa vyjadrujú spôsobom, ktorý nemá nič spoločné s tým, že by mali kladný vzťah k štátu“.⁸

Plastickú predstavu o tom, na akom hodnotovom základe postavilo HZDS svoju činnosť pri budovaní nového štátu po jeho vzniku v roku 1993 dalo vystúpenie jedného z jeho popredných predstaviteľov Augustína Mariána Húska na jednom zo straníckych podujatí HZDS v apríli 1996. Húska vo svojom prejave vymenoval „sedem predností“ HZDS, ktoré predurčili jeho úspech pri budovaní novej štátnosti. Išlo o „virtuóznú improvizáciu“, „komplexné domýšľanie dôsledkov a programovú tvorivosť“, „schopnosť využívať medzigeneračnú súčinnosť“, „zakorenenosť v národnej identite“, „zakorenenosť v duchovnej skúsenosti“, „formovanie sociálnej solidarity“ a „formovanie slovenskej kapitálotvornej vrstvy“⁹. Nijaké referencie na hodnoty, ktoré by naznačovali orientáciu na demokratický charakter štátu sa v spomínanom zozname „predností“ neobjavili.

Podľa Húska samostatná SR vznikla ako „nechcené dieťa veľmocí“, pričom kritika vnútorných pomerov na Slovensku zo strany Západu podľa neho súvisela s tisícročným zápasom o dôležitý priestor v strede Európy.¹⁰ Predseda HZDS Mečiar sa opakovane prihovárал za spoločenskú jednotu („zjednocovanie sa“), ktorá by znamenala „predovšetkým uznať základné potreby národa a štátu, v ktorom žijeme, rešpektovať navzájom všade tieto záujmy“.¹¹ V roku 1997 uviedol, že „záujmy štátu sú viac, ako záujmy strany, skupinové alebo osobné záujmy, treba podriadiť sa im a všade vo svete ich presadzovať“.¹²

SNS zdôrazňovala, že samostatná slovenská štátnosť sa má riadiť vlastným, originálnym chápaním demokracie, nie predstavami, implantovanými zvonku. Podpredsedníčka SNS Anna Malíková vyhlásila pri príležitosti 7. výročia pádu komunizmu, že „zmyslom novembra '89 je uchovať si slobodné, kritické a najmä vlastné myslenie, aby sme si nedali nahovárať inými, čo je a čo nie je správne alebo demokratické ... Nosnou ideou do budúcnosti je ubrániť si samostatné zvrchované Slovensko a budovať ho také, aké sme si ho predstavovali“.¹³ Podľa SNS „najhmatateľnejším“ a „historicky najcennejším“ výsledkom zmeny režimu v roku 1989 bolo následné rozdelenie Československa a vznik samostatnej Slovenskej republiky, t. j. naplnovanie práva slovenského národa na sebaurčenie.¹⁴

Pri interpretácii záujmov štátu predstavitelia HZDS poukazovali najmä na to, že práve tento subjekt je ich autentickým nositeľom jednak ako iniciátor procesov, ktoré viedli k vzniku samostatnej SR, jednak ako politické zoskupenie s najširšou podporou občanov. Aktivity opozičných síl alebo názorových oponentov vlády sa pri takejto interpretácii mali vnímať ako aktivity „protištátne“. Zhodnú argumentáciu používali aj zástupcovia SNS. Táto strana sa síce nemohla pochváliť takou masívnou volebnou podporou akú malo vtedy HZDS, dávala však do popredia fakt, že práve ona ako prvý politický subjekt v SR po Novembri 1989 presadzovala myšlienku slovenskej štátnej samostatnosti a stala sa vďaka tomu tým pravým nositeľom „národných hodnôt“. Kritiku na vlastnú adresu od politických a názorových oponentov označovali predstavitelia SNS za „protinárodnú“.

ZRS, tretia vládna strana v období 1994 – 1998, nemala rozpracovanejšiu koncepciu štátu, dávala však najavo, že sa nestotožňuje s tými základnými zmenami, ku ktorým došlo po roku 1989, vrátane zavedenia demokratických pomerov. V interpretácii predstaviteľov ZRS viaceré sociálne problémy a negatívne javy v spoločnosti spôsobila práve zmena režimu. Ako uviedol v roku 1997 predseda ZRS Ján Lupták, „naša mladá Slovenská republika sa ešte len rodí a preto zápasíme s mnohými problémami. Tvoríme zákony a rozvíjame ekonomiku, ale demokracia nám priniesla mnoho nešťastia“.¹⁵ Podľa J. Luptáka „17. november znamená akurát to, že sme zaplatili veľkú daň za slobodu prejavu, za demokraciu v sociálnej oblasti ... Tento národ to pocítil na sebe a preto tak neinklinujeme k tomu, čo tí vtedy hlásali na námestiach .. November nakoniec pre mňa nič neznamená“.¹⁶ Protikapitalistické zameranie ZRS sa najviac prejavovalo snahami zastaviť proces odštátňovania ekonomiky, najmä privatizácie tzv. strategických podnikov. Strana oslovovala ľudí s etatistickými, egalitaristickými a protitrhovými názormi. Elektorát ZRS však nebol dostatočne stabilný, jeho účinkovanie vo výrazne submisívnom postavení v koalícii s HZDS a SNS bolo jedným z faktorov jeho porážky v parlamentných voľbách 1998.

Prístup k výkonu moci, ktorý u vládnych strán v období 1994 – 1998 do značnej miery súvisel aj s ich chápaním charakteru štátu, napokon bol hlavnou príčinou vážnych demokratických deficitov, ktoré spôsobili integrčné zlyhanie krajiny, viedli k politickej polarizácii spoločnosti, k posilneniu konfrontácie medzi politickými silami. Tieto deficity motivovali prodemokraticky orientovaných občanov na zvýšenú účasť na parlamentných voľbách 1998. Vysoká mobilizácia voličov prispela k mocenskej zmene a k vytvoreniu vládnej koalície nepopulistických, nenacionalistick-

ých, demokraticky orientovaných strán. Následne národno-populistické strany nemali podiel na výkonnej moci v priebehu takmer 8 rokov (1998 – 2006).

Po voľbách 2006 kľúčovou okolnosťou pre identifikáciu pozícií národných populistov v oblasti preferovaného modelu štátu a politického režimu bol fakt, že všetky tri strany, ktoré vytvorili koaličnú vládu – SMER, SNS a HZDS – sa dajú označiť za strany etatistické (i keď etatizmus sa v ich činnosti prejavuje v rôznej miere a s odlišným zdôraznením akcentov).

SMER sa hlási k etatizmu ako k základu svojej politiky, presadzuje silnú úlohu štátu vo viacerých oblastiach (etatistický paternalizmus SMER-u sa naplno prejavil o. i. v charakteristickom výroku predsedu strany R. Fica začiatkom roka 2008 o tom, že štát by mal byť „otcom všetkých občanov“, podobne ako cirkev je „matka pre veriacich“).¹⁷ SNS považuje samostatný slovenský štát za najvyššiu spoločenskú hodnotu, za stelesnenie dlhodobých emancipačných snáh slovenského národa. HZDS takisto vyzdvihuje význam existencie samostatnej slovenskej štátnosti, pripisuje si pritom osobitné zásluhy predovšetkým za účasť na procese jej vzniku v roku 1993.

Postoje SNS, HZDS a SMER-u v otázke o charaktere štátu sú poznačené etnicko-nacionálnym prístupom (t. j. zjavnou preferenciou národného princípu oproti občianskemu), historizujúcou mytologizáciou, privlastňovacím syndrómom a zanedbávaním otázky o type režimu, o kvalite demokracie, o liberálno-demokratickom základe štátneho usporiadania SR, o dôležitosti dodržiavania princípov ústavného liberalizmu. Niektoré opatrenia, navrhované SNS s cieľom zabezpečenia funkčnosti štátu sú v priamom rozpore s princípmi liberálnej demokracie (návrh na prijatie represívneho „zákona na ochranu republiky“, návrh na zákaz strany reprezentujúcej príslušníkov maďarskej národnostnej menšiny). Jednoznačný príklon ku konceptu národného štátu, založeného na etnickom chápaní národa je v prípade SNS o. i. živý pozoruhodnými predstavami o osobitnej historickej úlohe Slovákov, vyjadrenými napríklad v názore predsedu poslaneckého klubu SNS Rafaela Rafaja o tom, že konzumne orientovanej euroatlantickej (západnej) kultúre treba naznačiť, že svoju úlohu v špirálovom vývoji už splnila a na ďalšie rozvíjanie kolektívneho vedomia má uvoľniť priestor slovanskej kultúre. Podľa R. Rafaja je dnes vyvoleným národom práve národ slovenský, ktorý je najmorálnejší a politicky bezhriechy.¹⁸

V období po parlamentných voľbách 2006 sa úsilím dvoch vládnych strán – SMER-u a SNS – na symbolickej úrovni posilňuje národný (etnický)

prvok štátnosti. Robí sa to pod zámienkou nevyhnutnosti posilňovať vlasť, slovenskú identitu, národnú spolupatričnosť a pod.

V júli 2007 – už ako predseda koalíciej vlády – vyhlásil Robert Fico, že „Slovákovi chýba národné vzopätie“ a na školách je slabá vlastenecká výchova. Podľa neho sa na Slovensku „šíri rakovina ľahostajnosti, od ktorej je iba krok k národnému bezvedomiu“.¹⁹ Prejavom takejto ľahostajnosti mala byť slabá pozornosť, ktorú slovenské médiá venovali „vlasteneckým oslavám“ dňa sv. Cyrila a Metoda. Na konci roka 2007 R. Fico avizoval, že vláda a vládne strany budú v novom roku „prebúdzat národné povedomie, zvyšovať úctu k štátnym symbolom, prehľbovať vlasť a poznanie verejnosti o slovenských dejinách a ich osobnostiach“. Uvedol, že „vzťah k štátu nie je taký, aký by mal byť. Vlastenectvo nedosahuje takú kvalitu, aká by mala byť v jednom vyspelom štáte, ktorý je v strede Európy“.²⁰ V predchádzajúcom období svoju vlasteneckú orientáciu demonštroval predseda SMER-u prostredníctvom návrhov na otvorenie diskusie o tom, ako upevniť vlasť, ako zlepšiť vzťah k štátu, štátnosti a jej symbolom (napríklad počúvaním štátnej hymny na začiatku vyučovacieho týždňa alebo vztyčovaním vlajky). V roku 2004 navrhoval novelizovať zákon o štátnych symboloch, žiadal, aby pred každou školou na Slovensku bola umiestnená štátna vlajka.

V podaní SMER-u a SNS upevňovanie slovenského vlasť sa má odohrávať ako proces vymedzovania sa na jednej strane voči Maďarom (tento aspekt väčšmi zdôrazňuje SNS), na druhej strane voči nenárodne orientovaným, vlastenecky vlažným, kozmopolitným príslušníkom slovenskej väčšiny (to je v poslednom čase predovšetkým parketa SMER-u). Dobrou ilustráciou tu môže slúžiť výrok Roberta Fica z júla 2008 o potrebe upevňovať slovenskú spolupatričnosť („súdržnosť“), ktorú treba postaviť ako „pevnú hrádzu proti aktivitám zvláštnej sorty dobrodruhov, ktorí rozbíjajú duchovnú celistvosť Slovenska“.²¹ V roku 2007 sa premiér Fico sťažoval, že v slovenských médiách sa udomácnili „duchovní bezdomovci“, „mediálni kibicovia, ktorí sa nevedia stotožniť s osudom vlasť, ani si nájsť štátnu identitu“.²² Charakteristické je v takom podaní spájanie etnického, sociálneho a štátno-inštitucionálneho prvku. Príkladom spomínanej triády by mohlo byť hodnotenie, ktoré na adresu denníka *Sme*, často kritizujúceho činnosť vlády, vyslovil R. Fico, keď označil spomínaný denník za „protivládny, protinárodný a protiludový“.²³ Rozdelenie na tých pravých, národne orientovaných Slovákov a tých, ktorí sa nedostatočne stotožnili so samostatným štátom, je príznačné pre všetky súčasné vládne strany.

Hoci v roku 2000 predseda SMER-u priznal, že „nebol nadšený z rozdelenia Československa“, ktoré ako štát to malo „dobre našliapnuté“,²⁴ (a tým sa de facto vyčlenil z kategórie aktívnych protagonistov rozdelenia, t. j. tých „pravých Slovákov“), po deviatich rokoch existencie je SMER jedným z nositeľov privlastňovacieho syndrómu (predtým známeho najmä v podaní SNS a HZDS), spočívajúceho vo vyzdvihovaní predovšetkým zásluh tých, ktorí boli iniciátormi resp. aktérmi rozdelenia ČSFR a vzniku SR, kritike vtedajších podporovateľov spoločného československého štátu a zámernom ignorovaní všetkého problematického, čo sprevádzalo vznik a proces formovania novej štátnosti, najmä ťažkostí, spôsobených autoritárskym vládnutím v rokoch 1994 – 1998. Bol to podpredseda SMER-u Dušan Čaplovič, ktorý v roku 2002 vyhlásil, že pokladá za poľutovaniahodné, že vláda Mikuláša Dzurindu navrhla prezidentovi na vyznamenanie pri príležitosti 10. výročia vzniku samostatnej SR aj také osobnosti, ktoré vznik samostatnej Slovenskej republiky nielenže nepodporili, ale – podľa Čaploviča – „aktívne sa stavali proti a po jej vzniku sa niektorí demonštratívne odsťahovali“.²⁵ S podobne ladenou sťažnosťou sa v roku 2002 prezentoval aj predseda HZDS V. Mečiar, keď uviedol, že „podstatnú časť ústavných funkcií zastávajú tí, ktorí SR ako samostatný štát nechceli“.²⁶

V interpretácii Roberta Fica oddanosť národným hodnotám je nenahraditeľným faktorom prežitia krajiny v súčasnom svete („Jediná šanca ako v tomto komplikovanom a nespravodlivom prostredí dôstojne a suverénne prežiť, je držať sa pri slovenských národných a štátnych záujmoch spolu, či sme napravo, naľavo alebo v strede. Vyzývam k takejto súdržnosti“²⁷). Budovanie „slovenskej hrdosti“ označil líder SMER-u za „našu povinnosť“, pričom Slováci by sa podľa neho mali „pozrieť na Rusov, ktorým hrdosť vrátil prezident Putin“. Na upozornenie, že v Rusku sa prejavuje deficit demokracie, odpovedal Fico v tom zmysle, že nevie, čo má národná hrdosť spoločne s demokraciou.²⁸ Táto formulácia svedčí o tom, že jej autor považuje v procese budovania štátu za oveľa dôležitejší národný (etnický) prvok než kvalitatívnu stránku (demokratickú podstatu) režimu. S túžbou Slovákov mať vlastný samostatný štát dal SMER do súvislosti vo svojom vyhlásení v novembri 2007 aj „nežnú revolúciu“ 1989²⁹ (hoci takéto obsah novembrové udalosti na Slovensku v roku 1989 nemali, vtedy popri všeobecnému odporu voči totalitnému režimu sa skôr prejavovala podpora pre spoločný československý štát a „návrat do Európy“).

Pre SNS používanie „vlasteneckých“ motívov je súčasťou konfrontačného vymedzovania sa predovšetkým voči Maďarom. Ilustruje to jej iniciatíva inštalovania slovenských dvojkrížov v rôznych regiónoch

Slovenska, vrátane lokalít so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom. Zámerom iniciatívy je podľa SNS ukázať „celému svetu, že slovenský národ je na tomto území autochtónny, aby bolo každému jasné, kde je Slovensko a kto je tu doma“⁶⁰. Konfrontačný prvok je zrejmy aj pri odvolávaní sa SNS na cyrilo-metodskú tradíciu ako základ slovenskej štátnosti a identity Slovákov. SNS zdôrazňuje výlučnosť väzby Slovákov na túto tradíciu, pričom samotnú tradíciu dáva do protikladu s inými kultúrnymi tradíciami, vrátane tých, na ktorých sú založené integračné zoskupenia, súčasťou ktorých je SR. Podľa SNS „cyrilo-metodská tradícia je najstaršia a najpevnejšia súčasť identity Slovákov. Slováci majú predstih pred ostatnými národmi, pretože cyrilo-metodské poslanstvo scelilo v nich východné a západné hodnoty európskeho myslenia. Existencia Slovenskej republiky ukazuje, že cyrilo-metodská tradícia je silnejšia než maďarský šovinizmus, pražský čechoslovakizmus a režim komunistickej diktatúry“.⁶¹ V roku 2005 predseda SNS J. Slota vyhlásil, že ak by sa cyrilo-metodská tradícia na Slovensku dodržiavala, tak národné hospodárstvo by sa masívne nevypredávalo „do cudzích rúk“. Zatiaľ čo slovenskí politici, podľa Jána Slotu, „ako vazali vyjadrujú oddanosť bližšie nešpecifikovaným euroatlantickým hodnotám“, je potrebné každodenne aplikovať poslanstvo misie sv. Cyrila a Metoda – „neustále brániť zem slovenskú“.⁶²

Zo všetkých slovenských strán práve SNS najaktívnejšie živí pocit ohrozenia slovenskej štátnosti a navrhuje také opatrenia na jej obhajobu, ktoré sa svojim represívnym obsahom dostávajú do rozporu s princípmi liberálnej demokracie. Nástrojom na obranu štátu má byť napríklad „zákon na ochranu republiky“ (návrhy na jeho prijatie SNS predkladá pri každej vhodnej príležitosti, zdôvodňujúc to potrebou neutralizovať dôsledky činnosti maďarských politikov na Slovensku; naposledy sa tak stalo v roku 2008.) Princíp etnickej solidarity ako základ, na ktorom by mal byť budovaný vzťah občanov a štátu vyzdvihol v roku 2008 predseda SNS Ján Slota, keď vyhlásil, že slovenské médiá sú povinné hovoriť o ohrození Slovenska Maďarmi: „Je to demokracia – zo svojich súkmeňovcov, svojho národa robiť tých zlých a z tých cudzích, ktorí evidentne chcú poškodiť záujmy tohto národa a tohto štátu, robiť tých dobrých?“⁶³

INTERPRETÁCIA VYBRANÝCH HISTORICKÝCH UDALOSTÍ

V interpretácii národných dejín národní populistí demonštrujú tendenciu k mytologizácii, etnicizácii, snažia sa vykresliť titulárny národ ako starší, situovať jeho etnogenézu podľa možnosti na čo najstaršie historické obdo-

bie. Prejavujú zreteľný príklon k pozitívnemu hodnoteniu národných dejateľov autoritárskeho typu a tendenciu priaznivejšie hodnotiť historické obdobia, poznačené existenciou autoritárskych režimov. Kritikov mytologizujúceho prístupu, vrátane zástupcov etablovanej akademickej vedy, označujú národní populisty za nedostatočne národne orientovaných, snažia sa spochybniť ich odbornú kredibilitu.

Prístup svojej vlády k problematike dejín Slovenska charakterizoval Robert Fico ako pestovanie „zdravého historizmu ako súčasť štátnej politiky“ voči tým, ktorí „národný“ prvok v dejinách podceňujú („Žiaľ, žijeme dnes v realite, kde je pre takzvaných mienkotvorcov všetko slovenské dosť dobré na to, aby to znevažovali.“).³⁴

V roku 2008 sa predseda SMER-u pokúsil vniesť do verejného a odborného-historického diskurzu pojem „starí Slováci“. Podľa R. Fica „starí Slováci“ vládli vo Veľkomoravskej ríši na čele s kráľom Svätoplukom, pričom v „iných štátoch vtedy ešte nebolo nič – možno tam behali iba nejaké zvieratá a ešte tam neboli nijaké štátne útvary“. ³⁵ Viacerí akademickí historici pritom považujú teóriu o „starých Slovákoch“, obyvateľoch Veľkomoravskej ríše, za mytologický konštrukt, nezodpovedajúci zisteniam historickej vedy.

Otvorený trend k mytologizácii dejín Slovenska demonštroval premiér Fico začiatkom roku 2008, keď bránil postavu zbojníka Juraja Janošika, označujúc ho za prvého socialistu na našom území: „Chcem povedať médiám, aby neznevažovali slovenské legendy. Už bolo toho dosť. Máme jedinú šancu. Buď budeme jánošíkovskú tradíciu rešpektovať, alebo musíme vymeniť národ... Dodnes je v niektorých slovenských historikoch antislovakizmus zabíjajúci ako skrytý bacil. Preto im, duchovným bezdomovcom, prekáža slobodná diskusia o novej terminológii o starých Slovákoch aj o tom, že Svätopluk bol kráľom.“³⁶ Podľa Fica „médiá spustili inkvizitný pohon proti všetkému, čo je slovenské... Legendu o Jánošíkovi, ktorý bojoval proti sociálnemu útlaku, môžu národu vziať len duchovní bezdomovci alebo národní ignoranti“.³⁷

Ilustráciou príklonu národných populistov k pozitívnemu hodnoteniu „národne orientovaných“ historických postáv s autoritárskym profilom bolo úsilie prijať osobitný zákon o zásluhách Andreja Hlinku. SNS navrhovala, aby sa pre A. Hlinku zaviedol pojem „otec národa“. Jedným z najaktívnejších protagonistov myšlienky prijatia zákona o Hlinkovi bol podpredseda SMER-u a minister kultúry Marek Madarič, ktorý vyhlásil, že Hlinkova „osobnosť je jednoznačná“ a „jeho zásluhy sú mimoriadne“. Pozitívny názor na Hlinku sa pritom mal presadzovať autoritatívnym spôsobom, ktorý v prí-

pade jeho reálneho uplatnenia by dokonca mohol obmedziť slobodu vedeckého bádania a verejnej diskusie. Názor, že činnosť Hlinku si zaslúži diskusiu, označil Maďarič za „perfidný“, pretože „osobnosť Hlinku si zaslúži predovšetkým úctu“.³⁸ V súlade s týmto prístupom SNS priamo navrhovala zaviesť zákonom trestnosť kritického hodnotenia Hlinku („hanobenie Hlinkovho mena“). „Uzákonenie“ zásluh A. Hlinku podporilo aj HZDS, podľa V. Mečiara v tejto otázke bol jeho strane bližší postoj SNS než opozičného KDH, ktoré tiež predložilo návrh zákona (v miernejšej podobe než SNS).

Medzi historickými udalosťami, interpretácia ktorých je mimoriadne významná z hľadiska dopadu na spoločensko-politický vývoj Slovenska, zaujíma osobitné miesto epizóda vzniku a okolností existencie vojnového slovenského štátu. Oficiálna štátna doktrína SR vychádza z protifašistickej tradície, ktorú stelesňuje odkaz Slovenského národného povstania z roku 1944. SR je nástupníckym štátom po ČSFR a ani právne, ani politicky nenadväzuje na slovenský štát, vyhlásený v marci 1939. Po roku 1989 sa však súčasťou verejného a politického diskurzu, súvisiaceho s témou národných dejín, stal aj revizionistický pohľad na obdobie rokov 1939 – 1945. K jeho prejavom patrí téza, že vojnový štát („prvá SR“) bol de facto predchodcom dnešnej SR, snaha oddeliť totalitný režim, nastolený fašizoidnou HSLS, od štátu, vykresliť život na Slovensku v tomto období v pozitívnejšom svetle, zľahčiť represívny, nedemokratický a rasistický charakter režimu, preniesť zodpovednosť za spáchané zločiny, vrátane deportácií Židov, z domácich aktérov na ich vonkajších partnerov (nemeckých nacistov), vyzdvihnúť pozitívnu úlohu prezidenta Jozefa Tisa.

Priklon k priaznivému hodnoteniu vojnového štátu pritom znamená konfrontačné (priame alebo nepriame) vymedzovanie sa voči určitým názorovým alebo identitným skupinám – ľuďom s antifašistickými a liberálno-demokratickými názormi, stúpencom spoločného československého štátu, Židom, Rómom, Čechom, nekatolíkom. Nositeľmi revizionistických predstáv o období 1939 – 1945 sa po roku 1989 stali nacionalisticky orientované kultúrne spolky a jednotlivci (vrátane niektorých historikov), Matica slovenská, nezanedbateľná časť hierarchie katolíckej cirkvi a v rámci straníckeho systému najmä SNS.

Kladný vzťah k slovenskej štátnosti z obdobia druhej svetovej vojny začala SNS demonštrovať ihneď po svojom založení v roku 1990 a presadzovala ho aj v období svojho účinkovania vo vláde (1993 – 1994, 1994 – 1998). V marci 1998 vydala vyhlásenie, v ktorom uviedla, že si ctí výročie vzniku slovenského štátu v roku 1939 ako začiatok prvej suverénnej štát-

nosti moderného slovenského národa. Podľa SNS, 14. marec 1939 „jasne ukázal kresťanské hodnoty, na ktorých musí zakotviť slovenský národ“.³⁹ Bola to SNS, ktorá trvala na používaní revizionistickej historickej príručky Milana Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov* na základných školách. Podpredsedníčka SNS Anna Malíková označila túto knihu, autor ktorej sa snažil ospravedlňovať deportácie Židov počas druhej svetovej vojny, za „veľmi cenný a objektivizovaný prehľad dejín Slovenska“.⁴⁰ V apríli 1998 SNS označila prezidenta Tisu za „mučovníka obrany národa a kresťanstva pred boľševizmom a liberalizmom“ a na margo spoločensko-politického usporiadania, ktoré existovalo na Slovensku v období 1939 – 1945 uviedla, že „konceptia harmonizujúceho stavovského štátu v duchu sociálneho učenia katolíckej cirkvi s vyváženým fungovaním parlamentu, predbehla v tomto období európsky vývoj v citlivej sociálnej oblasti“.⁴¹ V októbri 1998 predseda SNS Ján Slota otvorene vyzval k rehabilitácii Jozefa Tisu a vyhlásil, že „je to obyčajná sprostá špinavosť tých, ktorí tvrdia, že vojnový slovenský štát v rokoch 1939 – 1945 bol fašistický“.⁴² Vtedajší hovorca (od roku 2006 predseda parlamentného poslaneckého klubu) SNS Rafael Rafaj spochybnil pojem „klérofašizmus“ vo vzťahu k režimu slovenského štátu, pričom spochybnil opodstatnenosť používania pojmu fašizmus ako takého, keďže, ako tvrdil, ide o výmysel komunistickej propagandy, používaný na označenie „všetkého čo je akýmkoľvek spôsobom proti komunizmu“.⁴³ V najotvorenejšej podobe ospravedlňoval tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku počas druhej svetovej vojny poslanec NR SR Bartolomej Kunc, predseda Odborného klubu pre kresťanskú politiku SNS. Ten v rozhovore s redaktorkou TV NOVA v máji 1996 použil „vysvetľujúce“ argumenty sociálno-ekonomického charakteru. Vyhlásil: „Slovenská republika nespočívala na rasistických zákonoch. Tie hospodárske aspekty, ktoré zrejme máte na mysli, tie sa uplatnili ešte pred prijatím Židovského kódexu, na ktorého základe sa potom diali tie veci ako odsun. Tam šlo o snahu určitým spôsobom napraviť nedobrá stav vecí, keď príliš veľkú časť národného bohatstva vlastnilo málo ľudí – 3,6 percenta obyvateľstva. Bola to koncentrácia majetku v židovských rukách a mala svoje špecifiká. To nikto, kto tu nežil a kto to bližšie neštudoval, nevie. Totižto, tu išlo o vykorisťovanie a zbedačovanie slovenského ľudu, ktoré bolo cestou k posunu národného bohatstva a vlastníctva do rúk tej malej skupiny občanov“.⁴⁴

V roku 2000 Ján Slota obhajoval rozhodnutie poslancov mestského zastupiteľstva v Žiline umiestniť v meste pamätnú tabuľu Jozefa Tisu, pričom pri zdôvodnení svojho postoja sa odvolával na údajné prípady zo zahraničia: „V Maďarsku v hlavnom meste je Horthy, fašista ako bič, na veľkom koni...“

V celom Taliansku vidíte množstvo búst fašistu Mussoliniho, v Nemecku a v Rakúsku hromadu rôznych plakiet a tabúl na oslavu Hitlera alebo na pamiatku Hitlera.“⁴⁵ O dva roky neskôr terajší predseda SNS žiadal „zverejnenie všetkých okolností a pravdivé informovanie slovenskej verejnosti o poprave Jozefa Tisu“. Vyhlásil, že ak sa potvrdí politické pozadie zasahovania do súdneho procesu a zneužitie spravodlivosti, tak Tiso by mal byť rehabilitovaný. Podľa Slotu v prípade odsúdenia a popravy Jozefa Tisu išlo o „vendetu“, o „vraždu na objednávku Čechov a komunistov“.⁴⁶ Pozoruhodnú interpretačnú konštrukciu prezentoval predseda SNS vtedy, keď obhajoval slovenský štát ako faktor prežitia Slovákov tvrdením, že tento štát „zachránil národ pred likvidáciou nemeckým a maďarských antislovenským fašizmom“. V roku 2005 Rafael Rafaj vyhlásil, že „nastal čas v spoločnosti plne integrovať a akceptovať vznik historicky prvej slovenskej štátnosti 14. 3. 1939“. Vojnový slovenský štát zaradil do „kontinuity nemenného úsilia o naplnenie štátotvorného práva národa vo vlastnom štáte“.⁴⁷

Pozitívny vzťah k „prvej slovenskej štátnosti“ sa u predstaviteľov SNS automaticky premietal do negatívneho hodnotenia SNP. Napríklad v roku 2002 J. Slota vyhlásil, že prostredníctvom SNP sa položili základy komunistickej totality a sovietskej satelizácie. Tvrdil, že „zneužívané po dobu 40 rokov na propagandu červenej totality“, Slovenské národné povstanie „stratilo morálny kredit“.⁴⁸

Po roku 2006 v prezentovaných postojoch predstaviteľov SNS voči obdobiu 1939 – 1945 dochádza k istej diferenciacii. Predseda strany Slota sa fakticky vyhýba verejných vyjadrení na túto tému. Pozitívny názor na slovenský vojnový štát najčastejšie vyslovuje poslanec NR SR, bývalý emigrant Jozef Rydlo, podľa ktorého sa ústavné dejiny na Slovensku nezačínajú 1. septembra 1992, keď bola schválená súčasná ústava SR, ale 21. júla 1939, keď bola prijatá ústava slovenského štátu, pričom „bez prvej SR by nebola druhá“. Rydlo sa prihovára za to, aby sa vtedajší režim oddelil od štátu. Hoci o deportáciách Židov zo Slovenska Rydlo, podobne ako iní zástupcovia SNS, hovorí ako o zavrhnutiahodných praktikách, odmieta spochybňovanie štátu ako takého, odvoláva sa na príklad komunistického Československa („Nikto predsa nespochybňuje existenciu ČSSR iba preto, že bola nedemokratická.“)⁴⁹

K najvýznamnejšiemu posunu v interpretácii politikmi SNS udalostí z obdobia druhej svetovej vojny na Slovensku došlo v posledných rokoch v hodnotení SNP. V roku 2004 Anna Malíková (Belousovová) sa vyjadrila o SNP ako o „vystúpení Slovákov proti fašizmu“, odmietla však názor, že

išlo o krok, namierený proti vlastnému štátu. Podľa spomínanej političky „SNP bude mať čestné miesto v slovenskej histórii“.⁵⁰ V auguste 2006 A. Belousovová vyhlásila, že SNS sa skláňa pred stovkami a tisíckami obetí, ktoré si vyžiadal zápas proti „zvrátenej ideológii fašizmu a jej nositeľom“.⁵¹ Spomínané výroky podpredsedníčky SNS dotvárajú celkový obraz vnímania dejín Slovenska v období druhej svetovej vojny politikmi tejto strany. Ten je poznačený konfúznymi a nejednoznačnými interpretáciami. Takýto postoj síce nie je možné označiť za zámerné živenie profašistického sentimentu, je však nepochybne podmienený snahou získať podporu tej časti nacionalisticky orientovaného elektorátu, pre ktorú prejavom skutočného „národovectva“ je o. i. aj pozitívny vzťah k „prvej slovenskej štátnosti“.

Strana SMER-SD sa v deklaratívnej rovine v plnom rozsahu hlási k ideovému odkazu protifašistického Slovenského národného povstania. Sú známe verejné prejavy Roberta Fica, v ktorých jednoznačne odsudzuje „fašistický režim“ vojnového slovenského štátu na čele s Jozefom Tisom a zločiny, ktoré v tom čase boli spáchané. Aby posilnil imidž svojej strany ako zásadovej antifašistickej sily, vyhlásil Fico v roku 2007, že nedopustí, aby sa akýmkoľvek spôsobom revidovalo nazeranie na SNP: uviedol, že „vláda tvrdo zakročí proti spochybňovaniu Slovenského národného povstania“.⁵² Tento na prvý pohľad celistvý prístup SMER-u však dostal v poslednom období niekoľko vážnych trhlín. Popri koalíčnej spolupráci so SNS s jej nejednoznačným názorom na obdobie slovenského štátu išlo o tolerovanie faktu a jeho ponechanie bez akýchkoľvek následkov, že jeden z poslancov SMER-u sa autorsky podieľal na vydaní zbierky oslavných básní o Jozefovi Tisovi. Patrí sem aj opakované odvolávanie sa predsedu a ďalších lídrov SMER-u na odbornú autoritu skupiny historikov, ktorí ho otvorene podporujú vo vybraných otázkach starších dejín Slovenska, pričom členmi spomínanej skupiny sú revizionistickí historici, dávajúci najavo svoje sympatie k vojnovému slovenskému štátu a jeho vodcovi Tisovi. Okrem toho, jednoznačnosť oficiálne deklarovaných antifašistických postojov SMER-u relativizuje sústavne deklarovaná podpora, ktorú predseda strany Robert Fico preukazuje vedeniu Matice slovenskej. Tá je najaktívnejšou súčasťou názorového prúdu, žiadajúceho prehodnotenie doterajšej oficiálnej protifašistickej línie v interpretácii obdobia druhej svetovej vojny, vrátane politickej rehabilitácie Jozefa Tisa.

Hoci HZDS sa od svojho vzniku oficiálne hlási k tradíciám SNP, v rokoch 1991 – 2002 niektorí predstavitelia nacionalistického krídla vnútri tejto strany vyslovovali pozitívny názor na vojnový slovenský štát a kritický názor na SNP, v čom sa zhodovali s nositeľmi revizionistických pred-

stáv. V roku 1997 napríklad skupina poslancov NR SR za HZDS navštívila rodný dom Jozefa Tisu v Bytči. Návšteva mala znázorňovať snahu o „vyvážené“ hodnotenie prezidenta vojnového slovenského štátu, postavu ktorého bolo „treba objasniť, [...], odstrániť rôzne lži a neobjektívnosti, [...], s chladnou hlavou zhodnotiť všetky jeho negatívne, ale aj pozitívne činy“.⁵³ V lete 1997 sa v mene HZDS jeho vtedajší hovorca Vladimír Hagara postavil na obhajobu spomínanej knihy revisionistického historika Milana Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov*. (Kvôli v nej obsiahnutému faktickému adorumaniu slovenského štátu a zľahčovaniu zločinov, ktorých sa vtedajší režim dopustil voči Židom, bola distribúcia spomínanej publikácie do škôl po proteste a na žiadosť Európskej komisie zastavená). Podľa hovorcu HZDS bola Ďuricova publikácia „vedecky podloženou prácou, ktorá si zaslúži obdiv a uznanie všetkých Slovákov“.⁵⁴ V tom čase sa však predseda HZDS Vladimír Mečiar vyjadroval o režime vojnového slovenského štátu ako o „fašistickom“.⁵⁵ V súčasnosti sa HZDS účasti na verejnej debате o problematike vojnového štátu a SNP snaží skôr vyhýbať, resp. poskytuje príležitostné stanoviská, formulované vo všeobecnej rovine. V roku 2007 predseda HZDS vyhlásil, že „v otázke slovenského štátu nám veľa dlhujú historici“. Fakt, že sa na Slovensku objavujú pozitívne názory na slovenský štát de facto zľahčil tvrdením, že v Českej republike údajne „bola na hrobe Háchu celá vláda, v Maďarsku bola na hrobe Horthyho celá maďarská vláda“. Podľa Mečiara by sa z problematiky „prvej Slovenskej republiky“ nemala robiť akútna politická téma.⁵⁶

Preferencia etno-nacionálneho prvku oproti prvku občiansko-demokratickému sa v zreteľnej podobe prejavila pri pripomenutí 90. výročia vzniku ČSR. SMER a jeho jednotliví predstavitelia vydali niekoľko vyhlásení, v ktorých predovšetkým zdôraznili, že vznik československého štátu v roku 1918 znamenal naplnenie emancipačných snáh Slovákov vymaniť sa zo „skoro tisícročnej nadvlády Uhorska“ a ukončenie „skoro tisícročného vynúteného zväzku Slovenska a Uhorska“,⁵⁷ že existencia ČSR umožnila „ďalší rozvoj atribútov slovenského národa a slovenskej štátnosti“. Skutočnosť, že ČSR bola štátom s demokratickým zriadením, venoval SMER vo svojich stanoviskách neporovnateľne skromnejší priestor, označil síce „demokratické prostredie“ prvej ČSR za pozitívum, dodal však, že „neriešenie sociálnych otázok doviedlo prvú ČSR do vážnej hospodárskej krízy s dopadom predovšetkým na Slovensko“.⁵⁸

Symptomatické je pre stranu SMER hodnotenie komunistickej minulosti. Tu prevažuje „vybalansovaný“ prístup, ktorý kombinuje uznanie skutočnosti, že prednovembrový režim bol nedemokratický s tvrdením, že komuniz-

mus bol sociálne spravodlivejší, poskytoval občanom viac sociálnych istôt. Pri porovnaní súčasnej spoločnosti so spoločnosťou z čias komunizmu sa väčšmi zdôrazňujú negatívne javy ponovembrového vývoja.

V roku 2003 Robert Fico vyhlásil, že komunizmus bol sociálnejší a ľudia sa vtedy mali lepšie. November '89 síce priniesol dôležité politické a občianske práva, ale dnes sú tieto práva podľa Fica iba formálne, čo je najväčším sklamaním. Predseda SMER-u si myslí, že silné finančné skupiny a korporácie ovládli Slovensko a životná úroveň je dnes horšia než za komunizmu. Je pritom presvedčený, že November '89 bol klasickým politickým prevratom, dlhodobo pripravovanou akciou zvonku, nie zvnútra Československa. Študenti a ľudia na ulici boli iba použítí na to, aby vznikol dojem, že sú to masy, ktoré žiadajú zmeny.⁵⁹ Pri hodnotení niektorých symbolických udalostí, spojených s komunistickým režimom (napríklad výročie februárového prevratu v roku 1948) SMER volí „únikové cesty“ v podobe vyhlásení, že strana „sa pozerá do budúcnosti a zhodnotenie historických udalostí necháva na historikov. Všetko, čo bolo v minulosti negatívne, treba odsúdiť a z toho, čo bolo pozitívne, si treba zobrať príklad“.⁶⁰ Pri hodnotení vybraných postáv komunistického režimu sa vyzdvihujú pozitívne stránky ich činnosti v určitých obdobiach (Gustáv Husák počas SNP, Vladimír Clementis ako perzekvovaný slovenský politik, Alexander Dubček ako popredný predstaviteľ Pražskej jari), problematické stránky ich politickej kariéry sa skôr obchádzajú.

HZDS sa verbálne hlási k odkazu Novembra 1989 ako udalosti, ktorá odstránila totalitu a viedla k nastoleniu demokratických pomerov v krajine. HZDS sa prezentuje ako subjekt, nadväzujúci na politické sily, ktoré vzišli z občianskeho pohybu, čo viedlo k zvrhnutiu represívneho komunistického režimu. V roku 1998 na oficiálnej internetovej stránke vtedajšieho predsedu vlády Mečiaru sa objavila informácia, že bol „jednou z vedúcich osobností počas roku 1989, medznika zrútenia komunistického režimu“. Keďže spomínaná informácia nebola pravdivá, bola napokon po určitom čase z premiérovej stránky odstránená⁶¹, prípad však odhalil, že HZDS nie je cudzia taká účelová interpretácia významnej historickej udalosti, ktorá vystavuje tento subjekt v lepšom, „demokratickejšom“ svetle práve väzbou na November 1989. HZDS zároveň nikdy iniciatívne nevstupovalo do diskusií o rozmanitých aspektoch vývoja krajiny v období komunizmu, nikdy nepoužívalo antikomunistickú rétoriku. Poslanec HZDS Ján Cuper označil v roku 1996 komunistický režim za „experiment, ktorý sa nevydaril“.⁶² V období mocenských deformácií, spôsobených autoritárskym štýlom vlád-

nutia populistckej koalície HZDS – SNS – ZRS, keď demokratická opozícia poukazovala na to, že mocenské praktiky vlády sa dostávajú do rozporov s princípmi demokracie a hodnotami „nežnej revolúcie“ a organizovala protestné akcie s odkazom na tradície Novembra, obviňovalo HZDS zástupcov opozičných strán, že si 17. november „snažia prisvojiť a vytľčť z neho politický kapitál“.⁶³ Táto dikcia svedčila okrem iného o slabom zvnútornení hodnotového odkazu Novembra 1989.

Vyhliadky pre činnosť národných populistov na Slovensku

Mobilizačné stratégie národných populistov na Slovensku ukázali po roku 1989 svoju efektívnosť nielen z hľadiska získania politickej podpory a silného mocenského postavenia, ale aj z pohľadu ovplyvnenia verejného diskurzu a celkovej atmosféry v spoločnosti. V dôsledku dlhodobého pôsobenia nacionálno-populistických politických síl vznikla určitá komunikačná kultúra, založená na konfrontačnom, konfliktnom nastavení. Táto kultúra vytvára silné deliace čiary medzi rôznymi skupinami obyvateľstva, zväzňuje význam vlastnej identity ako pevného kolektívneho spojiva pri vymedzovaní sa voči iným identitným skupinám. Spomínaný spôsob politického oslovenia komplikuje občiansky dialóg už samotným faktom, že nie je dialogický. Hoci radikalizmus protagonistov nacionálno-populistického apelu, prejavovaný vo verbálnej rovine predovšetkým zaujatím konfrontačných postojov voči príslušníkom národnostných menšín alebo nositeľom iných názorov, sa po voľbách 2006 zmiernil, možno zaznamenať oveľa masívnejší prienik vzorcov nacionálno-populistického oslovenia do celkového verejného diskurzu oproti predchádzajúcemu osemročnému obdobiu. Národní populisty sú po roku 2006 v oveľa silnejšom mocenskom postavení, snažia sa transformovať svoje predstavy o rozmanitých aspektoch vývoja spoločnosti do podoby štátnych politik, vrátane politik v oblasti školstva, kultúry a národnostných menšín. Nositelia radikálnych nacionalistických názorov získali možnosť situovať svoje ideologické predstavy, donedávna považované za skôr marginálne, do stredu názorového spektra.

Pochopiteľne, efektívnosť mobilizačných stratégií národných populistov má nielen etnicko-nacionálny, ale aj sociálny rozmer. Posilnenie pozícií populistických strán na Slovensku v posledných rokoch treba chápať v kontexte vývoja v sociálnej a ekonomickej oblasti, kde sa po roku 1998, ale najmä po období 2002 – 2006 uskutočňoval proces hlbokých reforiem liberálneho charakteru. Odpor časti populácie proti sociálnym dopadom týchto reforiem (skutočným alebo domnelým), prežívajúce protikapitali-

stické, antiliberálne nálady vytvorili pre populistov vcelku priaznivé spoločenské prostredie a povzbudili tú časť politickej elity, ktorá sa pri oslovení voličov snaží „predať“ predovšetkým svoje schopnosti viesť konfrontačné zápasy, používať militantný slovník, odhaľovať nepriateľa a brániť pred ním kolektívne entity, s ktorými sa populistí radi identifikujú (ľud, štát, národ). Do tohto vzorca celkom organickým spôsobom zapadá nacionalisticky apel.

V slovenskom verejnom a politickom diskurze sú dávnejšie prítomné prvky, ktoré nenapomáhajú interkultúrnemu dialógu. Je to predovšetkým silne zakorenená ostrážitosť voči najväčšej národnostnej menšine, živená jednak istým historickým dedičstvom, ako aj snahami súčasných spoločenských aktérov o jej politické využitie vo viacerých rovinách (školsťvo, kultúra, stranícka politika, medzinárodné vzťahy a zahraničná politika a pod.). Je to prežívajúce vnímanie národného štátu ako štátu výlučne etnicky definovaného. Je to ambivalentnosť pri hodnotení niektorých kľúčových udalostí slovenských národných dejín. Je to pomerne vysoká podpora pre politické sily, presadzujúce metódu konfrontácie ako hlavný nástroj na dosahovanie stanovených cieľov, vrátane takého typu konfrontácie, ktorý má potenciál mobilizovať širšie vrstvy obyvateľstva.

Nacionálno-populistický typ oslovenia voličov a nastavenie na konfrontačný typ politiky sú silne zakorenené v súčasných vládno-koaličných stranách (najmä v SMER-e a SNS), preto je sotva možné očakávať reálne zlepšenie podmienok na interkultúrny občiansky dialóg na Slovensku, kým sa spomínané strany nachádzajú v postavení dominantných, vládnučích síl. Evolúcia týchto strán smerom k umiernenjším podobám oslovovania voličov je v terajších podmienkach málo pravdepodobná. Naopak, za určitých okolností sa dá očakávať dokonca posilnenie ich agresívnej rétoriky (napríklad pri pretrvávajúčich problémoch v slovensko-maďarských vzťahoch, pri možných sociálnych a politických turbulenciách, vyvolaných nepriaznivou ekonomickou situáciou vo svete alebo pri klesajúcej úrovni volebnej podpory). Z dlhodobého hľadiska len elektoratne oslabovanie národných populistov môže vytvoriť priaznivejšie prostredie pre dialóg a kooperáciu zástupcov rôznych spoločenských skupín.

POZNÁMKY

- 1 K týmto metódam patrí apelovanie na obyčajných ľudí prostredníctvom sľubov chrániť ich záujmy pred tými, ktorí sa o nich nestarajú v zjavnej snahe získať tzv. protestné hlasy voličov; tvrdá kritika politického establišmentu, úradujúcej administratívy a etablovaných „mainstreamových“ strán za ich údajnú skorumpovanosť, nejasná programová orientácia,

- deklarovanie „ľudového“ charakteru vlastného politického kréda; snahy oslovit čo najširšie voličské masy, kombinované s označovaním niektorých sociálnych skupín za „odlúčených“ od ľudu (boháči, kapitalisti, sofistifikovaní intelektuáli a pod.); rovnostárske motívy pri oslovovaní voličov, anti-elitistická rétorika; vyzdvihovanie vlastného „know-how“ na riešenie existujúcich spoločenských problémov; sluby rýchlych zmien k lepšiemu, prispôbovanie navrhovaných riešení prevažujúcim trendom vo verejnej mienke a pod.
- 2 Pozri viac: MESEŽNIKOV, G. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – BÚTORA, M. – KOLLÁR, M.: Slovakia. In MESEŽNIKOV, G. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SMILOV, D. (eds.): *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2008.
 - 3 Zala, B.: Kam smeruje cesta SMER-u. *SME*, 26. 9. 2002.
 - 4 Vladimír Mečiar tvrdí, že Slovensko potrebuje zákon na ochranu štátu. *SME*, 1. 4. 1996
 - 5 Podľa I. Gašparoviča má Trestný zákon ochrániť malú a mladú Slovenskú republiku pred nerozumným konaním. *Národná obroda*, 22. 10. 1996.
 - 6 Podľa K. Haľapku zo SNS treba predchádzať útokom médií proti štátnosti a územnej celistvosti SR. *SME*, 16. 10. 1996.
 - 7 D. Slobodník podozrieva opozíciu a časť novinárov z pokusov o deštrukciu slovenskej štátnosti. *Národná obroda*, 4. 10. 1996.
 - 8 J. Slotá: Chceme upozorniť na nebezpečenstvá. *Národná obroda*, 17. 8. 1995.
 - 9 Hrabko, J. – Kotian, R.: Ich záujmy musia byť záujmami štátu. *SME*, 3. 4. 1996.
 - 10 Fajčíková, K.: Podľa Húsku SR bola nechceným dieťaťom veľmocí, ktoré by nás radšej videli v košari. *SME*, 16. 12. 1996.
 - 11 Nemôžeme byť abstraktní (rozhovor Nory Sliškovéj, Pavla Minárika a Jána Škodu s Vladimírom Mečiarom). *Pravda*, 4. 7. 1996.
 - 12 Keď strany prestanú znásilňovať štát, niet zábrany, aby všetci mohli byť znovu bratia – tvrdí V. Mečiar. *SME*, 27. 6. 1997.
 - 13 SNS: Budujeme Slovensko, aké sme si ho predstavovali. *Národná obroda*, 16.11.1996.
 - 14 Za najcennejší výsledok „novembra“ považuje SNS zánik federácie. *SME*, 18.11.1996.
 - 15 Podľa J. Luptáka demokracia priniesla mnoho nešťastia. *Národná obroda*, 17. 4. 1997.
 - 16 November 1989 bol pre niektorých politikov zážitkom, pre Jána Luptáka ničím. *SME*, 17. 11. 1997.
 - 17 Uličianska, Z.: Fico: Cirkev matkou, štát otcom. *SME*, 25. 1. 2008.
 - 18 Leško, M.: Rafael Rafaj: v službách Jána Slotu. *SME*, 26. 5. 2008.
 - 19 Sviatok: Fico na Devine vyzýval na výchovu k vlastenectvu. *SITA*, 5. 7. 2007.
 - 20 Fico: Kritizuje Slovákov, že nie sú dost vlasteneckí, chce to zmeniť. *SITA*, 18. 12. 2007.
 - 21 Politici vyzývali na vlastenectvo. *SME*, 7. 7. 2008.
 - 22 Fico: V médiách sú duchovní bezdomovci. www.sme.sk, 29. 8. 2007.
 - 23 Fico oprášil slovník 50. rokov. *SME*, 19. 9. 2008.
 - 24 Som pripravený byť predsedom vlády (rozhovor Roberta Fica so Štefanom Hríbom). *Domino fórum*, č. 50, 2000.
 - 25 SMER: Sú proti niektorým návrhom na štátne významenia. *SITA*, 18. 12. 2002.
 - 26 Slovensko svoje pamätníky má (rozhovor predsedu LS-HZDS Vladimíra Mečiara s Hanou Pravdovou). *Nový deň*, 2. 9. 2002.
 - 27 Fico na oslavách znovu vyzval k zjednoteniu spoločnosti. *ČTK*, 29. 8. 2008.
 - 28 Fico sa pýtal, kto tu žil. *SME*, 22. 4. 2008.
 - 29 Fico: Vláda si ctí výročie pohybu k demokratizácii a ozajstnej slobode. *SITA*, 16. 11. 2008.
 - 30 Jesenský, M.: Slotá chce dvojkříže na juhu Slovenska. *SME*, 9. 1. 2008.
 - 31 SNS: Cyrilo-metodská tradícia si zaslúži väčšiu úctu. *SITA*, 5. 7. 2003.
 - 32 SNS: Vyhlásenie SNS k sviatku sv. Cyrila a Metoda. *SITA*, 5. 7. 2008.
 - 33 SNS: Kauza Hedviga je humbug, organizovaný maďarskou tajnou službou. *SITA*, 3. 7. 2008.

- 34 Fico: Premiér zapálil v Bánove vatru zvrchovanosti. *SITA*, 18. 7. 2008.
- 35 Kern, M.: Vláda a premiér menia dejiny. *SME*, 3. 1. 2008.
- 36 Vražda, D.: Fico oslavoval Jánošíka ako Colotka. *SME*, 26. 1. 2008.
- 37 Fico: Legendu o Jánošíkovi môžu národu vziať len duchovní bezdomovci. *SITA*, 25. 1. 2008.
- 38 Maďarič, M.: Ad Lex Hlinka (28. 8.). *SME*, 7. 9. 2007.
- 39 SNS o slovenskom štáte. *SME*, 16. 3. 1998.
- 40 Ďuricova kniha môže byť nepríjemná pre tých, ktorí sa boja pravdivej histórie, tvrdí SNS. *SME*, 27. 6. 1997.
- 41 SNS vyzýva na spoluuctenie si pamiatky J. Tisu. *SME*, 19. 4. 1997.
- 42 J. Slota vyzval na rehabilitáciu dr. Tisa. *SME*, 7. 10. 1998.
- 43 Rafaj, R.: Pravda nie je jednostranná, alebo nediskreditujte sa sami lžou. *Národná obroda*, 22. 10. 1998.
- 44 Oficiálne miesta na slová poslanca B. Kunca v TV NOVA o Tisovom režime zatiaľ nereagovali. *SME*, 30. 5. 1996.
- 45 Slota: Aj v Nemecku sú tabule na oslavu Hitlera. *SME*, 29. 2. 2000.
- 46 Slota: PSNS žiada zverejnenie všetkých okolností popravy J. Tisu. *SITA*, 18. 4. 2002.
- 47 SNS: 14. marec 1939 – historický fakt prvej slovenskej štátnosti. *SITA*, 13. 3. 2005.
- 48 PSNS: SNP sa položili základy komunistickej totality a sovietskej satelizácie. *TASR*, 28. 8. 2002.
- 49 Rydlo: Bez prvej Slovenskej republiky by nebolo ani druhej. *SITA*, 14. 3. 2008.
- 50 Malíková: SNP bude mať čestné miesto v slovenskej histórii. *SITA*, 26. 8. 2004.
- 51 SNS: Stanovisko k informáciám o oslavách 62. výročia SNP. *SITA*, 30. 8. 2006.
- 52 Vražda, D. – Piško, M.: Fico: Vláda tvrdí zakročí proti spochybňovaniu SNP. *SME*, 30. 8. 2007.
- 53 Poslanci HZDS v rodnom dome J. Tisa v Bytči. *SME*, 16. 9. 1997.
- 54 Podľa HZDS je kniha M.S. Ďuricu vedeckou prácou zasluhujúcou si obdiv a uznanie. *Národná obroda*, 13. 6. 1997.
- 55 J. Prokeš na pietnych oslavách vzniku, V. Mečiar nemieni rehabilitovať fašistický režim, ktorý tu bol. *Národná obroda*, 15. 3. 1997.
- 56 Mečiar: V otázke slovenského štátu nám historici veľa dlhujú. *SITA*, 8. 1. 2007.
- 57 SMER-SD: Martinská deklarácia dôležitou udalosťou v histórii Slovenska. *SITA*, 30. 10. 2008.
- 58 SMER-SD: Vznik prvej ČSR je významná historická udalosť. *SITA*, 27. 10. 2008.
- 59 Fico: Komunizmus bol sociálnejší a ľudia sa mali lepšie. *SITA*, 17. 11. 2003.
- 60 Anketa „Čo pre vás znamená 25. február 1948?“. SMER. *SME*, 23. 2. 2008.
- 61 Podľa vládnej stránky na Internete už V. Mečiar nie je jednou z vedúcich osobností roku 1989. *SME*, 16. 6. 1998.
- 62 J. Cuper: Komunistický režim bo experiment, ktorý sa nevydaril a treba s ním zúčtovať. *Národná obroda*, 2. 2. 1996.
- 63 Podľa opozície vláda deformuje november, podľa HZDS sú študenti zneužívaní. *SME*, 15. 11. 1996.

KÁLMÁN PETŐCZ:

Slovensko po roku 2004

– NÁRODNÝ POPULIZMUS A MAĎARSKÁ OTÁZKA

Vstup do EÚ a NATO: zlom vo vývoji¹

Od druhej polovice roku 2004 sa dynamika politického vývoja a ekonomických a spoločenských reforiem na Slovensku spomalila. Po dosiahnutí dvoch kľúčových zahraničnopolitických i vnútropolitických cieľov – pristúpenia k NATO a Európskej únii, sa prejavila u väčšiny politických i spoločenských aktérov istá únava.

Opätovne však prepukli vášne v slovensko-maďarských vzťahoch, tentoraz kvôli referendu o udelení občianstva Maďarom žijúcim v susedných štátoch, ktoré inicioval Svetový zväz Maďarov a podporil bývalý maďarský premiér Viktor Orbán a jeho Fidesz, spolu s ostatnými pravicovými stranami. Vládnucci socialisti a ich koalíční partneri, Zväz slobodných demokratov (SZDSZ) referendum nepodporili. Referendum bolo nakoniec neúspešné.² Výsledok hlasovania bol v prostredí maďarských menšín v štátoch susediacich s Maďarskom prijatý so sklamaním.³ Predovšetkým v Sedmohradsku, na Zakarpatskej Ukrajine a vo Vojvodine prevládol pocit opustenosti a zrady. Maďari na Slovensku boli síce „urazení“ menej: Slovensko už bolo členom Európskej únie, Strana maďarskej koalície myšlienku udelenia dvojitého občianstva pre príslušníkov maďarských komunít v susedných štátoch napriek tomu zo solidarity podporila. Tým však vyvolala nevôľu slovenských strán.

Rozpory v slovenskej vládnej koalícii postupne naberali na obrátkach, spočiatku najmä kvôli niektorým spochybniteľným krokom ministra hospodárstva, lídra Aliancie nového občana (ANO) Pavla Ruska. Ten bol nakoniec na návrh premiéra Dzurindu z funkcie odvolaný. Strana ANO sa rozpadla, v dôsledku čoho sa počet nezávislých poslancov v Národnej rade,

na ktorých bola menšinová vláda Mikuláša Dzurindu odkázaná, dosiahol päťtinu všetkých poslancov parlamentu. Aj medzi politikmi vládnych strán, vrátane SMK, sa začali objavovať názory o nevyhnutnosti vypísania predčasných volieb. Nakoniec uzol roztalo Kresťansko-demokratické hnutie (KDH), ktoré 7. februára 2006 vystúpilo z vlády na protest proti tomu, že vládni partneri neschválili zmluvu s Vatikánom o výhrade vo svedomí. Národná rada takmer okamžite schválila návrh na konanie predčasných parlamentných volieb, ktorých dátum určil poverený predseda parlamentu Béla Bugár na deň 17. júna 2006.

Nič už teda nebránilo rozpútaniu volebnej kampane jednotlivých politických strán, ktorej priebeh sa dá označiť za mierne bizarný. Bývalá vládna koalícia sa rozpadla, a súčasne aj lídri dvoch najväčších opozičných strán, SMER-u a HZDS, Robert Fico a Vladimír Mečiar, boli „na nože“. Všetky strany teda hrali v zásade na „vlastné tričko“, ale zároveň si každá z nich nechávala otvorené dvere pre možný vstup do vlády v akejkoľvek kombinácii. Ostrie rétoriky Roberta Fica bolo nasmerované proti SDKÚ, predovšetkým proti premiérovi Dzurindovi. Platilo to aj naopak. Dalo by sa z toho usudzovať, že koalícia SMER-SD a SDKÚ je nepredstaviteľná. Analytici však ani túto možnosť nevyučovali.

Jediná alternatíva, ktorú všetci politickí analytici, novinári, ale aj samotní predstavitelia strán apriórne vylučovali, bola spolupráca Slovenskej národnej strany (SNS) a SMK. Leitmotívom celej kampane SNS bola agresívna protimaďarská rétorika. SNS chcela „slovenskú“ vládu, bez Maďarov, pričom SDKÚ a KDH obviňovala z „kolaborácie“. Charakter kampane SNS povzbudil k aktivite aj voličov SMK, napriek tomu, že tí neboli celkom spokojní s výsledkami „svojej“ strany v uplynulých rokoch. Nespokojnosť sa prejavovala najmä v niektorých okresoch Nitrianskeho kraja a v chudobnejších oblastiach Gemeru a Medzibrodžia. Aj „vdaka“ SNS však dosiahla SMK v relatívnom vyjadrení najlepší výsledok vo svojej histórii (11,68 % hlasov), napriek tomu, že v absolútnom vyjadrení bol jej výsledok najslabší. (Rozhodla skutočnosť, že volebná účasť Maďarov bola vyššia ako volebná účasť ostatného obyvateľstva.) Vzájomný súboj SMK a SNS napokon tesne vyhrala SNS, ktorej vyjadrilo dôveru 11,73 % voličov.⁴

Volby 2006 a vyhrôtenie slovensko-maďarských vzťahov

Volby výrazne vyhrala strana SMER – sociálna demokracia, so ziskom 29,14 % hlasov. Očakávali sa siahodlhé rokovania s otvoreným koncom.

Nakoniec bolo všetko inak: po dvoch týždňoch bola vláda zostavená v podobe, ktorá bola na základe predchádzajúceho vývoja, i z pohľadu blízkosti voličskej základne dotknutých strán v podstate najlogickejšia. Robert Fico si do vlády prizval SNS Jána Slotu a HZDS Vladimíra Mečiara. Táto konštelácia okamžite vyvolala obavy v prostredí maďarskej menšiny, jej politických predstaviteľov, ale aj oficiálnych politických kruhov v Maďarsku. Spomienky na vládnutie dvojice Mečiar – Slotu (vtedy doplnenej o Združenie robotníkov Slovenska Jána Luptáka) boli ešte príliš čerstvé. Pozvanie SNS do vlády nevyviedlo z miery len maďarskú verejnosť a liberálne zmýšľajúcu časť slovenskej verejnosti, ale aj zahraničných partnerov SMER-u v Strane európskych socialistov (PES). Tí najprv SMER varovali a neskôr pozastavili jeho pridružené členstvo v PES. (Nakoniec však na jar 2008 pridružené členstvo SMER-u PES obnovila, napriek tomu, že dôvody, ktoré viedli európskych socialistov k pôvodnému rozhodnutiu, sa nezmenili, naopak: nacionalizácia slovenskej politickej scény ešte viacej pokročila.)

Reakcie premiéra Roberta Fica, ale niekedy aj iných ústavných činiteľov na tento krok PES, ako aj na kritiku zo strany maďarských štátnych orgánov boli veľmi rázne a zásadne odmietavé. Premiér a predseda SMER-u označil rozhodnutie socialistickej frakcie Európskeho parlamentu o iniciovaní pozastavenia pridruženého členstva SMER-u v PES 5. júla za odraz „záujmov nadnárodných spoločností a monopolov, ktoré sa boja o svoje zisky“, ako aj za výsledok aktivity maďarských poslancov, ktorí sú nespokojní s tým, že SMK sa nestala členom vlády. (ČTK, 7. júla 2008.)

Napriek tomu, že kritika (najmä po neúspechu politiky EÚ voči Rakúsku s Jörgom Haiderom vo vláde roku 2001) nemala a nemohla viesť k rekonštrukcii slovenskej vlády, ktorej formálna legitimita bola nespochybniteľná, bagatelizovanie obáv medzinárodnej komunity nebolo na mieste. Symbolickým v tomto ohľade je postoj Združenia slobodných demokratov (SZDSZ), menšej vládnej strany v Maďarsku. Poslanci za SZDSZ boli totiž jediní, ktorí roku 2001 v maďarskom parlamente nehlasovali za prijatie Zákona o zahraničných Maďaroch. Takisto boli roku 2004 proti riešeniu otázky dvojitého občianstva zahraničných Maďarov prostredníctvom ľudového hlasovania. Svoje postoje zdôvodňovali tým, že týmito krokmi sa síce čiastočne naplňa jedna z prioritných dimenzií maďarskej zahraničnej politiky, ale narúša sa – hlavne vo vzťahu k Slovensku, partnerskej kandidátskej, neskôr členskej krajine Európskej únie – dimenzia dobrého susedstva, čo môže mať spätný dopad aj na menšinových Maďarov.

Avšak ani politici SZDSZ, najmä predseda parlamentného výboru pre záležitosti EÚ Mátýás Eörsi, neboli pri komentovaní novej politickej situácie

na Slovensku vôbec zhovievaví. Eörsi, považovaný za jedného z najústretovejších maďarských politikov voči Slovensku, dokonca nabádal k iniciovaniu takých opatrení voči SR, aké EÚ zaviedla roku 2001 v prípade Rakúska.⁵

Vláda Roberta Fica, predovšetkým v osobe ministra zahraničných vecí Jána Kubiša spočiatku demonštrovala úprimný záujem o dobré medzištátne vzťahy s Maďarskom. Prvá cesta ministra Kubiša viedla do Budapešti, premiér Fico dokonca poctil svojou návštevou recepciu k štátnemu sviatku Maďarskej republiky, usporiadanú jej veľvyslancom v Bratislave. Zároveň sa však snažili presvedčiť domácu i zahraničnú verejnosť, že za vzniknuté napätie v slovensko-maďarských vzťahoch je zodpovedná predovšetkým SMK, ktorá sa nechce zmieriť s tým, že už nie je pri moci.

Premiér Fico sa nikdy jednoznačne a úplne jasne nedištancoval ani od výrokov Jána Slotu, ani od protimaďarských incidentov. Neurobil to ani v prípade útoku na študentku nitrianskej univerzity Hedvigu Malinovú 25. augusta 2006. To len posilňovalo obavy a nedôveru Maďarov, rovnako ako citlivo vnímajúcej zahraničnej verejnej mienky. Horko-fažko vznikajúca a napokon prijatá spoločná deklarácia Národnej rady SR proti prejavom extrémizmu a neznašanlivosti nemohla nahradiť jasné slovo šéfa výkonnej moci štátu.⁶

Napriek tomu mala slovenská diplomacia pocit, že maďarská strana nedostatočne oceňuje jej snahu o ústretovosť, vyjadrenú niektorými vyššie uvedenými gestami (vrátane toho, že podpredseda vlády Dušan Čaplovič veľvyslancomi poslal blahoprajný list, v ktorom sa prihlásil k odkazu sv. Štefana.) Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR za rok 2006 toto sklamanie opisuje takto: „Napriek tomu, že nová vláda SR od začiatku deklarovala záujem o spoluprácu s HU, o čom svedčí aj skutočnosť, že prvá zahraničná cesta ministra zahraničných vecí J. Kubiša viedla do Budapešti, HU začalo vyvíjať na SR neprimeraný diplomatický a politický tlak hraničiaci až so zasahovaním do vnútorných záležitostí a pristúpila k internacionalizácii našich vzťahov.“⁷

Popudom k novému vývoju teda bolo 25. augusta zverejnenie správy, že študentku maďarskej národnosti Hedvigu Malinovú napadli a zbili v Nitre len preto, že na ulici rozprávala po maďarsky. Orgány činné v trestnom konaní zaujali najprv nekompromisný postoj, útok ostro odsúdili aj niektorí politici vládnych strán. (Nie však premiér Fico, ako sme na to poukázali vyššie: aspoň nie tak jednoznačne, ako by sa od najvyššieho predstaviteľa vlády očakávalo.) O tri týždne však došlo k zásadnému obratu – na spoločnej tlačovej besede premiéra a ministra vnútra Roberta Kaliňáka bola Hedviga Malinová obvinená z klamstva a vládni politici naznačili, že motiváciou celej kauzy by mohla byť snaha „istých kruhov“ poškodiť

Slovenskú republiku. Vystúpenie premiéra bolo jednoznačnou politizáciou celej záležitosti, pretože vyšetrovanie ešte nebolo ukončené. Napokon, nie je ukončené ani v čase dokončovania prác na tejto publikácii, teda na jeseň 2009, pričom sa ukázalo, že mnohé z „dôkazov“ prezentovaných ministrom Kaliňákom jednoducho neboli korektné. Je síce pravda, že k politizácii kauzy do určitej miery prispela aj SMK tým, že sa poškodenej ujal ako advokát jej poslanec v Národnej rade, ako aj tým, že predseda strany Béla Bugár vyzval občanov maďarskej národnosti, aby všetky prípady slovných a fyzických útokov hlásili najbližšej miestnej organizácii SMK. Je však otáznе, či takúto „politizáciu“ možno aj pri najväčšej snahe o nestrannosť postaviť na rovnakú úroveň so zásahom vládnych činiteľov do priebehu nezávislého vyšetrovania.

V slovenskej verejnosti však prevládla mienka, podporovaná aj väčšinou médií, že kauzu spolitizovala SMK a že študentka Malinová je „klamárka a provokatérka“. Vzniknutá situácia mala dopad aj na 10. októbra plánované bilaterálne stretnutie premiérov MR a SR Ferencu Gyurcsány a Roberta Fica počas samitu Visegrádskej štvorky. Maďarský ministerský predseda stretnutie tesne pred jeho konaním zrušil. Je potrebné podotknúť, že väčšina médií i politických analytikov na oboch stranách komentovala zrušenie stretnutia ako nešťastný a chybný krok.

Počas zimných mesiacov sa situácia v slovensko-maďarských vzťahoch sčasti upokojila. Vo februári a v marci 2007 sa však vášne rozhoreli s opätovnou silou. V Bezpečnostnej rade OSN sa očakávalo hlasovanie v otázke konečného štatútu Kosova. SNS otvorila otázku oficiálneho stanoviska Slovenskej republiky, ktorá v tom čase zastávala miesto jedného z nestálych členov tohto významného orgánu. Dovtedy platil na slovenskej politickej scéne v otázke štatútu Kosova tichý konsenzus, ktorý bol v súlade s väčšinovým stanoviskom EÚ. Jeho podstatou bolo to, že nezávislosti Kosova sa už nedá vyhnúť, je však potrebné k nej dospieť riadeným procesom, ktorý nevyvolá ďalšiu destabilizáciu regiónu. Po opätovnom otvorení témy niektorými politikmi SNS a SMER-u sa však začali všetky strany predháňať v snahe dokázať, kto je väčší priateľ srbského národa a kto je väčším ochrancom integrity južných území Slovenska. Tie by v prípade osamostatnenia Kosova boli vraj ohrozené silami maďarského revizionizmu, ktoré by sa na Kosovo mohli odvolávať ako na precedens.⁸

VÝMENA NA ČELE SMK: NOVÁ MUNÍCIA PRE NACIONÁLNYCH POPULISTOV

Zároveň prebiehali pozičné boje vo vnútri SMK, ktoré sa pripravovalo na svoj snem. V slovenskej mienkotvornej tlači (*SME, Pravda, Hospodárske noviny*) sa objavilo niekoľko veľkých rozhovorov s tromi vedúcimi predstaviteľmi strany – predsedom Bélom Bugárom, výkonným podpredsedom Miklósom Durayom a podpredsedom Pálom Csáky. Prostredníctvom nich sa široká slovenská verejnosť po dlhom čase dozvedela, že aj vo vnútri SMK prebiehajú vážne spory. Béla Bugár sa netajil, že jeho cieľom je odstaviť Miklósa Durayho na vedľajšiu koľaj, zároveň však dával nejednoznačné odpovede na otázky týkajúcich sa jeho ďalšieho zotrvania vo vysokej politike. Bolo evidentné, že 17 rokov strávených vo vrcholovej politike ho značne vyčerpalo. Je potrebné podotknúť, že aj viacerí radoví členovia SMK prejavovali otvorenú nespokojnosť s tým, že od volieb SMK nebola schopná sformulovať jasnú stratégiu, ako mieni v opozícii ďalej politizovať. Miklós Duray na Bugárovo vyjadrenia odpovedal protiútokom, keď ho obvinil, že v počiatočných rokoch svojej politickej dráhy bol riadený bývalým agentom komunistickej štátnej bezpečnosti, a že v strane prevládli záujmy hospodárskych lobistických skupín. Pál Csáky, ktorý dlhé týždne odmietal možnosť kandidatúry na post predsedu SMK, nakoniec využil situáciu a zrejme aj s pomocou hlasov Durayho skupiny v straníckych voľbách 31. marca tesne porazil Bélu Bugára.

V slovenskej verejnosti, médiách, ako aj na politickej scéne sa okamžite ozvali varovné hlasy o radikalizácii SMK, dokonca o potrebe „uzatvoriť ju na určitý čas do karantény“ (návrh časti politikov KDH). Bélu Bugára začali médiá prezentovať ako div nie martýra, bez toho, že by uvažovali nad tým, že jeho pád mohol byť aj výsledkom určitých prirodzených, zákonitých procesov. Do omrzenia a nekriticky sa opakovali tézy, ktoré nezodpovedali skutočnosti – napr. že Miklós Duray sa stal druhým najdôležitejším človekom v SMK. Pravdou však bolo to, že „dvojkou“, výkonným podpredsedom bol v období predsedania Bélu Bugára a v novom vedení obsadil len jedno z „obyčajných“ podpredsedníckych miest. Duray pokračoval vo svojom „zvyku“ vyjadrovať sa k závažným otázkam pre maďarské médiá a na podujatiach organizovaných v Maďarskej republike, čím ďalej iritoval slovenskú verejnosť. To však robil pravidelne aj predtým, za predsedania Bélu Bugára. Väčším problémom bolo to, že Pál Csáky nebol pripravený na prevzatie moci v SMK. Neprišiel s jasnou, prepracovanou stratégiou na riešenie tých problémov, kvôli ktorým kritizoval Bélu Bugára. Namiesto toho, aby trpezlivo a cielavedome pracoval na získaní si slovenskej i maďarskej verejnej mienky, na novinárske otázky reagoval často podráždene alebo vyhýbavo, čím si do značnej miery popudil proti sebe väčšinu

slovenských médií.⁹ Ďalej nastoľoval bez dostatočnej predprípravy témy, ktoré dráždili nielen SNS, ale celú slovenskú politickú scénu. Otvorenie témy autonómie a pretrvávajúcich dôsledkov Benešových dekrétov (resp. tých z nich, ktoré zakotvovali princíp kolektívnej viny Maďarov za udalosti rokov 1938 – 1944) samo osebe nemožno označiť za extrémistický čin, či provokáciu. Tieto témy mali všetky maďarské menšinové strany pôsobiace v období 1990 – 1998, a neskôr aj SMK po roku 1998, vo svojich programoch. To isté sa dá konštatovať aj o otázke autonómie, pričom treba podotknúť, že pokiaľ maďarské strany uvažovali o niektorých formách autonómie (menšinovej samosprávy), vychádzali najmä z existujúcich západoeurópskych modelov.

V politickej atmosfére vládnucej na Slovensku roku 2007 však malo nastolenie týchto tém dvojaký účinok: celá slovenská politická scéna sa zomkla v záujme „ochrany slovenských národno-štátnych záujmov“, avšak zneistená bola aj maďarská menšinová komunita a jej intelektuálna elita. Osobitným vkladom do polemiky prispel minister kultúry, ktorý niekoľkokrát zopakoval tvrdenie, že po vojne nijaký Maďar nebol vysídlený, či deportovaný len na základe svojej národnosti, čo je evidentne v rozpore so skutočnosťou.¹⁰ Národná rada v septembri na základe iniciatívy SNS prijala vyhlásenie, v ktorom sa opätovne prihlásila k Benešovým dekrétom. (Pre objektivnosť je potrebné poznamenať, že trochu schizofrenickým gestom zároveň odmietla princíp kolektívnej viny, na ktorom sú však samotné inkriminované Benešove dekréty založené.)¹¹

Tento krok vyvolal ďalšiu vlnu vyostrenia slovensko-maďarských vzťahov. Prerušil sa proces, ktorý sa naštartoval prijatím 14-bodového programu s názvom *Spoločná minulosť, spoločná budúcnosť v zrkadle spoločných projektov*, dohodnutého premiérmi SR a MR Robertom Ficom a Ferencom Gyuresányom v júni 2007.¹² Bolo to prvé oficiálne stretnutie slovenského a maďarského premiéra po mnohých rokoch. Domáca i zahraničná verejnosť vkladala do tohto stretnutia i do prijatého programu veľkú nádej.

Po prijatí deklarácie o neporušiteľnosti Benešových dekrétov v NR SR sa však vzťahy vrátili do starých koľají. Maďarská strana odmietla niekoľko plánovaných oficiálnych stretnutí na Slovensku a uchýlila sa k stratégii odmietania oficiálnych stretnutí so slovenskými predstaviteľmi na najvyššej úrovni.

Na druhej strane v októbri na Slovensko neoficiálne zavítal maďarský prezident Sólyom a v diskusii s občanmi sa kriticky vyjadril k niektorým javom na slovenskej politickej scéne. Takisto neoficiálne sa zúčastnila

pamätnej spomienky na povojnové deportácie a vysídlenie Maďarov zo Slovenska predsedníčka maďarského parlamentu Katalin Szili. Slovenská vláda reagovala na tieto kroky veľmi podráždene. Premiér Fico návštevu prezidenta nezvyčajne ostro odsúdil a povedal, že „maďarských štátnych predstaviteľov treba vytesniť za tie hranice, kam patria“.¹³ Atmosféra pripomínala stav studenej vojny.

Situácia sa čiastočne upokojila až koncom roka, keď bola, ako to už zvyčajne býva, pozornosť verejnosti upútaná inými kauzami. V tomto prípade išlo o netransparentné, údajne klientelistické rozhodovanie funkcionárov na Slovenskom pozemkovom fonde, ktoré vyústilo jednak do koalíciej krízy medzi SMER-om a HZDS a na druhej strane do prekáračiek medzi vládou a opozíciou, za čej vlády sa viacej kradlo. Tento vývoj sčasti pomohol aj SMK dostať sa z centra pozornosti a viacej sa sústrediť na konsolidáciu svojich radov.

SNS ani po prijatí deklarácie o Benešových dekrétach neustala vo svojej ofenzíve. Pri príležitosti 100. výročia strelby žandárov do slovenských veriacich v Černej pri Ružomberku SNS pripravila návrhy na prijatie Deklarácie o černej tragédii, ako aj osobitného zákona o zásluhách Andreja Hlinku, „otca národa“. Interpretácia udalostí v Černej, kde sa veriaci dožadovali vysviacky kostola katolíckou hierarchiou v tom čase suspendovaným kňazom Andrejom Hlinkom, rovnako aj význam Andreja Hlinku v slovenských dejinách sú otázky, ktoré sú predmetom diskusie a polemík aj medzi slovenskými historikmi. To však SNS aj niektorým ďalším politikom nebránilo v tom, aby obe iniciatívy využili v protimaďarskej kampani. Pamätný je arogantný, urážlivý tón vystúpenia Jána Slotu na pietnej spomienke v Černej 27. októbra. Zamyslenia hodné je však aj to, že najvyšší ústavní činitelia sa od jeho slov nedištancovali. Napokon, znepokojujúca je aj skutočnosť, že príhovor predsedu katolíckej Konferencie biskupov Slovenska, organizácie, ktorá by mala reprezentovať univerzálne hodnoty kresťanskej lásky a porozumenia, sa tiež niesol v pomerne konfrontačnom duchu.¹⁴

Rok 2008: rok posilňovania slovenskej národnej identity, dejá v 1993 – 1998

Národno-populistické prvky sa čoraz viac začali objavovať aj vo vyhláseniach a konkrétnych krokoch premiéra Roberta Fica. Ako keby vládna zostava chcela „kompenzovať“ väčšiu otvorenosť a slobodu po odstránení fyzických kontrol a bariér na hraniciach po pripojení sa Slovenska k schen-

genskej zóne voľného pohybu posilňovaním štátneho dohľadu nad svojimi občanmi. Oslavy 15. výročia vzniku Slovenskej republiky využil premiér na výzvy k posilňovaniu slovenskej národnej identity, začal svojrázne interpretovať slovenskú históriu (Veľkú Moravu označil za ríšu „starých Slovákov“), urobil niekoľko významných gest smerom k Matici slovenskej.

Začiatkom roku 2008 sa do verejného diskurzu postupne vrátili všetky témy, ktoré sa na Slovensku urputne riešili za asistencie komisárov Rady Európy, OBSE a EÚ v období rokov 1994 – 1998. Ministerstvo školstva pod vedením nominanta SNS pripravilo novú koncepciu národnostného školstva, ktorej hlavný zámer by sa dal zhrnúť do jednej vety: naučiť (všetkých) Maďarov na Slovensku (konečne) po slovensky. SNS opätovne oživila myšlienku prijatia zákona na ochranu republiky (zámienku k tomu poskytla „exotická“ osamelá iniciatíva komárňanskeho podnikateľa Jána Bószu o vytvorení tzv. Južno-hornozemskej autonómie). Neskôr prišla s iniciatívou zavedenia etnických kvót pri voľbách do orgánov miestnej územnej samosprávy v obciach, kde sú Slováci v početnej menšine, ako aj s iniciatívou sprísniť podmienky združovania sa občanov. Ján Slota opätovne označil občanov maďarskej národnosti za „pomaďarčených Slovákov“ a prišiel s nápadom „vykolíkovať“ južné hranice Slovenska monumentálnymi dvojkrížmi.

Je pravda, že minister kultúry a podpredseda vlády pre ľudské práva urobili voči maďarskej menšine niekoľko ústretových gest: dočasne sa vyriešilo financovanie národnostného vysielania Slovenského rozhlasu, mierne sa zvýšila alokácia na podporu menšinových kultúr, zatiaľ sa vyriešila aj otázka ďalšieho fungovania jediného profesionálneho maďarského folklórneho súboru Ifjú Szivek.

Celkove však celé obdobie po voľbách v júni 2006 možno z hľadiska slovensko-maďarských vzťahov označiť – aspoň na úrovni veľkej politiky – za značne konfrontačné. I keď z istého pohľadu sa zdá, ako keby hlavný tón v tejto konfrontácii udávala SNS (resp. podľa mienky niektorých slovenských politikov a novinárov dvojica SNS – SMK), paradoxne situáciu najlepšie vystihujú vyjadrenia premiéra Roberta Fica a jeho kolegov zo SMER-u. Vo vyhlásení zverejnenom 17. júna 2007, pri príležitosti 15. výročia prijatia Deklarácie o zvrchovanosti Slovenskej republiky si premiér „nadovšetko želá, aby sme zo Slovenskej republiky pre slovenský národ, aj pre lojálne menšiny, vybudovali skutočný a pokojný domov“. Ak premiér spomína „lojálne menšiny“, zrejme chce naznačiť, že na Slovensku sú aj menšiny „nelojálne“. V každom prípade je to vyjadrenie, ktoré skrytou formou stavia jednotlivé menšiny proti sebe, i keď nie tak otvorene, ako to

robi SNS Jána Slotu. Viaceré výroky aj konkrétne legislatívne iniciatívy predstaviteľov strany SMER (napríklad návrh zákona o spolkoch, návrh nového tlačového zákona) nasvedčujú o tom, že vládnutie chápu len ako realizáciu moci, demokraciu chápu zjednodušene ako „vládu väčšiny“, pričom vlastnú vládu stotožňujú so štátom a štát chcú budovať posilňovaním národného princípu. V takýchto rámcoch sú možnosti menšinovej komunity značne obmedzené.

Začiatkom roka 2008 SNS prostredníctvom ministra školstva Mikolaja iniciovala ďalšie kolo slovensko-maďarských prekáračiek. Po prvé, v novom školskom zákone sa odstránila explicitná zmienka o školách s vyučovacím jazykom maďarským a ukrajinským/rusínskym, ktorá bola uvedená v zákone z roku 1984. Napriek tomu, že zákon je omnoho rozsiahlejší a podrobnejší ako predtým, neobsahuje osobitnú kapitolu o národnostnom školstve: úprava podmienok jeho fungovania je takmer celá presunutá do rôznych podzákonných noriem. Je to veľmi neštandardný postup, keďže práve školský zákon by mal byť tou legislatívnou normou, ktorá upravuje podmienky ústavného práva na vzdelávanie menšín v materinskom jazyku, podľa článku 34, bod 2a) ústavy SR.

Zároveň však práve so schvaľovaním konečnej podoby nového školského zákona v máji bola spojená jedna z najväčších „záhad“ politického vývoja po voľbách roku 2006. 10. apríla parlament schválil Lisabonskú zmluvu, revidovanú základnú zmluvu o Európskej únii, bez ktorej by fungovanie Európskej únie vo formáte rozšírenej na 27 štátov nebolo možné. K schváleniu prispeli svojimi hlasmi aj poslanci SMK. (K schváleniu bola potrebná ústavná väčšina, ktorou vládne strany nedisponujú.) To by samo osebe nebolo prekvapivé, veď SMK bola vždy proeurópska strana. Porušila tým však internú dohodu z januára, podľa ktorej opozícia nepodporí schválenie Lisabonskej zmluvy, pokiaľ vláda nestiahne, alebo zásadným spôsobom neupraví návrh nového tlačového zákona. Ten podľa opozície, stavovských organizácií novinárov, ako aj Vysokého predstaviteľa OBSE pre slobodu médií Miklósa Harasziho neprípustne zasahuje do slobody prejavu a do nezávislosti redakčnej práce.¹⁵ Keďže slovenský právny poriadok je postavený tak, že väčšina zákonov sa prijíma jednoduchou väčšinou, možnosti opozície v parlamente sú veľmi obmedzené. Uzatvorenie medzinárodnej zmluvy je jedným zo zriedkavých prípadov, keď má opozícia reálnu možnosť zasiahnuť do priebehu legislatívneho procesu. Opustenie opozičnej dohody vo veci spojenia Lisabonskej zmluvy a tlačového zákona zvyšne dve opozičné strany považovali za zradu a tušili za tým „tajné“ dohody. Jedným z „benefitov“ pre SMK mala byť práve úprava jedného

z ustanovení nového školského zákona, podľa ktorého v školách s vyučovacím jazykom menšín nebude počet hodín slovenského jazyka vyšší ako počet hodín materinského jazyka. Toto niektorí opoziční politici hodnotili ako „obchod v znamení hesla viac kompetencií pre Brusel, menej slovenčiny na našich školách.“¹⁶ Objavili sa aj hlasy, že predseda SMK Pál Csáky požadoval ako „výmenu“ za podporné hlasy SMK aj dodatočnú dotáciu pre vydavateľstvo Madách. Tieto domnienky však nikdy neboli potvrdené, či dokázané.¹⁷

Ďalej, vydavateľom pedagogickej literatúry minister listom nariadil, aby v nových edíciách učebníc pre školy s vyučovacím jazykom maďarským boli všetky miestopisné, geografické a topografické názvy uvedené len v slovenskom jazyku. (Dovtedajšia prax bola taká, že názvy boli uvedené v maďarskom jazyku, so slovenským názvom v zátvorke, alebo na konci učebnice v slovníčku.) Keď sa obsah listu dostal na verejnosť, poslanci SMK, ako aj združenia maďarských pedagógov a rodičov protestovali. Minister sčasti zmiernil svoje stanovisko tak, že maďarské názvy môžu byť uvedené v slovníčku na konci kníh, prípadne pri prvom uvedení v zátvorke za slovenským názvom. Podobné stanovisko zaujala aj Rada vlády pre národnostné menšiny a etnické skupiny, resp. jej predseda, vicepremiér Dušan Čaplovič. Rada sa však touto vecou zaoberala až 30. júna, keď učebnice boli už dávno v tlači, a na program sa záležitosť dostala až v bode rôzne. Odporúčanie Rady však vlastne vôbec nebolo v súlade s požiadavkami maďarských rodičov a pedagógov. Koncom augusta a začiatkom septembra sa na školách objavili prvé učebnice vytlačené na základe príkazu ministra školstva. Vysvitlo, že texty sú naozaj písané hybridným jazykom, keď všetky názvy, i tie, ktoré sú súčasťou kodifikovanej slovnej zásoby maďarského jazyka, sú uvádzané v slovenskej verzii.

Napokon Národná rada v októbri prijala ďalšiu novelizáciu školského zákona, ktorá umožnila písanie geografických názvov v učebniciach pre národnostné školy dvojazyčne. Prezident zákon vetoval: podľa neho bol nevykonateľný. Rovnaký názor mal aj minister školstva, nominant SNS. Parlament zákon vo februári opätovne schválil, čím prelomil prezidentovo veto. Takmer celý poslanecký klub najväčšej vládnej strany SMER-SD hlasoval afirmatívne. Tým sa však kauza neskončila, a nebola definitívne ukončená ani koncom roku 2009. Minister školstva zotrval v názore, že zákon je nevykonateľný, SNS a HZDS zvažujú podanie na Ústavný súd.

V auguste zverejnili Nadácia otvorenej spoločnosti a Centrum pre výskum etnicity a kultúry výsledky výskumu zameraného na citlivosť detí k otázkam multikulturalizmu. Výskum sa uskutočnil na vzorke žiakov 8. a 9. ročníkov

základných škôl. Podľa výskumu mladí ľudia prechovávajú k tzv. tradičným menšinám (Maďarom a Rómom) väčšie antipatie ako k príslušníkom iných menšinových skupín, pričom najhoršie sú na tom Maďari (37 % antipatií). Značná časť detí si myslí, že Maďari by po maďarsky nemali na verejnosti hovoriť vôbec. Najvyšší ústavní činitelia, vrátane podpredsedu vlády Dušana Čaploviča, označili výskum za zmanipulovaný. Minister školstva Ján Mikolaj názor o vytesnení maďarčiny do súkromného života označil za „do istej miery logický“, čím pobúril nielen Maďarov, ale aj mnohých Slovákov. Spochybnil tým dokonca aj svoju kompetenciu riadiť obsahovú reformu školstva, ktorej dôležitou zložkou by mal byť aj dôraz na multikultúrnu výchovu a vzdelávanie.¹⁸ (Pozri aj *DEBRECÉNOVÁ-PETŐCZ*, 3/2008.)

Na tomto mieste považujeme za vhodné uviesť príklad negatívneho ovplyvňovania vedomia mladých ľudí v otázkach multikulturalizmu elektronickými médiami. Na jeseň 2008 prebiehala v jednej zo slovenských televízií súťaž Slovensko má talent. V jednom z kôl sa súťažiaca opýtala, či môže spievať po maďarsky. Odpoveď poroty znela v tom zmysle, že ide o súťaž Slovensko má talent, nie Maďarsko má talent, a teda po maďarsky nech nespieva. Skutočnosť, že väčšina súťažných pesničiek zaznela v angličtine, čiže v úplne cudzom jazyku, pričom mnohí súťažiaci evidentne ani nerozumeli tomu, čo spievajú, však porote nevadila.

K ostrým protestom SMK a maďarských pedagógov vo veci učebníc sa neskôr pridala aj diplomacia Maďarskej republiky. Ministerka Kinga Göncz si 2. októbra predvolala veľvyslanca SR a vytkla mu štyri veci: otázku jazyka učebníc, otázku znevýhodnenia maďarských národnostných škôl pri posudzovaní žiadostí o granty zo štrukturálnych fondov EU, otázku pokračujúcej nenávistej protimaďarskej rétoriky niektorých politikov vládnej koalície a otázku spochybnenia lojality politikov SMK slovenskou vládou pre ich účasť na stretnutí poslancov maďarskej národnosti z Karpatskej kotliny v Budapešti koncom augusta.¹⁹

Reakcia slovenskej strany, predovšetkým premiéra Fica bola okamžitá a veľmi ostrá. Požiadavku maďarskej ministerky na vysvetlenie uvedených sporných otázok označil za „ultimátum a hrubé zasahovanie do vnútorných záležitostí Slovenskej republiky“. Úroveň menšinových práv na Slovensku je podľa neho „vysoko nadštandardná a mohla by byť vzorom pre celú Európu“. Kvintesencia argumentácie premiéra Fica (a v podstate celej vládnej koalície) je zhrnutá v nasledujúcom vyhlásení hovorkyne SMER-u Kataríny Kližanovej-Rýsovej: „Príčinou expresívnych výrazov pána Slotu, ktoré (síce) premiér a predseda strany SMER – sociálna demokracia Robert Fico nepovažuje v politickom dialógu za vhodné, je agresívne až

nebezpečné správanie predsedu SMK, ktorý nemá žiadne škrupule ohovárať Slovensko v zahraničí, klamať na jeho adresu a znervózňovať slovensko-maďarské vzťahy pokusmi rušiť Benešove dekréty“.²⁰

Na stretnutí koalície rady dňa 21. 10. 2008 sa všetci traja lídri vládnych strán vzáčne zomkli do jednotného šiku a za celú situáciu spravili zodpovednými politikov SMK a maďarskú stranu všeobecne.²¹ Neskôr sa k vládnej trojke pridal aj prezident Gašparovič. Ten najprv prijal oficiálnu podporu SNS jeho kandidatúre na funkciu prezidenta pre ďalšie volebné obdobie, pričom vyhlásil, že napätie v slovensko-maďarských vzťahoch je odrazom celkovej nacionalizácie politickej scény v Maďarsku, pričom Ján Slota na tento jav len reaguje. Gašparovič nebol ochotný sa od výrokov Jána Slotu ani v najmenšom dištancovať.²² Navyše, neskôr, po stretnutí s ministrom školstva Mikolajom plne podporil jeho iniciatívu prepísania učebníc pre školy s vyučovacím jazykom maďarským hybridným, slovensko-maďarským jazykom. Keďže ani opozičné strany a opozičná kandidátka na prezidenta Iveta Radičová sa nedištancovali úplne jednoznačne od jednotransného videnia záležitosti vládnu trojkou, dokonca opozičné strany pokračovali vo svojej taktike vytesňovania SMK z opozičnej spolupráce, paradoxne tým ešte viacej prispeli k polarizácii slovensko-maďarského napätia.

Konfrontačný tón sa ešte viac umocnil po incidente na futbalovom zápase DAC Dunajská Streda – Slovan Bratislava 1. novembra 2008. Na stretnutí sa zúčastnila veľká skupina fanúšikov „tvrdého jadra“ oboch táborov, pričom tábor Dunajskej Stredy bol posilnený aj fanúškami Ferencvárosu Budapest, medzi ktorými boli zjavne zastúpení aj prívrženci Maďarskej gardy a Hnutia 64 žúp. Väčšie neprítožnosti (aspoň podľa záberov všetkých prítomných televíznych spoločností) spôsobovali fanúšikovia Slovanu, napriek tomu v jednej chvíli prítomné špeciálne zložky polície tvrdo zaútočili na sektor fanúšikov Dunajskej Stredy. Výsledkom skrumáže bol jeden ťažko zranený a niekoľko ľahšie zranených divákov. Jediný, z dostupných zdrojov overiteľný dôvod pre zásah bol ten, že domáci fanúšikovia spolu s tiež prítomnými fanúškami Ferencvárosu Budapešť skandovali na futbale bežne používané heslá, mávali vlajkami, na ktorých bolo zobrazené Uhorsko a niektorí zrejme aj slovné provokovali policajtov. Skandovanie niekoľko stočlenného tábora slovanistov jednak v Dunajskej Stredy, jednak na predchádzajúcom zápase v Bratislave „Bi a bi, bi Maďara do hlavy“, však polícia nechala bez povšimnutia. Dôsledného vyšetrenia oprávnenosti zásahu sa dožadovala jednak SMK, jednak ústavné orgány Maďarskej republiky (postihnutí boli aj občania MR). Kauza, tak ako mnohé

iné, však ani do jesene 2009 nebola uspokojivo vysvetlená. Slovenské orgány nepredložili verejnosti dostatočné dôkazy toho, že zásah bol oprávnený v tom rozsahu, ako k nemu došlo. Jediným „výsledkom“ incidentu bola novelizácia zákona o organizácii športových podujatí, ktorá okrem iného obmedzuje používanie cudzích vlajok na športových podujatiach konaných na slovenskom území.

Rok 2009: HISTORICKÉ DNO, ALEBO NÁDEJ NA ZLEPŠENIE?

V roku 2009 pokračoval trend z predchádzajúceho obdobia. Viacerí mienkotvorní komentátori a analytici niekoľkokrát vyhlásili, že slovensko-maďarské vzťahy dosiahli „historické dno“. Prvý krát to bolo počas prezidentskej volebnej kampane koncom marca a začiatkom apríla 2009. Po prvom kole volby totiž vedúci predstavitelia SNS Ján Slota a Anna Belousovová vyjadrili „znepokojenie a ľútosť“, že Iveta Radičová získala veľa hlasov „najmä vďaka spoluobčanom maďarskej národnosti“. Pred druhým kolom Anna Belousovová povedala, že „nie je možné, aby väčšina Slovenska diktovala bohatá Bratislava [...] a tie okresy, v ktorých rozhoduje [...] menšina maďarskej národnosti“. Ján Slota pritulil, keď povedal, že „bolo by choré, keby národnostná menšina zvolila hlavu štátu väčšine“. (KOLÍKOVÁ – PETŐCZ, 2009/1). Voči týmto výrokom sa okrem ministra zahraničných vecí M. Lajčáka jednoznačne neohradil žiaden z vysokých ústavných činiteľov. Na viacerých miestach SR boli rozširované letáky s varovaním, že Iveta Radičová sľúbila Maďarom autonómiu, inzerát s rovnakým varovaním sa objavil aj v niektorých médiách. O inzeráte nakoniec vysvitlo, že ho zadala SNS.

Druhýkrát bolo historické dno dosiahnuté začiatkom júna, keď Národná rada prijala na svojom mimoriadnom zasadaní zvláštnu uznesenie v súvislosti s výrokmi maďarského opozičného politika Viktora Orbána. Dôvodom bol Orbánov apel k všetkým voličom maďarskej národnosti, aby účasťou vo voľbách do Európskeho parlamentu zabezpečili „maďarstvu“ Karpatskej kotliny čo najväčšie zastúpenie. Výrok zaznel na pracovnom stretnutí Orbána s lídrom SMK Pálom Csákym v Ostrihome, ako súčasť spoločnej volebnej kampane Fideszu a SMK.

Tretí negatívny rekord bol dosiahnutý koncom leta kombináciou troch udalostí. 30. júna NR SR prijala novelizáciu zákona č. 270/1995 o štátnom jazyku. Tá síce oproti pôvodnej verzii, predloženej Ministerstvom kultúry ešte koncom roka 2008, doznala niekoľko pozitívnych zmien, napriek tomu však vyvolala veľký odpor rovnako v radoch maďarskej menšiny, ako aj ústavných činiteľov a politikov Maďarskej republiky. Mnohí slovenskí

ústavní činitelia tieto protesty označili za „brutálnu lživú kampaň proti Slovenskej republike.“ Je fakt, že viacerí politici v Maďarsku, ako aj v krajanскеj komunite sa k zákonu vyjadrovali často nekompetentne a kampaňovito a – či už úmyselne, alebo v nevedomosti – vyslovili niekoľko zavádzajúcich výrokov. Samotný text zákona je však v mnohých ohľadoch nejasný a dezintepretovateľný, na čo vo svojom stanovisku upozornil aj Vysoký komisár OBSE pre národnostné menšiny Knut Volleback, ktorý bol o vypracovanie stanoviska požiadaný slovenskou vládou.²³ Slovenskí a maďarskí činitelia, vrátane médií viedli dlhé týždne polemiky o tom, čo vlastne vysoký komisár povedal. Slovenská vláda presviedčala verejnosť, že zákon je plne v súlade s medzinárodnými štandardmi a komisár „nežiada na ňom zmeniť ani čiarku“, maďarskí činitelia upozorňovali na mnohé výhrady, ako aj odporúčanie, aby Slovensko novelizovalo aj zákon o používaní jazyka menšín a pripravilo komplexný zákon o národnostných menšinách.

Najcitlivejším miestom novelizácie zákona je ustanovenie o dohlade a sankciách. Vysoký komisár Volleback o sankciách povedal, že aj keď v princípe nie sú neprípustné, nepovažuje ich zavedenie za šťastné a navrhuje ich uplatňovať s maximálnou obozretnosťou. Mnohí občania vyjadrovali rozhorčenie nad tým, že jazykové prehrešky sa môžu trestať pokutami až do výšky 5000 Eur.

Domácim vyvrcholením nespokojnosti ohľadom jazykového zákona bolo zhromaždenie na štadióne v Dunajskej Strede, zvané SMK, za účasti vyše 10 tisíc ľudí. Zhromaždenie podporili aj maďarské menšinové spoločenské organizácie a občianske združenia. Miting prebiehal pokojne, prelínali sa vystúpenia rečníkov s kultúrnym programom. Napriek tomu všetky slovenské parlamentné strany míting tvrdo kritizovali ako nevhodný a provokačný. Slovenská verejnosť nie celkom pochopila, že zhromaždenie nebolo zamerané ani tak proti novele zákona, ako proti zákonu ako takom a bolo vyjadrením nespokojnosti s celkovou národnostnou politikou vlády Roberta Fica. Na štadión sa dostala aj skupina asi dvesto občanov Maďarska, ktorí neskôr vytiahli niekoľko zástav Hnutia 64 žúp a Maďarskej gardy. Pozornosť médií sa sústredila predovšetkým na nich, čo v očiach veľkej časti verejnosti značne skreslilo celkový dojem zo zhromaždenia. Organizátorom bolo zo strany médií i politikov vytknuté, že tieto osoby nevykázali zo štadióna.

Peripetie okolo jazykového zákona však ako keby len „rámcovali“ udalosť, ktorú možno nazvať ďalším „historickým dnom“ v slovensko-maďarských vzťahoch. Z príležitosti sviatku svätého Štefana sa v Komárne pripravovala slávnosť odhalenia sochy prvého uhorského kráľa. Na slávnosť

bol pozvaný aj prezident MR László Sólyom, ktorý o pláne návštevy – ktorú sám označoval za súkromnú – upovedomil slovenské štátne orgány s asi dvojmesačným predstihom. Niekoľko dní pred návštevou, ktorá sa mala uskutočniť 21. augusta, však Sólyoma všetci traja najvyšší slovenskí ústavní činitelia (osobitne i spoločne) vyzvali, aby na Slovensko nechodil, pretože je to nevhodné. Hlavný dôvod nevhodnosti nebol jasne sformulovaný. Výhrady zaznievali k tomu, že na slávnosť nebol pozvaný žiadny slovenský ústavný činiteľ, že prezident Sólyom nemôže použiť zámienku súkromnej návštevy pre účasť na verejnom podujatí na území susedného štátu, že je návšteva naplánovaná na deň 21. augusta, ktorý je dňom okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Je faktom, že organizátori, ako aj maďarská strana nepostupovali vždy najštandardnejším spôsobom. V nóte Ministerstva zahraničných vecí SR, ktorá de facto zabránila Sólyomovi vstup na územie Slovenska, čím SR vlastne suspendovala platnosť Schengenskej dohody o voľnom pohybe osôb, však bol ako dôvod uvedené bezpečnostné riziko spojené s návštevou.

Tento krok, ktorý je v histórii EÚ naozaj bezprecedentný, vyvolal v Maďarsku búrku nevôle. Maďarská vláda sa najprv snažila o nápravu na politickej úrovni. Očakávala, že predsedníctvo EÚ, resp. Európska komisia zaujmú k prípadu stanovisko. Zároveň očakávala, že slovenská strana sa za „vykázanie“ prezidenta Sólyoma ospravedlní. Ani jedno z týchto očakávaní sa nenaplnilo. Naopak, slovenskí ústavní činitelia opätovne rázne vytkli maďarskej strane existenciu Fóra maďarských poslancov Karpatskej kotliny a žiadali zrušenie inštitucionálnej viazanosti tohto konzultačného orgánu na maďarský parlament. Predstavitelia SNS a HZDS dokonca obvinili poslancov SMK, ktorí sa plenárneho zasadnutia Fóra koncom leta pravidelne zúčastňujú, z vlastizrady. SNS vyzvala k zákazu Strany maďarskej koalície.

Približne v rovnakú dobu bola zverejnená správa o lekárskom znaleckom posudku v kauze Hedvivy Malinovej. Posudok vypracoval na základe zadania Generálnej prokuratúry dekan Lekárskej fakulty prof. Peter Labaš. Podstatnou informáciou v posudku bola téza, že Hedviga Malinová nebola v deň údajného útoku napadnutá. Tým by sa potvrdila verzia, že si celý útok vymyslela. Po prvom šoku zo zverejnenia správy sa však ukázalo, že sú v nej vážne trhliny. Viaceré osoby, uvedené ako znalci a spoluautori správy, sa od nej de facto dištancovali. Niektoré dôkazy (napríklad „celotelová“ CT snímka študentky), prezentované ako jednoznačné, sa ukázali ako nevierohodné.²⁴

V priebehu septembra však na oboch stranách hraníc prevážil záujem o zmiernenie napätia. Pravdepodobne k tomu prispeli aj signály zo

zahraničia – od predsedníctva EÚ a niektorých významných európskych lídrov, napokon k tomu napomohla aj misia Vysokého komisára OBSE Vollebaeka vo veci jazykového zákona. 10. septembra došlo k pracovnému – i keď neoficiálnemu stretnutiu maďarského a slovenského premiéra Gordona Bajnaiho a Roberta Fica v novohradskom mestečku Szécsény. Prijali deklaráciu, ktorou – aspoň navonok – zahľadili najvypuklejšie spory.²⁵ Dohodli sa na jedenástbodovom programe ďalšej spolupráce. Niektoré z bodov boli potvrdením úloh, ku ktorým sa prihlásili premiéri Gyurcsány a Fico v júni 2007, niektoré body boli nové. Dohodli sa medzi iným na tom, že slovenská vláda vypracuje a prijme zásady implementácie zákona o štátnom jazyku, pričom zohľadní pripomienky úradu Vysokého komisára OBSE Knuta Vollebaeka.

Aj zrejme na základe procesu naštartovaného na stretnutí Bajnai – Fico a na základe pokračujúcich konzultácií na úrovni oboch diplomácií sa minister zahraničných vecí Miroslav Lajčák koncom októbra pred zahraničnými novinármi vyjadril, že „slovensko-maďarské vzťahy sa normalizovali“.²⁶ V ten istý deň však podpredseda vlády Dušan Čaplovič označil vystúpenie lídra Fideszu Viktora Orbána, s najväčšou pravdepodobnosťou budúceho premiéra MR, za „politickú agresiu voči Slovensku, voči slovenským hodnotám a voči európskym hodnotám“ a o predsedovi SMK Csákym povedal, že za ostatných 20 rokov na Slovensku žiaden politik neklamal tak, ako on.²⁷ Popudom k takémuto hodnoteniu bola úvaha Viktora Orbána o spoločnom plánovaní budúcnosti Maďarov v Karpatskej kotline, o práve národnostných menšín – „národnostných spoločenstiev“ na autonómiu, ako aj skutočnosť, že vo svojom prejave niekoľkokrát použil výraz „Felvidék“.²⁸

Dosť nešetrne sa o Maďaroch opätovne vyjadril aj premiér Fico. V súvislosti s opätovným otvorením otázky Benešových dekrétov, ku ktorej prispel český prezident Václav Klaus pri hezitovaní o dokončení ratifikácie Lisabonskej zmluvy EÚ v Českej republike, premiér Fico vo svojom videoblogu povedal, že „Benešovými dekrétmi sa povojnové Československo vysporiadalo s nepriateľmi a fašistickými kolaborantmi“.²⁹ Ďalej, že Benešove dekréty (ktorými boli státisíce osôb zbavené všetkých svojich občianskych a politických práv) predstavovali ako súčasť denacifikačných opatrení „akt spravodlivosti“. Denník Új Szó sa v reakcii na premiérovu argumentáciu ohradil slovami, že „podľa logiky ministerského predsedu sme (t.j. všetci Maďari) fašistickí zradcovia, nepriatelia slovenského národa, počnúc leďva gagotajúcimi batolatami až po vetkých starcov na smrteľnej posteli“.³⁰

Autor si na tomto mieste dovoľí citovať významného maďarského mysliteľa 20. storočia Istvána Bibóa: „Nijaká nespravodlivosť, ktorej sa niekto dopustil, nemôže ospravedlniť nespravodlivosť druhých, a najmä zločiny fašizmu nemôžu byť za žiadnych okolností mierou a ospravedlnením pre postupy demokracií.“³¹ Diskriminačné opatrenia uplatňované demokratickými vládami v mierových časoch sa nemôžu zdôvodniť činmi nedemokratických režimov vo vojnových časoch. Spôsob vedenia debaty o tomto probléme ešte aj 20 rokov po páde komunizmu vyvoláva pochybnosti, či politickí aktéri naozaj chápu skutočný obsah pojmov demokracia, právo a morálka.³²

Predstavitelia štátu tvrdia, že napriek tomu, že SR už ratifikáciu Lisabonskej zmluvy ukončila, môže spätne žiadať o výnimku z Charty základných práv Európskej únie spolu s Českou republikou, pretože „právna ochrana pre SR a jej občanov nemôže byť nižšia než je to v prípade ČR“.³³ Otázkou naďalej ostáva, či právna ochrana prináleží aj vyše pol miliónu občanov maďarskej národnosti, alebo bude na nich spočívať bilag kolektívnej viny už naveky?

Osobitné miesto v slovensko-maďarských vzťahoch zaujíma otázka tzv. extrémizmu. Je to téma, ktorá sa v politickom diskurze na oboch stranách veľmi často využíva (a zneužíva) v záujme zasadenia symbolickej rany „protivníkovi“.

Otázka extrémizmu hrá rolu v dvoch rovinách. Na jednej strane sa slovenská a maďarská strana vzájomne obviňujú z prítomnosti politického extrémizmu na vládnej, či parlamentnej úrovni. Prizvanie Slovenskej národnej strany do vlády v júli 2006 bolo väčšinou maďarských politikov a komentátorov hodnotené ako posun k nacionalizácii slovenskej politickej scény. SNS bola označovaná za radikálnu, nacionalistickú až extrémistickú stranu. Prispel k tomu hneď na začiatku aj predseda strany Ján Slota, ktorý v jednom zo svojich prvých rozhovorov pre médiá po zostavení vlády nepriamo vyjadril ľútosť nad tým, že po II. svetovej vojne sa Slováci nezabavili Maďarov rovnakým spôsobom, ako Česi Nemcov.³⁴ SNS je však strana, ktorá je za neštandardnú považovaná aj v prostredí európskych štruktúr. Ako sme už napísali na inom mieste, kvôli pozvaniu SNS do vlády bolo na určitú dobu pozdržané aj pridružené členstvo strany SMER – sociálna demokracia v Strane európskych socialistov. Najďalej v negatívnej kvalifikácii SNS zašiel jeden z podpredsedov SMK Miklós Duray, ktorý v rozhovore pre maďarský Inforádió označil SNS za fašistickú stranu. SNS Durayho zažalovala a prvostupňový súd ho odsúdil na zaplatenie nemajetkovej ujmy jeden milión korún.³⁵ V odvolacom konaní Krajský súd trest

zrušil, ale zaviazal Durayho, aby sa SNS ospravedlnil. Duray zaslal SNS ospravedlnenie v maďarskom jazyku s odôvodnením, že aj pôvodný výrok odznel v maďarskom jazyku. Kauza ani koncom roku 2009 nie je ukončená.

Na druhej strane, viaceré žaloby z titulu hanobenia rasy a národa boli podané aj na šéfa SNS Jána Slotu pre jeho protimaďarské a protirómske výroky. Žiadne z týchto podaní sa však nedostalo pred súd, všetky boli zastavené v počiatočných štádiách konania. Charakteristické je v tomto zmysle zdôvodnenie okresnej prokuratúry v Prešove, ktorým odmietla podanie občianskeho aktivistu Ondreja Dostála za výroky Jána Slotu v októbri 2007 pri odhaľovaní dvojkríža v Pavlovciach na východnom Slovensku. Slota na podujatí slovné napadol maďarskú ministerku zahraničných vecí a Maďarov označil za zlodejov a vrahov. Podľa prokuratúry „nie je isté, či Slota hovoril o Maďaroch“, ďalej podľa prokuratúry „istá dávka preháňania a provokácie“ je zosúladiateľná s princípom slobody prejavu.³⁶ Popri rétorike je snád podstatnejšie, aké reálne kroky, či návrhy realizuje SNS vo svojej praktickej politike. Z tohto pohľadu je nutné poznamenať, že vyšla s niektorými iniciatívami, ktoré nie sú zosúladiateľné s moderným chápaním liberálnej demokracie. Ide napr. o iniciatívy sprisnenia Trestného zákona ustanoveniami na ochranu republiky, snahy o zákaz regulárne zvolenej a registrovanej politickej strany, snahy riešiť otázky základných ľudských práv referendum (napr. otázka používania jazyka).

V opačnej polohe viacerí slovenskí vládni politici a činitelia s obľubou označujú za nacionalistickú a extrémistickú Stranu maďarskej koalície, dokonca stranu lídra opozície v Maďarsku Viktora Orbána Fidesz. Obe tieto strany sú etablované v európskych stranických štruktúrach (sú členmi Európskej ľudovej strany). Ak skúmame, čo vlastne je na ich politike, či rétorike z pohľadu slovenských politikov a niektorých politických komentátorov extrémistické, nachádzame niekoľko záchytných bodov. Za extrémistické sú označované vyjadrenia o autonómii, o nedostatočnej úrovni menšinových práv, zmienky o spoločnom postupe Maďarov v Karpatskej kotline, za extrémistickú aktivitu je považovaná kritika pomerov na Slovensku vyslovená v zahraničí, účasť politikov SMK na politických rokovaníach s politikmi MR v Budapešti, ap. Z nestranného pohľadu tieto vyjadrenia možno niekedy označiť za netaktné, za málo empatické, nepripravené, nepredrokované, nie však za extrémistické. Ak by sme pripustili, že sú extrémistické, dostali by sme sa – na rozdiel od názoru prešovskej prokuratúry pri posudzovaní prípadu Jána Slotu – na pozíciu neprípustného obmedzovania slobody prejavu a slobody hlásania politického programu a názoru.

Druhá rovina diskurzu o extrémizme sa týka skutočných extrémistických hnutí na oboch stranách hraníc. Slovenská pospolitosť i Maďarská garda (a jej politické krídlo Hnutie za lepšie Maďarsko – Jobbik) sú organizácie, ktoré otvorene hlásajú program odstránenia jestvujúceho ústavného poriadku vo svojich krajinách, a formou vyjadrovania svojho názoru (uniformy, polovojská organizovanosť, agresívna rétorika, fyzické strety s oponentmi) reálne vyvolávajú strach a obavy obyvateľov a dotknutých cieľových skupín. Slovenské orgány dosť dlhú dobu využívali v argumentácii ohľadom nebezpečnosti Maďarskej gardy fakt, že Slovenská pospolitosť ako strana bola v roku 2007 zakázaná. Ako združenie však nerušene fungovalo ďalej. Pred stretnutím Gyurcsány – Fico na jeseň 2008 Ministerstvo vnútra občianske združenie Slovenská pospolitosť narýchlo rozpustilo. Najvyšší súd SR však rozhodnutie ministra Kaliňáka 1. júla 2009 zrušil, pretože zákonné podmienky rozpustenia združenia neboli splnené.³⁷

Tým sa na určitú dobu dostala do „výhody“ maďarská strana. Budapešťiansky súd totiž zhodou okolností na druhý deň s konečnou platnosťou rozhodol o zrušení organizácie Maďarská garda.³⁸ Súd argumentoval práve organizovanou činnosťou gardy namierenej proti slobode a právam iných a na rasistický podtón rétoriky jej lídrov, ktorou vzbudzujú strach u občanov a reálne ohrozujú ich bezpečnosť.

Ešte predtým však slovenské orgány dvakrát rázne zakročili proti „dovozu“ extrémizmu z Maďarska. 8. novembra 2008 slovenská polícia v Kráľovskom Chlmci zatkla asi 40 členov organizácie Národná stráž (*Nemzeti Őrsereg*), blízkej Maďarskej garde. Tí tam prišli – v uniformách – klásť vence k pamätníku padlých v I. a II. svetovej vojne, z príležitosti 70. výročia Viedenskej arbitráže. Premiér Fico okamžite zvolal tlačovku, kam – zrejme naznačujúc vážnosť situácie – prišiel spoločne s ministrami vnútra a zahraničných vecí v domácom oblečení a ostro odsúdil incident.³⁹

Pre pripravované náборы maďarského Hnutia 64 žúp dokonca 24. marca 2009 mimoriadne zasadala Bezpečnostná rada SR. Nakoniec sa ukázalo, že pokiaľ nejaké náборы aj boli, zúčastnil sa ich zanedbateľný počet občanov SR. Viacerí komentátori premiérovi vyčítali, že keď bola bezpečnosť SR reálne ohrozená počas plynovej krízy, k žiadnemu podobnému opatreniu sa neuchýlil.

Akýmsi voľným pokračovaním predchádzajúcich dvoch incidentov bola udalosť, ku ktorej došlo 1. apríla 2009 v Borši na pamätnom zhromaždení k výročiu narodenia Františka Rákócziho II. Občan Maďarskej republiky tam na niekoľko minút rozvinul zástavu Národnej stráže. Po upozornení ju však odložil. Napriek tomu bol zadržaný a odsúdený (v zrýchlenom konaní)

okresným súdom v Trebišove na desať mesiacov podmienčne za propagáciu symbolov hnutí zameraných na potlačovanie práv iných. Podľa súdu zástava organizácie obsahuje hungaristický symbol, teda hnutia existujúceho v 40. rokoch dvadsiateho storočia, ktorého cieľom bola obnova Uhorska na princípoch čistej maďarskej rasy. Vedenie organizácie sa odvolalo a naznačilo, že je ochotné pohnať vec až po Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu. Symboly hnutia nie sú v Maďarsku zakázané, a podľa nich nemajú nič spoločné s hungaristickým hnutím bývalého fašistického politika Szálasiho.⁴⁰

Premiér nezabudol vystríhať pred nebezpečenstvom exportu extrémizmu z Maďarska ani na slávnosti pamätného dňa Holocaustu v Bratislave 9. septembra 2009.

Rok 2009 bol však z hľadiska vývoja slovensko-maďarských vzťahov zaujímavý aj tým, že došlo k významným posunom vo vnútornej organizácii spoločenského života a politickej reprezentácie maďarskej menšiny.

V januári sa z iniciatívy Informačnej siete MNO na južnom Slovensku (Dél-Szlovákiai Civil Információs Hálózat), ktorej súčasťou je aj Fórum inštitút pre výskum menšín v Šamoríne, prvý krát stretol Okrúhly stôl Maďarov na Slovensku. Okrúhly stôl sa ustanovil ako voľné združenie maďarských menšinových organizácií a inštitúcií zaoberajúcich sa podporou a rozvojom maďarskej kultúry a vzdelávania na Slovensku. Zúčastňuje sa ho približne 50 spoločenských organizácií, občianskych združení, spolkov a kultúrnych inštitúcií, ako aj jednotlivcov, ktorí zastávajú významné pozície vo verejnom živote. Cieľom Okrúhleho stola je poskytnúť priestor pre odborný dialóg o otázkach vnútorného života a rozvoja maďarskej komunity, a zároveň vstupovať do interakcií a dialógu so slovenskou občianskou spoločnosťou i štátnymi a verejnými orgánmi a inštitúciami. Okrúhly stôl funguje ako neformálna platforma na nestraníckej báze, nemá hierarchickú štruktúru, jeho aktivity smerom k verejnosti sú založené na konsenze jednotlivých členov. Medzi stretnutiami všetkých členov vykonáva koordináčnu a organizačnú činnosť výbor pozostávajúci z desiatich najvýznamnejších organizácií a inštitúcií s celoštátnou pôsobnosťou (Csemadok, združenia pedagógov, rodičov, spisovateľov, skautov, vysokoškolských študentov, Nadácia Petra Pázmánya, reformovaná kresťanská cirkev, Fórum inštitút pre výskum menšín, Fórum informačné centrum). V mene výboru najčastejšie vystupujú dvaja hovorcovia.

Okrúhly stôl 15. júla zaslal list prezidentovi Gašparovičovi so žiadosťou, aby nepodpísal novelizáciu zákona o štátnom jazyku, ale ho vrátil do parlamentu za účelom jeho ďalšej úpravy.⁴¹ Po dokončení ratifikácie zákona sa

Okrúhly stôl rozvinul rôznorodé aktivity. Na jednej strane podporil zhromaždenie v Dunajskej Strede, čím vyjadril nesúhlas so spôsobom prijatia zákona a s niektorými prvkami jeho základnej filozofie. Na druhej strane prejavil konštruktívny prístup vo veci prípravy zásad implementácie a korektnej interpretácie právnych predpisov vzťahujúcich sa na jazykový režim na národnostne zmiešaných územiach, na základe odporúčaní Vysokého komisára OBSE Vollebaeka. Prejavil pripravenosť zúčastniť sa konzultácií pri príprave týchto zásad. Priebeh konzultácií však nezodpovedal predstavám zástupcov Okrúhleho stola a preto sa rokovania skončili predčasne. Zásady vláda SR prijala tesne pred koncom roka 2009, avšak ich právny status ostal nevyjasnený. Z pohľadu občana nič skutočne zásadného nevyriešili.

Okrúhly stôl sa postupne etabloval aj na medzinárodnej scéne, jeho zástupca sa zúčastnil na výročnej konferencii o ľudskej dimenzii OBSE vo Varšave v septembri, je konzultačným partnerom príslušných orgánov Rady Európy a OBSE.

Ďalšou významnou „vnútromenštinovou“ udalosťou – z hľadiska verejnosti a médií nesporne omnoho spektakulárnejšou – bolo rozštiepenie Strany maďarskej koalície, ktorého prvým formálnym krokom bol odchod troch poslancov z parlamentného klubu SMK dňa 22. apríla, na čele s bývalým predsedom Béloom Bugárom.⁴² Ešte predtým klub a neskôr aj stranu opustil poslanec Zsolt Simon, ktorý bol v permanentnom spore s predsedom Csákyom, ako aj so stranickou etickou komisiou. Skupina štyroch poslancov, ku ktorej sa pridal aj primátor Komárna Tibor Bastrnák, ohlásila založenie novej strany MOST – Híd 7. júna, deň po voľbách do Európskeho parlamentu. Hlavným dôvodom založenia novej strany malo byť podľa Bugára to, že štýl nového vedenia SMK na čele s Pálom Csákyom sa stáva čoraz neprijateľnejším pre mnohých členov, ktorí chcú stavať svoju politiku na hodnotách ako sú spolupráca, slušnosť, otvorenosť, dôvera. V strane sa vraj porušujú princípy demokratického rozhodovania, posilňuje sa trend k autoritárstvu, radikalizmu a nerešpektovaniu iných názorov. Podľa vedúcich činiteľov SMK boli motívom založenia strany MOST – Híd ekonomické a lobistické záujmy, resp. nenaplnené osobné ambície jeho zakladateľov.

Strana MOST – Híd sa deklarovala ako „strana spolupráce“, ktorú síce založili Maďari, ale má byť otvorená aj Slovákom. Do užšieho vedenia sa však na ustanovujúcom sneme dostal len literárny vedec, bývalý minister a veľvyslanec v Budapešti Rudolf Chmel. Politici SMK stranu MOST – Híd označujú za „stranu asimilácie“, obviňujú ich členov zo „zrady národných

záujmov“. Maďarská politická scéna sa tak paradoxne po dvadsiatich rokoch vrátila v istom zmysle na úplný začiatok: hodnotenie jej politických aktérov sa nezakladá na ich politicko-ideologickom smerovaní, odborných a ľudských kvalitách, ale na tom, či sú „dobrí“, alebo „zlí“ Maďari, resp. na tom, či sú „nacionálni extrémisti“, alebo „oportúnni kolaboranti“.

Je zrejmé, že maďarské voličstvo na Slovensku nie je dostatočne početné na to, aby „uživilo“ dve strany. Keďže prah zvoliteľnosti pre jednu stranu je 5 %, je veľmi nepravdepodobné, že ho prekročia obe strany, ak neuzatvorí koalíciu. Strana MOST – Híd sa spolieha na to, že získa dostatočný počet hlasov slovenských voličov. Prvé odozvy a prieskumy verejnej mienky nasvedčujú tomu, že by sa to mohlo podariť. Preferencie strany v septembri 2009 – teda po štyroch mesiacoch od založenia – sa pohybujú v rozmedzí od troch do piatich percent, pričom preferencie SMK sa pohybujú medzi 5 až 7 percent. Prieskum uskutočnený Fórum inštitútom pre výskum menšín v auguste naznačil, že vo vzorke voličov maďarskej národnosti sú zastúpení voliči SMK a strany MOST – Híd v pomere približne 2:1.⁴³ Zároveň však prieskumy slovenských agentúr ukazujú, že súčet preferencií oboch strán nie je signifikantne vyšší ako podiel maďarských voličov na celkovej populácii. Všetky tieto údaje ukazujú, že je zatiaľ pomerne ťažké korektne určiť vzájomný pomer preferencií SMK a strany MOST – Híd a na konečné výsledky vo voľbách bude vplývať ešte mnoho faktorov. Z nich dôležitú úlohu bude hrať charakter volebnej kampane rovnako v Maďarsku, kde sa konajú voľby v apríli 2010, ako aj na Slovensku, kde sa budú vyberať zástupcovia do parlamentu o dva mesiace neskôr. Čiastočne o sile oboch strán vypovedali voľby do orgánov vyšších územných celkov (žúp). SMK a MOST – Híd v žiadnom kraji neuzatvorili volebnú koalíciu. Ukázalo sa, že MOST – Híd, napriek pomerne masívnej kampani orientovanej aj na slovenských voličov, získal pomerne málo hlasov Slovákov. Hlavný súboj medzi kandidátmi oboch strán sa odohral v prostredí tradičných voličov SMK. Ich hlasy sa rozdelili medzi SMK a MOST – Híd približne v pomere 2:1, vzhľadom na väčšinový volebný systém to však znamenalo „víťazstvo“ SMK v pomere 40 poslancov ku dvom poslancom strany MOST – Híd. Novým javom v týchto voľbách bolo však aj to, že slovenské strany uzatvorili rôznorodé koalície, bez ohľadu na pomery v národnom parlamente, ani do jednej z týchto koalícií však nevpustili Slovenskú národnú stranu. Čo to všetko znamená z pohľadu parlamentných volieb, je koncom roku 2009 zatiaľ veľmi ťažké predpovedať.

ZÁVER

Slovenská republika prešla od novembra 1989 do dnešných dní nespochybniteľným vývojom. V oblasti menšinovej politiky a vnímania charakteru štátu však medzi politickou i intelektuálnou elitou slovenskej väčšiny a maďarskej menšiny stále pretrváva spor o interpretáciu niektorých kľúčových otázok. Jadrom sporu je nesúlad v chápaní podstaty a zmyslu uplatňovania občianskeho princípu pri budovaní a spravovaní štátu. Napätie sa zvýšilo do značnej miery po inaugurácii vlády Roberta Fica v lete 2006, ktorej členmi sú aj Slovenská národná strana Jána Slotu a Hnutie za demokratické Slovensko Vladimíra Mečiara.

Politická reprezentácia slovenskej väčšiny spravidla interpretuje občiansky princíp ako akýsi proces neustáleho prispôsobovania sa menšiny väčšine, ako takú integráciu, ktorej konečným výsledkom v dlhodobom výhlade má byť úplná asimilácia. Zároveň je však politická elita väčšiny do istej prístupná takým opatreniam, ktoré zabezpečia záruky vylúčenia priamej diskriminácie občanov z dôvodu národnostnej príslušnosti a udržania status quo menšinových práv v teoretickej rovine. V týchto opatreniach vidí značná časť politickej elity väčšinového národa podstatu realizácie zásady občianskej rovnosti. Uplatňovanie zásady nediskriminácie v štáte, ktorý sa sám definuje na etnicko-politickom princípe (národný štát), však samo osebe nerieši problém rozšírenej reprodukcie (čiže dlhodobého zachovania) menšinových národnostných komunit, ani problém ich efektívnej participácie na rozhodovaní vo veciach, ktoré sa ich bytostne týkajú.

Preto politická reprezentácia a intelektuálna elita menšín (najmä maďarskej menšiny) chápe občiansky princíp inak: nie ako zabezpečenie rovnosti ako rovnakosti, ale práve naopak, ako rovnosti v rôznosti. Príslušník menšiny nie je rovný len vtedy, ak sa správa rovnako ako príslušník väčšiny, ale aj vtedy, keď sa slobodne realizuje ako príslušník menšiny v tých oblastiach, ktoré sú bytostne späté s jeho národnostnou identitou. Čiže v oblastiach kultivácie a používania svojho jazyka a v otázkach školstva a kultúry. Ďalej aj v oblasti regionálneho rozvoja, a to v tej miere, v akej rozhodovanie v tejto oblasti priamo ovplyvňuje rozvoj jazyka, školstva a kultúry menšiny. V týchto veciach by mala mať menšinová komunita právo rozhodovať do istej miery autonómne, samozrejme, v medziach daných zákonom. Túto tézu možno sformulovať aj tak, že v oblastiach bytostne spätých s národnostnou identitou (teda v otázkach vnútorného, „autonómneho“ života komunity) by mala menšinová komunita mať právo spolurozhodovania. Alebo ešte ináč: v záležitostiach týkajúci-

ch sa zachovania a rozvoja národnostnej identity by mal platiť princíp zákazu majorizácie. Praktická realizácia uvedených postulátov je v rôznych štátoch upravená rôznymi spôsobmi: od menšinových samospráv disponujúcimi rôznym stupňom participatívnych či autonómnych právomocí až po uplatnenie práva veta zástupcami či reprezentatívnymi orgánmi menšín v kľúčových otázkach národnostného bytia, a to na miestnej, regionálnej i celoštátnej úrovni.

Ak sa presunieme do roviny ústavy SR a Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín, čo sú nesporne dokumenty záväzného charakteru, je vhodné sa pristaviť pri dvoch ustanoveniach. Jedno z nich hovorí o tom, že príslušníci národnostných menšín majú právo „vyjadriť, zachovať a rozvíjať svoju identitu“ (Preambula Rámcového dohovoru, v čl. 34 ústavy SR sa nachádza formulácia „majú právo na komplexný rozvoj“). Druhým kľúčovým právom je právo národnostných menšín na „efektívnu účasť na riadení vecí, ktoré sa ich týkajú“ (čl. 15 Rámcového dohovoru, čl. 34 bod 2c) ústavy SR).

Začiatkom riešenia otázky postavenia národnostných menšín v Slovenskej republike je vecná, odborná diskusia o obsahu a efektívnom výkone týchto dvoch základných práv. Naštartovanie reálneho dialógu však nie je možné bez budovania a posilňovania vzájomnej dôvery. Tá je predpokladom toho, aby sa dialóg nevyhýbal citlivým témam. Zodpovednosť demokraticky zmyšľajúcich intelektuálov na oboch stranách je v tom, aby citlivé témy nezamietli pod koberec, práve naopak, aby ich vybrali z rúk nacionalistov a populistov, ktorí ich zneužívajú na svoje zisťné ciele.

Trvalo udržateľné riešenie môže priniesť len dlhodobá a systematická práca. Jednak na poli posilňovania dôvery medzi politickými elitami, jednak v presadení zásadného obratu pri realizácii obsahovej reformy školstva, vrátane prenikania ducha tolerancie a vzájomnej úcty do politickej kultúry a kultúry verejného života. Slovenské školy sa musia viacej venovať interkultúrnemu vzdelávaniu. Slovenské deti sa musia dozvedieť, že na Slovensku žijú aj Maďari, Rómovia, Rusíni, Židia a iné národnostné komunity, ktoré sú obohatením štátu, a nie hrozbou pre štát. Musia im byť vštepované hodnoty multikulturalizmu, ľudských práv a elementárnej úcty voči inakosti. Tieto požiadavky sa vzťahujú, samozrejme, aj na školy s vyučovacím jazykom menšín: aj v nich je nutné pestovať kladný vzťah k príslušníkom väčšinového národa. K tomu je však potrebné využiť vhodné postupy, metódy, posilňovať pozitívnu motiváciu. S tým neoddeliteľne súvisí aj adekvátna politická kultúra tých, ktorí formujú verejnú mienku. Nezastupiteľná je tiež úloha médií pri korektnom, zodpovednom informovaní

o otázkach spolužitia národnostných komunit. Rovnako sa to vzťahuje na intelektuálov a aktérov občianskej spoločnosti, ktorých povinnosťou je zdvihnúť dôrazne svoj hlas v mene ľudských práv, tolerancie, a národnostného porozumenia. Len v tom prípade neostane ilúziou viera, že sa situácia v dohľadnej dobe zmení.

POZNÁMKY

- 1 Časti 1 a 2 tejto štúdie sú upravenou verziou už publikovaných textov autora PETŐCZ (2007) a PETŐCZ (2008).
- 2 Pri hlasovaní dňa 5. decembra 2004 síce prevládali podporné stanoviská, no celkový počet hlasov „za“ tvoril len 18,90 % všetkých oprávnených voličov. To podľa maďarských zákonov znamenalo, že referendum nebolo úspešné. (Úspešné je ľudové hlasovanie v prípade, ak afirmatívne hlasuje aspoň 25 % oprávnených voličov.)
- 3 Výstižne popisuje tieto nálady vo svojej reportáži s názvom Magyarország ellenes hangulat a határöntúliaknál (Protimaďarská nálada u Maďarov za hranicami) napríklad internetový portál www.mindentudas.hu dňa 6. decembra 2004, dva dni po hlasovaní. Pozri <http://www.mindentudas.hu/nagyvilag/20041206magyarorszagellenes.html>.
- 4 Detailné výsledky parlamentných volieb v roku 2006 sú dostupné na stránke http://portal.statistics.sk/nrsr_2006/
- 5 Eörsi Mátyás: „Haider után Slota“. *Népszabadság*, 2006. július 12.
- 6 Deklarácia je prístupná na stránke www.nrsr.sk/Dynamic/Download.aspx?DocID=235911. Spoločné vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k pamätnému dňu obetí holocaustu a rasového násillia a proti prejavom extrémizmu a neznášanlivosti. Bratislava, Národná rada Slovenskej republiky, 6. 9. 2006.
- 7 Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR v roku 2006. Bratislava, Ministerstvo zahraničných vecí SR, 2007. Prístupné na <http://www.foreign.gov.sk/pk/mat/159-sprava.htm>, s. 40.
- 8 Kľúčovú úlohu v tom, že parlament nakoniec k tejto záležitosti prijal pomerne ostré osobitné vyhlásenie, zrejme paradoxne zohral líder SDKÚ Dzurinda, ktorý bol v danej veci „pápežskejší ako pápež“. Účelová koalícia SNS, SDKÚ a KDH, ktorá presadila formulácie ešte ostrejšie, s akými by sa bol uspokojil SMER, bola veľmi zvláštnym momentom politického vývoja uvedeného obdobia.
- 9 Klasickým príkladom „nevydarenej“ komunikácie s médiami boli dva veľké rozhovory Pála Csákyho v mienkotvorných časopisoch .týždeň a Új Szó hneď po svojom zvolení. Predseda SMK sa vyhýbal priamym odpovediam na otázky, reagoval podráždene, púšťal sa do polemiky s novinármi.
- 10 Prvýkrát zaznel tento výrok v Sobotných dialógoch Slovenského rozhlasu, 6. októbra 2007.
- 11 Text deklarácie pozri: www.nrsr.sk
- 12 Pozri: *Výročná správa Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Zahraničná politika v roku 2007*. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, Bratislava 2008, s. 22-23. Medzi projekty bola zahrnutá napríklad príprava spoločnej učebnice dejepisu, rozvoj regionálnej infraštruktúry v prihraničných oblastiach, vrátane výstavby mostov na Iplí a rýchlostnej cesty medzi Košicami a Miskolcom ai.
- 13 Fico: Maďarský prezident zneužil návštevu. *SITA*, 3. 10. 2007.
- 14 Kázeň predsedu KBS na svätej omši v Černej. Prístupné na <http://www.tkkbs.sk/view.php?cislocikanku=20071029017>.

- 15 Tomáš Nejedlý: Haraszt: Zákon ohrozuje slobodu. Musí sa zmeniť. *Hospodárske noviny*, 18. 2. 2008.
- 16 Miroslav Kern: SMK zradila partnerov, Fico vyhral. *SME*, 11. 4. 2008
- 17 Nakoniec sa ukázalo, že až takmer hysterická atmosféra vyvolaná premiérom ohľadom urýchlenej ratifikácie Lisabonskej zmluvy bola len marketingovým ťahom. Aj z pohľadu SMK by bolo bývalo lepšie, keby počkala aspoň do júna, do konania referenda o Lisabonskej zmluvy v Írsku. To dopadlo neúspešne, čím vznikla v Európe úplne iná situácia. Vďaka nej sa aj na Slovensku mohol otvoriť širší priestor pre spoločenský dialóg o obsahu Lisabonskej zmluvy, ku ktorej pred ratifikáciou vôbec nedošlo. Rovnako mohol vzniknúť priestor pre rokovania o ďalších otázkach, ako napríklad tlačový zákon, či jazykový zákon. Napokon, ratifikácia Lisabonskej zmluvy sa v Európe ukončila až v novembri 2009. Posledným štátom, ktorý proces dovtedy zdržiaval, bola Česká republika.
- 18 Výsledky výskumu sú prístupné na stránke www.cvek.sk
- 19 "Foreign Minister summons Slovak ambassador and requests explanation for unacceptable Slovak remarks and actions.", Press Statement of the Ministry for Foreign Affairs of the Hungarian Republic, 2 October 2008, prístupné na <<http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/en/bal/actualities/spokesman_statements/GK_SI_lovak_081002.htm>>
- 20 ČTK, SITA, zh 27. 9. 2007 13:49:41 at <<<http://www.sme.sk/c/3508015/fico-slota-nadava-lebo-ho-smk-provokuje.html>>>
- 21 Zhodli sa na tom lídri koaličných strán po zasadnutí koaličnej rady 20. 10. 2008.
- 22 Rozhovor s prezidentom Gašparovičom v STV, 19. novembra 2008.
- 23 Nakoniec, ako sa to aj v samotnom stanovisku konštatuje, zákon bol prijatý pred skončením konzultácií s jeho úradom. Stanovisko vydané 22. júla 2009 bolo zverejnené na stránke Ministerstva zahraničných vecí v plnom znení v slovenskom a anglickom jazyku. Je dostupné na <http://www.mzv.sk/App/WCM/main.nsf?Open>.
- 24 Kauze je v tejto publikácii venovaná osobitná kapitola.
- 25 Napríklad „vyjadrili ľútosť“ nad okolnosťami neuskutočnenej návštevy prezidenta Sólyoma v Komárne, bez špecifikácie zodpovednosti jednej alebo druhej strane za jej dôsledky.
- 26 Lajčák: „rendežódtót“ a magyar-szlovák viszony az utóbbi hetekben. *MTI*, 25. 10. 2009.
- 27 Čaplovíč: Csáky je klamár, Orbánovo vystúpenie bola politická agresia. *TASR*, 24. 10. 2009.
- 28 Vražda, Daniel: Orbán sa postavil za Csákyho. *SME*, 19. 10. 2009.
- 29 Videoblog je prístupný na <http://www.premiersr.sk/15540/youtube-vidae.php>
- 30 Molnár Iván: Fasiszta hazudozók vagyunk. *Új Szó*, 24. 10. 2009.
- 31 BBó, István: Mierová zmluva a maďarská demokracia. In István Bibó: *Bieda východoeurópskych malých štátov*. Vybrané štúdie. Kalligram, Bratislava 1996, s. 239.
- 32 PETŐCZ, Kálmán: Právo a morálka. *SME*, 12. 9. 2007.
- 33 Maďarsko: na výnimku pri Benešovi zabudnite. *TASR*, 26. 10. 2009. Pozn.: Všetky štáty Európskej únie, vrátane Maďarska, vylučujú retroaktívny účinok Charty základných práv, ktorá je súčasťou revidovanej zakladajúcej zmluvy EÚ (Lisabonskej zmluvy). Na jej základe sa teda Benešove dekréty spätne nemôžu otvárať. Väčšina komentátorov sa zhoduje v názore, že Benešove dekréty sú pre Václava Klauza len zámienkou, aby mohol demonštrovať svoj odmietavý postoj k posilňovaniu nadnárodných mechanizmov a inštitúcií v procese európskej integrácie.
- 34 Ján Slota sa vyjadril v tomto zmysle v rozhovore pre české *Lidové noviny* 22. júla 2006.
- 35 Duray má zaplatiť SNS milión korún. *TASR*, 30. 1. 2008.
- 36 Prokuratúra odmietla trestné oznámenie na Slotu. *SITA*, 29. 11. 2008.
- 37 Pospolitosť ožila. *Načas*. *SME*, 2. 7. 2009
- 38 Peter Morvay: Budapešť zakázala gardy. *SME*, 3. 7. 2009.
- 39 Ján Krempaský: Premiér cíti ohrozenie. *SME*, 10. 11. 2008.

- 40 Strasbourgban fellebbez a Nemzeti Őrsereg. *MTI*, 3. 4. 2009.
- 41 Pozri http://www.niton.sk/documents/8-186-6376-list_prezidentovi.doc.
- 42 Bugár opúšťa poslanecký klub SMK. Takisto Nagy a Gál. <http://aktualnc.centrum.sk/domov/politika/clanek.phtml?id=1180307>
- 43 Zhrnutie výsledkov prieskumu „Politická orientácia a hodnotový systém Maďarov na Slovensku sa nachádza v článku autoriek MRVA, Marianna – SZILVÁSSY, Tímea: A szlovákiai magyarok politikai orientációja és értékrendje. *Új Szó*, 10. 10. 2009.

LITERATÚRA

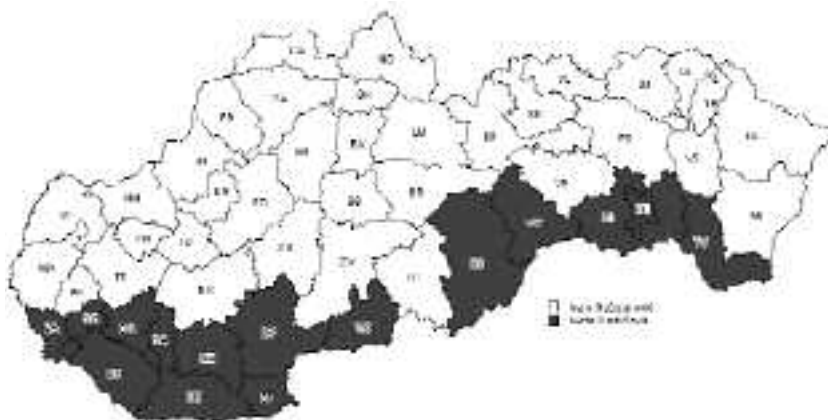
- BŪTORA, Martin – MARUŠIAK, Juraj – STRÁŽAY, Tomáš – DULEBA, Alexander – BÁTORA, Jozef – BREZÁNI, Peter – BATES, Zuzana – NAJSLOVÁ, Lucia – SLÁVIKOVÁ, Eliška: Zahranická politika – hlavné trendy, dvojstranné vzťahy a regionálna spolupráca. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BŪTORA, Martin: *Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2009.
- BŪTOROVÁ, Zora – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga: Verejná mienka. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BŪTORA, Martin: *Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2009, 253–295.
- DEBRECÉNIÓVÁ, Janka – PETŐCZ, Kálmán: Ochrana a dodržiavanie ľudských a menšinových práv. In *IVO Newsletter 1-4/2008*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.
- DOSTÁL, Ondrej: Národnostné menšiny. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BŪTORA, Martin: *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2007.
- GYURGYÍK, László: Zmeny v demografickej, sídelnej a sociálnej štruktúre Maďarov na Slovensku. In FAZEKAS, József – HUNČÍK, Péter (eds.): *Maďari na Slovensku. Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín, Fórum inštitút pre výskum menšín, 2008, 155–198.
- KERN, Miroslav: Maďari zvažujú novú stranu. *SME*, 28. 8. 2007.
- KOLÍKOVÁ, Mária – PETŐCZ, Kálmán: Ochrana a dodržiavanie ľudských a menšinových práv. In *IVO Newsletter 1-4/2009*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.
- KUSÝ, Miroslav: Politika voči menšinám a ľudské práva. In Mesežnikov, Grigorij – KOLLÁR, Miroslav (eds): *Volby 2006. Analýza volebných programov politických strán a hnutí*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 200
- LAMPL, Zsuzsanna: Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együtt-téleőről. Somorja – Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- MARUŠIAK, Juraj – BŪTORA, Martin – DULEBA, Alexander – STRÁŽAY, Tomáš – PLESCHOVÁ, Gabriela – ŽEMLOVÁ-SHEPERD, Jana – BATES, Zuzana – NAJSLOVÁ, Lucia: Zahranická politika – hlavné trendy, dvojstranné vzťahy a regionálna spolupráca. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BŪTORA, Martin: *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2008.
- MESEŽNIKOV, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BŪTORA, Martin: *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2008.
- MESEŽNIKOV, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij – BŪTORA, Martin: *Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2009.
- MESEŽNIKOV, Grigorij – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga: Národný populizmus na Slovensku. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2008.
- ÖLLÖS, László: A magyar-szlovák párbeszéd ideje. In *Élet és Irodalom*, LII. Évfolyam, 26. szám, 2009. június 26.

KÁLMÁN PETŐCZ:

NÁRODNÝ POPULIZMUS A VOLEBNÉ SPRÁVANIE

Priebeh a výsledky prezidentských volieb, ktoré sa na Slovensku konali v 21. marca a 4. apríla 2009, navodili dojem, ako keby sa Slovenská republika z hľadiska volebného správania rozdelila na dve časti: na širší severný a užší južný pás, zahrňujúci aj hlavné mesto Bratislavu a metropolu východného Slovenska Košice. Farebná mapka, zobrazujúca rozdelenie volebných obvodov, v ktorých zvíťazil na jednej strane úradujúci prezident Ivan Gašparovič a na druhej strane jeho vyzývateľka, občianska kandidátka podporovaná opozičnými stranami Iveta Radičová, patrila medzi najčastejšie uvádzané informácie súvisiace s voľbami.

Mapka 1. Výsledky druhého kola prezidentských volieb v SR v roku 2009. Kandidáti, ktorí získali v jednotlivých obvodoch najväčší počet platných hlasov.

Zdroj a grafika: Štatistický úrad Slovenskej republiky, www.statistics.sk

Je potrebné poznamenať, že uvedený kartogram je zostavený podľa obvodov. Väčšina médií uvádzala kartogramy v členení na okresy.¹ Pri takomto zobrazení by bol farebný pás označujúci územie, kde Iveta Radičová „vyhrala“ nad Ivanom Gašparovičom úplne súvislý a pokrýval by celý pás pozdĺž hranice s Maďarskom od Bratislavy až po Čiernu nad Tisou.²

Prezidenta Ivana Gašparoviča podporovali v jeho kampani o znovuzvolenie dve vládne strany: SMER – sociálna demokracia (SMER-SD) premiéra Roberta Fica a Slovenská národná strana (SNS) Jána Slotu. Tretia vládna strana, Ľudová strana – Hnutie za demokratické Slovensko (LS-HZDS) bývalého premiéra Vladimíra Mečiara síce Ivana Gašparoviča nepodporila, dokonca sa od neho dištancovala. Napriek tomu je pravdepodobné, že predovšetkým v druhom kole hlasovala značná časť priaznivcov ĽZDS tiež za úradujúceho prezidenta. Pomohla tomu určite aj nacionálnym smerom vyhrotená atmosféra vyvolaná SNS, ku ktorej prispeli svojim dielom aj premiér a prezident, minimálne tým, že sa voči kampani SNS jednoznačne neohradili. Rétorika predstaviteľov SNS sa zamerala na „varovanie“ slovenských voličov pred potenciálnou hrozbou vyhlásenia maďarskej autonómie na južnom Slovensku, pokiaľ by voľby vyhrala kandidátka Iveta Radičová. Niekoľko dní pred druhým kolom volieb neznáme osoby začali vo viacerých obciach južného a západného Slovenska rozširovať letáky, v ktorých sa tvrdilo, že Iveta Radičová „sľúbila Maďarom autonómiu“. Neskôr si inzerát s podobným obsahom objednala agentúra, ktorá pracovala aj pre prezidenta Gašparoviča. Nakoniec sa ukázalo, že inzerát si objednala SNS. Ján Slota na osobitnej konferencii povedal, že by bolo „choré, keby maďarská menšina zvolila hlavu štátu väčšine.“ Ani prezident, ani premiér sa od týchto výrokov nedištancovali.³

Všeobecná mienka v prostredí liberálnejšie orientovanej mienkotvornej elity je tá, že „strašenie Maďarmi a autonómiou rezonuje najmä medzi voličmi zo severu krajiny, ktorí s občanmi maďarskej národnosti neprichádzajú do kontaktu.“⁴ Zdanlivo tento názor potvrdzujú aj exaktné štatistické údaje zo všetkých doterajších volieb, ako aj rôzne sociologické výskumy a publikované analýzy volebného správania na Slovensku.⁵ Pokiaľ porovnáme výsledky doterajších parlamentných volieb, vždy zistíme, že strany so silným národno-populistickým apelom (SNS, ĽZDS, SMER) v južných okresoch, Bratislave a Košiciach vždy prehrávajú. Tam dominujú strany maďarskej menšiny, prípadne stredopravé občianske strany s výraznejším proeurópskym a občianskym apelom.

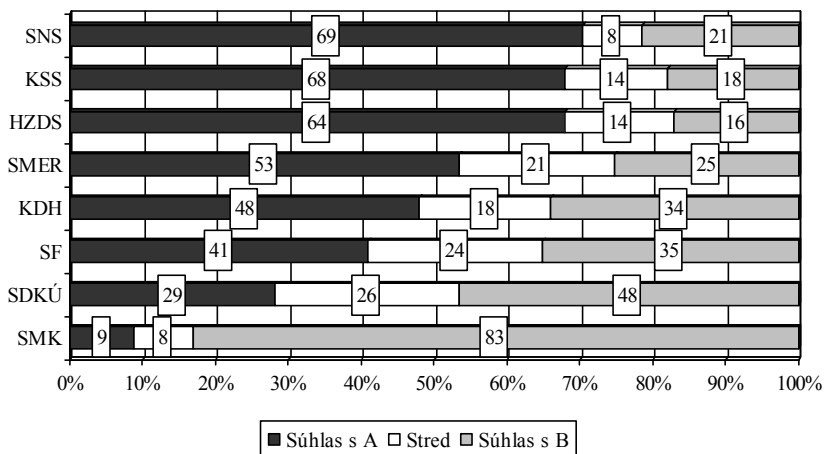
Dá sa z týchto štatistických údajov skutočne vyvodíť záver, že medzi volebným správaním Slovákov (voličov slovenskej národnosti) žijúcich v severných a južných okresoch je zásadný rozdiel? Ak skutočne existuje medzi nimi takýto signifikantný rozdiel, je to zároveň aj znakom toho, že aj ich vzťah k Maďarom, ich postoj k riešeniu slovensko-maďarského spolužitia je výrazne odlišný?

Táto otázka je z pohľadu hľadania účinných nástrojov čelenia nacionálnemu populizmu na Slovensku pomerne relevantná. Možno napríklad uviesť, že jednou z deklarovaných motivácií predkladateľa novelizácie zákona o štátnom jazyku, bola práve snaha chrániť práva Slovákov žijúcich na južnom Slovensku.⁶ Porušovanie ich jazykových práv vraj dokazujú početné sťažnosti, zasielané na Ministerstvo kultúry a iné ústredné orgány štátnej správy. Tvrdenie, že Slováci sú na južnom Slovensku „diskriminovaní“, dokonca „asimilovaní“ maďarskou menšinou, je bežnou súčasťou diskurzu v tzv. národno-orientovaných médiách. Je dokonca bežnou súčasťou rétoriky nielen politikov SNS, ale aj HZDS a časti politikov SMER-u. Odrážajú tieto tvrdenia a kampaň na nich založená skutočné nálady – aspoň kritickej masy – slovenských voličov na južnom Slovensku? Alebo je táto rétorika naozaj určená len pre „neznalých“ voličov zo severných okresov, ktorí „živého Maďara nikdy nevideli“? Čiastočne môžeme na túto otázku nájsť odpoveď, ak sa bližšie pozrieme na vzorce volebného správania Slovákov na južnom Slovensku.

Sociologické prieskumy dokazujú, že v otázkach nazerania na postavenie a práva národnostných menšín (najmä Maďarov) sú medzi prívržencami jednotlivých slovenských politických strán pomerne značné rozdiely. Pred parlamentnými voľbami 2006 skúmal Inštitút pre verejné otázky hodnotový profil sympatizantov politických strán. V rámci toho sa zisťovala miera akceptácie princípu plnej rovnoprávnosti všetkých občanov SR, bez ohľadu na národnosť. Respondenti si mali vybrať, ku ktorému z dvoch predostretých výrokov, uvedených v záhlaví grafu 1, sa viac prikláňajú. Ako na to poukazujú Bútorová a Gyárfášová (2006), výsledky prieskumu potvrdili, že najviac zdržanliví až odmietaví sú v otázke plnej rovnoprávnosti národnostných menšín potenciálni voliči SNS, KSS a HZDS. Najliberálnejší sú voliči SDKÚ, nasledovaní voličmi Slobodného fóra (SF). V strede sa nachádzajú voliči SMER-u a KDH. Voliči SMER-u sú však v prístupe k danej otázke predsa len jednoznačne bližšie k tábore SNS + HZDS + KSS, kým sympatizanti KDH sú jednoznačne bližšie k tábore SDKÚ + SF. Celkovo však možno konštatovať, že medzi sympatizantmi všetkých slovenských strán je zastúpenie tých, čo súhlasia s výrokom „Slovenská republika je štátom

slovenského národa, a preto v ňom musia mať rozhodujúce slovo Slováci“, pomerne vysoký.

Graf 1. Miera akceptácie myšlienky plnej rovnoprávnosti príslušníkov národnostných menšín prvržencami jednotlivých politických strán na Slovensku.

Výrok A: „Slovenská republika je štátom slovenského národa, a preto v ňom majú mať rozhodujúce slovo Slováci“.

Výrok B: „Slovenská republika je štátom všetkých občanov, ktorí tu žijú, a preto musí zaručovať rovnaké práva všetkým, bez ohľadu na národnosť.“

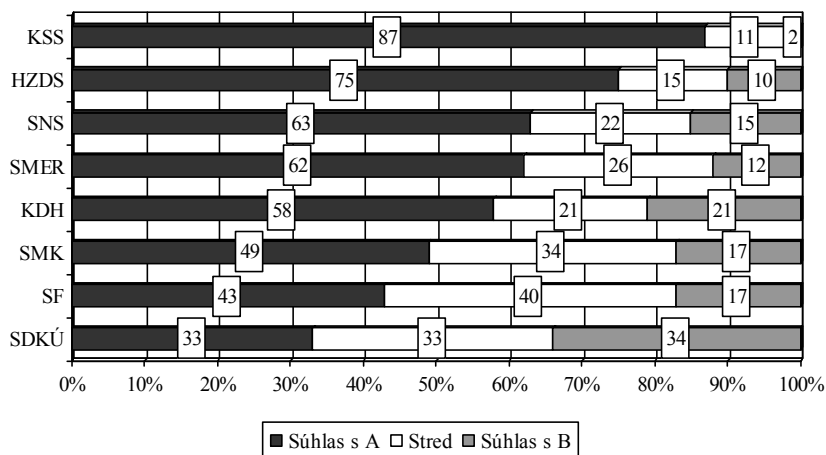
Zdroj: *Inštitút pre verejné otázky, 2006. BŮTOROVÁ, Z. – GYÁRFAŠOVÁ, O. (2006, s. 123.)*

Z grafu jednoznačne vyplýva, že z pohľadu vzťahu k otázke postavenia a práv národnostných menšín, ktorá je v politickom diskurze vždy prepojená s otázkou tzv. ochrany národno-štátnych záujmov, je súčasné rozvrstvenie politických síl na Slovensku vlastne celkom logické. Názor, že Slovenská republika je (výhradne) štátom Slovákov, zdieľajú dve tretiny voličov SNS a HZDS (ako aj KSS). Medzi sympatizantmi SMER-u má tento názor podporu síce menšieho počtu respondentov (53 %), avšak pomerne vysoké zastúpenie tu majú respondenti s nevyhraneným názorom. Navyše, iba 25 % sympatizantov SMER-u (len o 4 % viac ako v prípade SNS) súhlasí jednoznačne s názorom, že Slovenská republika je štátom všetkých občanov, ktorí ju spoluvytvárajú. Z celkového obrazu sa výrazne vyčleňujú sympatizanti SDKÚ, z ktorých takmer polovica akceptuje názor, že Slovenská republika je štátom všetkých občanov, ktorí tu žijú.

Rozdelenie dané grafom 1 je významné nielen z pohľadu „veľkej“ politiky, ale aj z pohľadu regionálnej a miestnej politiky. Vyplývajú z neho dôležité závery aj pre praktické riešenia problematiky spolužitia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku. Ak je pravda, že Slováci v národnostne zmiešaných okresoch južného Slovenska sú v otázke menšinových práv chápavejší a v otázke modelov národnostného spolužitia tolerantnejší (ako je to často prezentované politikmi, médiami i častou akademickej obce), malo by sa to určitým štatisticky signifikantným spôsobom prejavit aj v ich volebnom správaní.

Je zaujímavé porovnať hodnotový profil voličov jednotlivých strán vo vzťahu k otázke štátotvornosti s ich hodnotovým profilom vo vzťahu k otázke miery sociálnej angažovanosti štátu. Výskumníci Inštitútu pre verejné otázky v zmienenom výskume z jari 2006 zhrnuli zistené údaje do nasledujúceho grafu.

Graf 2. Miera zodpovednosti štátu za sociálnu a ekonomickú situáciu občanov.

Výrok A: Za to, aby mal každý prácu a slušnú životnú úroveň, by mal byť zodpovedný štát.
 Výrok B: O svoju prácu a životnú úroveň by sa mal postarať každý sám.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2006. BŮTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2006, s. 122.)

Porovaním grafov 1 a 2 zisťujeme, že množiny voličov, ktorí preferujú sociálny štát a národný štát, sa značne prelínajú. Delenie politickej scény

na strany podľa ich vzťahu k úlohe štátu (a trhu) v sociálnej a ekonomickej oblasti je vlastne totožné s jej delením podľa ich vzťahu k otázke priority národného alebo občianskeho princípu pri budovaní štátu. V oboch prípadoch nachádzame na jednej a druhej strane spektra tie isté strany. Preto aj zostavenie vlády po voľbách 2006 bolo z pohľadu hodnotovej orientácie voličov najlogickejšie riešenie. Volebný slogan Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách 2009 („myslím národne, cítim sociálne“) bol len šikovným reflektovaním skutočných nálad a hodnotových orientácií prevažnej časti voličov bloku strán SMER + HZDS + SNS + KSS. Tento blok nazveme blokom národných a sociálnych strán, čím vyjadríme jeho hodnotovú orientáciu, pričom budeme toto označenie často nahrádzať označením nacionálno-populistický blok. V zásade tieto dve označenia budeme používať ako synonymá, na základe analýzy politiky a správania týchto strán predostretej v ostatných častiach tejto publikácie.

Prioritným predmetom skúmania v rámci tejto štúdie je volebné správanie obyvateľov južného Slovenska, a v rámci toho najmä voličov slovenskej národnosti. Našou východiskovou tézou pri skúmaní problematiky prepojenia nacionálneho populizmu a slovensko-maďarských vzťahov je to, že kľúč k ich riešeniu sa nachádza na južnom Slovensku. Spočíva v tom, či sa podarí nájsť vzájomne výhodný spôsob spolužitia oboch komunít, či už v situáciách, kde sa maďarská komunita nachádza v (celoštátnej, regionálnej, lokálnej) menšine, alebo v situáciách, keď sa v mikroregionálnej alebo lokálnej numerickej menšine nachádza komunita slovenská.

Ak je podpora nacionálno-populistického bloku medzi Slovákami na juhu výrazne menšia, ako na severe, zdanlivo sa tým potvrdzuje téza o pokojnom spolužití Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku, ktoré narušujú len necitlivé zásahy politikov zhora. Ak však medzi volebným správaním Slovákov na juhu a na severe nie sú markantné rozdiely, znamená to, že mnohé elementy národnostnej politiky štátu, rovnako aj jednotlivých politických strán – celoslovenských i menšinových maďarských – by sa mali prehodnotiť. V danom prípade by sa totiž na južnom Slovensku stretli v nadkritickom množstve dve hodnotovo diametrálne odlišné skupiny voličov, z ktorých ani jedna by nebola úplne spokojná so svojím postavením.

VYMEDZENIE POJMOV JUŽNÉ SLOVENSKO, NÁRODNOSTNE ZMIEŠANÉ ÚZEMIE, ÚZEMIE OBÝVANÉ MAĎARSKOU MENŠINOU

Pojmy južné Slovensko, národnostne zmiešané územie, územie obývané maďarskou menšinou sa v slovenskej, rovnako v maďarskej politologickej a sociologickej literatúre, ako aj v médiách a bežnej hovorovej reči používajú takmer ako synonymá. V maďarskej literatúre sa udomácnil pojem „magyarlakta járások“ (okresy obývané Maďarmi). Medzi okresy obývané Maďarmi maďarská odborná literatúra spravidla zaraďuje nasledovných 16 územnosprávnych celkov (smerom od západu na východ): okresy Senec, Dunajská Streda, Galanta, Šafa, Komárno, Nové Zámky, Nitra, Levice, Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice-okolie, Trebišov a Michalovce.⁷ (Pozri napr. GYURGYÍK 2008.) Týchto 16 okresov označuje spravidla za národnostne zmiešané územie aj slovenská odborná literatúra, toto územie považujú za základ pre tvorbu vzorky obyvateľstva maďarskej národnosti aj rôzne agentúry vykonávajúce prieskumy verejnej mienky, či sociologické prieskumy.⁸ Počet a podiel obyvateľov maďarskej národnosti v týchto okresoch sa však značne líši, ako je to zrejmé aj z nasledujúcej tabuľky:

Tabuľka 1. Počet a podiel osôb maďarskej národnosti v okresoch (obvodoch) južného Slovenska, podľa sčítania obyvateľov v roku 1991 a 2001.

Okres/obvod	1991			2001		
	Počet obyvateľov	Z toho maď. národnosti	%	Počet obyvateľov	Z toho maď. národnosti	%
Bratislava mesto (obvod)	442 197	20 312	4,6	428 672	16 451	3,8
Senec	49 871	12 214	24,5	51 825	10 553	20,4
Dunajská Streda	109 345	95 310	87,2	112 384	93 660	83,3
Galanta	92 645	38 295	41,3	94,533	36 518	38,6
Šafa	54 159	21 754	40,2	54 000	19 283	35,7
Komárno	109 279	78 859	72,2	108 556	74 976	69,1
Nové Zámky	153 466	63 747	41,5	149 594	57 271	38,3
<i>Obvod Nové Zámky</i>	–	–	–	<i>116 428</i>	<i>31 106</i>	<i>26,7</i>
<i>Obvod Štúrovo</i>	–	–	–	<i>33 106</i>	<i>26 165</i>	<i>79,0</i>
Nitra	160 725	13 113	8,2	163 540	10 956	6,7
Levice	120 703	38 169	31,6	120 021	33 524	27,9
Veľký Krtíš	46 813	14 384	30,7	46 741	12 823	27,4
Lučenec	72 946	22 513	30,9	72 837	20 072	27,6
Rimavská Sobota	82 112	36 404	44,3	83 124	34 323	41,3
Revúca	40 143	10 256	25,5	40 918	8 994	22,0
Rožňava	60 681	21 434	35,3	61 887	18 954	30,6
Košice-okolie	99 292	16 240	16,4	106 999	14 140	13,2
Košice-mesto (obvod)	235 160	10 760	4,6	236 093	8 940	3,8
Trebišov	100 520	33 191	33,0	103 779	30 425	29,3
Michalovce	105 281	13 754	13,1	109 121	12 819	11,7
Spolu	2 135 338	560 709	26,3	2 144 624	514 682	24,0
Spolu bez Bratislavy a Košíc	1 457 981	529 637	36,3	1 479 859	489 291	33,1

Zdroj: Štatistický úrad SR, Fórum inštitút pre výskum menšín a vlastné výpočty.

Ak porovnáme mapu národnostného zloženia Slovenskej republiky v členení podľa obcí a v členení podľa okresov, stáva sa zrejším, že oblasť územného osídlenia maďarskej menšiny sa nekryje s územím zmienených 16 okresov. Okrem okresov Dunajská Streda a Komárno, ktoré sú väčšinovo maďarské (podľa sčítania obyvateľstva roku 2001 v podiele 83,3 %, resp. 69,1 %), všetky ostatné okresy sú poskladané z pomerne homogénnej väčšinovo maďarskej južnej časti a takmer homogénnej väčšinovo slovenskej severnej časti.⁹ Jedinou výnimkou je okres Nitra, v ktorom sa nachádza prstenec väčšinovo maďarských obcí okolo mesta Nitra od Veľkého Kýra po Jelenc pod Zoborom. Uvedené južné časti okresov však tvoria pomerne súvislý pás územia, v rámci ktorého má obyvateľstvo maďarskej národnosti (obyvateľstvo s maďarskou identitou) stálu väčšinu.¹⁰

Etnická hranica (hranica severného rozšírenia územného osídlenia maďarského etnika) je teda celkom jasne vymedziteľná. Problematická je len v priestore medzi Novými Zámkami a Nitrou, kde sa striedajú maďarské a slovenské enklávy.

Ako vidíme z tabuľky 1, podiel Maďarov v šestnástich skúmaných okresoch tvoril celkovo len 33 %. (V porovnaní s rokom 1991 sa tento podiel znížil o viac ako 3 %.) Ak počítame aj obvody tvoriace územie miest Bratislava a Košice, tak celkové zastúpenie občanov maďarskej národnosti predstavuje 24 %. Ak však za hranicu (reálne) národnostne zmiešaného územia považujeme teritórium vymedzené líniou najväčšieho severného rozšírenia sídelného územia maďarskej menšiny, tak v rámci tohto územia zostane zastúpenie Maďarov stále nadpolovičné, a bude sa blížiť k 60 percentám. Nie je predmetom nášho zvažovania vyvodzovať z takéhoto rozlíšenia akékoľvek politické, či ideologické konzekvencie.¹¹ Ide nám jedine o metodologickú korektnosť skúmania.

Súčasná metodológia zberu údajov – či už pre štatistické alebo výskumné účely – sa prispôbila platnému územnosprávnemu členeniu. Reálny život, spoločenské a ekonomické vzťahy sa však nemusia okamžite prispôbiť umelo vytvoreným a často meneným administratívnym celkom. Preto z pohľadu bádateľa z oblasti sociológie, politológie či sociálnej psychológie je celkom logické očakávať, že jednotlivé skúmané charakteristiky sa budú na území ohraničenom reálne existujúcim etnickým rozhraním do istej miery odlišovať od výsledkov na „národnostne zmiešanom území“ umelo definovanom administratívnymi hranicami novovytvorených správnych celkov. Je odôvodnené predpokladať, že napríklad mesto Tisovec v severnej

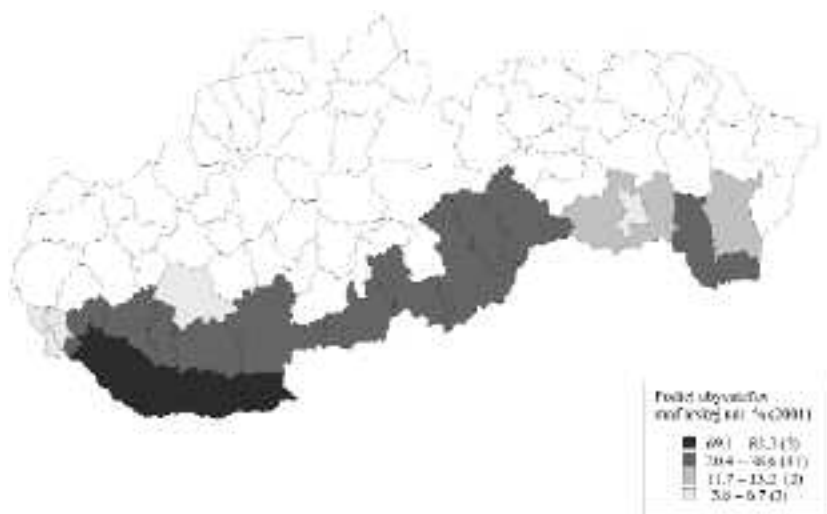
časti okresu Rimavská Sobota nebude rovnakým „národnostne zmiešaným územím“ ako mesto Jesenské v južnej časti toho istého okresu. Rovnako, Michalovce budú zrejme tiež vykazovať iné znaky ako Veľké Kapušany.

Nejednoznačnosť vymedzenia (slovensko-maďarského) národnostne zmiešaného územia vedie niekedy aj k tomu, že oba koncepty sa prelínajú a miešajú. Veľmi cenná, v zásade priekopnícka publikácia Mýty a kontramýty (HUNČÍK et al. 1995), skúmajúca korene napätia medzi Slovákmi a Maďarmi na etnicky zmiešaných územiach používa pojem „južné Slovensko“ ako synonymum územia, kde majú Maďari väčšinu.¹² O niekoľko strán ďalej, v tej istej publikácii sa však už pri popise metodológie výskumu rozumie pod etnicky zmiešaným územím južného Slovenska oblasť 11 prihraničných okresov, doplnených o okres Galanta. (Ide o okresy podľa územnosprávneho členenia platného pred rokom 1996, v ktorých bolo zastúpenie Maďarov vyššie ako 10 %).¹³ Takto isto je definované etnicky zmiešané územie južného Slovenska napr. aj v ďalšej zaujímavej štúdií Problém soužití Slováků a Maďarů na Slovensku v polovině 90. let (FRIČ 1999, 219.) Aj sociológ Vladimír Krivý považuje za etnicky zmiešané územie okresy so zastúpením maďarskej menšiny nad 10 %. (KRIVÝ 2007). Mierne odlišnú metodológiu použili však Národné osvetové centrum s Fórum inštitútom pre výskum menšín, ktoré sa pri spoločnom projekte výskumu kultúry spoluzitia obyvateľov na národnostne zmiešaných územiach južného Slovenska zamerali len na tie okresy, v ktorých zastúpenie Maďarov presahuje 25 %.¹⁴ (Pozri LAMPL 2008, 81.)

Národnostne zmiešané územie je na etnickej mape celkom dobre rozlíšiteľné. Mapa 2 ukazuje Zastúpenie maďarov v okresoch južného Slovenska na základe sčítania obyvateľstva v roku 2001. V roku 2001 bolo na Slovensku 551 obcí, v ktorých žilo aspoň 100 Maďarov. Z nich 410 obcí (74 %) bolo takých, v ktorých Maďari žili v nadpolovičnej väčšine. V uvedených obciach žilo spolu 396 214 obyvateľov maďarskej národnosti, čo znamená, že 77 % Maďarov žilo v obciach, kde tvorili väčšinu.¹⁵

Za národnostne zmiešané územie budeme teda považovať územie zo severu pomerne jasne ohraničené etnickým rozhraním približne na línii Bratislava – Senec – Galanta – Nové Zámky – Levice – Veľký Krtíš – Lučenec – Rožňava – Košice, a potom oblasť Medzibodrožia a Použia. Na tomto území, ktoré sa v odbornej literatúre písanej po maďarsky spravidla označuje ako „magyarlakta terület“, čiže „územie obývané Maďarmi“, žije cca 90 % z celkového počtu Maďarov na Slovensku.

Mapka 2. Podiel obyvateľov maďarskej národnosti v jednotlivých okresoch SR (2001).

Zdroj: Štatistický úrad SR, grafika autor

Poznámky:

1) V prípade Bratislavy a Košíc ide o celkový údaj za mesto (t.j. okresy Bratislava I až V, Košice I až IV).

2) Okres Nové Zámky sme rozdelili na obvod Nové Zámky a obvod Štúrovo.

Možno konštatovať, že severné a južné časti zmienených okresov sa nelíšia len etnickou skladbou, ale spravidla aj geomorfologickým členením, dopravnou dostupnosťou do sídla správneho celku, ekonomicko-sociálnymi charakteristikami. Z hľadiska organizácie výkonu štátnej správy sa územné členenie južného Slovenska naposledy približovalo jeho etnickej skladbe v rokoch 1990 – 1996, keď vzniklo popri dovtedajších 38 okresoch aj 121 menších obvodov pre výkon I. stupňa štátnej správy.¹⁶ Je potrebné poznamenať, že tieto územné obvody neboli správnymi jednotkami, tými ostali aj v tom období len okresy (kraje sa prechodne zrušili). Z uvedených 121 územných celkov dvadsaťtri bolo takých, v ktorých podiel maďarskej menšiny presahoval 20 %, z toho v šestnástich bolo zastúpenie Maďarov nadpolovičné. Na území obvodov Senec, Dunajská Streda, Šamorín, Sládkovičovo, Galanta, Šaľa, Veľký Meder, Komárno, Kolárovo, Hurbanovo, Nové Zámky, Štúrovo, Želiezovce, Šahy, Veľký Krtíš, Filakovo, Rimavská Sobota, Tornaľa, Plešivec, Rožňava, Moldava nad Bodvou, Kráľovský

Chlmec a Veľké Kapušany žilo podľa sčítania obyvateľov v roku 1991 približne 60 % Maďarov.¹⁷ Ak počítame aj obvody Lučenec, Levice, Šurany a Vráble, v ktorých tvoril podiel Maďarov len 9,5 až 13 %, tak zastúpenie Maďarov na území týchto 27 obvodov presahoval 50 %.

Existencia týchto územných obvodov mala, samozrejme, svoju predhistóriu. Prvostupňové administratívne celky, nazývané okresy (alebo slúžnovské okresy) v hraniciach približujúcich sa obvodom z obdobia 1990 – 1996 platili na území súčasného Slovenska v zásade od polovice 19. storočia až po rok 1960.

VOLEBNÉ SPRÁVANIE SLOVÁKOV NA NÁRODNOSTNE ZMIEŠANÝCH ÚZEMIACH

Pri skúmaní volebného správania obyvateľov južného Slovenska je niekedy užitočné vedieť, ako volili zvlášť voliči slovenskej a zvlášť voliči maďarskej národnosti. Keďže voľby sú tajné, zistiť tieto údaje exaktne nie je možné. Agregované údaje za jednotlivé volebné okrsky, obce, či obvody (prípadne okresy) poskytujú len približné vodidlo. Na základe celkových výsledkov, i na základe volebných prieskumov predpokladáme, že prevažná väčšina občanov s maďarskou národnosťou (či občanov s maďarskou identitou) v doterajších voľbách hlasovala za Stranu maďarskej koalície, či jej predchodkyne.¹⁸ Len z volebnej štatistiky však nedokážeme zistiť, koľko bolo Maďarov, ktorí hlasovali za slovenské strany a na druhej strane, koľko Slovákov hlasovalo za SMK, či jej predchodkyne. Takisto nie je z týchto čísel vždy jednoznačné, ako hlasovali Rómovia, ktorých žije na južnom Slovensku (na území obývanom maďarskou menšinou) tiež značný počet, pričom len časť z nich sa oficiálne hlási k rómskej národnosti.

Ak sa snažíme zistiť, či sa volebné správanie Slovákov žijúcich na národnostne zmiešaných južných územiach významným spôsobom odlišuje od správania Slovákov žijúcich na homogénnych, etnicky slovenských územiach, môže byť máťúce, ak pracujeme s agregovanými štatistickými údajmi vzťahujúcimi sa na okresy. Napríklad pri zbežnom pohľade na mapku volebných výsledkov prezidenta Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách roku 2009 by sa mohlo zdať, že on, resp. politické strany SMER-SD a SNS, ktoré ho masívne podporovali, nemajú na národnostne zmiešanom území výraznú podporu.

Tabuľka 2. Volebné výsledky kandidátov v druhom kole prezidentských volieb 2009 na južnom Slovensku – agregované údaje za okresy.

Okres/obvod	Počet platných hlasov	Ivan Gašparovič		Iveta Radičová	
		Počet hlasov	%	Počet hlasov	%
Bratislava mesto (obvod)	212 332	75 378	35,50	136 954	64,49
Senec	29 177	9 884	33,87	19 293	66,12
Dunajská Streda	61 441	3 084	5,01	58 357	94,98
Galanta	41 988	14 666	34,92	27 322	65,07
Šaľa	21 426	6 611	30,85	14 815	69,14
Komárno	47 639	6 165	12,94	41 474	87,05
Nové Zámky*	65 046	24 230	37,25	40 816	62,74
<i>Obvod Nové Zámky</i>	<i>49 270</i>	<i>22 941</i>	<i>46,56</i>	<i>26 329</i>	<i>53,43</i>
<i>Obvod Štúrovo</i>	<i>15 776</i>	<i>1 289</i>	<i>8,17</i>	<i>14 487</i>	<i>91,82</i>
Nitra	70 073	42 835	61,12	27 238	38,87
Levice	49 942	21 163	42,37	28 779	57,62
Veľký Krtíš	18 506	8 941	48,31	9 565	51,68
Lučenec	27 220	13 043	47,91	14 177	52,08
Rimavská Sobota	31 423	13 292	42,30	18 131	57,69
Revúca	13 950	7 928	56,83	6 022	43,16
Rožňava	23 700	9 691	40,89	14 009	59,10
Košice-okolie	40 722	19 943	48,97	20 779	51,02
Košice-mesto (obvod)	90 058	35 687	39,62	54 371	60,37
Trebišov	35 362	17 261	48,81	18 101	51,18
Michalovce	36 030	22 499	62,44	13 531	37,55
Spolu	916 035	352 301	38,51	563 734	61,49
Spolu bez Bratislavy a Košíc	623 645	241 236	38,68	382 409	61,32

Zdroj: Štatistický úrad SR

* Okres Nové Zámky sme rozdelili na obvod Nové Zámky a obvod Štúrovo. V sumári sa počíta len údaj za okres.

Z tabuľky 2 vyplýva, že najmä v južnej časti západného Slovenska bola podpora Ivana Gašparoviča a tým zrejme aj strán slovenského národno-populistického bloku pomerne nízka. Výrazne úspešný bol Ivan Gašparovič len v okresoch Michalovce a Nitra. Tieto okresy však nie sú prihraničnými okresmi, a podiel Maďarov je v nich pomerne nízky. Nadpolovičnú väčšinu získal potom už len v okrese Revúca. V žiadnom z ostatných okresov nepresiahol 40 %, ba v prípade okresov Dunajská Streda a Komárno ostal pod úrovňou 15 %, čo sa zdá byť takmer zanedbateľné. V skutočnosti – ako ukážeme nižšie – je situácia trochu zložitejšia.

POROVNANIE VOĽBY PREZIDENTA V ROKU 2009 A PARLAMENTNÝCH VOĽIEB V ROKU 2006 NA JUŽNOM SLOVENSKU. ÚROVEŇ OKRESOV.

Priebeh prezidentských voľieb v roku 2009 vyústil do atmosféry, v ktorej Maďari na južnom Slovensku hlasovali s veľkou pravdepodobnosťou podľa rovnakého vzorca. Strana maďarskej koalície už dávno pred voľbami vyjadrila jednoznačnú podporu kandidátke Ivete Radičovej, pričom niektoré verejné prejavy Ivana Gašparoviča a jeho podporovateľov Maďarov len utvrdili v tom, že to nie je ich kandidát. Hlasy maďarských voličov prevážili váhy vo všetkých okresoch južného Slovenska na stranu vyzývateľky, napriek tomu, že len v dvoch z týchto okresov (resp. v troch z volebných obvodov) tvoria väčšinu. Maďari zrejme hlasovali za opozičnú kandidátku Ivetu Radičovú v pomere prevyšujúcom 90 %, ba blížiacom sa k 100 percentám. Dá sa preto s pomerne veľkou presnosťou určiť aj to, ako si obaja kandidáti rozdelili hlasy etnických Slovákov, žijúcich na tomto území.

Postupovali sme nasledovným spôsobom: abstrahovali sme od hlasov voličov maďarskej národnosti. Vychádzali sme pritom z údajov národnostného zloženia obyvateľov Slovenska v členení na okresy a obce, na základe sčítania z roku 2001. Zvyšné hlasy sme považovali za hlasy voličov slovenskej národnosti. (Zisky kandidátov sme vydělili koeficientom zastúpenia osôb slovenskej národnosti v danom okrese.) Výsledky sú zhrnuté v tabuľke 3.

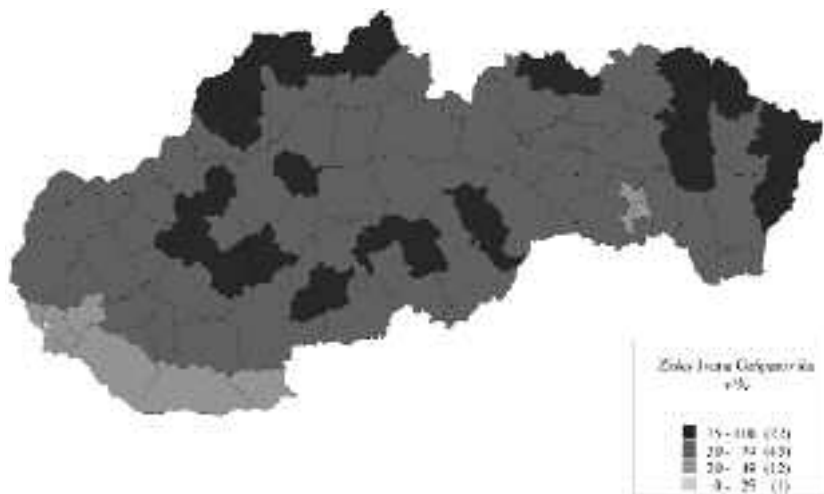
Keď si volebné zisky Ivana Gašparoviča premietneme do formy kartogramu, a porovnáme s údajmi z ostatných okresov Slovenska, naskytne sa nám nasledovný obraz.

Tabuľka 3. Volebné výsledky Ivana Gašparoviča v druhom kole prezidentských volieb 2009 na južnom Slovensku

Okres	Celkovo (%)		Len Slováci (%)		Podiel Maďarov (sčítanie 2001)
	Iveta Radičová	Ivan Gašparovič	Iveta Radičová	Ivan Gašparovič	
Senec	66.12	33.87	57.7	42.3	20.4
Dunajská Streda	94.98	5.01	68.7	31.3	83.3
Galanta	65.07	34.92	42.7	57.3	38.6
Šaľa	69.14	30.85	43.9	56.1	35.7
Komárno	87.05	12.94	36.9	43.1	69.1
Nové Zámky (obvod)	53.43	46.56	34.4	65.6	26.7
Nitra	38.87	61.12	34.3	65.7	6.7
Štúrovo (obvod)	91.82	8.17	66.1	43.9	78.9
Levice	57.62	42.37	35.8	64.2	27.9
Veľký Krtíš	51.68	48.31	25.7	74.3	27.4
Lučenec	52.08	47.91	30.6	69.4	27.4
Rímska Sobota	57.69	42.30	37.8	62.2	41.3
Revúca	43.16	56.83	22.1	77.9	22.0
Rožňava	59.10	40.89	34.1	65.9	30.6
Košice - okolie	51.02	48.97	38.0	62.0	13.2
Trebišov	51.18	48.81	30.3	69.7	29.3
Michalovce	37.55	62.44	26.5	73.5	11.7
Slovensko celkom	44.47	55.53	38.5	61.5	9.7

Zdroj: Štatistický úrad SR a vlastné výpočty autora

Mapka 3. Volebné výsledky Ivana Gašparoviča, 2009, podľa okresov, len Slováci¹⁹.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora. Grafika Tamás Hardi.

Z tabuľky i z mapky je zrejmé, že vzorce volebného správania voličov na južnom Slovensku sú omnoho štruktúrovanejšie, ako by naznačovala mapka 1, uvedená hneď na začiatku tejto štúdie. Z nej by sme mohli usudzovať, že Slovensko je rozdelené na dva pásy (širší a užší) s diametrálne odlišným správaním. Mapka 3 nám však naznačuje, že v prípade Slovákov (či presnejšie Nemaďarov) na južnom Slovensku to až také jednoznačné nie je. Vo všetkých južných okresoch – s výnimkou Senca, Dunajskej Stredy, Komárna a obvodu Štúrovo – totiž zvíťazil, rovnako ako v severnejších oblastiach, úradujúci prezident Ivan Gašparovič. Iveta Radičová zvíťazila s veľkým náskokom len v jedinom okrese, a to v okrese Bratislava I (Staré mesto), kde získala viac ako dve tretiny odovzdaných hlasov (72.32 %). Takisto získala takmer dvojtretinovú väčšinu v okrese Košice I (Staré mesto), s podielom 65.16 % hlasov. V ostatných siedmich okresoch tvoriacich územný obvod Bratislavy a Košíc zvíťazila tiež s pohodlnou väčšinou. (V územných obvodoch Bratislavy a Košíc dosiahol Ivan Gašparovič vôbec najslabšie výsledky.) Spolu teda opozičná kandidátka zvíťazila medzi Slovákmí (Nemaďarmi) len v 13 okresoch zo 79 (vrátane obvodu Štúrovo).

Pri detailnejšom skúmaní volebného správania Slovákov (Nemaďarov) v južných okresoch zistíme, že s dvojtretinovou väčšinou zvíťazila Iveta Radičová len v okrese Dunajská Streda. Ivan Gašparovič tu medzi Slovákmí získal len 31 % hlasov. (Aj tých 31 % hlasov medzi Slovákmí však značne mení prvý dojem, ktorý získame pri pohľade na agregované údaje z tabuľky 2, podľa ktorých získal úradujúci prezident v danom okrese celkovo len 5,1 % hlasov.) V ďalších troch južných okresoch, kde Iveta Radičová zvíťazila aj medzi Slovákmí, nebol jej náskok až taký výrazný. Úradujúci prezident dokázal v okresoch Senec a Komárno, resp. v obvode Štúrovo získať 42 až 44 % hlasov nemaďarských voličov.²⁰

Na základe tabuľky možno ďalej konštatovať, že podpora prezidentovi Gašparovičovi (a zrejme aj stranám, ktoré ho podporovali) je nepriamo úmerná zastúpeniu Maďarov v rámci daného okresu. Tam, kde je Maďarov viac, je aj podpora stranám súčasnej vládnej koalície predsa len nižšia. Mohli by sme z toho usudzovať, že v obciach a regiónoch, kde Slováci a Maďari žijú naozaj zmiešané, prejavujú voči sebe väčšie porozumenie a sú menej náchylní voliť strany, ktoré s obľubou využívajú vo svojej volebnej kampani etnickú kartu? Pri porovnaní mapky 1 (etnická štruktúra južného Slovenska) a mapky 2 (volebné výsledky Ivana Gašparoviča) by sme totiž mohli dospieť aj k záveru, že výsledky úradujúceho prezidenta a jeho podporujúcich strán v južných okresoch sú „vylepšené“ práve severnými – viacmenej homogénne slovenskými – časťami národnostne zmiešaných okresov.

Aby sme na túto otázku mohli sformulovať správnu odpoveď, musíme sa pri analýze volebných výsledkov posunúť z úrovne okresov na úroveň menších regiónov a na úroveň obcí.

Predtým však ešte zotrvajme na úrovni okresov a porovnajme regionálne vzorce správania voličov prezidenta Gašparoviča vo voľbách v roku 2009 so vzorcami volebného správania voličov politických strán súčasnej vládnej koalície v parlamentných voľbách 2006. Tabuľka 4 zobrazuje volebné zisky troch strán súčasnej vládnej koalície jednotlivo i kumulovane, a to v členení na okresy nachádzajúce sa na južnom Slovensku. Porovnáваме pritom agregované zisky z celého súboru voličov v danom okrese a zisky prepočítané na množinu voličov nemadarskej národnosti.

Tabuľka 4. Výsledky strán neskoršej vládnej koalície vo voľbách 2006 na južnom Slovensku, celkové údaje za okresy v porovnaní s preferenciami nemadarských (slovenských) voličov.²¹

Okres	SMER-SD		LS-HZDS		SNS		SMER+HZDS+SNS	
	Celkom	<i>Slováci</i>	Celkom	<i>Slováci</i>	Celkom	<i>Slováci</i>	Celkom	<i>Slováci</i>
Senec	18.23	24.0	6.15	8.1	8.83	11.6	33.21	43.7
Dunajská Streda	3.24	23.7	1.64	12.0	0.70	5.1	5.58	40.8
Galanta	18.95	34.8	5.86	10.8	6.56	12.1	31.37	57.7
Šaľa	18.20	33.0	5.11	9.3	6.59	11.9	29.90	54.2
Komárno	7.49	31.4	2.24	9.4	2.70	11.3	12.43	52.1
Nové Zámky (obvod)	24.99	37.9	7.39	11.2	10.49	15.9	42.87	65.0
Nitra	33.61	36.6	10.44	11.4	11.52	12.5	55.57	60.5
Štúrovo (obvod)	4.16	28.3	1.57	10.6	1.43	9.7	7.16	48.6
Levice	22.87	34.1	8.01	11.9	7.35	11.0	38.23	57.0
Veľký Krtíš	25.80	39.3	6.88	10.5	8.06	12.3	40.74	62.1
Lučenec	26.18	38.0	6.58	9.5	8.53	12.4	41.29	59.9
Rimavská Sobota	23.17	39.2	3.59	6.1	8.17	13.8	34.93	59.1
Revúca	31.65	43.0	7.83	10.6	9.48	12.9	48.96	66.5
Rožňava	25.49	41.0	5.55	8.9	7.52	12.1	38.56	62.0
Košice - okolie	26.73	33.7	6.32	8.0	7.63	9.6	40.68	51.3
Trebišov	26.44	37.3	5.99	8.5	6.44	9.1	38.87	54.9
Michalovce	35.53	41.6	8.08	9.5	9.39	11.0	53.00	62.1
Slovensko celkom	29.14	-	8.79	-	11.73	-	49.66	-
<i>Slovensko len Slováci</i>	-	33.0	-	10.00	-	13.4	-	56.3

Zdroj: Štatistický úrad SR a vlastné výpočty autora

Z tabuľky môžeme vyčítať niekoľko zaujímavých zistení. Predovšetkým je vhodné upriamiť pozornosť na volebné výsledky Slovenskej národnej strany. Jej výsledky v prostredí Slovákov na južnom Slovensku výrazne nezaostávajú za celoslovenským priemerným ziskom tejto strany, v obvode Nové Zámky tento priemer dokonca značne prevyšujú. Jediným okresom, kde SNS ani v prostredí Slovákov nebodovala, je okres Dunajská Streda.

Môžeme si to vysvetliť jednak tým, že podiel Slovákov v tomto okrese je naozaj veľmi nízky, pričom časť z nich je zrejme identitou v skutočnosti maďarská. Významnejšia je však podľa nás blízkosť Bratislavy. Predpokladáme, že jej vplyv je na volebné správanie obyvateľov horného Žitného ostrova značný. Mnohých z nich viedu k hlavnému mestu pracovné a iné spoločenské povinnosti, alebo sa z Bratislavy v uplynulých desaťročiach do tohto regiónu vysťahovali.

Pri analýze celkových volebných ziskov troch vládnych strán zistíme, že okrem okresov Senec, Dunajská Streda a obvodu Štúrovo zvíťazili v prostredí nemaďarských voličov vo všetkých ostatných okresoch južného Slovenska! Na západnom Slovensku dosiahli strany SMER-SD, LS-HZDS a SNS najlepšie celkové výsledky v obvode Nové Zámky a v okrese Nitra. Od Šiah na východ najviac bodovali v Novohrade a Gemeri (okresy Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava). Porovnaním vzájomných ziskov jednotlivých strán vládneho bloku SMER-SD, LS-HZDS a SNS môžeme sčasti usudzovať aj na prevažujúcu volebnú motiváciu voličov v uvedených okresoch. Vo volebnej rétorike všetkých troch strán boli totiž silne prítomné – i keď v rôznej miere a pomere – prvky nacionálne aj sociálne. Predpokladáme, že v prostredí Slovákov na južnom Slovensku sa pri motivácii voliť strany súčasnej vládnej koalície smerom od západu na východ postupne mení vzájomná miera vplyvu nacionálnej a sociálnej stránky populizmu. Kým na západe je zrejme účinnejšia rétorika ochrany národnostných záujmov, smerom na východ viacej zaberá rétorika „sociálneho cítenia“ a kritiky ekonomickej politiky pravicových strán bývalej vlády.

Najväčšie zisky – okolo 40 % – dosiahla strana SMER-SD medzi Slovákami práve v okresoch s najväčšou nezamestnanosťou a najnižšími rozvojovými impulzmi. Na západe získala strana SMER-SD porovnateľné zisky v už spomínaných územných obvodoch Nitry a Nových Zámkov. Tu však ide s najväčšou pravdepodobnosťou o silný vplyv nacionálnej rétoriky a prechod bývalých národne orientovaných voličov a sympatizantov HZDS do volebného tábora SMER-u. Celkovo možno o úspešnosti strany SMER na južnom Slovensku povedať, že bola nadpriemerne vysoká. Výnimkou boli opäť okresy Senec a Dunajská Streda (vplyv Bratislavy) a obvod Štúrovo. Iba v týchto troch územných obvodoch získal SMER v prostredí nemaďarských voličov menej ako 30 % hlasov.

O volebných výsledkoch politického hnutia vedeného Vladimírom Mečiarom možno vysloviť podobné závery, ako pri stranách SMER a SNS. Úspešnosť HZDS medzi Slovákami sa v jednotlivých okresoch južného

Slovenska výrazne neodchyfovala od celoslovenského priemerného volebného zisku strany. Zároveň možno konštatovať, že relatívna úspešnosť hnutia bola vyššia na západe, ako na východe. V zaostalejších regiónoch Novohradu, Gemeru a východného Slovenska prešla značná časť bývalých voličov HZDS k SMER-u, kde ich zrejme zaujala výrazná sociálna rétorika ich lídrov. Zaujímavosťou v tomto ohľade je okres Rimavská Sobota, kde bývalí voliči HZDS prešli vo väčšej miere nielen k SMER-u, ale aj k SNS. Úlohu tu mohol zohrať zrejme aj faktor početnej rómskej komunity v tomto regióne.

V ďalšej tabuľke porovnáme výsledky Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách 2009 s volebnými ziskami bloku SMER + HZDS + SNS vo voľbách 2006 v národnostne zmiešaných okresoch južného Slovenska.

Tabuľka 5. Porovnanie výsledkov Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách 2009 s výsledkami bloku SMER + HZDS + SNS vo voľbách 2006 na južnom Slovensku (%)

Okres	Prezidentské voľby 2009		Parlamentné voľby 2006	
	Celkom	<i>Slováci</i>	Celkom	<i>Slováci</i>
Senec	33.87	42.3	33.21	41.7-43.7
Dunajská Streda	5.01	31.3	5.58	33.4-40.8
Galanta	34.92	57.3	31.37	51.1-57.7
Šaľa	30.85	56.1	29.90	46.5-54.2
Komárno	12.94	43.1	12.43	40.2-52.1
Nové Zámky (obvod)	46.56	65.6	42.87	59.3-65.0
Nitra	61.12	65.7	55.57	59.6-60.5
Štúrovo (obvod)	8.17	43.9	7.16	33.9-48.5
Levice	42.37	64.2	38.23	53.0-57.0
Veľký Krtíš	48.31	74.3	40.74	56.1-62.1
Lučenec	47.91	69.4	41.29	56.9-59.9
Rimavská Sobota	42.3	62.2	34.93	59.5-59.1
Revúca	56.83	77.9	48.96	62.8-66.5
Rožňava	40.89	66.0	38.56	55.6-62.0
Košice - okolie	48.97	62.0	40.68	46.8-51.3
Trebišov	48.81	69.7	38.87	55.0-54.9
Michalovce	62.44	73.5	53.00	60.0-62.1
Slovensko celkom	55.53	61.5	49.66	55.0-56.3

Zdroj: Štatistický úrad SR a vlastné výpočty autora.²²

Z tabuľky je zrejмый rozdiel medzi západnými a východnými okresmi. V západných pozorujeme dosť značný rozptyl medzi oboma údajmi, ktorý je spôsobený pravdepodobne viacerými faktormi. Jedným z nich je sku-

točnosť, že volebné výsledky SMK na západnom Slovensku v niektorých okresoch v percentuálnom vyjadrení výrazne (o 3 až 9 %) prevýšili zastúpenie obyvateľov maďarskej národnosti v danom volebnom obvode. Jednou z príčin tohto javu bolo zrejme to, že volebná účasť Maďarov bola mierne vyššia ako v prípade Slovákov. Najvýraznejšie tento faktor vystúpil do popredia v okrese Dunajská Streda a v obvode Štúrovo. Volebná účasť v týchto územných obvodoch bola najvyššia v rámci Slovenska nielen v parlamentných voľbách 2006, ale aj v prezidentských voľbách 2009.²³ Ďalšou príčinou mohla byť skutočnosť, že za SMK hlasovali aj Slováci, a to hneď dve skupiny Slovákov. Jednu skupinu Slovákov tvoria zrejme občania, ktorí sa vnútorne identifikujú ako Maďari, ako osoby s materinským jazykom maďarským, alebo ako osoby s dvojitou identitou, avšak oficiálne sa hlásia k národnosti slovenskej.²⁴ Druhú skupinu voličov SMK tvorili zrejme „čistí“ Slováci.²⁵

Vo východnejších okresoch je rozptyl medzi oboma údajmi menší. Tu je aj rozdiel medzi volebným výsledkom SMK a zastúpením voličov maďarskej národnosti nižší, ako na západe. Dokonca v okresoch Rimavská Sobota a Trebišov je zisk SMK menší, ako podiel osôb maďarskej národnosti v okrese. Jedným z vysvetlení môže byť to, že značná časť Rómov, hlásiacich sa k maďarskej národnosti, hlasovala v týchto okresoch, kde je ich zastúpenie pomerne vysoké, za slovenské strany.

Aj keď nedokážeme v rámci naznačených intervalov úplne presne určiť volebné preferencie etnických Slovákov vo voľbách 2006, môžeme vyvodiť pomerne jednoznačné závery o stabilite, či premenlivosti ich volebných preferencií medzi rokmi 2006 a 2009. Rozdiel medzi celoštátnym ziskom prezidenta Gašparoviča v roku 2009 (55,53 %) a ziskom bloku SMER – HZDS – SNS v roku 2006 (49,66 %) je približne 6 %. To je však presne celkový zisk tých siedmich menších strán, ktoré sa vo voľbách 2006 do parlamentu nedostali, ale ich ideové a politické zameranie je bližšie súčasnej vládnej koalícii, ako opozícii.²⁶ Možno teda skonštatovať, že celková podpora národno-populistického bloku (bloku národných a sociálnych síl) ostala aj po troch rokoch zachovaná.²⁷ Z tabuľky 5 vyplýva, že v južnom prihraničnom páske od Šiah na východ sa celkové preferencie strán vládnej koalície dokonca mierne posilnili. Najvýraznejšie sa to prejavuje v okresoch Michalovce a Trebišov, ďalej v okresoch Košice-okolie, Revúca, Rimavská Sobota a Veľký Krtíš. Sú to okresy, ktoré sa boria s najväčšími rozvojovými problémami, vysokým stupňom nezamestnanosti a všeobecne nižšou kvalitou života.

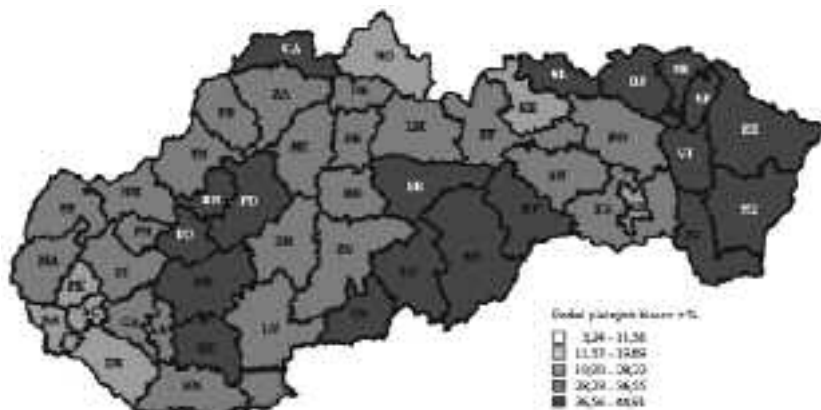
Nasledujúca mapka znázorňuje volebné zisky strany SMER-SD vo voľbách roku 2006. Uvádzame ju v dvoch podobách: prvá je prebratá zo stránky štatistického úradu, znázorňuje agregované zisky strany podľa volebných obvodov. Druhá mapka je premietnutím daných údajov na množinu etnicky slovenských voličov (presnejšie nevoličov SMK).

Mapka 4. Výsledky strany SMER-SD vo voľbách 2006. Agregované údaje za obvody.

Zdroj: Štatistický úrad SR, www.statistics.sk

Mapka 5. Výsledky strany SMER-SD vo voľbách 2006, len z množiny nevoličov SMK.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora.

Na mapkách názorne vidíme rozdiel medzi úspešnosťou strany SMER v južných okresoch, ak porovnáme agregované údaje a údaje premietnuté na množinu slovenských voličov (resp. nevoličov SMK). Zisťujeme opäť, že južné Slovensko sa zásadne svojím volebným správaním od ostatného územia nelíši. Výrazne odlišné správanie majú len voliči dvoch veľkých miest a ich bezprostredného okolia, kde prevažujú liberálnejšie orientovaní voliči, ako aj niektorých severných okresov na Orave a Spiši, kde stále prevažuje vplyv tradičných kresťansko-konzervatívnych vzorcov volebného správania.

POROVNANIE VOĽBY PREZIDENTA V ROKU 2009 A 1999. ÚROVEŇ OKRESOV.

V ďalšej časti porovnáme výsledky prezidentských volieb v roku 1999 a v roku 2009. Motivuje nás k tomu niekoľko podobných znakov oboch volieb. Do druhého kola sa totiž aj v roku 1999 dostali kandidáti, z ktorých jeden – Vladimír Mečiar – mal výraznú podporu sympatizantov strán národného bloku (HZDS a SNS), a druhý – Rudolf Schuster – podporu strán občianskeho bloku (SDKÚ, Strana občianskeho porozumenia – SOP) a ľavice (SĎL). Podobnosť bola aj v tom, že jedna zo strán vládneho bloku – KDH nevyjadrila kandidátovi vládnej koalície jednoznačnú podporu, naopak, Strana maďarskej koalície Rudolfovi Schusterovi jednoznačnú podporu vyjadrila. Vzhľadom na veľmi zlý imidž Vladimíra Mečiara medzi občanmi maďarskej národnosti sa dá s veľkou pravdepodobnosťou tvrdiť, že

Maďari v drivej väčšine volili práve Rudolfa Schustera. Práve preto, podobne ako v prípade prezidentských volieb 2009, môžeme s pomerne veľkou presnosťou určiť aj to, ako sa rozdelili na národnostne zmiešanom území hlasy slovenských (nemaďarských) voličov.

Tabuľka 6. Porovnanie prezidentských volieb 1999 a 2009, výsledky kandidátov národno-sociálneho bloku.

Okres (obvod)	Voľby 2009, I. Gašparovič		Voľby 1999, V. Mečiar	
	Celkovo (%)	Len Slováci	Celkovo (%)	Len Slováci
Senec	33.87	42.3	29.97	37.5
Dunajská Streda	5.01	31.3	3.10	19.4
Galanta	34.92	57.3	29.46	37.5
Šaľa	30.85	56.1	24.22	44.0
Komárno	12.94	43.1	8.23	27.4
Nové Zámky (obvod)	46.56	65.6	29.48	52.6
Nitra	61.12	65.7	51.59	55.5
Štúrovo (obvod)	8.17	43.9	5.24	31.3
Levice	42.37	64.2	29.45	44.6
Veľký Krtíš	48.31	74.3	30.92	47.6
Lučenec	47.91	69.4	30.71	42.1
Rimavská Sobota	42.3	62.2	24.16	35.5
Revúca	56.83	77.9	29.54	42.8
Rožňava	40.89	66.0	24.14	38.9
Košice - okolie	48.97	62.0	21.06	26.7
Trebišov	48.81	69.7	23.96	34.2
Michalovce	62.44	73.5	37.48	44.1
Slovensko celkom	55.53	61.5	42.81	47.4

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty.

Z tabuľky sa s pomerne veľkou pravdepodobnosťou dá usudzovať na niekoľko zaujímavých zistení. V roku 1999 kandidát národno-populistického bloku Vladimír Mečiar nezvítal nielen v celoštátnom vyčíslení, ale ani medzi etnickými Slovákmi. Jediné dva územné obvody na južnom Slovensku, v ktorých Vladimír Mečiar vtedy medzi Slovákmi dominoval, boli okres Nitra a obvod Nové Zámky. Pri pohľade na tabuľku je zreteľné, že rozdiel medzi ziskom Vladimíra Mečiara v roku 1999 a Ivana Gašparoviča v roku 2009 v jednotlivých okresoch južného Slovenska narastá smerom zo západu na východ. V okresoch Revúca, Košice-okolie a Trebišov predstavuje tento rozdiel až 35 %. V západných okresoch tento rozdiel nie je nikde väčší ako 20 %, spravidla sa pohybuje okolo 15 %. Najmenší je v okrese Nitre a obvode Nové Zámky.

Podobne ako v prípade parlamentných volieb roku 2006 z týchto čísel usudzujeme na to, že národný populizmus ako „volebná zbraň“ zaberá predovšetkým v západnej časti južného Slovenska, kým v jej východnej časti

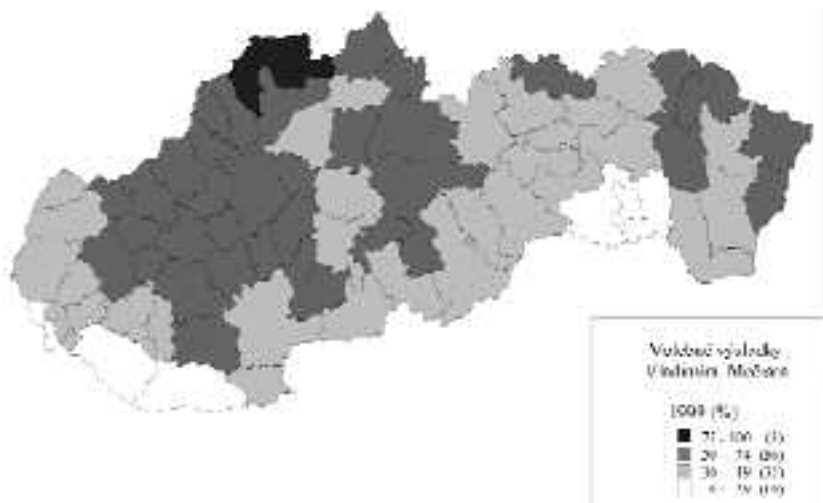
má väčšiu šancu na úspech populizmus sociálny. Ekonomická a sociálna situácia v západných okresoch bola a aj je podstatne lepšia ako v okresoch juhovýchodných. Navyše, keďže aj predvolebná rétorika Rudolfa Schustera bola v roku 1999 značne populistická, len zameraná sociálnym smerom, dovoľme si vysloviť predbežný záver, že volebný výsledok Vladimíra Mečiara v západných okresoch predstavuje tvrdé jadro voličov nacionálne-populistického tábora.

Pri pohľade na tabuľku zisťujeme podobné vzorce volebného správania Slovákov vo voľbách roku 1999 a 2009. V troch pomerne homogénne maďarských územných obvodoch (Dunajská Streda, Komárno, Štúrovo) boli zisky Vladimíra Mečiara, podobne ako Ivana Gašparoviča v roku 2009, najmenšie, nepresahujúce (alebo len mierne presahujúce) 30 %. V okresoch ležiacich na reálnej slovensko-maďarskej etnickej hranici úspešnosť Vladimíra Mečiara medzi Slovákami rapídne stúpla, takisto ako v prípade Ivana Gašparoviča.

V juhovýchodnej časti Slovenska bol v roku 1999 Vladimír Mečiar v súperení s Rudolfom Schusterom medzi Slovákami najmenej úspešný v okresoch Košice-okolie, Rimavská Sobota, Rožňava a Trebišov. V okrese Košice-okolie, ako aj v samotných Košiciach zrejme zapôsobila skutočnosť, že bol miestny kandidát a dlhoročný funkcionár. O ostatných troch okresoch je potrebné poznamenať, že sú to okresy s najvyšším zastúpením maďarskej menšiny na východ od Šiah. Na prvý pohľad sa teda ako keby potvrdzovalo pravidlo, že v skutočnom etnicky zmiešanom prostredí sú aj postoje Slovákov voči Maďarom zmierlivejšie, pretože volia vo väčšej miere kandidátov, či strany, ktorých celková politika je voči maďarskej menšine či jej zástupcom ústretovejšia.

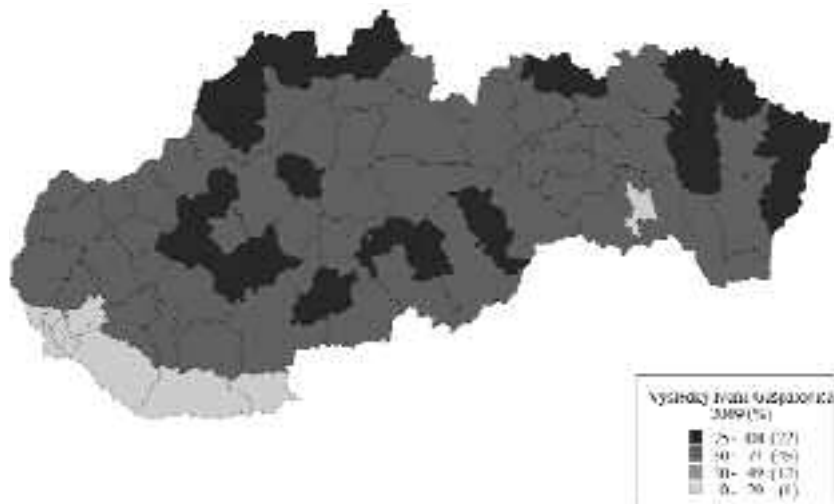
Zároveň však v juhovýchodných okresoch sledujeme oproti roku 1999 obrovský nárast podpory kandidáta národno-sociálneho (nacionálno-populistického) bloku. Môžeme si to vysvetliť tak, že značná časť voličov bývalého prezidenta Schustera, pre ktorých bola hlavnou motiváciou jeho sociálna rétorika, prešla do tábora Ivana Gašparoviča. Zároveň je dosť pravdepodobné, že časť týchto pohyblivých hlasov patrí aj príslušníkom rómskej etnickej menšiny, ktorí sa oficiálne hlásia k maďarskej národnosti. Nasledujúce dve mapky ukazujú územné rozloženie ziskov Vladimíra Mečiara a Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách 1999 a 2009, podľa okresov.

Mapka 6. Volebné výsledky Vladimíra Mečiara v 2. kole prezidentských volieb 1999.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora. Grafika Tamás Hardi.

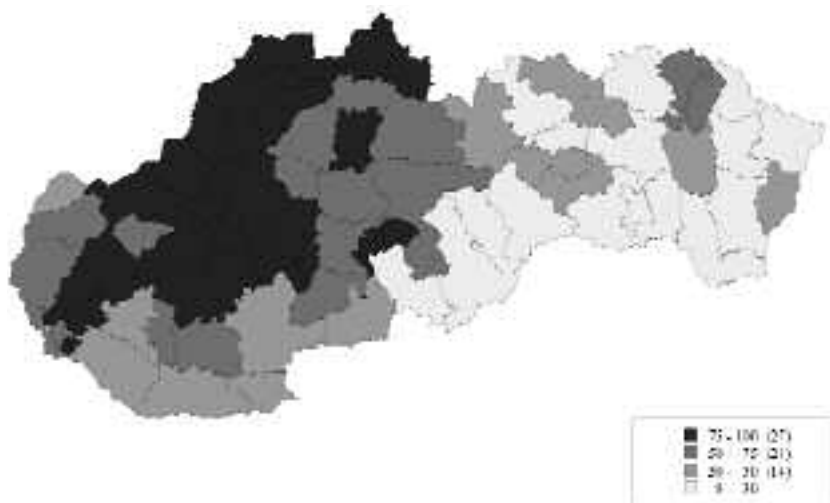
Mapka 7. Volebné výsledky Ivana Gašparoviča v 2. kole prezidentských volieb 2009, podľa okresov.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora. Grafika Tamás Hardi.

Prostredníctvom ďalšej mapky sa pokúsime ukázať, aké je regionálne rozdelenie vplyvu nacionálneho a sociálneho populizmu. Okresy vyplnené tmavou farbou sú tie, v ktorých najsilnejšie pôsobí poslanstvo nacionálneho populizmu, svetlé okresy sú tie, v ktorých najviac zaberá poslanstvo sociálneho populizmu. V ostatných okresoch je pôsobenie nacionálneho a sociálneho populizmu vyrovnané, s miernou odchýlkou na jednu, alebo druhú stranu. (Osobitné postavenie majú obvod Nové Zámky a okres Sobrance; im sa budeme venovať zvlášť.) Táto mapka nevyplýva priamo o intenzite účinnosti nacionálneho populizmu na volebné správanie ľudí, ale o tom, ktorá stránka populizmu má v danom okrese väčšiu šancu na úspech. (Tmavé zafarbenie Bratislavy a okolia teda neznamená, že by tam bolo nadmieru veľké zastúpenie voličov nacionálno-populistických zoskupení v absolútnom vyjadrení. Ide skôr to, že pokiaľ tu majú populistické strany relatívny úspech, je to najmä vďaka nacionálnej stránke ich populizmu, a nie vďaka sociálnej rétorike.)

Mapka 8. Územia vplyvu nacionálneho a sociálneho populizmu na Slovensku, podľa okresov.²⁸

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty.

Údaje sme získali porovnaním volebných ziskov Vladimíra Mečiara v prezidentských voľbách 1999 a Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách 2009. Koeficienty, na základe ktorých je kartogram zostavený, vyjadrujú

pomer medzi ziskom oboch kandidátov v druhom kole predmetných prezidentských volieb. Vladimír Mečiar v súperení s Rudolfom Schusterom vystupoval ako prototyp nacionálneho populistu (zakladateľ štátu, ochrana národno-štátnych záujmov, bojovník proti maďarskému iredentizmu a záujmom zahraničných mocností, zástanca privatizácie štátneho majetku do „slovenských“ rúk atď.) Ivan Gašparovič sa zas pomerne úspešne štylizoval do roly jednak nekompromisného bojovníka za národno-štátne záujmy, ale zároveň silne sociálne citiaceho človeka. Z imidžu sociálne citiaceho politika sa mu v súperení s Ivetou Radičovou podarilo zrejme profitovať viac, ako Vladimírovi Mečiarovi v súperení s Rudolfom Schusterom. Jednak Schuster sám stavil v kampani na sociálny populizmus, jednak Radičová zastupovala stranu, ktorá bola spojená s „necitlivými“ sociálnymi reformami. Ak porovnáme okresy s najvýraznejšou mierou akceptácie nacionálno-populistických posolstiev (nachádzajúcich sa najmä v severozápadnej časti Slovenska) s mapkami regionálnych vzorcov volebného správania Vladimíra Krivého (pozri napríklad KRIVÝ 1996, KRIVÝ 2006), zistíme nápadné podobnosti. Územie vplyvu nacionálneho populizmu na našej mapke sa takmer úplne prekrýva s územím najväčšej volebnej podpory HZDS v rokoch 1992 a 1994, v časoch najväčšej slávy tohto politického zoskupenia.

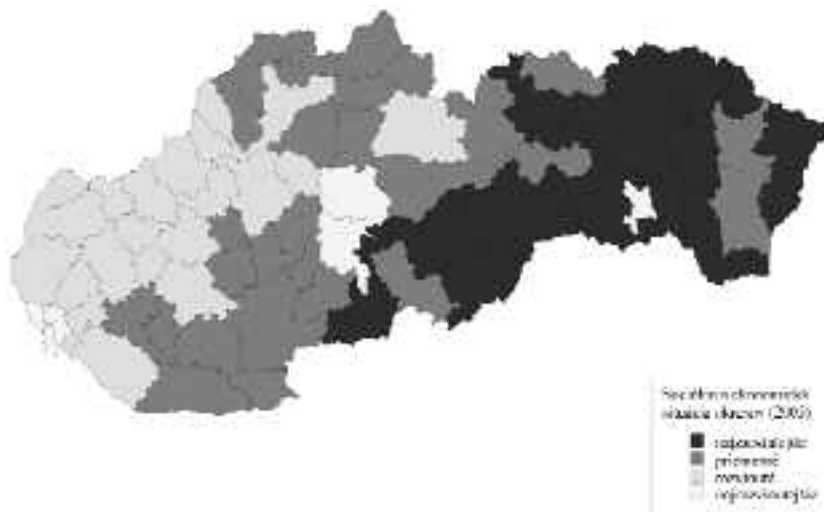
Takisto môžeme na základe zobrazených údajov konštatovať, že Slovensko je z pohľadu územného rozdelenia relatívneho vplyvu nacionálneho, resp. sociálneho populizmu rozdelené pozdĺž juhozápadno-severovýchodnej osi. Presne podľa rovnakej osi je však Slovensko rozdelené aj z pohľadu komplexných indikátorov sociálneho a ekonomického rozvoja. Sociologický ústav SAV skúmal v roku 2005 ekonomicko-sociálny a ľudský potenciál jednotlivých okresov.²⁹ Zistenia vzťahujúce sa na priestorové rozloženie jednotlivých typov sme znázornili na mapke 9. (Pôvodných 8 typov analyzovaných v štúdiu SAV sme zhrnuli do štyroch typov, kvôli väčšej prehľadnosti). Vidíme, že priestorové rozloženie jednotlivých typov okresov značne koreluje s priestorovým rozložením okresov podľa dominancie vplyvu nacionálnej alebo sociálnej stránky populistického apelu politických predstaviteľov.

Nakoniec, ak porovnáme mapku 8 s mapkou území volebnej podpory SMER-u vo voľbách 2006 (mapka 5), vidíme, že SMER má silné bašty aj v regiónoch, kde sú slovenskí voliči citlivejší na nacionálny rozmer populizmu, rovnako ako v regiónoch, kde sú citlivejší na jeho sociálny rozmer.

Na vrchole svojej slávy sa teda Robertovi Ficovi podarilo docieľiť ten istý efekt, ako Vladimírovi Mečiarovi na vrchole jeho slávy – v prvej polovici 90. rokov minulého storočia. Rovnako úspešne boduje v ekonomicky a sociálne znevýhodnenom prostredí východného Slovenska, ako aj v rozvinutejšej západnej časti (okrem Bratislavy a bezprostredného oko-

lia). Šikovne pritom strieda posolstvo ochrany sociálne slabších s posolstvom ochrany národno-štátnych záujmov.

Mapka 9. Okresy SR podľa typov ekonomicko-sociálneho a ľudského potenciálu.

Zdroj: SAV, grafika: autor.

POROVNANIE VÝSLEDKOV PREZIDENTSKÝCH VOLIEB 2009 A PARLAMENTNÝCH VOLIEB 2006 NA JUŽNOM SLOVENSKU. ÚROVEŇ OBCÍ

Analýzu výsledkov volieb 2006 a 2009 v premietnutí na volebné správanie Slovákov (resp. Nemaďarov či nevoličov SMK) na úrovni okresov by sme mohli teda zhrnúť takto:

- výsledky strán s výrazným národným či národno-populistickým apelom (ĽS-HZDS, SNS, SMER-SD), či kandidátov podporovaných týmito stranami sa v južných okresoch signifikantne nelíšia od výsledkov predmetných strán v severnejších okresoch;
- v homogénnejších obvodoch s prevahou maďarského obyvateľstva (Dunajská Streda, Komárno, Štúrovo, Kráľovský Chlmec) je úspešnosť zmienovaných strán preda len relatívne nižšia ako v okresoch či obvodoch na etnickom pomedzí;

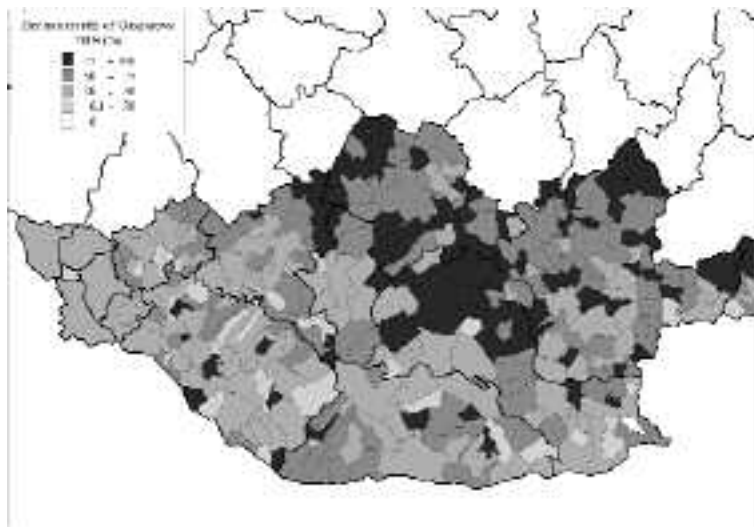
- pri motivácii voliť strany národno-sociálneho bloku (HZDS + SNS + SMER) je u Slovákov v západnej časti južného Slovenska badateľnejší vplyv národno-populistického apelu uvedených strán, kým vo východnejšie položených okresoch južného Slovenska má väčšiu odozvu ich sociálno-populistické posolstvo.

MIKROREGIONÁLNE VZORCE SPRÁVANIA SLOVÁKOV V ZÁPADNEJ ČASTI JUŽNÉHO SLOVENSKA.

Doteraz sme však stále skúmali volebné správanie Slovákov na južnom Slovensku na základe údajov za okresy (alebo volebné obvody). V ďalšom prístupíme k skúmaniu ich volebného správania na nižšej – mikroregionálnej alebo obecnej – úrovni.

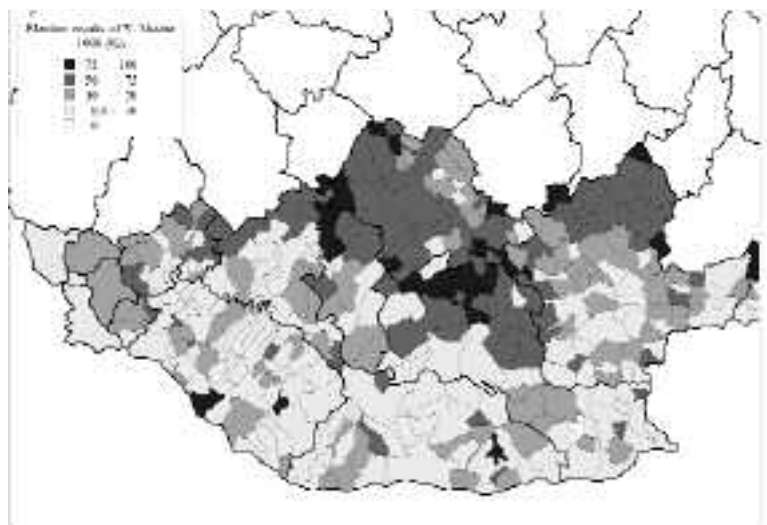
Nasledujúca mapka zobrazuje úspešnosť víťazného kandidáta prezidentských volieb 2009 Ivana Gašparoviča v južnej časti západného Slovenska – teda na území okresov (obvodov) Senec, Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, Komárno, Nitra, Nové Zámky, Štúrovo a Levice. Zároveň môžeme porovnať úspešnosť Ivana Gašparoviča s úspešnosťou Vladimíra Mečiara v druhom kole prezidentských volieb roku 1999.

Mapka 10. Úspešnosť Ivana Gašparoviča medzi slovenskými voličmi v západnej časti južného Slovenska, druhé kolo prezidentských volieb 2009.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora. Grafika: Tamás Hardi.

Mapka 11. Úspešnosť Vladimíra Mečiara medzi slovenskými voličmi v západnej časti južného Slovenska, druhé kolo prezidentských volieb 1999.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora. Grafika: Tamás Hardi.

Pri porovnaní oboch mapiek si všímame niekoľko zaujímavých faktov. Predovšetkým, oblasť nadpolovičných ziskov oboch kandidátov v severnej časti skúmaného regiónu (na etnickej hranici a bezprostredne nad ňou) vykazuje veľmi podobné znaky. Ide o obce, ktoré sú takmer homogénne slovenské. Vidíme široký, takmer súvislý pás obcí, v ktorých obaja politici získali nadpolovičný počet hlasov. Dosť markantný posun je v tom, že v roku 2009 sa v rámci tohto pásu významne zväčšil počet obcí, v ktorých kandidát národno-sociálneho bloku dominoval s vyše 75 percentným ziskom hlasom. Taktiež si však môžeme všimnúť, že i v rámci tohto výrazného pásu podpory sa nachádzajú aj obce s výrazne nižším ziskom. Sú to enklávy s prevahou maďarského obyvateľstva okolo Nítry a na západ od Levíc. Kým však Vladimír Mečiar v roku 1999 v týchto obciach medzi Slovákmi neprekonal hranicu 30 % hlasov, Ivan Gašparovič o desať rokov neskôr už aj tu dosiahol výsledky medzi 30 a 50 %.

Pozrime sa bližšie na výraznú oblasť podpory Ivana Gašparoviča v slovenských obciach na sever od Nových Zámkov. Vidíme, že takmer vo všetkých získal viac ako 75 % hlasov. Ak porovnáme zisky Vladimíra Mečiara v prezidentských voľbách 1999 so ziskami bloku HZDS + SNS

v parlamentných voľbách 1998 a na druhej strane výsledky Ivana Gašparoviča v roku 2009 s výsledkami bloku SMER + HZDS + SNS vo voľbách 2006, vidíme značný stupeň korelácie. V skúmanom mikroregióne mal blok národno-populistických síl vo všetkých doterajších voľbách lepšie výsledky, ako v celoštátnom priemere.

Tabuľka 7. Volebné výsledky národno-populistického bloku v slovenských obciach obvodu Nové Zámky.

1994		HZDS	SNS	ZRS	SPOLU %
	Nové Zámky Sever	52.9	10.5	8.2	71.6
	Bardoňovo	45.0	1.3	9.0	55.3
	Slovensko (Slováci)	38.9	6.0	7.0	51.9
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	
	Nové Zámky Sever	44.3	15.1	3.9	63.3
	Bardoňovo	32.2	4.2	8.8	45.2
	Slovensko (Slováci)	29.8	10.0	4.6	39.8
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER	
	Nové Zámky Sever	32.5	11.8	17.6	61.9
	Bardoňovo	32.8	3.8	19.2	55.8
	Slovensko (Slováci)	22.0	7.9	15.1	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Nové Zámky Sever	13.0	19.6	40.0	72.6
	Bardoňovo	11.4*	3.8	31.8	47.0
	Slovensko (Slováci)	10.0	13.3	33.00	56.3
2009		Ivan Gašparovič			
	Nové Zámky Sever	-	-	-	79.6
	Bardoňovo	-	-	-	63.0
	Slovensko (Slováci)	-	-	-	61.5

* HZDS + HZD

Zdroj: Štatistický úrad SR, PETŐCZ (2007), vlastné výpočty

V tabuľke sme zohľadnili údaje len za slovenské obce obvodu Nové Zámky. Ide o nasledovné obce: Bánov, Branovo, Čechy, Černík, Dedinka, Dolný Ohaj, Hul, Jasová, Jatov, Kmeťovo, Kolta, Komjatice, Lipová, Maňa, Michal nad Žitavou, Mojzesovo, Palárikovo, Podhájska, Radava, Rasti - slavice, Semerovo, Šurany, Trávnica, Úľany nad Žitavou a Veľké Lovce.

Tieto obce sa nachádzajú na území, ktoré FRİČ (1996) nazýva matr-jožkou. Striedajú sa tu totiž obce so slovenským a maďarským obyvateľstvom, pričom obcí s vyslovene zmiešaným obyvateľstvom je veľmi

málo. V tomto mikroregióne je len jedna taká obec: Bardoňovo (po maďarsky Barsbaracska). Bardoňovo bolo pred vojnou väčšinou maďarská obec, po vojne sa pomer obyvateľov postupne vyrovnal. Podľa sčítania obyvateľov v roku 2001 žije v obci 60 % osôb slovenskej národnosti. V tabuľke sme znázornili, aké je volebné správanie týchto Slovákov, žijúcich v zmiešanej obci, ale obklopenej slovenskými obcami. (Druhá úroveň „matrjožkovitej“ sídelnej štruktúry.)

Ako vidíme aj z tabuľky, podpora národno-populistických (národno-sociálnych) strán je v tomto mikroregióne nezvyčajne vysoká. Je dokonca vždy o 15 až 20 % vyššia než celoštátna podpora týchto strán. Aj v ostatných prezidentských voľbách získal kandidát národného a sociálneho bloku, Ivan Gašparovič v týchto slovenských obciach takmer 80 % hlasov, pričom si musíme uvedomiť, že jedna z koalíčných strán – HZDS – ho volebnej kampani priamo ani nepodporila.

Ak skúmame príčiny stabilne vysokého zisku národno-sociálnych síl v tomto mikroregióne vo všetkých doterajších voľbách (môžeme sem zaradiť aj komunálne a regionálne voľby), tak musíme zobrať do úvahy viacero faktorov. Oblasť týchto obcí sa nachádza v zásade na slovensko-maďarskom etnickom rozhraní. Po Videnskej arbitráži v roku 1938 bola oblasť týchto dvadsiatich piatich obcí pričlenená k Maďarsku, napriek tomu, že bola väčšinou slovenská. V rámci územia pričleneného k Maďarsku (s celkovým dvojtretinovým zastúpením maďarského obyvateľstva) to bola najväčšia pomerne homogénna slovenská enkláva. Obyvateľstvo túto situáciu zrejme prežívalo ako traumy, ktorá ostáva ešte stále súčasťou kolektívnej pamäte. Otázka maďarskej autonómie a prípadného odtrhnutia južných území, ktorá je často zneužívaná nacionálno-populistickými politikmi, má v tomto kontexte na tunajších voličov silnejší vplyv ako inde. K posilneniu pocitu neistoty tunajších Slovákov prispelo zrejme aj územno-správne členenie platné od roku 1960. Predmetný mikroregión, predtým tvoriaci samostatný okres Šurany, bol zaradený do veľkého okresu Nové Zámky s väčšinovým maďarským obyvateľstvom a vplyvným maďarským elementom v samotnom okresnom meste.

Celkovo patrí región medzi Nitrou, Novými Zámkami a Levicami medzi tie oblasti dnešného Slovenska, ktoré v uplynulých päťsto rokoch najviac menili majiteľa. Týka sa to rovnako štátnej príslušnosti, ako aj národnostného a konfesijného zloženia obyvateľstva. Pred tureckým vpádom bolo toto územie väčšinou maďarské a katolícke. Neskôr sa stalo oblasťou najsevernejšieho rozšírenia Osmanskej ríše. Boje s Turkami a priamo nadväzujúce protihabsburské a náboženské vojny prispeli k značnému vyľudne-

niu územia, pričom sa menilo aj náboženstvo tunajších zemepánov na kalvínske a spätne na katolícke. Počas novej kolonizácie spustošených území prichádzali do oblasti okolo Nových Zámkov najmä Slováci, ale aj Moravia a Nemci. Súčasná („matrjožkovitá“) sídelná štruktúra sa tu teda vytvorila v zásade v polovici 18. storočia a odvtedy sa veľmi nemenila. Po vzniku Československej republiky tu bolo vytvorených niekoľko nových kolónií slovenských osadníkov zo severu Slovenska, ktorí po príchode horthyovského mocenského aparátu v roku 1938 buď odišli, alebo boli vyhnaní. Po opätovnom konštituovaní Československa v roku 1945 sa väčšina z nich vrátila a slovenský etnický charakter mikroregiónu sa ešte viac posilnil. K tomu prispelo aj to, že tisíce Maďarov bolo vysídlených do Maďarska práve z obcí na etnickom pomedzí. Napriek celkovej stabilite a aj pomerne slušnej ekonomickej a sociálnej situácii v regióne (v porovnaní s inými regiónmi) tu Slováci akoby stále hľadali akúsi ochranu pred pomyselným nebezpečenstvom a volia silných politikov (Mečiar, Fico), o ktorých sa domnievajú, že im túto ochranu dokážu zabezpečiť.

Na potvrdenie tejto tézy sa pozeráme na ďalšie dve obce, ktoré ležia síce južnejšie od doteraz skúmaného mikroregiónu, ale ich slovenský charakter sa vytvoril v rovnakom čase – po vyhnaní Turkov koncom 17. a začiatkom 18. storočia. Ide o obce Dulovce v Komárňanskom a Kuraľany v Levickom okrese. Obe sídla sú obklopené obcami s prevahou maďarského obyvateľstva, čiže z tohto pohľadu sú skutočnými enklávami. Podiel obyvateľstva maďarskej národnosti tvorí v oboch obciach len 3 %, preto budeme na ne nahliadať ako na čisto slovenské obce. Ako vidíme z tabuľky 8, volebné správanie ich obyvateľov je takmer identické s volebným správaním zhluku slovenských obcí na sever od Nových Zámkov.

Tabuľka 8. Volebné správanie dvoch slovenských enkláv v okresoch Komárno (KN) a Levice (LV).

1994		HZDS	SNS	ZRS	SPOLU %
	Dulovce (KN)	58.0	6.0	8.3	72.3
	Kuraľany (LV)	43.8	8.7	4.7	57.2
	Slovensko (Slováci)	38.9	6.0	7.0	51.9
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	
	Dulovce	44.1	13.0	7.7	64.8
	Kuraľany	47.6	10.7	3.2	61.5
	Slovensko (Slováci)	29.8	10.0	4.6	44.4
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER	
	Dulovce	37.9	12.3	14.8	65.0
	Kuraľany	31.6	8.2	13.0	52.8*
	Slovensko (Slováci)	22.0	7.9	15.1	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Dulovce	13.6	16.7	39.4	69.7
	Kuraľany	23.9	15.5	32.0	71.4
	Slovensko (Slováci)	10.0	13.3	33.00	56.3
2009		Ivan Gašparovič			
	Dulovce	-	-	-	77.7
	Kuraľany	-	-	-	77.0
	Slovensko (Slováci)	-	-	-	61.5

*Novozaložená strana HZD Ivana Gašparoviča a KSS získali spolu ďalších 10 % hlasov.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora.

V ďalšom sa pozrieme na to, podľa akých vzorcov volia Slováci v ďalšej kategórii slovenských enkláv na južnom Slovensku, a to v obciach, ktoré vznikli „kolonizáciou“ buď po prvej, alebo po druhej svetovej vojne. Vybrali sme tri obce. Jedna z nich – Šrobárová – sa nachádza v Komárňanskom okrese. Bola vytvorená v roku 1921 na znárodnenom majetku Baranyaiovcov a Pálffyovcov v katastri obcí Marcelová a Modrany. Rodiny, ktoré sa sem prisťahovali, pochádzali zo severných oblastí Slovenska, najmä z Kysúc a Oravy. Šrobárová si zachovala čistý slovenský ráz, podiel obyvateľov maďarskej národnosti je zanedbateľný (4 %). Obec Macov sa nachádza v hornej časti Žitného ostrova, v okrese Dunajská Streda. Bola vytvorená v roku 1924 na majetkoch vyčlenených z katastrov obcí Blatná na Ostrove a Rohovce. Väčšina nových obyvateľov boli Moravania a Česi. V súčasnosti je Macov malá dedinka, s nadpolovičným zastúpením obyvateľov maďarskej národnosti. Tretia skúmaná obec je Most pri Bratislave.

Pred druhou svetovou vojnou bol Most jednou z prstenca nemeckých obcí obklopujúcej Bratislavu z východu. Po vojne bola väčšina nemecky hovoriaceho obyvateľstva vystahovaná. Obec bola znovu osídlená slovenskými obyvateľmi z regiónu Hornej Nitry, Rajca a Oravy. Obec má úplne slovenský ráz, s minimálnym (3 %) zastúpením Maďarov. V prípade Šrobárovej a Mosta pri Bratislave sme nezohľadnili prítomnosť malého počtu voličov SMK, v prípade Macova sme volebné výsledky skúmaných strán upravili koeficientom zastúpenia obyvateľov slovenskej národnosti.

Tabuľka 9. Volebné správanie Slovákov, ktorí sa na južné Slovensko prisťahovali v ostatných desaťročiach

1994		HZDS	SNS	ZRS	SPOLU %
	Šrobárová	57.3	18.9	1.2	77.4
	Macov	29.4	2.2	2.2	33.8
	Most pri Bratislave	48.0	10.0	4.5	62.5
	Slovensko (Slováci)	38.9	6.0	7.0	51.9
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	
	Šrobárová	59.6	14.0	1.7	75.3
	Macov	27.6	0.0	2.3	29.9
	Most pri Bratislave	28.5	11.9	2.3	42.7
	Slovensko (Slováci)	29.8	10.0	4.6	44.4
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER	
	Šrobárová	41.0	11.9	16.1	69.0
	Macov	28.5	0.0	4.4	32.9
	Most pri Bratislave	23.9	7.6	14.0	45.5
	Slovensko (Slováci)	22.0	7.9	15.1	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Šrobárová	21.2	32.0	25.6	78.8
	Macov	4.6	4.6	34.5	43.7
	Most pri Bratislave	10.6	17.2	25.2	53.0
	Slovensko (Slováci)	10.0	13.3	33.00	56.3
2009		Ivan Gašparovič			
	Šrobárová	-	-	-	72.6
	Macov	-	-	-	48.8
	Most pri Bratislave	-	-	-	50.6
	Slovensko (Slováci)	-	-	-	61.5

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty

Porovnávanie týchto troch obcí nám poskytuje snáď doteraz najzaujímavejšie poznatky. Čisto slovenská obec Šrobárová, vzniknutá kolonizáciou pred deväťdesiatimi rokmi, izolovaná v rurálnom prostredí v kruhu maďarských obcí, pomerne ďaleko od Bratislavy a iných veľkých miest, si neochvejne udržiava svoje primárne vytvorené vzorce volebného správania. Podpora národno-sociálnych (národno-populistických) politických zoskupení je tu pevne zakorenená, bez ohľadu na celospoločenské pohyby. Dokonca aj v roku 1998, keď Slovensko prešlo malou „revolúciou“ a odvrátilo sa od mečiarizmu, tu (podobne ako v celom páse slovenských obcí od Nitry po Nové Zámky) ostala podpora HZDS a SNS zachovaná.

Macov v priebehu desaťročí zmenil svoj ráz z česko-moravsko-slovenskej obce na zmiešanú slovensko-česko-maďarskú obec. V podstate je to malá osada, kde Maďari a Slováci naozaj žijú aj fyzicky vedľa seba. Macov je obklopený maďarskými obcami, v rurálnom prostredí, ale relatívne blízko Bratislavy. Všetky tieto faktory zrejme prispievajú k tomu, že podpora nacionálno-populistického bloku je tu nižšia ako v prípade Šrobárovej. Napriek tomu však sledujeme, že v ostatných desiatich rokoch táto podpora pomaly, ale iste rastie a v súčasnosti dosahuje už takmer 50 %.

Tretí model predstavuje Most pri Bratislave, ktorý bol osídlený Slovákmi len po druhej svetovej vojne. Most je obklopený maďarskými obcami len z východu, na západe priamo susedí s Bratislavou. Blízkosť hlavného mesta má zrejme silný vplyv aj na volebné správanie jeho obyvateľov. Vidno tu mierne opačný trend ako v prípade Macova. V prvých voľbách tu podpora národno-populistického bloku tiež značne prevyšovala celoslovenský priemer. Od roku 1998 sa začína od priemeru vzďaľovať smerom k nižším číslam. Deje sa to napriek tomu, že Most bol tou obcou, kde sa v kampani prezidentských volieb 2009 prvýkrát objavili (zrejme nie náhodou) letáky obviňujúce Ivetu Radičovú z podpory maďarskej autonómie.

Poslednou dvojicou obcí v západoslovenskom regióne, na ktorú sa zameriame, je Starý Tekov a Nový Tekov v Levickom okrese. Starý Tekov je čisto slovenská obec. Nový Tekov (po maďarsky Újbars) mal pred vojnou zmiešané slovensko-maďarské obyvateľstvo, s prevahou Maďarov. Hranica určená pri Viedenskej arbitráži v novembri 1938 tu na krátkom úseku prechádzala korytom Hrona, ktorý obe obce oddeľoval. Starý Tekov ostal na slovenskej, východnej strane, Nový Tekov pripadol Maďarsku. Po vojne, keď sa Nový Tekov vrátil Československu, stal sa jednou z obcí, ktorá bola najviac dotknutá výmenou obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskou republikou. Značná časť maďarsky hovoriaceho obyvateľstva bola vysídlená do Maďarska a na ich miesto prišli

Slováci z Dolnej zeme. Z väčšiny maďarskej obce sa teda Nový Tekov stal väčšinou slovenskou obcou, s pomerne veľkým zastúpením „presídlencov“ z Maďarska. (Podiel Slovákov podľa sčítania v roku 2001 tvoril 85 %.)

Pozrime sa teraz, aké boli vzorce volebného správania slovenských obyvateľov týchto obcí v doterajších slovenských parlamentných voľbách a v prezidentských voľbách 2009.

Tabuľka 10. Volebné správanie Slovákov v dvoch susedných obciach na etnickom rozhraní.

1994		HZDS	SNS	ZRS	SPOLU %
	Starý Tekov	54.6	9.1	5.3	69.0
	Nový Tekov	35.8	6.0	9.3	51.1
	Slovensko (Slováci)	38.9	6.0	7.0	51.9
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	
	Starý Tekov	45.4	18.3	2.0	65.7
	Nový Tekov	30.4	6.4	4.9	41.7
	Slovensko (Slováci)	29.8	10.0	4.6	44.4
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER	
	Starý Tekov	34.4	10.8	18.3	63.5
	Nový Tekov	18.4	3.9	18.1	40.4
	Slovensko (Slováci)	22.0	7.9	15.1	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Starý Tekov	23.0	15.2	29.8	68.0
	Nový Tekov	7.0	9.5	34.5	51.0
	Slovensko (Slováci)	10.0	13.3	33.00	56.3
2009		Ivan Gašparovič			
	Starý Tekov				76.3
	Nový Tekov				64.7
	Slovensko (Slováci)				61.5

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty.

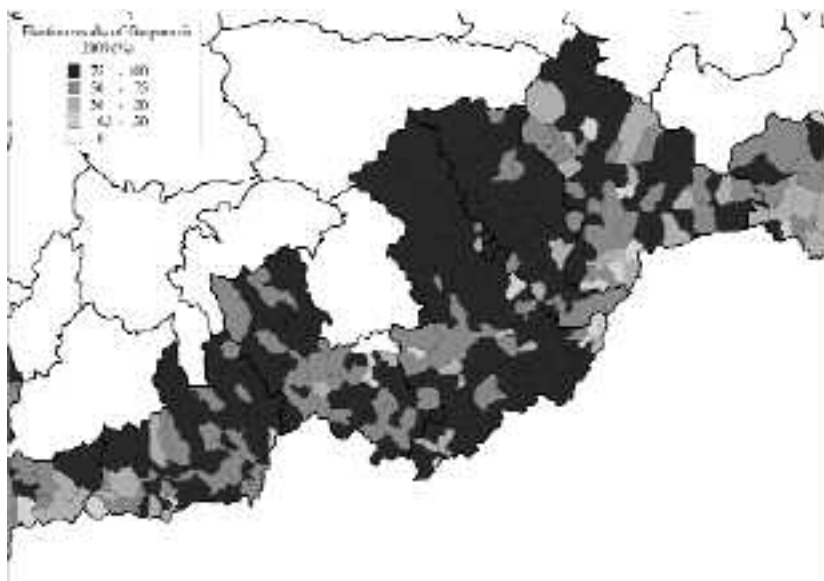
Zisťujeme, že vzorce volebného správania Slovákov v dvoch susedných obciach na etnickej hranici sú značne rozdielne. Čisto slovenská obec, v bezprostrednej blízkosti národnostne zmiešaného územia výrazne preferuje strany národno-sociálneho (národno-populistického) bloku. Susedná, zmiešaná obec s veľkým podielom Slovákov z Maďarska (či ich potomkov), je naklonená národno-populistickým stranám menej. I tu však pozorujeme postupný nárast podpory týchto strán. Ak však porovnáme vzájomný pomer podpory HZDS, SNS a SMER-u v oboch obciach, môžeme vysloviť nasledovnú

hypotézu. V Novom Tekove je nárast spôsobený skôr príklonom k sociálnej rétorike protagonistov národno-populistického bloku (popularita SMER-u a Ivana Gašparoviča), kým v Starom Tekove má stále značný vplyv nacionálno-populistická rétorika, čo je zrejme z faktu nadpriemernej podpory SNS a HZDS.

MIKROREĽIONÁLNE VZORCE VOLEBNÉHO SPRÁVANIA SLOVÁKOV V STREDNEJ A VÝCHODNEJ ČASTI JUŽNÉHO SLOVENSKA.

Pri pohľade na mapku znázorňujúcu úspešnosť Ivana Gašparoviča pri prezidentských voľbách 2009 medzi Slovákami v národnostne zmiešaných okresoch Novohradu a Gemera (Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava) je nápadný zreteľný rozdiel v porovnaní s väčšinou okresov v pásme od Bratislavy po Štúrovo. Dá sa konštatovať, že okrem miest (Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Tornaľa, Rožňava) a niekoľkých obcí s dominantnou prevahou maďarského (avšak nerómskeho) obyvateľstva, úradujúci prezident vysoko zvíťazil nad vyzývateľkou.

Mapka 11. Úspešnosť Ivana Gašparoviča v druhom kole prezidentských volieb 2009 medzi nemaďarskými voličmi v Novohrade a Gemeri (stredná časť južného Slovenska)

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora. Grafika: Tamás Hardi.

Pri preratúvaní hlasov podľa koeficienta národnosti zisťujeme, že v mnohých obciach podpora Ivana Gašparoviča medzi Nemaďarmi vysoko prekračuje 100 %, niekedy aj 200 %. (Vychádzame z predpokladu, že väčšina Maďarov hlasovala za Ivetu Radičovú.) Ako je to možné? Tento jav pozorujeme tam, kde je veľké zastúpenie obyvateľov patriacich k rómskemu etniku, z ktorých len časť sa hlási k rómskej národnosti. Národnosťou sa títo Rómovia prispôbujú dominantnej jazykovej komunite v mikroregióne – v južnej časti Gemera sa hlásia väčšinou k maďarskej národnosti, v severnej k národnosti slovenskej. Musíme konštatovať, že v Gemi i na Zemplíne zrejme značná časť Rómov hlasovala za Ivana Gašparoviča, bez ohľadu na to k akej národnosti sa formálne hlásia. Zdokumentujeme to na príklade štyroch obcí, v ktorých oficiálne zastúpenie obyvateľov rómskej národnosti podľa sčítania obyvateľov v roku 2001 nepresahuje 6 až 8 %, ich reálny podiel na miestnej populácii je však omnoho vyšší. Dve z týchto obcí – Sútor a Rimavská Seč, sa nachádzajú v južnej časti okresu Rimavská Sobota, tretia – Rapovce, leží v okrese Lučenec a Draňov neďaleko Veľkých Kapušian (od roku 1996 okres Michalovce).

Tabuľka 11. Výsledky prezidentských volieb 2009 v obciach s veľkým reálnym podielom Rómov, agregované údaje

Obec	Slováci %	Maďari %	Rómovia %	Gašparovič	Radičová	G/S*
Rapovce	46	44	6	58.4	41.6	127
Rimavská Seč	5	88	6	6.5	93.5	130
Sútor	24	57	19	95.3	4.7	390
Drahňov	33	58	8	50.5	49.5	153

*Imaginárny volebný výsledok Ivana Gašparoviča prerátaný na etnických Slovákov

Zdroj: Štatistický úrad SR

Vidíme tu teda doteraz neznámy úkaz: v troch zo skúmaných obcí majú obyvatelia maďarskej národnosti väčšinu, a predsa v nich pomerne jasne vyhral Ivan Gašparovič. V prípade obce Sútor sa jedná dokonca o totálne víťazstvo. (V prvom kole získal úradujúci prezident plných 100 % hlasov). Tu musíme poznamenať, že Sútor je takmer úplne rómska dedina (bez ohľadu na formálne národnostné zloženie) a nezamestnanosť v nej dlhodobo dosahuje vyše 70 %. Vo štvrtjej obci – v Rimavskej Seči – Ivan Gašparovič tiež získal určité menšie percento hlasov od maďarských Rómov. Celkový vzorec volebného správania v obci sa však v ničom nelíši od volebného správania obyvateľov bežnej obce s prevahou maďarského obyvateľstva na západnom Slovensku.³⁰ Vysvetlenie môže byť v tom, že viacej integrovaní Rómovia, navyše bližšie k regionálnemu centru, preberajú volebné vzorce od dominantnej jazykovej komunity. Rómovia žijúci viacej na okraji, menej integrovaní, či žijúci v čisto rómskych osadách (ako napríklad Sútor) sú ľahšie ovplyvniteľní sociálno-populistickou rétorikou, prípadne rôznymi motivačnými benefitmi. Alternatívne vysvetlenie úspechu Ivana Gašparoviča vo väčšinovo maďarských obciach s výrazným podielom rómskeho obyvateľstva by bolo v tom, že aj časť „čistých“ Maďarov by hlasovala za úradujúceho prezidenta buď kvôli jeho sociálnej rétorike, alebo kvôli jasnému vyhraneniu sa voči Rómom zo strany niektorých jeho podporovateľov. Toto vysvetlenie však považujeme za málo pravdepodobné. Rovnako ako možnosť, žeby zaňho hlasovali etnickí Maďari kvôli jeho „sociálnemu cíteniu“ z dôvodu, že región, v ktorom žijú, patrí medzi najzaostalejšie územia celého štátu. Táto verzia sa nám tiež nezdá pravdepodobná. Vyvracia ju fakt, že napriek tomu, že Maďari z celkovej populácie okresu tvoria len približne 40 %, Iveta Radičová tu vyhrala s výrazným náskokom. Za Ivana Gašparoviča teda museli hlasovať Rómovia, čo je samo osebe paradoxné. Medzi hlavných podporovateľov úradujúceho prezidenta

patrila Slovenská národná strana, ktorá je dlhodobo známa svojimi xenofóbnymi vyhláseniami. Aj z tohto príkladu je zrejmé, že vzorce volebného správania na západnom Slovensku a strednom a východnom Slovensku sa v niektorých ohľadoch dosť výrazne líšia. Týka sa to aj južných častí zmienených území.

Aby sme lepšie pochopili vzorce volebného správania v obciach s relatívne veľkým podielom rómskeho obyvateľstva, nahliadnime do tabuľky zobrazujúcej výsledky nami doteraz skúmaných politických strán, ako aj strán rómskej a maďarskej menšiny. Na rozdiel od predchádzajúcich tabuliek, údaje uvádzame v agregovanej podobe, neprerátané na nemaďarských voličov. Vzhľadom na komplikovanú a meniacu sa etnickú štruktúru by prerátávanie neposkytovalo celkom smerodajné hodnoty. Už z porovnania etnického zloženia obcí podľa sčítaní obyvateľov v roku 1991 a 2001 vyplýva, že zmeny deklarovanej národnostnej identity sú tu dosť bežným javom. V obci Sútor napríklad podiel 89 % obyvateľov maďarskej národnosti z roku 1991 klesol na 57 %, takisto značne klesol podiel obyvateľov maďarskej národnosti v obci Rapovce. V prípade Sútora sa rovnako zvýšil podiel národnosti slovenskej a rómskej, v Rapovciach prírastok zaznamenala predovšetkým národnosť slovenská.

Tabuľka 12. Parlamentné voľby v niektorých obciach Novohradu a Gemera 1994 – 2006.

		HZDS	SNS	ZRS+KSS	SPOLU %	ROI	SMK	Podiel Maďarov %*
1994	Rapovce	7.3	9.0	16.1	32.4	3.9	36.4	55
	Sútor	7.3	0.0	26.3	33.6	11.7	34.3	89
	Rimavská Seč	1.3	0.0	2.5	3.8	0.4	86.6	90
	Drahnňov	9.3	0.4	6.6	16.3	7.7	47.4	50
	Slovensko	35.0	5.4	10.1	50.5	0.7	10.2	
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS				
	Rapovce	7.5	7.1	6.7	21.3	-	31.9	55
	Sútor	25.0	1.2	25.6	50.8	-	12.5	89
	Rimavská Seč	5.1	0.2	1.6	6.9	-	82.6	90
	Drahnňov	20.0	0.6	3.4	24.0	-	55.1	50
	Slovensko	27.0	9.1	4.1	40.1	-	9.1	
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER		ROMA+ROI		
	Rapovce	1.9	18.7	6.8	27.5	3.6	46.0	44
	Sútor	3.8**	1.9	8.9	14.6	9.0	5.8	57
	Rimavská Seč	0.3	0.2	7.1	7.6	4.4	79.0	88
	Drahnňov	10.5	0.3	8.9	19.7	21.8	40.1	58
	Slovensko	19.5	7.0	13.5	45.0	0.5	11.2	9.7
2006		HZDS	SNS	SMER				
	Rapovce	3.9	10.1	15.3	29.3	-	52.4	44
	Sútor	0.0**	0.0	3.1	3.1	-	3.1	57
	Rimavská Seč	0.9***	0.7	2.4	4.0	-	85.0	88
	Drahnňov	14.6	0.0	11.2	25.8	-	37.4	58
	Slovensko	8.79	11.73	29.14	49.66	-		9.7

* Podľa sčítania obyvateľov v roku 1991 (pre údaje z rokov 1994 a 1998) a podľa sčítania z roku 2001 (pre údaje z rokov 2002 a 2006).

** HZD získala v obci 69.2 %, v roku 2006 až 91.2 % hlasov!

*** HZD 4.5 %

Zdroj: Štatistický úrad SR.

Z tabuľky ešte zreteľnejšie vidno rozdiel medzi volebným správaním (a hodnotovými orientáciami) Rómov v integrovanom a segregovanom prostredí. Obyvatelia čisto rómskej obce (Sútor) menia nielen vzorce volebného správania, ale aj deklarovанú národnosť. Ďalším potvrdením tohto javu sú aj voľby do orgánov samosprávnych krajov v novembri 2009. Vo voľbách predsedu samosprávneho kraja v Sútori vyhral v prvom kole úplne suverénne kandidát HZD. To je vo svetle úspechu kandidáta tejto strany v prezidentských voľbách pochopiteľné. Menej pochopiteľným sa môže zdať, že Rómovia podporili kandidáta, ktorého podporovala aj SNS. Aj tomu sa dá porozumieť, keď si uvedomíme, že kandidát HZD je krajským predse-

dom strany, podpredsedom samosprávneho kraja, a navyše pochádza z daného mikroregiónu. Už menej je však pochopiteľné, že v druhom kole tých istých volieb v obci rovnako suverénne vyhral kandidát SDKÚ, a to nad kandidátom SMER-u. Rómom nevadilo, že politika a hodnotová orientácia SDKÚ je v ostrom protiklade nielen s HZD, ale aj s líniou reprezentovanou prezidentom štátu. Svoju úlohu tu zohral zrejme fakt, že kandidáta SMER-u podporovalo HZDS. Táto skutočnosť zrejme funkcionárom HZD, ktorí dávali rómskym občanom volebné rady, prekážala viac, ako podpora kandidáta SDKÚ.

Integrovaní Rómovia (Rimavská Seč) volebné správanie až tak zásadne nemenia, rovnako ostávajú „verní“ svojej pôvodne zvolenej národnosti. Dalo by sa dokonca povedať, že volia na základe relatívne stabilnej hodnotovej orientácie. V prvom kole volieb do orgánov samosprávnych krajov dostal z kandidátov na predsedu síce najviac hlasov tiež hore uvádzaný kandidát HZD, to však vyplývalo zrejme z jeho regionálnej zakotvenosti. Hlasov však dostal aj tak podstatne menej, ako najúspešnejšia kandidátka na poslanca samosprávneho kraja, regionálna politička SMK. (Vzájomný pomer ich hlasov bol 162:249 v absolútnych číslach.) Druhé kolo volieb však už obyvatelia obce – pri absencii regionálne silného kandidáta HZD, ako aj kandidáta SMK – v podstate odignorovali. Pri účasti necelých 10 % oprávnených voličov síce vyhral kandidát SMER-u, ale v zásade sa dá tvrdiť, že stabilní voliči SMK si nevzali za srdce odporúčanie regionálnych štruktúr SMK, aby hlasovali za kandidáta SMER-u. Vo viacerých prevažne maďarských obciach došlo práve k opačnému efektu: napriek odporúčaniam SMK hlasovali voliči za kandidáta SDKÚ.

Zaujímavé je aj to, že rómske strany kandidujúce vo voľbách 1994 a 2002 u integrovaných Rómov v Seči veľký úspech nemali, na rozdiel od menej integrovaných a sociálne slabších Rómov v Sútore a Drahňove. Osobitne sa treba pristaviť pri pravidelne vysokom volebnom zisku Slovenskej národnej strany v zmiešanej slovensko-maďarsko-rómskej obci Rapovce v lučenskom okrese. Zisk takmer 19 % pre národné strany vo voľbách 2002 v prepočítaní na voličov slovenskej národnosti predstavuje vyše 35 %, čo je znakom vysokej frustrácie a dôkazom, že novo prisťahované slovenské obyvateľstvo sa tu stále cíti v akomsi latentnom ohrození.

Preskúmajme teraz, či nájdeme podobnosť medzi volebným správaním Slovákov v obciach vzniknutých kolonizáciou po 1. a 2. svetovej vojne v západnej a východnej časti južného Slovenska. Na porovnanie sme vybrali tri obce zo stredného Slovenska: Šiatorskú Bukovinku a Ratku v lučenskom a Bottovo v rimavskosobotskom okrese. Do osád, z ktorých neskôr vznikli

prvé dve obce, sa v dvadsiatych rokoch 20. storočia prisťahovali Slováci spod Poľany, Bottovo bolo kolonizované Čechmi, Moravanmi a Slovákmi. Všetky tri obce možno považovať za čisto slovenské usadlosti, obklopené väčšinou maďarskými obcami.

Tabuľka 13. Volebné správanie v slovenských enklávach v Novohrade a Gemeri.

1994		HZDS	SNS	ZRS	SPOLU %
	Šiatorská Bukovinka	49.4	8.7	23.6	81.7
	Ratka	69.8	10.8	7.3	87.9
	Bottovo	51.9	4.4	5.9	67.8
	Slovensko (Slováci)	38.9	6.0	7.0	51.9
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	
	Šiatorská Bukovinka	28.5	11.5	37.7	77.7
	Ratka	53.9	24.5	5.3	83.7
	Bottovo	44.9	2.2	5.1	52.2
	Slovensko (Slováci)	29.8	10.0	4.6	44.4
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER	
	Šiatorská Bukovinka	33.5	17.4	10.4	61.3
	Ratka	23.1	16.1	32.7	71.9
	Bottovo	25.2	3.4	8.2	36.8
	Slovensko (Slováci)	22.0	7.9	15.1	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Šiatorská Bukovinka	8.2	21.7	42.9	72.8
	Ratka	40.3	17.5	25.6	83.4
	Bottovo	12.1	11.2	41.4	64.7
	Slovensko (Slováci)	10.0	13.3	33.00	56.3
2009		Ivan Gašparovič			
	Šiatorská Bukovinka	-	-	-	85.9
	Ratka	-	-	-	88.0
	Bottovo	-	-	-	71.3
	Slovensko (Slováci)	-	-	-	61.5

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora

Pri analýze volebných výsledkov v uvedených troch obciach si môžeme všimnúť niekoľko zaujímavých skutočností. Bottovo, ktorého pôvodní obyvatelia z dvadsiatych rokov minulého storočia boli najmä Moravania a Česi, vykazuje síce stabilne vysoké zisky národno-populistických strán, tieto zisky sú však zreteľne nižšie, ako v prípade druhých dvoch obcí, ktorých

pôvodní obyvatelia sú Slováci. (Vidíme tu určitú paralelu s obcou Macov na Žitnom ostrove, ktorej pôvodní obyvatelia boli tiež najmä Moravania a Česi.) Takisto je viditeľné, že podpora SNS (prípadne PSNS) je v Bottove vždy nižšia, ako v Ratke a Šiatorskej Bukovinke, kde je vysoko nadpriemerná.

Všetky slovenské enklávy blízko hraníc, obklopené väčšinou maďarskými obcami sú silnými baštami národno-populistického bloku. Príklonnosť k jednotlivým stranám v rámci bloku pritom môže byť výsledkom súhry rôznych okolností. Výrazný úspech Združenia robotníkov Slovenska (ZRS) v Šiatorskej Bukovinke vo voľbách 1994 a 1998 súvisí s tým, že práve z tejto obce pochádza líder strany Ján Lupták. Takisto si môžeme všimnúť pomerne výrazný úspech z celoslovenského pohľadu marginálnej strany HZD (Hnutie za demokraciu) Ivana Gašparoviča v tomto mikroregióne. V tabuľke stranu síce neuvádzame, ale poznamenávame, že v roku 2002 získala v neďalekom Poltári, odkiaľ prezident pochádza, vyše 42 % hlasov. (Paradoxne, o štyri roky neskôr tu získala už len niečo cez 4 %, pričom takmer všetkých jej voličov pohltil SMER Roberta Fica.)

HZD získala v roku 2002 aj v Bottove rekordných 17 %. Vôbec možno konštatovať, že voľby roku 2002 v Bottove ukazujú obraz absolútneho zmätku vo volebnom správaní obyvateľov obce, čo v prípade malých obcí nie je obvyklé. Podľa tabuľky získal národno-populistický blok v Bottove len 36,8 % hlasov, treba však pripomenúť už zmienенých 17 % hlasov HZD, ako aj takmer 12 % hlasov KSS, čo už je spolu približne 65 % hlasov. Liberálne sa deklarujúca strana ANO získala v tejto malej obci 19 % hlasov, kým tri etablované tradičné strany SDKÚ, KDH a SDL dokopy len 9 %. Dá sa povedať, že voľby v roku 2006 znamenali návrat obce do normálnych kolají so 65 % hlasov pre strany národno-populistického bloku.

Teraz sa pozrime na ďalšie tri obce ešte viacej na východ. Všetky obce sú čisto slovenské a po Viedenskej arbitráži roku 1938 boli pričlenené k Maďarsku. Pača leží neďaleko Rožňavy, na etnickom pomedzí. Trstené pri Hornáde ležia na juh od Košíc, pri štátnej hranici s Maďarskom. Zároveň leží aj na etnickom pomedzí, pretože na západ od obce sa končí súvislý pás územia so značným zastúpením obyvateľov maďarskej národnosti, ktorý pokračuje až pri Slovenskom Novom Meste o 50 kilometrov ďalej na východ. Trstené pri Hornáde patrí do skupiny asi 30 väčšinou slovenských obcí okolo Košíc, ktoré boli spolu s mestom po Viedenskej arbitráži pričlenené k Maďarsku. Do ďalšej skupiny asi 30 slovenských obcí, ktoré postihol podobný osud, patria Lekárovce. Tie však neboli pričlenené k Maďarsku po Viedenskej arbitráži v novembri 1938, ale až po vzniku slovenského

štátu v marci 1939 a obsadení Podkarpatskej Rusi Maďarskom. Východná hranica slovenského štátu a novo nadobudnutých maďarských území bola pritom posunutá oproti súčasnej východnej hranici Slovenskej republiky o 5 až 25 kilometrov na západ.³¹

Tabuľka 14. Volebné správanie Slovákov v obciach na etnickom pomedzí na východnom Slovensku.

1994		HZDS	SNS	ZRS	SPOLU %
	Pača	37.0	4.7	7.0	48.7
	Trstené pri Hornáde	27.0	4.5	15.1	46.6
	Lekárovice	53.2	2.9	8.4	64.5
	Slovensko (Slováci)	38.9	6.0	7.0	51.9
1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	
	Pača	40.1	9.4	4.9	54.4
	Trstené pri Hornáde	18.1	5.4	3.6	27.1
	Lekárovice	44.2	11.6	6.5	62.3
	Slovensko (Slováci)	29.8	10.0	4.6	44.4
2002		HZDS	SNS+PSNS	SMER	
	Pača	23.1	6.1	19.4	48.6
	Trstené pri Hornáde	13.0	7.2	18.1	38.3
	Lekárovice	34.2	8.3	25.2	67.7
	Slovensko (Slováci)	22.0	7.9	15.1	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Pača	11.5	18.9	34.0	64.4
	Trstené pri Hornáde	9.5	13.0	36.2	58.7
	Lekárovice	16.0	15.3	51.3	82.6
	Slovensko (Slováci)	10.0	13.3	33.00	56.3
2009		Ivan Gašparovič			
	Pača	-	-	-	74.9
	Trstené pri Hornáde	-	-	-	64.9
	Lekárovice	-	-	-	86.2
	Slovensko (Slováci)	-	-	-	61.5

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora.

Z tabuľky 14 možno vyčítať niekoľko zistení. Rovnako ako blízkosť Bratislavy vplýva na volebné správanie obyvateľov bezprostredného okolia, rovnaký jav možno pozorovať aj v obciach košickej aglomerácie. V Trstenej pri Hornáde vykazujú nami skúmané strany stabilne nižšie zisky ako v ostatných dvoch obciach, i keď počnúc rokom 2006 výsledky týchto strán v obci už

dosahujú úroveň ich celoštátnych ziskov. Príznačné je aj to, že v roku 2002 v tabuľke neuvádzaná Strana občianskeho porozumenia (SOP) neskoršieho prezidenta Rudolfa Schustera, vtedajšieho primátora Košíc, získala v Trstenej 31,5 % hlasov. V ostatných dvoch obciach už čaro Rudolfa Schustera až také silné nebolo, i keď aj tam získal 6,5, resp. 11,6 % hlasov.

Pozoruhodný je aj celkový nárast vplyvu Slovenskej národnej strany, z čoho sa dá usudzovať, že nacionálna stránka populizmu aj na východe nadobúda väčší vplyv, napriek dominancii vplyvu sociálne orientovanej rétoriky. (K tomu je potrebné poznamenať, že KSS získala vo voľbách 2002 v skúmaných obciach 7 až 9 % hlasov.) Výsledky SNS sú pozoruhodné nielen v porovnaní s celoslovenskými ziskami tejto strany, ale predovšetkým s jej tradične nižšími ziskami na regionálnej úrovni vo východoslovenských okresoch. Porovnávaním výsledkov všetkých – i v tabuľke neuvádzaných – strán možno vysloviť predpoklad, že nárast podpory SNS pramení v rezervovári časti bývalých voličov HZDS a KDĽ, kým SMER-u sa postupne darí integrovať značnú časť bývalých voličov všetkých ľavicových strán – SĽĽ, KSS, SOP, ako aj druhú časť bývalých voličov HZDS.

Z tabuľky je zrejmé, že obec Lekárovce (okres Sobrance) sa volebným správaním do určitej miery líši od oboch ostatných obcí. V ďalšom budeme preto venovať osobitnú pozornosť celému okresu Sobrance, v ktorého južnom cípe Lekárovce ležia. Zisťujeme, že volebné správanie obyvateľov celého okresu je v rámci celého Košického kraja úplne osobitné. Ukážeme si to najprv na príklade doterajších prezidentských volieb.

Tabuľka 15. Výsledky kandidátov národného bloku v prezidentských voľbách 1999 – 2009, okres Sobrance (%)

Rok volieb, kolo volieb	Okres	Kraj	SR
	Vladimír Mečiar		
1999, 1. kolo	50.9	24.2	37.2
1999, 2. kolo	56.8	27.3	42.8
2004, 1. kolo	45.0	28.3	32.7
2004, 2. kolo	58.3	36.4	40.1
Ivan Gašparovič			
2009, 1. kolo	64.0	42.3	46.7
2009, 2. kolo	81.8	50.7	55.5

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Tabuľka 15 potvrdzuje náš predpoklad, že vzorce volebného správania okresu Sobrance ako celku sú celkom špecifické. V prezidentských voľbách

1999 a 2004 sa síce Vladimír Mečiar vždy dostal do druhého kola, ale v zásade oproti vlastným očakávaniam na celoštátnej úrovni vo všetkých štyroch kolách prepadol. Úplne prepadol v Košickom kraji, kde ho v roku 1999 na hlavu porazil protikandidát Rudolf Schuster, vtedajší primátor Košíc. Väčšinu voličov v okrese Sobrance však Schusterova ofenzíva nechala úplne chladnou a jednoznačne sa priklonila na stranu Vladimíra Mečiara. To isté sa zopakovalo aj v roku 2002, keď voliči v okrese Sobrance vytrvali pri radikálnejšom a nacionálnejšom Mečiarovi. Mäkkší populizmus Ivana Gašparoviča, podporovaný SMER-om ich zatiaľ nezaujal. Okres Sobrance sa dokonca v podpore Vladimíra Mečiara umiestnil na druhom mieste v rámci celého Slovenska! Lepší výsledok dosiahol bývalý premiér len v okrese Čadca, najväčšej bašte národno-populistických síl na Slovensku. V roku 2009 už nebolo potrebné vyberať medzi „tvrdším“ a „mäkším“ populizmom, čo sa odrazilo v ešte výraznejšom úspechu Ivana Gašparoviča, ako kedykoľvek predtým. Lepší výsledok ako v okrese Sobrance dosiahol úradujúci prezident už len v okresoch Poltár (t.j. vo svojom rodisku), Medzilaborce, Čadca a Kysucké Nové Mesto.

Pokročme ďalej a porovnajme v okrese Sobrance výsledky prezidentských volieb s výsledkami z parlamentných volieb. Relevantné údaje sme zhrnuli do tabuľky 16.

Tabuľka 16. Výsledky parlamentných volieb v okrese Sobrance, 1998 – 2006, v %.

1998		HZDS	SNS	ZRS+KSS	SPOLU
	Okres Sobrance	39.7	8.0	6.0	53.7
	Slovensko celkom	27.0	9.1	4.1	40.2
2002		HZDS+HZD	SNS+PSNS	SMER+KSS	
	Okres Sobrance	30.6	8.3	27.1	66.0
	Slovensko celkom	22.8	7.0	19.8	45.0
2006		HZDS	SNS	SMER	
	Okres Sobrance	12.3	16.1	42.1	70.5
	Slovensko celkom	8.8	11.7	29.1	49.6

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora.

Vidíme, že mikroregión obcí v územnom obvode okresu Sobrance vykazuje veľmi podobné vzorce volebného správania ako vyššie skúmaný mikroregión na sever od Nových Zámkov. V oboch prípadoch ide o oblasť asi tridsiatich obcí, na etnickom pomedzí, ktoré boli v období 1939 – 1945

pričlenené k Maďarsku. Táto okolnosť ako súčasť kolektívnej pamäte zrejme stále zohráva vo vedomí obyvateľov určitú úlohu. Nemusí byť v určovaní volebného správania jediná, ale je pravdepodobne silno prítomná a je ľahko aktivovateľná nacionálno-populistickými impulzmi zo slovenskej, či maďarskej strany. Je ťažké si predstaviť, aký iný relevantný faktor môže byť príčinou výrazne odlišného volebného správania obyvateľov okresu Sobrance aj v porovnaní s voličmi v ostatných okresoch Košického kraja, ktorý ako celok je poznačený nedostatkom rozvojových impulzov a pomerne nepriaznivou ekonomickou a sociálnou situáciou.

VOLEBNÉ SPRÁVANIE OBYVATEĽOV MIEST NA NÁRODNOSTNE ZMIEŠANOM ÚZEMÍ

Doteraz sme analyzovali volebné správanie Slovákov (Nemaďarov, nevoličov SMK) v obciach. Zistili sme, že volebné správanie Slovákov v týchto obciach sa zásadným spôsobom nelíši od volebného správania Slovákov v sídlach vidieckeho typu všeobecne na Slovensku. V niektorých mikroregiónoch a slovenských enklávach na južnom Slovensku je podpora národno-sociálneho bloku slovenských strán dokonca výrazne vyššia ako celoštátny priemer.

Pozrime sa teraz, aká je situácia v mestách ležiacich na národnostne zmiešanom území. Do tabuľky 17 sme zahrnuli výsledky parlamentných volieb 2006 v 20 mestách na južnom Slovensku. Sústredili sme sa na tie slovenské strany, ktoré získali nad 3 % hlasov, a ktoré sme prezentovali aj z hľadiska hodnotovej orientácie ich voličov v grafoch 1 a 2. V stĺpcoch s označením „občiansky blok“ a „národný blok“ sme uviedli kumulovaný údaj za všetky strany, zúčastnené na voľbách, pričom pri ich zaradení do jednotlivých blokov sme sa rozhodovali na základe ich programov, ich historického vývoja a na základe vyhlásení ich vedúcich predstaviteľov. Do občianskeho (pravícového) bloku sme teda okrem SDKÚ, KDH a SF zaradili aj Misiu 21 – Novú kresťanskú demokraciu (Misia 21), Alianciu nového občana (ANO), Občiansku konzervatívnu stranu (OKS), Prosperitu a slobodu (PS), Agrárnu stranu vidieka (ASV), a stranu NÁDEJ. Do národného (národno-sociálneho, národno-populistického) bloku sme okrem SMER-u, HZDS a SNS zaradili aj Lavicový blok (LB), Stranu občianskej solidarity (S.O.S.), Stranu demokratickej ľavice (SDL), Združenie robotníkov Slovenska (ZRS), Hnutie za demokraciu (HZD), Komunistickú stranu Slovenska (KSS) a Slovenskú ľudovú stranu (SLS). Za základné kritérium pre toto zaradenie

sme zvolili zaradenie na hodnotovej škále podľa grafu 1 a 2 tejto štúdie. Kumulovaný údaj za národno-sociálny blok sme v poslednom stĺpci porovnali s úspešnosťou Ivana Gašparoviča v prezidentských voľbách 2009, ktorý sa jednoznačne deklaroval za kandidáta tohto bloku. Údaje sú uvedené v podobe prepočítanej na nevoličov SMK. S určitou malou chybou môžeme tieto údaje považovať za zrkadlo volebného správania etnických Slovákov v daných mestách.

Tabuľku sme rozdelili na dve časti. Údaje uvedené v hornej časti tabuľky sa vzťahujú na mestá nachádzajúce sa na etnickom pomedzí, s menej ako polovičným zastúpením Maďarov. Údaje v dolnej časti sa vzťahujú na mestá nachádzajúce sa v oblasti kompaktniejšieho osídlenia maďarskej menšiny, s väčšinovým podielom obyvateľov maďarskej národnosti.

Tabuľka 17. Parlamentné voľby 2006 a prezidentské voľby 2009 v mestách na južnom Slovensku (%).

Mesto	SDKÚ	KDH	SF	Obč. Blok	SMER	HZDS	SNS	KSS	Národný Blok	IG* 2009
Mestá na etnickom pomedzí (menej ako 50 % Maďarov)										
Senec	37.7	7.6	6.0	53.5	23.1	7.1	12.2	2.6	46.5	40.0
Galanta	33.0	5.0	4.6	46.8	28.9	7.3	10.2	4.5	53.2	42.8
Šafa	33.2	5.1	4.6	45.5	31.7	7.3	10.9	2.9	54.5	45.4
Nové Zámky	29.3	4.8	5.4	44.8	32.9	7.3	10.3	4.3	55.2	44.1
Hurbanovo	24.6	2.5	3.0	34.1	29.4	9.7	13.6	9.3	65.8	56.1
Levice	28.1	6.0	5.2	44.4	33.5	7.4	9.1	3.7	55.6	52.1
Želiezovce	28.2	3.9	3.3	42.1	34.0	8.2	7.1	4.7	57.8	41.0
Lučenec	25.1	3.1	5.0	37.2	37.1	8.0	9.3	5.0	61.7	57.9
Rimavská Sobota	18.1	2.8	5.8	30.5	37.8	6.0	12.5	5.2	69.5	69.8
Rožňava	31.0	3.4	4.1	44.4	33.6	4.2	10.2	5.6	55.6	46.0
Moldava /Bodvou	23.4	2.4	5.7	43.6	33.3	6.9	8.2	5.0	56.0	39.6
SR (Slováci)	20.8	9.4	3.9	37.0	33.0	10.0	13.3	4.4	63.0	61.5
Mestá na území kompaktného osídlenia maďarskej menšiny (viac ako 60 % Maďarov)										
Šamorín	45.8	5.3	5.8	59.7	23.3	5.8	6.4	2.8	40.3	30.1
Dunajská Streda	35.2	3.3	4.4	48.4	20.2	20.2	4.7	3.6	51.2	34.5
Veľký Meder	30.0	1.8	4.3	41.7	21.5	21.2	6.1	3.9	57.6	35.3
Komárno	33.0	2.9	5.5	45.8	29.0	7.9	11.1	4.1	54.0	45.1
Štúrovo	35.0	3.5	4.6	47.5	24.3	11.7	11.3	2.6	52.1	45.0
Šahy	34.4	4.8	4.4	47.3	26.5	11.5	6.8	4.0	52.3	42.5
Fiľakovo	21.3	1.7	4.1	31.1	35.6	8.3	10.3	6.3	68.7	69.4
Tornaľa	17.5	2.7	2.4	27.1	37.8	5.4	9.4	11.4	72.7	67.0
Veľké Kapušany	23.9	4.4	3.3	36.1	43.8	6.9	6.0	4.9	63.3	52.5
Kráľ. Chlmec	36.0	4.1	4.5	52.3	31.8	5.8	1.5	3.2	47.4	60.8
SR (Slováci)	20.8	9.4	3.9	37.0	33.0	10.0	13.3	4.4	63.0	61.5

*Ivan Gašparovič.

Pozn.: Pokiaľ pri niektorých mestách súčet hodnôt pre občiansky blok a národný blok nie je presne 100 %, je to dôsledok zaokrúhľovania na jedno desatinné miesto v jednotlivých položkách.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty autora.

Pri analyzovaní údajov si ako prvú významnú skutočnosť môžeme všimnúť relatívne výraznú odlišnosť volebného správania Slovákov v dvoch mestách, ktoré sa nachádzajú v sfére vplyvu Bratislavy. V Šamoríne a Senci sú vzorce volebného správania Slovákov veľmi podobné správaniu voličov v Bratislave. Aj v parlamentných voľbách 2006, aj v prezidentských voľbách 2009 tu vyhrali strany, respektíve kandidátka občianskeho (občiansko-konzervatívneho) bloku. Vo všetkých ostatných mestách – a to bez ohľadu na podiel zastúpenia Slovákov a Maďarov v danom meste – však v roku 2006 vyhrali strany národno-sociálneho (populistického) bloku. Niekde toto víťazstvo bolo veľmi tesné, niekde výraznejšie, avšak reálne.

Ďalej si môžeme všimnúť, že podpora národno-sociálneho bloku bola silnejšia v strednej a východnej časti južného Slovenska, ako na západe. Najväčšiu podporu mali strany tohto bloku medzi Slovákami v Novohrade a Gemeri. V Lučenci, Filakove, Rimavskej Sobote, Tornali bola podpora tohto bloku veľmi výrazná, dosahujúca až 60 %. Zároveň možno konštatovať, že podpora v tomto regióne ostala zachovaná aj v prezidentských voľbách 2009. Pre ostatné mestá južného Slovenska je naopak typické, že podpora národného bloku sa od volieb 2006 predsť len znížila. Úspešnosť národno-populistických strán bola v oboch voľbách vo všetkých mestách južného Slovenska – okrem Novohradu a Gemera – nižšia ako celoslovenský priemer. Rozdiel bol výraznejší vo voľbách 2009, čo znamená, že tendencia podpory uvedených strán v týchto mestách klesá.

V Novohrade a Gemeri je podpora národno-sociálneho bloku v priemere vyššia ako v Medzibodroží a Použí (oblasť okolo Kráľovského Chľma a Veľkých Kapušian), kde je sociálna a ekonomická situácia porovnateľne zlá. Predpokladáme, že táto skutočnosť vyplýva z toho, že v Novohrade a Gemeri sa snúbia dva javy: značná časť Rómov, vrátane Rómov „maďarských“ sa zrejme presunula do tábora voličov národno-populistického bloku, a zároveň je tu silnejšie zastúpená tá skupina Slovákov, pre ktorú postoj k národnej otázke je významným faktorom pri volebnom správaní.

K podobným záverom môžeme dôjsť aj pri analýze vnútorného rozvrstvenia hlasov v rámci národno-populistického bloku. Vzájomný pomer hlasov SMER-u a bloku HZDS + SNS sa vychyľuje k strane SMER smerom na východ. Podpora SNS na úplnom východe je veľmi malá. Na západe je celková podpora bloku SMER + HZDS + SNS o niečo nižšia ako na východe, v rámci neho je však relatívny podiel bloku HZDS + SNS vyšší ako na východe. Zaujímavá je stále relatívna silná podpora HZDS v takmer

homogénne maďarskom jazykovom prostredí na Žitnom ostrove. V Dunajskej Stredě a Veľkom Mederí dosiahla podpora strany Vladimíra Mečiara ešte aj v roku 2006 dvojnásobnú hodnotu oproti celoštátnemu výsledku tejto strany, rovnakú ako SMER. Môžeme vysloviť hypotézu, že časť tunajších Slovákov, relatívne izolovaných v maďarsky hovoriacom prostredí (podvedome) volia politikov, od ktorých očakávajú ochranu svojich národných záujmov. Túto ochranu však nevidia vo vulgárno-primitívnom štýle Jána Slotu, lídra SNS, ale skôr v silnej ruke Vladimíra Mečiara, prípadne Roberta Fica.

Ak porovnáme volebné výsledky jednotlivých blokov v mestách a na vidieku na južnom Slovensku, vidíme podobný jav, ako všade inde: v mestách je podpora národno-populistického bloku o niečo nižšia ako na dedinách. Napriek tomu možno konštatovať, že ani tu nie je rozdiel až taký výrazný, ako by sme to mohli očakávať na základe predpokladu, že tam, kde Slováci a Maďari žijú naozaj premiešaní a v ustavičných interakciách, bude aj miera podpory občiansko-pravicových strán podstatne vyššia, ako tam, kde sú od seba izolovaní.

V nasledujúcej tabuľke porovnáme výsledky parlamentných volieb 2006 a prezidentských volieb 2009 v južných okresoch celkovo a v mestských sídlach nachádzajúcich sa na území jednotlivých okresov, všetko premietnuté na nevoličov SMK, resp. na nemaďarských voličov. Údaje pre parlamentné voľby 2006 sme opäť vypočítali tak, ako pri tabuľke 14, čiže sme zohľadnili hlasy všetkých strán kandidujúcich vo voľbách. Rozdelili sme ich na dve skupiny, ktoré sme pracovne nazvali „občiansky blok“ a „národný blok“.

Tabuľka 18. Porovnanie volebného správania na úrovni okresov a v mestách.

Okres / Mesto		Parlamentné voľby 2006 (%)		Prezidentské voľby 2009 (%)		Podiel Maďarov (sčítanie 2001)
		Občiansky blok	Národný blok	Iveta Radičová	Ivan Gašparovič	
Senec		51.2	48.8	57.7	42.3	20.4
	<i>Senec</i>	53.5	46.5	60.0	40.0	22.1
Dunajská Streda		50.3	49.7	68.7	31.3	83.3
	<i>Šamorín</i>	59.7	30.3	59.7	40.3	66.6
	<i>Dunajská Streda</i>	48.4	51.2	65.5	34.5	79.8
	<i>Veľký Meder</i>	41.7	57.6	64.7	35.3	84.6
Galanta		34.7	65.3	42.7	57.3	38.6
	<i>Galanta</i>	46.8	53.2	57.2	42.8	36.8
Šaľa		42.0	58.0	43.9	56.1	35.7
	<i>Šaľa</i>	45.5	54.5	54.6	45.4	17.9
Komárno		38.7	61.3	36.9	43.1	69.1
	<i>Komárno</i>	45.8	54.0	54.9	45.1	60.1

	<i>Hurbanovo</i>	34.1	65.8	43.9	56.1	50.2
Nové Zámky (obvod)		29.0	71.0	34.4	65.6	26.7
	<i>Nové Zámky</i>	44.8	55.2	55.9	44.1	27.5
Štúrovo (obvod)		41.1	58.9	66.1	43.9	78.9
	<i>Štúrovo</i>	47.5	52.1	55.0	45.0	70.5
Levice		36.0	64.0	35.8	64.2	27.9
	<i>Levice</i>	44.4	55.6	47.9	52.1	12.2
	<i>Želiezovce</i>	42.1	57.8	59.0	41.0	50.0
	<i>Šahy</i>	47.3	52.3	57.5	42.5	62.0
Lučenec		29.5	70.5	30.6	69.4	27.4
	<i>Lučenec</i>	37.2	61.7	42.1	57.9	13.2
	<i>Fľakovo</i>	31.1	68.7	30.6	69.4	64.9
Rimavská Sobota		22.7	77.3	37.8	62.2	41.3
	<i>Rimavská Sobota</i>	30.5	69.5	30.2	69.8	35.3
Revúca		21.8	78.2	22.1	77.9	22.0
	<i>Tornaľa</i>	27.1	72.7	33.0	67.0	62.1
Rožňava		27.9	72.1	34.1	65.9	30.6
	<i>Rožňava</i>	44.4	55.6	54.0	46.0	26.8
Košice - okolie		42.6	57.4	38.0	62.0	13.2
	<i>Moldava n/Bodvou</i>	43.6	56.0	60.4	39.6	43.7
Trebišov		37.1	62.9	30.3	69.7	29.3
	<i>Kráľovský Chlmec</i>	52.3	47.4	39.2	60.8	76.9
Michalovce		30.2	69.8	26.5	73.5	11.7
	<i>Vážské Kapušany</i>	36.1	63.3	47.5	52.5	57.0
Slovensko celkom				38.5	61.5	9.7

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Trendy sú na základe analýzy tejto tabuľky možno ešte zreteľnejšie ako na základe tabuľky 17. Vidíme, že na úrovni okresov prehral národný blok v oboch voľbách len v okresoch Senec a Dunajská Streda. Za hlavnú príčinu považujeme vplyv Bratislavy. Na úrovni miest nachádzame tiež len dve mestá: Senec a Šamorín. Tretie mesto, kde vo voľbách 2006 národný blok neuspel, bol Kráľovský Chlmec, avšak na druhej strane vo voľbách 2009 tu Ivan Gašparovič vyhral pomerne výrazne. Príčiny tohto javu budeme hľadať nižšie, keď sa budeme osobitne venovať vývoju volebného správania štyroch vybraných miest na južnom Slovensku: Šamorína, Komárna, Tornale a práve Kráľovského Chlmca.

Vo voľbách roku 2006 dominoval vo všetkých ostatných okresoch a mestách južného Slovenska národný blok. Zaujímavé je však sledovať, ako sa zmenili preferencie v období 2006 – 2009. Vo všetkých mestách západnej časti južného Slovenska došlo k výraznému poklesu úspešnosti kandidáta národného bloku: rozdiel predstavuje 6 až 20 %. Jedinou výnimkou sú Levice, ktoré však už ležia de facto za etnickým pomedzím. Podobný jav pozorujeme aj na úrovni okresov západnej časti južného Slovenska: aj tu došlo k poklesu ziskov národného bloku. Výnimku tvorí obvod Nové Zámky, okres Levice a Šaľa. Tu zrejme pôsobí efekt etnického pomedzia, ktorý sme podrobne prezentovali pri analýze volebného správania 30 slovenských obcí na sever od Nových Zámkov.

Značne rozdielny obraz sa nám naskytá pri skúmaní volebných výsledkov v strednej a východnej časti južného Slovenska. Tu na úrovni okresov vyhral medzi Slovákami aj v roku 2006, aj v roku 2009 národný blok, a to pomerne výrazne. Na úrovni miest je však situácia trochu iná. Národný blok ustúpil zo svojich pozícií v Rožňave, Moldave aj vo Veľkých Kapušanoch. Stabilne si zachoval podporu v mestách Novohradu a západnej časti Gemera. Vysvetlenie sa núka v ťaživej ekonomickej a sociálnej situácii a v tom, že značná časť Rómov, ktorí sa unúvali k urnám, hlasovali zrejme za kandidátov národno-sociálneho bloku, tak, ako sme to osvetlili na príklade jednotlivých obcí s veľkým podielom rómskeho obyvateľstva.

Môžeme teda urobiť predbežný záver. V štúdiu sme sa snažili dokázať, že povrchný pohľad na agregované výsledky volieb v národnostne zmiešaných okresoch zvädza k mylnému názoru, že podpora národného bloku je medzi Slovákami v národnostne zmiešaných oblastiach južného Slovenska podstatne nižšia ako na severe. Nie je tomu celkom tak. Napriek tomu možno konštatovať, že táto podpora je na ústupe, a od roku 2006 – hlavne v mestách – značne poklesla.

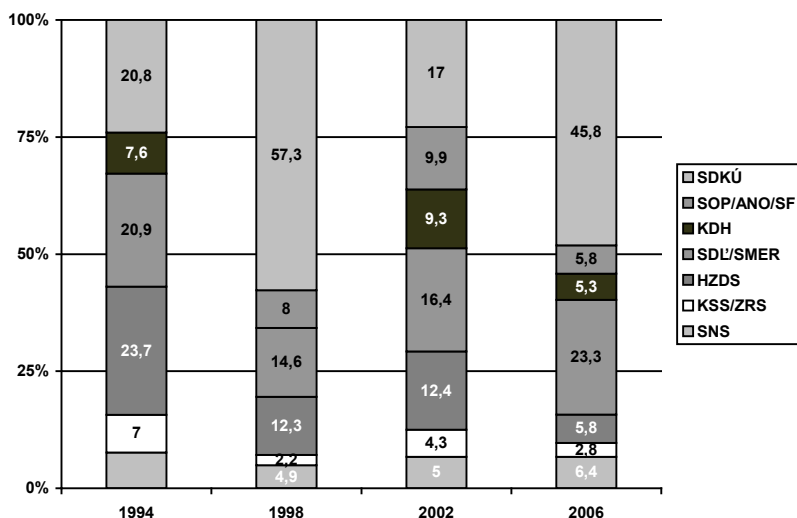
Zdanlivo tomuto tvrdeniu protirečia výsledky volieb do orgánov samosprávnych krajov v novembri 2009. Občiansko-pravicový blok totiž získal len jedno „čisté“ víťazstvo, keď ukoristil miesto predsedu Bratislavského

samosprávneho kraja. Aj v počte poslancov regionálnych zastupiteľstiev ustúpil zo svojich pozícií z roku 2005. S výsledkami regionálnych volieb však podľa nášho názoru treba zaobchádzať opatrne z niekoľkých dôvodov. Volebná účasť bola veľmi nízka – len o niečo vyššia ako 20 %. V Trnavskom, Nitrianskom, Banskobystrickom a Košickom kraji, ktoré zahŕňujú slovensko-maďarské národnostne zmiešané územie, vznikali bizarné koalície a boli uzatvárané rôzne netradičné zákulisné dohody. Tieto privodili situáciu, ktorá znemožňuje jasný pohľad na skutočné pomery síl medzi občiansko-pravicovým a národno-sociálnym blokom v uvedených krajoch.

Na záver tejto časti sa detailne pristavíme pri analýze volebného správania Slovákov v štyroch vybraných mestách južného Slovenska: v Šamoríne, Komárne, Tornali a Kráľovskom Chlmci. Ich voľbu odôvodňujeme nasledovnými faktormi. Vyberáme dve mestá v západnej časti južného Slovenska. Z nich jedno – Šamorín, leží v sfére vplyvu hlavného mesta Bratislavy. Komárno je tradičným kultúrnym a symbolickým centrom Maďarov na Slovensku, avšak nachádza sa tu pomerne silná a uvedomelá slovenská komunita. V rámci nej sú zastúpení „starí Komárňania“, povojnoví prisídlenci z Maďarska, potomkovia Slovákov (Čechov), ktorí sa sem prisťahovali po 1. svetovej vojne, či po 2. svetovej vojne, ako aj Slováci, ktorí sa sem prisťahovali z okolitých slovenských enkláv. Obidve mestá patria do územia, ktoré si stále udržiava relatívne vysoký ekonomický a sociálny štandard, i keď nezamestnanosť je aj v Komárňanskom okrese pomerne vysoká, výrazne vyššia ako v Šamoríne.

Druhé dve mestá – Tornaľa a Kráľovský Chlmec – sa nachádzajú na území s veľmi nízkou úrovňou rozvojových impulzov, vysokou mierou nezamestnanosti a pomerne vysokým podielom zastúpenia rómskeho obyvateľstva, ktorého značná časť sa oficiálne (aspoň donedávna) prihlasovala k maďarskej národnosti.

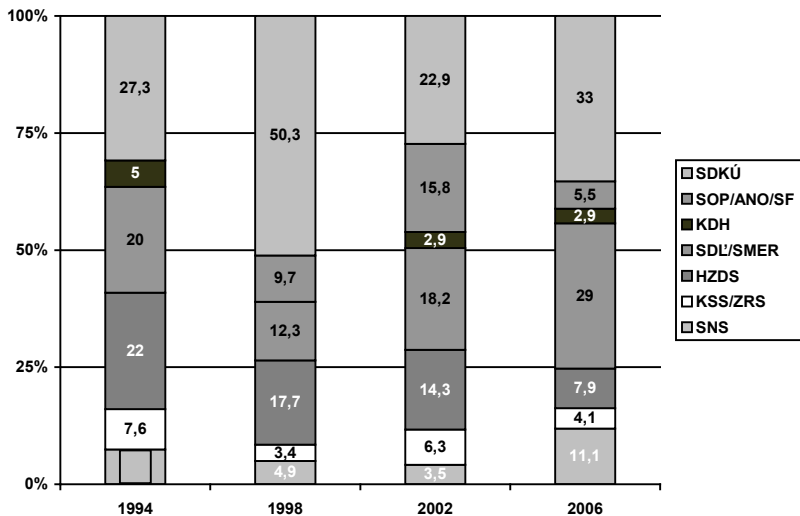
Graf 3. Zmeny volebného správania Slovákov v Šamoríne 1994 – 2006.

Poznámky ku grafom 3 – 7. Poradie v stĺpcoch 2002 a 2006 presne sleduje poradie strán v legende na pravej strane grafu.

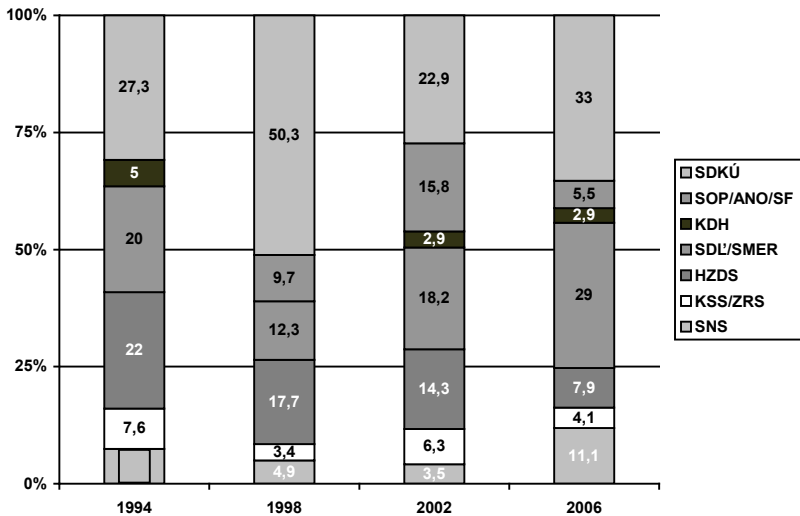
Údaj pre SDKÚ za rok 1994 je súčtom ziskov strán DÚ a DS. Údaj SDKÚ za rok 1998 je ziskom volebnej strany SDK, ktorá pozostávala zo strán DÚ, DS, KDH, SDSS a SZ. Údaje pre SDL/SMER treba čítať nasledovne: 1994 – ľavicová volebná koalícia Spoločná voľba zahrňujúca SDL, SDSS, SZS a HP; 1998 – SDL; 2002 – SMER; 2006 – SMER-SD. Údaj pre SNS za rok 2002 predstavuje kumulovaný zisk SNS a PSNS. Údaje pre SOP/ANO/SF je potrebné interpretovať nasledovne: 1998 – SOP, 2002 – ANO, 2006 – SF.

Graf 4. Zmeny volebného správania Slovákov v Komárne 1994 – 2006.

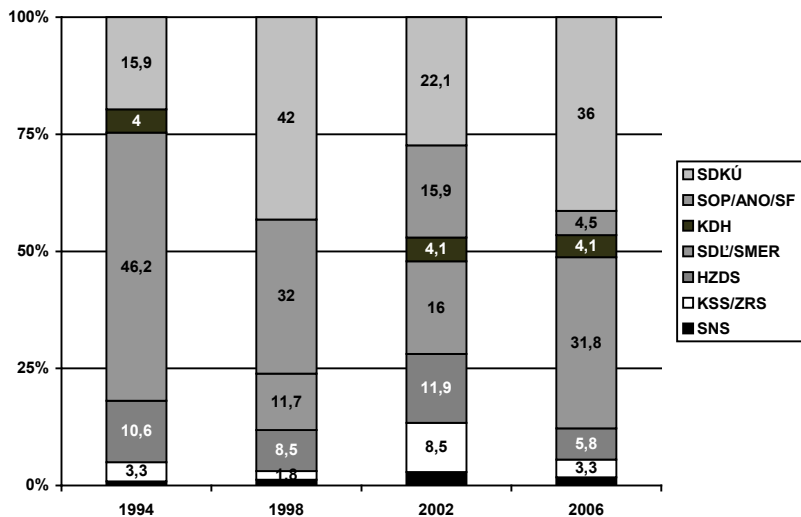
Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Graf 5. Zmeny volebného správania Slovákov v Tornalji, 1994 – 2006

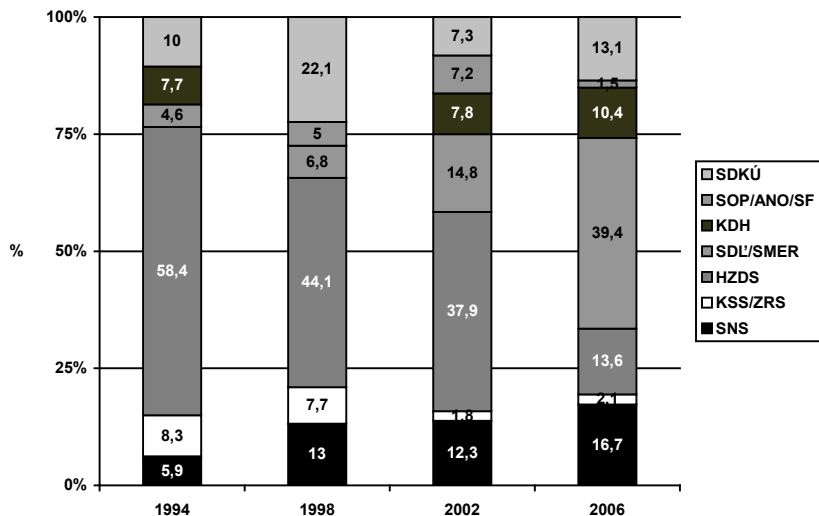
Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Graf 6. Zmeny volebného správania Slovákov v Kráľovskom Chlmcí.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Graf 7. Zmeny volebného správania Slovákov v Dulovciach (príklad slovenskej enklávy v prevažne maďarskom jazykovom prostredí), 1994 – 2006.

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Pri porovnaní zmeny volebného správania Slovákov v Šamoríne a Komárne si všimame niekoľko skutočností. Vidíme rapídny a v zásade priamočiary ústup z pozícií ľavicovo-populistických a nacionálno-populistických strán v Šamoríne, ktorý sa len mierne zbrzdil v roku 2002, avšak pokračoval v roku 2006, napriek celoštátnemu úspechu týchto strán. V Komárne je naproti tomu pomer medzi oboma blokmi (občiansko-pravicovým a národno-sociálnym) relatívne vyvážený, s výnimkou roku 1998, keď aj tu došlo k výraznému efektu proti-mečiarovskej volby. Vidno tu zreteľný rozdiel v porovnaní so situáciou slovenských enkláv v Komárňanskom okrese, čo je zrejme z príkladu Duloviec, ktorý znázorňuje graf 7. Podpora národno-sociálneho bloku je tu takmer konštantná, dochádza len k vnútorným presunom medzi jednotlivými stranami. (Voliči HZDS postupne prechádzajú k SMER-u a k SNS.)

Zaujímavé je aj porovnanie dvoch miest na východe, nachádzajúcich sa v regiónoch s výrazne nepriaznivými rozvojovými indikátormi. V Tornali sledujeme postupný nárast vplyvu národno-sociálneho bloku. V rámci neho prevažujú strany ľavicovo-populistické, avšak vidno aj znepokojujúci trend nárastu vplyvu oboch krajných extrémov: SNS aj KSS. V Kráľovskom Chlmcí je charakteristická prevaha ľavicových vzorcov volebného správania. Avšak vidíme značné výkyvy v podpore jednotlivých strán. Je pravdepodobné, že aj v roku 1998 tu voliči zareagovali skôr na ľavicovo-populi-

stické posolstvá strán, ktoré tu zaraďujeme do občiansko-pravicového bloku, teda SDK a SOP. (Napríklad na sľub Mikuláša Dzurindu o dvojnásobných platoch, či na v zásade ľavicovo-populistickú kampaň Rudolfa Schustera.) Vidíme totiž, že do SOP a SDK sa presunuli značná časť bývalých voličov SDL. V ostatných dvoch voľbách sa pomery medzi občiansko-pravicovým a národno-sociálnym blokom vyrovnali. Z údajov grafu je však jasné, že v rámci národno-sociálneho bloku hrajú výrazne menšiu úlohu strany radikálnejšie a nacionalistické.

Ďalšia osobitosť volebného správania Slovákov v mestách južného Slovenska spočíva vo veľmi nízkej podpore KDĽ. Tá je omnoho výraznejšie prítomná v slovenských enklávach, ako to vidíme aj na príklade Dulovic.

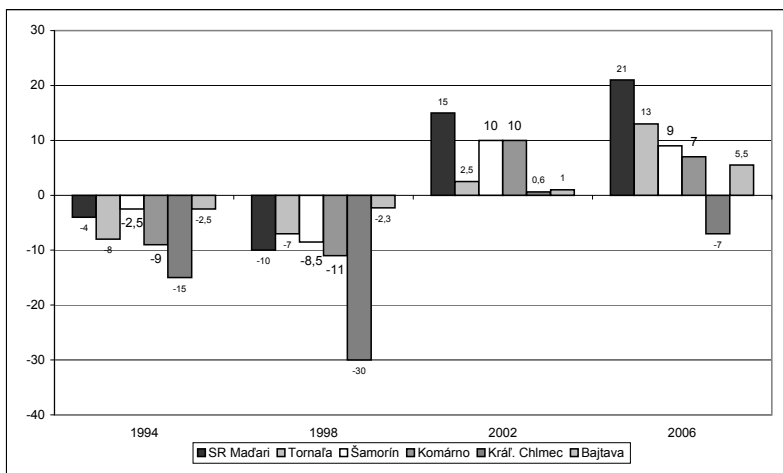
Vidíme, že v sledovaných mestách sa v podpore konkrétnych strán medzi jednotlivými voľbami vyskytujú pomerne veľké výkyvy. Vyslovujeme predpoklad, že tento jav súvisí nielen so zmenami volebného správania Slovákov, ale aj so zmenami volebného správania Maďarov, a v strednej a východnej časti južného Slovenska aj so zmenami volebného správania Rómov.

VOLEBNÉ SPRÁVANIE MAĎAROV

V grafe 8 sme znázornili zmeny volebného správania osôb s maďarskou národnosťou v niektorých obciach. Hodnoty oscilujú okolo nuly v závislosti od toho, či je volebný výsledok SMK relatívne nižší, alebo vyšší, ako by zodpovedalo zastúpeniu voličov maďarskej národnosti podľa údajov sčítania obyvateľov v rokoch 1991 a 2001. Vidíme, že vo voľbách v rokoch 1994 a 1998 SMK volilo menej ľudí, než aké bolo zastúpenie voličov maďarskej národnosti.

Vysvetľujeme to nasledovnými faktormi. V roku 1994 došlo k vytvoreniu koalície troch maďarských strán po veľmi ťažkých rozhovoroch, spojených aj s veľmi vyostrenou rétorikou politických lídrov. (Išlo o to, či sa Maďarská občianska strana stane tretím partnerom koalície Spolužitie – MKDĽ.) Táto skutočnosť časť maďarských voličov odradila od voľby maďarskej koalície. Zároveň pôsobil efekt vplyvu ľavicových volebných tradícií na južnom Slovensku, ktorý je zreteľný zo všetkých prezentovaných grafov a tabuliek. Vtedy ešte aj SĽE mala pomerne silný národnostný program a na kandidátke niekoľko poslancov maďarskej národnosti na zvoliteľných miestach. Čiže ak uvedené grafy poukazujú na pomerne slušné výsledky SĽE, hlavne vo východnejších regiónoch južného Slovenska, je to aj vďaka tomu, že časť Maďarov (a zrejme aj časť Rómov) tam volila SĽE.

Graf 8. Ochota voličov maďarskej národnosti voliť SMK. Odchýlka podielu Maďarov a výsledku SMK. (%)

Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty autora.

Podobný jav môžeme sledovať aj pri voľbách roku 1998. Tu je odchýlka volebného správania Maďarov ešte výraznejšia ako v roku 1994. Pomerne značná časť voličov maďarskej národnosti volila SDK. Ich motiváciou bolo zrejme to, že touto voľbou chceli prispieť k porážke Vladimíra Mečiara a jeho dovtedajšej vládnej koalície. Odchýlka bola najväčšia v Kráľovskom Chlmci – tu došlo zrejme k javu, že mnoho Maďarov aj maďarských Rómov volilo stranu Rudolfa Schustera, a v menšej miere aj SDK.

Situácia vo volebnom správaní Maďarov sa pomerne zásadne zmenila v roku 2002. Podľa grafu vidíme, že vo voľbách roku 2002, rovnako aj vo voľbách 2006 Maďari pravdepodobne celoplošne volili SMK, a to v pomere takmer 100 %. Prispelo k tomu zrejme tiež viacero faktorov: SMK sa stala po roku 1998 etablovanou, stabilnou a rešpektovanou stranou. Predchádzajúce animozity medzi bývalými členmi MOS, MKDH a Spoluzitíia (aspoň navonok) zmizli, respektíve boli prekonané každodennou operatívnou činnosťou v rôznych štátnych a samosprávnych orgánoch, inštitúciách a úradoch. Na druhej strane, slovenské politické subjekty rezignovali na národnostný rozmer svojich programov, ako aj na obsadzovanie nominantov maďarskej národnosti do straníckych funkcií, či na volebné kandidátne listiny. Zároveň sa prejavil efekt vyššej volebnej účasti voličov maďarskej národnosti. Ten bol dôsledkom tiež viacerých

faktorov: protimaďarská kampaň SNS prispela k mobilácii Maďarov, najmä vo voľbách roku 2006. Veková štruktúra maďarského obyvateľstva na Slovensku je menej priaznivá, ako u Slovákov, pričom zároveň platí, že starší voliči sú disciplinovanejší ako mladší. Napokon, maďarské voličstvo je vo väčšej miere rurálne, ako slovenské, pričom v menších obciach bola doteraz spravidla vždy o niečo vyššia volebná účasť ako v mestách. Na porovnanie sme uviedli v grafe 8 aj zmeny volebného správania voličov v Bajtave, malej obci v s podielom maďarského obyvateľstva nad 90 %. Vidíme, že tu je správanie voličov pomerne stabilné a neprechádza takými výkyvmi, ako v mestách. V zásade tu volebné výsledky SMK zodpovedajú zastúpeniu Maďarov v obci – to znamená, že SMK je tu úspešná vždy takmer na 100 %.

Ďalšie dva faktory nadpriemerného výsledku SMK v ostatných dvoch voľbách v porovnaní k zastúpeniu maďarských voličov na celkovej populácii sú nasledovné. Ako na to poukazuje aj Zsuzsanna Mészárosová-Lamplová v tejto publikácii, počet osôb, ktoré sa oficiálne hlásia k maďarskej národnosti, je nižší, ako počet tých, ktorí sa vnútorne považujú za Maďarov. Exaktný údaj, ktorý tu môžeme spomenúť, je rozdiel medzi osobami s národnosťou maďarskou a osobami, ktorých materinský jazyk je maďarský. (Podľa sčítania obyvateľov v roku 2001 bol rozdiel medzi týmito dvoma údajmi približne 30 tisíc v prospech tých, ktorí označili maďarčinu za svoj materinský jazyk.)

Určítym podielom prispeli k výsledku SMK aj „čistí“ Slováci. Ako sme na to poukázali v jednej predchádzajúcej štúdií (PETŐCZ, 2007), z celkovej hodnoty volebného zisku SMK v roku 2006 (11,68 %) tvoril príspevok „čistých“ Slovákov približne 0,5 %. V tejto štúdií nebudeme podrobne analyzovať, ako sme došli k tomuto záveru. Považujeme však takmer za isté, že vtedajšie vyhlásenia niektorých politikov SMK o tom, že k volebnému výsledku SMK mohli Slováci prispieť až 1,5 až 2 percentami, boli značne prehnané. To len dokazuje, že v ostatných voľbách sa voľba podľa etnického kľúča len posilnila.

Určítym potvrdením tohto javu sú pre nás aj výsledky volieb do orgánov samosprávnych krajov v novembri 2009. V júni 2009 sa SMK rozštiepila a vznikla nová strana MOST – Híd, pod vedením dovtedajšieho predsedu SMK Bélu Bugára. Strana realizovala pomerne masívnu kampaň aj na čisto slovenských územiach a predpokladala zisk relatívne vysokého počtu slovenských hlasov. Volebné výsledky však tieto očakávania nepotvrdili: v zásade sa súboj medzi SMK a MOST – Híd odohral v prostredí maďarských voličov. V Prešovskom samosprávnom kraji, kde MOST

postavil svojho vlastného kandidáta na župana, ten získal práve len tých vyššie spomínaných približne 0,5 % hlasov.

ZÁVER

V tejto štúdií sme analyzovali volebné správanie voličov na južnom Slovensku, na národnostne zmiešanom území. Zaujímali sme sa predovšetkým o územie, kde obyvatelia maďarskej národnosti tvoria väčšinu. Zamerali sme sa najmä na volebné správanie Slovákov, ktorých sme definovali buď ako Nemaďarov, alebo ako nevoličov SMK. Určitú pozornosť sme venovali aj volebnému správaniu Maďarov.

Sústredili sme sa na niekoľko typov obcí:

- slovenské obce na etnickom pomedzí,
- slovenské obce – enklávy vo vnútri kompaktniejšieho maďarského osídlenia,
- slovenské obce vzniknuté v procese organizovaného osídľovania po 1. a 2. svetovej vojne: v rámci toho sme rozlišovali medzi obcami osídľovanými prevažne Slovákami zo severných regiónov Slovenska, obcami prevažne osídľovanými Moravanmi a Čechmi a obcami prevažne osídľovanými Slovákami z Maďarska,
- zmiešané obce slovensko-maďarsko-rómske,
- mestá nachádzajúce sa na národnostne zmiešanom území.

Zároveň sme brali do úvahy aj ďalšie možné faktory ovplyvňovania volebného správania: blízkosť veľkých miest a štátnu príslušnosť obce, či mikroregiónu v období 1938 –1945.

Naším cieľom bolo zistiť, do akej miery môžeme analýzou volebného správania postihnúť trendy zlepšovania, či zhoršovania slovensko-maďarských vzťahov. Slovensko-maďarská otázka patrí k hlavným problémom, ktoré sa zneužívajú v nacionálno-populistickej agende politických subjektov na slovenskej politickej scéne, ako aj na druhej strane hraníc. V tejto štúdií sme sa však zaoberali len analyzovaním vplyvu nacionálneho populizmu na volebné správanie voličov na južnom Slovensku.

Vychádzali sme z toho, že kľúčom k riešeniu slovensko-maďarských vzťahov je predovšetkým vzájomne výhodné a uspokojivé riešenie postavenia slovenskej a maďarskej komunity na južnom Slovensku. Videli sme však, že medzi prívržencami tzv. národných a ľavicovo-populistických strán prevažujú voliči, ktorý majú k postaveniu a právam maďarskej menšiny nevyjasnené, negatívnym smerom ovplyvniteľné, až odmietavé stanovisko. Preto je dôležitou informáciou, či títo voliči na južnom Slovensku pre-

ZUZANA MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLOVÁ:

SLOVÁCI A MAĎARI NA JUŽNOM SLOVENSKU

– MOŽNOSTI UPLATŇOVANIA JAZYKOVÝCH PRÁV

„Nech nás ruka tvoja vodí, chráň nám mravy, chlieb a reč.“
(Jednotný katolícky spevník, pieseň č. 299)

Neustále sa opakujúce výroky rôznych politických a kultúrnych subjektov o ohrozovaní jazykových práv a národnej identity Slovákov, žijúcich na národnostne zmiešanom území južného Slovenska, môžu vzbudzovať a často aj vzbudzujú dojem, že na tomto teritóriu Maďari všemožne potláčajú Slovákov, a tým ich vlastne nútia k asimilácii. Je to skutočne pravda? Aké sú možnosti používania materinského jazyka na južnom Slovensku? Sú to iba deklarované, ale nenaplnené možnosti, alebo ide o reálne uplatňované jazykové práva? Existuje jazyková asimilácia? Vo svojom príspevku sa pokúsim odpovedať na tieto otázky. Neopieram sa pritom o rôzne domnienky, fámy, atď., ale o názory tých najviac zainteresovaných, t. j. obyvateľov zmiešaných území. Práve oni boli cieľovou skupinou spoločného sociologického výskumu Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne a Kultúrneho observatória Národného osvetového centra v Bratislave. Výskum prebiehal v roku 2007. Výskumný súbor tvorilo 821 respondentov – 47 % Slovákov a 53 % Maďarov. Vzorka bola reprezentatívna podľa národnosti, pohlavia, vekových kohort, vzdelania a počtu obyvateľov obce. Okrem týchto údajov použijem aj niektoré poznatky z kvalitatívneho výskumu z roku 2008/2009¹, ktorý bol realizovaný na tom istom území, metódou fokusových skupín.

Národná identita znamená historickú, jazykovú a kultúrnu identitu, t. j. totožnosť, ktorá nie je vrodená, ale sa postupne vytvára a počas života jednotlivca sa neustále formuje. Preto hovoríme o faktoroch pôsobiacich na

vytváranie a formovanie národnej identity. Ide o komplex faktorov, počnúc pôvodom a národnou identitou rodičov cez spoločensko-kultúrne a hospodársko-politické makro- a mikroprostredie, v ktorom daný človek žije, až po globalizačné a mnohé iné faktory. Nie všetky faktory sú vždy rovnako dôležité. V určitých životných fázach niektoré z nich nadobudnú väčší význam, ako ostatné. V inom období zas práve tie môžu ustúpiť do pozadia, a predtým menej významný faktor môže získať na váhe. Existujú ale aj také faktory, ktoré majú z hľadiska vytvorenia a formovania národnej identity trvalý význam. Jedným z nich je materinský jazyk a podmienky/možnosti jeho používania.

DOMINANTNÝ JAZYK KOMUNIKÁCIE

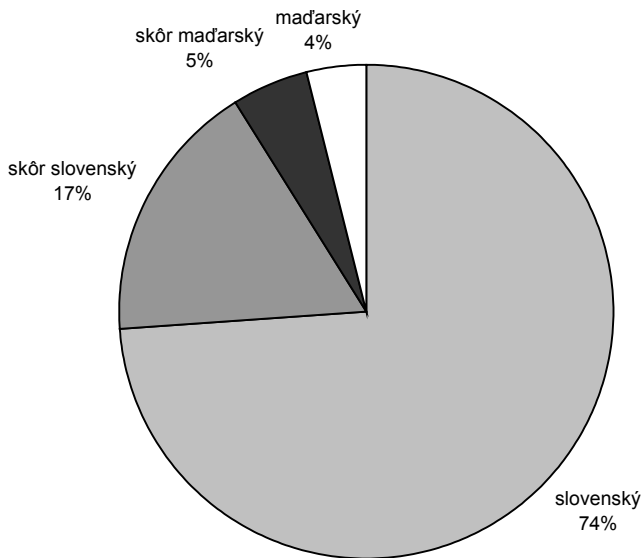
Rodinná komunikácia v detstve respondenta

V tomto výskume sme sa nepýtali na materinský jazyk, ale na to, ako sa doma respondent rozprával počas svojho detstva so svojimi rodičmi. Predpokladali sme, že u Slovákov bola dominantným jazykom rodinnej komunikácie slovenčina, u Maďarov zas maďarčina. Predpoklad sa síce u väčšiny respondentov naplnil, ale zistili sme, že sú Slováci, ktorí komunikovali výlučne alebo skôr po maďarsky, a sú Maďari, ktorí používali výlučne alebo skôr slovenčinu.

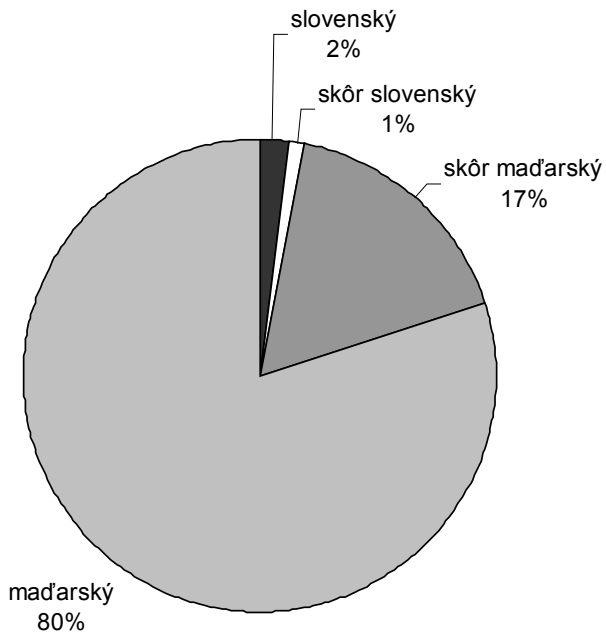
74 % Slovákov sa rozprávalo so svojimi rodičmi výlučne po slovensky. U štvrtiny Slovákov sa v jazyku rodinnej komunikácie objavuje aj maďarčina, aj keď nie v rovnakej miere: 17 % respondentov slovenskej národnosti hovorilo aj po maďarsky, ale v ich rodinnej komunikácii preda len prevládala slovenčina. Ostatní sa rozprávali skôr alebo výlučne po maďarsky. Z týchto údajov vyplýva, že kým u väčšiny Slovákov bola dominantným jazykom rodinnej komunikácie slovenčina, takmer každý desiaty Slovák vyrastal v rodinnom prostredí, v ktorom bola dominantným jazykom maďarčina (graf 1).

Aj u respondentov maďarskej národnosti môžeme z hľadiska dominantného jazyka rodinnej komunikácie hovoriť o dvoch skupinách. Väčšiu tvoria tí, u ktorých doma prevládala maďarčina. Z tejto 97 percentnej skupiny až 80 % hovorilo výlučne po maďarsky, 17 % skôr po maďarsky. Slovenčinu, ako dominantný jazyk rodinnej komunikácie, označili 3 percentá Maďarov (graf 2).

Graf 1: Dominantný jazyk rodinnej komunikácie Slovákov v minulosti

Graf 2: Dominantný jazyk rodinnej komunikácie Maďarov v minulosti

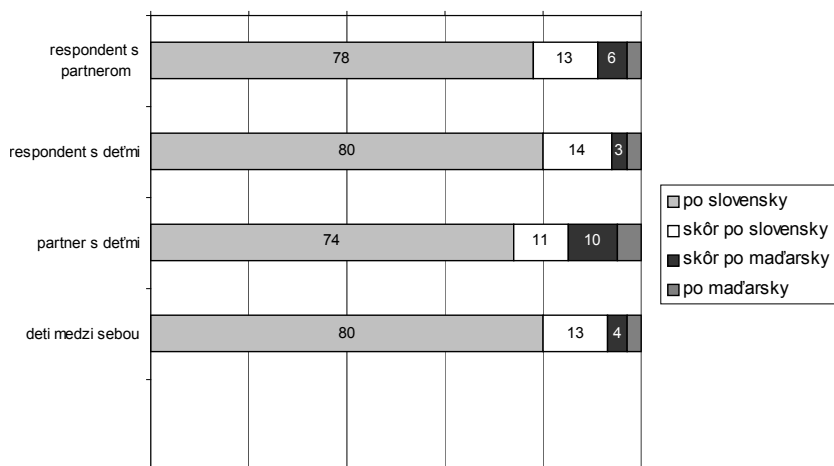

Napriek tomu, že takmer každý desiaty Slovák vyrastal v rodinnom prostredí, kde sa hovorilo výlučne alebo skôr po maďarsky, po dosiahnutí patričného veku 99 % Slovákov nastúpilo do základnej školy s vyučovacím jazykom slovenským. Základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským navštevovalo iba 1 percento Slovákov. Teda rodičia Slovákov, nezávisle od dominantného jazyka rodinnej komunikácie, jednoznačne uprednostnili základnú školu s vyučovacím jazykom slovenským. Školy vyššieho stupňa, ktoré navštevovali Slováci, boli bez výnimky školy s vyučovacím jazykom slovenským.

KOMUNIKÁCIA V RODINÁCH V SÚČASNOSTI

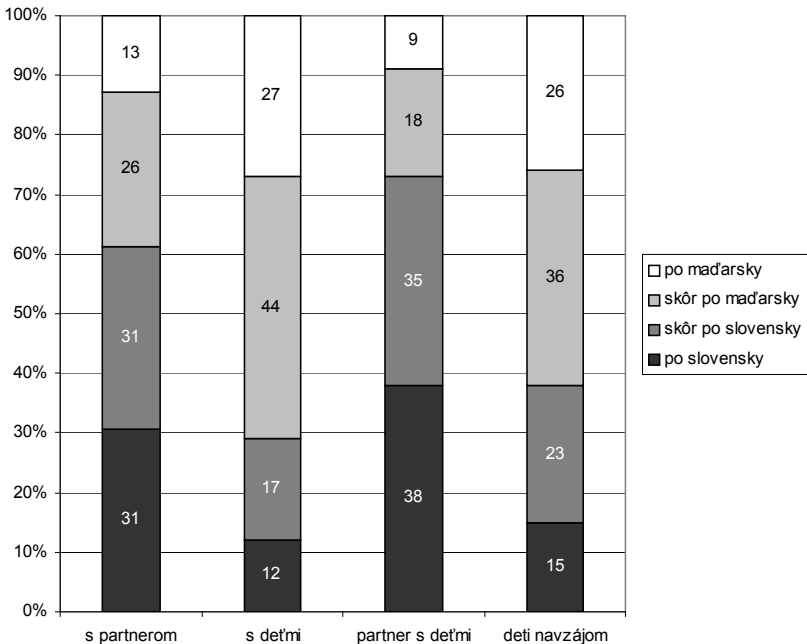
Z vydatých/ženatých Sloveniek/Slovákov 25 % žije v miešanom slovensko-maďarskom manželstve. Z detí týchto párov 97 % navštevovalo/navštevuje základnú školu s vyučovacím jazykom slovenským, 3 % chodilo/chodí do maďarskej základnej školy. V súčasnosti v rodinnej komunikácii slovenských respondentov prevláda slovenský jazyk (graf 3). Platí to aj pre zmiešané manželstvá, až na výnimku vzájomnej komunikácie detí a rodiča maďarskej národnosti. Polovica týchto rodičov sa totiž s deťmi rozpráva po maďarsky.

Graf 3: Dominantný jazyk rodinnej komunikácie Slovákov v súčasnosti

Ako sa vyvíjali sledované oblasti v prípade Maďarov? V predošlom texte som poukázala na to, že 97 % pochádza z rodiny, kde sa komunikovalo výhradne alebo skôr po maďarsky. Na základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským však nastúpilo iba 80 % respondentov. 20 % navštevovalo slovenskú základnú školu. Z detí všetkých maďarských respondentov navštevuje základnú školu s vyučovacím jazykom slovenským 25 % – pričom iba 13 % týchto detí pochádza zo zmiešaného, slovensko-maďarského manželstva. Dominancia jazyka rodinnej komunikácie v súčasnosti nie je taká jednoznačná, ako v prípade slovenských respondentov. V zmiešaných manželstvách závisí od konkrétnych rodinných príslušníkov: maďarčina dominuje v komunikácii maďarského rodiča s deťmi, a vo vzájomnej komunikácii detí. Slovenčina sa uprednostňuje vo vzájomnej komunikácii manželov, a najmä v komunikácii slovenského rodiča s deťmi (graf 4).

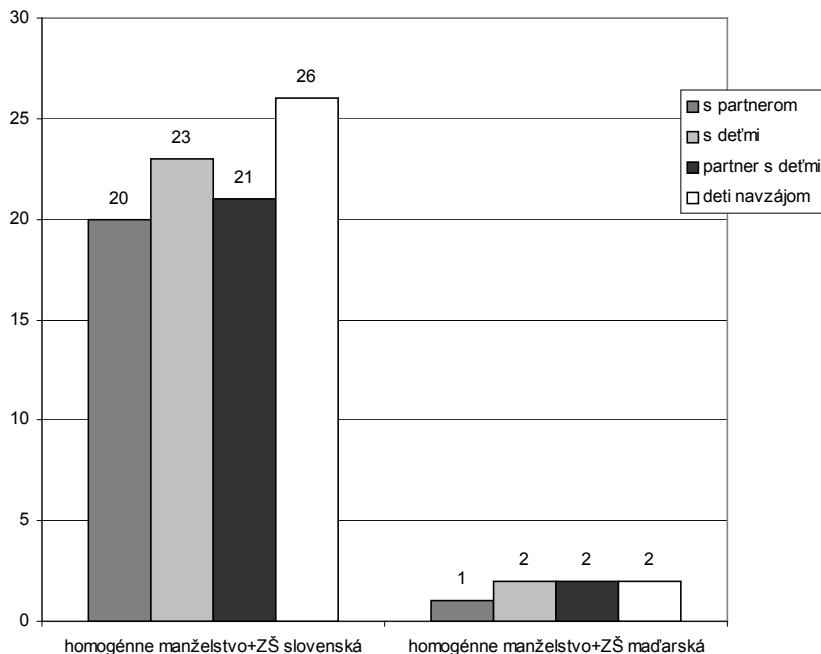
Graf 4: Dominantný jazyk rodinnej komunikácie Maďarov v súčasnosti v zmiešaných manželstvách

V homogénnych maďarských manželstvách jazyk súčasnej rodinnej komunikácie je významne ovplyvnený vyučovacím jazykom základnej školy, ktorú respondent navštevoval. Ak chodil do maďarskej školy, v rodinnej komunikácii jednoznačne dominuje maďarský jazyk. Ak navštevoval slovenskú školu, dominancia maďarčiny sa výrazne zníži (graf 5).

SÚČASNÁ MIMORODINNÁ, RESP. VEREJNÁ KOMUNIKÁCIA

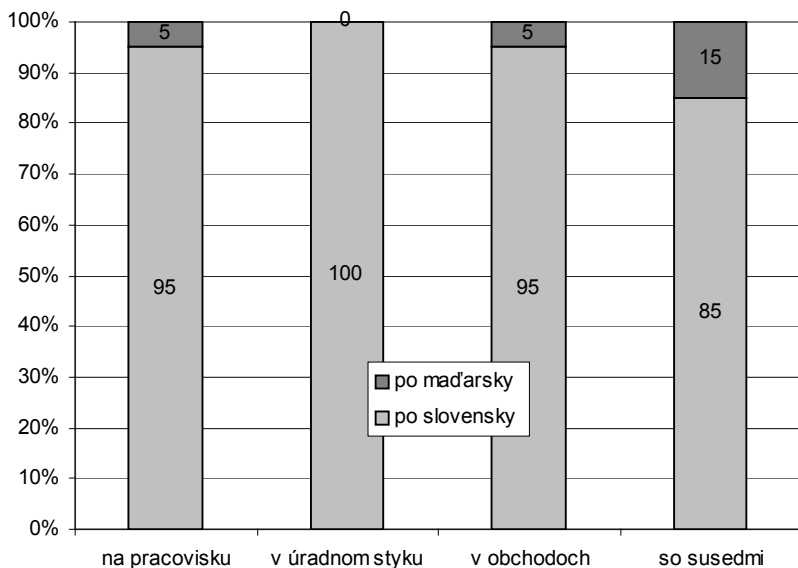
Graf 5: Podiel po slovensky hovoriacich Maďarov

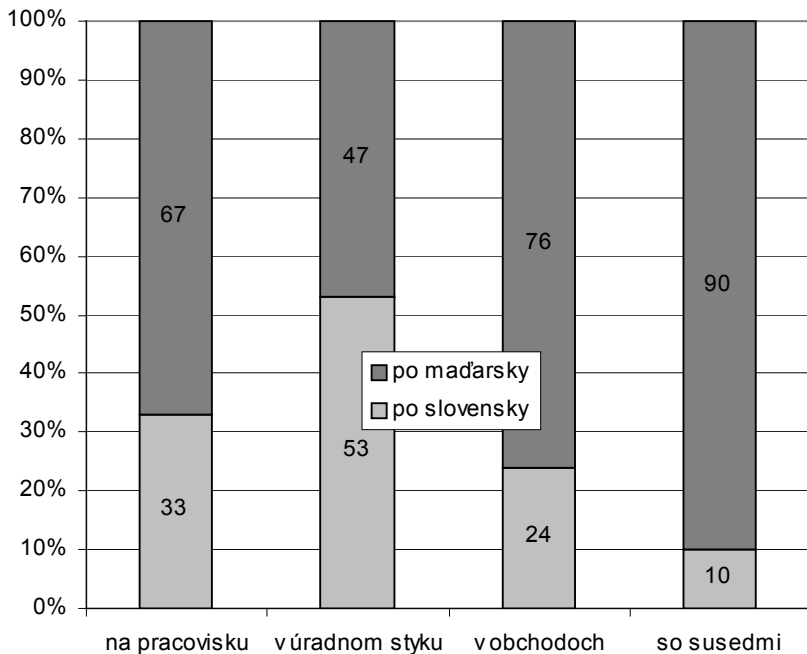
Pristavme sa teraz pri otázke, aký jazyk používajú Slováci a Maďari v mimorodinnej komunikácii, konkrétne na pracovisku, v úradnom styku, v obchodoch a pri susedských rozhovoroch.

Podiely po slovensky či po maďarsky komunikujúcich Slovákov a Maďarov sú znázornené grafmi 6 a 7. Z týchto údajov vyplýva, že na južnom Slovensku nie je problém dohovoriť sa po slovensky, veď drvivá väčšina Slovákov v mimorodinnej komunikácii používa svoj jazyk. Ale nie je problémom ani dorozumievanie sa v maďarčine, veď aj Maďari používajú svoj jazyk, aj keď v menšej miere, ako Slováci slovenčinu.

Graf 6: Ako sa rozprávajú Slováci

Graf 7: Ako sa rozprávajú Maďari

K tomu, aby Slováci a Maďari mohli spolu komunikovať, resp. komunikovať v druhom jazyku, je potrebné, aby ten druhý jazyk ovládali. Podľa vyjadrenia slovenských respondentov 60 % z nich vie po maďarsky. Polovica z nich uviedla dobrú maďarčinu, druhá polovica čiastočné ovládanie maďarčiny. Zároveň 93 % Slovákov si myslí, že Maďari by mali ovládať okrem materinského jazyka aj slovenčinu.

Z Maďarov iba jedno percento respondentov nevie po slovensky, ostatní odpovedali kladne. 76 % vie dobre po slovensky, 23 % čiastočne. Znalosť slovenčiny je podmienená vekom a stupňom vzdelania. Slovenčinu najmenej ovládajú dôchodcovia so základným vzdelaním a najmladšia a najstaršia skupina nezamestnaných so základným vzdelaním.

Zhrňme teda, čo sme sa dozvedeli o jazykovej komunikácii Slovákov a Maďarov žijúcich na národnostne zmiešanom území. Zistili sme, že 3 % Maďarov pochádza z dominantne slovensky komunikujúcich rodín. Sú to asimilovaní Slováci? Možno áno. Ale v tom prípade tých takmer 10 % Slovákov, ktorí pochádzajú z dominantne maďarsky komunikujúcich rodín, musíme považovať za asimilovaných Maďarov.

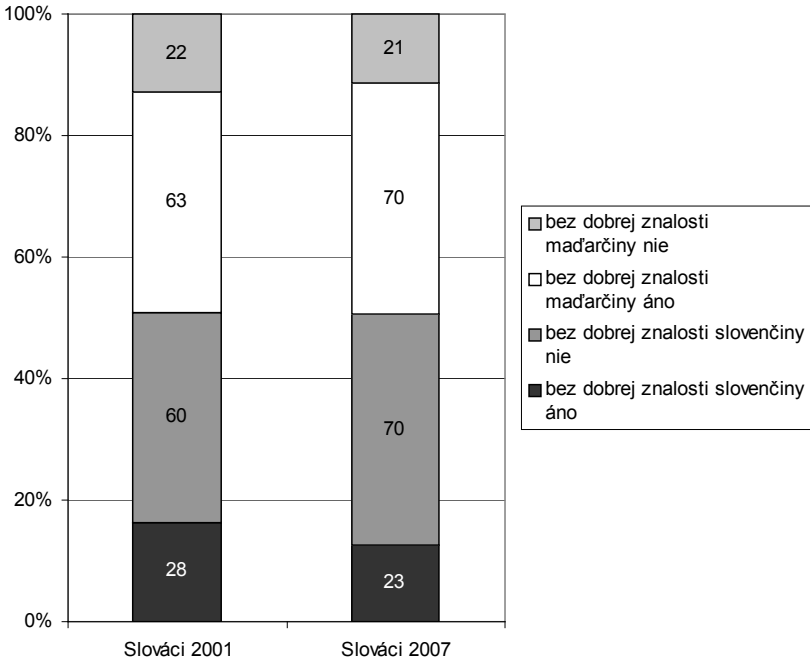
Nielen tieto, ale všetky uvedené údaje svedčia o tom, že národná identita Maďarov je ohrozená viac, ako národná identita Slovákov. Veď Slováci prostredníctvom využívania služieb základných škôl s vyučovacím jazykom slovenským a prostredníctvom rodinnej a mimorodinnej komunikácie, v ktorej dominuje slovenčina, bez problémov udržiavajú kontinuitu používania slovenského jazyka, ako jedného z najvýznamnejších faktorov zachovania a posilnenia národnej identity. To, že až 60 % z nich vie po maďarsky, neohrozuje ich identitu, veď keby to tak bolo, na južnom Slovensku by dnes žilo o 60 % viac Maďarov. Ovládanie a používanie maďarského jazyka nevedie ku strate slovenskej identity. Podobne ani ovládanie a používanie slovenského jazyka nemôže ohroziť maďarskú identitu. Ohrozuje ju však postupné odpútanie sa od maďarského jazyka, ktoré sa prejavuje v tom, že časť maďarských rodičov komunikuje so svojimi deťmi po slovensky a posieľa ich do slovenských základných škôl.

NÁZORY SLOVÁKOV O MOŽNOSTIACH POUŽÍVANIA MATERINSKÉHO JAZYKA NA JUŽNOM SLOVENSKU

V období 2001 – 2007 sa postavenie slovenského jazyka na južnom Slovensku posilnilo. Svedčia o tom aj údaje z grafu 8. Znížil sa totiž podiel Slovákov, podľa ktorých sa na zmiešanom území nedá zaobísť bez dobrej

znalosti maďarčiny. Zároveň sa zvýšil podiel Slovákov, podľa ktorých sa na tomto území – kde sami žijú – bez dobrej znalosti maďarčiny dá zaobísť, ale bez dobrej znalosti slovenčiny nie. Slovenčina sa teda stáva dominantným jazykom aj na južnom Slovensku.

*Graf 8: Je možné zaobísť sa bez dobrej znalosti slovenčiny/maďarčiny na národnostne zmiešanom území Slovenska?**

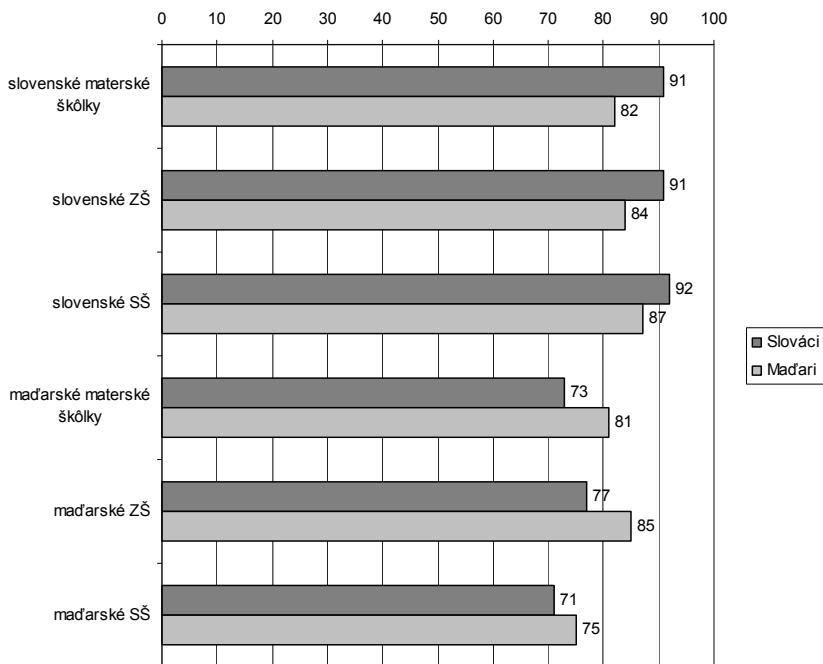
*Údaje z roku 2001 pochádzajú z výskumu Kabinetu výskumu verejnej mienky Národného osvetového centra

Väčšina Slovákov sa nesaťuje ani na možnosti používania slovenského jazyka. Práve naopak. V roku 2007 až 86 % vyjadrilo spokojnosť s možnosťami používania slovenského jazyka v úradnom styku, a 78 % s možnosťami vyučovania v materinskom jazyku.

Keď porovnáme hodnotenie možností vyučovania v materinskom jazyku v okrese, v ktorom respondent žije, na prvý pohľad je zrejmé, že Slováci sú spokojnejší, napriek tomu, že aj väčšina Maďarov je spokojná. Zo vzájomného hodnotenia možností vyučovania v materinskom jazyku zase

vyplýva, že podľa Maďarov z hľadiska jednotlivých typov výchovno-vzdelávacích ustanovizní nie je rozdiel medzi možnosťami slovenského a maďarského vyučovania (výnimkou sú stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským, ktorých je menej). Podľa Slovákov je viac možností študovať v slovenskom jazyku, ako v maďarskom (graf 9).

Graf 9: Spokojní s možnosťami štúdia v materinskom jazyku v okrese, kde respondent býva

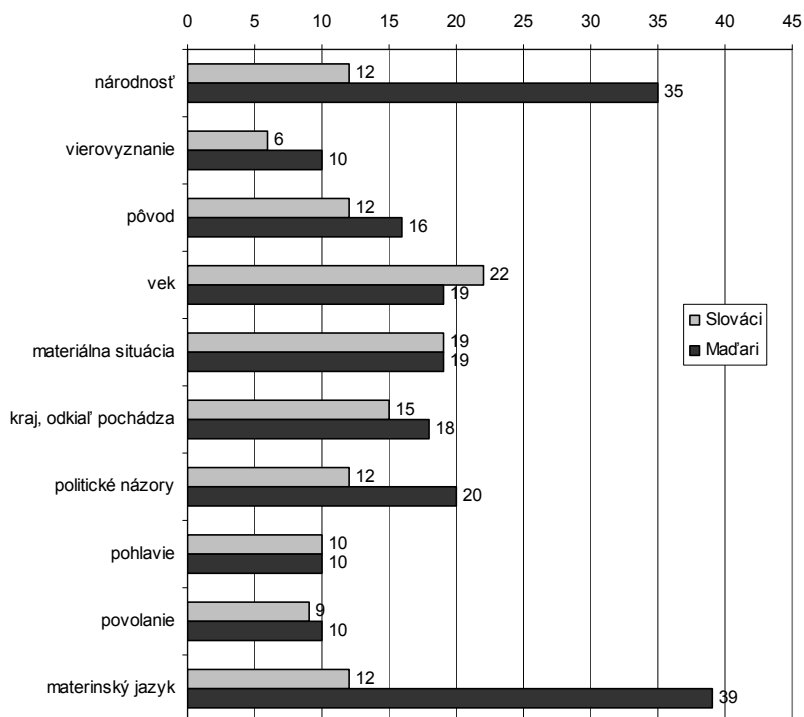

Takéto názory drvivšej väčšiny Slovákov z južného Slovenska nepotvrdzujú názor o potláčaní a ústupe slovenského jazyka z verejného života, práve naopak. Slováci sa necítia byť nútení ani k tomu, aby sa naučili po maďarsky, veď dorozumievanie sa slovenčinou je na tomto území každodennou, nikým nespochybniteľnou praxou. V súčasnosti sa stalo samozrejmosťou, že skupinka Maďarov, ku ktorej sa pridá čo i len jeden Slovak, automaticky zmení jazyk komunikácie na slovenčinu².

DISKRIMINÁCIA A JEJ PRÍČINY

Graf 10 znázorňuje podiel respondentov, ktorí boli počas svojho doterajšieho života z rôznych dôvodov diskriminovaní.

Graf 10: Diskriminovaní Slováci a Maďari

Hoci vekovú diskrimináciu pocítovalo viac Slovákov ako Maďarov, a diskrimináciu kvôli materiálnej situácii, pohlaviu a povolaniu spomenul rovnaký podiel Slovákov a Maďarov, Maďari sa celkovo častejšie cítia byť diskriminovaní. Z hľadiska témy tohto príspevku je však obzvlášť dôležité, že najčastejšou príčinou ich diskriminácie je materinský jazyk a národnosť. Až 39 % Maďarov má negatívnu skúsenosť kvôli používaniu maďarčiny, a 35 % kvôli tomu, že sa považuje za Maďara³. Ako vidíme, podobné zlé skúsenosti s materinským jazykom a s národnosťou majú aj niektorí Slováci, ale ich podiel je výrazne nižší ako podielu takto diskriminovaných Maďarov. Samozrejme, diskriminácia nemá „prípustné“ minimum, veď

každý jeden prípad či už Maďara alebo Slováka je nespravodlivý a neospravedlniteľný. Údaje však opätovne dokazujú, že na južnom Slovensku nemožno hovoriť o „maďarskom útlaku“ Slovákov.

POZNÁMKY

- 1 Ide o výskum Národný populizmus a interetnické vzťahy na Slovensku
- 2 Pri rozhovoroch vo fokusových skupinách viacerí Slováci a Maďari spomenuli, že voľakedy – nedá sa presne časovo vymedziť, kedy to bolo, ale takmer každý z nich má túto skúsenosť – sa „pristahovalci“, t.j. každý, kto sa do maďarskej rodiny priženil, vydal a pod., naučil po maďarsky. Jedna respondentka sa vyjadrila takto: „*Je to niečo úplne nové. Či už v Rožňave, alebo doma, na dedine, či už Cigáni alebo Slováci, keď sa stali členom rodiny, naučili sa po maďarsky, a nemusela sa meniť reč. Všetci vedeli po maďarsky. A teraz je to také čudné, že už ani deti z maďarských rodín nechcú hovoriť po maďarsky, upozorňujú svojich rodičov a starých rodičov, aby hovorili po slovensky, lebo sa pre maďarčinu hanbia.*“ Ďalšia respondentka vyjadruje ambivalentné pocity, keď hovorí: „*Moja dcéra sa naučila po slovensky. Som hrdá na to, že mala zo slovenčiny jednotku. Ale zoznámila sa s jedným Slovákom, a teraz je už z nej Slovenka. To ma veľmi trápi. Teším sa, že je s ním šťastná, ale obávam sa, že svoje deti už nenaučí po maďarsky. Cítim sa..., ani neviem, cítim sa taká zradená. Ten muž je sympatický, ale príde k nám, utiahne sa do kúta, nič nepovie. Ja si zapnem Pátriú (okruh Slovenského rozhlasu, ktorý vysielala pre menšiny – poznámka ZML), a dcéra mi už hovorí, mami, vypni to...*“
- 3 Z focus group výskumu vyplýva, že aj z hľadiska diskriminácie v niektorých oblastiach nastali významné zmeny, v tom zmysle, že tam, kde občania predtým nepocítovali diskrimináciu, teraz sa s ňou takmer vždy stretávajú. Ide napríklad o dedinské futbalové zápasy. Citujem účastníka rozhovoru: „*Futbal hrám od detstva. Navštívil som už všetky okolité dediny. Pred 10-15 rokmi bolo úplne normálne, že nás aj pred zápasom, aj po zápase pohostili, pripravili nám zákusky a bola pohoda. Teraz v tých istých dedinách sa čoraz častejšie ozývajú počas zápasu agresívne výkriky typu «skurvení Maďari». A tí obyvatelia slovenských dedín sa na nás pozerajú, ako keby sme im pojedli chlieb.*“

ZSOLT GÁL:

ARGENTÍNA NA DUNAJI – populistická ekonomická politika ako najväčší nepriateľ udržateľného hospodárskeho rastu¹

„Domnievam sa teda, že útlak, ktorý hrozí demokratickým národom, sa nebude podobáť ničomu, čo mu vo svete predchádzalo... Usilujem sa predstaviť si, v akých nových črtách by sa despotizmus mohol prejaviť vo svete: vidím nespočetný dav rovnakých a rovných ľudí, ktorí sa zahľadení do seba bez odpočinku ženú za drobnými a všednými radosťami, ktorými zaplňajú svoju dušu... Nad týmito ľuďmi sa týči nesmierna poručnícka moc, ktorá si sama kladie za úlohu zabezpečiť ich pôžitky a bdiť nad ich osudmi. Je absolútna, dôsledná, starostlivá, prezieravá a láskavá. Podobala by sa na moc otcovskú, ak by, tak ako ona, chcela pripraviť deti na mužský vek; ona sa však usiluje držať ich naveky v detstve; rada vidí, ak sa občania radujú, len keď nemyslia na nič iné ako na radovánky. Ochoťne pracuje na ich šťastí, ale chce byť jeho jediným pôvodcom a sudcom; stará sa o ich bezpečnosť, predvída a zabezpečuje ich potreby, uľahčuje im zábavu, spravuje ich najdôležitejšie záležitosti, riadi ich prácu, upravuje nástupníctvo, delí ich pozostalosti, keby ich tak ešte mohla zbaviť strastí myslenia a námahy života? Takto je teda uplatňovanie slobodnej vôle každým dňom menej potrebné a vzácnejšie; vláda jej poskytuje čoraz menej priestoru a pozvoľna pripravuje občana o všetko, napokon i o neho samého.“

Alexis de Tocqueville: O demokracii v Amerike²

Už od vzniku prvých moderných demokracií si veľkí myslitelia uvedomovali, že vláda ľudu nie je dokonalým politickým systémom, a môže sa zvrhnúť na tyraniu väčšiny. Otcovia-zakladatelia Spojených štátov amerických sa obávali stavu, keď – slovami Jamesa Madisona, neskoršieho ministra zahraničných vecí a v poradí štvrtého prezidenta USA – „v sporoch znepriatelených strán sa neberie ohľad na verejné blaho; a že opatrenia sa príliš často prijímajú nie podľa zásad spravodlivosti či s prihliadnutím na práva menšiny, ale na základe prevažujúcej sily zaujatej a arogantnej väčšiny.“ (HAMILTON et al. 2002, 116.) Čiastočným liekom podľa Madisona

mala byť rozľahlosť a rozmanitosť federácie, kde veľké množstvo frakcií, náboženstiev a strán zabráni tomu, aby niektorá z nich mala prevahu.³ Otcovia zakladatelia sa voči tyranii väčšiny snažili zabezpečiť ústavou, ktorá – podľa predstáv Charlesa Montesquieua – zaviedla princíp trojdelenia moci (na zákonodarnú, výkonnú a súdnu), federálne usporiadanie s rozdelením kompetencií medzi Úniou a štátmi a vytvorením systému „břzd a protiváh“, čiže vyváženia a vzájomnej kontroly jednotlivých mocenských zložiek a štátnych inštitúcií na rôznych úrovniach vlády ako aj garantovaním základných ľudských práv, ktoré sú univerzálne a neodňateľné (podľa ideálu prirodzených práv Johna Locka). Alexis de Tocqueville, francúzsky politológ, historik a politik po návrate z cesty po Spojených štátoch v rokoch 1831 – 1832 napísal knihu *O demokracii v Amerike*. V nej podrobne popisuje a analyzuje unikátnu mladú americkú demokraciu a porovnáva jej fungovanie s inými systémami. Tocqueville bol tiež toho názoru, že najväčšie nebezpečenstvo pre spravodlivý systém vládnutia pochádza zo všemocnosti väčšiny a z jej dôsledkov. Tými sú napríklad prílišná centralizácia, neúmerne rozširovanie právomocí vlády, nezmyselné byrokratické plánovanie a prílišné posilňovanie zaopatrovacích funkcií štátu. „*Ak sa raz v Amerike sloboda stratí, vinnikom bude všemocnosť väčšiny, ktorá privedie menšiny do zúfalstva a prinúti ich siahnuť po materiálnej sile. Potom nastane anarchia, no tá bude následkom despotizmu*“ (TOCQUEVILLE 2009, 416).

Švédsky ekonóm Knut Wicksell na prelome 19. a 20. storočia upozornil na to, že systém hlasovania na základe jednoduchej väčšiny by mohol viesť k tomu, že väčšina prijme taký rozpočet, ktorého výdavková stránka priniesie úžitok jej samej, pričom gros daňového zaťaženia bude znášať prehlasovaná menšina (JOHNSON 1997, 165). Aj podľa Gordona Tullocka môže systém majoritného hlasovania viesť k tomu, že väčšina bude prerozdeľovať zdroje získané od menšiny a bude ich prideľovať predovšetkým sebe, v dôsledku čoho dôjde k neefektívnej alokácii zdrojov (TULLOCK 1959, 579). Väčšina v tomto prípade znižuje celoeconomickú efektívnosť preto, lebo pristúpi na prerozdelenie zdrojov od menšiny aj vtedy, keď jej vlastné zisky budú menšie než náklady menšiny. Ani druhý model demokratického rozhodovania v modernej politickej ekonomii – vplyv nátlakových skupín – nepredpokladá maximalizáciu hospodárskej efektívnosti. V tomto modeli nátlakové skupiny presadia u vlády realizáciu takých politík, z ktorých majú prospech ony, a to na úkor väčšiny (OLSON, 1965). Nátlakové skupiny sú väčšinou dobre organizované a sústreďujú sa na konkrétne oblasti, v ktorých sa snažia presadiť pravidlá, ktoré ich členom (limitovaný počet) prinesú

výrazné a koncentrované zisky, pričom neorganizovanej väčšine spôsobia iba o niečo vyššie náklady, rozložených na veľký počet ľudí. Najväčším problémom aj vo väčšine rozvinutých demokracií je to, že partikulárne záujmy príliš veľkého počtu záujmových skupín vytvoria okolo vlády pavučinu a paralyzujú efektívnu alokáciu zdrojov. Brzdia tým hospodársky rast, ekonomika pracuje pod úrovňou svojho skutočného potenciálu.

V zásade od vzniku novodobých demokracií si politicko-ekonomickí myslitelia uvedomovali, že táto forma vlády – aj keď je bola spomedzi existujúcich foriem považovaná za najlepšiu – nemusí viesť k efektívnej ekonomickej politike zabezpečujúcej udržateľný vývoj. Problémy demokracie vyplývali hlavne z princípu väčšinového hlasovania, ale aj z existencie záujmových skupín. V súčasnosti najvýznamnejšia výzva, ktorej stredoeurópske demokracie čelia je fenomén populizmu. Cieľom tejto štúdie je analyzovať jeho ekonomickú časť, čiže populistickú ekonomickú politiku. Domnievam sa, že hlavnou príčinou jej „úspešnosti“ je neustály dopyt po takejto politike zo strany väčšiny voličov, čo úzko súvisí s vyššie opísaným základným problémom demokratického zriadenia, s väčšinovým hlasovaním. V prvej časti štúdie definujem populistickú ekonomickú politiku a porovnam ju stredoeurópsku verziu s „klasickou“ latinsko-americkou verziou. V druhej časti poukážem na to, prečo je táto politika (predovšetkým jej najdôležitejšia časť, fiškálna expanzia) úplne neúčinná, ba priam deštruktívna v podmienkach malých otvorených ekonomík v strednej Európe. V záverečnej časti sa budem snažiť odpovedať na otázku, prečo sa napriek jej neúčinnosti a škodlivosti politici neustále k tejto politike vracajú. Odpoveďou je reálny dopyt zo strany voličov, prameniari zmesi racionálnych záujmov štátom financovanej väčšiny a zmesi ekonomických hodnôt, myšlienok a preferencií veľkej časti populácie, ktoré sú z hľadiska hlavného prúdu ekonómie iracionálne.

FENOMÉN POPULISTICKEJ EKONOMICKEJ POLITIKY

Kým všeobecné definovanie fenoménu populizmu je značne problematické,⁴ jeho ekonomická časť sa dá popísať ľahšie. V tejto štúdiu budem *pod ekonomickým populizmom chápať takú politiku, ktorá neváha v prospech krátkodobých politických ziskov obetovať dlhodobý ekonomický vývoj krajiny*. Pod krátkodobým politickým ziskom rozumiem predovšetkým popularitu politických strán a lídrov, prejavenu vo voľbách a premietnutú do mandátov a podielu na moci. (Indikátormi popularity sú predovšetkým výskumy verejnej mienky a výsledky volieb, ako aj z nich rezultujúce

mandáty v rôznych zastupiteľských orgánoch.) Pod dlhodobým ekonomickým vývojom rozumiem predovšetkým rovnovážny a udržateľný ekonomický rast štátu a z toho vyplývajúci rast životnej úrovne občanov. (Tento vývoj je zmysluplné sledovať v relatívnom vyhadnutí, v porovnaní s ostatnými krajinami). Rast na makroekonomickej úrovni je rovnovážny a udržateľný, ak nevedie k veľkej vnútornej a vonkajšej nerovnováhe v ekonomike, čiže ak nie je dôsledkom zvyšujúcich sa schodkov rozpočtu a bežného účtu platobnej bilancie, dôsledkom čoho je výrazný nárast vnútornej a vonkajšej zadlženosti. Podobne, na mikroekonomickej úrovni nemôže dojsť k veľkému nárastu (medzi)podnikových dlhov ani pohľadávok po lehote splatnosti vo finančných inštitúciách. Keďže v krajinách strednej a východnej Európy (SVE) je tradične nedostatok (lokálneho) kapitálu – ten už od počiatku transformácie prichádza v značnej miere zo zahraničia –, rast rozpočtových deficitov a verejného dlhu kráča väčšinou ruka v ruke s rastúcim deficitom na bežnom účte platobnej bilancie (ako aj rastúcim zahraničným zadlžením): vytvára sa paralelný deficit, v odbornej terminológii nazývaný ako dvojitý deficit. (Indikátormi (ne)rovnovážneho a (ne)udržateľného rastu sú teda hlavne deficity verejných rozpočtov a bežného účtu platobnej bilancie a verejný a zahraničný dlh, ale aj dlhy podnikov na mikroekonomickej úrovni.) Hlavným znakom populistickej ekonomickej politiky na Slovensku a v Maďarsku v posledných dvoch desaťročiach bol práve nadmerný (explicitný a/alebo implicitný) rozpočtový deficit a paralelne sa objavujúci vysoký deficit na bežnom účte platobnej bilancie, ktorý vyústil do mohutného nárastu verejného dlhu a zahraničného zadlženia a priviedol tieto krajiny na pokraj ekonomického kolapsu. Nasledovala stabilizácia pomocou reštriktívnej fiškálnej politiky a štrukturálnych reforiem s bolestivým sociálnym dopadom (aspoň krátkodobo), väčšinou s využitím asistencie medzinárodných inštitúcií. Tento cyklus populistickej politiky silne pripomína podobné experimenty uskutočňované počnúc 70-tymi rokmi minulého storočia v Latinskej Amerike. Podobnosť je aj v tom, že obe skupiny krajín dobiehali vyspelé krajiny v ekonomickom vývoji s väčším či menším úspechom. Preto môže byť zaujímavé oboznámiť sa aspoň so základnými črtami „klasického“ latinsko-amerického populizmu.

Na pôde Inter-americkej rozvojovej banky sa v máji 1990 uskutočnila konferencia o latinsko-americkom populizme, zborník z rokovania bol vydaný nasledujúci rok. V úvodnej štúdií tohto zborníka definovali DORNBUSCH a EDWARDS (1991, 7-9) latinsko-americký ekonomický populizmus nasledovne: taký prístup k ekonomike, ktorý zanedbáva riziká inflácie a deficitného finan-

covania (verejných rozpočtov), vonkajšie obmedzenia ako aj reakciu ekonomických aktérov na agresívne netrhové politiky. Tvorcovia politik – s cieľom zvýšenia hospodárskeho rastu, miezd a zamestnanosti a spravodlivejšieho prerozdelenia národného dôchodku – výrazne zvýšia verejné výdavky (typicky cez nárast miezd), čo v konečnom dôsledku vedie k vysokej inflácii a k veľkej vonkajšej ekonomickej nerovnováhe. Populistický experiment končí kolapsom ekonomiky a neexistuje iná alternatíva, než implementovať drastický úsporný balíček (typicky s pomocou MMF – Medzinárodného menového fondu) s vysokými sociálnymi nákladmi. Populizmus je teda sebadeštruktívny, populistické politiky zlyhávajú, pričom najviac na to doplatia tie skupiny, ktorým sa malo pomôcť (cez pokles zamestnanosti, príjmov a miezd).

KAUFMAN a STELLINGS (1991, 16) v nasledujúcej kapitole definujú tento latinsko-americký populizmus ako súbor ekonomických politik (nástrojov) na dosiahnutie špecifických politických cieľov. Tieto ciele sú nasledovné: (1) mobilizácia podpory medzi organizovanými robotníkmi a nižšou strednou vrstvou, (2) získanie doplňujúcej podpory zo strany miestnych podnikov orientovaných na domáci trh, (3) politická izolácia vidieckej oligarchie, zahraničných spoločností a domácej veľkopriemyselnej elity. Ekonomické nástroje na dosiahnutie týchto cieľov okrem iného zahŕňajú: (1) rozpočtové deficity na stimulovanie ekonomického rastu, (2) zvyšovanie nominálnych miezd a kontrola cien na ovplyvňovanie redistribúcie príjmov, (3) kontrola výmenného kurzu (národnej meny) alebo jej nadhodnotenie pre potlačenie inflácie a zvýšenie miezd a ziskov v sektoroch, ktoré produkujú neobchodovateľné statky.⁵ Podľa DORNBUSCHA a EDWARDSA (1991, 11-12) ekonomický populizmus sa objavuje v latinsko-amerických krajinách v neregulárnych cykloch, pričom každý cyklus možno rozdeliť do niekoľkých fáz:

1. fáza. Na začiatku sa zdá, že ekonomická politika je úspešná, produkcia, zamestnanosť a mzdy rastú, kým cenová regulácia drží na uzde infláciu. Dočasný nedostatok rôznych tovarov sa darí nahrádzať dovozom.

2. fáza. Ekonomika začína čeliť kritickému nedostatku tovarov a zahraničných mien, inflačné tlaky stúpajú. Rozpočtový deficit dosahuje závažné výšky. Uvoľnenie kontroly cien a kontroly výmeny cudzích mien, rovnako aj devalvácia vlastnej meny a ochrana národného trhu sa zdajú byť opatreniami čoraz viac nevyhnutnými.

3. fáza. Veľký nedostatok, cválajúca inflácia (často prerastajúca do hyperinflácie) a zrejme nadhodnotenie národnej meny vyvolá masívny útek kapitálu z krajiny a vedie k demonetarizácii ekonomiky. Už aj tak veľký rozpočtový deficit sa ešte viac prehĺbi, lebo vedľa vysokých výdavkov už

poklesnú aj (daňové) príjmy. Vláda je v zúfalej situácii, rozhodne sa zoškrtáť výdavky a devaluje menu, reálne mzdy klesajú. Spravidla dochádza k výraznej politickej zmene (násilné zvrhnutie vlády).

4. fáza. Ortodoxný stabilizačný balíček presadený novou vládou (väčšinou s pomocou MMF), výdavky sú značne zoškrtané, mzdy klesajú na výrazne nižšiu úroveň, než boli pred odštartovaním populistického cyklu. Horšie je to, že mzdy zostávajú dlhšiu dobu na nízkej úrovni: kapitál totiž stratil dôveru a investície stagnujú.

Vzhľadom na odlišnosti krajín SVE a Latinskej Ameriky, nachádzame medzi charakterom populizmu v oboch regiónoch niekoľko významných rozdielov. Tie sú dôsledkom predovšetkým toho, že krajiny SVE (s výnimkou Poľska) sú výrazne menšie, ich ekonomiky otvorenejšie a sú členmi rôznych nadnárodných politicko-ekonomických zoskupení (predovšetkým Európskej únie), resp. v transformačnom období sa o členstvo v týchto zoskupeniach usilovali. Možnosť využívať celú plejádu nástrojov latinskoamerického populizmu, ako napríklad kontrolu menovej politiky alebo úspešný politický nátlak na centrálnu banku, kontrolu menových kurzov a devízových tokov, ochranu domáceho trhu, výrazné zasahovanie do tvorby väčšiny cien a pod., bola preto pre nich prakticky nereálna, alebo aspoň značne limitovaná. Populizmus sa v týchto krajinách prejavuje predovšetkým v expanzívnej fiškálnej politike. V krajinách SVE nie je populácia až tak heterogénna (etnické, príjmové rozdiely); vidiecka oligarchia (veľkostatkári) a domáca veľkopriemyselná elita po páde socializmu pochopiteľne neexistovala, populistickí politici preto ani nemali záujem proti nej bojovať.

Ďalším, avšak iba zdanlivým rozdielom je to, že v stredoeurópskych krajinách sa v poslednej fáze populistického cyklu spravidla podarilo zabrániť úplnému kolapsu ekonomiky, hyperinflácii, pádu finančného systému a národnej meny (ako aj nasledujúcemu násilnému zvrhnutiu vlády). To však neznamená, že v tomto regióne je podobný scenár vylúčený. Takéhoto vývoja sa zatiaľ podarilo vyvarovať vďaka tomu, že politické elity (síce v poslednej chvíli, ale predsa) vždy prijali nevyhnutné kroky na odvrátenie kolapsu (stabilizačné balíčky v rokoch 1995 a 2008 – 2009 v Maďarsku a v roku 1999 na Slovensku). Odstrašujúcou výnimkou, ktorá potvrdzuje, že scenár „Argentíny na Dunaji“ nie je iba nereálnym výmyslom medzinárodnej tlače, je kolaps bulharskej ekonomiky v rokoch 1996 – 1997 v dôsledku veľkého zahraničného dlhu, pomalého uskutočňovania trhových reforiem a pretrvávania mäkkých rozpočtových obmedzení vo verejných financiách a v bankovom sektore.⁶

Napriek hore uvedeným odlišnostiam je medzi latinsko-americkými a stredoeurópskymi populizmami viacej spoločných prvkov, ako rozdielnych. Najdôležitejšie z nich môžeme zhrnúť nasledovne:

Najviac používaným, v podstate všadeprítomným nástrojom je fiškálna expanzia, čiže stimulácia ekonomiky pomocou zvýšenia rozpočtových výdavkov. Populističtí politici v oboch regiónoch nebezpečne podceňujú riziká deficitného financovania svojich veľkolepých projektov. Výsledkom je spravidla zvýšenie inflácie a zadlženosti.

Fiškálna expanzia vedie v oboch prípadoch k vysokým dvojitém deficitom rozpočtov a bežného účtu platobnej bilancie. Ekonomický rast je čoraz menej rovnovážny a udržateľný, inflačné a devalvačné tlaky stúpajú.

Na konci populističtého cyklu hrozí dramatické zvýšenie inflácie, pád (výmenného kurzu) národnej meny, odchod kapitálu z krajiny a kolaps finančného sektora sprevádzaného hlbokou recesiou s vážnymi sociálnymi následkami. Ak nie je prijatý záchranný stabilizačný balíček (reštriktívne opatrenia a reformy väčšinou s pomocou MMF), tak kolaps aj nastane, v dôsledku čoho je nevyhnutné prijať ešte drastickejší úsporný balíček s ešte horšími sociálnymi následkami. Úsporné balíčky zavádzajú vlády veľmi neochotne, politické elity majú tendenciu ich prijatie odkladať. Ak tak urobia ešte pred kolapsom, tak len tesne pred ním, spravidla až vtedy, keď už prebieha masívny únik kapitálu, dochádza k znehodnocovaniu meny (často v sprievode špekulatívnych útokov voči nej) a výrazne rastie inflácia.

Populističtá politika je seba-deštruktívna, v konečnom dôsledku vedie k zníženiu životnej úrovne, väčšinou dokonca na nižšiu úroveň, než pred odštartovaním populističtého cyklu. Paradoxne najviac poškodzuje tých, ktorým mala pomáhať (robotníci, nižšie stredné vrstvy, verejní zamestnanci, dôchodcovia). Pritom ani politická elita, ktorá ju používa, nedokáže s jej pomocou dlhodobo zabezpečiť zachovanie svojej politickej moci (v demokratickom prostredí to platí obzvlášť).

Ďalšími obľúbenými nástrojmi populistov sú aj posilňovanie štátneho vlastníctva (či už cestou znárodnenia alebo odsúvania privatizácie, často skrytej pod nálepkou „národná“) a kontrola cien, menového kurzu a finančných tokov. Je však pravdou, že krajinách SVE – v dôsledku hore uvedených obmedzení – sa tieto nástroje nedajú používať tak často a do takej miery, ako to bolo/je možné v „klasickej“ latinsko-americkom prostredí.

Ďalším znakom populistickej ekonomickej politiky je to, že aj jej (z politického hľadiska) „jemná“ verzia dokáže ekonomiku rozvrátiť rovnako ako jej „tvrdá“ vrezia. Rozdiel medzi nimi je ten, že kým predstavitelia jemne-

jšej verzie neohrozujú základné inštitúcie liberálnej demokracie, „tvrdší“ populisti to činia, čím podkopávajú samotné základy demokratického usporiadania štátu (SMILOV – KRASTEV 2008, 9).⁷ Dobrým príkladom môže byť vládna koalícia socialistov a slobodných demokratov v Maďarsku v rokoch 2002 – 2006/08 (predovšetkým jej väčšia strana: socialisti). Táto koalícia určite nepatrí medzi protagonistov tvrdého populizmu (v zmysle ohrozenia základov liberálnej demokracie v štáte), ekonomiku však – pri úplnom ignorovaní pravidiel ekonómie – dokázala priviesť na pokraj kolapsu veľmi „efektívne“.

CSABA (2008) poukázal na nový druh makroekonomického populizmu na prípade nových členských krajín EÚ, predovšetkým baltických štátov, Rumunska a Bulharska. Tam po prelome tisícročia nedochádzalo k vysokým deficitom rozpočtov ani k výraznému nárastu verejného dlhu, skôr k nekontrolovanému nárastu súkromnej spotreby a úverovému boomu. Ten bol sprevádzaný neudržateľnými, niekedy obrovskými deficitmi na bežnom účte platobnej bilancie (až na úrovni 15 – 22 % HDP) a viedol k prehriatiu ekonomiky. Inými slovami: nerealizovala sa populistická politika na strane výdavkov, štát zlyhal predovšetkým ako regulátor a znaky populizmu mala skôr príjmová stránka rozpočtu.⁸ Ekonomický vývoj a hospodárska politika v týchto krajinách pripomína skôr krajiny východnej a juhovýchodnej Ázie pred ázijskou finančnou krízou (1997/98), ale existujú paralely aj so západnými štátmi pred súčasnou ekonomickou krízou. Ako som však už uviedol, populizmus v Maďarsku a na Slovensku sa podobal predovšetkým na „klasickú“ latinsko-americkú verziu, a preto skúmanie nového druhu makroekonomického populizmu nie je cieľom tejto štúdie.

Úplná neúčinnosť a škodlivosť populistickéj ekonomickej politiky v STREDNEJ EURÓPE

V regióne sú dve krajiny, ktorých vývoj predstavuje učebnicový príklad klasického populistického cyklu: na začiatku konsolidované verejné financiami a rovnovážny a udržateľný ekonomický rast; následná fiškálna expanzia vedúca k veľkej vnútornej a vonkajšej nerovnováhe a nárastu zadlženosti; krízový stav s hroziacim kolapsom finančného sektora, pádom meny a platobnou neschopnosťou štátu, keď už prebieha masívny odliv kapitálu a výrazne sa oslabuje mena; na konci záchranný (úsporný, stabilizačný) balíček podporený medzinárodnými finančnými inštitúciami. Ide

o Slovensko v rokoch 1996 až 1999 a Maďarsko v období 2002 – 2008/2009. Určité črty ekonomického populizmu objavujeme aj v ostatných štátoch a aj v iných časových obdobiach. Nevidíme však celý cyklus, ktorý sa uskutočnil po zmene politického a ekonomického systému krajín SVE. Domnievam sa, že Slovensko v rokoch 2007 – 2008 nastúpilo do ďalšieho populistického cyklu. Nie je však zákonité, že tento cyklus bude dotiahnutý do konca (k tomu by bolo potrebné ešte jedno volebné obdobie s podobnými deficitmi verejných financií, aké sa očakávajú v rokoch 2009 a 2010).

Slovenský aj maďarský cyklus sa vyznačoval tým, že fiškálna expanzia sa uskutočnila v období ekonomického rastu, v celkovo priaznivom medzinárodnom ekonomickom prostredí. Ekonomická politika tak išla proti všetkým učebniciam ekonómie.⁹ Zaujímavou náhodnou okolnosťou je to, že slovenský a maďarský cyklus sa nachádzali v opačných štádiách vývoja: vtedy, keď sa v jednej krajine ekonomika stabilizovala, v druhej práve naberalo na obrátkach populistické rozdávanie, a naopak. Určitý rozdiel predstavovala skutočnosť, že na Slovensku značná časť rozpočtových deficitov a verejného dlhu bola implicitného charakteru a až neskôr sa transformovala na verejný dlh, kým v Maďarsku sa deficit prejavil explicitne predovšetkým v rozpočtoch a dlhoch verejnej sféry. Nový slovenský cyklus sa výrazne líši v dvoch ohľadoch: deficity narástli počas ekonomickej krízy a v čase, keď Slovensko už zaviedlo spoločnú európsku menu euro.

Skúsenosti z dvoch stredoeurópskych krajín ukazujú, že fiškálne stimuly ani krátkodobo nevedli k výraznému zvýšeniu ekonomického rastu alebo zamestnanosti, dokonca aj keď deficity verejných financií a bežného účtu platobnej bilancie narástli do veľmi veľkých rozmerov (7 až 10 % HDP), a udržiavali sa na týchto úrovniach aj tri alebo štyri roky po sebe. Fiškálnou expanziou bol štát schopný iba udržať tempo rastu a úroveň zamestnanosti, pričom v Maďarsku, kde veľká časť výdavkov smerovala na mzdy a sociálne dávky viedla aj k veľkému nárastu reálnych príjmov, aj tento efekt bol mal len dočasné trvanie). Na konci populistického cyklu však došlo k výraznému spomaleniu rastu, prepadu miezd a zamestnanosti ako aj k nárastu inflácie. Napokon kríza donútila vládu v záujme odvrátenia kolapsu ekonomiky k prijatiu úsporných balíčkov. Fiškálna expanzia teda ani na začiatku populistického cyklu nedokázala výrazne oživiť ekonomiku (podľa latinskoamerických skúseností). Hlavnými príčinami totálnej neúčinnosti štátnych stimulov sú veľká miera otvorenosti a obmedzenosť vnútorných trhov pomerne malých stredoeurópskych ekonomík, rovnako ako neexistencia takmer žiadnych prekážok voľného pohybu tovarov a služieb a postupne aj pracovnej sily a kapitál. Ako ukazuje aj nasledujúca tabuľka, krajiny V4

(okrem Poľska, ktorý ako jediný nový členský štát EÚ má relatívne veľký domáci trh) vyvážajú viac ako tri štvrtiny svojej produkcie, a porovnateľne vysoký podiel na HDP predstavuje aj dovoz.

Tabuľka 1. HDP, vývoz a dovoz (tovarov a služieb) a exportná výkonnosť a dovozná náročnosť vo vybraných krajinách EÚ (2008, v miliónoch eur)

Krajina	Populácia (v miliónoch, 2007)	HDP	Export	% z HDP	Import	% z HDP
Slovensko	5,4	64 884	53 587	82,6	55 169	85
Maďarsko	10,1	105 842	85 715	81	84 138	79,5
Česká republika	10,3	148 555	114 135	76,8	106 706	71,8
Poľsko	38,1	362 095	144 007	39,8	157 393	43,5
Nemecko	82,4	2 491 400	1 177 040	47,2	1 022 570	41
EU-27	495,1	12 504 353	5 156 793	41,2	5 124 039	41
USA	304,5	9 698 531	1 264 210	13	1 719 200	17,7

Zdroj: Eurostat 2009/a. Statistics, National Accounts, Main Tables a vlastné prepočty.

Vysoký podiel vývozu znamená, že nech sú vládne fiškálne stimuly akokoľvek veľké, nedokážu nahradiť dopyt na exportných trhoch, na druhej strane ale pravdepodobne výrazne zdvihnú objem dovozu, kvôli vysokej závislosti miestnych ekonomík od importu a nízkym alebo žiadnym obchodným bariéram. Slovenská ekonomika napríklad v roku 2008 vyvážala viac ako 80 % svojej produkcie, pričom export bol výrazne koncentrovaný do niekoľkých nadnárodných spoločností (desať najväčších exportérov malo 40 %-ný podiel na celkovom vývoze), pôsobiach hlavne v odvetviach automobilového a elektrotechnického priemyslu. V piatich veľkých spoločnostiach (troch automobilkách a dvoch výrobcov plochých obrazoviek) prevažoval podiel exportu na tržbách 95 %.

Tabuľka 2. Najväčší exportéri Slovenska, ich podiel na celkovom vývoze a pomer vývozu k celkovým tržbám podnikov

Spoločnosť	Export (tisíc eur)		Zmena (%) 2008/ 07	Export/ tržby 2008, %	Podiel na exporte SR
	2008	2007			
1. Volkswagen Slovakia, a.s., Bratislava	5 348 885	6 394 630	- 16,4	99,5	10,8 %
2. Samsung Electronics Slovakia, s.r.o. Galanta	3 523 102	3 685 593	- 4,4	100	7,1 %
3. U.S. Steel Košice, s.r.o., Košice	2 376 582	2 470 645	- 3,8	81,1	4,8 %
4. Slovnaft, a.s., Bratislava	2 328 531	2 177 271	6,9	57,7	4,7 %
5. Kia Motors Slovakia, s.r.o., Žilina	2 179 332	1 763 987	23,5	97,8	4,4 %
6. PCA Slovakia, s.r.o., Trnava	1 718 500	1 714 162	0,3	99,0	3,5 %
7. Sony Slovakia, s.r.o., Nitra *	1 398 000	968 364	44,4	100	2,8 %
8. Mondí SCP, a.s., Ružomberok	393 569	448 064	- 12,2	83,1	0,8 %
9. Slovnaft Petrochemicals, s.r.o., Bratislava	355 666	449 225	- 20,8	55,6	0,7 %
10. Continental Matador Truck Tires, s.r.o., Púchov	350 797	317 879	10,4	89,7	0,7 %
Celkový export Slovenska	49 543 584	--	5,1	--	100 %

Poznámky: Údaje sú prepočítané zo slovenských korún na eurá konverzným kurzom 30,126 SKK/EUR, ktorý je silnejší ako skutočné priemerné kurzy za rok 2007 (33,781) a 2008 (31,291) a preto uvedené údaje oproti reálnym exportným kontraktom sú mierne nadhodnotené.

* Údaje o exporte spoločnosti Sony neboli dostupné, údaje v tabuľke vychádzajú z predpokladu, že pomer exportu k tržbám je 100 %, podobne ako v prípade Samsungu, druhého veľkopodniku v danom odvetví.

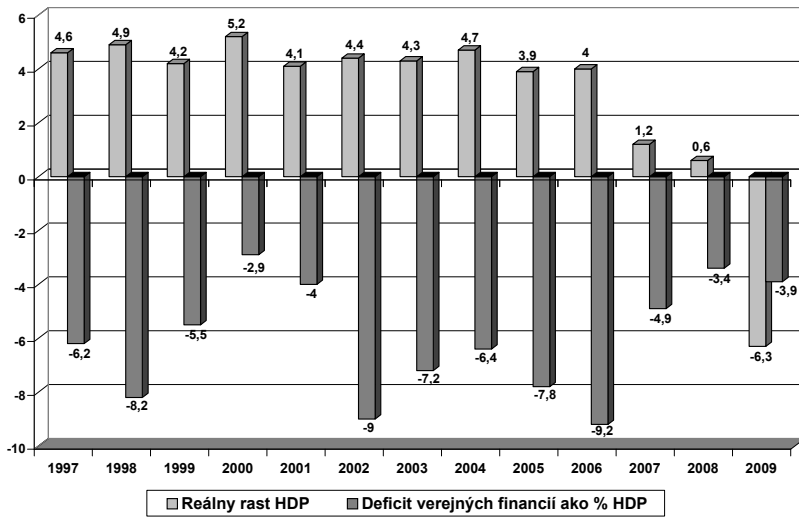
Zdroje: Trend Špeciál Top 200, júl 2009. Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009/a. Celkový dovoz a celkový vývoz podľa kontinentov a ekonomických zoskupení krajín v roku 2008 a vlastné prepočty.

Je zrejme, že pri takejto miere závislosti na zahraničných spotrebiteľoch, domáce fiškálne stimuly nedokážu nahradiť export, zjednodušene povedané: slovenská vláda nemôže kúpiť 600 tisíc áut a 9 miliónov LCD televízorov namiesto zahraničných konzumentov. Keď však začne stimulovať verejnými výdavkami domáci dopyt obyvateľov, tak väčšina vynaložených peňazí sa môže ocitnúť v zahraničí – ako dobrý príklad môže slúžiť zavedenie „šrotovného“, teda štátnej podpory na výmenu starých áut na nové v roku 2009.¹⁰ Medzi ďalšie dôvody neúspechu fiškálnych stimulov patrí to, že – v protiklade k odporúčaniam keynesiánskej ekonomickej teórie – sa využívali v čase ekonomického rastu; okrem toho veľká časť vynaložených peňazí bola často doslova prejedaná (sociálne výdavky, zvýšenie miezd, cenové dotácie) alebo premrhaná v čiernej diere neefektívneho štátneho sektora namiesto efektívnejších investícií (zlepšenie infraštruktúry, podpora podnikateľského prostredia, vzdelávania, výskumu a vývoja).

Najilustratívnejším príkladom neúspechu je populistický cyklus v Maďarsku v rokoch 2002 – 2007 s mierne upravenými parametrami až do roku 2009. Pred voľbami v roku 2002 sa dve hlavné strany v krajine – vládnucci Fidesz a opozičná Maďarská socialistická strana (MSZP) – zamotali do špirály populistických sľubov. Horšie je, že víťazná MSZP nezodovedné sľuby aj uskutočnila v podobe tzv. stodňového programu vlády Pétera Medgyessyho. V záujme objektívnosti však je potrebné dodať, so zavádzaním populistických opatrení začala už predvhadzajúca vláda Viktora Orbána, a poslanci Fideszu neskôr v parlamente tiež zahlasovali za Medgyessyho stodňový program. Od reality úplne odtrhnuté populistické rozdávanie teda podporovali a schválili všetky strany v parlamente (okrem malej pravicovej strany MDF), čiže populistické potopenie verejných financií bolo konsenzuálnym rozhodnutím. Maďarsko malo v období 2002 – 2006 najväčšie deficity verejných financií nielen v rámci EÚ, ale aj v porovnaní so všetkými relevantnými ekonomikami sveta. Najväčšie rozpočtové diery sa pritom objavili vo volebných rokoch 2002 a 2006, čo je rukolapným potvrdením toho, že politici rozmýšľajú a rozhodujú vedení skôr politickým než ekonomickým zvažovaním. Napriek obrovským fiškálnym stimulom nedošlo k výraznému zvýšeniu ekonomického rastu a zamestnanosti, rast bol dokonca nižší, než v ostatných krajinách V4. V roku 2007 – po štvorročnom rozdávaní – klesol rast na 1,2 %, na nižšiu úroveň než priemer starých člen-

ských štátov (EÚ15), t.j. maďarská ekonomika prestala konvergovať smerom k priemeru EÚ, začala pomaly, ale iste zaostávať. Výsledkom populizmu bol nárast verejného dlhu z 52,1 % na 73 % HDP v období rokov 2001 – 2008 (Eurostat 2009/b). Keď na jeseň „dorazila“ globálna ekonomická kríza aj do strednej Európy, maďarský štát sa ocitol na pokraji platobnej neschopnosti. Štát bol pred bankrotom zachránený koncom októbra 2008 masívnou spoločnou pôžičkou MMF, Európskej únie a Svetovej banky v hodnote 20 miliárd eur.

Graf 1. Ilustrácia neúčinnosti fiškálnej expanzie v malých, otvorených ekonomikách SVE – prípad Maďarska

Poznámka: Údaje za rok 2009: pokles HDP je predpoveďou Eurostatu, deficit je plán maďarskej vlády podľa revidovanej dohody s MMF.

Zdroj: Eurostat 2009/b. Structural indicators, General economic background (real GDP growth rate, public balance).

Na Slovensku tiež došlo k výraznej fiškálnej expanzii, a to v období 1996 – 1999. Výsledkom, podobne ako v Maďarsku, bol stav veľkej vnútornej a vonkajšej nerovnováhy, vysokej zadlženosti a hrozby ekonomického kolapsu. To všetko novú vládu nakoniec prinútilo prijať balíček stabilizačných opatrení (máj 1999). Rozdielom oproti Maďarsku bolo to, že veľká časť rozpočtových deficitov bola implicitného charakteru a vo vykazovaných

deficitov a dlhoch sa objavila až oneskorene. Okrem až príliš nenápadných trikov na zakrytie deficitov (vytvorenie mimorozpočtových štátnych fondov) väčšina implicitného verejného dlhu vznikala nasledujúcimi spôsobmi: 1. Úvery štátnych podnikov alebo úvery súkromných spoločností so štátnou garanciou, ktoré ich neboli schopné splácať a transformovali sa na verejný dlh. 2. Naakumulované klasifikované úvery v štátnych alebo neskôr zoštatnených, resp. uzavretých bankách, ktoré boli väčšinou nedobytné a neskôr sa pretransformovali na verejný dlh. 3. Pohľadávky voči verejným inštitúciám (dane, odvody, clá, poplatky), ktoré sa neskôr ukázali ako nedobytné. 4. Dlhly rôznych štátnych a verejných inštitúcií, ktoré bolo treba neskôr oddžiť (niekoľkokrát vznikla takáto situácia v zdravotníctve).

Dvoma hlavnými zdrojmi implicitných dlhov boli na jednej strane veľké investície (napr. diaľnice, vodné dielo Gabčíkovo, jadrová elektrárň Mochovce), ktoré boli financované z úverov so štátnymi garanciami, a na druhej strane mäkké rozpočtové obmedzenia uplatňované štátnymi a kvázištátnymi inštitúciami a štátnymi aj privatizovanými bankami, ale aj slabá vymáhateľnosť práva a nedostatočná regulácia konkurzov. Údaje v tabuľka 3 poukazujú na rýchly nárast objemu klasifikovaných pohľadávok, v dôsledku mäkkých rozpočtových obmedzení a slabých inštitúcií právneho štátu.

Tabuľka 3. Implicitná forma fiškálnej expanzie: nárast pohľadávok po lehote splatnosti na Slovensku (1995-1999, hodnota pohľadávok v miliárd Sk)

	1995	1996	1997	1998	1999 *
Sociálna poisťovňa	5,8	8,6	20,6	34,7	43,0
Národný úrad práce	0,0	0,0	5,6	7,0	8,7
Zdravotné poisťovne	1,3	2,8	6,8	13,0	15,0
Daňové úrady	16,7	19,8	25,8	34,6	52,0
Colná správa	3,4	2,9	3,7	4,1	4,5
Štátne a kvázištátne organizácie	27,2	34,1	62,5	93,4	96,0
Nefinančné organizácie (podniky)	109,4	112,6	117,7	139,4	145,2
Klasifikované úvery (bánk)	125,5	112,0	120,1	145,1	170,7
Spolu	289,3	292,8	362,8	471,3	534,4
Medziročný rast (%)	15,7 %	1,2 %	23,9 %	29,9 %	13,9 %

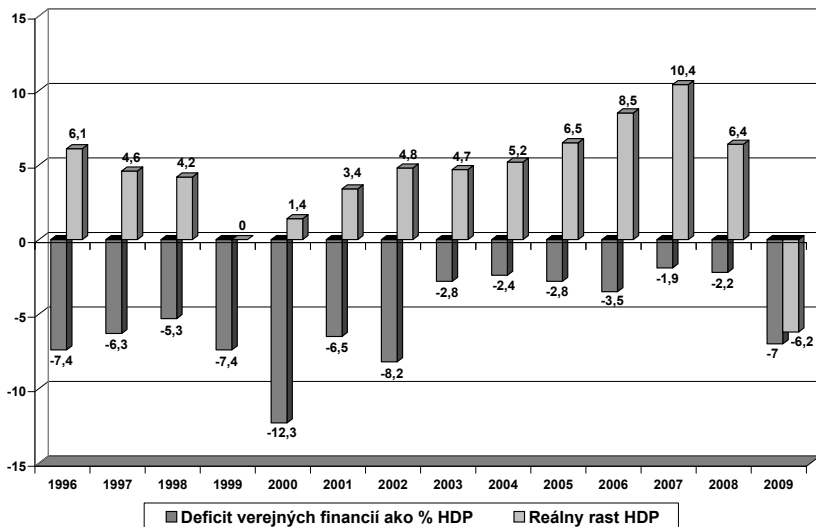
Poznámka: * stav k 30. septembru 1999.

Zdroj: Trend 2000. Pohľadávky po lehote splatnosti v SR. *Trend* 15/2000, 12. 4. 2000, 4A.

Najnepriaznivejším „dedičstvom“ dlhov sa ukázali naakumulované klasifikované úvery bánk, ktoré boli počas konsolidácie bankového sektora väčšinou konvertované na verejný dlh. Náklady konsolidácie (1999 – 2000) predstavovali vyše 200 miliárd korún a pätnásobne prevýšili príjmy z pri-

vatizácie bánk.¹¹ Tieto náklady navýšili deficity a verejný dlh až v rokoch 1999 až 2001, Napriek tomu, že uvedený indikátor expanzívnej fiškálnej politiky sa prejavil oneskorenne, bol dôsledkom politiky predchádzajúcej vlády (tretia vláda Vladimíra Mečiara, koalícia HZDS – SNS – ZRS, 1994 – 1998), vtedajších implicitných deficitov. Druhý indikátor expanzívnej populistickej politiky už od začiatku naznačoval neudržateľnú povahu rastu: „Deficit bežného účtu v období rokov 1996 – 1998 dosahoval v priemere 10 % HDP a v dôsledku minimálnych priamych zahraničných investícií to viedlo k výraznému nárastu zahraničnej zadlženosti“ (TÓTH 2000, 86). Zahraničný dlh sa v období 1996 až 2000 zvýšil z 30,6 na 49,9 % HDP, verejný dlh v období 1997 – 2000 vyskočil z 33,8 na 50,3 % HDP (MARCINČIN 2005, 46 a Eurostat 2009/b).

Graf 2. Ilustrácia neúčinnosti fiškálnej expanzie v malých, otvorených ekonomikách SVE – prípad Slovenska

Poznámka: Údaje za rok 2009: pokles HDP – predpoveď Ministerstva financií SR, deficit je odhadom autora.

Zdroj: Eurostat 2009/b. *Structural indicators, General economic background (real GDP growth rate, public balance)* a Marcinčin, Anton 2005. *Politický vývoj a ekonomické záujmy*, 46 (deficit za rok 1996 a rast HDP za roky 1996 – 98).

Fiškálna expanzia ani na Slovensku nedokázala dlhodobo prispieť k zvýšeniu rastu HDP a zamestnanosti. Tieto ukazovatele boli iba krátkodobo stabilizované, ale za vysokú cenu makro- aj mikroekonomickej, vnútornej i vonkajšej nerovnováhy, zadĺženia, s následnou hrozbou ekonomického kolapsu. Po prijatí nevyhnutného balíčka stabilizačných opatrení došlo k dramatickému prepadu rastu HDP (na nulu v 1999) a nárastu nezamestnanosti z 12,5 % v roku 1998 na 19,2 % v roku 2001 (MARCINČIN 2005, 46). Fiškálna politika nebola jedinou príčinou ekonomickej krízy, patrila však medzi najdôležitejšie.¹²

Z prípadov Maďarska a Slovenska sa dá usúdiť, že v malých otvorených ekonomikách SVE ani mohutná fiškálna expanzia nedokáže výrazne zvýšiť rast HDP alebo zamestnanosť, nanajvýš ich dočasne udrží blízko pôvodných úrovní, ale za príliš vysokú cenu nerovnováhy a zadĺženia. Už v strednodobom horizonte je takáto politika veľmi deštruktívna, ekonomiku privádza na pokraj kolapsu. V lepšom prípade prinúti vládu prijať reštriktívny ozdravný balíček, sociálne dopady (prepád rastu HDP, zamestnanosti, reálnych príjmov) sú však bolestivé. Príklad Slovenska z rokov 1999 až 2007 však poskytuje veľmi úspešnú alternatívu k populistickej politike: po stabilizácii a štrukturálnych reformách (uskutočnených predovšetkým počas druhej vlády Mikuláša Dzurindu v období 2002 – 2006 v podobe daňovej a dôchodkovej reformy, reformy verejnej správy, zdravotníctva, trhu práce a sociálneho systému) ekonomika nastúpila na dráhu rýchleho, rovnovážneho a udržateľného rastu.

Ďalšou oblasťou, v ktorej v dôsledku populistickým opatreniam dochádza v krajinách SVE k významným ekonomickým stratám, je štátny sektor, predovšetkým štátne podniky. Nízka efektivita, kleptokratické a korupčné siete vládnuccich elít, ich straníckych a podnikateľských klientov a neustále politické tlaky – to sú javy, ktoré spôsobujú zvýšenie nákladov a pokles ziskov, čo v konečnom dôsledku prefinancujú všetci daňoví poplatníci. Aj tu teda dochádza k nesprávnej alokácii vzácnych zdrojov. Príčiny a symptómy zlyhávania štátneho sektora podrobne popisuje kniha amerických ekonómov Andreia Schleifera a Roberta W. Vyshniho *Kradmá ruka*. Dvojica tvrdí, že „štátne podniky sú mimoriadne neefektívne a ich neefektívnosť je výsledkom politických tlakov zo strany politikov, ktorí ich ovládajú“, zjednodušene: „štátne podniky sledujú politické ciele“ (SLEIFER – VISHNY 2000, 200-202). Táto neefektívnosť je všadeprítomnou systémovou poruchou, líši sa iba jej miera. Odpoveďou na obľúbenosť štátnych podnikov (napriek ich neefektivite z hľadiska celej ekonomiky) je celá škála potenciálnych politických ziskov, ktoré pre politikov poskytujú. Štátne zásahy a

kontrola štátnych podnikov ponúka politikom celý diapazón prostriedkov, pomocou ktorých môžu ovplyvňovať verejnú mienku, získať a udržať svojich voličov, odmeňovať svojich priaznivcov a „blízkym“ podnikateľom. Tieto výhody pre politikov sú zároveň aj nevýhodami z celospoločenského hľadiska, ide o dve rôzne strany tej istej mince. Nevýhody môžeme zhrnúť v nasledovných bodoch:

Nadmerná zamestnanosť. „Väčšina štátnych podnikov sa podriaďuje nátlaku politikov (usilujúcich sa získať hlasy voličov) a zamestnáva priveľa ľudí.“ (SHLEIFER – VISHNY 2000, 200). Dôsledkom je to, že prevádzkové náklady sú výrazne vyššie v porovnaní s podobne zameranými súkromnými spoločnosťami. Typickým príkladom môžu byť štátne železničné spoločnosti, ktoré patria medzi najväčších zamestnávateľov ako aj najväčších „výrobcov“ strát v krajinách SVE.

„Mecenáške džoby“. Značnú časť pracovných miest v štátnom (resp. vo verejnom) sektore politici využívajú na „odmeňovanie“ svojich straníckych a politických prívržencov a „blízkych“ podnikateľov, ktorých po voľbách umiestňujú do výhodných pozícií. Dosadení politickí nominanti potom často slúžia úzkym straníckym, vládnym a vlastným záujmom, namiesto tých celospoločenských. Výsledkom je využívanie štátnych podnikov ako dojných kráv a ulievanie peňazí do vlastného vrečka a/alebo do straníckych kás. Ukázkovým príkladom môže byť štátny podnik Lesy SR na Slovensku, kde si vládna koalícia SMER-SD – SNS – LS-HZDS po roku 2006 rozdelila posty v manažmente podniku, dozornej rade ako aj v jednotlivých regionálnych závodoch podľa straníckeho kľúča. Politickí nominanti dokázali priviesť predtým ziskový podnik do vysokých strát, až napokon požiadali vládu o „pôžičku“ 67 miliónov eur pod zámenkou hospodárskej krízy.¹³

Podpora regiónom. Štátne podniky často umiestňujú výrobné kapacity do regiónov, kde majú vládne strany vysokú podporu. Investície sa takto stávajú prostriedkom odmeňovania voličov „za vernosť“, ich umiestňovanie je súčasťou volebnej kampane, a to bez ohľadu na ekonomickú atraktivitu daného regiónu.¹⁴ Dobrým príkladom môže byť premiestnenie ústredí viacerých štátnych spoločností a inštitúcií za tretej vlády Vladimíra Mečiara (1994 – 1998) z Bratislavy do Banskej Bystrice (čiže z hlavného mesta, ktoré bolo baštou opozičných strán do jednej z bašt koalíčných strán).

Zásah do tvorby cien. Udržanie veľkých štátnych monopolov poskytuje politikom možnosť upravovať niektoré ceny tak, aby vyhovovali politickým cieľom. Typickým príkladom môžu byť železnice so „sociálne prijateľnými“ cenami pre zákazníkov. Maďarské štátne železnice MÁV do začiatku reforiem v rokoch 2007 až 2009 poskytovali 46 rôznych druhov zliav vrá-

tane cestovania „zadarmo“ pre ľudí nad 65 rokov, zamestnancov podniku a členov ich rodín, 67,5 %-nej zľavy pre študentov a 50 %-nej zľavy pre verejných zamestnancov. Podľa odhadov až 85 % pasažierov cestovalo zadarmo alebo so zľavou, pritom aj celé lístky kryli iba približne tretinu nákladov. Zásahy do tvorby cien sa pravidelne objavovali aj v energetických podnikoch, avšak po ich privatizácii, ako aj vďaka implementácii spoločnej európskej legislatívy ostali možnosti politikov výrazne obmedzené.

Okrem fiškálnej expanzie a neefektívneho štátneho vlastníctva boli (síce menej dôležitou) súčasťou deštruktívnej populistickej politiky aj opakujúce sa snahy o reguláciu a ovplyvňovanie cien (predovšetkým ceny plynu, elektriny ale aj tepla a nájomného) a s tým spojené tlaky na nezávislé regulačné orgány, vrátane snáh o ich ovládnutie s cieľom dosiahnutia „sociálne prijateľných“ cien. (Počas tretej vlády Vladimíra Mečiara boli energetické monopoly na Slovensku ešte v štátnom vlastníctve a nezávislé regulačné orgány neexistovali, čiže vtedajšie zásahy do tvorby cien patria pod hore vymenované formy zneužívania štátnych podnikov).

ZDROJE POPULIZMU NA STRANE DOPYTU: RACIONALITA A IRACIONALITA VOLIČOV

Profil ekonomických populistov a ich strán v krajinách SVE je nasledovný:

Sľubujú a uskutočňujú veľké programy, ktoré vedú k výraznému zvýšeniu verejných výdavkov, čiže k veľkej fiškálnej expanzii. Výdavky sa objavia okamžite a/alebo oneskorene, sú explicitne zahrnuté do verejných rozpočtov a/alebo sú implicitného charakteru, smerujú predovšetkým na veľké infraštrukturálne projekty a/alebo do sociálnej oblasti; vždy však vedú k vonkajšej a vnútornej makroekonomickej (a často aj mikroekonomickej) nerovnováhe, k vysokým dvojitým deficitom a veľkému zadĺženiu, čiže k nerovnovážnemu a neudržateľnému rastu. To však populistických politikov až tak nezaujíma, preferujú krátkodobé politické ciele (popularita) a v prospech týchto cieľov sú schopní obetovať dlhodobý ekonomický záujem krajiny.

Sľubujú a uskutočňujú také veci, o ktorých sami už od začiatku vedia, že na ne nie sú zdroje, a ich uskutočnenie je teda úplne nereálne. Napríklad maďarskí socialisti (MSZP) vedeli, že príjmy z odvodov v dôchodkovom fonde (už ani v roku 2002) nestačili ani na pokrytie vtedy vyplácaných dôchodkov (bolo ich potrebné doplniť zo štátneho rozpočtu), napriek tomu

sľúbili a zaviedli 13. dôchodok. V parlamente za to hlasovali aj poslanci Fideszu, a o štyri roky neskôr, v kampani v roku 2006 táto strana dokonca sľúbila zavedenie 14. dôchodku. Robert Fico a jeho kabinet na Slovensku tiež musel vedieť, že dôchodkový fond Sociálnej poisťovne je v deficite (zvlášť keď vláda sama nechce zvyšovať vek odchodu do dôchodku a stopla privatizáciu, z ktorej by sa finančné prostriedky na pokrytie chýbajúcich peňazí v prvom pilieri v dôsledku dôchodkovej reformy dali získať). Napriek tomu však vláda zaviedla „vianočnú dávku“ pre dôchodcov. Tretia vláda Vladimíra Mečiara (1994 – 1998) namiesto pôvodne plánovaného roku 2015 sľúbila dokončenie diaľnice D1 (Bratislava – Žilina – Prešov – Košice) do roku 2005, a pred voľbami – v prítomnosti zahraničných celebrit – trápne odovzdávala diaľničné úseky, dokončených iba v polovičnom profile. Vláda Roberta Fica sa opäť vrátila k tejto téme, a opäť sľúbila krkolomné tempo dokončenia diaľnice, tentokrát do roku 2010, čo sa opäť nepodarí splniť.

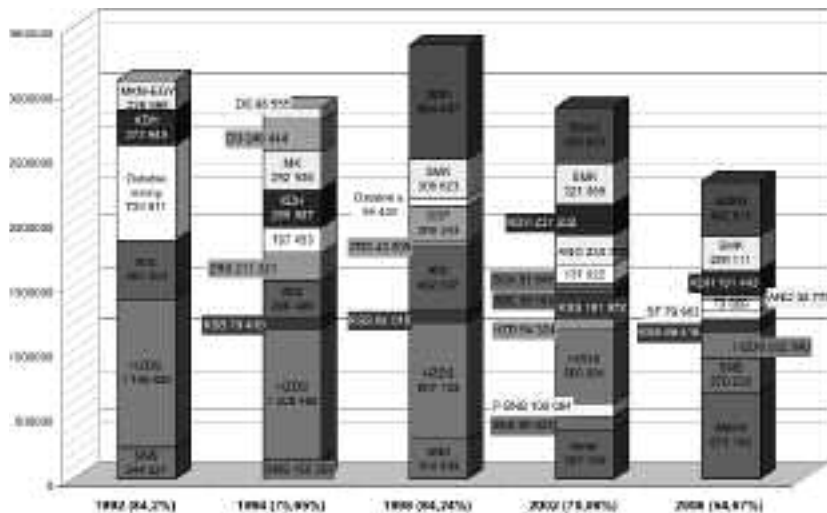
Stavajú sa proti privatizácii, zvlášť jej transparentnej formy, ktorou je najmä v prípade veľkých štátnych monopolov v energetike a doprave predaj cez medzinárodný tender tomu, kto ponúkne najlepšie podmienky (hlavne najvyššiu kúpnu cenu). Medzi hlavné dôvody tejto postoja patrí to, že by tak prišli o všetky (hore vymenované) výhody, ktoré štátne vlastníctvo ponúka, ako aj o možnosť prihrať štátne podniky svojim prívržencom, vybraným skupinám podnikateľov. Veľkú úlohu v tom môže hrať aj hospodársky nacionalizmus populistických strán a ich voličov, čo vedie k snahe udržať významné podniky v „národnom vlastníctve“, a zabrániť ich predaji zahraničným investorom. Čiastočnú výnimku tvoria maďarskí socialisti, ktorí počas vládnutia privatizovali množstvo veľkých podnikov (vyvolávajú búrlivú kritiku opozičnej strany Fidesz). Maďarská vláda však bola pod čoraz väčšou ťarchou verejného dlhu a privatizačné príjmy často slúžili na zaplátanie dier v rozpočte.

Často sa snažia zasahovať do tvorby cien, či už cez zneužívanie štátnych podnikov, nátlaku na súkromné firmy alebo nátlaku na/ovládnutie regulačných orgánov predovšetkým s cieľom získať dobré body u voličov.

Oponujú ekonomické reformy, ktoré sú nevyhnutné pre udržateľný hospodársky rast, ale sú nepopulárne. Ide predovšetkým o zavedenie poplatkov v zdravotníctve a (vysokom) školstve, zvýšenie cien (najmä regulovaných alebo účtovaných štátnymi podnikmi v energetike a doprave) ale aj dôchodkovú reformu (znižuje sa objem zdrojov, o ktorých môžu politici rozhodovať) a o už spomenutú privatizáciu.

Politické strany, ktoré na základe kritéria presadzovanej ekonomickej politiky môžeme označiť za populistické, protireformné, či lavicové strany, vyhrali na Slovensku všetky doterajšie parlamentné voľby v tom zmysle, že vždy získali viac než polovicu všetkých odovzdaných hlasov. Poukážeme na to v nasledujúcom grafe.

Graf 3. Výsledky parlamentných volieb na Slovensku 1992 – 2006: kontinuálna prevaha protireformných a populistických strán

Poznámky: Skratky v stĺpcoch sú skratkami politických strán, čísla za/pod nimi sú počty platných hlasov pre tieto strany, percentá uvedené v zátvorke po rokoch volieb ukazujú volebnú účasť (podiel hlasujúcich zo všetkých oprávnených voličov). Lavicovo-populistické, protireformné strany: HZDS – Hnutie za demokratické Slovensko (v roku 1994 s Roľníckou stranou Slovenska), HZD – Hnutie za demokraciu, SDE – Strana demokratickej ľavice (v roku 1994 ako hlavná sila koalície Spoločná voľba), SDA – Sociálno-demokratická alternatíva, ZRS – Združenie robotníkov Slovenska, KSS – Komunistická strana Slovenska, SNS – Slovenská národná strana, P-SNS – Pravá slovenská národná strana. Pravicovo-reformné strany: DS – Demokratická strana, DÚ – Demokratická únia, SDK – Slovenská demokratická koalícia, SDKÚ – Slovenská kresťanská a demokratická únia, , SMK – Strana maďarskej koalície, MK – Maďarská koalícia, MKM-EGY – Maďarské kresťansko-demokratické hnutie – Spoluzítie, KDĽ – Kresťansko-demokratické hnutie, ANO – Aliancia nového občana. Ťažko zaradielne subjekty: SOP – Strana občianskeho porozumenia, SF – Slobodné fórum.

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009. Volebná štatistika. Parlamentné voľby.

Dve reformné vlády Mikuláša Dzurindu (1998 – 2002 a 2002 – 2006) bolo možné zostaviť iba vďaka tomu, že v roku 1998 sa celé demokratické spek-

trum (vrátane lavice) spojilo do jednej veľkej „koalície koalícií“ proti tvrdým populistom, a v roku 2002 protireformný-populistický-lavicový blok stratil príliš veľa hlasov, ktoré sa nepremietli do mandátov v parlamente kvôli množstvu malých rozštiepených strán, ktoré nedosiahli volebné kvórum (5 %).¹⁵

Dve veľké maďarské strany – MSZP a Fidesz po roku 2002, ktoré výrazným spôsobom dominovali na politickej scéne, pričom sa vzájomne predbiehali v populistickom sľubovaní, získali v parlamentných voľbách v roku 2002 spolu takmer 80 % a v roku 2006 až 85 % všetkých hlasov odovzdaných na stránickej kandidátnej listiny (Országos Választási Bizottság 2009). Vo volebnej kampani roku 2006 sa socialisti pýšili sociálnymi výdobytkami svojho vládnutia (ktorými zruinovali verejné financie), no Fidesz sa snažil nasľubovať ešte viac (14. dôchodok). Jediná strana, ktorá nehlasovala za 13. platy a dôchodky a upozorňovala na nereálnosť populistických sľubov – ide o konzervatívnu MDF (Maďarské demokratické fórum) – pritom bojovala o prežitie: volebné kvórum prekročila iba o vlások, dostala 5,04 % hlasov. V najbližších parlamentných voľbách (na jar 2010) sa podľa aktuálnych preferencií dá očakávať, že liberálni slobodní demokrati (SZDSZ) sa do parlamentu ani nedostanú a socialisti veľmi výrazne prepadnú. Fidesz má šancu získať viac ako polovicu hlasov a do parlamentu sa dostane aj radikálny Jobbik, ktorý má reálnu šancu získať okolo 10 % hlasov. MDF bude stále bojovať o svoje prežitie. Sklamaní voliči socialistov teda neposilnili rady liberálov alebo konzervatívcov (čiže malých strán s pravicovým ekonomickým programom), ale prešli k nerozhodnutým, k prívržencom Fideszu alebo dokonca do tábora Jobbiku. Čiže sklamaní voliči jednej populistickej strany prešli k iným populistickým stranám. Paralely sú aj na Slovensku: tábor podporovateľov HZDS sa postupne zmenšoval, a strana čelí riziku, že vo voľbách v roku 2010 sa už nedostane do parlamentu, prívrženci však aj v tomto prípade prechádzajú k populistom, rozrástol sa vďaka nim najmä tábor Smeru.

Skúsenosti z Maďarska a zo Slovenska teda ukazujú, že zlyhanie populistickej politiky (pád HDP, zamestnanosti, miezd, príjmov) nevedie k odmietnutiu populizmu ako takého, maximálne poškodí niektoré populistické strany a ich lídrov, ich voliči však prejdú k ďalšej strane s populistickou agendou. Populistická politika je teda kontinuálne populárna, minimálne z hľadiska krátkodobých politických ziskov sa pre politikov oplatí ju využívať, existuje totiž po nej veľký dopyt zo strany voličov. Teória verejnej voľby hovorí, že *„politické strany sú firmami politického trhu a politici sú jeho podnikatelia... Na politickom trhu politické strany využívajú zdro-*

je a vytvárajú programy strán v úsilí získať politickú moc“ (JOHNSON 1997, 236). Keď existuje kontinuálne vysoký dopyt po populistickú politiku, tak skôr či neskôr sa objaví aj strana s populistickým programom, podobne ako v ekonómii, aj v politike dopyt vždy vytvorí svoju ponuku. Kľúčom k pochopeniu populizmu je teda dopyt zo strany voličov, popularita ponúkaných sloganov, programov, riešení a pseudoriešení. Kým bude existovať dopyt, bude aj populistická ponuka. Kľúčová otázka teda spočíva v tom, prečo je ekonomický populizmus taký obľúbený medzi voličmi, prečo voliči vytrvalo volia v takom vysokom počte populistické strany.

Na vysvetlenie ponúkam dve alternatívne (ale vzájomne sa nevylučujúce) hypotézy:

Voliči sú racionálni, v zmysle racionálneho egoizmu, chcú pre seba dostať od štátu čo najviac výhod. Keďže v Maďarsku aj na Slovensku medzi voličmi prevažujú osoby, ktorých živobytie je financované štátom (ich príjem pochádza zo štátneho rozpočtu), tak sebecky budú voliť také strany, ktoré im sľubujú vyššie verejné výdavky, a to vedie k fiškálnej expanzii.

Voliči sú iracionálni v tom zmysle, že mnohé ich názory, postoje, presvedčenia a zdieľané hodnoty nie sú z hľadiska hlavného prúdu ekonomického myslenia racionálne. Zjednodušene: títo voliči veria ekonomickým mýtom, myslia si opak toho, čo je ekonomickou vedou dokázané. Tieto falošné názory ovplyvňujú aj ich volebné správanie: hlasujú za populistov, ktorí opakujú tie isté omyly a mýty, ktoré voliči chcú počuť.

Najprv podrobnejšie vysvetlím prvú hypotézu, teda racionálny egoizmus voličov existenčne závislých od štátneho rozpočtu. Na nebezpečný trend zhoršovania pomeru zamestnaných, ktorých príjem pochádza z trhu a tých občanov, ktorých príjem závisí od štátneho rozpočtu, upozornil na príklade švédskej ekonomiky Assar Lindbeck. Do prvej skupiny „financovaných trhom“ zaradil všetkých pracujúcich v súkromnom sektore, do druhej nimi financované skupiny: dôchodcov, nezamestnaných, zamestnancov vo verejnom sektore, a ľudí, ktorí sú dočasne mimo trhu práce a žijú z rôznych sociálnych dávok (sem patria osoby na materskej dovolenke, poberajúce nemocenské dávky, ale aj zamestnaní v rôznych programoch trhu práce). Kým v roku 1960 pripadalo vo Švédsku na jedného pracovníka v súkromnom sektore 0,4 štátom financovaných osôb v roku 1995 to už bolo 1,8 (LINDBECK 1998, 9). Pochopiteľne to znamená potrebu vysokého daňového a odvodového zaťaženia, čím Lindbeck čiastočne vysvetľuje, že miera pre-rozdeľovania vo Švédsku patrí medzi najvyššie na svete. Maďarský ekonóm János Kornai poukázal na to, že vzájomný pomer tých, ktorí „žijú zo štát-

neho rozpočtu“ a tých, ktorí „žijú z trhu“ (1,65 : 1) bol v roku 1993 v Maďarsku dokonca nepriaznivejší, než vo Švédsku v roku 1989 (KORNAI 1998, 84). To ho iba utvrdzovalo v predošlom zistení: Maďarsko sa stalo „predčasne narodeným sociálnym štátom“, ktorý financuje sociálne transfery nad svoje možnosti a má podobnú mieru prerozdelenia a výdavky na sociálnu sféru, ako krajiny, ktoré Maďarsko mnohokrát predstihujú v ekonomickom rozvoji. Pomer medzi trhom a štátom financovaným sektorom môže vysvetliť dopyt po populistickej politike, konkrétne dopyt po zvyšovaní verejných výdavkov pre skupiny, ktoré „žijú zo štátneho rozpočtu“. Kroky maďarskej vlády socialistov a slobodných demokratov (2002 – 2006) akoby modelovali túto hypotézu: zavedenie 13. dôchodku, 13. výplaty pre verejných zamestnancov, 50 %-né zvýšenie miezd vo verejnom sektore, rovnaké zvýšenie prídavkov pre ľudí na rodičovskej dovolenke – populisticke rozdávanie sa vlastne týkalo všetkých väčších skupín štátom financovanej populácie.

Nasledujúca tabuľka ukazuje pomer medzi počtom fyzických osôb financovaných štátom a trhom v troch krajinách strednej Európy. V dôsledku odlišných systémov sociálneho zabezpečenia, odlišným štatistickým metodikám a časovým rámcom nie sú počty vždy úplne presne porovnateľné. Napriek tomu však majú čísla pomerne silnú výpovednú hodnotu.

Tabuľka 4. Počet a podiel účastníkov v trhovom a netrhovom sektore v Čechách, na Slovensku a v Maďarsku (2008, v tisícoch)

	Česká republika	Slovensko	Maďarsko
0. Celková populácia	10 430	5 412	10 045
1. Štátna správa a služby (verejný sektor)	727	485	722
2. Dôchodcovia	* 2 754	* 1 266	3 027
3. Nezamestnaní **	325	230	477
4. Zamestnaní v programoch trhu práce	14	* 11	14
5. Na nemocenských dávkach ***	237	97	90
6. Na rodičovskej dovolenke ***	358	134	259
7. Body 1 až 6 spolu	4 415	2 223	4 589
8.1. Celková zamestnanosť ****	5 002	2 434	3 849
8.2. Zamestnaní v trhovom sektore	4 275	1 949	3 127
9. Podiel údajov v riadkoch 7 a 8.2	1,03	1,14	1,47

Poznámky: Údaje sú zaokrúhlené, predstavujú priemery za rok 2008 v tisícoch (okrem bodu 9), ak nie je inak uvedené.

* Stav k 31.12.2008. ** Počet evidovaných nezamestnaných na úradoch práce. *** Údaje za Maďarsko sú za rok 2007. **** Údaje podľa Výberového zisťovania pracovných síl - VZPS (LFS – Labour Force Survey) uskutočnenými národnými štatistickými úradmi v 4. štvrťroku 2008.

Zdroje: Česká republika – Český štatistický úrad (ČSÚ – 0, 1, 5, 8.1), Česká správa sociálneho zabezpečení (ČSSZ – 2), Ministerstvo práce a sociálnych vecí České republiky (MPSV – 3, 4). Slovensko: Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠÚSR – 0, 1, 3, 8.1), Ústredie práce,

sociálnych vecí a rodiny (ÚPSVAR – 4, 6), Sociálna poisťovňa (SP – 2, 5). Maďarsko – Központi Statisztikai Hivatal (KSH – 0, 1, 3, 5, 6, 8.1), Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (ONYF – 2), Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ – 4).

Z tabulky vidno, že vzájomný pomer oboch skúmaných skupín obyvateľstva je najnepriaznivejší v Maďarsku a najlepší v Čechách, Slovensko sa nachádza niekde medzi oboma susedmi. Uvedené údaje korešponujú s mierou podpory populistických strán v jednotlivých krajinách: najväčšia je v Maďarsku (nad 80 %), nižšia, ale jasne väčšinová je na Slovensku (okolo 55-60 %) a najnižšiu podporu majú populistické strany v Českej republike. Posuny v podiele osôb financovaných trhom a štátom by mali rezultovať vo výraznom ústupe dominancie populistických strán. Existuje niekoľko možných vysvetlení, prečo tomu tak nie je:

(1) Tabuľka neobsahuje úplne všetky skupiny, ktoré sú financované štátom. Chýbajú napríklad údaje o osobách zapojených do rekvalifikačných kurzov (hradených z verejných rozpočtov), ďalej o osobách, ktoré síce pracujú v súkromnej sfére, ale ich pracovné miesta sú (čiastočne) dotované štátom, a chýbajú aj údaje o štátnicoch mladých ľudí, ktorých vysokoškolské štúdium (úplne alebo čiastočne) je hradené zo štátneho rozpočtu.

(2) Samotný fakt, že niekto pracuje v súkromnej sfére, ešte nemusí vylúčiť možnosť, že – úplne racionálne a sebecky – bude podporovať populistickú politiku. Napríklad ľudia pár rokov pred dôchodkom budú zrejme podporovať zvýšenie dôchodkov, ľudia, ktorí si plánujú založiť rodinu, alebo chcú mať ďalšie deti, budú zrejme podporovať zvýšenie rodičovských príspevkov alebo predĺženie rodičovskej dovolenky a pod. Okrem toho môžu politici ponúknuť širokú škálu možností aj pre zamestnancov v súkromnom sektore: napríklad vyššiu minimálnu mzdu, dlhšiu platenú dovolenku, viac stravných lístkov, kratší pracovný čas, vyššie príplatky za nadčasy, viac ochrany pred prepúšťaním (výpovedná lehota, odstúpné) atď. To všetko môžu presadiť v rámci legislatívnych opatrení.

(3) Rozdiely vo volebnej účasti štátom a trhom financovaných občanov môžu zamiešať karty a prispieť k víťazstvu/porážke jednej alebo druhej skupiny. V krajinách SVE však nie sú výrazné rozdiely – aspoň na úrovni dvoch veľkých politických zoskupení.

(4) Voliči nemusia voliť racionálne, ich vlastný finančný záujem nemusí byť rozhodujúci, hodnoty a ideológie, osobné sympatie alebo tradície môžu prevážiť. Dôchodca môže byť proti zavedeniu 13. dôchodku, lebo si uvedomuje neudržateľnosť a škodlivosť takéhoto kroku, pričom pracujúci, ktorý to zaplatí, môže tento krok podporovať z nevedomosti alebo z dôvodu ira-

cionálnych presvedčení. Tu sa však už dostávame k druhej alternatívnej hypotéze, k modelu iracionálnych voličov.

Ďalšia kritika hypotézy môže opäť poukázať na švédsky príklad. Lindbeck predsa upozornil na to, že pomer medzi počtom osôb financovaných tŕhom a štátom je ešte nepriaznivejší, napriek tomu nemal vo Švédsku ekonomický populizmus také devastujúce účinky, ako v niektorých krajinách SVE. Ako je to možné? Ponúkame niekoľko možných vysvetlení:

Vo Švédsku je vláda schopná veľké štátne výdavky schopná nielen minúť, ale aj pokryť vďaka tradične silnej daňovej disciplíne všetkých daňovníkov. V stredoeurópskych krajinách existuje oveľa menšia ochota platiť vysoké dane (a odvody). Kým pomer verejných výdavkov k HDP počas obdobia fiškálnej expanzie dosahoval na Slovensku aj v Maďarsku švédsku úroveň (blízko alebo nad 50 %), pomer príjmov zostal o 7 až 10 percentuálnych bodov nižší. V dôsledku toho sa vytvárali veľké deficity a rýchlo rástla zadlženosť.

Škandinávске krajiny sa v rebríčkoch miery korupcie pravidelne umiestňujú na prvých miestach, t.j. majú najnižšiu mieru korupcie na svete. To im umožňuje prerozdeliť polovicu národného produktu cez verejné rozpočty bez väčších rizík rozkrádania, podvodov a korupčného správania. Situácia je pochopiteľne iná v stredoeurópskych krajinách, ktoré sa v rebríčkoch korupcie nachádzajú o niekoľko desiatok stupienkov nižšie.

Vo Švédsku dlhodobá tradícia spoločenskej etiky vedie aj k nižšej miere zneužívania sociálnych dávok. Naopak, v stredoeurópskych krajinách značná časť populácie bola socializovaná počas komunistického režimu, keď okrádanie štátu nebolo verejnosťou vnímané ako hriech, ale skôr ako šikovnosť alebo nevyhnutné zlo potrebné pre prežitie v zložitých podmienkach (slogany typu „keď nekradneš, okrádaš vlastnú rodinu“).

Alternatívna (alebo skôr doplnujúca) hypotéza na vysvetlenie voličskej podpory pre populistickú politiku je model iracionálnych voličov. Bryan Caplan vo svojej knihe *Mýtus racionálneho voliča* tvrdí, že hlavným dôvodom toho, že demokracie prijímajú zlé politiky je iracionalita (väčšina) voličov. Demokracia zlyháva, lebo robí presne to, čo väčšina voličov chce (CAPLAN 2007, 1-3). Podľa Caplana názory americkej verejnosti sú v mnohých oblastiach jednostranné a mylné, ak ich porovnáme so zisteniami ekonomickej vedy; problém spočíva v tom, že verejnosť vo voľbách rozhoduje často na základe týchto mylných predstáv a populárnych mýtov.¹⁶

V krajinách SVE tiež môžeme identifikovať niekoľko mylných predstáv, hodnôt, mýtov, ktoré výrazne ovplyvňujú rozhodovanie voličov:

Paternalizmus, egalitárstvo a etatizmus. Viera v nevyhnutnosť, správnosť a úspešnosť štátnych zásahov do ekonomiky a štátnu starostlivosť o občanov. Štát má plánovať, usmerňovať, regulovať a kontrolovať ekonomiku, vlastniť, dotovať, zdaňovať a pokutovať podniky, starať sa o blahobyt občanov „od kolisky až po hrob“. Má zabezpečiť čím väčšiu rovnosť občanov, a to nielen pri štartovacej čiare, čo sa týka príležitostí, ale aj pri cieľi, čo sa týka príjmov a majetku. Národný dôchodok by mal byť prerozdelený štátom čo najrovnomernejšie, nemali by byť veľké príjmové rozdiely medzi ľuďmi. Občania by mali mať garantované práva na bezplatné a kvalitné školstvo a zdravotníctvo o sociálne istoty, štát by mal zabezpečiť zamestnanie, garantovať práva pracovníkov, poskytnúť sociálnu pomoc, a to aj vtedy, keď dotýčný občan nezaplatil ani cent do rozpočtu.

Nedôvera v trh. Trhová ekonomika vedie k nerovnostiam, nezamestnanosti, kríze, nie je najvýhodnejším modelom fungovania hospodárstva, treba ju obmedzovať, regulovať, kontrolovať, aby sa odstránili jej nedostatky. Trh je apriori antisociálny a morálne zlý, lebo sa zakladá na honbe za ziskom a nelútostnej konkurencii.

Preferovanie štátneho vlastníctva. Štát je lepší vlastník, než súkromní podnikatelia, lebo sleduje záujmy spoločnosti, „ľudu“ a nie len záujmy vlastníkov. Preto štátne podniky a inštitúcie by nemali byť privatizované. Obzvlášť to platí v oblasti zdravotníctva a školstva.

Ekonomický nacionalizmus a protekcionizmus. Väčšina majetku v štáte by mala ostať v národných rukách. Medzinárodný obchod je hra s nulovým súčtom, čo jeden získava, druhý stratí. Cudzie výrobky ohrozujú našich producentov a preto treba ich prístup na náš trh obmedzovať, naopak našich treba zvýhodňovať a podporovať. Cudzie firmy môžu vykorisťovať našich robotníkov, preto by sme do krajiny nemali púšťať zahraničných investorov, vypredávať cudzincom našu ekonomiku, jednoducho – mali by sme sa správať podľa hesla: „cudzie nechceme a svoje si nedáme“.

Sila týchto iracionálnych mýtov, názorov a hodnôt súvisí s tým, že väčšina populácie stále patrí do kategórie občanov, ktorí sa socializovali počas komunistického režimu, a u ktorých stále prevážuje vtedy získaný pohľad na svet. Významný faktor je aj ten, že mnoho (aj mienkotvorných ľudí) nemalo šancu študovať modernú ekonómiu a nechápe jej fungovanie.

Mnohé výskumy Inštitútu pre verejné otázky (IVO) poukázali na kontinuálne vysokú mieru paternalizmu a egalitárstva na Slovensku. Paternalistické hodnoty vyznávalo v októbri 1997 65,4 % ľudí, v januári 1999 to bolo 66,1 % a v marci 2000 63,9 %; čo sa týka egalitárstva, hodnoty v tých istých výskumoch boli nasledovné: 51,7 %, 58,9 % a 55,8 %⁷

(KRIVÝ 2001, 300). Na otázku „do akej miery bolo potrebné meniť ekonomiku spred roka 1989?“ väčšina odpovedala, že nijak alebo málo, najmä starší dávali záporné odpovede, a iba menšina preferovala voľnú trhovú ekonomiku.

Tabuľka č. 5. Názory slovenskej verejnosti na nevyhnutnosť ekonomickej reformy po roku 1989 a na preferovaný typ ekonomiky

Veková skupina	Odpovede na otázku: Do akej miery bolo potrebné meniť ekonomiku spred roka 1989? Miera zmeny podľa respondentov mala byť:			
	žiadna	malá	zásadná	Nevie
18-34 roční	7 %	40 %	33 %	21 %
35-54 roční	13 %	51 %	32 %	4 %
Nad 55 rokov	28 %	49 %	20 %	4 %
Veková skupina	Odpovede na otázku: Keď by ste si mohli vybrať, aký typ ekonomiky by ste preferovali?			
	socialistický	Sociálne-trhový	voľný trhový	Nevie
18-34 roční	8 %	43 %	35 %	15 %
35-54 roční	23 %	50 %	22 %	5 %
Nad 55 rokov	38 %	40 %	11 %	12 %

Poznámka: Prieskum verejnej mienky Inštitútu pre verejné otázky zo septembra 2003.

Zdroj: KRIVÝ, Vladimír 2004. Are there any changes at all? In: MESEŽNIKOV, G. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. (eds.) 2004. *Slovakia: Ten Years of Independence and a Year of Reforms*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 162.

Paternalistické a egalitárske postoje sú najsilnejšie medzi prívržencami protireformných, ľavicových (populistických) strán. Populáciu môžeme rozdeliť podľa kritéria hodnotovej orientácie do tercilov (tretín), kde v prvom tercile budú zaradení tí, čo sa najmenej prikláňajú k paternalistickým postojom a v treťom najväčší vyznávači paternalizmu. Zisťujeme, že v marci 2000 až 48,2 % prívržencov HZDS patrilo do tretieho tercilu (a len 16 % do prvého). Podobný obraz poskytuje aj hodnotová orientácia prívržencov SNS (39,6 verus 30,7 %), kým prívrženci SDKÚ predstavujú opačný prípad: len 10,5 % z nich sa nachádza v treťom tercile a až 72,2 % v prvom (GYÁRFÁŠOVÁ – KRIVÝ – VELŠIC et al. 2001, 381). Výskumy verejnej mienky odhalili aj to, že paternalizmus sa spravidla prekrýva s takými hodnotovými postojmi ako autoritárstvo, etnická intolerancia a negatívny postoj k Západu.

V maďarskej spoločnosti sú prítomné porovnateľne silné paternalistické postoje ako v slovenskej. Odlišnosť spočíva v tom, že v miere zastúpenia paternalistických postojov nie sú výrazné rozdiely medzi prívržencami jednotlivých politických strán. Táto konštatácia sa týka predovšetkým dvoch veľkých strán, MSZP a Fidesz. Prívrženci „pravicej“ strany Fidesz boli podľa prieskumu z roku 2007 dokonca väčšími paternalistami, než potenciálni voliči socialistov! Vzhľadom na maďarský vnútropolitický diskurz,

kde Fidesz už roky hlása právo na bezplatné zdravotníctvo a školstvo a stavia sa proti privatizácii, to nie je až také prekvapujúce.

Tabuľka 6. Paternalistické postoje maďarskej spoločnosti – názory o úlohe štátu v niekoľkých oblastiach života (priemery odpovedí na škále 0 – 100)

	Osud	Práca	Školstvo	Sociálne výdavky	Bývanie	Poľnohospodárstvo
Celá populácia	46,5	68,2	69,9	63,4	39,6	59,2
Prívrženci strán:						
Fidesz	50,5	70,1	77,4	64,2	39,8	63,9
MSZP	38,4	64,2	57,4	60,1	37,8	51,1
MDF	50,8	63,4	65,6	66,3	38,1	57,6
SZDSZ	49,1	57,4	58,7	55,4	42,8	55,6

Poznámky: Uvedené priemery sú transformované z pôvodnej štvorstupňovej škály na 100-bodovú. Vyššie čísla znamenajú silnejšie paternalistické postoje. Odpovede v jednotlivých oblastiach: Osud (0 = ľudia sú sami zodpovední za svoj osud, 100 = štát by mal mať väčšiu zodpovednosť v starosti o ľudí). Práca (0 = riešenie problémov so zamestnanosťou treba nechať na trh, 100 = je povinnosťou štátu, aby poskytol prácu nezamestnaným). Školstvo (0 = vzdelanie je tiež investíciou a kvalitné fungovanie univerzít je možné zabezpečiť len pomocou školného, 100 = je povinnosťou štátu, aby aj bez poplatkov zabezpečil vysokoškolské vzdelávanie mladých). Sociálne výdavky (0 = zníženie daní je dôležitejšie aj za podmienok, žeby ostalo menej peňazí na zdravotníctvo, školstvo a rôzne sociálne dávky, 100 = je dôležitou úlohou vlády, aby dala viac peňazí na zdravotníctvo, školstvo a rôzne sociálne dávky). Bývanie (0 = mladí by mali riešiť svoje problémy s bývaním sami, ale štát by im mal pomôcť s výhodnými úvermi a daňovými úľavami, 100 = riešenie problémov bývania mladých je predstaviteľné len s pomocou výstavby štátnych bytov). Poľnohospodárstvo (0 = poľnohospodárske výrobky sú ako ostatné, ich výrobcovia by mali žiť z trhu. 100 = štát musí finančne podporovať poľnohospodársku výrobu, lebo bez podpory by výrobcovia mali existenčné problémy).

Zdroj: FÁBIÁN, Zoltán – TÓTH, István György 2008. Pártpreferencia-csoportok politikai azonosulása és redistribúciós attitűdjei, 398-399, 413-414, na základe: TÁRKI Házartás Monitor, 2007.

Ďalší výskum z roku 2008 tiež poukázal na dominantnosť (ekonomicky) ľavicových a paternalistických hodnôt: až 88 % maďarských občanov nad 18 rokov zdieľa tieto hodnoty, najdôležitejšie (pravo-ľavé ekonomické) štiepenie západoeurópskych demokracií v Maďarsku hrá iba malú úlohu (Progresszív Intézet 2009). Ako ukazuje aj nasledujúca graf znázorňujúci hodnotovú orientáciu maďarskej spoločnosti, väčšina občanov sa nachádza v priestore ekonomickej ľavice, pričom hlavnou deliacou čiarou medzi jednotlivými politickými táborami sú kultúrne a nie ekonomické otázky.

Graf 4. Hodnotové rozloženie maďarskej spoločnosti na politickej mape rozdelenej ekonomickou (horizontálnou) a kultúrnou (vertikálnou) osou

Poznámka: Na základe dotazníkového prieskumu vykonanej inštitútom Publicis medzi 1. a 9. októbrom 2008 na objednávku Progressívneho inštitútu („Progresszív Intézet“) na vzorke 1196 respondentov vo veku nad 18 rokov, ktorá bola reprezentatívna podľa kritéria pohlavia, vekovej skupiny, vzdelanostnej úrovne a typu sídla. Postoje a názory zistené na základe vzorky reprezentujú postoje a názory celej maďarskej verejnosti s volebným právom s 95 %-nou pravdepodobnosťou, pri štandardnej odchýlke $\pm 2,9$ %.

Zdroj: Progresszív Intézet 2009. Politikai térkép 2008-2009.

Ďalším zistením výskumu bolo, že medzi jednotlivými skupinami ľudí rozdelených podľa veku, vzdelanostnej úrovne, bydliska či politických preferencií (tábor MSZP a Fidesz) neboli veľké rozdiely vo vyznávaní paternalistických hodnôt. Mapa politických orientácií spolu s údajom o zastúpení osôb financovaných trhom a štátom vysvetľuje, prečo preferovali obe veľké strany populistickú rétoriku a politiku. Reagovali tým iba na spoločenský dopyt, pričom ignorovali fakt, že z hľadiska dlhodobého vývoja krajiny je takáto politika absolútne bezohľadná a nezodpovedná.

Podobne ako v prípade údajov o zamestnanosti v trhovom a štátom sektore, aj v prípade paternalistických postojov vykazuje Česká republika

najpriaznivejšie čísla. Na rozdiel od Maďarska, pravo-lavé ekonomické štiepenie je tu rozhodujúcou politickou deliacou líniou v spoločnosti. V postojoch prívržencov jednotlivých strán sú prítomné markantné rozdiely. Paternalistické postoje postupne silnejú podľa politickej príklonnosti: najslabšie sú u prívržencov pravicovej ODS a najsilnejšie u voličov komunistov. Tábor kresťanských demokratov s úniou slobodných a demokratov ako aj sociálnych demokratov sa nachádza medzi týmito dvoma pólmi.

Tabuľka 7. Postoje českej verejnosti k otázke sociálnej spravodlivosti a úlohe štátu v ekonomike, podľa straníckych preferencií (2002, % respondentov)

Tvrdenia:	Súhlas /nesúhlas	Súhlas s tvrdeniami u prívržencov strán			
		ODS	Koalícia	ČSSD	KSČM
Najspravodlivejší spôsob rozdeľovania majetku je dať všetkým rovnako.	17/79	8,4	13,2	12,1	38,4
Keď majú všetci rovnaké príležitosti, tak je správne, že niektorí ľudia majú viac peňazí alebo majetku.	76/20	81,1	78,3	81,1	66,9
Ľudia s nízkymi príjmami majú dostať to, čo potrebujú k životu, aj keď to znamená odobrať peniaze tým, ktorí zarábajú viac.	54/36	41,9	50,6	52,4	75,2
Štát má ľuďom zabezpečiť len nutné minimum, inak sa každý musí postarať sám o sebe.	45/52	72,5	62,8	39,5	18,2
Štát má zaručiť, aby každý, kto chce pracovať, dostal prácu.	79/16	64,7	65,7	81,5	95,0
Veľkosť súkromného majetku nemôže byť nijak obmedzovaná.	63/27	79,6	72,4	58,8	33,8
Čo najviac štátneho majetku by malo prejsť do súkromných rúk.	34/53	53,3	55,3	29,3	5,0
To, čo spoločnosť vyprodukuje, musí byť rozdelené tak, aby neboli príliš veľké rozdiely medzi bohatými a chudobnými.	53/38	29,4	46,6	61,4	81,0
Trhové hospodárstvo je cestou k vyššej životnej úrovni.	58/23	84,4	70,5	51,7	28,9

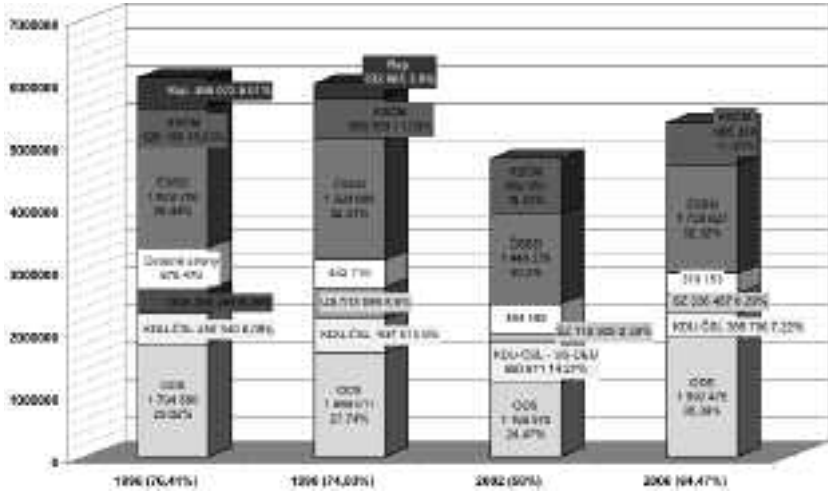
Poznámky: Na základe dvoch dotazníkových prieskumov uskutočnených v dňoch 21. – 28.1.2002 a 25.3 – 2.4.2002 na reprezentatívnej vzorke 1020 a 1072 osôb starších ako 15 rokov. Súhlas znamená, že respondent rozhodne súhlasil alebo skôr súhlasil s tvrdením, nesúhlas je súčet odpovedí „rozhodne nesúhlasil“ a „skôr nesúhlasil“. Spolu by mali tvoriť 100 % minus percento tých, ktorí odpovedali „neviem“. Skratky: ODS – Občianska demokratická strana, Koalícia: KDU-ČSL – Kresťanská a demokratická unie-Československá strana lidová a US-DEU – Unie svobody-Demokratická unie, ČSSD – Česká strana sociálně demokratická, KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy.

Zdroj: Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVM) 2002. Socioekonomická hodnotová orientace české společnosti.

Rozdiel oproti Slovensku zase spočíva v tom, že prívržencov a voličov ekonomickej pravice v Českej republike bolo vždy viac. Voľby do parlamentu (poslaneckej snemovne) prinášali spravidla veľmi podobný (niekedy rovnaký) počet mandátov pre ľavicové a pravicové strany. Deliacia čiara medzi ľavicovými a pravicovými voličmi prechádzala niekde v strede a delila voličov približne na polovicu. Táto danosť bola aj hlavnou príčinou zaují-

mavých vládnych konštrukcií (napr. vládnutie s väčšinou jedného, či dvoch poslancov, niekedy „prebehlikov“ z druhého tábora, menšinová vláda podporená pomocou „opozičnej zmluvy“ hlavnou politickou silou druhého ideologického tábora).

Graf 5. Výsledky volieb do poslaneckej snemovne českého parlamentu (1996 – 2006)

Poznámky: Skratky v stĺpoch sú skratkami politických strán, čísla a percentá za/pod nimi sú počty platných hlasov pre tieto strany a percentuálny podiel zo všetkých hlasov, percentá uvedené v zátvorke po rokoch volieb ukazujú volebnú účasť (podiel hlasujúcich zo všetkých oprávnených voličov). Skratky: ODS – Občanská demokratická strana, KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová, ODA – Občanská demokratická aliance, US – Unie svobody, SZ – Strana zelených, ČSSD – Česká strana sociálně demokratická, KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy, Rep. – Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa.
Zdroj: Český statistický úřad (ČSÚ) 2009. Volební výsledky.

Obe hore uvedené hypotézy môžu na príklade troch stredo európskych krajín vysvetliť rozdiely v miere popularity ekonomického populizmu v jednotlivých krajinách. Pomer medzi tými, ktorých zamestnáva trh, resp. štát, je najhorší v Maďarsku, lepší na Slovensku a najlepší v Čechách. Rovnako najviac ľudí má ľavicové a paternalistické ekonomické postoje v Maďarsku: takto zmysľajúci ľudia tvoria väčšinu prívržencov každej relevantnej strany, pričom ich podiel v rámci voličov jednotlivých strán sa výrazne nelíši. Na Slovensku sú paternalistické postoje tiež dominantné,

existujú však značné rozdiely medzi jednotlivými stranami: medzi prívržen-
cami najväčšej pravicovej strany (SDKÚ) je paternalizmus zastúpený
hlboko pod priemerom, kým u prívržencov tvrdých populistov (SNS,
HZDS) je jeho zastúpenie nadpriemerné. V Českej republike sa podľa
kritéria príklonu k paternalizmu prívrženci strán medzi sebou odlišujú ešte
výraznejšie. Na základe tohto kritéria sa strany dajú pekne názorne na
pravo-lavej škále. Pravicové strany (podľa ekonomického programu) však
dostávajú pravidelne väčší podiel hlasov než na Slovensku. Všetko
nasvedčuje tomu (aj keď výsledky prieskumov nie sú úplne porovnateľné
a jednoznačný dôkaz teda neposkytujú), že paternalizmus je najsilnejší
v Maďarsku a najslabší v Čechách, pričom práve česká stranícka scéna je
najviac vyprofilovaná na škále pravo-lavej ekonomickej politiky.

Uvedené hypotézy sa navzájom dopĺňajú a obe skupiny voličov sa
značne prekrývajú: tí, čo žijú zo štátnych výdavkov, majú pravdepodobne
aj silné paternalistické postoje a väčšinou volia populistov, kým tí, ktorí sú
financovaní trhom (zrejme v najväčšej miere podnikatelia) vyznávajú prav-
icové ekonomické hodnoty a na základe toho aj hlasujú. Tie rozdiely, ktoré
sú väčšie, než by to vyplývalo z naznačených hypotéz, sa pravdepodobne
dajú vysvetliť pomocou iných, menej dôležitých faktorov: napríklad
vplyvom osobitostí politického systému (zmiešaný volebný systém
v Maďarsku nahráva dvom najsilnejším stranám, má silný majorizačný efekt
a vedie aj k stabilnejším vládam), historických tradícií (tradícia prísnej men-
ovej a fiškálnej politiky v Čechách ako aj nadmerných deficitov a vyššej
inflácie v Maďarsku), ale aj náhodných faktorov (ako spomenutého
rozštiepenia časti ľavicovo-populistického bloku na Slovensku, čo v roku
2002 umožnilo nástup zatiaľ „najrefromnejšej“ vlády v regióne).

NA ZÁVER

Slovenská republika vstúpila po roku 2007 do ďalšieho populistického
cyklu: naštartovala sa ďalšia fáza fiškálnej expanzie. Aj keď sa deficity za
roky 2007 a 2008 (okolo 2 % HDP) zdajú byť nízke, počas obdobia 8 až 10
percentného ekonomického rastu (sprevádzajúceho prvú polovicu volebného
obdobia vlády Roberta Fica) by nemali existovať žiadne diery v rozpočte.
Počas takých „dobrých rokov“ by rozpočet mal byť prebytkový, alebo aspoň
vyrovnaný. Otázkou je možné položiť aj inak: kedy bude rozpočet vyrovnaný,
aká vysoká miera ekonomického rastu je k tomu potrebná, keď ani desať per-
centný rast nepostačuje? Počnúc rokom 2009 sú tučné rastové roky preč,
ekonomika zažíva v dôsledku krízy prepád (očakáva sa 6 %-né zníženie

HDP). Príjmy vlády výrazne poklesli, tá však nedokázala – či skôr nechcela – znížiť výdavky. Existovali síce k tomu vážne politické dôvody (najprv prezidentské voľby, potom voľby do Európskeho parlamentu, neskôr voľby do regionálnych samospráv), tie však budú existovať aj v roku 2010 (parlamentné voľby a neskôr – koncom roka – aj komunálne voľby). Je krajne nepravdepodobné, že vo volebnom roku sa vláda uchýli k reštriktívnej fiškálnej politike, bez toho však môžu deficity verejných financií v rokoch 2009 a 2010 dosiahnuť 6 až 8 % HDP a verejný dlh sa môže vyšplhať na 40 % HDP. Nábeh k populistickému ekonomickému cyklu potvrdzujú aj ďalšie kroky vlády: zastavenie štrukturálnych reforiem (dokonca deštrukcia zreformovaného systému zdravotníctva a neustále snahy o deštrukciu v prípade dôchodkovej reformy) a privatizácie, čo vytvára ďalšie riziká pre verejné financie. Štátne podniky a verejnoprávne inštitúcie sú stratové, resp. majú deficitné hospodárenie a neustále ich treba zachraňovať z peňazí štátneho rozpočtu. V zdravotníctve sa opäť hromadí implicitný verejný dlh a výstavba diaľnic v konštrukcii PPP (verejno-súkromného partnerstva) prináša obrovské riziká vytvárania ďalších implicitných dlhov. (Štát sa v PPP zmluvách zaväzuje na ročné platby pre staviteľov a prevádzkovateľov diaľnic na 20 až 30 ročné obdobie). Ak veľké deficity pretrvávajú aj po roku 2010, tak to spolu s implicitným dlhom v roku 2014 môže priviesť verejné financie na pokraj kolapsu (podobne ako v Maďarsku v roku 2008 alebo na Slovensku v roku 1998). Riešením by bolo zníženie výdavkov a pristúpenie k ďalším štrukturálnym reformám, súčasná vládna garnitúra však do konca volebného obdobia takúto politiku určite nepresadí. Prieskumy verejnej mienky naďalej ukazujú veľmi vysokú popularitu premiéra Roberta Fica a vedúcej vládnej strany SMER-SD. Navyše, je veľmi pravdepodobné, že aj po voľbách v roku 2010 bude vládu zostavovať líder tejto strany. Je dosť nereálne očakávať, že takáto vláda presadí reštriktívnu fiškálnu politiku alebo štrukturálne reformy, skôr sa pokúsi o zvýšenie príjmov a zvýši dane (minister financií už takúto možnosť naznačil). Tento nástroj má však veľmi obmedzené možnosti, zrejme neprinesie želaný a potrebný nárast príjmov do rozpočtu.¹⁸ Fiškálna situácia sa tak môže zhoršovať až do bezprostrednej hrozby platobnej neschopnosti štátu, nasleduje teda posledné štádium populistického cyklu. Rozdiel oproti predchádzajúcemu populistickému cyklu bude spočívať v tom, že Slovenská republika už medzitým zaviedla spoločnú európsku menu, počas krízy vyvolanou nezodpovednou národnou fiškálnou politikou teda pád meny nehrozí. Hrozí však kumulatívna strata konkurencieschopnosti, ak vyššia inflácia na Slovensku (v porovnaní s priemerom eurozóny) spôsobená fiškálnou expanziou nebude sprevádzaná paralelným rastom produktivity práce. Slovensko teda môže čeliť

rovnakým problémom ako štáty z južnej časti eurozóny (najmä Grécko). Tieto problémy sa (v rámci menovej únie) dajú liečiť iba bolestivou zmesou reštriktívnej fiškálnej politiky a hlbokých štrukturálnych reforiem. Boj s veternými mlynmi teda môže pokračovať, už s eurami vo vreckách.

POZNÁMKY

- 1 Názov „Argentína na Dunaji” bol použitý v článku ekonomického týždenníka *The Economist* (*Eastern Europe. Argentina on the Danube?* 19. 02. 2009). Štúdia vznikla s podporou štipendia *DOMUS HUNGARICA SCIENTIARIUM ET ARTIUM* Maďarskej akadémie vied a Ministerstva školstva.
- 2 TOCQUEVILLE, Alexis de 2009. *O demokracii v Amerike. I. a II. zväzok*. Bratislava, Kalligram, 986-987.
- 3 Ako píše James Madison: „Vplyv stranických vodcov možno dokáže rozduchať plameň vnútri ich vlastných štátov, nedokáže však rozpiútať všeobecný požiar v ostatných štátoch; náboženská sekta sa môže v jednej časti Konfederácie zvrhnúť na politickú frakciu, ale rôzne sekty rozptýlené po celej Konfederácii sú istou zárukou, že ústredným orgánom nehrozí z toho žiadne nebezpečenstvo. Zúrivá kampaň za tlačenie papierových peňazí, za zrušenie dlhov, za rovné rozdelenie majetku či hocijaký iný pomýlený alebo nebezpečný návrh skôr zachváti jednotlivý štát než celú Úniu – rovnako je pravdepodobnejšie, že takáto choroba zachváti skôr nejaký obvod či okres ako celý daný štát. Rozľahlosť a vhodná štruktúra Únie je preto podľa nás liekom na najčastejšie neuhu republikánskej vlády.“ (HAMILTON – MADISON – JAY 2002. *Listy federalistov*. Bratislava, Kalligram, 124-125.)
- 4 Pre charakteristiku populizmu v strednej Európe a na Slovensku pozri napríklad: SMILOV a Krastev 2008, 7-10. a MESEŽNIKOV – GYÁRFÁŠOVÁ et al. 2008, 101.
- 5 Na základe týchto charakteristík autori označili za populistické nasledujúce vlády v Latinskej Amerike v 70-tych a 80-tych rokoch minulého storočia: vládu Salvadora Allendeho (Chile, 1970 – 1973), vládu Juana Peróna (Argentína, 1973 – 1976), vládu Alána Garcíu (Peru, 1985 – 1990), vládu Josého Sarneya (Brazília, 1985 – 1990), vládu Luisa Echeverriú (Mexiko, 1970 – 1976) a vládu Andréa Péreza (Venezuela, 1974 – 1978). Najmä prvé tri vlády silne naplnili všetky kritériá definované v oblasti politických cieľov a ekonomických nástrojov (KAUFMAN a Stellings 1991, 16).
- 6 Bulharská vláda nebola schopná realizovať razantný a drastický ozdravný balíček. Následky boli katastrofálne: hyperinflácia, pád národnej meny, zrušenie bankového systému, výrazný pokles HDP, masové demonštrácie a následný pád vlády a vypísanie predčasných volieb. V dôsledku kolapsu bankového systému bolo zatvorených 17 bánk (asi tretina bankového systému). V roku 1996 malo deväť z desiatich štátnych bánk, kontrolujúcich 80 % bankovníctva, negatívny kapitál a polovica súkromných bánk technicky zbankrotovala. Ľudia stáli v dlhých radoch pred zmenárňami, aby zamениli bulharskú levu za nejakú zahraničnú menu. (Leva sa znehodnotila voči americkému doláru v roku 1996 o 589,3 % a v roku 1997 o 264,5 %.) V dôsledku menovej krízy, politickej nestability, financovania rozpočtových deficitov tlačením nekrytých peňazí a veľkých inflačných očakávaní kulminovala inflácia v marci 1997 na ročnej báze nad 2000 % (čiže nad dvetisíc percent). (Inflácia na konci roka 1996 bola na úrovni 310,8 % a v roku 1997 dosiahla 578,5 %.) Hrubý domáci produkt klesol v roku 1996 o 10,9 % a v roku 1997 o ďalších 6,9 %. V dôsledku pádu meny, kolapsu bankového systému a hyperinflácie sa výrazne znehodnotili úspory obyvateľstva. Od začiatku januára 1997 prepukli štrajky a masové

- demonštrácie po celej krajine, čo vo februári 1997 prinútilo vládu súhlasiť s vypísaním predčasných volieb na apríl 1997. Vládnuca socialistická strana utrpela vo voľbách združujúcu porážku. (World Bank 2001 a Tomšík, I. 1999, 28-32.)
- 7 Kým jemní („soft“) populisti ohrozujú len vládnuce strany (chcú ich vymeniť vo vládnutí), tvrdší („hard“) populisti ohrozujú aj základy demokratického ústavného zriadenia, napr. záruky ochrany práv menšín, nezávislosť inštitúcií. Navyše, snažia sa neustále kriminalizovať svojich politických oponentov. Predstaviteľmi jemného populizmu v strednej Európe sú napr. Fidesz v Maďarsku a Smer-SD na Slovensku, kým do skupiny tvrdých populistov môžeme zaradiť napríklad HZDS a SNS na Slovensku, či rôzne poľské strany ako Liga poľských rodín a Samoobrana, ale do istej miery aj Právo a spravodlivosť (SMILOV a KRASTEV 2008, 9).
 - 8 Csaba argumentuje, že tieto krajiny v prostredí globalizovanej ekonomiky 21. storočia jednak stratili možnosť výrazne ovplyvniť nezdravý nárast spotreby a úverovania, na druhej strane však nepoužívajú ani tie prostriedky, ktoré sú im k dispozícii. Existujú silné faktory, ktoré spôsobujú, že vláda a centrálna banka stratili do veľkej miery možnosť výrazne ovplyvňovať vývoj prostredníctvom monetárnej politiky. Tieto faktory sú nasledovné: väčšina inštitúcií finančného sektora je vo vlastníctve veľkých nadnárodných korporácií, banky môžu úverovať aj v cudzích menách, medzinárodný pohyb kapitálu je úplne voľný. Na druhej strane však príslušné vlády neurobili efektívne opatrenia (alebo ich urobili len veľmi neochotne) na zabránenie prehriatiu ekonomiky s využitím existujúcich prostriedkov na príjmovej strane štátneho rozpočtu (daňová politika), či obmedzenými možnosťami regulácie. (CSABA 2008, 594.)
 - 9 Britský ekonóm John Maynard KEYNES (1883 – 1946) bol presvedčený, že počas hospodárskej krízy (v období nedostatočného agregátneho dopytu sprevádzaného nárastom nevyužitej pracovnej sily a voľných výrobných kapacít) by mal štát stimulovať ekonomický rast zvýšením verejných výdavkov, a to aj na úkor zadlženia. Keynes bol však presvedčený aj o tom, že z dlhodobého hľadiska by štátny rozpočet mal byť vyrovnaný – deficity v čase krízy by mali vystríedať prebytky v čase rastu, z ktorých by bolo možné uhradiť staré dlhy. Čiže fiškálne stimuly by podľa Keynesa a keynesiánov mali pomáhať ekonomike dostať sa z recesie a prispieť k oživeniu hospodárskeho rastu, neodporúčajú sa však v období, keď ekonomika rastie a výrobné kapacity sú využité (lebo by to viedlo k prehriatiu ekonomiky a nárastu inflácie).
 - 10 Slovenská vláda počas marca a apríla 2009 vynaložila 55 miliónov eur na projekt „šrotovného“, teda štátnej podpory na výmenu starých áut na nové. Príspevok projektu k rastu HDP bol podľa odhadu Národnej banky Slovenska (NBS) približne 0,05 %. *„Opatrenie malo podľa NBS pozitívny vplyv na ekonomiku, a teda na produkciu, ziskovosť firiem, zamestnanosť a bolo solidárnym opatrením s ostatnými krajinami. Priamy súvis medzi HDP a šrotovným je nízky z dôvodu vysokého podielu áut z dovozu“* – povedala pre tlačovú agentúru TASR hovorkyňa centrálnej banky Jana Kováčová. (NBS: *Šrotovné hodnotíme pozitívne, potiahol nás o 0,05 percenta*. In: *SME*, 26. 6. 2009.)
 - 11 Do nákladov na reštrukturalizáciu môžeme zaradiť: zvýšenie základného imania bánk + prenos klasifikovaných úverov do špecializovaných inštitúcií + náklady na odškodnenie klientov menších uzavretých bánk + úroky štátnych dlhopisov (prevedené klasifikované pohľadávky boli konvertované na verejný dlh). Konsolidovať bolo treba banky patriace do tzv. veľkej trojky: VÚB (Všeobecná úverová banka), SLSP (Slovenská sporiteľňa) a IRB (Investičná a rozvojová banka – od 19.12.1997 do 16.12.1999 v nútej správe NBS), na ktoré k 31. decembru 1998 pripadalo približne 85 % zo 141,6 mld. Sk klasifikovaných úverov celého bankového sektora. Základné imanie bánk bolo navýšené spolu o 18,9 mld. Sk v nasledovnej štruktúre: o 5,7 mld. v IRB, o 4,3 mld. v SLSP a o 8,9 mld. vo VÚB. (V dôsledku navýšenia základného imania došlo aj k zvýšeniu podielu štátu v týchto

bankách, vo VÚB sa tak štát opäť stal väčšinovým akcionárom.) V prvej etape reštrukturalizácie boli prenesené klasifikované úvery do Konsolidačnej banky a Slovenskej konsolidačnej a.s. v hodnote 74,2 mld. Sk (45 mld. z VÚB, 22,8 mld. z SLPS a 6,5 mld. z IRB), v druhej etape bolo prevedených 34,2 mld. Sk (12,9 mld. z SLPS a 21,3 mld. z VÚB). Celkový objem prevedených úverov je teda 74,2 mld. plus 34,2 mld., čo po odpočítaní opravných položiek vo výške 3,3 mld. Sk predstavuje 105 mld. Sk. NBS uvalila nútenú správu a odobrila licenciu nasledujúcim bankám: AG Banka (december 1999), Priemyselná banka (16.12.1999 – následne predaná Slovenskej sporiteľni), Slovenská kreditná banka (apríl 2000), Dopravná banka (august 2000) a Devín banka (september 2001). Klientov týchto skrachovaných bánk musel vyplatiť Fond ochrany vkladov (FOV), keďže vklady fyzických osôb do 30-násobku priemernej ročnej mzdy (v roku 2001 to bolo 343 000 Sk) boli stopercentne chránené. Celkové náklady na odškodnenie dosiahli 20 mld. Sk, z toho viac než polovicu (11 mld. Sk) muselo FOV vyplatiť klientom Devín banky. Pozri: JAKOBY – MORVAY – PAŽITNÝ 2001, 385; POPP 2002, 101 a REPTOVÁ – STRIEBORNÝ 2000, 505.

- 12 Okrem fiškálnej politiky možno uviesť aj spôsob privatizácie (klientelisticke pridelovanie podnikov hlboko pod reálnou cenou „domácej podnikateľskej vrstve“), resp. absenciu privatizácie „strategických“ podnikov (vláda prijala o tom zákon a dokonca uskutočnila aj neúspešné referendum, nesúladi s neexistenciou koordinácie s menovovú politikou (režim fixného kurzu v spojení s pomerne vysokou infláciou vedie postupne k nadhodnoteniu meny a k vonkajšej nerovnováhe, fiškálna expanzia núti centrálnu banku zvyšovať úrokové sadzby, tým sa ale vytlačujú súkromné investície na úkor verejných a samozrejme sa predražuje financovanie verejného dlhu) a všeobecne zlé investičné prostredie (najmä vysoké dane a odvody ako aj slabá vymáhatelnosť práva). To všetko viedlo k spomaleniu prílevu zahraničných investícií.
- 13 Rozkrádanie štátneho podniku vyprovokovalo dosť nezvyčajnú reakciu zamestnancov: napísali otvorený list premiérovi a ministrom pôdohospodárstva, iniciovali petíciu a podali aj trestné oznámenie na Okresnej prokuratúre v Banskej Bystrici vo veci spáchania trestného činu nehospodárneho nakladania so štátnym majetkom. Zamestnanci upozornili na 27 konkrétnych prípadov nevýhodného (a protizákonného) predaja dreva dlžníkom dlhodobo nesplácajúcim pohľadávky, nevýhodných zámen lukratívnych pozemkov, zbytočných školení za milióny korún, nevýhodných prenájmov poľovných revírov, nevýhodných zmlúv s mediálnymi firmami a pod. Politický vplyv v podniku potvrdil aj samotný člen manažmentu, rozvojovo-technický riaditeľ Peter Chrust: „Každý závod v rámci Slovenska je pridelený určitej koalícijnej strane. Nevieť to už presne povedať – je tuším sedem závodov SNS, tuším osem závodov HZDS a zvyšok Smeru“. (TÖDOVA, Monika: *Riaditeľ Lesov končí, minister zostáva*. In: *SME*, 1. 7. 2009.)
- 14 „Štátne podniky bývajú často vystavené požiadavke umiestňovať svoju výrobu do politicky vhodných regiónov, a nie do takých, ktoré sú ekonomicky atraktívne. Tak dostali talianske štátne podniky príkaz budovať výrobné kapacity na juhu, ktorý bol „baštou“ vtedy vládnucich kresťanských demokratov. Spoločnosti Renault, Airbus Industries aj Aéroports de Paris si vybrali lokality, ktoré vyhovovali politikom – a nie tie, ktoré by boli minimalizovali náklady.“ (SHLEIFER – VISHNY 2000, 201, 202)
- 15 Po voľbách v roku 1998 koalíčnú vládu vytvorili Slovenská demokratická koalícia (SDK – 26,3 %), Strana demokratickej ľavice (SDL – 14,7 %), Strana maďarskej koalície (SMK – 9,1 %) a Strana občianskeho porozumenia (SOP – 8,0 %). SDK sama bola koalíciou piatich menších strán (vrátane sociálnych demokratov a zelených), SMK vznikla spojením pôvodne troch strán maďarskej menšiny. Vo vládnej koalícii bolo teda zastúpené celé demokratické spektrum: od konzervatívco v cez kresťanských demokratov, liberálov, menšinové strany až po ľavicu. Dôsledkom boli permanentné konflikty v rámci vládnej koalície

- medzi rôznymi ad hoc koalíciami týchto strán. V roku 2002 prepadlo cca 13 % (všetkých odovzdaných) hlasov pre ľavicovo-populisticko-protireformný blok, hlavne kvôli nasledujúcim stranám, ktoré sa nedostali do parlamentu: PSNS (3,65 %), SNS (3,32 %), HZD (3,28 %), SDA (1,79 %) a SDE (1,36 %).
- 16 Caplan vymenoval štyri väčšie oblasti, kde sú názory väčšiny americkej verejnosti mylné, zakladajú sa na mýtoch a sú protichodné so zisteniami hlavného prúdu ekonomickej vedy: 1. Protitrhová zaujatosť – existuje tendencia podceňovať výhody trhového mechanizmu. Parafrázujúc Schumetera ide o „nezníčitelný predsudok, že každá akcia, ktorá má slúžiť pre tvorbu zisku, musí byť automaticky antisociálna“. 2. Zaujatosť voči spolupráci s cudzincami – tendencia podceňovať výhody spolupráce so zahraničím. Ide napr. o mýtus, že medzinárodný obchod je hra s nulovým súčtom, kde zisk jednej strany je stratou pre druhú, z čoho prúdia protekcionistické názory. 3. Zaujatosť pre zachovanie pracovných miest – tendencia podceňiť výhody racionalizácie výroby využitím zníženia pracovnej sily. Kde verejnosť vidí „deštrukciu pracovných miest“, tam ekonómovia vidia rast produktivity práce – základ ekonomickeho rastu, efektivity a konkurencieschopnosti. 4. Pesimizmus – tendencia zväčšovať ekonomické problémy a podceňiť výsledky fungovania (trhovej) ekonomiky. Ľudia sú často presvedčení, že zarábajú a žijú horšie, než predtým a v budúcnosti ich čaká ešte problematickejší život navzdory faktom o zvyšovaní životnej úrovne. (CAPLAN 2007, 30-49.)
 - 17 Výskumy verejnej mienky boli vykonané na reprezentatívnej vzorke. Indikátorom paternalizmu bola miera súhlasu s nasledujúcimi tvrdeniami: „štát by mal prísne kontrolovať ceny“, „vláda zodpovedá za prácu a životnú úroveň ľudí“, „najdôležitejšie firmy majú byť riadené ... štátom“, ďalej postoj k preferovanému typu ekonomiky, hodnoteniu malej privatizácie a odpoveď na otázku: „Do akej miery bolo potrebné meniť ekonomiku spreď roka 1989?“. Indikátorom egalitarstva bola miera súhlasu s tvrdením: „rozdily v príjmoch by sa mali zmenšiť“ a nesúhlas s tvrdením: „je správne, aby kvalifikovaní zarábali aj omnoho viac ako iní“. (KRIVÝ 2001, 298-299.)
 - 18 Zvýšenie priamych daní môže posilniť daňovú optimalizáciu, kreatívne účtovníctvo, presun daňových subjektov do šedej ekonomiky alebo do zahraničia a vytvára aj hrozbu konzervácie zamestnanosti na nízkej úrovni. Zvýšenie nepriamych daní prináša hrozbu masovej nákupnej turistiky do susedných krajín. Ani jeden krok teda nemusí priniesť želaný efekt, ktorým je výraznejší nárast daňových príjmov do štátneho rozpočtu.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY:

- CAPLAN, Bryan 2007. *The myth of the rational voter. Why democracies choose bad policies*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVM) 2002. *Socioekonomická hodnotová orientace české společnosti*. Praha, CVM, Sociologický ústav AV ČR.
- Český statistický úřad (ČSÚ) 2009. *Volební výsledky*. Praha, ČSÚ, Online: <http://www.volby.cz/>
- CSABA, László 2008. *Az újfajta makroökonómiai populizmus*. In: Pénzügyi Szemle, Vol. 53, No. 4/2008, pp. 592-607, Budapest, Állami Számvevőszék.
- DORNBUSCH, Rudiger – EDWARDS, Sebastian (eds.) 1991. *The macroeconomics of populism in Latin America* (A National Bureau of Economic Research conference report). Chicago, The University of Chicago Press.
- Eurostat 2009/a. *Statistics, National Accounts, Main Tables. (Gross domestic product at market prices - At current prices. Goods and services, imports and*

- exports - At current prices in millions of euros.) Online: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/national_accounts/data/main_tables
- Eurostat 2009/b. *Structural indicators, General economic background (Real GDP growth rate - Growth rate of GDP volume - percentage change on previous year. Public balance - Net borrowing/lending of consolidated general government sector as a percentage of GDP. General government debt - General government consolidated gross debt as a percentage of GDP.)* Online: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/structural_indicators/indicators/economical_context
- FÁBIÁN, Zoltán – TÓTH, István György 2008. *Pártpreferencia-csoportok politikai azonosulása és redisztribúciós attitűdjei*. In: Kolosi - Tóth (eds.) 2008. *Társadalmi riport 2008*. Budapest, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.
- GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – KRIVÝ, Vladimír – VELŠIC, Marián et al. 2001. *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- HAMILTON, Alexander – MADISON, James – JAY, John 2002. *Listy federalistov*. Bratislava, Kalligram.
- JAKOBY, Marek – MORVAY, Karol – PAŽITNÝ, Peter 2000. *Celkový ekonomický vývoj*. In: Kollár – Mesežnikov (eds.) 2000. *Slovensko 2000, Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- JOHNSON, David B. 1997. *Teória verejnej volby. Úvod do novej politickej ekonómie*. Bratislava, Sofa.
- KAUFMAN, Robert R. – STALLINGS, Barbara 1991. *The political economy of Latin American populism*. In: DORNBUSCH – EDWARDS (eds.) 1991. *The macroeconomics of populism in Latin America*. Chicago, The University of Chicago Press.
- KORNAI, János 1998. *Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike*. Bratislava, Kalligram.
- KRIVÝ, Vladimír 2004. *Are there any changes at all?* In: Mesežnikov – Gyárfášová (eds.) 2004. *Slovakia: ten years of independence and a year of reforms*. Bratislava, Institute for Public Affairs (IVO).
- KRIVÝ, Vladimír 2001. *Hodnotové a politické profily*. In: Gyárfášová – Krivý – Velšic et al. 2001. *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- LINDBECK, Assar 1998. *Swedish lessons for post-socialist countries* (Seminar paper No. 645). Stockholm, Institute for International Economic Studies, Stockholm University.
- MARCINČIN, Anton 2005. *Politický vývoj a ekonomické záujmy*. In: Szomolányi (ed.) 2005. *Spoločnosť a politika na Slovensku, Cesty k stabilite 1989-2004*. Bratislava, Univerzita Komenského.
- MESEŽNIKOV, Grigorij – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – SMILOV, Daniel (eds.) 2008. *Populist politics and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute of Public Affairs (IVO).

- MESEŽNIKOV, Grigorij – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga et al. 2008. *Slovakia*. In: MESEŽNIKOV – GYÁRFÁŠOVÁ – SMILOV (eds.) 2008. *Populist politics and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute of Public Affairs (IVO).
- NBS: *Šrotovné hodnotíme pozitívne, potiaholo nás o 0,05 percenta*. In: *SME*, 26.6.2009.
- OLSON, Mancur 1965. *The logic of collective action*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Országos Választási Bizottság 2009. *Választástörténeti adatbázis*. Budapest, Online: <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/t0.jsp>
- POPP, Pavol 2002. *Bankový sektor*. In: MARCINČIN (ed.) 2002. *Hospodárska politika na Slovensku 2000-2001*. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA).
- Progresszív Intézet 2009. *Politikai térkép 2008 – 2009*. Budapest, Online: <http://www.politikaiterkep.hu/eredmenyek/>
- REPTOVÁ, Oľga - STRIEBORNÝ, Martin 2000. *Privatizácia*. In: KOLLÁR – MESEŽNIKOV (eds.) 2000. *Slovensko 2000, Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- SHLEIFER, Andrei – WISHNY, Robert W. 2000. *Kradmá ruka. Patológia vlády a ich liečba*. Bratislava, Kalligram.
- SMILOV, Daniel – KRASTEV, Ivan 2008. *The rise of populism in Eastern Europe: policy paper*. In: Mesežnikov – Gyárfášová – Smilov (eds.) 2008. *Populist politics and liberal democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute of Public Affairs.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009/a. *Celkový dovoz a celkový vývoz podľa kontinentov a ekonomických zoskupení krajín v roku 2008*. Bratislava, ŠÚSR. Online: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=11965>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky 2009/b. *Volebná štatistika. Parlamentné voľby*. Bratislava, ŠÚSR, Online: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4490>
- TOCQUEVILLE, Alexis de 2009. *O demokracii v Amerike. I. a II. zväzok*. Bratislava, Kalligram.
- TOMŠÍK, Vladimír 1999. *Proces ekonomické transformace v zemích střední a východní Evropy I. – II*. Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodárska.
- TÓDOVÁ, Monika 2009. *Riaditeľ Lesov končí, minister zostáva*. In: *SME*, 1. 7. 2009.
- TÓTH, Ján 2000. *Fiškálna politika*. In: BEBLAVÝ – MARCINČIN (eds.) 2000. *Hospodárska politika na Slovensku 1990 – 1999*. Bratislava, Inštitút pre stredoeurópske ekonomické reformy (INEKO) - Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA).
- Trend 2009. Trend Špeciál Top 200, júl 2009 (príloha týždenníka Trend).
- Trend 2000. *Pohľadávky po lehote splatnosti v SR*. *Trend*, 15/2000, 12. 4. 2000, 4A.
- TULLOCK, Gordon 1959. Problems of majority voting. In: *The Journal of Political Economy*, Vol. 67, No. 6 (Dec. 1959), The University of Chicago Press,

MIROSLAV KOCÚR:

ZA BOHA, ZA NÁROD – KREŠŤANSKÝ NÁRODNÝ POPULIZMUS

Navonok sa nábožensky zedefinované komunity¹ v občianskej spoločnosti ničím nelíšia od ostatných spoločenských organizácií, spolkov či združení. Smerom do vnútra ich však spája nadprirodzený prvok viery v božstvo.

Ich vnútorný poriadok je odvodený priamo z Biblie alebo zo sekundárnej náboženskej literatúry dôležitých postáv cirkevných dejín. Okrem organizačnej funkcie majú tieto predpisy viesť členov k morálnej integrite a bezúhonnosti. V rôznej miere je na základe presne stanovených sankcií možné dodržiavanie vnútorného poriadku aj vynucovať. Vynucovanie práva je však obmedzené. Aj najvyššia sankcia, ktorou môže byť v niektorých prípadoch vylúčenie z komunity nemá v dnešnej dobe donucovaciu silu podobnú dobe v ktorej žili Giordano Bruno či Majster Jan Hus.

Členstvo v cirkvách je vnímané v občianskej spoločnosti ako dobrovoľné a slobodné rozhodnutie jej členov. Primárne sociálne siete členov cirkví sú však do značnej miery naviazaná na zdieľané náboženské presvedčenie. Morálna rovina náboženskej viery vyplývajúce z organizovanosti v cirkvách a jej etické dôsledky môžu mať pre členov nečakané dôsledky. Vnútorný poriadok náboženských spoločností štát rešpektuje a nijakým spôsobom nevstupuje ani do predpisov, ktoré majú z hľadiska občianskeho zákonodarstva diskriminačný charakter². Sú jednoducho považované za vnútorný predpis náboženskej komunity, ktorý jej členovia prijímajú na základe svojho presvedčenia.

Interakcia spoločnosti s náboženskými komunitami je v zásade minimálna. Spoločnosť aj cirkvi žijú svojím vlastným životom. Slovenská spoločnosť sa však s etickými požiadavkami cirkví a náboženských

spoločností stretáva pri niektorých otázkach, ktoré majú aj legislatívne pokračovanie. Cirkvi vystupujú so svojimi požiadavkami predovšetkým pri diskusiách o štátnom rozpočte. Tam sa ich dotýkajú príspevky štátu na platy duchovných, financovanie cirkevných ústredí a nepriamo aj pri financovaní školstva, sociálnych a zdravotníckych zariadení. V školskom, sociálnom aj zdravotníckom systéme je nezanedbateľné množstvo cirkvami zriadených inštitúcií poskytujúcich predškolské, základné, stredné aj vysokoškolské vzdelanie, sociálne ako aj zdravotnícke služby.

Podľa môjho názoru a skúsenosti je hlas náboženských spoločností v tomto smere veľmi závažný. Ponovembrové vlády sa v rôznej miere snažili o to, aby mali cirkvi na svojej strane – ak aj nie celkom, tak aspoň vo vzťahu k ich dôležitým a mienkotvorným skupinám. Premietalo sa to do ochoty počúvať hlas cirkevných predstaviteľov pri tvorbe legislatívnych textov týkajúcich sa reštitúcií majetku znárodneného po roku 1950, odškodňovania obetí politických perzekúcií, vytvárania legislatívy umožňujúcej reálnu a nielen deklarovanú náboženskú slobodu³.

Práve s touto oblasťou súviseli legislatívne úpravy týkajúce sa školstva, zdravotníctva a sociálnych či kultúrnych inštitúcií. Cirkvi sa postupne stávali dôležitým partnerom a jej názory boli zohľadňované pri tvorbe straníckych volebných programov ako aj pri formulácií vládných programov. Explicitne alebo implicitne sa požiadavky a očakávania cirkevných ústredí zohľadňovali pri rôznych príležitostiach.

NÁRODNÝ POPULIZMUS A KREŠŤANSKÉ CIRKVI

V dejinách Slovenska je najvýraznejším príkladom prepojenia národného a náboženského princípu pri spravovaní štátu obdobie rokov 1939 – 1945. Obraz bude úplnejší, ak toto obdobie posunieme ešte do roku 1938, kedy 6. októbra bola na Slovensku vyhlásená autonómia a boli realizované už veľmi konkrétne kroky smerom k osamostatneniu Slovenska. Národný populizmus v tomto období bol prezentovaný ako kresťanský národný socializmus. Jeho ideovým nositeľom bola HSLS. Jej predsedom bol ThDr. Jozef Tiso. Pôsobil ako predseda autonómnej vlády a následne sa stal aj prezidentom Slovenskej republiky, satelitného štátu Tretej ríše.

14. marec 1939 ostane späť s menom Jozefa Tisa. Bol človekom, ktorý stál v politickom živote takmer štvrtstoročie. Bol v politickom daní ako poslanec česko-slovenského parlamentu aj ako člen centrálnej exekutívy. Jozef Tiso bol dlhé roky priamo v centre straníckeho diania HSLS. Nebol v ňom len ako okrajový dejateľ. Stál v jeho centre do tej miery, že ho

utváral a dával politickej realite, ktorú mal možnosť stvárňovať, osobnú pečat.

V roku 1941 nakladateľstvo HSLŠ v Bratislave vydalo knihu univ. docenta Dr. Štefana Polakoviča s názvom *Tisova náuka*. V nej autor v šiestich hlavách nazvaných príznačne: Národ – Štát – Strana – Náboženstvo – Sociálna otázka – Národný socializmus zostavil sumu učenia prezidenta vojnovnej Slovenskej republiky. Necháva hovoriť Dr. Jozefa Tisa a sám len spája a edituje jeho texty do príslušných kapitol. O slovenskom nacionalizme *Tisova náuka* hovorí, že „tento nacionalizmus miluje svoje, ale nesmie nenávidieť iné, tento nacionalizmus buduje svoje, ale nerúca cudzie, posilňuje svoje, ale nerozkladá celok“.⁴

Pri pohľade na dobu a kontext je najlepšie nechať prehovoriť Jozefa Tisa samého: „Národ musí byť povýšený nad všetky osobné vzťahy a chůtky. Túto pravdu si musíme uvedomiť a rozhodit ju ako semeno a zapustiť ju do každej slovenskej duše“.⁵ Bola to ambícia vybudovať v tieni Tretej ríše kresťanský štát postavený na základoch národných a sociálnych. „Budujeme ľudové Slovensko podľa smerníc národného socializmu /.../ Robíme tak nielen z vďačnej prítulnosti k Veľkonemeckej ríši a jej šľachetnému Vodcovi Adolfovi Hitlerovi, ale z dobre chápaného záujmu nášho národného a štátneho života. /.../ Podľa národného socializmu nie sme za totalitu štátnu, ale za totalitu národnú“.⁶ Národný socializmus mal byť hrádzou proti „bezbožnému“ socializmu a proti liberalisticko-marxistickej, ale aj kapitalistickej ideológii. Socializmus mal byť preto kresťanským a mal byť postavený na „láske k svojeti, vóli pracovať a obetovať sa za ideál“.

Tieto na počutie ušľachtilé ideály však sprevádzali falošné tóny s fatálnym rozuzlením pre mnohých slovenských občanov. Protirečivosť tohto snaženia predznamenáva snaha o zmierenie nezmieriteľného: „Na prvý pohľad sa zdá, akoby katolicizmus a nacionalizmus znamenali dva protivné póly, medzi ktorými niet vyrovnania ani stretnutia. A predsa: nacionalizmus v katolicizme nachádza kulmináčny bod“.⁷

SLOVENSKÁ KATOLÍCKA HIERARCHIA A NIEKOTRÉ KONKRÉTNE KAUZY

Výrazným hovorcom požiadaviek cirkví bola v Slovenskej republike za posledných 20 rokov počtom a historicky najvplyvnejšia náboženská spoločnosť, ktorou je Rímskokatolícka cirkev. Ostatné náboženské spoločnosti len kopírovali a v závislosti na vlastných špecifikách prípadne prispôbovali a obmieňali vlastné požiadavky tomu, čo sa podarilo dosiahnuť Rímskokatolíckej cirkvi. Tento postup bol logický a nepovažujem ho

sám o sebe za niččo, čo by sa vymykalo normálnym zvyklostiam pri takej miere transformácie spoločnosti, ktorou prešlo Československo po novembri 1989.

Vnímanie spoločenského pôsobenia cirkví na území Slovenska je do značnej miere poznačené vnímaním spoločenskej aktivity najvýraznejšieho aktéra. Tým je na poli kresťanských náboženských spoločností práve rímskokatolícka cirkev.

Faktom je, že pri pohľade na prejavy národno-populistickej agendy vo verejnom živote sa postoje cirkví sústredili skôr na spoločný postup pri presadzovaní vlastných záujmov voči štátu. Tento postup sa prakticky prejavil v solidárnom mlčaní lídrov registrovaných cirkví pri pohľade na reálne problémy či škandály v inocirkevnom košiari. Pri pohľade na mená spolupracovníkov ŠtB či reštitučných otázkach je toto tolerantné mlčanie vcelku pochopiteľné. Situácie sú individuálne odlišné a nemožno na ne aplikovať rovnaký meter.

Smerom k historickému obdobiu Slovenského štátu rokov 1939 – 1945 však bolo dostatok príležitostí na zaujatie jednoznačného kresťanského postoja, ktorý by odmietol pochybnosti či relativizáciu toho, čo sa v mene kresťanského národného socializmu v tom období na Slovensku dialo. Možnosť zaujať stanovisko mali kresťania a ich úradní predstavitelia predovšetkým pri aktivitách niektorých predstaviteľov katolíckej cirkvi, ktorí sa hlásili k myšlienkovému dedičstvu obdobia rokov 1939 – 1945, či pri iných prejavoch, ktoré v spoločnosti niesli výraznú pečať národnostnej intolerancie a zneužívali ju v intenciách národného populizmu.

Príkladov je niekoľko, vybral som tie, pri ktorých je podľa môjho názoru zrejmé, že kresťanský univerzalizmus ustúpil nacionalisticko-populistickému nastaveniu. Jednoznačne protikresťanské postoje ostali zo strany kresťanských lídrov nekomentované, naopak v niektorých prípadoch mohli protagonisti zo strany cirkevných predstaviteľov cítiť aj silnú morálnu podporu.

TISO A SLOVENSKÝ ŠTÁT

Postoj ponovembrových súčasníkov k osobe Jozefa Tisu a k samotnej existencii, ako aj k režimu Slovenského štátu sa kryštalizoval krátko po páde komunizmu. Tabuizácia tohto obdobia v komunistickej interpretácii slovenských dejín umožnila, aby sa toto komplikované obdobie dočkalo v prvotnej fáze pomerne nekritickej idealizácie. Došlo k tomu tak, že skôr ako sa verejnosť mohla oboznámiť s historickými faktami týkajúcich sa obdobia tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia, bola ohľadom tohto obdobia

vytvorená atmosféra nekritickeho obdivu a neraz aj glorifikácie predstaviteľov HSLŠ a Slovenskej republiky 1939 – 1945. Aktívne tomu napomohla aj činnosť emigrantov – historikov Františka Vnuka a Milana Ďuricu. František Vnuk bol v deväťdesiatych rokoch riadnym profesorom cirkevných dejín na rímskokatolíckej teologickej fakulte v Bratislave.

Kardinál Ján Chryzostom Korec už od začiatku deväťdesiatych rokov svojimi postojmi a verejnými gestami vzbudzoval na verejnosti dojem, že je sympatizantom Slovenského štátu a jeho prezidenta. Osobne sa zúčastnil na odhalení pamätnej tabule Tisovi v Bánovciach nad Bebravou v júli 1990. Napriek historicky známym výhradám Vatikánu voči Tisovmu výkonu prezidentského úradu, známymi z korešpondencie vatikánskeho nuncia v Bratislave Burzia, postoje kardinála Korca sa už vtedy stali v očiach Tisových stúpencov jasným súhlasom a morálnou podporou v ich činnosti.

So zreteľom na morálnu autoritu Jána Chryzostoma Korca – vyplývajúcej z jeho dlhoročnej perzekúcie komunistickým režimom a vysokou mierou jeho protirežimnej angažovanosti – sa relativizácia režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945 začala skôr, ako sa o nej povedali otvorene a nezaujate všetky fakty.

To, že komunistická historiografia využívala skutočnosť, že Jozef Tiso ako prezident bol aj katolíckym kňazom⁸ na proticirkevnú propagandu, viedlo následne k opačnému efektu. Neobjektívne posudzovanie politickej činnosti Jozefa Tisa⁹ od čias počiatku jeho dlhej politickej kariéry a jeho predstavovanie len v krajne negatívnom svetle viedlo k neobjektívnej snahe predstaviť ho ako mučeníka českého centralizmu, či nastupujúceho komunizmu.

O najväčší rozruch sa v súvislosti spájania národného a kresťanského princípu za uplynulé obdobie postaral dnes už emeritný trnavský arcibiskup Ján Sokol. Okrem účasti na podujatí dnes už zakázanej politickej strany Slovenská Pospolitosť sa o Jozefovi Tisovi opakovane pozitívne vyjadril pre elektronické aj printové médiá.

Práve jeho vyjadrenia vzbudili vo verejnosti najvýraznejšie reakcie. Na Vianoce 2006 to učinil v rozhovore pre televíziu TA3. Ján Sokol hovoril o blahobyte, ktorý si z obdobia vojny pamätá. Bola to podľa jeho vyjadrení zásluha dobrej práce prezidenta Jozefa Tisa, že Slováci v tom čase „žili na úrovni“. Netaktné prehliadnutie deportácií podnietilo na strane občianskej verejnosti pobúrenie. Iná časť verejnosti v tom videla morálne odobrenie národno-populistických tendencií z najvyšších miest.

Pravidelné výročné verejné bohoslužby za Jozefa Tisa pri príležitosti jeho popravy sa pod taktovkou arcibiskupa Jána Sokola pravidelne menili

na manifestáciu sympatií voči režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945. Odmietnutie týchto verejných krokov Jána Sokola malo rôzne podoby. V roku 2008 vznikla aj občianska iniciatíva, pod ktorú sa podpísalo takmer 2000 signatárov. Tí rozhodne odmietli spájanie zádušných omší za Jozefa Tisa so snahou ospravedlniť režim štátu, ktorý riadil¹⁰.

Keď sa 11. septembra 2008 predmetná iniciatíva stretla na verejnom zhromaždení s názvom *Nie fašizácii Slovenska*, radikalizácia národno-populistických nálad sa začínala udomáčňovať aj na najvyšších miestach legislatívy aj exekutívy. Vyjadrenia ministra spravodlivosti Štefana Harabina a poslanca NR SR a predsedu LS-HZDS Vladimíra Mečiara na adresu poslanca za KDH Daniela Lipšica prekročili nielen mieru politickej korektnosti, ale aj elementárnej ľudskej slušnosti.

Predseda KBS František Tondra vyvolal znepokojenie časti informovanej verejnosti svojím rozhovorom pre denník SME 10. februára 2007. Bolo to práve v súvislosti s vyjadreniami Jána Sokola ohľadom jeho úcty voči prezidentovi Jozefovi Tisovi a o tzv. blahobyte počas vojny v štáte, ktorého bol Jozef Tiso prezidentom. František Tondra uviedol, že Sokolovi zazlieva, „že sa tak o tom rozhovoril.“ On sám otázku Tisa považuje za takú komplikovanú, že nebude možné k nej zaujať jednoznačné stanovisko. „Sú zástancovia, aj kritici. Sú aj argumenty za to, že vznikol slovenský štát. Treba rozlišovať vznik štátu a jeho prezidenta. Podľa všetkého, čo sledujem, nie som historik, ale slovenský štát musel vzniknúť, ak sme si chceli zachovať samostatnosť“.

Najväčšie pobúrenie spôsobila pasáž o tom, že zástupcovia židovskej komunity boli za Tisom, aby sa nevzdával. Keď videl, k čomu to vedie, chcel sa podľa predsedu KBS Tiso prezidentovania vzdať, Židia ho vraj presvedčili, aby to nerobil. František Tondra je presvedčený, že v roku 1967 mu v Jeruzaleme postavili pomník¹¹. V tomto smere vidí snahu o využitie príležitosti na neoprávnenú kritiku katolíckej cirkvi. Hovorí: „Tiso nebol ani poverený cirkvou, ani prezidentom v jej mene. Vatikán bol proti tomu, aj mnohí kňazi na Slovensku.“ Reakciu predstaviteľov Židovskej náboženskej obce uvádzam v plnom znení, kvôli jej faktografickému charakteru.

Čo sa týka oficiálneho postoja KBS k holokaustu, jestvuje oficiálne vyjadrenie, v ktorom sa odzrkadľuje oficiálna pozícia Vatikánu k tomuto historickému obdobiu a zodpovednosti katolíckej cirkvi za to, čo sa vtedy odohralo. Ide o Vyhlásenie KBS k vatikánskemu dokumentu o holokauste s názvom *„PAMÄŤAJME – ZAMYSLENIE NAD SHOAH“*. V jeho závere je aj stať, ktorou sa KBS obracia s prosbou o odpustenie k tým, ktorým svojou necitlivosťou v minulosti ublížila. Doslova sa v ňom hovorí: „V

tomto čase pokánia, inšpirovaní pápežom Jánom Pavlom II., slovenskí katolícki biskupi spojení v Konferencii biskupov Slovenska prosíme židovských bratov a sestry o odpustenie a vyzývame všetkých katolíckych veriacich, ako aj všetkých kresťanov a ľudí dobrej vôle, aby sa k nám pripojili a dokázali prekonať všetky predsudky. Veríme pritom, že skutok ospravedlnenia sa židovskému národu, v zmysle ‘morálnej a náboženskej pamäti’, bude chápaný ako skutok pokánia, ako skutok lásky k Ukrižovanému, ktorý je náš pokoj“.¹²

V praktických postojoch niektorých úradných predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku sa však opakovane ukazuje snaha relativizovať a zlahčovať obdobie Slovenskej republiky 1939 – 1945. Toto zlahčovanie má následne negatívne dôsledky v miere vnímavosti verejnosti na prejavy národnostnej neznášanlivosti, či iných foriem intolerancie. V praktických krokoch a vyjadreniach Jána Sokola či Jána Ch. Korca a niektorých ďalších predstaviteľov RKC, pravidelne verejne si uctievajúcich Jozefa Tisa, je text tohto dokumentu KBS dôsledne opomínaný.

NOVÝ TRNAVSKÝ ARCIBISKUP A JEHO NÁZOR NA TISOVE POSTOJE

Spravodajská agentúra SITA vo svojom servise¹³, ktorý prevzali do svojho spravodajstva všetky relevantné slovenské denníky, prezentovala názory nového trnavského arcibiskupa Róberta Bezáka na Tisove postoje z obdobia jeho prezidentovania a reagoval aj na vyjadrenia svojho predchodcu v arcibiskupskom úrade Jána Sokola.

Pre Róberta Bezáka je otázka samostatného štátu v roku 1939 – pri pohľade na dejinný kontext – logickým vyústením politického vývoja v Československu. Dôležité je však podľa neho aj to, čo sa dialo potom. Pripomenul prvý zaregistrovaný transport zo Slovenska do koncentračného tábora v Osvienčime v marci 1942, ktorý sa týkal 990 Židoviek. „To už je horšie. 990 ľudí, žien, sa len tak nemôže stratíť. Otázka pre mňa je, či v roku 1942 ten, kto je katolícky kňaz, nemá zaregovať – možno aj tým, že povie: Abdikujem. Keď sa deje krivda dookola, deje sa krivda aj mne. To nie je nič, čo sa mňa netýka,“ zdôraznil nový arcibiskup.

Vyjadrenia svojho predchodcu Jána Sokola o tom, že za Slovenského štátu bolo dobre, Bezák vníma kriticky. „Pýtam sa, ako môže šesťročný chlapec hodnotiť, že bolo dobre. Keď sa niekto narodí v roku 1933, či už môže hodnotiť rok 1939 až 1942. Keď som mal šesť-sedem rokov, neviem povedať, či bolo dobre, keď sa spätne pozerám. Hodnotiť, že bolo dobre,

bolo čo ješ, iní nemali a nám bolo dobre, je veľmi nešťastné. Ako kresťan sa neodvážim postaviť takéto hodnotové merítka,“ povedal Bezák.

Vo verejnom priestore na Slovensku zaznelo z pozície vysokého katolíckeho cirkevného hodnostára takéto jednoznačné stanovisko k otázke zodpovednosti prezidenta Jozefa Tisa po prvýkrát. Tí, ktorí sa tejto otázke venujú z hľadiska odborného, politického, historického, či ako občianski aktivisti, vnímajú spomenuté vyjadrenie nového arcibiskupa pozitívne a so sympatiami.

Maďarský biskup

V januári 2009 predseda SMK Pál Csáky opakovane verejne vyjadril názor, že veriaci kresťania katolíci maďarskej národnosti na Slovensku by mali mať svojho biskupa. Podľa servisu SITA¹⁴, ktorá citovala Csákyho vyjadrenia, elegantným riešením by bolo, keby v jednej diecéze pôsobil biskup maďarskej národnosti, ktorý by bol súčasťou Konferencie biskupov Slovenska.¹⁵

Podľa niektorých autorov maďarskí katolíci na Slovensku vyvinuli značnú iniciatívu na riešenie svojich pastoračných a duchovných potrieb. Medzičasom ustúpili od pôvodného zámeru o zriadenie vlastnej diecézy. Konferencii biskupov Slovenska viackrát predložili svoju požiadavku o vymenovanie biskupa, ktorý by sa staral o záležitosti maďarských veriacich. Túto požiadavku predložili aj pred bratislavsko-trnavským arcibiskupom. HERDICS a ZSIDÓ¹⁶ uvádzajú, že na podporu svojej iniciatívy vyzbierali päťdesiat tisíc podpisov, ktoré odovzdali pápežovi.

V agentúrnej správe TASR, ktorú priniesli printové a elektronické médiá 7. 1. 2009, bolo vyjadrené stanovisko, že podľa biskupov je o veriaciach maďarskej národnosti na Slovensku dobre postarané, majú kňazov a biskupských vikárov, ktorí hovoria plynulou maďarčinou. Podľa hovorecu KBS Jozefa Kováčika by „predseda politickej strany nemal vstupovať na túto pôdu /.../ je to skôr o získavaní politických bodov, ako o skutočnom riešení nejakých problémov“.¹⁷

Pri inej príležitosti sa hovorca KBS Jozef Kováčik na adresu verejných vyjadrení o potrebe maďarského biskupa pre veriaciach maďarskej národnosti vyjadril, že „takéto názory sa neriešia cez médiá, ale mohol ho prísť biskupom tlmočiť priamo“. Katolícki veriaci na Slovensku sú podľa Kováčika súčasťou Katolíckej cirkvi na Slovensku, a tá sa nečlení podľa národností. „Na Slovensku neexistuje čisto maďarské územie, na ktorom by nebol vo farnosti ani jeden Slováčok. Cirkev má navyše biskupov, ktorí plynú-

lo hovoria po maďarsky a ktorí sa veriacim na zmiešanom území pravidelne pastoračne venujú,“dodal hovorca.¹⁸

Tieto vyjadrenia hovorca KBS aj na pozadí ostatných vyjadrení a nálad v tejto oblasti sú skôr potvrdením odmietavého postoja voči ústretovému riešeniu tejto otázky. V jednom vyjadrení sa Jozef Kováčik vyjadril aj v tom zmysle, že o potrebe, o ktorej verejne hovorí Pál Csáky nikto KBS dovedy neinformoval. Do diskusie prispel svojim vyjadrením aj prezident SR Ivan Gašparovič v tom zmysle, že veriacim na jazyku, ktorým sa obracajú na Boha, záležať nemá. Ukazuje to na absenciu chápania toho, čo ľudia od kontaktu s kňazmi a od ich pôsobenia vo farnostiach s maďarskou väčšinou či na národnostne zmiešanom území očakávajú.

CYRILOMETODSKÉ SLÁVNOSTI A BETÓNOVÉ DOJKRÍŽE

5. júla 2009 sa konalo na Devínskom hrade zhromaždenie pri príležitosti štátneho sviatku slovanských vierozvestcov Sv. Cyrila a Sv. Metoda. Podľa tlačených aj agentúrnych videospráv premiér Robert Fico vo svojom prejave hovoril o novej verzii tzv. jazykového zákona v spojení s údajným maďarským iredentizmom.¹⁹ Premiér tvrdil, že ochrana štátneho jazyka musí byť „prvým oporným bodom“ každej slovenskej vlády. Je to podľa neho cesta, „ako sa chrániť pred nebezpečným iredentizmom, ktorý čoraz častejšie dýcha spoza Dunaja.“²⁰ Na tribúne boli vystavené štylizované portréty svätcov a medzi zúčastnenými boli prítomní aj viacerí duchovní.

Na podobnom zhromaždení v roku 2008 sa kardinál J. Ch. Korec vyjadril pochvalne o spolupráci najvyšších ústavných činiteľov v oblasti zvyšovania národného povedomia a hrdosti. V jeho prítomnosti odzneli premiérove slová o tom, že národnú súdržnosť je potrebné postaviť ako „pevnú hrádzu proti aktivitám zvláštnej sorty dobrodruhov, ktorí rozbíjajú duchovnú celistvosť Slovenska“.²¹

Opevnenie duchovnej celistvosti Slovenska predviedol zvláštnym spôsobom predseda SNS Ján Slota.²² Pri osadzovaní betónového dvojkríža 5. októbra 2008 pri Pavlovciach (okres Vranov nad Topľou) v emotívnom prejave – podľa vlastných slov pod vplyvom domáceho ríbezľového vína – sa približne pred dvoma až troma stovkami prítomných účastníkov militantným slovníkom vyjadril o južných susedoch Slovenska. Podľa jeho slov bolo Slovensko kedysi symbolom kresťanskej Európy. Následne urážlivo hovoril o šéfkke maďarskej diplomacie a ironizoval maďarské dejiny a ich národné kultúrne symboly.

V tomto prípade je prepojenie vulgárneho nacionálneho populizmu a kresťanského presvedčenia umocnené ešte tým, že pri odhaľovaní pamätnej tabule asistovali aj predstavitelia cirkvi a obradom pasvätenia kríža dodali podujatiu aj sakrálny rozmer.

Hoci stavaním dvojkrížov nechcú podľa Slotu členovia SNS nikoho urážať, v krátkom preslove sa mu to opakovane niekoľkokrát podarilo.

Po následnom podaní trestného oznámenia občanom Ondrejom Dostálom Krajská prokuratúra v Prešove trestné oznámenie odmietla a konštatovala, že skutková podstata trestného činu hanobenia rasy, národa a presvedčenia naplnená nebola. Odôvodnenie bolo postavené na tom, že tento druh slovného prejavu je pre Jána Slotu prirodzený a štandardný. Doslovne sa o v odôvodnení objavuje vyjadrenie, že Ing. Ján Slota, politik a predseda politickej strany je známy pre prudkosť svojich prejavov.

Z vedúcich predstaviteľov cirkví sa od takéhoto spájania militantného národného populizmu s kresťanskými motívmi, symbolmi a dokonca s cirkevným obradom posvätenia betónového dvojkríža – pokiaľ je mi známe – doteraz nikto nedištancoval.

NACIONALIZÁCIA VERSUS GLOBALIZÁCIA

Pre lepšie porozumenie toho, ako katolícka cirkev pôsobí smerom navonok, je potrebné vnímať aj model, na základe ktorého rímskokatolícka cirkev ako taká funguje. Z inštitucionálneho hľadiska ide o silne centralizovanú hierarchickú štruktúru. Historiografia označuje štátno-právne usporiadanie takéhoto druhu termínom absolutistická monarchia. Svoje politické vyjadrenie má v existencii štátu Vatikán, na čele ktorého je pápež. Ten menuje do pozícií biskupov stojacich na čele nižších správnych celkov – diecéz – v duchu monarchistických pravidiel (až na niekoľko výnimiek) ako svojich vazalov. Táto mentalita spoločstva, kde rozdelenie práv a povinností je veľmi asymetrické, naklonené výrazne v neprospech radových členov, sa premieta aj do jeho každodennej praxe.

Miera spoluúčasti ostatných členov cirkvi na výbere svojich lídrov je minimálna a podobne minimálna je aj miera angažovanosti katolíckych kresťanov na snahe o inštitucionálnu reformu tejto inštitúcie. Premieta sa to síce do niektorých aktivít, no ide len o krajné prípady, ktoré si mobilizáciu radových členov v istom zmysle vynútili na základe zrejmého napätia dvojitých štandardov pre život cirkevného spoločstva a občianskej spoločnosti, ktorá kresťanom ponúka na pozadí nesplniteľných cirkevných nárokov na ich osobný, rodinný či verejný život pomerne pohodlný azyl.

V poslednom období bol Rím niekoľkokrát vystavený tlaku verejnosti pri menovaní nových biskupov, či pre prejavoch nespokojnosti s aktuálnym pôsobením katolíckych hierarchov a nečakane mu aj podľahol.²³ Sú to však skôr výnimky ako pravidlo. V prostredí, kde vyspelosť občianskej spoločnosti nedosahuje úroveň, kde by toto napätie dvojitych štandardov bolo také zrejmé, tam sa katolícka hierarchia teší pomerne veľkej autorite. Jej postoje a vyjadrenia, či naopak mlčanie, sú pre spoločnosť veľmi dôležité práve v situáciách, ktoré si vyžadujú hodnotovo zafinované postoje a činy.

Nezávislosť jednotlivých národných administratívnych jednotiek Rímskokatolíckej cirkvi je na úrovni zdanlivosti. Centralizovanosť a prepojenie s rímskym ústredím je absolútne do tej miery, že akýkoľvek náznak autonómneho spravovania časti rímskokatolíckej cirkvi kdekoľvek na svete, ktorý by bol v rozpore s rímskym videním nemá nádej na realizáciu. Polemiku v tejto oblasti nepripúšťa cirkevné zákonodarstvo ani v teoretickej rovine. V tomto svetle je potrebné vnímať aj šance radových katolíkov ovplyvniť dôležité rozhodnutia cirkevných establišmentov.²⁴

Otázka národných špecifik sa do praktickej činnosti cirkvi premietla najvýraznejším spôsobom po II. vatikánskom koncile liturgickou reformou. Znamenalo to, že v praxi bolo odobrené používanie národných jazykov počas bohoslužieb a znamenalo to aj pripustenie rôznych prvkov národnej kultúry do oficiálneho rituálneho poriadku. Tak sa stalo, že súčasťou bohoslužieb sa stali ľudové tance lokálnych kultúr. Národné spevy a iné folklórne prvky sa nestali len súčasťou dovtedy bežných latinských obradov, ale ich dokonca úplne nahradili.

Katolícka cirkev tieto prejavy nazvala progresívnym termínom inkulturácia, ktorým mala byť vyjadrená ochota centra rešpektovať národné kultúrne špecifiká pri vyznávaní katolíckeho presvedčenia. Pre ilustráciu oblúka, ktorý tým vatikánske centrum uzavrelo, je potrebné povedať, že snahy, ktoré sa objavovali od tridsiatych rokov 20. storočia na rôznych miestach, no azda najvýraznejšie v nemecky hovoriacej časti katolicizmu, boli posudzované veľmi odmietavo a rezervovane. Snaha zahrnúť do reformy liturgie aj používanie národného jazyka sa v tradicionalisticky nastavenom Ríme považovala za neželateľný prejav progresivizmu. Jeho nositelia nemali ešte odvahu vstúpiť s Rímskou kúriou do otvorenej polemiky: ostali dlhé desaťročia vo vnútornom exile.

Katolícky partikularizmus sa vyznačoval aj vo vzťahu k nekatolíckym kresťanom, židom a moslimom, či ostatným náboženstvám ich odmietaním a v niektorých prípadoch až démonizáciou. Preto mali koncilové vyja-

drenia o náboženskej slobode či o ekumenickej spolupráci taký prevratný charakter.

Bol to istý druh katolíckeho konfesijného etnocentrizmu, ktorý sa v rôznych formách v katolíckej cirkvi počas storočí praktizoval v podobe kresťanského antisemitizmu, trvaní na exkomunikácii východného patriarchu po východnej schizme či protireformačnom postoji voči západnej schizme a každému následnému štiepeniu kresťanstva na nové a nové konfesie²⁵.

Diferenciácia, ktorá sa v rámci kresťanstva prejavovala smerom dovnútra pri zakladaní rehoľných rádov alebo obrodných hnutí nepredpokladala, a preto odmietala vznik nových denominácií, ktoré sa snažili o reformu spôsobu vykonávania moci. Reformácia priniesla okrem väčšej účasti neklerikov na spravovaní cirkvi aj postupné vytváranie autonómnych necirkevných inštitúcií a viedli k sekularizácii verejného života.

Myšlienkový svet dovtedajšej klerikálnej spoločnosti s teologicky zdôvodnenou nemennosťou spoločenského poriadku začínal dostávať vážne trhliny. Nové univerzity, postupné posilňovanie tretieho stavu ako zárodku budúcej buržoázie, prejavy samostatnej, od cirkevného establišmentu nezávislej kultúrnej tvorby v maliarstve, sochárstve, literatúre – to všetko potrebovalo nové interpretácie a zdôvodnenie.

Toto zdôvodnenie ponúkli Martin Luther a Filip Melancthon, ktorí sa podujali na teologické zdôvodnenie reformného hnutia, postupne etablujúceho sa v podobe protestantizmu. Napriek tomu, že kritika rímskeho centralizmu bola prítomná v dielach viacerých autorov pred obdobím reformácie, zdôvodnenie práva radových veriacich odmietnuť skorumpovaného biskupa a prijatie tohto zdôvodnenia v takej širokej miere bolo ničím historicky novým.

Jednoliaté západné kresťanstvo sa tak začína politicky diferencovať. Práve protestantizmus vnímajú niektorí autori ako kľúčový moment pri legitimizácii prerodu remeselníkov na buržoáziu. Individuálna morálka a ekonomický liberalizmus dostali priestor v spoločnosti, kde pluralizmus už prestával byť kriminálnym činom. Jednotné vysvetľovanie životnej reality prestalo byť výsadným právom jediného pravoverného teologického prúdu. Martin Luther bol prvý významný heretik, ktorý nezahorel na hraniči.

Jeho požiadavka, aby sa kresťania starali o veci verejné a aby mali záujem aj o to, aby ich spoločensvá spravovali ľudia, ktorí o morálke nielen hovoria, ale ju aj aplikujú vo svojej životnej praxi, však nadobudla v neskoršom vývoji silu, ktorú pravdepodobne nemohol odhadnúť ani reformátor sám. Naopak, právo postaviť sa s teologickou polemikou na odpor rímske-

mu cirkevnému monarchovi sa premietlo aj do rodného listu novej konfesie a augsburské vyznanie – *Confesio Augustana* – stojí na začiatku ďalšej diverzifikácie európskeho kresťanstva, ktoré sa dovtedy javilo a aj vystupovalo ako jednotný monolit.

Rímskokatolícka cirkev sa oficiálne k spolupráci s inými kresťanskými spoločenstvami prihlásila až na II. vatikánskom koncile. Zaujímavou črtou pokusu o zblíženie však ostáva pokračujúce upieranie práva ostatných kresťanských konfesií nazývať sa cirkvami, ktoré naposledy zadefinoval Joseph Ratzinger ešte ako prefekt vieroučnej kongregácie. Sofistikované vysvetlenia smerom navonok sú len ťažko zrozumiteľné. V zásade ide o to, že cirkvou vo vlastnom zmysle slova je podľa tohto dokumentu len rímskokatolícka cirkev.²⁶

NÁBOŽENSTVO A POLITIKA

Tým sa dostávame k bodu, v ktorom sa ukazuje vzájomné prepojenie náboženstva a politiky. Téma, do akej miery sa náboženstvo a politická prax spájajú, je stará niekoľko storočí. Kresťanské špičky si svoje miesto v politickom živote zdôvodňovali biblickými rozprávami a ich interpretáciou. Literárna podoba spisov Starého zákona však zohrávala v procese interpretácie len okrajovú úlohu. To, do akej miery je biblický text metaforou, propagandistickým exhortačným textom či historickým rozprávaním, do konca 19. storočia nikto zvlášť neskúmal.

Makabejské vojny opísané v časti Starého zákona nazývanom aj deuterokanonické, sú asi najstaršou odpoveďou na to, prečo má monoteizmus vo svojom rodnom liste od počiatku aj politické ambície. Pohanský kráľ nútil nábožných bratov robiť niečo, čo im ich viera a presvedčenie nedovoľovali. Skončilo to vzburou a sviatok Chanukkah, ktorý židovstvo dodnes slávi, súvisí práve s týmto gestom odporu a mučeníckou smrťou Makabejcov.

Ambície zradcov, ochotných spolupracovať s pohanmi boli načas naplnené, Pán – rozumej Najvyšší – svojich ochránil. Jeruzalemský chrám prestal v roku 70 pred n. l. existovať a miesto židovského kultu odvtedy nejestvuje. Synagogálna bohoslužba nemá obetný charakter. Rôzne vetvy judaizmu majú k obnove chrámovej bohoslužby rôzne názory. Určujúcim smerom judaizmu podľa počtu je pravdepodobne ortodoxný smer, no pre vonkajšieho pozorovateľa nie je jednoduché sa v dnešnom rozložení síl svetového židovstva zorientovať.

Ježiš mal počas svojej verejnej činnosti do činenia rovnako s autoritami náboženských vetiev judaizmu, ako aj so samotnými rímskymi okupačnými silami. Len spolupráca veľradu a rímskeho prefekta ho spoľahlivo dostala mimo hry – na kríž. Príbeh zmŕtvychvstania už nie je pre všetkých argumentom na to, aby sa týmto príbehom seriózne zaoberali. Je to otázka prvokresťanskej tradície a osobnej viery. Apoštol Pavol však hovorí, že keby Kristus nevstal zmŕtvych, tak by sa veru kázal ani nečunával. Takto sa spoločenská realita začínala meniť na pozadí príbehu Ježiša.

Kresťania vidia v Ježišovej smrti jeho obetu a zhromaždenia, počas ktorých slávia bohoslužby, majú spomienkový charakter sprítomnenia Ježišovej obety. Teológovia vedú spory o niektoré – pre jednotlivé denominácie dôležité – spôsoby chápania omši, zhromaždení, Večere Pánovej či iných foriem eucharistickej slávnosti. Určujúcim a najcentralizovanejším smerom kresťanstva je rímsky katolicizmus. Jeho doktrínálna jasnosť a kompaktnosť má neprehliadnuteľného hovorec v pápežovi. V južnej Amerike však prevahu nadobúdajú nekatolícke kresťanské denominácie. V Afrike sa to líši od krajiny ku krajine. Časy, kedy rímski katolíci a ich králi – spolu s pápežom – neohrozene vládli nad kolóniami, sú nenávratne preč.

Globalizácia, UNIVERZALIZMUS A KRESŤANSTVO

Monoteizmus má však silnú ambíciu prepojiť osobný a verejný život svojich stúpencov. Preto je veľmi želateľné prepojiť náboženskú a spoločenskú verejnú rovinu fungovania jednotlivcov. Zosúladenie spoločenskej legislatívy s náboženskými predpismi sa v tomto smere javí ako najschodnejšia cesta.

Tomuto pokušeniu čelí jeruzalemský ortodoxný rabinát, kresťanskí lídri či moslimskí politici. Moderná sekulárna spoločnosť má s týmto riešením problém.

Parlamentná demokracia v jej liberálnom vydaní sa vybrala cestou oddelenia legislatívnej, exekatívnej a súdnej moci a ich nezávislej kontroly. Náboženstvo sa tak stalo v zásade súkromnou záležitosťou jednotlivcov. Je spoločensky záväzný len pre členov komunity tých, ktorí veria rovnako a navzájom sa poznajú.

Pri dnešnej geografickej a spoločenskej mobilite sa práve veľké náboženské komunity stretávajú s doteraz nepoznanou mierou anonymity členov komunity. Rozmer spoločenstva, kde každý každého pozná a navzájom sa podporuje sa dnes z veľkých kresťanských komunít takmer vytratil. Náboženstvo tak plní skôr spoločensko-kultúrnu ako osobnostno-duchovnú funkciu.

Tieto dve dimenzie sa nevyučujú, no v praktickom živote majú svoje konkrétne vyjadrenia a formy, ktorými sa prejavujú v spoločenskom živote. Práve v tejto spoločensko-kultúrnej rovine sa javí ako veľmi užitočný aj krok smerom k spoločnej minulosti, jazyku, zvykom a kultúre. To nám veľmi pripomína snahy slovenských kresťanských intelektuálov – medzi nimi aj teológov – vnímať lásku k národu ako prirodzený horizontálny rozmer praktického vyjadrenia lásky k Bohu. Tieto myšlienky sa objavili napr. aj v diele Ladislava Hanusa z roku 1943 *Rozprava o kultúrnosti z obdobia prvej Slovenskej republiky*.²⁷

Osobnostno-duchovná funkcia kresťanstva sa postupne stáva skôr záležitosťou súkromného osobného postoja jednotlivcov. Duchovnosť je často v tomto zmysle slova spájané s mystikou, ktorá sa o spoločensko-kultúrne presahy kresťanského presvedčenia vlastne ani nepokúša.

KREŠŤANSTVO A NÁRODNÝ PRINCÍP, NÁRODNOSŤ A ETNICKÁ PRÍSLUŠNOSŤ

V čase stále otvorenejšej diskusie o etnickej výnimočnosti menších kultúrnych spoločenstiev sa nároky globalizácie stávajú ozajstnou výzvou. Výzva sa rodí nielen na pozadí kultúrnej výnimočnosti, ale aj v súvislosti s hodnotami stelesnenými v kultúrach a s nimi spojených etických štandardoch.

Téma národnosti a etnickej príslušnosti nie je centrálnou biblickou témou. Biblické súvislosti sú však základom ponúkajúcim kľúče k interpretácii predporozumenia tých starobylých textov, ktoré sa v čase, keď sa tzv. žido-kresťanská civilizácia – vo vzájomnej výmene a neskôr i konfrontácii – začínala rodiť.

Pojmy ľud a národ majú v hebrejskej biblii a jej prvých gréckych prekladoch, a potom aj v poslednej časti biblickej zbierky kníh označovanej v odbornej verejnosti ako Nový zákon alebo Nová zmluva, svoje presné vymedzenie. Vymedzenie obsahu pojmov ľud a národ je tým zrejmejšie, čím si je komunita viac vedomá svojich odlišností pri interakcii s okolitými kultúrami. Ľud je pojmom označujúcim komunitu ľudí, ktorá si je vedomá svojho privilegovaného postavenia vo vzťahu k najvyššej inštancii – k Bohu. Od neho odvádza svoj pôvod a súčasnú existenciu.

Navyše aj každodenný život na úrovni spoločnosti i jednotlivca je organizovaný na základe zákonodarstva, ktoré sa odvádza od zákonov, ktoré pochádzajú z teofanického zážitku. Tento zážitok je veľmi dôležitý pre jednotlivca a následne pre jeho rozhodnutie podľa tohto zážitku formovať aj život spoločenstva. Teofánia sa realizuje cez osobný zážitok jednotlivca

/Mojžiša/. On prezentuje svoj zážitok a jeho dôsledky spoločenstvu, ktorého je vodcom. Tento moment je posilnený aj charakterom rozprávania, ktoré sa viaže v Biblii na konštitúciu národnej komunity. Jednotlivec ju vedie v čase jej zrodu a autodefinície. Teofánia sa realizuje na základe tejto autority jednotlivca aj v spoločenstve, ktoré je podľa rozprávania ochotné toto prarozprávanie svojho zrodu prijať. Okrem toho sa toto prarozprávanie stane aj základom spravovania spoločenských inštitúcií, obchodu a hospodárskeho života. Vyvolenie dáva vyšší zmysel existencii ľudu, ktorý si toto vysvetlenie rozumovo i emocionálne osvojí. Na základe tohto vyvolenia je zavedená aj identita spoločenstva.

Literárny druh týchto rozprávání má mytologické črty, nie je však mýtom. Relevantné názory dnešných odborníkov potvrdzujú, že forma rozprávania je podmienená časom zrodu týchto textov. Tzv. etiologické zámery – vysvetľovanie príčin daného javu a skutočnosti – ostávajú pri vysvetľovaní predmetných textov často nepovšimnuté²⁸. Etnické a národné zoskupenia v zápase o vlastnú identitu v biblickom kontexte vybojovali boj, ktorý ponúka paradigmu pre obdobie univerzálnej snahy o pretvorenie sveta na 'global village'.

Prechod od národného prvku k národno-konfesionálnemu prístupu sa na prelome letopočtov presunul do intrakulturálnej oblasti. Prívrženci jednej konfesie – kresťania, sa začínali diferencovať na základe vnútorného postoja a etických štandardov. Kmeňové, pokrvné, konfesionálne a rituálne identifikátory stratili svoj význam.

Pri pohľade na obdobie prvých storočí na prelome letopočtov je dobré si týchto pár faktov uvedomiť. Helenistická kultúra bola vo svojej podstate multikulturálnym svetom ľudí a myšlienok. Ideová interferencia a literárna príbuznosť biblických a nebiblických rozprávání o pôvode sveta, človeka a národných spoločenstiev a kultúr indikujú, akým spôsobom interpretovali najstaršie a pozoruhodne zachovávané texty hebrejskej a gréckej biblie označenie jednotlivých etnických či kultúrnych celkov.

Svojím postupným interpretovaním pojmov ľud a národ ponúkajú tieto starobylé texty základné východiská a interpretačný kľúč k tomu, aby sme pochopili, prečo bol pojem vyvoleného národa kľúčovým pojmom pri sebadefinícii spoločenstiev, ktoré sa hlásili či hlásia k nadprirodzenému pôvodu svojej existencie. Tzv. supersecesionistický pohľad takto zadaných spoločenstiev otvára vždy novú cestu k novej definícii vyvoleného národa.

V duchu tohto pohľadu nové spoločenstvá, ktoré svoju identitu odvádzajú alebo podporujú nadprirodzeným zdrojom alebo jeho lepším a autentick-

ejším porozumením prichádzajú s nárokmi na jedinečnosť práve podľa vzoru tej komunity, ktorá seba samu zadefinovala ako nový vyvolený ľud. Tak ako kresťanstvo nahradilo zdanlivo prekonané židovstvo, tak každá nová konfesia vzniká prekonaním toho, čo v jej rámci jestvovalo doteraz. Nová konfesia a denominácia vzniká v rámci týchto komunit ako ovocie novej a konečne správnej interpretácie autoritatívneho – spravidla biblického alebo iným spôsobom posvätného textu.

NÁBOŽENSKÁ A NÁRODNÁ IDENTITA – ZMENA PARADIGIEM

Náboženská a národná identita spoločností na prelome letopočtov prešla zvláštnou diferenciaciou. Židovské náboženstvo a národná či etnická príslušnosť splyvali do ťažko oddeliteľného jednotného celku. Dnes sa stretávame s teologickými a etickými implikáciami raného kresťanstva, ktoré v dielach svojich prvých autorov odmietlo a do značnej miery aj zavrholo akékoľvek spojenie a kontinuitu so židovskými komunitami. Tento radikálny rez a odmietnutie židovského kmeňa v istom zmysle urýchlilo kristianizáciu vtedajšej rímskej ríše.

Spoločenstvá ľudí, ktorí sa stali prívržencami a neskôr odchovancami nového myšlienkového a kultúrneho sveta sa vzdali kultúrnej exkluzivity židovskej komunity, ktorá bola v kľúčových momentoch problémom nadväzovania sociálnych a kultúrnych kontaktov s predstaviteľmi iných etník. Týkalo sa to hlavne otázok individuálnej a spoločenskej etiky z oblasti dietetických predpisov, rodinných tradícií a dôležitosti pokrvných zväzkov.

Odmietnutím veľkej a dobre organizovanej židovskej komunity, žijúcej v prom storočí v diaspore v rozličných častiach sveta však rodiace sa kresťanstvo stratilo potenciálneho spojenca. Úsilie o zmierenie a rôzne signály, ktoré v ostatných rokoch v tejto súvislosti sledujeme, sú znakom novej reflexie a snahy o reinterpretáciu stavu, ku ktorému pocit nadradenosti a výlučnosti kresťanstva voči židovstvu v minulých storočiach tisícročiach viedol.

Pre dnešnú interpretáciu toho, čo je náboženské, národné a kresťanské, je stále aktuálne reflektovanie vývoja biblických pojmov národa, ľudu a spoločenstva viery. Vzťahy smerom do vnútra ako aj vonkajšia angažovanosť novo zadefinovaného spoločenstva viery, ktoré sa v prvom storočí pokúsilo o univerzálne prekročenie hraníc vlastného etnického, kultúrneho i nábožen-ského horizontu ostávajú neustále zaujímavou možnosťou hľadať intelektuálne poctivé riešenie spolužitia kultúr, národov a rôznych svetonázorových spoločností.

ZÁVEREČNÉ POSTREHY A NÁVRHY RIŠENIA – KRESŤANSTVO AKO PRÍLEŽITOSŤ

Spoločnosti, v ktorých pretrvávajú silné „spomienky“ na náboženské tradície, sa ako celok, či prostredníctvom svojich verejných predstaviteľov viac zaoberajú úlohou náboženstva a náboženských komunít vo verejnom živote. Súvisí to s organizáciou verejného života, sociálneho systému, školskej legislatívy, zdravotníckej starostlivosti a súvisiacej legislatívy, rodinnej politiky, ako aj s mierou korupcie, klientelizmu a spoločenskej tolerancie či netolerancie k tabuizovaným témam.

Táto organizácia verejného života priamo zasahuje do priorít pri skladaní parlamentov, vlád, súdov, kontrolných orgánov či iných verejných inštitúcií. Navonok sa tieto priority manifestujú vo vzťahu spoločnosti – na praktickej i legislatívnej úrovni – k migrácii, cudzincom, rodinnej a sexuálnej morálke (rozvod, polygamia, monogamia, prostitúcia, nevera), resp. k bioetickým témam ako sú potraty, eutanázia či výskum kmeňových buniek.

Ak sa veriaci človek duchovne zadefinuje a podľa toho aj žije, musí sa to dotknúť jeho verejného spôsobu angažovanosti. Dokonca aj tzv. formálni veriaci majú ambíciu v spoločnosti navonok prezentovať spoločensky a nábožensky väčšinou zadefinované vzorce správania. Uvedený prístup im zabezpečuje aj v iných oblastiach možnosť uplatnenia, vstupu do spoločenského života na istej úrovni spoločenskej prestíže a vplyvu. V takejto atmosfére primárne nie je dôležité byť dobrým človekom – každý má predsa chyby a nedostatky. Dôležité je v duchu Machiavelliho zásady „cieľ ospravedlňuje použité prostriedky“ budiť dojem dobrého človeka.

OSOBNÁ ZODPOVEDNOSŤ VERIACICH NAMIESTO RITUALIZMU

Túto tendenciu pozorujeme rovnako v kresťanskom, moslimskom aj židovskom prostredí. Samostatní jednotlivci, ktorí si pravidlá vysvetľujú príliš po svojom a vyčleňujú sa zo stredného prúdu, sa musia osvedčiť a vybojovať svoj zápas s okolím. V závislosti od uhla pohľadu sa títo jednotlivci neskôr javia ako svätci alebo heretici.

Kto stojí pred Najvyšším s vážnym záujmom reflektovať život, jeho zmysel či smerovanie, nevyhnutne začína ovplyvňovať aj verejný priestor. Buď to robí silou svojho presvedčenia a príkladu, alebo si v záujme naplne-

nia stanovených cieľov začne vytvárať charitatívne, mimovládne, politické či polovojenské organizácie.

Tradičné štruktúry dnes – nielen v rámci kresťanstva – prežívajú krízu. Prameni z túžby ľudí po transcendentne a súčasnom odmietaní cirkvi a náboženských spoločností, ktoré si na „tieto veci“ uzurpujú monopol. Kríza je však vždy aj príležitosťou: pre nových hráčov na „trhu duchovna“ a rovnako aj pre etablované monopoly. Tak ako doteraz to už okrem krajín bývalého tretieho sveta nejde.

Občianska spoločnosť, v ktorej cirkev stratila určujúci legislatívny vplyv, je pre takéto „zriedené“ kresťanstvo príjemným „exilom“. V supermarkete kresťanských ideí si každý vezme len to, čo sa mu na víkendovú party momentálne hodí. Mix kresťanského a národného populizmu je momentálne nebezpečne zaujímavým tovarom.

Sociológovia, ako aj náboženský fundamentalisti zhodne prichádzajú na to, že kresťanov, akých by chceli mať cirkevní úradníci – dôsledne praktizujúcich cirkevné normy od A po Z – je oveľa menej ako tých, ktorí sa ku kresťanstvu hlásia pri sčítaní ľudu či pri daňových asignáciách.

Identifikácia s komunitou kladúcou prílišné nároky na etické a hodnotové postoje je, zdá sa, nad sily priemerného kresťana. Kresťanstvo môže ponúknuť zmysluplnú alternatívu ako životný štýl. Jeho magický ritualizmus a nekritické vnímanie autorít zakladá v občianskej spoločnosti ohniská, ktoré jej otvorený spoločenský dialóg rozvoj smerom k otvorenej spoločnosti výrazne inhibujú.

PRÍKLAD DIALÓGU A JEHO ROZUZLENIE

Z kresťanského prostredia rímskeho katolicizmu sa sporadicky ozývajú kritické hlasy smerom k hierarchom. Najznámejším v tomto zmysle bol zrejme príspevok Vladimíra Palka v časopise .týždeň na jeseň v roku 2007²⁹.

Dlhoročný kresťanskodemokratický politik po dlhých rokoch lojálneho mlčania verejne prehovoril na adresu kardinála Korca a jeho verejných postojov, ktoré boli podľa Vladimíra Palka v spoločnosti interpretované ako morálna podpora národno-populistických postojov predsedu HZDS a jeho politiky ako predsedu vlády. Vladimír Palko sa k tomuto vyjadreniu odhodlal na základe toho, že v postojoch kardinála Korca voči premiérovi Robertovi Ficovi vníma recidívu toho, čo vnímal ako problematické už v deväťdesiatych rokoch pri stretnutiach J. Ch. Korca s V. Mečiarom.

Zároveň Palko dáva do širších súvislostí pôsobenie KDĽ, ktoré na základe svojej dôslednej snahy o kresťanské princípy v politike riskovalo aj

vlastnú popularitu a populizmu zabalenému do trikolóry s dvojkřížom nechcelo podfahnúť. Ako príklad uvádza aj zmluvu o výhrade svedomia, ktorá bola bezprostredným impulzom k predčasným voľbám v roku 2006. Stretnutia J. Ch. Korca s R. Ficom hodnotí ako nešťastné a konštatuje, že v členoch KDĽ, ktorí sa za zmluvu, ktorú pred časom katolícka cirkev považovala za takú dôležitú, zasadzovali, vniká pocit márne vynaloženého úsilia, ktoré ich dostalo pred voľbami 2006 ešte aj do nevýhodnejšieho postavenia.

Podľa môjho názoru Vladimír Palko pomerne presne popisuje Korcov postoj k národným témam. J. Ch. Korec sedel na Bratislavskom hrade v roku 1992 pri vyhlasovaní tzv. slovenskej zvrchovanosti a jeho účasť na cyrilometodských slávnostiach na Devíne v roku 2008 som už spomenul. Palko zazlieva Korcovi, že nevidí, že tento štát majú po 15 rokoch opäť v rukách komunisti. V závere sa dostáva autor k tomu, že analyzuje okrem faktov aj ich interpretáciu v očiach verejnosti. Korcove verejné postoje, vyjadrenia či mlčanie, prijatia či neprijatia, podpora alebo kritika boli vnímané veľmi pozorne a mali svoju výpovednú hodnotu.

Verejnosť bola podľa Palka v dôsledku kardinálovej autority, vybudovanej Jánom Chryzostomom Korcom jeho statočným postojom počas komunistického útlaku, pomýlená. Sympatie voči zakladateľovi nového samostatného Slovenska – Vladimírovi Mečiarovi, ako aj nové vítanie porozumenia medzi najvyššími ústavnými činiteľmi po ostatných parlamentných voľbách hodnotí ako nešťastné. Svoj príspevok končí Vladimír Palko konštatovaním, že „slovenské kresťanstvo stojí pred hlbšou diskusiou, v ktorej bude potrebné pokojne vysloviť i niektoré nepríjemné veci. Bez toho sa ďalej nepohneme.“⁶⁰

Rozsiahla reakcia kardinála Korca sa niesla v sebaobrannom duchu a reagovala na niektoré jednotlivé Palkove tvrdenia. Bola prekvapujúco bohatá aj na nie príliš príjemné osobné invektívy *ad hominem*. Svoje nadbiehanie národno-sociálnemu populizmu Vladimíra Mečiara či Roberta Fica a sympatie voči národnému socializmu Slovenskej republiky 1939 – 1945 kardinál v reakcii nevysvetlil. Zdá sa, že snaha o začiatok diskusie o nepríjemných veciach sa po tejto odpovedi utlmila. Ak pokračovala, určite nie pred zrakom verejnosti.

POMÝLENÁ VEREJNOSŤ – AJ VĎAKA KDĽ

K tejto polemike je však potrebné dodať, že veľký časový odstup medzi tým, kedy sa Palkom kritizované javy odohrali a časom kritiky, uberajú celému úsiliu o otvorenú diskusiu na hodnovernosti. Práve toto mlčanie

špičiek KDH v čase, keď špičky nitrianskej a trnavskej diecézy poskytli svojim postojom k zakladateľovi Slovenskej republiky Vladimírovi Mečiarovi a jeho politike morálne krytie, spôsobilo to, že uvedenému posúdeniu vtedajšej situácie dnes málokto pripisuje dôležitosť, či výpovednú hodnotu.

Falošná lojalita kresťanských demokratov voči Vladimírovi Mečiarovi sa prejavila aj v tom, ako sa na jeho adresu ako otca zakladateľa vyjadril po voľbách v roku 1998 aj vtedajší predseda KDH Ján Čarnogurský. Odmietol snahu niektorých politikov podrobiť správanie a kauzy Vladimíra Mečiara v období jeho vládnutia vyšetrovaniu. Vysvetlením uvedeného postoja mala byť podľa Čarnogurského skutočnosť, že otcov zakladateľov je potrebné mať v úcte.

Na jeseň roku 2008 sa na dôvažok častí KDH pri presadzovaní *Lex Hlinka* pridala k národným populistom a podporila tento zákon. Úsmevné bolo to, ako KDH súťažilo s SNS o to, ktorý návrh zákona bude prijatý. Pri komplexnosti celého problému černovských udalostí to nie je zanedbateľný postoj. Podobné prehliadanie spájania kresťanstva a národného populizmu v súvislosti s politikou HSLS a v jej kontinuite aj s obdobím Slovenskej republiky 1939 – 1945 je pre postoje KDH viac ako symptomatické.

Vladimír Palko v zásade správne vystihol problémové body, ktorými niektorí cirkevní predstavitelia v ponovembrovom vývoji pomýlili katolíkov. Vtedy namiesto krokov v duchu všeobecných etických hodnôt uprednostnili partikulárne národné výhody či obmedzené etnocentrické interpretácie.

Ako politik bol však Vladimír Palko jedným z tých, ktorí mlčaním pri pohľade na nacionalizmus a sympatie voči národnému socializmu, ktoré verejnosti navonok prezentovali arcibiskup Ján Sokol, či kardinál Ján Chryzostom Korec, takémuto konaniu asistoval.

To, do akej miery je jeho dnešný kritický postoj voči tomu, ako sa kardinál Korec správal pred pätnástimi rokmi úprimný, ukáže čas. Politicky je však príležitosť takmer premárnená. Rímskokatolícke Slovensko, pomýlené národným populizmom odetým do cirkevných šiat, bude naďalej viac veriť a dôverovať arcibiskupovi a kardinálovi ako Vladimírovi Palkovi.

ZÁVER

Národný populizmus ponúka predovšetkým v období komplikovaných spoločenských zmien na závažné a zložité otázky pomerne jednoduché a mobilizujúce odpovede. Nekladie pritom na svojich stúpcov takmer žiadne nároky. Má však svoju reálnu cenu ako aj hodnotovú výbavu, ktorú

zaplatia nevyhnutne jeho nositelia, obeť ich manipulácie, ako aj celá spoločnosť.

Zaplatia zaň aj kresťania, ak tento kresťanskej hodnotovej orientácii odporujúci praktický postoj aktívne neodmietnu už v jeho zárodku. Ten sa totiž neskôr stáva len ťažko zvládnuteľnou deštruktívnou spoločenskou silou, ktorú má demokratický systém potenciál ešte aj podporiť. Parafrazujúc Burkea: stačí, ak slušní ľudia nebudú pri pohľade na zárodoky zla a nepravosti okolo seba robiť nič.

POZNÁMKY

- 1 V kontexte SR mám na mysli predovšetkým komunity kresťanské a na základe môjho osobného a odborného zázemia sa metodologicky obmedzím na skúsenosti, ktoré mám s katolíckym, evanjelickým a evanjelikálnym kresťanstvom.
- 2 Ako príklad je možné v tejto súvislosti uviesť otázky postavenia ženy v cirkvách, postoja k homosexuálnym vzťahom, práva zastávať cirkevné úrady a pod.
- 3 Premiér SR R. Fico označil pri stretnutí so zástupcami cirkví štát za otca a cirkev za matku svojich detí – občánov. *SME*, 25. 1. 2008.
- 4 POLAKOVIČ, Štefan: *Tisova náuka*, nakladateľstvo HSLS v Bratislave 1941, s. 27.
- 5 Tamže, s. 76.
- 6 Tamže, s. 157.
- 7 POLAKOVIČ, Štefan: *Tisova náuka*, nakladateľstvo HSLS v Bratislave 1941, s. 27.
- 8 Predseda Konferencie biskupov Slovenska František Tondra povedal, že k osobnosti slovenského prezidenta Jozefa Tisu sa nedá zaujať jednoznačný postoj. „Sú argumenty za a proti,“ povedal. „Najväčším hriechom, v úvodzovkách, Tisa bolo, že bol katolícky kňaz,“ povedal Tondra. *Zo servisu ČTK 9.1. 2007 prevzala Pravda* http://spravy.pravda.sk/sk_domace.asp?r=sk_domace&c=A070109_185645_sk_domace_p12.
- 9 Jozef Tiso bol politicky aktívny takmer štvrtstoročie. Angažoval sa v politickom dani aj ako poslanec česko-slovenského parlamentu aj ako člen centrálnej exekutívy (minister zdravotníctva). Jozef Tiso bol dlhé roky priamo v centre stranického diania HSLS. Nepôsobil v ňom len ako okrajový dejateľ. Stál v jeho centre do tej miery, že ho utváral a dával politickej realite, ktorú mal možnosť stvárňovať, osobnú pečat.
- 10 http://www.aomega.sk/sk/nechceme_sa_prizerat.php.
- 11 Denník *SME* na tieto vyjadrenia následne uverejnil príspevok P. Salnera a J. Franeka: *Tiso, socha a Jeruzalem*. „V slovenskej verejnosti v ostatnom čase ožila živá diskusia o prvej Slovenskej republike a jej prezidentovi Jozefovi Tisovi. Je zaujímavé sledovať, ako niektorí účastníci pomáhajú vzkriesiť mýty o tomto kontroverznom politikovi. Príkladom sú aj vyjadrenia predsedu Konferencie biskupov Slovenska Františka Tondru. V *SME* z utorka 6. februára (Ad: Čo s pamäťou národa) a v *SME* zo soboty 10. februára (Minulosť kňaza posúdi Pán Boh) sú zachytené názory pána biskupa na Jozefa Tisa a vojnový slovenský štát. Niektoré z jeho slov si žiadajú reakciu. K štandardným ľudským mýtom patrí tvrdenie o tom, že „židovskí rabíni požadovali, aby prezident Tiso ostal v úrade“. Tento nezmysel podrobne analyzoval a vyvrátil prof. Y. A. Jelinek v článku, ktorý vyšiel v zborníku medzinárodného sympózia „Tragédia slovenských židov“, Banská Bystrica, 25. - 27. marca 1992, str. 121 - 124. Ešte absurdnejší je výmysel (citovaný pánom biskupom), podľa ktorého mala byť Jozefovi Tisovi v Jeruzaleme

odhalená socha (!!). V súvislosti s posledným tvrdením chceme vyjadriť počudovanie, že osoba s vysokým spoločenským postavením a titulom profesora pred menom je schopná verejne sa hlásiť k nezmyslom podobného rangu.

Jestvujú rôzne mutácie verzie o „soche J. Tisa v Jeruzaleme“. Prvá zmienka o soche, prevzatá z exilovej ľudackej tlače, sa u nás objavila ešte za minulého režimu v ročenke Zväzu protifašistických bojovníkov z roku 1986 na str. 134. V druhej polovici deväťdesiatych rokov tento mýtus na Slovensku opätovne ožil. V reakcii na to vydal jeruzalemský magistrát vyhlásenie v mene Ehuda Olmerta (vtedajšieho primátora Jeruzalema a dnešného premiéra Izraela) o tom, že „na území veľkého Jeruzalema sa žiadna verejne vystavená socha alebo tabuľa Jozefa Tisa nenachádza“. Kópiu tohto dokumentu môžeme predložiť.

Predseda Konferencie biskupov Slovenska Tondra tvrdí, že Tiso je kritizovaný hlavne preto, lebo bol katolíckym kňazom. Skutočnosť je taká, že Jozef Tiso bol odsúdený a rozsudok nad ním je stále platný v rovine morálnej aj právnej. Dodnes je kritizovaný ako vrcholný predstaviteľ fašistického štátu, ako prezident, politik a jeden z najvernejších spolupracovníkov (či spolupáchateľov) nemeckého nacizmu a jeho vodcu Adolfa Hitlera. Stanovisko biskupa Tondru je otočením vecí „hore nohami“. Tiso nie je kritizovaný preto, lebo bol katolíckym kňazom, ale naopak, práve preto sa ho katolícka cirkev zastáva. Toto je zároveň dôvodom, prečo nedokáže Konferencia biskupov Slovenska zaujať kritický postoj k obdobiu slovenského fašizmu, počas ktorého mala katolícka cirkev silne nadštandardné vzťahy (vrátane personálneho prepojenia) s orgánmi štátu.

Je nám ľúto, že predstavitelia organizácie, ktorá má obrovský vplyv na (azda) milióny veriacich, nie je schopná odsúdiť fašizmus v konkrétnych slovenských pomeroch, ale tvrdohlavo sa snaží presadiť glorifikáciu jeho vrcholného predstaviteľa na Slovensku.“ *SME*, 12. 2. 2007. *Jaro Franek, Peter Salner* (Autori sú predstavitelia židovskej náboženskej obce. Článok vyjadruje ich súkromný názor)

- 12 *Vyhlasenie KBS k vatikánskemu dokumentu o holokauste „PAMÄTAJME – ZAMYSLLENIE NAD SHOAH“ 25.3.1998.* <http://www.kbs.sk/?cid=1118409627>.
- 13 *SITA*, 4. 6. 2009.
- 14 *SITA*, 5. 1. 2009.
- 15 Podľa P. Csákyho: „Slovenská katolícka cirkev si musí premyslieť, čo s pastoraáciou Maďarov v 21. storočí. Očakávam, že sa bude zaoberať modernými pastoračnými metódami a musí nájsť cestu ako sa stavať k veriacim inej národnosti.“ *SITA*, 5. 1. 2009.
- 16 HÉRDICS, György – ZSIDÓ, János: *Rimskokatolícka cirkev*. In FAZEKAS, József – HUNČÍK, Péter (ed.): *Maďari na Slovensku (1984 – 2004)*. Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie, s. 418.
- 17 *TASR*. 7. 1. 2009.
- 18 *SME*, 14.1.2008.
- 19 *SME*, 6. 7. 2009, <http://www.sme.sk/c/4921120/fico-na-oslavach-varoval-pred-madarskym-iredentizmom.html>
- 20 <http://www.sme.sk/c/4921120/fico-na-oslavach-varoval-pred-madarskym-iredentizmom.html>, <http://video.sita.sk/videoservis/P-PASKA-Slovaci-sa-v-historii-nenechali-porazit-ziadnou-krizou/4911-play.html>
- 21 *SITA*, 5. júla 2008.
- 22 *SITA*, 5. 10. 2008, <http://www.webnoviny.sk/slovensko/clanok/22373/Slota-posilneny-domacim-ribezlovym-vinom-odhaloval-dvojkriz.html>
- 23 Známe sú napr. prípady bostonského kardinála B. Lawa či novovymenovaného varšavského biskupa Stanislava Wielgusa.
- 24 V tejto súvislosti sa môžeme vrátiť k téme maďarského biskupa a k možnosti ovplyvniť či vynútiť si menovanie konkrétneho kandidáta na biskupa. 17. 7. 2009 prezident SR Ivan Gašparovič podpísal *Vládny návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady*

Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Novela vzbudila v spoločnosti veľký rozruch. Prípomienky zástupcov menšín a rôznych občianskych platforiem na jeho stiahnutie či prepracovanie boli zohľadnené minimálne. Zo strany kresťanských organizácií a cirkví sa k tejto téme nikto relevantne nevyjadril.

- 25 Práve tento tzv. supersecesionistický prístup sa uplatňuje voči judaizmu v prvom storočí, kedy bol podľa bežných interpretácií biblický Izrael, ktorý zlyhal a nespoznal svojho mesiáša, nahradený Novým Izraelom, ktorým bola kresťanská komunita, neskoršia cirkev. To je nové autentické spoločenstvo veriacich. Táto alegória sa v priebehu pár storočí v kresťanskom prostredí tak udomácnila, že ju už nikto nevnímal ako alegóriu. Procesy, ktoré sa objavili pri delení kresťanstva prešli podobnými fázami, kedy novo sa definujúce komunity odmietli predchádzajúce inštitucionálne formy a mali silnú tendenciu vnímať samé seba ako novú komunitu v duchu *Nového Izraela* či novej a pravej cirkvi. Tá samozrejme odmietala akékoľvek spojenie s predchádzajúcou inštitúciou a jeho reprezentantami. Ako príklady môžu slúžiť východná schizma, vznik anglického katolicizmu, západná schizma a ďalšie neskoršie delenia kresťanstva prakticky až dodnes.
- 26 Dokument Kongregácie pre náuku viery, *Note on Expression „Sister Churches“*, vyhlásený 30. júna 2000 a publikovaný vo vatikánskom denníku *Osservatore Romano* z 28. 10. 2000.
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20000630_chiese-sorelle_en.htm.
- 27 HANUS, Ladislav: *Rozprava o kultúrnosti*, Ružomberok 1943.
- 28 «Etiológia» in HERIBAN, J: Príručný lexikón biblických vied, Rím 1992, 365.
- 29 *týždeň*, 39/2007.
- 30 *týždeň* 39/2007.

POUŽITÁ LITERATÚRA (MIMO UVEDENÝCH CITÁCIÍ):

- GELLNER, E., *Nations and Nationalism*, Ithaca 1983. HOBBSBAWM, E.J., *Nations and Nationalism since 1780 – Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1993.
- DUNN, J.D.G., *Unity and Diversity in the New Testament*, London 1977. PENNA, R., «L'evolution de l'attitude de Paul envers les Juifs» L'Apôtre Paul: Personnalité, style et conception du ministère. Ed. A. Vanhoye. Leuven 1986, 390–421. PONTIFICIA COMMISSIONE BIBLICA, *L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa*, Citr del Vaticano 1993.
- PONTIFICIA COMMISSIO BIBLICA, *Le peuple juif et ses Saintes Écritures dans la Bible chrétienne*, Citr del Vaticano 2001. RATZINGER, J., *Das neue Volk Gottes*, Düsseldorf 1969.
- RATZINGER, J., *Die Einheit der Nationen – eine Vision der Kirchenväter*, Salzburg 1971.
- RENAN, E., «What is a Nation», in G. Eley – R.G. Suny, ed., *Becoming National*, Oxford – New York 1996, 42-55.

LÁSZLÓ ÖLLÖS:

ČAS MAĎARSKO-SLOVENSKÉHO DIALÓGU (NAMIESTO ZÁVERU)

Pri pohľade na výsledky volieb do Európskeho parlamentu a na celkové dianie na Slovensku v druhej polovici roka 2009 by si človek mohol myslieť, že od Novembra 1989 ešte nikdy nebola vízia maďarsko-slovenského zmierenia vzdialenejšia, než práve v súčasnosti.¹ Je pravda, že aj v predchádzajúcom období boli maďarská politika a verejný život viackrát konfrontované s takými fenoménmi, ako hrubé protimaďarské výpady Jána Slotu, celkové správanie slovenskej vlády, zatiahnuté do vleku politiky SNS, potvrdenie platnosti Benešových dekrétov v Národnej rade SR, prípad Hedvivy Malinovej, zbitie futbalových fanúšikov v Dunajskej Strede, kampaň pred prezidentskými voľbami, či celkovo sa stupňujúce protimaďarské nálady na Slovensku. Protagonisti maďarskej politiky a angažovanej verejnosti sledovali vývoj udalostí s úžasom. Ten predsa nasledoval po tom, čo politická strana maďarskej menšiny osem rokov participovala na vládnutí, ešte predtým zohrala významnú úlohu v zosadení vlády Vladimíra Mečiara, v demokratizácii krajiny, pri vstupe Slovenska do NATO a Európskej únie, ale aj pri presadení úspešnej hospodárskej reformy.

Maďarská politika reagovala na opakujúce sa útoky – až na niektoré výnimky – pomerne šikovnými manévrami. Po dlhom čase sa opozícia a vláda prestali na verejnosti napádať s cieľom kreovať zo zahraničnopolitického problému problém vnútornej politiky. Dokonca by sme mohli povedať, že nebyť aktivizácie niektorých krajne pravicových zoskupení a nebyť niektorých chýb, ktorých sa niektorí maďarskí politici dopustili, Maďarsko mohlo potýčku vyprovokovanú slovenskou stranou uzavrieť s jednoznačným diplomatickým úspechom. Ale nestalo sa tak. Krajná pravica sa stala súčasťou nielen slovenského, ale aj maďarského politického života, a ňou aj zostane. Zostáva vyriešiť aj problém Fóra maďarských poslancov Karpatskej kotliny. A maďarská strana

si musí položiť aj otázku, ako hodnotí výsledky jej politiky slovenská verejnosť?

Na druhej strane, ani málo vídaná spolupráca vlády a opozície v Maďarsku nemôže zakryť fakt, že ani dve desaťročia od roku 1989 nedokáže maďarská politika v súčinnosti s politickými predstaviteľmi Maďarov na Slovensku ponúknuť také riešenia problémov maďarskej menšiny, ktoré by mali šancu na úspech. Navyše, nie je schopná posunúť slovensko-maďarské vzťahy z polohy virtuálnej studenej vojny do stavu takeého mieru, ktorý by precítila a ktorému by rozumela väčšina príslušníkov oboch národov. Pri spätnom pohľade sa aj referendum o dvojitom občianstve zdá byť skôr dnom jedného krízového procesu, než vrcholom jednej vývojovej etapy.

Z tejto krízy sa maďarské národné vedomie dodnes nevystránilo. Najvýznamnejšie prúdy maďarského disentu sa už na rokovaní v Monori pokúsili o dosiahnutie zhody v otázke odmietnutia komunizmu a pomoci maďarským menšinám. Monorská zhoda² však nevydržala ani do prvých slobodných volieb. Už vtedy sa otázka maďarských menšín stala súčasťou vnútropolitických mocenských bojov, najmä volebných kampaní a je ňou doteraz. Tento problém sa transformoval na nástroj určený na porazenie politického oponenta.

Jedna z prevládajúcich stratégií pomonorského obdobia stavala na sile. Vychádzala z predpokladu, že je možné od susedných štátov vynútiť autonómiu pre maďarské menšiny, uznanie ich jazyka ako úradného jazyka, a vôbec všetko to, čo menšiny potrebujú k svojmu prežitiu. Zástancovia tejto stratégie sa domnievali, že nemusia brať ohľad na stav verejnej mienky u susedov, pretože cestou k úspechu nie je presvedčanie, ale (politický) nátlak. Túto stratégiu podopierali predpokladom, že agresívna protimaďarskosť je bytostným prvkom národného povedomia susedných národov, a ako taká ani nie je vykoreniteľná. K dosiahnutiu cieľa preto treba vytvoriť podmienky pre použitie nátlaku.

Lenže, ak je obraz, aký si susedia o Maďaroch vytvorili, skutočne plný obáv a nevykoreniteľnej agresivity, potom aj tlak zo zahraničia môže byť úspešný iba vtedy, ak je hrozba z neho vyplývajúca väčšia, než domnelá hrozba, ktorú predstavujú samotní Maďari. Čiže ak je takáto hrozba väčšia, než je domnelá hrozba narušenia územnej jednoty štátu Maďarmi. K účinnosti nátlaku je potrebné, aby sa preukázala reálna hrozba rozbitia štátu, odtrhnutia niektorých jeho území, a aby sa takáto reálna hrozba porovnávala s dôsledkami plného zabezpečenia práv menšinových Maďarov. Len v takomto porovnaní predstavuje poskytnutie menšinových práv z pohľadu susedných štátov menšiu „hrozbu“.

Načrtnutý spôsob výkonu susedskej politiky však bol aj v minulosti vysoko nad reálne sily maďarského štátu. O tom ani nehovoriac, že takáto politika by bola v príkrom rozpore s vnútorným poriadkom Európskej únie, a ani členské krajiny NATO nemôžu predstavovať vojenskú hrozbu pre vlastných členov. Preto v rámci spojeneckých systémov, s ktorými Maďarsko spojilo svoj osud, nie je možné vytvoriť väčšiu hrozbu, než je súčasná obava z Maďarov. Z toho vyplýva, že uplatňovaním iba nátlakovej politiky možno síce dosiahnuť čiastočné – často veľmi dôležité – úspechy, ale nie zásadný obrat, ktorý by viedol k dosiahnutiu rovnoprávnosti a národnej emancipácie maďarských menšín. Holý nátlak totiž nemôže viesť k zmierneniu dvoch národov.

Tvorcovia druhej stratégie očakávali zmenu v prístupe susedov k menšinovým právam a k otázke zmiernenia s Maďarmi od všeobecného procesu demokratizácie. Domnievali sa, že ak sa zástupcovia maďarských menšín zapoja do zvrhnutia komunistickej diktatúry a do politického a ekonomického procesu budovania liberálnej demokracie, potom v rámci tohto procesu by mohol dôjsť rad aj na rozšírenie práv Maďarov, k uznaniu ich národnej rovnosti. Dnes je už zrejmé, že sama osebe ani účasť maďarských menšín na demokratizačnom procese susedných štátov neprinesie obrat v chápaní konceptu národa a charakteru štátu elitou väčšiny.

Proces demokratizácie sa nevyvíja vždy lineárne: z času na čas sa vychýli smerom k autoritárstvu. Signifikantný segment verejnej mienky sa v tejto fáze vývoja prinavrúti do sveta protimaďarskosti plného obáv, nenávisť a nedôvery, čo plne vyhovuje silám snažiacim sa o centralizáciu moci. V periódach, keď proces demokratizácie napreduje, sa dá dosiahnuť istý – aj významný – pokrok v oblasti postavenia menšín. Nie je však možné dosiahnuť zásadný prelom, prinášajúci plné uznanie práv a pozícií potrebných pre rozvoj národných menšín, nie je možné dosiahnuť podstatnú zmenu v celkovom vzťahu susedných národov k maďarskému národu. Nepriateľský postoj, nedôvera väčšiny Slovákov voči Maďarom sa len vďaka postupnej celkovej demokratizácii spoločnosti nezmení na priateľstvo.

K zmierneniu je totiž potrebná zmena hodnotového systému spojeného s prevládajúcim konceptom národa. Túto potrebu si uvedomuje a nové chápanie národa vyznáva len málo jednotlivcov.³ Od týchto jednotlivcov sa však myšlienka zmeny ďalej nešíri. Iba v okamihoch politickej spolupráce sa objavili také spoločné slovensko-maďarské vyhlásenia, ktoré obsahovali dôležité prvky národného zmiernenia.⁴

Samozrejme, viceré pokusy tu boli. Na začiatku 90-tych rokov bola témou nejedného stretnutia intelektuálov národná budúcnosť oboch krajín.

Tieto stretnutia a konferencie však mohli nanajvýš obrúsiť hrany protichodných ponímaní národa, nie ich zásadne zmeniť, pretože výmeny názorov neprerástli do veľkej celospoločenskej diskusie. Názory intelektuálov zostali osamotené, a keď sa niektorí nositelia týchto názorov náhodou dostali do mocenskej pozície, ocitli sa medzi vyznávačmi tvrdsieho či mäkšieho variantu slovensko-maďarského národného nepriateľstva. U týchto bývalých intelektuálov sa príslušníci menšín mohli stretnúť s väčšou tolerantnosťou, mnoho vecí si u nich dokázali vybaviť, ale ich prítomnosť v mocenských štruktúrach nevedla k zásadnej zmene. Koaličné vlády na Slovensku sa vyhýbali otvorenej a verejnej diskusii o základných otázkach slovensko-maďarských vzťahov aj vtedy, keď ich súčasťou boli aj reprezentanti maďarskej menšiny. Tému vzťahov si tak vyvlastnili vyznávači národnej výlučnosti. Oni otvorene hovorili o falošnosti Maďarov, o ich historických hriechoch, o trianonskej traume determinujúcej ich povahu a činy, o asimilácii Slovákov v Maďarsku, o utlačaní Slovákov na južnom Slovensku, o utajovaných pokusoch o zmenu hraníc, a o tom, že práve preto je nutné zomknutie sa slovenského národa, a odstránenie Maďarov, ale aj tolerantnejších Slovákov – podľa nich vlastizradcov – z moci. Štát predsa treba ubrániť!

Mohlo sa zdať, že tí, ktorí sa rozhodli pre spoločné vládnutie s Maďarmi, si vybrali zlú taktiku. Prepustenie priestoru na verejný diškurs o maďarskej otázke tým, ktorí chcú namiesto ústavnej demokracie presadiť autoritársky režim, ktorí namiesto euroatlantickej integrácie preferujú ruských a čínskych spojencov, o Miloševičovi a o niektorých arabských diktátoroch ani nehovoriac, je predsa na prvý pohľad vážnou strategickou chybou. Lenže v situáciách, keď boli títo činitelia nútení vyjadriť jednoznačný postoj, vysvitlo, že až na niektoré výnimky aj oni považujú maďarslú menšinu a maďarský štát za zdroj nebezpečenstva. Hodenú rukavicu teda nedvíhajú nie preto, lebo nechcú, ale preto, lebo by ju neuniesli.

Takto – česť výnimkám – aj väčšina slovenských opozičných politikov hlasovala za návrh parlamentného uznesenia o Benešových dekrétach, ktoré iniciovala Slovenská národná strana. Tí, čo sledovali rozpravu o otázke Kosova v Národnej rade, si mohli všimnúť, ako sa rečníci vyhýbali nastoleniu jednej zo základných otázok ústavnej demokracie, a síce tej, či má štát právo vyžadovať lojalitu od tých občanov, ktorých sa pokúša vyvraždiť, či vyhnáť z ich rodnej zeme. Negatívna odpoveď by sa totiž bezprostredne dotkla aj otázky Benešových dekrétov. Stanovisko osvojené slovenským parlamentom teda implicitne obsahuje pozitívnu odpoveď na vyššie formulovanú otázku: hovorí, že štát má právo vyžadovať lojalitu aj od tých

svojich občanov patriacich k menšine, ktorých chce vyhubiť či masovo vyhnať.

Miešanie hodnotového systému hitlerizmu a stalinizmu s najrôznejšími, ústavnosť akceptujúcimi myšlienkovými prúdmi produkuje úplne špecifických sociálnych, kresťanských, občianskych, liberálnych a iných demokratov nielen na Slovensku. Je to jav charakteristický pre celý náš nejednoznačný stredoeurópsky svet, aj keď sú teraz jeho terčom práve Maďari v menšinovom postavení.

Podstatou odkazu tejto state je podčiarknutie toho, že takáto, utilitaristicky vyskladaná ideológia sa nezmení sama od seba. K zmene je potrebná otvorená a verejná diskusia. Len z takej diskusie sa môže široká verejnosť dozvedieť, že existujú aj iné alternatívy. Na takejto diskusii môžu stavať tí, ktorí sa pridávajú demokratických hodnôt, ale pri absencii skutočného dialógu sú v svete relativizácie hodnôt znevýhodnení. Len takáto diskusia donúti k sebakorekcii tých, ktorí za cieľovú hodnotu považujú vlastný záujem, a sú preto schopní využívať vo vlastný prospech čokoľvek, vrátane prevládajúcich agresívnych národných emócií. Diskusia môže oslabiť aj spoločenský vplyv nacionálno-agresívnych fanatikov.

Rozšíriť nové hodnoty môže iba verejná argumentácia v ich prospech. Ale ak diskusia nenadobudne celospoločenský rozmer, ale zostane vecou politickej elity, resp. zoskupení intelektuálov, verejnosť sa oboznámi s argumentmi druhej strany len cez ich ideologický filter.

Bez diskusie o hodnotách teda nenastane zmena hodnotového systému. To je zásadný odkaz osvietenstva. Ibaže agresivita národných štátov tento proces čiastočne pozastavila, rešpektíve vychýlila.

Keď jeden z prieskumov verejnej mienky preukázal, že žiaci posledného ročníka slovenských základných škôl prechovávajú spomedzi menších najsilnejšie antipatie práve voči Maďarom, pred očami mnohých pozorovateľov sa zjavil príznak budúcnosti zataženej konfliktami. Nemožno zakrývať oči pred tým javom, že prevládajúci obraz Slovákov o Maďaroch je často silne nepriateľský, i vo svojej umiernennej podobe značne podozrievavý. Dôvodom tohto stavu nie je iba historická minulosť, ale aj záujmové vzťahy a prevládajúce myšlienkové prúdy súčasnosti.

V našej dobe sa stretávame s viacerými ideovými prúdmi, ktoré podstatu spoločnosti a štátu vidia v konfliktoch medzi ľuďmi, či sociálnymi skupinami. Na Slovensku, v mnohých ohľadoch stále nadväzujúcim na dedičstvo komunistického režimu Gustáva Husáka, je značne rozšírený prúd (aj keď sa k nemu verejne nikto nehlasí) snažiaci sa o dialektické prekonanie a zachovanie čo najväčšieho množstva pôvodných prvkov leninizmu, ktorý sám bol ideolo-

gizáciou marxizmu. Cieľom je pod pláštikom formálneho zbavenia sa tejto ideológie, nevyhnutného pod tlakom zmeny režimu – zachovať z nej čo najviac, a to pre čo najširší okruh subjektov. Cieľom je zmenou ideologickej formy dosiahnuť trvácnosť obsahu. Vzhľadom na nálady verejnosti v období transformácie spoločnosti môže politik, konfrontovaný s ideologickými problémami, riešiť túto úlohu dialekticky: prevzatím niektorých prvkov z tých myšlienkových prúdov, ktoré sú blízko k pôvodnému obsahu, respektívne prevzatím vonkajších formálnych elementov daného myšlienkového prúdu. Ak treba nájsť novú, účelnú formu triedneho boja vedeného proti vonkajším a vnútorným nepriateľom, podobne, ako to dokázal leninizmus, výsledkom môžu byť najrôznejšie kombinácie. Leninistické chápanie filozofie premenenej na ideológiu považuje argumentačný systém za nástroj dosiahnutia mocenského cieľa. Jeho meradlom je výsledok, teda víťazstvo. V kontexte tohto ponímania môžu byť v súčasnosti formálne účelné aj iné ideológie. Nacionalizmus sa môže miešať so socializmom, s niektorými prvkami fašizmu, so skoršími i neskoršími variantmi teórie elít, s utilitarizmom a podobne. Regionálne tradície malovýrobcov zamerané proti veľkokapitalistom, tradície ľudovej politiky sa môžu dopĺňať predstavami elít o nutnosti triedneho a národného boja.

Podstatou týchto syntéz je presvedčenie, že dejinami ľudstva hýbe boj, a nie mier, sloboda, spravodlivosť, spolupráca. Mnohí slovenskí politici a s nimi spojení ideológovia sa môžu domnievať, že za svoju individuálnu kariéru vďačia práve tomuto poznaniu. Preto mohli z komunistickej štátostany prejsť do najrôznejších nových strán, preto mohli predbehnúť svojich vnútrostraníckych rivalov, pomocou tejto pružnej ideologickej formuly môžu rozduchávať tie zdedené vášne, ktoré im trvale zabezpečia voličskú podporu. Jedným z možných výsledkov týchto snáh je populizmus, kde v pestrej zmesi ideologizovaných hodnotových poriadkov, pospájaných podľa utilitaristických hľadísk, je vedúcou myšlienkou domnelý úspech získania a udržania moci. Vedenému davu, ktorým inak opovrhuje, populistický politik ponúka ilúziu účasti na politickom rozhodovaní na základe emocionálneho stotožňovania sa. Na prvý pohľad ide o akýsi zmiešaný konzervativizmus, nakoľko sa medzi nástrojmi využívanými politikmi objavuje – v porovnaní so skorším obdobím – oveľa širšia škála politických tradícií, ale užívatelia týchto prostriedkov sa necítia byť viazaní morálnymi zásadami. Podstatou populizmu je užitočnosť, teda politická úspešnosť. Jeho ideálom je jednak politik – podnikateľ, považujúci pôvodné idey za nástroj napredovania a vyznávajúci individualizovanú ideu permanentného boja s opentmi, jednak dav stojaci za takýmto politikom, ovládaný a vedený byrokratickým stavom, ktorý plní úlohu ideológa. Agresívny protimenšinový nacionalizmus, ktorý sa zosilnil v poslednom štádiu

komunizmu, sa pre starých politikov, hľadajúcich svoje miesto v nových podmienkach, zdal byť vhodným nástrojom na podryvanie legitimacy vodcov revolúcie a na obnovenie vlastnej legitimacy. V tomto svojom úsilí si protagonisti starých poriadkov našli blízkyh spojencov v utilitaristických pokračovateľoch práve zanikajúceho autoritarizmu, respektíve v dedičoch fašistických tradícií.

Maďarská nátlaková politika, ktorá sa nesnaží o oslovenie slovenskej verejnosti, je pre týchto politikov vyslovene užitočná, veď vždy, keď to považujú za potrebné, môžu poukázať na násilnícke správanie maďarského suseda. A pokiaľ prevažná väčšina politických lídrov súhlasí v otázke latentne alebo otvorene nepriateľského postoja k druhému národu, potom tento stav nezmenia ani výmeny vlád podľa pravidiel ústavnej demokracie. Nepriateľský postoj nedokáže eliminovať ani účasť Maďarov na vláde, ani euroatlantická integrácia oboch krajín, ani zánik colných hraníc, či rozširujúci sa regionalizmus.

Ústavný hodnotový poriadok politických spoločností sa nerozvíja primárne v dôsledku násilia, ktoré ich postihlo. Keby to tak bolo, po každom ozbrojenom konflikte a vojne by sa spoločnosti v nich zaangażované dostali vždy na kvalitatívne vyššiu úroveň ústavnosti, a to len vďaka holému násiliu. Rozvoj ústavného hodnotového systému politických spoločností vďaka vyššej miere novým myšlienkam a verejným diskusiám a polemikám o týchto myšlienkach, ktoré v príhodnej historickej dobe zaujmú veľkú väčšinu spoločnosti. Pokrok je napokon výsledkom presadenia sa nových hodnôt, šíriacim sa vďaka takýmto diskusiám. Platí to napriek tomu, že impulzom pre zrod a rozšírenie nových ideí sú často práve hrôzy a nespravodlivosti násilia.

Pokiaľ bude z pohľadu významnej časti politického spoločenstva oboch štátov maďarsko-slovenský dialóg produkovať hmatateľné výsledky, môžu medzi voličmi prevážiť tí, čo uprednostňujú národné zmierenie na základe vzájomnej spravodlivosti, na rozdiel od otvoreného či skrytého nepriateľstva. Budú to voliči, ktorí by radi zbavili politický systém bremena národných obáv. Odpor voči zmiereniu by bol určite tvrdý a neúprosný. Tí, ktorí žijú v národe pocit strachu, by vedeli, že je ohrozený základný pilier ich legitimacy.

Ale je už zrelý čas na takúto zmenu? Je tu tá vhodná historická chvíľa? Pozrime si, čo sa zmenilo v porovnaní so systémom vzťahov v 20. storočí. Predovšetkým, Maďarsko i Slovensko sa stali členmi NATO a Európskej únie. To vylučuje akúkoľvek násilnú zmenu hraníc. Vytváranie pocitu ohrozenia teda neslúži skutočnej snahe zmeniť hranice, ani tomu, aby sa zmene zabránilo. Ide iba o založenie, respektíve posilnenie iracionálnej väzby voličov na politické strany. V skutočnosti sa takéto príznaky, túžby, obavy posilňujú z vnútropoli-

tických dôvodov, s cieľom získať moc. Stret vnútropolitického mocenského záujmu so skutočnosťou však vytvára aj opozíciu voči vyvolávaniu pocitu hrozby zo zmeny hraníc. Samotní Slováci vyhlasujú, že maďarská hrozba neexistuje, že jej zdanie vyvolávajú skupiny, ktorým to vyhovuje z vnútropolitických dôvodov. „Maďarský problém“ sa vo vnútornej politike postupne stáva takým mocenským nástrojom, z ktorého sa už vytratila skutočná hrozba, a slúži iným cieľom. Tým sa zo zdroja ohrozenia stáva jedna z dôležitých otázok demokracie.

V procese slovensko-maďarského dialógu by bolo potrebné predovšetkým uznať, že postavenie sa tvárou v tvár k historickým skrivodlivostiam a odstránenie znevýhodneného postavenia maďarskej menšiny sú faktory, ktoré nijakým spôsobom neohrozujú jednotu štátu. Udržiavanie stavu národnej nerovnosti, zakrývanie minulých nepravostí a nefudských aktov, udržiavanie pocitu hrozby u väčšinového národa neohrozuje štátne hranice, ale demokratický hodnotový systém. Znevýhodnení majú morálne právo na elimináciu nerovnosti, zvýhodnení majú morálnu povinnosť ju eliminovať. Nový ústavný hodnotový poriadok ale musí ponúknuť niečo navyše oproti predošlému stavu aj pre tých, ktorí patrili medzi zvýhodňovaných. Vzdať sa národnej dominancie pre nich neprináša neistotu a nebezpečenstvo, preto ich obeta je relatívna.⁵ Naopak, vzdanie sa mocenských privilégií rozširuje aj oblasť ich slobody, pomáha im to pri budovaní vlastnej budúcnosti. Ak ohrozovanie iného národa nahradia spojenectvom, aj oni sami sa stanú lepšími, slobodnejšími, bohatšími, a ich národný život nebude menej bezpečný, naopak, stane sa bezpečnejším.

K dosiahnutiu takéhoto stavu ich ale musí spájať s maďarským susedom niečo viac, než sú len spoločné hospodárske záujmy, spoločné členstvo v NATO a v Európskej únii. K tomu je potrebný úzky, dôverný vzťah, presvedčenie, že náš spojenc by nás neohrozil ani vtedy, keby sa mu k tomu naskytila príležitosť. Národná výhoda vyplývajúca zo spojeneckého vzťahu sa teda právom považuje za dôležitejšiu, než národná výhoda získaná na úkor druhého.

Maďari sa nemusia vzdať tých foriem vyvíjania nátlaku, ktoré sú medzinárodne akceptované, tie môžu byť naďalej užitočné. Musia sa ale vzdať dvojnásobného používania pojmov, pohrávania sa s otázkou neporušiteľnosti hraníc. Na tieto dvojnásobnosti je stredoeurópske ucho veľmi citlivé, najmä ak aj partnerovi na druhej strane je dvojtvárnosť vlastná.

Je vôbec možné viesť takúto diskusiu s politickým spoločenstvom susedných štátov, ak to protirečí záujmom významnej časti ich politickej elity? Ak vychádzame z daností a skúseností, ktoré sme zdedili z minulosti, potom je

odpoveď nutne negatívna: základné národné komunikačné prostriedky boli totiž vždy tradične v rukách národného štátu.⁶ V 21. storočí sa ale situácia mení. Internet je nekontrolovateľný. Aj mnohé televízne a rozhlasové kanály sa vymanili spod bezprostrednej štátnej kontroly. Časť tlače je otvorená poskytovať priestor žiaducim diskusiám.⁷ V ére medzinárodných ľudskoprávných dohovorov národný štát nemôže obmedzovať vydávanie kníh, časopisov, či distribúciu filmov v jazyku susedných národov, a v Európskej únii nemôže ani colnými bariérami obmedzovať ich dovoz. Rastúci výkon a znižujúca sa cena neustále inovovaných elektronických nosičov informácií umožňuje ich šírenie v masovom meradle. Mocenské inštitúcie národného štátu je možné obísť!

Ak sa teda občania Slovenska, sediac pred obrazovkami svojich počítačov, môžu dennodenne dozvedieť všetky dôležité informácie týkajúce sa slovensko-maďarských vzťahov, ak by sa vďaka internetu a elektronickým nosičom mohli desaťtisíce či státisíce ľudí dostať k dielam Bibóa, Jásziho a iných významných mysliteľov minulosti, a čo je ešte dôležitejšie, aj k dielam súčasných autorov, ak by sa slovenskí študenti a žiaci vo veľkom počte zúčastňovali rôznych spoločných slovensko-maďarských podujatí, letných táborov, klubových stretnutí, ak by maďarskí autori pravidelne publikovali v slovenskej periodickej tlači, potom by sa výrazne sťažila práca ideológov protimaďarského kurzu. Je žiaduce pravidelne, nielen príležitostne, šíriť tú časť maďarskej kultúry, ktorá sa zaoberá vzťahmi stredoeurópskych národov. Je žiaduce distribuovať analytické štúdie, filmy, dokumenty, všetko, čo prispieva k porozumeniu, a to samozrejme v slovenčine! Celkovo by bolo žiaduce, aby sa maďarská kultúra a jej osobnosti prezentovali v slovenčine. Maďarskí intelektuáli by sa mali rozhodnúť pre vydávanie svojich diel v jazykoch susedných národov, mali by si uvedomiť, že je to minimálne tak dôležité, ako publikovanie vo svetových jazykoch. Maďarský národ žije a bude naďalej žiť v tomto regióne a je dôležité, aby jeho susedia lepšie spoznali jeho kultúrnu produkciu. V dialógu so susedmi by východiskovým bodom argumentácie maďarskej strany nemali byť maďarské bolesti a krivdy, ale bolesti suseda, v našom prípade Slovákov, vrátane predsudkov nacionalizovanej verejnosti. Veď cieľom je zmeniť práve tieto predsudky.

Zmierenie Slovákov a Maďarov by bolo potrebné aj vtedy, keby v susedných štátoch nežili etnickí Maďari. Národný zmier nepotrebuje iba menšiny, aj keď jeho absenciu najviac pociťujú práve ony. Maďarská ústavnosť totiž nielenže súvisí s ústavnosťou suseda, na území ktorého žije maďarská menšina, ale sa jej aj dotýka. Obe strany sa domnievajú, že tá druhá je zdrojom národného nebezpečenstva, čo má hlboký vplyv na ponímanie národa a štátu, na

vytváranie obrazu nepriateľa, na predstavy o žiaducom politickom systéme, o ľudských právach tak Maďarov, ako aj susedných národov.

V štátoch, kde žijú maďarské menšiny, by mali vzniknúť dlhodobé spoločenské stratégie, založené na kultivovaní priateľstva s Maďarmi a na rozvoji spojenectva s Maďarskou republikou. Tieto stratégie by mali nahradiť faktický stav nepriateľstva prameniaceho z pocitu vzájomného ohrozenia. Víziu však treba najprv sformulovať, aby sa o nej vôbec mohla otvoriť diskusia.

Vyvolávanie prízraku maďarskej hrozby nenarazí na významnejší odpor dovtedy, kým sa nezrodí nová národná doktrína. Bez nej ani politikom s umiernenjším postojom k maďarskej otázke nezostáva nič iné, než argumentovať potrebou výkonu rozumnejšej, taktickejšej menšinovej politiky, ktorá bude akceptovaná aj zahraničím, ktorá nebráni euroatlantickej integrácii krajiny, no zároveň nenaruší stav národnej nerovnosti. Aj títo politici sledujú teda oslabenie národných menšín, v dlhodobom horizonte až ich elimináciu,⁸ napriek tomu, že argumentujú proti hrubej a agresívnej protimaďarskosti.⁹ Pred vlastným publikom sa dištancujú od radikálov len vo veci taktiky, nie podstaty. V takejto politickej konštelácii je akceptovateľná aj účasť menšinových Maďarov na vláde. Spoločné vládnutie za takýchto podmienok však automaticky neprinesie národné zmierenie, ponúka iba isté taktické riešenia, ktoré v danom momente vyhovujú záujmom všetkých zainteresovaných.¹⁰ V takejto politickej situácii sa objavujú argumenty v prospech „prefikanejšej“ menšinovej politiky, respektíve „prefikanejšicho“ presadzovania menšinových záujmov. Ani jeden z týchto prístupov však neprináša zásadnú zmenu vzťahu národnej väčšiny a menšiny.

Bolo by ale chybou podceňiť možný pozitívny vplyv úspešného zapojenia sa maďarských menšinových politikov do vládnutia na kultiváciu hodnotového systému spoločnosti. Aj keď participácia na výkonnej moci sama osebe nevedie k zmene základných premis menšinovej politiky, môže výrazne prispieť k oslabeniu antipatií verejnosti voči maďarskej menšine. Úspešný člen vlády si môže vybudovať významné pozície, môže získať uznanie tej spoločenskej skupiny, s problémami ktorej sa jeho rezort zaoberá. Účasť vo vláde otvára maďarským politikom také komunikačné možnosti, s ktorými v opozícii – najmä ako členovia strany, považovanej mnohými Slováckmi za národného nepriateľa, izolovaného aj vo vnútri opozície – nedisponovali. Cez nové komunikačné kanály môžu títo predstavitelia informovať o problémoch Maďarov, ktoré verejnosti neboli známe, respektíve mala o nich len znalosti prefiltrované inštitúciami národného štátu. Dobrou komunikáciou môžu prispieť k tomu, aby verejnosť akceptovala stav, že menšinoví Maďari ovplyvňujú riešenie vlastných, ale i celonárodných problémov. Akceptácia

takejto možnosti ale neznamená vnímanie vládnej účasti ako niečoho, na čo Maďari majú právo.

Účasť menšiny na rozhodovaní o celoštátnych záležitostiach, pokiaľ ide o dobrú vládu, môže byť teda významným katalyzátorom zblíženia dvoch národov. Bez zmeny celkovej sebareflexie národa ale neposkytuje dlhodobé riešenie na väčšinu národnostných problémov menšinových Maďarov. Vládna účasť sama osebe nezmení obraz, ktorý si väčšina o Maďaroch vytvorila. Len čo sú Maďari vytesnení z vlády, do oficiálnej politiky sa vracia agresívna protimaďarskosť.

V doterajších vládných predsavzatiach maďarských politických strán na Slovensku chýbal premyslený plán na zmenu celkového vnímania Maďarov národnou väčšinou. Jednotliví politici síce určitú snahu preukázali, ale z individuálnych snažení nevzniklo spoločné, premyslené úsilie. Diskusie o tomto probléme sa zväčša vynárali vtedy, keď sa do centra politickej pozornosti dostal nejaký legislatívny návrh, týkajúci sa špecificky menšinovej problematiky, teda ak sa diskusia spájala s istým konkrétnym maďarským cieľom či záujmom; menej už vtedy, keď bola reč o zneužívaní moci, o panovačnosti politikov, ktorí si svoju autoritu vybudovali z veľkej časti na protimaďarskosti.¹¹

Pragmaticky uvažujúce maďarské menšinové strany sa radšej zamerali na obsadenie pozícií vo verejnej správe, na posilnenie menšinových kultúrnych inštitúcií a na dosiahnutie svojich ekonomických cieľov, a začali sa vyhýbať debatám, ktoré boli označené za ideologické, a zdali sa byť neplodnými. Lenže je zásadný rozdiel medzi ideologickými debatami a diskusiami o hodnotovom systéme. Tie prvé, ideologické, sú predovšetkým nástrojmi mocenských cieľov politiky. Dialóg na báze hodnôt je možné viesť aj proti mocenským cieľom, v žiadnom prípade sa takýto dialóg nesmie stať ich nástrojom. Naopak, má byť priestorom na preskúmavanie základných princípov súdržnosti spoločnosti, respektíve politického spoločenstva – a to aj vtedy, keď je to proti mocenským záujmom, eventúálne aj proti záujmom väčšiny.¹² Preto politici, zakotvení v hodnotovom svete moci, takýto dialóg sami nikdy nedokážu úspešne doviesť do konca. Dialóg s nimi sa rýchlo ideologizuje, lebo ho využívajú na posilnenie vlastných, a na oslabenie protivníkových mocenských pozícií. Zrejme preto sa zdala byť konfrontácia názorov s politikmi väčšinového národa ideologická, a po niekoľkých slovných potýčkach, podfarbených aj mocenskými prvkami, pre menšinových politikov, túžiacich po rýchlom úspechu a výsledku aj neplodná. Lenže nové idey sa vynárajú práve v takýchto debatách. Šťastnejšia polovica Európy už od čias osvietenstva dobre vie, že politici z ich mocenských pozícií môžu vytvoriť podmienky pre zrod diel formujúcich zák-

ladné idey novej doby, ale rovnako môžu aj znemožniť ich vznik. Dokážu pomôcť aj v tom, aby sa nové myšlienky dostali k hlavným adresátom, k členom politického spoločenstva. Politické spoločenstvá modernej doby dospievajú k zmene hodnotového poriadku len vtedy, ak sa zmena dotkne nielen „vzdelancov“ a zainteresovaných skupín vládnuccich politických elít, ale aj veľkej väčšiny členov spoločnosti. Táto cesta vedie k stavu, keď politické spoločenstvo daného štátu slobodne vytvárajú občania rôznych národností.¹³

Vychádzajúc z historických skúseností 19. a 20. storočia musíme konštatovať jednu evidentnú skutočnosť. Na začiatku 21. storočia je vytvorenie ústavného konsenzu v rukách občanov, tvoriacich štát. Do tohto procesu nesmú zasahovať cudzie vojská, nemôžu ho prekaziť nacionalisti susedných štátov. Je na ich rozhodnutí, či ho vytvoria, alebo nie. Už sa nemôžu vyhovárať na nikoho. Rovnako je jedine na ľuďoch tvoriacich maďarský národ, či sa teraz, na začiatku 21. storočia, budú usilovať o zmierenie so susedmi, a je na Slovákoch, či sa pokúsia uzavrieť národný zmier s Maďarmi. Mnohí by radi zasahovali do tohto rozhodovania. V našej dobe ale nemôžu zabrániť tomu, aby sa informácie o takýchto snahách a ich detaily dostali k obyvateľom oboch štátov. Nemali by inú možnosť, než viesť dlhú a otvorenú diskusiu, a to aj vtedy, keby boli súčasťou vlády.

Nemalá časť vedúcich politických činiteľov jednotlivých krajín by zaiste pristupovala k takémuto procesu podozrievavo, a snažila by sa ho prekaziť. Mnohí sú zainteresovaní na jeho neúspechu. Niektorí v súlade s vlastným hodnotovým poriadkom by v ňom videli len čiru ideológiu, a cháпали by ho ako propagandistický útok na vlastnú autoritu – pretože oni sami si udržiujú vplyv prostredníctvom propagandy, pozostávajúcej z kombinácie agresívnych ideológií. Aj tak je však príležitosť pre aktívne konanie dostatok. Jednak mnohí by boli ochotní iniciatívy zamerané na zmierenie podporiť, a pokiaľ sa k tomu naskytne príležitosť, tak to aj radi urobia. Ďalej, k osloveniu verejnosti jedného demokratického európskeho štátu nevedie cesta jedine cez štát ako inštitúciu. Ak na to existuje vôľa, ústretové odkazy a gestá je možné k verejnosti susednej krajiny sprostredkovať aj inými cestami.

Politické spoločenstvo maďarského štátu, politici aj rôzne skupiny s odlišným hodnotovým poriadkom môžu dospieť k zhode v tejto otázke. Môžu sa rozhodnúť pre vyňatie otázky zmierenia z okruhu vnútropolitických bojov, urobiť z nej celonárodný cieľ. Iná stratégia by ani nemohla byť úspešná. Ťažké je dosiahnuť v otázke Maďarov ústavnú zhodu v susedných štátoch, keď k nej nedokážu dospieť ani v samotnom Maďarsku. Zmeny v hodnotovom poriadku sa v žiadnej krajine neudejú zo dňa na deň. Je zrejmé, že hmatateľný výsledok sa dá dosiahnuť iba vytrvalou snahou, premostujúcou niekoľko voleb-

ných období. Politické spoločenstvo maďarského štátu, na čele so svojimi lídrami, sa môže rozhodnúť, že sa do tejto úlohy pustí.

Ústavný konsenzus v otázke maďarských menšín by mal význam nielen pre samotné menšiny; výrazne by ovplyvnil aj národnú identitu Maďarov v samotnom Maďarsku. Táto otázka, ktorá síce z pohľadu priemerného maďarského občana nie je existenčnou, predsa je však dôležitou súčasťou jeho predstáv o budúcnosti národa, by bola vyňatá z prvej línie vnútropolitických bojov a zaradila by sa medzi politickými stranami a štátom spoločne zdieľané, aj pred verejnosťou často prezentované hodnoty a ciele. Takýto krok by symbolizoval znovuzrodenie ústavného konsenzu v jednej zo základných otázok budúcnosti maďarského národa.

Isteže, môže pretrvávajúť aj súčasný stav, keď Maďarsko a maďarské menšiny nemajú ani spolu dostatok síl na to, aby si od susedných štátov vynútili záruky pre plný národnostný rozvoj menšinových Maďarov, ale veľa toho nerobia ani pre zmenu hodnotového poriadku susedných národov. Čiže zostáva poskytovať tej najnutnejšej pomoci, kultúrna podpora, diplomatické úsilie zamerané na nápravu vážnejších krívd, posilnenie cezhraničných väzieb a snaha o uplatňovanie a zdokonaľovanie medzinárodných ľudskoprávných noriem s vedomím, že tieto kroky nie sú ani spoločne dostačujúce pre dlhodobé zachovanie identity maďarských menšín.

No Maďarsko a maďarské menšiny by sa mohli pokúsiť aj o niečo úplne nové. Mohli by pred verejnosťou vlastných krajín usporiadať vyššie naznačenú diskusiu. Diskusiu, ktorej absencia prispieva ku konzervácii toho hodnotového poriadku, bez zmeny ktorého sa vzťahy Maďarov so susedmi nezlepšia. Aby sa však takáto produktívna diskusia mohla naplno rozvinúť, k tomu je potrebné predovšetkým odmietnuť národnú kultúru totálneho morálneho relativizmu – nazývaného balkánskym alebo východným. Táto kultúra, ktorá sa v poslednom čase občas objavuje aj v západnom svete⁴, spätne posilňujúce svoj tradičný východný vzor, považuje využitie všetkých dostupných prostriedkov za spravodlivé z pohľadu národa. Treba skončiť s presvedčením, že ústredným komponentom národného záujmu je rozpínanie sa na úkor druhých, že partikulárna zásada národného záujmu, dominancia, je hodnota stojaca nad všetkými inými hodnotami. Ako každá hodnota, ktorá bola sformulovaná ako protiklad k univerzálnym ľudským hodnotám, aj táto v sebe obsahuje konflikt rôznych formulácií, a samozrejme, aj konflikt ich formovateľov. V našom prípade ide o konflikt najvyššej rumunskej, slovenskej, srbskej, ukrajinskej, no a samozrejme, maďarskej hodnoty. Navyše k nim môžeme priradiť konflikty odlišne sformulovaných národných hodnôt a ich autorov vo vnútri jednotlivých národných spoločenstiev. Bez univerzálnych morálnych zásad a bez konsenzu

založeného na ich vzájomnom akceptovaní zostáva jediný princíp riešenia sporov: sila. Bude to sila, ktorá rozhodne o sporných otázkach medzi Maďarskom a susedmi, zásada sily sa presadí aj pri konfliktoch odlišne sformulovaných, či – lepšie povedané – niektorými stranami bez súhlasu ostatných za národné prehlásených záujmov vo vnútri jednotlivých štátov.

Musíme si položiť otázku, asi aká veľká časť väčšinových národov susedných štátov je zainteresovaná na národnom zmierení? A ktoré spoločenské vrstvy majú na ňom záujem? Do akej miery je možné rozšíriť tento okruh ľudí v dobe čoraz tesnejších hospodárskych väzieb, cezhraničnej spolupráce, vytvárania spoločných regiónov a iných prepojení? Nemožno ale obísť ani otázku identifikovania odporcov zmierenia: nebude súťaž a konkurencia medzi štátmi ich počet náhodou zvyšovať?

Nie každý má rád či nenávidí svojich národných susedov rovnako. Spôsoby a miera, akou niektorí jednotlivci posilňujú a z vypočítavosti zneužívajú agresívne národné vášne, je rôzna. V prípade oboch spoločenských skupín je však táto miera dôležitá, pretože určuje priestor pre aktivity zástancov i odporcov zmierenia. Všetky faktory treba v každej krajine preskúmať osobitne, pretože medzi nimi zjavne existujú rozdiely.

Z rovnakého hľadiska je potrebné preskúmať aj maďarskú verejnosť. Aj v jej prípade sa treba opýtať, či je skutočne možné vytvoriť atmosféru národného zmierenia u beztak podozrievavých susedov, keď symbolika maďarského národného revanšu je už pravidelne prítomná na demonštráciách, pouličných potýčkach v hlavnom meste Maďarska, na podujatiach polovojenských organizácií, ba teraz už aj na futbalových zápasoch v susedných krajinách? Lahké to určite nebude; verejná manifestácia revanšistickej symboliky poskytuje odporcom zmierenia, ktorí nechcú eliminovať národnú agresivitu, veľa argumentov. Médiami šírené znanie ohrozenia dostáva zástancov zmierenia do ťažkej situácie

Rovnako kontraproduktívna je dvojzmyselná rétorika maďarských politikov v súvislosti so stabilitou hraníc v regióne. Dvojznačné vyjadrenia o hraniciach sú zdanlivo odôvodniteľné pri rozhovoroch so západnými politikmi, stačí pred nimi zdôrazniť ten takpovediac správny význam vyrieknutých viet. Táto dvojzmyselnosť sa javí byť vhodným nástrojom na vyvíjanie nátlaku na susedov, aj na získanie náklonnosti domácich radikálov. V skutočnosti má však povážlivé následky. Posilňuje tie politické sily v susedných štátoch, ktoré hrajú kartou národného ohrozenia, a ktoré môžu dvojzmyselnostiam pripisovať význam podľa vlastnej ľubovôle. Ba čo viac, tieto sily sa snažia pripisovať skrytý význam aj jednoznačným maďarským vyjadreniam, pokiaľ ide o menšiny. No a od čias juhoslovanskej

krízy aj západní politici rozumejú politike dvojznačnosti, dvojakej komunikácie, dobre vedia, ako sa autori takýchto vyjadrení uchylujú k pripisovaniu odlišných významov vlastným slovám podľa situácie.

Plodná diskusia s občanmi susedných štátov by aj tak nemusela byť odsúdená na neúspech, ak by sa v Maďarsku vytvoril onen ústavný konsenzus. Komunikačná sila spoločného rozhodnutia by mala šancu zvíťaziť nad prejavmi agresivity.

Absencia dohody ale celkom určite znemožní zmierenie. Ak sa ľubovoľná časť politického spoločenstva maďarského štátu rozhodne naďalej využívať otázku maďarských menšín vo vnútropolitickom boji, a v tejto súvislosti bude naďalej používať dvojznačnú rétoriku v otázke územného revanšu, bude oživovať pocity nepriateľstva, neurobí nič v záujme zmierenia, nanajvýš sa bude púšťať do slovných súbojov s vedúcimi politickými skupinami, potom je šanca na zmierenie veľmi malá.

Ešte horšiu alternatívu predstavuje situácia, keď jedna skupina postupuje vyššie opísaným spôsobom, teda udržiava napätie v susedských vzťahoch, využíva menšinovú kartu v mocenských bojoch, kým aktivity druhej skupiny sa vyčerpávajú neutralizáciou dôsledkov tohto počínania. Výsledkom je neistá rovnováha, keď sa proti sebe stojace skupiny obviňujú z nezmyselného a bezvýsledného nacionalizmu na jednej strane a z národnej necitlivosti, či národnej kapitulácie na strane druhej.

Obraz, aký si o sebe a o iných národy vytvárajú, ako aj základné zásady budovania štátu ovplyvňujú mnohé faktory. Na vnímanie Maďarov v nástupníckych štátoch Uhorska má určite vplyv susedská a národná politika Maďarska, aktivity maďarských menšín žijúcich v týchto štátoch, skutočné a domnelé očakávania, snahy, rozhodnutia zahraničia, najmä veľmocí, a samozrejme vlastné, skutočné či domnelé, záujmy týchto štátov.

Najviac je ale vytváranie tohto obrazu ovplyvňované tým, aké ponímanie národa vyznáva politické spoločenstvo a v rámci neho vedúca politická vrstva susedných štátov, aký je politický hodnotový poriadok týchto entít. Preto taká susedská politika Maďarskej republiky, ktorá si chce pre dobré vzťahy s Maďarmi získať čo najviac Slovákov, Rumunov, Srbov, Ukrajincov, môže v niektorých konkrétnych prípadoch pomôcť aj menšinovým Maďarom. Nestáčí to však na zmenu štátnych doktrín v oblasti politiky voči Maďarom. K takej zmene je potrebná zmena hodnotového poriadku vo vzťahu k menšinovým Maďarom. Doterajšie politické úsilie Maďarska bolo zacielené predovšetkým na vedúcu politickú vrstvu, a nevedlo k zásadnému obratu.

Ak nepovažujeme liberálnu demokraciu za hracie pole mocenských elít, ale za systém vytvorený a udržiavaný politickým spoločenstvom štátu,¹⁵ potom je

opodstatnená otázka, či existuje akási nová cesta k osloveniu politického spoločenstva aj napriek tomu, že väčšia časť politickej elity zahatáva už známe cesty. Odpoveď je zrejme pozitívna – keby takej cesty nebolo, nemohli by sa uskutočniť veľké zmeny našej politickej kultúry, veď aj tie sa odohrali proti vôli mocných. Ani mocenské prostriedky stavovského absolutizmu nedokázali zastaviť osvietenstvo, ani ešte dokonalejšie mocenské prostriedky komunistickej diktatúry nezabránili zmene režimu.

Nejeden štát západnej Európy už prekonal národné plány na elimináciu menšín, a zaviedol viackultúrny model autonómií, alebo konsociačných mechanizmov. Tento vývoj by sme mohli vysvetľovať ako výlučne utilitárne rozhodnutie, keďže za každou zmenou stáli konkrétne politické záujmy. Lenže podobné záujmy existovali aj v minulosti, no neovplyvnili postoje strán dovtedy, kým nedošlo k zmene hodnotového poriadku väčšinového národa vo vzťahu k menšinám.

V našom prípade sa zdá byť cesta ešte hrboľatejšia, ba až nepriečhodná, pretože po roku 1989 prevládlo v tomto regióne čisto utilitaristické politické správanie, považujúce akúkoľvek principiálnosť – a to nielen v otázke národa – za nepotrebnú až nevýhodnú. Z nášho hľadiska podstatným prvkom tohto postoja je populizmus, schopný využiť akékoľvek konštatácie a argumenty, ak sa tieto zdajú byť z mocenského hľadiska užitočné. Hlboko zakorenená národná nevraživosť v našom regióne má významné miesto v komunikačnej zásobárni mocenského kalkulu. Podstatou protimaďarskosti v našej dobe nie je racionálna reakcia na skutočné ohrozenie, stal sa z nej efektívny politický nástroj, ktorý žije vlastným životom aj za absencie reálneho ohrozenia.

Aby sa efektívnosť tohto nástroja zvýšila, treba ho pred verejnosťou zracionalizovať – teda treba vytvoriť zdanie ohrozenia, aj keď ono reálne neexistuje. Preto sa v záujme zmierenia treba popasovať nielen s argumentmi pre elimináciu maďarských menšín, ale aj s mocenským záujmom viažucim sa na politickú výhodnosť udržania protimaďarskosti.

Ide o zdanlivo neriešiteľnú úlohu – štát ovláda školstvo, stojí za ním početná skupina nacionálne zameraných intelektuálov, rozmyšľajúcich v intenciách homogénneho národného štátu. Pre nich je odstránenie maďarského elementu jedným z dôležitých cieľov národného rozvoja Slovákov. Mnohí z týchto intelektuálov sa socializovali za komunizmu ako príslušníci úradníckej inteligencie, preto ich hodnotovému poriadku produkcia ideológií nie je vzdialená.

Lenže počas obdobia, trvajúceho od roku 1918, došlo k viacerým závažným zmenám. Prvá je bezpečnosť hraníc. Už po zmene režimu v roku 1989 bolo jasné, že hranice štátov strednej Európy sú stabilné,¹⁶ navyše, štáty

sa regiónu stali členmi Európskej únie a NATO, zoskupení, ktoré stoja na báze garantovania hraníc členských krajín.

Ďalšia odlišnosť v porovnaní s medzivojnovým obdobím je tá, že sa rodí nová inteligencia, ktorá považuje protimaďarskosť za záťaž pre demokraciu. Po prvej fáze zmeny režimu sa k moci dostali také skupiny politikov, ktoré sa snažia o oslabenie, ba až odstránenie liberálnej demokracie, pričom pri zabezpečovaní ich spoločenského zázemia zohráva kľúčovú úlohu ideológia protimaďarskosti a vízia homogénneho štátu, zbaveného Maďarov. Boj proti Maďarom sa stal nástrojom na okliešťovanie slobody ich vlastného národa. Stal sa nástrojom ovládania aj tých príslušníkov väčšinového národa, ktorí politickú budúcnosť svojej krajiny spájajú s liberálnou demokraciou, a sú pripravení pre to aj niečo urobiť.

Váha týchto skupín je v jednotlivých krajinách rôzna, ale všade sú prítomné. Ani váha maďarskej otázky nie je v každej krajine rovnaká. Najväčšia je v tých dvoch štátoch, na území ktorých žijú najpočetnejšie maďarské menšiny, ktoré pri rozpade Uhorska získali najviac území, pre ktoré maďarská asimilačná politika 19. storočia znamenala najväčšiu národnú hrozbu, a preto je stále dôležitou súčasťou ich národných dejín.

Situáciu tých, ktorí protimaďarskosť chápu ako škodlivé historické dedičstvo, sťažujú dve politické atitúdy. Jednou je používanie dvojznačných výrazov, formulácií pri spomínaní otázky hraníc v politickej komunikácii v Maďarsku a vo vnútri maďarských menšín. Druhou je maďarský druh populizmu, z ktorého vyžaruje smerom k susedným štátom nevypočítateľnosť, teda potenciálna národná hrozba.

Maďari a ich susedia sa môžu zmieriť prostredníctvom maďarských menšín, a nie tak, že budú tieto menšiny ignorovať. Mal by sa zrodiť skutočný mier medzi štátmi, aj medzi národmi.¹⁷ K tomu nestačia medzištátne zmluvy a dohody vybraných skupín politických lídrov. Zmierenie musí zapustiť korene v hodnotovom poriadku jednotlivcov. V našom prípade asi treba rátať s dlhou cestou, na ktorú ale možno vykročiť. Komunikačné prostriedky začiatku 21. storočia začatie dialógu nesporne umožnia. Potrebná je ešte silná vôľa a vytrvalosť.

Preklad: Eleonóra Sándor

POZNÁMKY

- 1 Táto práca bola pôvodne určená maďarskej verejnosti, ale dúfame, že nielen pre ňu môže byť užitočná.
- 2 Na rokovaní v Monori roku 1985 sa stretli predstavitelia najvýznamnejších prúdov protikomunistického maďarského disentu za účelom zosúladenia stanovísk k dôležitým

- spoločenským otázkam. Pozri: *A monori tanácskozás 1985. június 14–16*. Budapest: 1956-os Intézet, 2005.
- 3 Najjasnejšie a najjednoznačnejšie stanovisko sformuloval Miroslav Kusý. Kusý otvorene hlása, že slovenský štát by mal poskytnúť Maďarom všetky menšinové práva. Pozri: KUSÝ, Miroslav: *Čo s našimi Maďarmi?* Bratislava: Kalligram, 1998.
 - 4 Takým bolo napríklad Spoločné vyhlásenie Verejnosti proti násilium a Maďarskej nezávislej iniciatívy.
 - 5 Podľa Johna Rawlsa práva a slobody je neprípustné obmedzovať v mene väčšieho blahobytu či s poukazovaním na pozície, ktoré sa vďaka obmedzeniu môžu obsadiť. Ďalej Rawls poukazuje na to, že rozšírenie práv a slobôd jedných nemusí nevyhnutne viesť k zúženiu slobôd iných; naopak, môže priniesť aj rozšírenie ich práv a slobôd. Pozri RAWLS, John: *Teorie spravedlivosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 48 – 50 a 149 – 153.
 - 6 V tejto súvislosti je relevantné chápanie nacionalizmu ako mobilizujúcej ideológie (Elie Kedouri), resp. ako nástroja politických elít (Karl W. Deutsch). Nepochybne ide o modernú komunikačnú jednotku (Benedict Anderson), v rámci ktorej vedúca politická vrstva tých národov, ktoré dosiahli štátnosť – vrátane intelektuálov vidiacich v národnej kultúre ideologickú zbraň –, prostredníctvom národného štátu získa dominantné pozície v oblasti nacionalistickej propagandy. Pod jej vplyv sa dostane väčšina médií, veľká časť kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií.
 - 7 Takáto diskusia sa na Slovensku odohrala napr. v súvislosti s parlamentným uznesením o Benešových dekrétach, alebo pri prijímaní zákona o zásluhách Andreja Hlinku.
 - 8 Národná identita je síce slobodne voliteľná, no jej zmena je proces plný odriekania a nevýhod. Pozri SONG, Miri: *Choosing Ethnic Identity*. Cambridge: Polity Press, 2003, s. 40 – 41.
 - 9 Tento typ argumentácie bol prítomný v rétorike politických strán, ktoré vytvorili koalíciu s Maďarmi, tak na Slovensku, ako aj v Rumunsku.
 - 10 Maďari chcú znížiť mieru nevýhod, ktoré sa nahromadili počas vlád, v ktorých neboli prítomní, druhá strana by chcela posunúť euroatlantickú integráciu a hospodársku reformu, a chce eliminovať autokratické tendencie politiky.
 - 11 Utláčanie menšín sa nezastavuje pri menšinách. Eliminácia národnej slobody iných zužuje aj národnú slobodu utlačateľov, aj keď sa jej prostredníctvom dostanú do dominantného postavenia. K formulovaniu tejto tézy sme sa dostali rozšírením známej tézy Johna Locka o ochrane slobody na oblasť národnej slobody jednotlivca. Podľa nej človek má právo postaviť sa na odpor proti štátnej moci ohrozujúcej jeho slobodu. Výsledok odporu ale nesmie prekročiť obnovu právneho štátu, nesmie sa stať zdrojom nového útlaku.
 - 12 Prekazenie vedenia takejto diskusie z pozície moci sa môže stať nástrojom diktatúry nielen malej skupiny, ale aj väčšiny.
 - 13 Konflikt zásady rovnosti menšín a politického spoločenstva považuje za najzávažnejší problém menšinovej otázky Jennifer Jackson Preece. Konkrétne ide to, že príslušníci danej menšiny spolu s ich špecifikami jednoducho nie sú považovaní za rovnocenných občanov. Pozri: JACKSON PREECE, Jennifer: *Minority Rights – Between Diversity and Community*. Cambridge: Polity Press, 2005, s. 9 – 13.
 - 14 Máme na mysli najmä ponímanie svetového poriadku neokonzervatívnou Bushovou vládou, ktorej neboli cudzie ani dobývateľské snahy.
 - 15 Pozri SARTORI, Giovanni: *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 158 – 174.
 - 16 Maďarsko uznalo samostatné Slovensko medzi prvými.
 - 17 Podľa Davida Millera spoločná existencia rôznych národných a iných skupinových identít je možná, dokonca možno dosiahnuť aj ich harmóniu. K tomu sú ale potrebné špeciálne práva a inštitúcie. Pozri MILLER, David: *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 153.

PRÍLOHA

KÁLMÁN PETŐCZ:

NAJČASTEJŠIE STEREOTYPNÉ TVRDENIA TÝKAJÚCE SA SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH VZŤAHOV, VYUŽÍVANÉ V NÁRODNO-POPULISTICKEJ RÉTORIKE

TÉZA 1: „NADŠTANDARDNOSŤ“ PRÁV.

Jedným z veľmi často používaných argumentov v slovensko-maďarských polemikách je tvrdenie, že menšinové práva na Slovensku sú nadštandardné. Slovensko by mohlo byť preto v oblasti dodržiavania menšinových práv vzorom aj pre mnohé iné európske krajiny. Tento názor prezentujú nielen politici a mienkotvorní intelektuáli blízki vládnej koalícii SMER – HZDS – SNS, ale často aj politici stredopravých strán SDKÚ a KDĽ, ako aj mienkotvorní komentátori a verejní činitelia, ktorým je ináč hodnotový svet Jána Slotu veľmi vzdialený.

Pokiaľ tézu o „nadštandardnosti“ menšinových práv akceptujeme, musíme nutne dôjsť k záveru, že akékoľvek spochybňovanie úrovne národnostných práv a ich dodržiavania na Slovensku môže byť kvalifikované ako zámerne vyhrcovanie napätia a akt zlej vôle. Odtiaľ je len krok k tomu, aby sa výrok či čin politika maďarskej národnosti označil za „provokáciu“, či útok na zvrchovanosť a „národno-štátne záujmy“ Slovenskej republiky. Keďže práva menšín sú podľa tejto argumentácie v súlade s európskymi štandardmi, dokonca v mnohých aspektoch sú aj „nadštandardné“, menšina sa má uspokojiť so *status quo*. Záväzná interpretácia obsahu pojmu *status quo* však patrí v súlade s celkovou koncepciou chápania výkonu moci národnými populistami do kompetencie štátu (vlády, úradov), resp. politickej reprezentácie väčšiny. Názory a záujmy menšiny a jej politickej a intelektuálnej elity sú druhoradé, keď už pre nič iné, tak pre to, že pred-

stavitelia menšiny musia byť podľa národných populistov v posudzovaní vlastného postavenia nutne zaujatí.

Sú však práva národnostných menšín na Slovensku naozaj nadštandardné? Táto otázka má reálny praktický význam, pretože bez jej skutočne vecného a odborného posúdenia sa celý slovensko-maďarský dialóg sklzáva do vyslovene ideologickej a populistickej roviny. Ak majú Maďari na Slovensko všetko, čo v iných porovnateľných vyspelých štátoch, ba ešte aj čosi navyše, tak potom každá kritika, každá „sťažnosť“, každý návrh SMK, či akéhokoľvek maďarského politika alebo verejného činiteľa ostane len populistickým gestom.

Čo však možno považovať za (objektívne) kritérium štandardnosti menšinových práv?

Téza o štandardoch a „nadštandardoch“ je zavádzajúca preto, že žiadne štandardy v tom zmysle, ako je tento pojem používaný na Slovensku, neexistujú. Existujú určité (všeobecné) medzinárodné normy, ktorých uplatnenie môže byť v jednotlivých štátoch rôzne. Medzinárodné normy v oblasti menšinových práv, záväzné pre Slovenskú republiku sú najmä nasledovné:

- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, článok 27;
- Rámcový dohovor Rady Európy o ochrane národnostných menšín.

Do kategórie právne záväzných medzinárodných zmlúv, obsahujúcich ustanovenia o ochrane menšinových práv, patrí aj Zmluva o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci medzi SR a MR z roku 1995.

Nepriamo sa práv národnostných a etnických menšín dotýka Medzi-národný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie, ktorý vo svojom článku 1 umožňuje prijatie osobitných opatrení v záujme vyrovnanania spoločenských šancí pre príslušníkov rasových, etnických a národnostných skupín v danom štáte.

Medzi tzv. inštrumenty mäkkého práva (*soft law*) v oblasti ochrany národnostných menšín sa zaraďujú politické deklarácie a odporúčania medzinárodných organizácií, najmä Deklarácia OSN z roku 1992 o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským alebo jazykovým menšinám, ako aj odporúčania Vysokého komisára OBSE pre národnostné menšiny o právach národnostných menšín v oblasti jazyka (Odporúčania z Oslo), vzdelávania (Haagske odporúčania) a účasti na rozhodovaní (Lundské odporúčania).

Osobitným dokumentom je Európska Charta regionálnych alebo menšinových jazykov, prijatá Radou Európy v roku 1992. Charta síce nezakladá práva jednotlivcom, príslušníkom menšín, ale vytvára predpoklady na ochranu menšinových jazykov, čím de facto nepriamo prispieva aj k ochrane jazykových práv osôb patriacich k menšinám.

Je možné konštatovať, že ústava a právny poriadok Slovenskej republiky sú vo všeobecnosti v súlade s medzinárodnými normami v oblasti ochrany práv národnostných menšín. Ďalej možno konštatovať, že základné princípy týchto noriem sa premietli do zákonov platných v Slovenskej republike.

Avšak ak hovoríme o štandardoch, tak si musíme uvedomiť, že tu nejde len o súlad noriem a zákonov vo všeobecnosti, ale predovšetkým o praktický výkon národnostnej politiky štátu, o dostupnosť, vymáhateľnosť a kvalitu konkrétnych ľudských, či menšinových práv. Generalizujúce tvrdenie o nadštandardnosti práv nemá reálnu výpovednú hodnotu, pokiaľ sa nevzťahuje na konkrétnu situáciu a konkrétne právo.

Niektoré práva – napr. právo na vzdelávanie, môžu byť totiž upravené na vyššej úrovni, iné – napr. jazykové práva, alebo právo účasti na rozhodovaní môžu byť upravené na nižšej úrovni, ako v porovnateľných štátoch. Ak porovnáme štandardy v oblasti používania dvojjazyčných názvov na verejných priestranstvách, Slovensko nedosahuje úroveň Slovinska, ale ani Rumunska či Srbska, nehovoriac už o Fínsku, či Južnom Tirolsku. Označenie obce v menšinovom jazyku je na Slovensku možné len v jedinom prípade: na tabuli označujúcej začiatok a koniec obce, v ktorej zastúpenie menšiny dosahuje aspoň 20 %. Aj tu je nápis v menšinovom jazyku na menšej tabuli a na odlišnom farebnom podklade, čím sa dáva najavo, že to nie je oficiálny názov, ale len „označenie“. Nápis na sídlach niektorých verejných orgánov (radnica, obecný úrad) síce môžu byť dvojjazyčné, ale samotný názov obce musí byť na tabuli v slovenskom jazyku. V iných štátoch sú názvy označujúce začiatok a koniec obce uvedené v oboch jazykoch na tej istej tabuli, rovnakým písmom. Dvojjazyčné nápisy sú nielen na vybraných, ale na všetkých verejných budovách, pričom označenie v menšinovom jazyku je nielen možnosťou, ale povinnosťou príslušného orgánu, či inštitúcie.

Označenie banky v Zente, Srbsko:

Pre porovnanie sa pozrime na označenie jednej z poisťovní v Komárne:

Dopravná smerová tabuľa v Sedmohradsku, Rumunsko. Názvy miest sú v rumunčine i v maďarčine, rovnakým písmom, na tej istej tabuli.

Pre porovnanie dopravná smerová značka na Žitnom ostrove a označenie miest na južnom Slovensku.¹ Názvy sú len v slovenčine:

V oblasti národnostného školstva (v prípade maďarskej menšiny) môžeme povedať, že štandardy na Slovensku sú vyššie ako v Maďarsku. Maďari na Slovensku majú širokú sieť základných škôl, relatívne širokú sieť stredných škôl, ako aj univerzitu (od roku 2004). Aj tu však s porovnávaním treba nárábať opatrne. Ak sa pozrieme na sieť škôl Rusínov a Ukrajincov, ktorých

počet na Slovensku je porovnateľný s počtom Slovákov v Maďarsku, zistíme, že ich situácia sa zásadne nelíši. Rusínske a ukrajinské školy na Slovensku sú väčšinou tiež „slovenské“ školy, kde sa rusínsky či ukrajinský jazyk učí len ako predmet.

Ak však porovnáваме oblasť participatívnych a samosprávnych menšinových mechanizmov, potom musíme skonštatovať, že v Maďarsku je ich systém omnoho rozpracovanejší. V Maďarsku existujú menšinové samosprávy aj menšinový ombudsman, na Slovensku sa vytvorenie týchto inštitúcií zatiaľ nezvažuje ani v teoretickej rovine. Rovnako, ak si za kritérium zvolíme garantované parlamentné zastúpenie národnostných menšín, na Slovensku takáto zákonná záruka nie je, na rozdiel od Slovinska, Poľska, Rumunska, Macedónska, dokonca Kosova a v teoretickej rovine aj Maďarska. (K tejto otázke sa ešte vrátíme nižšie.) Možnosť používania jazyka menšín v úradnom styku je viazaná na hranicu 20 %, čo tiež nemožno považovať za nadštandardné, keďže napríklad vo Fínsku je táto hranica len 6 % a v niektorých štátoch takáto hranica ani neexistuje.

Veľmi dôležité je si uvedomiť, že zásadne nie je možné zamieňať postavenie „tradičných“ menšín (t.j. autochtónneho inojazyčného obyvateľstva, ktoré bolo integrálnou súčasťou daného štátu v čase jeho vzniku) so situáciou nových menšín, t.j. nedávnych prisťahovalcov, ekonomických migrantov, azylantov ap. Práve takéto zahmlievanie je pritom typickou „fintou“, ktorá sa používa pri národno-populistickej argumentácii. Porovnávať sa dá len situácia tradičných národnostných komunit navzájom, prípadne situácia nových menšín (migrantov) navzájom. Preto aj také časté porovnávanie s Amerikou je úplne mylné. Slováci, Maďari, Poliaci atď. v Amerike sú migranti (prisťahovalci), ktorí tam prichádzajú s jasným vedomím toho, že časti svojej identity sa jednoducho musia zriecť. Ak sa však pozrieme do niektorých južných štátov USA obývaných veľkými hispánskymi komunitami, vidíme, že španielčina tam má v zásade úplne rovnocenné postavenie s angličtinou. Ani v Amerike teda neplatí téza o výlučnosti „štátneho“ jazyka, ktorý tam ani nie je uzákonený.

Po druhé, aj v rámci množiny „tradičných“ menšín je možné porovnať len javy porovnateľné. Ak ostaneme pri švédskych príkladoch, tak potom porovnateľné je trebárs postavenie švédskej menšiny vo Fínsku a maďarskej menšiny na Slovensku. Obe žijú na pomerne homogénnom území, majú diametrálne odlišný jazyk od jazyka väčšiny, ich veľkosť je tiež porovnateľná (6-7 % populácie v prípade Švédov vo Fínsku, približne 10 % Maďarov na Slovensku), dokonca sú tu aj určité historické paralely (Fínsko bolo dlhé obdobie súčasťou Švédskeho kráľovstva). Pri porovnaní postave-

nia týchto dvoch komunít vysvitne, že švédsko menšina vo Fínsku je na tom podstatne lepšie. Švédčina je napríklad druhý úradný jazyk, a to nielen na územiach, kde žijú Švédi, ale na celom území Fínska. Nielen Švédi sa učia finčinu, ale aj Fíni švédčinu. Švédi majú plnú kultúrnu autonómiu, je nepísaným pravidlom, že strana švédskej menšiny je vždy súčasťou vládnej koalície, atď.

TÉZA 2. MAĎARSKÁ „HROZBA“.

Podľa protagonistov teórie maďarskej hrozby musí Slovensko neustále čeliť potenciálnemu nebezpečenstvu spoza južných hraníc. Maďarský štát a jeho „piata kolóna“ na Slovensku (politická reprezentácia maďarskej menšiny) sa nikdy nevzdali svojho konečného cieľa: odtrhnutia južného Slovenska a jeho pričlenenia k Maďarsku. Maďarskí politici tento cieľ len viacej či menej úspešne zakrývajú. Preto chcú autonómiu, ktorá je len predstupňom odtrhnutia a trvajú na zrušení Benešových dekrétov, čím spochybňujú výsledky II. svetovej vojny.

Uvedené výroky sú nástrojom permanentnej „mobilizácie“ slovenskej verejnosti. Nútia ju byť neustále v strehu pred domnelým vonkajším nebezpečenstvom. V takejto atmosfére je potom štát vystavený omnoho menšiemu odporu verejnosti aj pri snahách o obmedzovanie základných občianskych práv a politických slobôd, pretože sa vždy môže odvolať na vonkajšiu hrozbu, ktorými sa obmedzovanie slobody dá zdôvodniť. V takejto atmosfére je potom ľahšie prijať napríklad aj neprirodzené územnosprávne členenie štátu. Môže sa to zdôvodniť zámerom zníženia rizika vytvorenia „autonómie“. Je možné prijať nedopracovanú a ideologicky zafaženú obsahovú reformu školstva, vrátane obmedzenia trhu s učebnicami, lebo sa tým zabráni tomu, aby sa v školách s vyučovacím jazykom maďarským vyučovalo z „protištátnych“ kníh atď. Extrémny príklad: je možné vyzývať k zastaveniu výstavby mostov cez hraničné rieky, i keď by boli nevyhnutné pre hospodársky rozvoj a posilňovanie medziludských vzťahov v prihraničných regiónoch, lebo by mohli slúžiť ako miesto nástupu nepriateľských vojsk pri ich útoku na Slovensko.

Uvedené tézy zároveň slúžia ako nástroje „umŕtvenia“ politickej opozície. Výsledkom je stav, keď sa pomaly žiadna politická sila neodváži zaujať neideologické stanovisko k nijakej otázke, týkajúcej sa Maďarov, aby tým neriskovala vlastnú ostrakizáciu. Väčšina politických aktérov sa posúva v slovensko-maďarských sporoch „do stredu“. Takmer každá kauza, ktorú iniciuje nacionálno-populistický subjekt na slovenskej strane, a na ktorú

Maďari akýmkoľvek spôsobom reagujú, je potom stredným prúdom slovenskej politickej elity a novinárskej obce označovaná za stret „dvoch nacionalizmov“. „Kauzy“, iniciované maďarskou stranou sú však „jasné“ bez ďalšieho zvažovania (= vinná je maďarská strana). Takáto atmosféra vytvára potom široké pole pôsobnosti pre tvrdé jadro nacionálnych populistov, a to na oboch stranách Dunaja.

Pokiaľ sa nájdú organizácie, subjekty, skupiny jednotlivcov (či už slovenské alebo zahraničné), ktoré sa buď otvorene postaví na stranu Maďarov, alebo kritizujú vládu z iných dôvodov, stanú sa okamžite tiež podozrivými. Typickým príkladom sú nasledujúce tri reakcie premiéra Fica, resp. jeho kolegov:

Po rozhodnutí socialistickej frakcie Európskeho parlamentu z 5. júla 2006, že budú iniciovať pozastavenie pridruženého členstva SMER-u v Strane európskych socialistov pre jeho spojenectvo s nacionalistickou SNS, premiér ukázal prstom na „nadnárodné spoločnosti a monopoly, ktoré sa boja o svoje zisky na Slovensku“, ako aj na maďarských poslancov v EP, ktorí by chceli naďalej vidieť SMK v slovenskej vláde.

Keď v auguste 2008 zverejnila Nadácia otvorenej spoločnosti výsledky výskumu o negatívnom posune vzťahu 14-15 ročných slovenských žiakov k Maďarom a maďarskému jazyku, označili vládni politici prieskum za zmanipulovaný, slúžiaci záujmom cudzích objednávateľov.

Keď takisto v auguste mimovládna organizácia Aliancia Fair-play kritizovala SMER za uzatvorenie neštandardne výhodných nájomných zmlúv pre priestory svojho ústredia v Bratislave, reakcia sa nesústreďovala na podstatu veci, ale na to, že Aliancia je financovaná „Serešom“, t.j. Georgeom Sorosom. Ak človek zväží celý kontext, vrátane snahy premiéra vysloviť meno Soros tak, aby znelo čo najmaďarskejšie (asi Szörös, čo však nezodpovedá skutočnosti) ťažko sa ubráni dojmu, že tu ide o skrytý zámer v koncentrovanej podobe poukázať na všetkých „nepriateľov“ Sloveska: Maďarov, Američanov (?), Židov (?), a mimovládne organizácie, „paktujúce“ s Maďarmi. (George Soros je americký podnikateľ židovsko-maďarského pôvodu.)

Pravda je taká, že koncept autonómie, ako aj samotné slovo autonómia sa na Slovensku príliš démonizuje a démonizujú sa aj politici, ktorí slovo autonómia vyslovia, čo i len v neformálnom rozhovore. Takisto sa démonizuje otázka „rušenia“ Benešových dekrétov. Navodzuje sa dojem, ako keby maďarskí politici (politici SMK) spochybňovali Benešove dekréty ako také. („Chcú spochybniť výsledky II. svetovej vojny, a to je jasný útok na suverenitu slovenského štátu“). Benešove dekréty, ktorých je viac ako sto a

slúžili primárne na zaručenie právnej kontinuity Československej republiky v období 1938 – 1945, však ako také nikto nespochybňuje. SMK ide len práve o tých cca 10 dekrétov, ktoré založili niekoľkoročnú diskrimináciu občanov maďarskej národnosti na základe princípu kolektívnej viny. Pre Maďarov je to otázka o to citlivejšia, že naďalej žijú v štáte, ktorý ich de facto považuje za „zradcov a zločincov“. Aj keď sú Benešove dekréty – ako argumentujú slovenské authority – právne „skonsumované“, čiže nemôžu zakladať nové právne vzťahy, nemôžu byť zdrojom nových rozhodnutí štátnych a súdnych orgánov, predsa len ostávajú súčasťou slovenského právneho poriadku. Vzťah štátu k jednej veľkej skupine svojich občanov ostáva nevyriešený, najmä po tom, čo Národná rada SR prijala v septembri 2007 deklaráciu, ktorou sa k Benešovým dekrétom opätovne prihlásila. Otvorenou ostáva aj otázka, či má štát morálne právo vyžadovať bezvýhradnú lojalitu od tej skupiny svojich vlastných občanov, z ktorej nie je ochotná ani symbolicky sňať biľag kolektívnej viny? Paradoxnou, až bizarne komickou súvislosťou tejto kauzy je pritom fakt, že prijatie deklarácie o Benešových dekrétach iniciovala strana (SNS), ktorá sa otvorene hlási k slovenskému štátu z obdobia rokov 1939 – 1944. Nie je však dosť dobre možné hlásiť sa zároveň k slovenskému štátu aj k Benešovým dekrétom, keďže tie druhé sú nástrojom zaručenia právnej kontinuity Česko-Slovenska, a teda popretím slovenského štátu.

V otázke prípustnosti, či neprípustnosti „hovorenia“ o autonómii citujeme pasáž listu niekdajšieho Vysokého komisára OBSE pre národnostné menšiny Maxa van der Stoela ministrom zahraničných vecí SR Jurajovi Schenkovi z 13. augusta 1996: “Odporúčal by som, aby zákon o ochrane republiky, ktorý Vaša vláda práve pripravuje, bol formulovaný takým spôsobom, ktorý nekvalifikuje propagáciu takejto autonómie [územnej autonómie] ako trestný čin. V tejto súvislosti sa odvolávam na Článok 10 *Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd*, ku ktorému Slovenská republika pristúpila. Článok 10 odsek 1 tohto dohovoru stanovuje, že každý má právo na slobodu prejavu, právo, ktoré zahŕňa slobodu vyjadrovania názorov ako aj prijímať a odovzdávať informácie a myšlienky bez zásahov zo strany verejných orgánov a bez ohľadu na hranice. Z odseku 2 Článku 10 jasne vyplýva, že niektoré obmedzenia tohto základného práva sú prípustné, napr. v záujme bezpečnosti štátu, avšak iba v prípade, ak sú predpísané zákonom a nevyhnutné v demokratickej spoločnosti. Vo všeobecnosti je pre mňa ťažko pochopiteľné, ako môže uplatňovanie práva na slobodu prejavu v záujme propagácie myšlienky územnej autonómie predstavovať hrozbu pre bezpečnosť štátu. Dokonca aj

Kodanský dokument OBSE o ľudskom rozmere, hoci zdôrazňuje územnú celistvosť (odsek 37), zmieňuje územnú autonómiu ako možné východisko (odsek 35) a preto, hoci z neho nevyplýva žiaden záväzok zaviesť územnú autonómiu, zreteľne z neho vyplýva, že územná autonómia a územná celistvosť sa navzájom nevylučujú.”

TÉZA 3. „KOLABORÁCIA“

Ďalšou veľmi často opakovanou tézou, najmä politikov SNS, je obvinenie oponentov z „kolaborácie“. Jeho primárnym terčom je tábor opozičných slovenských strán, ktorých vinou má byť to, že osem rokov „kolaborovali“ s SMK.

V tejto ideovej konštrukcii vystupuje SMK ako „piata kolóna“, ako zástupca cudzích záujmov (záujmov maďarského štátu, maďarskej „iredenty“ ap.) na Slovensku. Termín kolaborácia má na Slovensku a v Európe od čias nástupu Hitlera k moci jednoznačný obsah: spolupráca, až spiknutie sa s cudzou (fašistickou, nacistickou) mocou. Kto teda vo vnútri štátu spolupracuje so zástupcom cudzej moci (čiže SMK), je aj sám kolaborant. Táto vyslovene perfídna argumentácia je namierená predovšetkým smerom k voličom a sympatizantom SDKÚ a KDH. (Väčšina voličov SNS pravdepodobne nie celkom rozumie obsahu sofistického pojmu „kolaborácia“, na rozdiel od veľkej časti voličov SDKÚ a KDH.) Argument je pomerne účinný: predstavitelia opozičných strán v drvivej väčšine prípadov na uvedené obvinenie nereagujú, resp. nedokážu sa voči nemu jednoznačne ohraďiť. Tým u svojich voličov naozaj potvrdzujú dojem, že obvinenie o „kolaborácii“ má predsa len akýsi reálny základ.

TÉZA 4. „LOJALITA“

Názor, že politici SMK (alebo všeobecne: Maďari) neustále stupňujú svoje požiadavky a zároveň odmietajú byť lojálni voči Slovenskej republike, je tiež pomerne rozšírený. V prípade politikov SMK sa „nelojalita“ má manifestovať najmä neustálym žalovaním a očierňovaním Slovenska v Budapešti a v Bruseli. V prípade bežných Maďarov zase tým, že neovládajú „štátny jazyk“, dokonca ani nemajú záujem sa ho naučiť.

Ako už jednoznačne vyplýva z tézy 1, z pohľadu národného populistu sú práva maďarskej menšiny na Slovensku „vysoko nadštandardné“. Ak teda SMK predkladá akékoľvek požiadavky, ide nad rámec európskeho štandardu, nad rámec toho, čo je pre slovenský štát akceptovateľné. Tieto ďalšie

požiadavky totiž už buď spôsobujú diskrimináciu „štátotvorného národa“ (t.j. Slovákov) na jeho vlastnom území, alebo „odcudzujú“ maďarskú menšinu Slovenskej republiky, robia ju nelojálnou, a zároveň škodia jej samej, keďže „obmedzujú jej možnosti uplatniť sa na celom území Slovenskej republiky“. Zároveň ak SMK predkladá svoje požiadavky pred zahraničnými partnermi (alebo partnerov informuje o svojich predstavách), spreneveruje sa princípu lojality, nesnaží sa riešiť problémy doma, ale „vynáša“ a „špiní do vlastného hniezda“. Čo sa týka bežných občanov, sú ovplyvnení „extrémistickou“ politikou SMK a niektorých politických kruhov z Maďarska. Tí ich vraj priam nabádajú, aby si nevytvorili „lojálny“ vzťah k Slovensku, aby sa nezdokonaľovali v ovládaní slovenčiny. Tým, že trvajú na tom, aby názvy miest, obcí, riek, nížin a pohorí boli v učebniciach pre školy s vyučovacím jazykom maďarským naďalej uvádzané v maďarčine, v deťoch utvrdzujú dojem, ako keby stále žili vo veľkom Uhorsku/Maďarsku.

Téza o „stupňovaní požiadaviek“ vychádza z už uvedeného predpokladu, že v oblasti práv národnostných menšín, konkrétne práv maďarskej menšiny na Slovensku niet čo riešiť, keďže tieto práva sú nadštandardné. Tu sa však slovenská vládna elita, ale v zásade aj takmer celá politická elita dostáva do zásadného logického protirečenia s politicko-ideologickou líniou svojich predchodcov, na ktorú sa neustále odvoláva. Keď štúrovcov v rokoch 1848 – 1849 nevypočuli v Budapešti, obrátili sa na Viedeň, keď v roku 1918 skonštatoval Hlinka, že „tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo“, obrátili sa Slováci na Prahu. Prečo sa časť slovenskej elity obrátila v rokoch meruôsmych na Viedeň a neskôr na Prahu, a prečo „nebola lojálna k svojmu vlastnému štátu“? Lebo ich vlastný štát im neposkytol priestor na skutočný dialóg, nevytvoril právne a inštitucionálne záruky toho, aby Slováci mohli rozhodovať, alebo efektívne spolurozhodovať o veciach, ktoré sa týkali ich vlastnej kultúry, jazyka, školstva, teda o veciach, ktoré sa bytostne dotýkajú vyjadrenia, zachovania a rozvoja identity. Toto je základný problém. Nevyriešená otázka postavenia maďarskej komunity (a ostatných tradičných etnicko-kultúrnych komunit) v rámci štátu, nevyriešená otázka toho, ako sa menšina môže efektívne zapojiť do riešenia vecí, ktoré sa jej bytostne dotýkajú, je jadrom celého slovensko-maďarského napätia. Diskusia o tomto probléme sa však nemôže otvoriť, pretože je apriórne odmietnutá poukázaním na údajnú „nadštandardnosť“ menšinových práv, resp. na argument, že Slovenská republika neuznáva „kolektívne práva“.

Druhým závažným momentom pri hodnotení aktivít SMK v zahraničí je tvrdenie, že politici SMK „napádajú Slovenskú republiku, slovenskú štát-

nosť“. V skutočnosti však vyslovujú – ak vyslovujú – kritické výhrady voči niektorým krokom vlády. Stotožňovanie štátu s aktuálnou politickou mocou je typickým prejavom nacionálneho populizmu (a zároveň boľševického nazerania na svet) a je to vlastne návrat do obdobia 1993 – 98, alebo v niektorých črtách aj pred rok 1989. Paradox je opäť v tom, že pred voľbami 2006 nebolo väčšieho nekompromisného kritika politiky vtedajšej legitímnej slovenskej vlády v zahraničí, ako práve Robert Fico. Hostitelia v zahraničí, ani zahraniční hostia na Slovensku neboli ušetrení toho, aby si vypočuli tvrdé útoky vtedajšieho lídra opozície na Slovensko (ak prijmeme jeho logiku, že kritika vlády sa rovná útoku na štát). To isté sa však vzťahuje aj na politikov súčasnej opozície, ktorí po parlamentných voľbách 2006 zvažovali možnosť požiadania orgánov EÚ o monitorovanie SR, kvôli údajnému protidemokratickému vývoju v krajine. Akonáhle však ide o otázku menších, všetci slovenskí politici sa zhodnú v názore, že ide o vnútroštátnu otázku, ktorej „vynášanie“ za hranice je neprípustné.

Podobným spôsobom sa v počiatočnom období zhodli všetci slovenskí politickí aktéri (ako aj médiá a väčšina politických analytikov) na prípade zbitej studentky Hedvivy Malinovej. Jednou zo základných téz Roberta Fica pred voľbami 2006 bolo to, že „Slovensko nie je právny štát“, pretože záujmy vládnuceho politického establišmentu prenikajú do ekonomiky, súdnictva a všetkých ostatných sfér spoločnosti. Tú istú rétoriku prebrala opozícia po voľbách, len s opačným znamienkom. Paradoxne to však v očiach slovenských politických predstaviteľov neplatilo v prípade Hedvivy Malinovej – tu akékoľvek „zasahovanie“ zo strany SMK, či vyjadrenie obáv zo strany oficiálnych predstaviteľov Maďarskej republiky odmietali z poukázaním na to, že „Slovensko je právny štát, má nezávislé súdy a orgány činné v trestnom konaní, a treba dôverovať ich vyšetrovaniu a záverom“. Až po tom, čo niektorí investigatívni novinári priniesli závažné argumenty spochybňujúce nezávislosť vyšetrovania, zmenili opoziční politici a niektorí politickí komentátori a médiá svoje vyjadrenia a postoje.

TÉZA 5. ZEMEPISNÉ NÁZVY MUSIA BYŤ V ŠTÁTOM JAZYKU

Kauza zemepisných názvov v učebniciach pre školy s vyučovacím jazykom maďarským má viacero dimenzií. Preto sa tejto téme budeme venovať podrobnejšie.

A. Po prvé, rozpoznávame tu líniu poukazovania „na nadštandardné, prehnané“ požiadavky Maďarov. Pozorujeme snahu celú záležitosť postaviť do presne opačnej polohy, než aká je v skutočnosti. Málokto Slovák totiž

vie, že predchádzajúca prax bola taká, že názvy boli v maďarčine a v zátvorke bol uvedený slovenský názov, ďalej málokto Slovák vie, že vo všetkých „civilizovaných“ krajinách Európy (aj v Maďarsku v prípade učebníc pre slovenskú menšinu) je prax taká, že sa používajú zaužívané tradičné názvy – pokiaľ existujú, samozrejme. Je potom ľahké navodiť dojem, ako keby tí, čo chcú „zase“ niečo meniť, boli práve Maďari. V skutočnosti je to naopak, zmenu sa snaží administratívnym zásahom navodiť minister školstva a maďarskí pedagógovia a rodičia sa iba „bránia“, t.j. snažia sa zachovať doterajší stav.

B. Situácia nápadne pripomína obdobie 1994 – 1998. Aj vtedy ministerstvo školstva vedené SNS umelo „vyrobilo“ kauzu, keď zakázalo vydávanie dvojazyčných vysvedčení s odvolaním sa na zákon o štátnom jazyku. Tak otázka dvojazyčných vysvedčení, ako aj otázka zemepisných názvov je pritom v celom kontexte problematiky národnostného školstva, resp. školstva ako takého absolútne marginálna. Umelé udržiavanie a vyhrocovanie kauzy zo strany vládnej moci odpútava pozornosť od skutočných problémov, s ktorými sa boria jednak školy s vyučovacím jazykom maďarským, jednak celé školstvo a zároveň zamestnáva verejnosť, ktorá potom venuje menej pozornosti iným závažným otázkam.

C. Vynára sa otázka, prečo potom tak záleží na týchto „marginálnych“ záležitostiach menšine, jej politickým predstaviteľom, jej stavovským, či mimovládny organizáciám? Treba zdôrazniť, že tí len bránia práva, ktoré sú im zaručené ústavou SR a medzinárodnými záväzkami SR. Samozrejme, politici musia brať ohľad aj na voličov, ktorí očakávajú, že ich zástupcovia zaujmú jasné a jednoznačné stanovisko a že budú ochraňovať ich práva. To však vôbec nie je neprirodené – naopak, veď ochrana záujmov svojich voličov patrí k hlavným cieľom a úlohám všetkých politických strán.

Maďarské názvy mnohých miest a obcí na Slovensku, ako aj v celej Karpatskej kotline a nakoniec aj v Európe a vo svete sú tradičné názvy, ktoré sú súčasťou kodifikovanej slovnej zásoby maďarského jazyka. Tak isto, ako volajú Slováci hlavné mesto Rakúska Viedeň a známe mesto na pobreží Adrie Benátky, tak isto je pre Maďara Bratislava Pozsony a Nové Zámky Érsekújvár. Napokon, aj samotná vláda používa vo svojich úradných dokumentoch názvy obcí na území Maďarska len v slovenskom jazyku. Pri čítaní vládneho dokumentu o podpore zahraničných Slovákov sa človek vlastne ani nedozvie, že oficiálny názov obce Mlynky v Maďarsku je Pilisszentkereszt.

D. SNS, ako aj vláda ako celok nesprávne a demagogicky používa v celej kauze argumentáciu o štátnom jazyku. Po prvé, cieľom opatrenia pri-

játého ministrom školstva vraj má byť to, aby sa deti maďarskej národnosti naučili štátny jazyk. Otázka výučby slovenského jazyka, resp. akéhokoľvek iného jazyka², je predovšetkým otázkou pedagogickou, metodickou a didaktickou. Je evidentné, že v tejto oblasti sú veľké rezervy – nielen vo vyučovaní slovenčiny, ale akéhokoľvek iného, ďalšieho, cudzieho jazyka. Tejto stránke vecí však politika venuje pramálo pozornosti. Štúdium slovenského (iného) jazyka je však aspoň do tej istej miery aj otázkou motivácie. Akú motiváciu učiť sa po slovensky môžu mať deti v atmosfére protimaďarských nálad? A čo je ešte závažnejšie, akú motiváciu môžu mať ich rodičia a pedagógovia, aby ich k učeniu primali?

E. Samotná argumentácia, ktorá znalosť tzv. štátneho jazyka kladie za divnie hlavnú prioritu národnostného školstva, je pritom úplne pomýlená. Tu naši činitelia robia ďalší veľký logický kotrmelec. Argumentácia, ktorú používajú, je totiž ako keby vystrihnutá z argumentácie slovenskou elitou toľko kritizovaného Apponyiovského školského zákona z roku 1907. Tam sa hovorilo o tom, že všetky deti v Uhorsku by mali do ukončenia štvrtého ročníka dobre (premiér Fico hovorí „perfektné“) ovládať štátny jazyk, pretože je to v záujme štátu, ako aj v záujme ich vlastného uplatnenia sa v štáte.

F. Ak ústavný princíp, podľa ktorého osoby patriacej k maďarskej menšine (a ostatným národnostným menšinám) majú právo na vyjadrenie, zachovanie a rozvoj svojej národnostnej identity, berieme vážne, tak to nie je možné bez toho, aby sa na vysokej úrovni kultivoval predovšetkým ich materinský jazyk. Dar a schopnosť dokonalej dvojjazyčnosti je daná len malému percentu ľudí. Ak však štát programovo hlása, že pre občanov je prioritná znalosť iného jazyka, než ich materinského, v podstate tým popiera, že to myslí s právami národnostných menšín skutočne vážne.

TÉZA 6. RECIPROCITA

Politici, ale aj mnohí publicisti sa pri hodnotení slovensko-maďarských vzťahov často dovoľávajú uplatnenia princípu reciprocity. Niekedy sa tento apel prezentuje vo forme názoru, že Maďarom na Slovensku by mali prináležať práva len v takom rozsahu, ako ich majú zaručené Slováci v Maďarsku. Ak by sme aj pripustili, že filozofia reciprocity je správna, mali by sme mať najprv jasný prehľad o tom, ako je to s menšinovými právami na Slovensku a v Maďarsku v skutočnosti.

Najčastejším nedorozumením je tvrdenie, že na Slovensku národnostné menšiny parlamentné zastúpenie majú, kým v Maďarsku nie. Zodpovedá toto tvrdenie skutočnosti? Treba jednoznačne povedať, že uvedené tvrdenie

v tejto forme skutočnosti nezodpovedá. Je síce pravda, že Strana maďarskej koalície, ktorú volilo vo voľbách v rokoch 1998 až 2006 približne 80 až 90 % Maďarov na Slovensku, má v Národnej rade SR svojich poslancov, nie je to však vďaka nejakému osobitnému zvýhodneniu (špeciálnemu menšinovému právu). Je to vďaka tomu, že maďarských voličov je viac ako 5 %, čo predstavuje pre politické strany kandidujúce vo voľbách práh pre vstup do parlamentu. Prítomnosť SMK v NR SR je teda realizáciou výkonu „bežných“ občianskych a politických práv a slobôd: práva na spoločovanie, práva voliť a byť volený, a takisto znakom toho, že v slovenskom právnom poriadku sa uplatňuje princíp nediskriminácie. Diskrimináciou by bolo, keby SMK a trebárs rómske strany boli zakázané na etnickom základe.³

To, že na Slovensku parlamentné zastúpenie menšín garantované nie je, je zrejme aj z toho, že žiadna iná menšina okrem maďarskej v NR SR zastúpenie nemá. Táto otázka na Slovensku ani nikdy seriózne nebola nastolená, dokonca ani zvažovaná, žiadna legislatívna iniciatíva v tomto smere nebola vyvinutá.

Z formálno-právnej stránky je to v Maďarsku presne naopak: zákon o menšinách z roku 1993 zastúpenie všetkých oficiálne uznaných trinástich menšín v parlamente predpokladá. Doteraz však nebol prijatý právny predpis, ktorý by stanovil legislatívno-technické pravidlá napĺňania menšinových mandátov. Tento stav má dve príčiny. Jedna z nich je politická: strany sa obávajú, že menšinoví poslanci by mohli byť jazýčkom na váhach pri sporoch medzi vládou a opozíciou. (Zo „zjistných“ dôvodov by sa zrejme väčšinou prikláňali k aktuálnej vláde.) Druhým – avšak nezanedbateľným dôvodom – je dôvod právny. Menšinovému kandidátovi by stačilo na získanie mandátu podstatne menej hlasov, ako „bežnému“ kandidátovi politickej strany, čo vyvoláva protesty zo strany právnych puristov. To by však nemal byť dôvod, aby uvedené ustanovenie národnostného zákona bolo vykonané, ak už raz bolo prijaté.

Keď slovenskí politici aj ústavní činitelia argumentujú, že úroveň menšinových práv na Slovensku je nadštandardná, pod menšinovými právami myslia predovšetkým práva Maďarov. Nuž ale vidíme, že napríklad situácia v oblasti parlamentného zastúpenia menšín na Slovensku a v Maďarsku je v praxi úplne rovnaká: národnostné menšiny v parlamente zastúpené nie sú. Prítomnosť SMK v Národnej rade SR je výsledkom súhry iných okolností, avšak nie výrazom realizácie nejakých explicitne garantovaných menšinových práv.

Mohli by sme položiť otázku, či existujú krajiny, kde majú národnostné komunity garantované miesta v zákonodarnom zbore, aj napriek legis-

latívno-technickým problémom, načrtnutým vyššie? Takýchto krajín je vo svete, ale aj v Európe pomerne značný počet. Z nových členských štátov EÚ možno spomenúť napríklad Slovinsko, Rumunsko a Poľsko. Slovinská ústava považuje za štátotvorný element aj taliansku a maďarskú menšinu. Tieto majú právo na zastúpenie v parlamente, bez ohľadu na počet získaných hlasov. Existuje osobitný menšinový voličský register, pričom menšinový volič má dva hlasy, z ktorých jeden odovzdáva menšinovému kandidátovi.

V Rumunsku je situácia na prvý pohľad ešte liberálnejšia. Nárok na zastúpenie v parlamente (resp. v dolnej snemovni) majú aj menšiny, ktorých početnosť nedosahuje ani počet hlasov potrebných na dosiahnutie jedného mandátu. Tieto menšiny sú skutočne dvojnásobne pozitívne zvýhodnené. Na druhej strane to spôsobuje aj jav, že vo vidine získania kresla v parlamente sa o slovo hlásia stále nové a nové menšiny, pričom niektoré z nich ani nie sú tradičnými menšinami na území Rumunska.

Nová kosovská ústava tiež zaručuje práva na parlamentné zastúpenie všetkým národnostným komunitám, ktorých je šesť. Srbská komunita má okrem miest, ktoré získa z celkového počtu 120 mandátov regulárnou politickou súťažou (podobne ako SMK na Slovensku), právo na ďalších 10 garantovaných mandátov, čiže je tiež zvýhodnená.⁴

Vyvstáva však otázka, či by predsa len nebolo správne porovnávať situáciu maďarskej menšiny na Slovensku a slovenskej menšiny v Maďarsku?

Na prvý pohľad sa zdá, že niet logickejšieho záveru, ako práve tento.

Je však potrebné si uvedomiť, že uvedené dve menšiny typologicky nepatria do tej istej kategórie. Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi sa vytvorili v procese vnútornej migrácie v rámci Uhorska v priebehu storočí, no maďarská menšina sa dostala na územie Československa (Slovenska) politickým rozhodnutím. Tento základný rozdiel má samozrejmy dopad na stupeň národnostnej identity, vnútornú organizovanosť, sídelnú štruktúru a (emocionálny) vzťah k štátu jednotlivých komunit a ich príslušníkov.⁵ Všeobecne platí, že menšiny vytvorené v procese vnútornej migrácie v rámci štátu sú v dlhodobom horizonte náchylnejšie k asimilácii. Postupne sa zvyšuje miera ich stotožnenia s väčšinovou kultúrou – nastáva proces akulturácie, narastá počet zmiešaných manželstiev, sťahovaním sa do miest za prácou príslušníci inojazyčných komunit opúšťajú svoje pôvodné národnostné prostredie a život v diaspóre urýchľuje proces zmeny ich identity.

Dobrym príkladom je situácia Slovákov v Čechách. Podľa odhadov ich tam žije približne 300 až 400 tisíc, avšak pri sčítaní obyvateľov sa k slovenskej národnosti prihlásilo len 192 tisíc osôb. Organizovanosť

Slovákov v Čechách nie je na príliš vysokej úrovni, nepožadujú pre seba žiadne špeciálne menšinové práva, v zásade sa uspokojujú s národnostným životom na úrovni spolkovvej činnosti. Za daného stavu je pravdepodobné, že v priebehu niekoľkých desaťročí úplne asimilujú. Napriek tomu situácia Slovákov v Čechách nezbudzuje na Slovensku u politikov či občianskej verejnosti takmer nijaký záujem. Tu ide pritom len o záležitosť dvoch až troch generácií, a nie šiestich až ôsmich, ako v prípade Slovákov na Dolnej zemi.⁶

V slovenskom prostredí je takmer súčasťou „dobrých mravov“ zdieľanie názoru, že Slováci v Uhorsku boli tvrdo utláčaní a nemali žiadne práva. Zodpovedá tento názor skutočnosti?

Národnostná politika Uhorska po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (t.j. po roku 1867) si dala za cieľ vytvorenie tzv. uhorského národa (*natio Hungarica, magyar politikai nemzet*). Tento cieľ sa mal dosiahnuť najmä zvýšeným dôrazom na výučbu štátneho jazyka v školách národností, a jednak zvýšeným dôrazom na používanie štátneho jazyka v úradnom styku. (Koncept štátneho jazyka sa zaviedol až v národnostnom zákone z roku 1868.) V oblasti školstva sa to prejavilo tak, že kým roku 1880 bolo v Uhorsku 1716 základných škôl s vyučovacími jazykmi slovenským (celá výučba sa konala v slovenčine), do roku 1913 počet takýchto škôl klesol na 365.⁷ Ostatné sa väčšinou premenili na školy bilingválne, maďarsko-slovenské, ktorých počet vzrástol v období 1880 – 1900 z 597 na 1224. Rok 1880 je významný preto, že až zákonom z roku 1879 sa vôbec stanovila povinnosť vyučovať maďarský jazyk a literatúru ako predmet na všetkých národnostných školách. Po roku 1907 sa aj v slovenských základných školách začal v praxi uplatňovať silnejší tlak na osvojenie si štátneho jazyka, resp. na zmenu jazyka. Jedným z cieľov Apponyho zákonov bolo totiž to, aby sa inojazyčné deti už do ukončenia štvrtého ročníka základnej školy naučili štátny jazyk. (Tento základný cieľ Apponyho zákonov sa nijako zásadne nelíši od cieľov politiky v oblasti národnostného školstva na súčasnom Slovensku.) Bilingválne školy, najmä v mestách na jazykovom pomedzí sa postupne menili na maďarské. Čisto slovenské školy sa v zásade udržali len v homogénnom vidieckom slovenskom prostredí v severnom Uhorsku/ dnešnom Slovensku, ale predsa len existovali.

Rozvoj národnostnej komunity bez inteligencie, ktorá je vzdelaná v danom jazyku, je však ťažko predstaviteľný. A k výchove inteligencie je potrebný dostatočne rozvinutý systém stredného (príp. vysokého) školstva. V šesťdesiatych rokoch 19. storočia boli síce založené tri slovenské gymnáziá, tie však boli o niekoľko rokov neskôr z politických dôvodov

zatrvené. (Pritom si však treba uvedomiť, že aj celkový počet stredných škôl bol v tom období omnoho nižší, ako je tomu dnes.)

Takisto možno z dnešného pohľadu považovať za necitlivé, že zákonom z roku 1897 sa určilo, že všetky obce a zemepisné útvary na území Uhorska musia mať oficiálny názov v štátnom jazyku (dovtedy to tak nebolo). Tak sa „pridelili“ maďarské názvy aj dedinkám, ktoré tradičné maďarské názvy nemali, alebo k maďarskému etniku či kultúre nikdy nemali priamy vzťah. (Tu však treba opäť poznamenať, že súčasná prax na Slovensku sa od tej uhorskej diametrálne nelíši. Roku 1948 sa úradne prideliť slovenské názvy obciam, ktoré nikdy taký názov nemali. Za necitlivé možno považovať aj to, že mnohé tieto obce dostali názov po významných slovenských dejateľoch a národných buditeľoch, ktorí k daným lokalitám žiadny vzťah nikdy nemali. Ide napr. o Štúrovo, Hurbanovo, Kolárovo – tu sa uzákonila dokonca chyba, keďže Kollár sa písal s dvoma „l“, Sládkovičovo, Gabčíkovo, Hamuljakovo, Tešedíkovo. V týchto obciach ani v súčasnosti nemôže byť umiestnená tabuľa s označením obce v maďarskom jazyku, napriek tomu, že zastúpenie Maďarov v nich ďaleko presahuje 20 %.)

Možno skonštatovať, že Slováci v Uhorsku po roku 1967, a predovšetkým po roku 1897 nemali podmienky pre plnohodnotný národnostný život. Politické požiadavky sformulované úzkou vrstvou slovenskej inteligencie boli centrálnou mocou odmietané. Plné občianske, príp. politické uplatnenie bolo pre nich omnoho ľahšie dosiahnuteľné, ak sa „odnárodnili“.

Z celkového pohľadu však môže byť zavádzajúce, ak sa súčasné predstavy o národnostných právach mechanicky prenášajú do iného dobového a medzinárodnoprávneho kontextu. Pojem „tvrdý národnostný útlak“ v dnešnom chápaní evokuje až dojem genocídy, či etnocídy (viď udalosti v bývalej Juhoslávii v 90. rokoch minulého storočia), čo sa však v prípade uhorskej národnostnej politiky, akokoľvek nedokonalej z pohľadu dnešných noriem a sprevádzanej excesmi, často zdôrazňovanými a podrobne popísanými v slovenskej spisbe, nekryje celkom so skutočnosťou. Navyše, ak študujeme rétoriku a administratívnu prax politických a úradných kruhov v Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovaní, ťažko sa ubrániť dojmu, že s veľmi podobnou argumentáciou sa stretávame u niektorých politikov a verejných činiteľov aj dnes na Slovensku, len s opačným znamienkom. Aj vtedy sa vehementne hovorilo o nutnosti presadzovania štátneho jazyka v školách a v úradnom styku, o potrebe osvojovania si štátneho jazyka v záujme „lepšieho uplatnenia sa občanov patriacich k národnostiam v hospodárskom a spoločenskom živote v rámci celého štátu“, o kohézii

štátu potrebnej v záujme jeho ďalšieho ekonomického rozmachu, o potrebe štátneho jazyka ako spoločného dorozumievacieho prostriedku všetkých občanov štátu ap.

Mohli by sme však namietaf, že ak porovnáme situáciu menšín po rozpade Rakúsko-Uhorska, rozdiel je markantný. Veď kým maďarská menšina na Slovensku „prekvitá“, Slováci v Maďarsku sú už takmer asimilovaní ...

Odpoveď na túto poznámku je potrebné rozdeliť na niekoľko častí.

1. Z pohľadu Slovákov v Maďarsku bol zlomovým momentom paradoxne aj vznik Československej republiky a systém mierových zmlúv. Tento systém síce zaručoval menšinám v nástupníckych štátoch medzinárodnoprávnu ochranu, avšak bez skutočne efektívnych mechanizmov a sankcií. Žiadnu osobitnú iniciatívu voči slovenskej menšine v Maďarsku nevyvíjala ani československá vláda. Tá rozličným spôsobom podporovala slovenské (a české) enklávy v Rumunsku a Juhoslávii, nie však v Maďarsku. Slovenská komunita v potrianonskom Maďarsku (podľa oficiálnych údajov čítajúca asi 165 tisíc osôb, reálne asi 200 až 250 tisíc osôb) bola vydaná napospas národnostnej politike Horthyho režimu. Ten po neodvratiteľnej akceptácii (z jeho pohľadu nespravodlivej) Trianonskej zmluvy nemal žiaden eminentný záujem o rozvoj „zbytkových“ národnostných komunit na svojom území. Slovenské školy v jazykových enklávach okolo Békešskej Čaby, Budapešti a inde síce neboli zrušené, ale väčšinou boli transformované na školy typu „C“, t.j. na maďarské školy s vyučovaním slovenského jazyka ako predmetu. (Takýchto škôl bolo v 30. rokoch cca päťdesiat.) To bol ostatne model aplikovaný pre všetky národnosti, ktoré tvorili v potrianonskom období len cca 4 % obyvateľstva Maďarska. Stredné školy neboli, nevyžadovala ich ani mierová zmluva, a štát o ich udržiavanie nemal záujem vôbec. Jedinou výnimkou boli Nemci, ktorých celkový počet presiahol pol milióna (cca 5 % celkovej populácie). Hlavne v očakávaní podpory Nemecka pri snahách o revíziu hraníc bola školská politika voči nemeckej menšine od 30. rokov ústretovejšia: vznikol väčší počet škôl typu B, t.j. plne bilingválnych výchovno-vzdelávacích zariadení, vrátane stredných škôl.

Čiastočne sa situácia zmenila po viedenských arbitrážach, keď boli pripojené k Maďarsku aj územia s väčším počtom nemaďarskej populácie. Na území Československa pripojenom k Maďarsku ostalo zachovaných pre slovenskú komunitu 118 ľudových škôl, z toho 74 so slovenským vyučovacím jazykom, 38 bilingválnych a 7 so slovenským jazykom ako predmetom. Ďalej mali títo Slováci k dispozícii 7 meštianskych škôl, 2 gymnáziá a 2 odborné stredné školy.

2. Veľkým zásahom do života slovenskej komunity v Maďarsku po II. svetovej vojne bola výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Československé orgány vychádzali z predpokladu, že počet Slovákov v Maďarsku a počet Maďarov v Československu je zhruba rovnaký – asi pol milióna osôb. Napriek tomu, že osobitná presídľovacia komisia mohla v roku 1946 niekoľko mesiacov neobmedzene vyvíjať agitáciu v Maďarsku v obciach považovaných za slovenské, na transfer sa prihlásilo nakoniec len 73 000 Slovákov z Maďarska. Ich odchod však zásadným spôsobom prispel k ďalšiemu narušeniu kompaktnosti slovenského osídlenia na Dolnej zemi. Ako píše už citovaná A. Divičanová: „S čiastočným presídľovaním sa totiž nevyhnutne spájal neodvratný rozklad, uvoľnenie etnicky pomerne uzavretých spoločenstiev s takmer dvestoročnými tradíciami, teda práve toho faktoru, vďaka ktorému si Slováci v Maďarsku dokázali uchovať svoj jazyk, zvyky a kultúru.“ Kým z (dobrovoľného) odchodu tejto početnej skupiny sa slovenská komunita v Maďarsku už nikdy celkom nespamätala, rana spôsobená núteným odchodom cca 90 tisíc Maďarov zo Slovenska sa postupne predsa len zacelila. Bolo to vďaka väčšej kompaktnosti a homogenite ich osídlenia na južnom Slovensku, silnejšiemu stupňu organizovanosti a identity podporovanej tesným susedstvom „materského štátu“, ako aj vďaka zrušeniu niektorých dôsledkov Benešových dekrétov (odňatie všetkých občianskych a politických práv) československými úradmi po roku 1948.

3. Pre Slovákov sa zdá byť psychologicky ťažko stráviteľnou téza, že z metodologického hľadiska by bolo postavenie Slovákov v Maďarsku najkorektnejšie porovnávať s postavením nemaďarských národnostných komunít na Slovensku, a nie s postavením maďarskej menšiny. Napriek tomu je táto téza hodná zváženia. Nielen kvôli skutočnosti, ktorú sme naznačili už vyššie, že totiž ani nemaďarské menšiny na Slovensku, rovnako ako v Maďarsku nemajú garantované zastúpenie v zákonodarnom zbore, ale aj z radu iných príčin. Ak slovenskí politici aj žurnalisti pomerne často citujú výrok maďarského ombudsmana pre národnostné menšiny Jenő Kaltenbacha, podľa ktorého v druhej polovici 20. storočia došlo v Maďarsku prakticky k nezvratnej asimilácii národnostných menšín, tak si neuvedomujú, že k podobnému javu došlo aj na Slovensku. Židovská a nemecká menšina sa dostala na pokraj zániku sčasti vplyvom vonkajších okolností (Holocaust, vysťahovanie Nemcov na základe Postupimskej dohody) a sčasti aktívnym pričinením vládnučích elít v oboch krajinách (protižidovské zákony na Slovensku i v Maďarsku, živelné vyhánanie Nemcov podnietené Benešovými dekrétmi po vojne). Avšak ani pri porovnaní postavenia ostat-

ných menších nevidno zásadný rozdiel v rýchlosti ich „asimilácie“ v oboch krajinách. Pred druhou svetovou vojnou žilo na území dnešného Slovenska vyše 95 tisíc Rusínov a Ukrajincov, v roku 2001 však už len 35 tisíc. Ich počet teda klesol na niečo vyše tretinu stavu spred šesťdesiatich rokov. Je potrebné pritom poznamenať, že Rusíni a Ukrajinci stále žili na pomerne kompaktnom území v severovýchodnej časti Slovenska, na rozdiel od Slovákov v Maďarsku, ktorí – okrem dvoch relatívne kompaktných ostrovov okolo Békešskej Čaby a v Pilišských vrchoch – žili v zásade roztrúsení po celom území severného a juhovýchodného Maďarska. V prípade Poliakov na Slovensku je to podobné: počet 7 023 z roku 1930 sa zredukoval na 2 602 v roku 2001, čiže tiež približne na tretinu.

V potrianomskom Maďarsku žili v podstate len dve väčšie národnostné komunity – Nemci a Slováci. Ich zastúpenie podľa sčítania ľudu v roku 1920 tvorilo 6,9 resp. 1,8 %. Vyjadrené v absolútnych číslach to v prípade Slovákov znamenalo 142 tisíc osôb. Ostatné menšiny, z ktorých významnejšie zastúpenie mali len Chorváti, Rumuni a Srbi, nedosahovali jednotlivo ani 0,5 % z celkovej populácie. (Židia neboli považovaní za národnostnú, ale náboženskú komunitu.)

Počet Slovákov (osôb so slovenským materinským jazykom) sa v Maďarsku za tridsať rokov, do sčítania obyvateľov v roku 1949, znížil na 75 tisíc. Pokles na približne polovicu stavu z roku 1920 možno pripísať trom faktorom: národnostnej politike Horthyho Maďarska, vojnovým stratám, ale najmä výmene obyvateľstva, ku ktorej došlo v rokoch 1946 – 47 na návrh (resp. nátlak) vtedajšej česko-slovenskej vlády. Z Maďarska odišlo na Slovensko vyše 73 tisíc ľudí. I keď možno pripustiť, že časť z nich odišla z vypočítavosti – vo vidine lepšieho živobytia – nemôže byť sporu o tom, že väčšinu z nich tvorili práve tí najuvedomelejší Slováci. Ich odchodom zasiahol slovenskú komunitu v Maďarsku vážny úder, z ktorého sa už nespamätala. Následné opatrenia maďarských vlád (rušenie slovenských škôl) boli založené do veľkej miery na tom, že využili objektívnu situáciu vzniknutú značným „rozriedením“ kompaktnosti slovenského osídlenia. K nemu prispelo aj to, že veľa Slovákov odchádzalo počas veľkého rozmachu industrializácie a združstevňovania do väčších miest, kde omnoho ľahšie splynuli s väčšinovým maďarským prostredím. Podiel Slovákov v ich tradičných sídlach všade klesol pod 50 %, vo väčšine obcí však pod 20 %, čo je hranica nezvratnej asimilácie, ak štát nepristúpi k masívnym aktívnym opatreniam na zvrátenie asimilačného procesu.

Je faktom, že maďarský štát až do obdobia po zmene režimu k takýmto zásadným opatreniam nepristúpil. Až v roku 1993 sa prijal národnostný

zákon, na základe ktorého majú národnostné menšiny právo voliť si menšinové samosprávne orgány na miestnej, regionálnej i celoštátnej úrovni, dostávajú pomerne slušnú štátnu podporu, ustanovila sa funkcia menšinového ombudsmana, založil sa Úrad pre národnostné menšiny pri úrade ministerského predsedu atď. Aj vďaka tomu sa trend nezvratnej asimilácie zastavil, resp. nepokračuje takým tempom, ako predtým. Oproti roku 1990 sa v roku 2001 zvýšil počet osôb hlásiacich sa k národnosti slovenskej zo 10 459 na 17 693 osôb. Na druhej strane je pravda, že sa otočil trend, keď sa k slovenskému materinskému jazyku hlásilo vždy viac osôb, ako k slovenskej národnosti. Počet osôb hlásiacich sa k slovenskému materinskému jazyku stagnoval, resp. sa mierne znížil: z 12 745 v roku 1990 na 11 817 v roku 2001. Po prvý krát teda ukazovateľ národnosti prevýšil ukazovateľ materinského jazyka.

Napriek tomu je otázne, či počet Slovákov v Maďarsku dosahuje mieru kritickej masy, ktorá je ešte schopná rozšírenej reprodukcie. Bez vyriešenia otázky národnostného školstva je to asi ilúzia. Národnostné školstvo môže však fungovať len vtedy, ak existuje dostatok kvalitných, jazykovo zdatných pedagógov. Je zrejme, že bez masívnej výpomoci slovenského štátu v tejto oblasti je slovenská menšina v Maďarsku odsúdená na zánik. Maďarský štát totiž za súčasných podmienok dostatok kvalitných slovenských učiteľov vyprodukovať nedokáže, aj keby prejavil tie najlepšie úmysly.

Na Slovensku ostáva trend naďalej zachovaný: k maďarskému materinskému jazyku sa trvale hlási viac osôb, ako k maďarskej národnosti, pričom počet Maďarov – bez ohľadu na zvolené kritérium identity – neustále klesá. Z pohľadu priznanej národnosti sa počet Maďarov na Slovensku znížil z 567 tisíc v roku 1991 na 520 tisíc v roku 2001. Podľa sociologických odhadov sa pri sčítaní obyvateľov v roku 2011 ukáže, že počet osôb maďarskej národnosti klesne výrazne pod psychologickú hranicu 500 tisíc. Počet osôb hlásiacich sa k maďarskému materinskému jazyku však zrejme zotrvá nad hranicou pol milióna, i keď tiež zaznamenaná oproti roku 1991 výrazný pokles o takmer 100 tisíc osôb. (Pred dvadsiatimi rokmi sa ešte k maďarskému materinskému jazyku hlásilo 608 tisíc osôb.)

Pokiaľ si všimame údaje v detailnejšom členení, tak musíme konštatovať, že najväčší pokles postihol obce a mestá, kde je podiel Maďarov blízko k 20 percentám, alebo pod touto hranicou. Tu dosiahol úbytok obyvateľstva maďarskej národnosti medzi dvoma sčítaniami obyvateľov až 15 %, teda takmer dvojnásobný oproti celoštátnym číslam. V Leviciach, Lučenci, Veľkom Krtíši, Šali a Senci úbytok Maďarov na podiele celkového obyvateľstva týchto miest predstavuje dokonca 20 % a viac. To je však presne

ten istý jav, ako v prípade Slovákov v Maďarsku: akonáhle sa ich zastúpenie na miestnej úrovni znížilo pod kritickú hodnotu 20-25 %, asimilácia sa značne zrýchlila. Podobný trend je možné sledovať aj na Slovensku, a to rovnako v prípade Maďarov, ako aj ostatných menších, pokiaľ ich počet nedosahuje kriticky významnú masu. Ukazuje sa, že ani na Slovensku nie sú vytvorené dostatočné záruky zastavenia zrýchlenej asimilácie v hraničných situáciách. Asimilácia je pomalá len tam, kde Maďari tvoria pomerne homogénnu, kompaktnú masu, t.j. predovšetkým na Žitnom ostrove a v podunajskom páse medzi Komárnom a Štúrovom.

TÉZA 7. ETNICKÁ STRANA JE PREŽITOK

Posledným stereotypným argumentom, na ktorý upriamim pozornosť, je názor, podľa ktorého etnické strany sú v súčasnej Európe prežitkom. Aj SMK, ako etnická strana je preto neprirodzeným prvkom na politickej scéne Slovenskej republiky.

Tento argument ako celok je nekorektný.

Po prvé, v Európe je bežným javom, že národnostné menšiny majú svoje vlastné politické strany. Najznámejšími príkladmi – stranami, ktoré majú zastúpenie aj v celoštátnom parlamente – sú Švédska ľudová strana (Svenska Folkpartiet) vo Fínsku, Južnotirolská (nemecká) ľudová strana (Südtiroler Volkspartei) v Taliansku, Hnutie za práva a slobody (Dviženie za práva i svobody) – strana tureckej menšiny v Bulharsku a rad ďalších.

Po druhé: strana zastupujúca práva menšiny nemusí byť zároveň stranou etnickou v doslovnom slova zmysle. Napokon, je veľmi ťažké definovať, čo je etnická strana. Žiadna strana zastupujúca národnostné menšiny v súčasnej Európskej únii nemá v stanovách zakotvený princíp etnickej výlučnosti, a nemá ju ani SMK. Členom sa môže stať každý občan. Keby ustanovenie o etnickej výlučnosti v stanovách zakotvené bolo, bola by to už diskriminácia. Na druhej strane, v praxi by takáto klauzula bola prakticky nevykonateľná: veď prihlásenie sa k národnosti je vecou slobodnej voľby.

Po tretie: skutočnosť, že SMK obhajuje predovšetkým záujmy svojej hlavnej cieľovej skupiny, teda maďarskej komunity na Slovensku, že na svoje kandidátne listiny umiestňuje takmer výhradne osoby maďarskej národnosti, a teda v tomto zmysle je skutočne stranou „etnickou“, nie je ani v slovenských reáliách nič nezvyčajné. Úplne rovnako sa správajú aj celoštátne „slovenské“ strany. Ako na to brilantne poukázal Miroslav Kusý, žiadna z tzv. celoštátnych slovenských strán nemala vo svojom volebnom programe pre voľby roku 2006 zahrnutú problematiku národnostných

menšín, žiadna z nich nepostavila na svoje kandidátne listiny osoby maďarskej, či inej, neslovenskej národnosti.⁸ V tomto zmysle sú aj celoštátne slovenské strany „etnické“, a SMK je taktiež strana „celoštátna“, veď jej program obsiahne všetky sféry spravovania štátu a rozvoja spoločnosti.

Po štvrté: nie je nič neprirodzené ani na tom, že primárna cieľová skupina SMK sú voliči maďarskej národnosti, osoby s maďarskou identitou, či maďarskými kultúrnymi a jazykovými väzbami. Táto skupina voličov je rovnako integrálnou súčasťou štátu ako akákoľvek iná skupina voličov. Predsudok, že cieľová skupina voličov maďarskej národnosti je menej prirodzenou cieľovou skupinou, ako cieľová skupina katolíkov (či kresťanov všeobecne), robotníkov, komunistov, Slovákov, dôchodcov, vyplýva z nepochopenia podstaty občianskeho princípu. Ak snahu o vytlačenie SMK na okraj spektra z dôvodu, že má v názve slovo „maďarská“ považujeme za prijateľnú, pretože vraj SMK neoslovuje všetkých občanov štátu, potom to isté by sme mohli vytykať aj iným stranám. Kresťansko-demokratickému hnutiu to, že sa obracia len na kresťanov, Združeniu robotníkov Slovenska to, že sa obracia len na robotníkov, Komunistickej strane to, že sa obracia len na komunistov, Slovenskej národnej strane to, že sa obracia len na Slovákov ap. Samotný fakt, že sa daná strana obracia primárne na tú, či onú cieľovú skupinu, ju ešte nekvalifikuje, ani nediskvalifikuje z hľadiska zdieľania základných demokratických hodnôt.

Po piate: Etnické strany sú prítomné vo všetkých európskych štátoch, ktoré sú etnicky štruktúrované, či už je to Belgicko, Španielsko, Írsko, či Rumunsko. Rovnako sa vyvinula situácia aj v Československu po revolúcii v novembri 1989. Na Slovensku sa okamžite vytvorili osobitné (etnicko-národné) politické zoskupenia: VPN a KDH. Ale tak to bolo v danom štádiu vývoja demokracie normálne.

K tomu, aby etnické delenie v straníckej politike aj formálne zaniklo, je potrebné omnoho dlhšie obdobie demokratického vývoja. Jedinou multietnickou európskou krajinou, kde jednotlivé jazykové komunity nemajú svoje vlastné strany, je Švajčiarsko. Švajčiarsko je však štát, ktorý existuje už vyše 700 rokov, z toho švajčiarska spoločnosť vyše 150 rokov prežila v relatívne demokratických podmienkach. Otázka jazykových práv, či postavenia jednotlivých jazykových komunit je dávno vyriešená, preto jednoducho neexistuje spoločenská objednávka na stranícke delenie podľa etnického kľúča.

Dôsledky PRE VÝVOJ DEMOKRACIE A CHÁPANIE ĽUDSKÝCH PRÁV

Navodzovanie dojmu, že akákoľvek zmienka o autonómii, či kritika Benešových dekrétov, mávanie maďarskou vlajkou či inými maďarskými symbolmi na území Slovenska, či používanie tradičných maďarských názvov na označenie zemepisných lokalít na území Slovenska je protištátna, alebo prinajmenšom protizákonná činnosť, dokazuje, že väčšia časť slovenskej politickej elity vôbec nemá jasno v otázke slobody myslenia, slobody prejavu a slobody hlásania politického názoru. To ostatne dokazuje aj arogantný výpad premiéra Fica voči médiám, keď označil novinárov za „idiotov“ len preto, že si ho dovolili kritizovať. Obmedzenie hlásania politického názoru, či obmedzenie slobody prejavu a vyjadrovania (či už zákonom, alebo permanentným ostrakizovaním a zastrášaním) je veľmi vážny krok, ku ktorému štát môže pristúpiť len v hraničných prípadoch a situáciách. Každý súdny pozorovateľ musí uznať, že žiadna krízová situácia, ktorá by zákonné obmedzenie slobody prejavu odôvodňovala, na Slovensku neexistuje. V skutočnosti tu ide teda o okliešťovanie demokracie a základných slobôd v mene vládnej moci, čo nesie znaky autoritárskeho režimu. Najväčším problémom je to, že vzhľadom na citlivosť slovensko-maďarskej otázky je okliešťovanie slobody prejavu vo vzťahu k „maďarským“ prejavom aj slovenskou verejnou mienkou ľahšie stráviteľné, ba dokonca schvaľované. V konečnom dôsledku však útok na ktorýkoľvek základný princíp liberálnej demokracie má dôsledky na fungovanie systému ako celku. Z tohto pohľadu – najmä ak si uvedomíme – že na túto vlnu nasadol aj samotný prezident štátu (sám právnik), je situácia z hľadiska budúcnosti veľmi znepokojivá.

Uvedme tu v tejto súvislosti ešte jednu pasáž z už vyššie citovaného listu Vysokého komisára OBSE Maxa van der Stoela: “Netreba zdôrazňovať, že občania patriaci k národnostným menšinám, rovnako ako ostatní občania Slovenska, sú povinní riadiť sa zákonmi krajiny a môžu sa snažiť zmeniť existujúce zákony iba právnymi cestami. Na druhej strane by som očakával súhlas Vašej vlády s tým, že by bolo nežiaduce novelizovať trestný zákon takým spôsobom, ktorý by články v tlači a vyhlásenia pre elektronické médiá, ktoré možno interpretovať ako prejav nelojálnosti k štátu kvalifikoval ako trestný čin. Okrem toho, že je prakticky nemožné stanoviť, kde končí kritika a začína nelojnosť, hrozilo by veľké nebezpečenstvo, že nové ustanovenia zákona by siahali nad rámec obmedzení slobody prejavu predpokladaných v článku 10 *Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd*.”

POZNÁMKY

- 1 V prípade Štúrova nemôže byť umiestnená tabuľa s maďarským názvom, lebo v prípade miest, ktoré boli v roku 1948 pomenované po slovenských národných dejateľoch, to zákon neumožňuje. To isté platí aj v prípade častí obcí (Nová Stráž je časť mesta Komárno.)
- 2 V prípade maďarských detí slovenčina je jednoducho druhý, iný jazyk, ak už aj z akýchkoľvek dôvodov nebudeme používať termín „cudzí jazyk“, ktorý sa slovenskej politickej elite v danom kontexte nepáči.
- 3 K iniciovaniu zákazu politickej strany na tomto základe došlo v krajinách, ktoré sú členmi EÚ, len v jedinom prípade, a to v prípade strany tureckej menšiny v Bulharsku. Bulharské úrady však boli nútené revidovať svoje stanovisko ako rozporné s Európskym dohovorom pre ľudské práva. Ostatne, je veľmi problematické dokázať, že nejaká strana je „etnická“. Neexistujú na to žiadne objektívne kritériá. SMK napríklad v stanovách nikde neobmedzuje členstvo na občanov maďarskej národnosti. Je síce pravda, že jej členstvo je v skutočnosti takmer na 100 % „maďarské“, to isté však platí – v opačnej polohe – aj pre „slovenské“ strany, najmä pre ich volebné listiny.
- 4 Pozri Constitution of Kosovo, Article 59.
- 5 Pozri DVIČANOVÁ, Anna: Situácia Slovákov v Maďarsku v 20. storočí a dnes. In PETŐCZ, Kálmán (ed.): *Slováci v Maďarsku. Zborník z medzinárodnej konferencie*, Fórum inštitút, Šamorín, 2007.
- 6 Slovenské osídlenie na území súčasného Maďarska, Srbska a Rumunska sa vytvorilo v procese opakovaného osídľovania oblastí vyľudnených po ukončení okupácie centrálnej časti Uhorska Osmanskou ríšou. Jeho začiatky možno klásť do polovice 18. storočia.
- 7 Údaje o počte národnostných škôl v Uhorsku a potrianonskom Maďarsku sme použili z publikácie GLATZ, Ferenc (ed.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, Budapest, Pallas 1989.
- 8 KUSÝ, Miroslav: Politika voči menšinám. In MESEŽNIKOV, Grigorij – KOLLÁR, Miroslav: *Volby 2006. Analýza programov politických strán a hnutí*. IVO – Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2006, s. 103-119.

MARIE VRABCOVÁ:

PRÍPAD HEDVIĀA MALINOVÁ

25. augusta 2006 bola v Nitre prepadnutá a zbitá študentka maďarskej národnosti. Koncom roku 2009 verejnosť stále nevedela, čím zavinením, a prečo sa tak stalo. Obet bola vyhlásená za klamáрку a bolo voči nej vznesené obvinenie za prečin krivej výpovede. Na veci nezmenilo nič ani to, že polícia – ako neskôr vyšlo najavo – sa dopúšťala jednej chyby za druhou a aj politici boli v súvislosti s kauzou prichytení pri rôznych klamstvách. Páchatelia dodnes nie sú potrestaní a prípad naďalej bičuje vášne, pričom sa stal jedným z prostriedkov roznecovania slovensko-maďarskej neznášanlivosti. Aj po troch rokoch všetko nasvedčuje tomu, že práve toto bolo zámerom tých, ktorí celú kauzu vykonštruovali.

Útok

Na Hedvigu Malinovú, bytom v Hornom Mýte, zaútočili 25. augusta 2006, okolo pol ôsmej ráno, v parku blízko Katedry maďarského jazyka Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, dvaja mladí muži s vyholenými hlavami, oblečení v čiernom.¹ Študentka mala namierené na štátnu záverečnú skúšku z maďarského jazyka. Podľa výpovede si pamätá len toľko, že hovorila po maďarsky, buď cez mobilný telefón alebo s turistami, ktorí ju požiadali o usmernenie, keď na ňu dvaja útočníci zarevali, aby hovorila „na Slovensku po slovensky“. Keďže nereagovala, zopakovali výzvu, potom ju zozadu potiahli za vlasy a prikázali jej odovzdať náušnice, vyzliecť pančuchové nohavice a sako. Kázali jej, aby im odovzdala peňaženku, v ktorej mala aj doklady, a začali ju biť a kopali do nej. Hedviga Malinová v dôsledku úderov stratila vedomie. Na zadnú stranu jej bielej blúzky útočníci guľôčkovým perom napísali: „Mađari za Dunaj, SK bez parazitov“. Keď sa po útoku spamätala, nevedela si presne spomenúť, čo sa jej stalo. Celá v šoku sa

dovliekla k budove fakulty, kde sa nachádza Katedra maďarského jazyka. Tam si učitelia všimli jej zranenia, silné rozrušenie a nápis na jej blúzke. Okamžite zavolali sanitku.

Dievča bolo ošetrované najprv na traumatologickom oddelení nitrianskej nemocnice, kde jej na podkolení a brušnej stene našli pomliaždeniny a modriny zodpovedajúce stopám po úderoch. Líca mala opuchnuté, pery poranené a utrpela aj otras mozgu. Neurológ u nej skonštatoval posttraumatický šok, ktorý môže spôsobiť aj čiastočný výpadok pamäte. Riaditeľ nemocnice, doktor Žák sa v ten deň pre médiá vyjadril, že dievča bolo jednoznačne zbité a napriek tomu, že neutrpela vážne fyzické zranenia, prežila veľmi vážnu traumou, a pravdepodobne bude potrebovať pomoc psychológa, aby dokázalo spracovať prežitú udalosť.

Hedvigu Malinovou na žiadosť rodičov ešte 25. augusta 2006 previezli do nemocnice v Dunajskej Stredě, kde u nej zistili tie isté poranenia: otras mozgu a pomliaždeniny na ľavej strane tváre, na nose, na sánke, ako aj na stehnách a na brušnej stene. Ošetrojúci lekár do prepúšťacej správy napísal, že pomliaždeniny boli jednoznačne spôsobené údermi rukou a pästou. Večer po desiatej hodine študentku v nemocnici navštívili traja vyšetrovatelia z Nitry a napriek tomu, že bola pod vplyvom sedatív, na čo ich lekár aj upozornil, podrobili ju nezákonnému výsluchu. Nebola informovaná o svojich zákonných právach, neprečítali jej ani zápisnicu z jej výpovede a v prepise ručne písanej zápisnice vynechali dôležitú vetu. Hedviga Malinová podľa rukopisu tejto zápisnice mala povedať nasledovne: „Čo sa týka toho, či som v čase pred incidentom telefonovala, alebo som sa s niekým stretla, tak skôr si myslím, že som sa s niekým stretla a hovorila som s ním“, avšak táto veta v počítačovom prepise chýba.²

Politické prestrelky

Keďže fyzické zranenia sa neukázali ako vážne, Hedvigu Malinovou na druhý deň na vlastnú žiadosť prepustili z nemocnice. Na základe popisu osôb, ktorý poskytla polícii, boli vytvorené identikity útočníkov. Tie polícia zverejnila ešte 25. augusta, avšak neoznámila, či nejaké osoby, zodpovedajúce identikitom, vypátrala, nevydala ani zatykač na žiadnu konkrétnu osobu. Až neskôr vyšlo najavo, že dvoch mladíkov, podobajúcich sa na zostavené identikity a vyznávajúcich extrémistické názory, polícia preverila už na druhý deň po útoku. Obaja však vraj mali „nepriestrelné alibi“.

Bezprostredne po útoku boli na nitrianskej polícii vypočutí učitelia Hedvigi Malinovej na univerzite, spolužiaci, ktorí ju videli tiež, však

vypočutí neboli. Podľa vyjadrenia učiteľov, policajtov oveľa viac než stav Hedvigy Malinovej zaujímal fakt, prečo informovali médiá a prečo ju fotili. Učiteľa, ktorý so študentkou v ten deň ráno cestoval autobusovou linkou Dunajská Streda – Nitra, sa ani neopýtali, v akom stave bola, keď ju videl, či sa bála skúšky, a aké má študijné výsledky.

Medzičasom sa prípad stal objektom rôznych politických aktivít. Národná rada, pri absencii hlasov poslancov SDKÚ, prijala vyhlásenie proti prejavom extrémizmu a neznášanlivosti, občianski aktivisti 30. augusta v Nitre zorganizovali protestný pochod proti extrémizmu.³ Premiér Maďarskej republiky Ferenc Gyurcsány vyzval predsedu slovenskej vlády Roberta Fica, aby sa dištancoval od protimaďarských výrokov a potrestal útočníkov na Hedvigu Malinovú. Ficova odpoveď znela: Slovensko nepotrebuje, aby ho Maďarsko upozorňovalo na význam boja proti extrémizmu.

Pre nedávno ustanovenú slovenskú vládu boli stále častejšie protimaďarské incidenty na celom území Slovenska v lete 2006 neprijemné preto, lebo v tom čase čelila silnej medzinárodnej kritike za účasť SNS vo vláde. Hrozilo dokonca, že strana SMER bude vylúčená zo Strany európskych socialistov. Útok na Hedvigu Malinovú sa z tohto hľadiska stal v čo najhoršom čase, ak nebolo toto časovanie zámerné.

VÝSLUCH TRVAJÚCI ŠEŠTĽ HODÍN

Polícia v Nitre začala konanie vo veci útoku na Hedvigu Malinovú proti neznámym páchatelom 25. augusta 2006 v poobedňajších hodinách. Pátranie však začalo s nápadnou neochotou: obhliadka na mieste činu bola vykonaná až po štyroch hodinách, okolie nebolo prečesané, miesto nájdených predmetov nebolo zaistené, náčrt miesta činu nebol urobený, nekonala sa ani rekonštrukcia činu pre zistenie, koľko mohla dievčaťu trvať cesta z autobusovej stanice po Brezový hájnik. Hedviga Malinová hneď pri prvom výsluchu – ešte v nitrianskej nemocnici – uviedla, že jej odcudzili doklady a bankovú kartu; tieto niekto ešte v ten istý deň zaslal poštou na jej adresu v Hornom Mýte. Keď zásielku dostala, okamžite o tom informovala políciu, následne ju 30. augusta 2006 v Hornom Mýte navštívili dvaja policajti, aby od nej predmetnú obálku prevzali. Zápisnica o prevzatí na mieste nebola spísaná, tá sa do spisu dostala neskôr s obsahom, že Hedviga Malinová obálku odovzdala vyšetrovateľovi Petrovi Horákovi osobne v Nitre. Študentka však v ten deň v Nitre nebola, zápisnicu jej dali podpísať neskôr – pravdepodobne 9. septembra 2006, keď ju odviezli na nitriansku policajnú stanicu. V ten sobotňajší deň po Hedvigu Malinovú išli

policajti Moško a Müllner najprv do Horného Mýta, potom do Dunajskej Stredy, kde sa práve zdržiavala u svojho priateľa. Povedali jej, že zadržali podozrivých páchatelov a mala by ich identifikovať, ale o identifikácii nakoniec nebola ani reč.

Na policajnej stanici bola podrobená dlhému výsluchu, v rámci ktorého sa ju vyšetrovatelia snažili presvedčiť, aby priznala, že si celý útok vymyslela. Nedovolili jej, aby zavolala rodine alebo si zavolala advokáta, a napriek jej protestom zhotovili z výsluchu videozáznam. Hedviga Malinová až do konca trvala na tom, že útok sa stal. Z policajnej stanice ju prepustili až po šiestich hodinách. O tri dni, 12. septembra 2006 premiér Robert Fico a minister vnútra Róbert Kaliňák vystúpili pred verejnosť s tým, že polícia vyšetrovanie v tejto veci ukončila, k žiadnemu útoku nedošlo, všetko je len výmysel študentky, ktorá sa obávala skúšok.⁴

DÔKAZY MINISTRA KALIŇÁKA

Minister vnútra prezentoval viaceré údajné dôkazy, ktoré podľa jeho argumentácie potvrdzovali fakt, že Hedviga Malinová klamala. Mávajúc blúzkou dievčaťa vyhlásil, že odev, v ktorom mala údajne ležať v mokrej tráve, bol okrem stôp po krvi úplne čistý. Nápis na blúzke a na obálke, v ktorej jej mali byť vrátené doklady, je vraj podľa grafológov totožný s rukopisom Hedvigy Malinovej a DNA nájdená na lepiacej časti patrí tiež jej. Znáмка, ktorá podľa Hedvigy Malinovej predtým odpadla, preto ju ona olízala a znovu nalepila, bola polícii odovzdaná v takom stave, že – podľa slov ministra vnútra – „na stotisícinu milimetra pasovala s pečiatkou“, čo sa dá vysvetliť jedine tým, že ju pôvodne nalepilo dievča. Kaliňák upozornil aj na skutočnosť, že Hedviga Malinová tvrdila, že jej odcudzili bankovú kartu, ona ju však nedala zablokováť, a že sa z jej mobilu v danom čase neuskutočnil žiadny hovor. Neskôr vyšlo najavo, že polícia preverovala nielen hovory uskutočnené z jej mobilu, ale aj hovory učiteľov katedry maďarského jazyka. Predseda vlády na tlačovej konferencii povedal, že je smutný z toho, koľko energie musí vláda vynaložiť zbytočne kvôli klamstvu jednej študentky, lebo v zahraničí bolo Slovensko toľko kritizované ešte pred ukončením vyšetrovania.

Po šokujúcej tlačovej konferencii sa právnym zástupcom Hedvigy Malinovej stal vtedajší poslanec za SMK, advokát Gábor Gál. Gál zverejnil fotografie, ktoré vznikli krátko po útoku, a 13. septembra zvolal tlačovú konferenciu. Na nej Hedviga Malinová podrobne popísala udalosti z 25. augusta 2006, a prvýkrát hovorila o tom, ako sa 9. septembra 2006 pokúšali

na ňu na polícii vyvíjať nátlak.⁵ Potvrdila, že si nepamätá, či pred útokom s niekým hovorila po telefóne alebo osobne, a že odpadnutú známku olízala a nalepila na obálku znova preto, lebo policajti jej povedali, že obálku potrebujú v pôvodnom stave. Hedviga Malinová zdôraznila, že je ochotná podrobiť sa vyšetrovaniu na detektore lži, ako o to požiadala už aj na policajnom výsluchu 9. septembra, lebo celý čas hovorila iba pravdu, a nič si nevymyslela. Na túto tlačovku minister vnútra Robert Kaliňák a prezident policajného zboru Ján Packa odpovedali ďalšou tlačovkou, na ktorej už citovali z vyšetrovacieho spisu. Packa osobitne zdôraznil, že na veci pracovalo 250 policajtov a bolo preverovaných 620 osôb a ak by sa skutok bol stal, páchatelia by určite nevykĺzli z rúk polície. Slovenskí politici začali útočiť na SMK za to, že sa obhajoby Hedvigy Malinovej ujal jej poslanec, a že chce vytŕfcť politický kapitál z trestnej kauzy. Gábor Gál sa napokon 14. septembra vzdal obhajoby Hedvigy Malinovej.⁶

BYT PRIATELA HEDVIGY ROZHÁDZANÝ

15. septembra 2006 sa právnym zástupcom Hedvigy Malinovej stal piešťanský advokát Roman Kvasnica. V mene svojej mandantky podal 18. septembra 2006 sťažnosť na Okresnú prokuratúru v Nitre, vo veci zastavenia vyšetrovania útoku.⁷ Na sto dvadsiatich stranách vymenoval tridsať argumentov v prospech protiprávnosti zastavenia vyšetrovania.

18. októbra 2006 okresná prokuratúra sťažnosť zamietla s tým, že počas preverenia spisu neboli zistené také nové skutočnosti, ktoré by naznačovali, že vyšetrovateľ postupoval protiprávne, alebo že úmyselne či zámerne vykreslil poškodenú ako simulanta, žeby konal zaujato, alebo žeby bol ovplyvňovaný nadriadenými.

18. októbra 2006 generálny prokurátor Dobroslav Trnka vyhlásil: Hedviga Malinová oklamala orgány, a za to musí niesť zodpovednosť.⁸

24. októbra 2006 bol na Okresnú prokuratúru v Nitre doručené podanie istého Petra Korčeka s trvalým bydliskom v Bratislave. Korček obvinil Hedvigu Malinovú z rozduchavania národnostnej neznášanlivosti, krivého svedectva a zo zavádzania orgánov činných v trestnom konaní.⁹

10. novembra 2006 prokuratúra postúpila toto podanie Okresnému riaditeľstvu policajného zboru v Nitre, ktoré vo veci začalo trestné stíhanie.

V noci z 20. na 21. novembra 2006 neznámi páchatelia rozhádzali byt Hedvigy Malinovej a jej priateľa Petra Žáka v Hornom Mýte, kde spolu žili. Pootvárali dvere, povytáhovali zásuvky, na dvore otvorili auto mladého muža a kľúče pohodili pred vchodom na zem. Hedviga Malinová ešte v ten

deň cestovala do Nitry na univerzitu, a všimla si, že žena sediaci vedľa nej si prezerá fotografie ich rozhádzaného bytu. Dievča chcelo svojmu priateľovi okamžite zavolať, lenže jej telefón, napriek tomu, že batéria nebola vybitá, nefungoval až do neskorých poobedňajších hodín. Pre tieto udalosti podal právny zástupca Hedvivy Malinovej trestné oznámenie na políciu v Dunajskej Strede, ktorá 18. decembra 2006 začala v tejto veci konanie. Verejnosť sa o zvláštnej udalosti dozvedela až o niekoľko mesiacov, jej cieľom podľa Romana Kvasnicu totiž bolo práve to, aby jeho mandantku ešte viac zastrašili a skompromitovali.

15. decembra 2006 podal advokát Hedvivy Malinovej viac ako stostranovú sťažnosť na Ústavný súd Slovenskej republiky,¹⁰ z dôvodu porušenia ľudských práv svojej mandantky, pre neľudské zaobchádzanie, akým k nej polícia pristupovala a preto, že nemohla využiť svoje právo na súdnu ochranu a nemohla sa brániť proti nezákonnému postupu štátnych orgánov. Požiadal ústavný súd, aby rozhodnutie o zastavení vyšetrovania ako aj rozhodnutie prokuratúry schvaľujúce policajné rozhodnutie vyhlásil za neplatné, a aby umožnil vo vyšetrovaní pokračovať.

OBVINENIE

Vo februári 2007 bol vedením vyšetrovania vo veci podozrenia z krivého svedectva proti Hedvige Malinovej poverený nový vyšetrovateľ. Ten 6. februára 2007 po prvýkrát vypočul siedmich spolužiakov dievčaťa, ktorí ju videli po útoku.¹¹ Pýtal sa po uplynutí pol roka na také detaily, ako napríklad kto kde sedel na chodbe univerzity, keď Hedviga prišla, kde všade videli flaky na jej blúzke, aké boli tieto flaky veľké. Jedného zo svedkov policajt riadiaci vypočúvanie dokonca požiadala, aby mu napísal niečo na chrbát, aby videli, či tam zostanú stopy.

14. mája 2007 polícia vznikla obvinenie proti Hedvige Malinovej za krivú výpoveď a krivú prisahu.¹²

21. mája 2007 Roman Kvasnica podal v mene svojej mandantky na Okresnú prokuratúru v Nitre sťažnosť proti uzneseniu o vznesení obvinenia. Navrhoval, aby bolo napadnuté rozhodnutie zrušené, a trestné stíhanie Hedvivy Malinovej zastavené.

17. mája 2007 predseda zahraničného výboru maďarského parlamentu Zsolt Németh nazval proces proti nitrianskej študentke za koncepčný, a vyzval Slovensko k nezaujatému konaniu. Predseda slovenskej vlády Robert Fico jeho vyjadrenie nazval neslýchaným zasahovaním do vnútorných záležitostí Slovenskej republiky.

Polícia ani na viacnásobné žiadosti Romana Kvasnicu, a napriek jeho zákonnému právu, nevydala blúzku, ktorú mala Hedviga Malinová v čase útoku oblečenú a ktorú minister vnútra na povestnej tlačovej konferencii ukazoval. Nevydala ani obálku, v ktorej jeho mandantka dostala svoje doklady späť, ani videozáznam z výsluchu na polícii 9. septembra 2006.

24. mája 2007 bola Hedviga Malinová predvolaná ako obvinená na Okresné riaditeľstvo Policajného zboru v Nitre, ale dievča, odvolávajúc sa na to, že nevie, z čoho ju obviňujú, a nitrianskych policajtov považuje za zaujatých, odmietlo vypovedať. Na tomto výsluchu vyšlo najavo, že Juraja Kublu, muža, ktorý na ňu podal trestné oznámenie pre zavádzanie orgánov činných v trestnom konaní, už nemôžu vypočuť, lebo 4. mája 2007 – v ten deň, keď dostal predvolanie na výsluch – v Šali spáchal samovraždu.¹³ Druhý muž, Peter Korček vôbec nebol vypočutý, aspoň v zápisnici nie je o tom zmienka.

OZNÁMENIE PODAL BÝVALÝ AGENT

24. mája 2007 Ústavný súd Slovenskej republiky stážnosť Hedvige Malinovej odmietol s odôvodnením, že predtým, než sa obrátila na túto inštitúciu, nevyčerpala všetky opravné prostriedky a iné právne prostriedky, ktoré jej zákon na ochranu jej základných práv a slobôd účinne poskytuje. Vzhľadom k uvedenému 13. júna 2007 Hedviga Malinová podala na Krajskú prokuratúru v Nitre podnet na preskúmanie zákonnosti postupu a rozhodnutia orgánov činných v trestnom konaní vo veci útoku na jej osobu.

25. mája 2007 vyšlo najavo, že Peter Korček, ktorý proti Hedvige Malinovej podal z právneho hľadiska bezchybné trestné oznámenie, bol v ére Ivana Lexu agentom Slovenskej informačnej služby, a v čase prípravy trestného oznámenia bol asistentom poslanca NR SR za KDĽ, Petra Gaburu.¹⁴ V tom čase boli asistentmi Petra Gaburu tiež Igor Cibula, bývalý agent tajnej služby a Zuzana Trnková, manželka generálneho prokurátora. Podľa dotýčaných tieto skutočnosti nemali nič spoločné s tým, že to bol práve generálny prokurátor, ktorý nástojil na tom, aby Hedvige Malinová bola bratá na zodpovednosť. Peter Gabura najprv pre médiá povedal, že o celej záležitosti nevedel a že Korčekovi dá výpoveď, ale neskôr sa už nazdával, že aj asistenti majú svoje občianske práva, preto nie je možné im vyčítať, ak na niekoho podajú trestné oznámenie.

31. mája 2007 sa Ján Slota, predseda SNS vyjadril, že údajný útok proti Hedvige Malinovej „bola umelo zinscenovaná provokácia“, ktorou „chceli

niektoré kruhy vytvorí dojem prenasledovania maďarsky hovoriacich občanov SR”.

1. júna 2007 predstúpil pred verejnosť psychiater Jozef Hašto, ktorý Hedvigu Malinovou po útoku liečil.¹⁵ Odborník v rozhovore pre médiá hovoril o tom, akú traumu toto dievča prežilo a ako sa mu to podarilo spracovať. Zdôraznil, že Hedviga Malinová je silná, otvorená a dôveryhodná osobnosť, a on ako psychiater, ktorý s ňou strávil viac terapeutických hodín, je presvedčený, že hovorila pravdu.

5. júna 2007 Roman Kvasnica využil možnosť námietky proti zaujatosti všetkých nitrianskych vyšetrovateľov, policajtov a zapisovateľov. Podľa zákona, orgány činné v trestnom konaní a justičné orgány sú povolané samy rozhodovať o vlastnej zaujatosti, ale všetci ich predstavitelia sa vyjadrili tak, že sa necítia byť zaujatí. Roman Kvasnica sa následne obrátil na riaditeľa odboru vyšetrovania Okresného riaditeľstva Policajného zboru v Nitre so sťažnosťou, argumentujúc tým, že vyšetrovatelia musia vedieť: ak bude dievča postavené pred súd za krivé svedectvo, oni budú na súde vypočutí ako svedkovia a ich klamstvá budú dokázané.

SVEDOK PREHOVORIL

13. júna 2007 požiadala Hedviga Malinová generálnu prokuratúru o zistenie, či nitrianska polícia postupovala v zmysle zákona, keď 11. septembra 2006 zastavila vyšetrovanie vo veci útoku, a tiež, či tak konala Okresná prokuratúra v Nitre, keď 18. októbra 2006 zamietla jej sťažnosť v tejto veci.

19. júna 2007 oznámil Zdeno Kamenický z Nitry viacerým médiám, že pozná jedného z útočníkov Hedvigy Malinovej.¹⁶ Podľa jeho vyjadrenia bol v priateľskom vzťahu s rodinou Róberta Benciho, podobajúceho sa na identikit, a od jeho strýka sa dozvedel, že ten mal niečo spoločné s útokom. Muž mu údajne pri pive povedal, že keď v televízii uvideli identikit, hneď vedeli, že ide o Róberta, ktorý sympatizuje s extrémistami. „Už len táto k... maďarská mu chýbala ku šťastiu” – povedal podľa Zdena Kamenického strýko, ktorý si neskôr nebol istý ani tým, či jeho synovec v deň útoku spal doma, alebo bol na žúre s kamarátmi na chate. Neskôr vyšlo najavo, že policajti po útoku na Hedvigu Malinovou už Róberta Benciho preverovali, čo spočívalo v tom, že sa ho pred domom opýtali, kde sa v to ráno zdržoval. Keďže vďaka Zdenovi Kamenickému padlo podozrenie znovu na neho, bol opätovne predvolaný na políciu v Nitre, ale podľa jeho matky len preto, aby ho ubezpečili, že všetko je v poriadku. Zdena Kamenického najprv ani nechceli predvolať ako svedka, prezídium policajného zboru totiž trvalo na

tom, že dvaja mladí muži, podobajúci sa na identikity – čiže aj Róbert Benci – majú „nepriestrefné“ alibi.

20. júna 2007 navštívil Zdeno Kamenický políciu dobrovoľne. Tam ho len vypočuli, avšak nie ako svedka – pravdepodobne preto, aby obišli možnosť prítomnosti advokáta Hedvigy Malinovej. Podľa zákona totiž na výsluchu vo veci jeho mandantky má právo byť prítomný aj advokát. Zdeno Kamenický na tomto výsluchu zopakoval to, čo povedal pre médiá, ale táto nová skutočnosť nemala žiadny vplyv na stíhanie Hedvigy Malinovej pre krivé svedectvo.

PROKURATÚRA PONÚKLA DOHODU

2. júla 2007 generálny prokurátor Dobroslav Trnka rozhodol, že podozrenie zo zaujatosti nitrianskych prokurátorov je neopodstatnené a vyšetrovanie prípadu zostáva naďalej v Nitre.

20. júla 2007 občianske združenie Aliancia Fair-play začalo zbierať podpisy za prešetrovanie útoku proti Hedvige Malinovej.

23. júla 2007 prezident policajného zboru Ján Pačka v jednom rozhovore pripustil, že Hedvigu Malinová mohol niekto zbiť, pričom ale dodal, že „skutok sa nestal tak, ako ho ona opisuje“.¹⁷ To, že by polícia pochybila tým, že zastavila vyšetrovanie útoku, rázne odmietol.

31. júla 2007 hovorca Krajskej prokuratúry v Nitre Jaroslav Maček pre médiá naznačil, že by úrady zastavili trestné konanie proti Hedvige Malinovej vo veci krivej výpovede, ak by dievča priznalo, že klamalo.¹⁸ Pripustil podmienčné zastavenie trestného stíhania alebo dohodu s prokurátorom, ale advokát dievčata, Roman Kvasnica tieto „možnosti“ odmietol. Povedal, že pre jeho mandantku je jediným akceptovateľným návrhom zastavenie trestného stíhania, vedeného voči jeho mandantke, a vyšetrovanie útoku.

1. augusta 2007 vyšlo najavo, že na generálnej prokuratúre bude rozhodovať o sťažnostiach Hedvigy Malinovej vo veci jej trestného stíhania za krivú výpoveď ten istý Róbert Vlachovský, ktorý v roku 1996 ako krajský prokurátor v Bratislave nariadil prepustenie agentov SIS podozrivých z únosu Michala Kováča ml. a odňal prípad vyšetrovateľovi Petrovi Vačokovi. Vo veci Hedvigy Malinovej Vlachovský prijal dve rozhodnutia: rozhodol o tom, že vyšetrovateľ postupoval správne, keď nevydal advokátovi študentky videozáznam z výsluchu z 9. septembra, a jeho podpis figuruje aj na rozhodnutí, ktorým generálna prokuratúra odmietla sťažnosť vo veci zaujatosti nitrianskych prokurátorov.

Okresná prokuratúra v Nitre dňa 8. augusta 2007 zamietla sťažnosť Hedvigy Malinovej proti vzneseniu obvinenia za krivú výpoveď podanú 21. mája 2007, ako nedôvodnú. Okresný prokurátor Igor Seneši vymenoval legislatívne normy, v zmysle ktorých polícia postupovala a skonštatoval, že podľa prokuratúry sú veci v poriadku.¹⁹ Pochybnosti spojené s výsluchom z 9. septembra 2006 prokurátor vybavil tým, že prípad údajného útoku na Hedvigu Malinovou bol právoplatne uzavretý a nedošlo k zisteniu, že by počas vyšetrovania došlo k porušeniu práv.

TRESTNÉ OZNÁMENIE NA FICA, KALIŇÁKA A PACKU

Obhajcovi Hedvigy Malinovej, Romanovi Kvasnicovi, ani po uplynutí jedného roka po zastavení trestného stíhania vo veci útoku, nebola vyšetrovateľom vydaná blúzka, ktorú dievča malo na sebe v čase útoku, ani obálka, v ktorej jej vrátili doklady, ani zápisnica z jej výsluchu. Polícia a prokuratúra argumentovali rôznymi dôvodmi: o blúzke a obálke povedali, že sú to dôležité dôkazy, o videozázname, že ten bol vyhotovený len pre služobné účely a zápisnicu nevydajú preto, lebo Kvasnica vraj nepredložil splnomocnenie od svojej mandantky. Potom, čo to obhajca Hedvigy Malinovej vyvrátil, prokurátor nezachádzal do detailov, ale zápisnicu odmietol vydať „z mimoriadne závažných dôvodov“.

10. augusta 2007 predĺžila Krajská prokuratúra v Nitre termín rozhodnutia vo veci podaného podnetu Hedvigy Malinovej, ktorým žiadala preskúmanie zákonnosti postupu a rozhodnutia orgánov činných v trestnom konaní vo veci jej prepadnutia. Vo veci stále nebolo prijaté rozhodnutie, ako ani o sťažnosti podanej Romanom Kvasnicom za to, že prokuratúra zavádzala verejnosť vo veci splnomocnenia od svojej mandantky.

21. augusta 2007 podal bývalý riaditeľ Úradu boja proti korupcii Jozef Šátek trestné oznámenie na premiéra, ministra vnútra a policajného prezidenta vo veci zneužitia právomocí verejného činiteľa.²⁰ Na vyšetrovateľa prípadu podal trestné oznámenie na vojenskej prokuratúre za podozrenie zo získavania dôkazov protizákonným spôsobom, len aby sa potvrdilo zavinenie dievčata. Šátek vo svojom podaní upozornil na nedbalé zaistenie miesta činu, na protizákonný výsluch Hedvigy Malinovej, a na to, že si od nej nevyžiadali ani vzor písma, ani vzorku sliny, a napriek tomu sa na tieto odvolávajú, čo znamená, že tieto vzorky museli získať protizákonným spôsobom. Šátek sa zmienil aj o tom, že správy lekárov ošetrojúcich dievča po útoku sa líšia od posudku súdneho lekára, a že vyšetrovateľ bol povinný požiadať o posudok nezávislých odborníkov. Róberta Kaliňáka a Jána Packu

Jozef Šátek obvinil z toho, že neoprávnene nazreli do vyšetrovacieho spisu a získané informácie zverejnili na tlačovej konferencii, pričom na takýto postup má právo len samotný obvinený, jeho obhajca, a niektorí presne definovaní verejní činitelia. Premiér Robert Fico sa podľa Šátka prevínil v tom, že prekročil svoje ústavné právomoci, svojvoľne si prisvojil kompetencie orgánov činných v trestnom konaní, a osobne informoval verejnosť o výsledkoch vyšetrenia získaných protizákonným spôsobom.

POLÍCIA A PROKURATÚRA POCHYBILA

22. augusta 2007 v reakcii na trestné oznámenie Jozefa Šátka Robert Fico vyhlásil: údajný útok na Hedvigu Malinovú mal viesť k likvidácii vlády.²¹

V auguste 2007 Roman Kvasnica poslal vyšetrovateľovi prípadu obvinenia z krivej výpovede vedenej proti jeho mandantke, viacero návrhov na vypočutie ďalších svedkov. Medzi nimi premiéra Roberta Fica, vicepremiéra Dušana Čaploviča a vyšetrovateľa útoku Petra Horáka.

Premiéra navrhol vypočuť najmä pre jeho vyjadrenia, z ktorých usúdil, že premiér má vedomosť, kto bol organizátorom útoku. Dušana Čaploviča navrhol vypočuť ako svedka kvôli rozhovoru pre médiá, v ktorom podpredseda vlády povedal: Hedviga Malinová „mohla byť zbitá, ale nie preto, že bola Maďarka“ a celý prípad porovnal s provokáciou Nemcov preodetých za poľských dôstojníkov, kvôli ktorým vypukla druhá svetová vojna. Čaplovič v tomto rozhovore povedal aj to, že pozná takého lekára, ktorý študentku po útoku ošetroval a ktorý tvrdí, že nemala žiadne poranenia.

31. augusta 2007 si generálny prokurátor Dobroslav Trnka opäť vyžiadala vyšetrovací spis útoku na Hedvigu Malinovú s tým, že prešetří, či polícia a prokuratúra postupovali vo všetkom správne.

13. septembra 2007 generálny prokurátor vyhlásil, že v kauze Hedviga Malinová pochybila aj polícia, aj prokuratúra.²² V súvislosti s tým 24. septembra zriadil špeciálny päťčlenný vyšetrovací tím. Podľa odborníkov takýto zmiešaný vyšetrovací tím pozostávajúci z policajtov a prokurátorov nemá u nás právne opodstatnenie, nakoľko úlohou prokuratúry je okrem iného výkon dozoru v prípravnom konaní vykonávanom políciou a rozhodovanie o sťažnostiach podaných proti rozhodnutiam polície v prípravnom konaní. Špeciálny vyšetrovací tím napriek tomu koncom septembra začal svoju činnosť. Roman Kvasnica vyhlásil, že neverí v nes-trannosť vyšetrovacieho tímu a upozornil: je absurdné, že jeho mandantka má dokazovať svoju pravdu ako obvinená v procese vedenom proti nej, keď ani nevie, z čoho ju obviňujú.

TAJOMSTVÁ ZÁPISNICE

27. septembra 2007 mohol Roman Kvasnica na generálnej prokuratúre prvýkrát nazrieť do vyšetrovacieho spisu a dostal prísľub, že si môže pozrieť aj videozáznam z výsluchu svojej mandantky z 9. septembra 2006.

30. septembra 2007 vyšetrovateľ Úradu boja proti korupcii oznámil prokuratúre, že zamietol trestné oznámenie Jozefa Šáteka na predsedu vlády a ministra vnútra.

3. októbra 2007 Roman Kvasnica dostal k dispozícii kópiu spisu z kauzy proti svojej mandantke pre krivú výpoveď.²³ V 640-stranovom spise chýbal list Petra Korčeka podávajúceho trestné oznámenie za krivú výpoveď, a v spise nebolo ani stopy po tom, žeby bývalého agenta spravodajskej služby, ktorý mal podanie sformulovať, na polícii vypočuli. Zo spisu vysvitlo nielen to, že na lepiacej časti obálky, v ktorej študentke poslali doklady, nebola vzorka slín, ale aj to, že vzorka slín vôbec nebola skúmaná. Analýza sa robila len na stopy DNA na obálke, ktoré mohli pochádzať aj z dotyku, a tieto boli porovnané so vzorkou DNA dievčaťa. O protimaďarskom nápisu nachádzajúcom sa na blúzke a o adrese na spomínanej obálke minister vnútra vyhlásil, že tie sú podľa expertízy totožné s jej rukopisom. Pracovník Kriministického a expertízneho ústavu Policajného zboru v septembri 2006 na polícii vypovedal, že vzorka nie je vhodná na vyšetrovanie, lebo text je príliš krátky a je písaný veľkými tlačnými písmenami, podľa školskej normy.

Podľa výpovede lekára, ktorý ako prvý ošetril Hedvigu Malinovou v traumatologickej ambulancii v Nitre a rovnako aj podľa personálu záchranej lekárskej služby prevážajúceho dievča z univerzity do nemocnice, pacientka mala opuchnutú tvár, poranenú peru, vysoký pulz a krvný tlak, na jej nohách videli viacero modrín. Lekár záchranej služby jej kvôli stavu v šoku podal veľkú dávku sedatívu, 10 mg Diazepamu. Napriek tomu, že ošetrojúci lekár upozornil na to, že dievčina nie je v takom stave, aby ju mohli vypočuť, policajti jeho názor ignorovali a vypočuli ju aj na poludnie v nemocnici v Nitre, aj večer v Dunajskej Stredě.

Obzvlášť rozporuplná je tá časť spisu, ktorá sa zaoberá odcudzenou bankomatovou kartou Hedvivy Malinovej. Minister vnútra 12. septembra 2006, opierajúc sa o informácie z banky tvrdil, že karta nebola zablokovaná – teda jej držiteľ musel dobre vedieť, že nebola odcudzená. Opak bol pravdou: matka Hedvivy dala totiž kartu 25. augusta 2006 zablokovať a 31. augusta ju dala znova aktivovať. Policajti 31. augusta požiadali o písomnú informáciu Slovenskú sporiteľňu. Na túto žiadosť niekto napísal, že karta nie

je zablokovaná. To, či v týždni predtým bola táto karta zablokovaná alebo nie, nikto neskúmal, a polícia oficiálnu odpoveď od banky ani nedostala.

VÝSLUCHY NA GENERÁLNEJ PROKURATÚRE

8. októbra 2007 začali v kauze Hedviga Malinová výsluchy na generálnej prokuratúre. Ako prví vypovedali pracovníci súkromnej detektívnej služby Nádej v Nitre, Denisa Pustajová a Marián Modrovič, ktorí sa 25. augusta 2006 cestou do práce údajne stretli so študentkou v Brezovom hájiku. Svedkovia sa vyjadrili pre médiá a následne sa prihlásili na políciu po tom, čo bolo vyšetrowanie na polícii vo veci útoku zastavené. Obaja tvrdili, že cestou do práce si všimli bosé dievča kráčajúce popri ceste, ale čo sa týka detailov, ich výpovede boli rozdielne. Obaja síce tvrdili, že Hedvigu Malinovú videli po pol ôsmej, ale jeden ju videl na pravej strane cesty, druhý na ľavej. Žena, ktorá išla peši, povedala, že videla kolegu, ktorý pri nej prešiel autom, aj mu zakývala, ale muž si bol istý, že okrem Hedvigy tade neprechádzal nikto. Podľa ich slov im bolo podozrivé to, že dievča kráčalo príliš pokojne, pričom ak na niekoho mali zaútočiť, ten musel podľa nich utekať. Podľa evidencie vedenej v detektívnej službe, obaja sa dostavili na pracovisko o 7.30 hodine – žena k tomuto povedala, že kvôli šéfovi jej vrátnik zapisuje skorší termín príchodu, lebo ona vždy mešká.

Svedkovia vypovedali na prokuratúre aj o tom, že dva týždne pred ich výsluchom – už po tom, čo kauzu prevzala generálna prokuratúra – do ich kancelárie prišiel vyšetrowateľ konania vo veci krivej výpovede, Ladislav Gužík. Požiadal ich, aby si poznačili údaje a aby mu okamžite zavolali, ak by sa u nich niekto cudzí vypytoval na Hedvigu Malinovú. Vyšetrowateľ sa podľa svedkov zmienil aj o tom, že je naňho vyvíjaný veľký nátlak.²⁴

Hedvigu Malinovú tiež predvolali na výsluch na generálnu prokuratúru, ale ona, vzhľadom na to, že nevie, z čoho ju obviňujú, odmietla vypovedať. Z týchto istých dôvodov nevypovedali ani jej matka, otec a partner.

19. októbra 2007 na generálnej prokuratúre vypočuli Zdena Kamenic - kého, ktorý aj pri tejto príležitosti potvrdil, že sa od strýka Róberta Benciho dopočul: jeho synovec je jedným z útočníkov Hedvigy Malinovej. Roman Kvasnica po výsluchu povedal, že Zdenovi Kamenickému v septembri 2007 v Nitre pohrozili vyhodením mladíci: ak nenechá na pokoji Róberta, olutuje to. Privolaní policajti neboli ochotní na mieste urobiť záznam, jemu aj útočníkom povedali len tolko, aby si vzájomne podali ruky.

VYŠETROVACIE POKUSY V BREZOVOM HÁJKU

19. októbra 2007 pred Starým divadlom v Nitre skupina skinhedov zaútočila refazami a palicami na vysokoškolákov, fajčiach pred budovou. Šéf krajského riaditeľstva policajného zboru najprv zaprel aj samotný fakt útoku, vyšetrenie kauzy sa začalo len po tom, čo sa celá vec dostala cez médiá na verejnosť a viacerí poškodení protestovali. 28. októbra bolo niekoľko páchatelov zadržaných, medzi nimi aj Róbert Benci, jeden z podozrivých z útoku na Hedvigu Malinovou.²⁵ Proti vtedy len sedemnásťročnému mužovi bolo vznesené obvinenie z výtržníctva, prokurátor ho však na druhý deň vzhľadom na jeho mladý vek prepustil. O Bencim medzičasom vysvitlo, že v minulosti sa už viackrát dostal do konfliktu so zákonom. V roku 2005 na nitrianskej autobusovej stanici zbil chlapca, v roku 2006 prebiehalo proti nemu konanie za nosenie rasistických symbolov.

Róberta Benciho a jeho matku a starú matku vypočuli na generálnej prokuratúre 21. októbra 2007, jeho strýka o dva týždne neskôr. Podľa Romana Kvasnicu svedkovia nedokázali vyvrátiť tvrdenie Zdena Kamenického, podľa ktorého Róbert Benci mal do činenia s útokom na Hedvigu Malinovou. Vyšlo najavo aj to, že v súvislosti s prípadom ich na políciu nikdy nevypočuli. Róbert Benci si pamätal to, že policajti ho niekedy po údajnom útoku vyhľadali a pred vchodom do ich domu, na ulici sa ho spýtali, kde sa v tom čase zdržiaval.²⁶ On odpovedal, že doma spal, a nakoľko to potvrdila aj jeho matka, policajti odišli. Druhýkrát ho vyhľadali vtedy, keď Zdeno Kamenický pre médiá povedal, že Benci bol jeden z útočníkov. Aj vtedy jemu, jeho matke a starej matke položili niekoľko otázok len pri vchodových dverách do ich bytu, potom odišli a vrátili sa s prepísanou zápisnicou, aby ju mohli podpísať. Odtlačok palca, vzorku DNA a vzor písma od neho nezobrali, nepýtali sa ani na to, z čoho žije ako záškolák a nezamestnaný, a do akej spoločnosti chodí.

Skupina vyšetrovateľov z prokuratúry prešla 15. novembra 2007 cez Nitru klusom, aj pomalším tempom, aby zistili, za aký čas mohla Hedviga Malinová v deň útoku danú trasu absolvovať.²⁷ Vo vyšetrovacom pokuse, ktorý podľa trestného poriadku slúži na prešetrovanie výpovedí svedkov a obvinených, alebo skutočností zistených počas vyšetrenia, Hedvigu zastupovala policajтка v civile. To, či Hedviga 25. augusta 2006 skutočne išla na Katedru maďarského jazyka po tejto trase, nebolo zistené, lebo študentka na generálnej prokuratúre nevpovedala. Generálny prokurátor neprezradil, aký bol zámer tohto pokusu, preto sa dá len domnievať, že cieľom bolo dokázať, že ak Hedvigu videli dvaja svedkovia okolo pol

ôsmej v hájiku, tak predtým na ňu nemohol nikto zaútočiť, keďže časovo by sa to nedalo stihnúť. Autobus z Dunajskej Stredy, ktorým študentka cestovala do Nitry mal totiž príchod na autobusovú stanicu okolo 7:10, a čas zmeraný počas pokusu postačoval len na to, aby niekto bez zastavenia absolvoval túto trasu.

HEDVIGA ZAŽALOVALA SLOVENSKO

22. novembra 2007 sa Hedviga Malinová obrátila na Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu pre neľudské a ponižujúce zaobchádzanie zo strany slovenských vyšetrovacích orgánov.²⁸ Finančné odškodné nežiadala, len priznanie toho, že jej ľudské a občianske práva boli na Slovensku porušené tým, že okolnosti útoku proti nej neboli vyšetrené.

29. novembra 2007 generálna prokuratúra oznámila Romanovi Kvasnicovi, že videozáznam z výsluchu jeho mandantky bol zaslaný na analýzu do Výskumného ústavu súdnej optiky. V rozhodnutí prokuratúry sa uvádza: boli vyhotovené dva záznamy, dvoma kamerami. Obidva záznamy sú však veľmi slabej kvality, a preto ich treba predtým, než ich poskytnú advokátovi, upraviť.²⁹

4. decembra 2007 sa v Brezovom hájiku uskutočnili ďalšie dva vyšetrovacie pokusy. Prokuratúra bola tentokrát zvedavá na to, ako dlho mohla trvať cesta študentky z miesta útoku po fakultu. Hedvigu Malinovú opäť zastupovala figurantka. Jej obhajca opäť nebol upovedomený, aké závery boli z pokusu vyvedené.

5. decembra 2007 bol na generálnej prokuratúre znovu vypočutý Róbert Benci. Prokurátora najviac zaujímalo, či sympatizuje so skupinami zastávajúcimi extrémistické názory, na čo Benci odpovedal „nie“. Prokurátor si následne od neho vypýtal vzor písma, aby ho porovnal s nápisom na Hedviginej blúzke. Na tento istý deň predvolali aj Marcela Grzyba, ktorého výzor pripomínal druhý zhotovený identikit. Grzyb sa na výsluch nedostavil.

Romanovi Kvasnicovi prokuratúra odovzdala videozáznam z výsluchu z 9. septembra 2006. Lepšie povedané, bola mu odovzdaná len časť záznamu v trvaní tri hodiny dvadsať minút. Minister vnútra sa pritom odvolával na záznam trvajúci päť hodín štyridsaťpäť minút ako na dôkaz toho, že niekto nevídaným spôsobom klame. Neskôr bola advokátovi odovzdaná ďalšia časť záznamu v trvaní asi jednej hodiny. JUDr. Kvasnica chcel porovnať prepis záznamu so zápisnicou z výsluchu a konfrontovať vyšetrovateľov s rozdielmi v nich – to mu však prokuratúra neumožnila.

ZOSTRIHANÝ VIDEOZÁZNAM

11. decembra 2007 vypočúvali na generálnej prokuratúre celkom osem a pol hodín vyšetrovateľa, ktorý viedol sedemnásťdňové vyšetrovanie útoku na Hedvigu Malinovou.³⁰ Peter Horák študentku vypočul trikrát: v deň útoku v nemocnici v Nitre, potom v Dunajskej Strede a nakoniec 9. septembra, keď ju chcel presvedčiť, aby sa priznala z klamstva. Podľa obhajcu Hedvigy Malinovej boli všetky tri výsluchy nezákonné: ten v Nitre preto, lebo sa konal pred oficiálnym začiatkom vyšetrovania, ten v Dunajskej Strede preto, lebo dievča bolo pod vplyvom sedatív a ten z 9. septembra preto, lebo Hedvigu odviezli na nitriansku políciu pod falošnou zámienkou, vyvíjali na ňu nátlak a v miestnosti sa zdržiavali aj osoby v zápisnici neuvedené.

Na videozázname, ktorý bol podľa obhajcu študentky zostrihaný a nie je v súlade so zápisnicou z výsluchu, nie sú náznaky vyvíjania nátlaku na ňu. Nenachádza sa na ňom ani ten, na ktorom sa Hedvige vyhrážali predbežným zadržaním, ak sa neprizná, že klamala. Na druhej strane, z otázok dievčata sa dá jednoznačne vyvodiť, čím ju zastrášovali: vyšetrovateľov sa viackrát pýta, čo s ňou bude, a či ju naozaj chcú zadržať. Peter Horák, ktorý výsluch viedol, v rozpore s ustanoveniami trestného poriadku, Hedvige neumožnil, aby vlastnými slovami popísala, čo sa stalo v deň útoku, ale sa jej sám snažil podsúvať niektoré vety – podľa jeho výpovede preto, aby „sa držal dejovej línie“. Študentka sa viackrát pokúšala vysvetliť, ako sa jej mohli dostať sliny na obálku, ale vyšetrovatelia ju nenechali vyjadriť sa. Nebrali do úvahy ani to, že opakovane zdôrazňovala: nepamätá sa, či telefonovala. Vyšetrovateľ jej kládol otázky jednu za druhou. Otázky však neboli v zápisnici zaznamenané – na základe toho sa zdá, ako keby študentka sama plynule vypovedala všetko to, čo bolo zapísané. Na videozázname je pritom vidieť, že bola viackrát zahriaknutá. Blížiac sa ku koncu, vyšetrovateľ jej položil povinnú otázku, či ešte chce niečo povedať predtým, než jej položí doplnujúce a spresňujúce otázky. Urobil to napriek tomu, že aj predtým sa pýtal iba on. Hedviga znova chcela hovoriť o vzorke sliny nájdenej na obálke, ale on jej povedal, že „až potom“. Potom však opäť nasledovali len otázky, na ktoré Hedviga odpovedala slovami „možno, neviem, nepamätám sa, môže byť, nie“. Napriek tomu zápisnica svedčí o tom, ako keby dievča súvisle vypovedalo a ako keby sa zamotávalo do vlastných klamstiev.

NÁTĽAK NA VÝSLUCHU

Na videozázname je jasne vidieť, že ďalšie osoby prítomné v miestnosti, ktoré v rozpore so zákonom nie sú v zápisnici uvedené, tiež kládli Hedvige otázky, napriek tomu, že k takýmto úkonom je oprávnený len vyšetrovateľ. Na výsluchu na generálnej prokuratúre tieto osoby povedali, že ony kládli len „doplňujúce otázky, lebo v niektorých detailoch, kde operatívnu prácu odvádzali oni, chceli pomôcť vyšetrovateľovi“. Zápisnica neobsahuje otázky, ktoré odzneli, a ani odpovede Hedvigy na ne. Podľa policajtky-zapisovateľky Klaudie Čaládiovej to bolo preto, lebo ona nezapisovala otázky a odpovede, ale zhrnutie jednotlivých úsekov výsluchu, ktoré jej diktoval vyšetrovateľ. Všetci policajti vypočutí v decembri 2007 na generálnej prokuratúre vypovedali rozdielne o tom, kto všetko bol prítomný na výsluchu Hedvigy Malinovej 9. septembra 2006. Po porovnaní výpovedí sa ukázalo, že okrem Petra Horáka, riadiaceho výsluch a zapisovateľky boli v miestnosti prítomní aj viacerí operatívni dôstojníci, v druhej zas sledovali výsluch zo záznamu riaditeľ Krajského úradu vyšetrovania Policajného zboru v Nitre a ďalší policajní dôstojníci. Vyšetrovateľ Peter Horák, ktorý výsluch riadil, v istej chvíli vyšiel z miestnosti, potom sa vrátil a gestom ruky dal pokyn na vypnutie kamery. Sám k tomuto povedal, že technici mu oznámili technickú chybu, ale advokát Hedvigy predpokladá, že vtedy sa pokúšal o nátlak na jeho mandantku. V zápisnici sa nenachádza záznam ani o tom, ako dlho trvali prestávky zaradené z dôvodu výmeny kazety alebo technickej poruchy, a nenašlo sa vysvetlenie ani na to, prečo musela Hedviga zostať na polícii ešte dve hodiny po výsluchu, ak sa ten, podľa zápisnice, mal skončiť už na popoludnie. Peter Horák k tomuto povedal, že dievča chcel zobrať na miesto činu, ale keď sa na výsluchu presvedčil o tom, že klame, už to považoval za zbytočné. Vyšlo najavo aj to, že videokazety z výsluchu, ktoré právny zástupca Hedvigy Malinovej nemohol vidieť vyše roka, strážil Ladislav Gužík, vyšetrovateľ, ktorý viedol vyšetrovanie proti študentke pre krivú výpoveď.

VYŠETROVATELIA PORUŠILI ZÁKON

Počas výsluchov na generálnej prokuratúre vyšli najavo viaceré porušenia procesných pravidiel a právnych predpisov, ktoré sa vyskytli počas vyšetrovania kauzy: súdny lekár neovládal základné odborné pojmy, pracovníci Kriminalistického a expertízneho ústavu Policajného zboru pracovali bez vzoriek písma a biologického materiálu, ktoré mali slúžiť pre porovnávanie, ba vyšetrovatelia porušili aj zákon.

Peter Horák, vyšetrovateľ konania vo veci útoku na študentku nevedel dať uspokojivú odpoveď na otázku, prečo neposlal Hedviginu blúzku na biologickú analýzu. Blúzka bola podrobená len chemickej analýze. Vyšetrovatelia však na výsledky tejto analýzy neprihliadli: neskúmali napríklad pôvod stôp po oleji nachádzajúcich sa na blúzke. Prokurátor nedostal odpoveď ani na otázku, prečo si nevypýtal od Hedvigy vzor písma a prečo si bol istý, že žiadosť o pas a index, ktoré porovnávali s písmom na blúzke, si pred rokmi vyplnila určite sama. Tvrdenie vyšetrovateľa, ktorý sa údajne už začiatkom septembra prikláňal k tomu, že Hedviga klame, vyvrátil fakt, že výpis z telefonických rozhovorov univerzitných učiteľov Hedvigy v dňoch 20. – 29. augusta 2006 si vyžiadal na súde 30. augusta 2006 s odôvodnením, že chce nájsť útočníka. Na otázku advokáta Hedvigy, či predpokladal, že učitelia môžu mať niečo spoločné s útokom, Horák neodpovedal. Fakt, že na mieste činu, v Brezovom hájiku nebola urobená dôkladná prehliadka miesta s detektorom kovu a policajnými psami vyšetrovateľ vysvetlil tak, že v práci im prekážal dážď a vyrušovali ich televízne štáby.

Spomedzi vypočutých expertov najviac pochybil súdny znalec Šimon Kónya, ktorý Hedvigu vyšetroval. Videl ju prvýkrát jedenásť dní po útoku, 4. septembra 2006 a obmedzil sa len na spočítanie jej modrín. Nenašiel stopy po úderoch na tvári a stehnách dievčiny, nezistil u nej otras mozgu, a na základe toho usúdil, že neutrpela žiadne zranenia. Jedine na jej perách videl malú jazvu, o nej však predpokladal, že vznikla tým, že pohryzla sama. Nechal bez povšimnutia aj fakt, že vďaka hustým vlásočniciam na lícach sa rany po úderoch hoja rýchlejšie ako na iných častiach tela. Vylúčil aj možnosť otrasu mozgu ako aj to, že dievča mohlo byť pod vplyvom post-traumatického šoku. To, že si Hedviga Malinová nepamätala na každý detail útoku, Kónya nevedel vysvetliť, a do svojej správy napísal, že to je podľa neho len „subjektívna výpoveď poškodenej“. Na výsluchu na generálnej prokuratúre povedal, že z neurologického a psychologického hľadiska Hedvigu Malinovú nevyšetрил, jej stav ani nekonzultoval s neurológom, lebo to nepovažoval za potrebné.³¹

STREĽBA NA TERČ OZNAČENÝ AKO „HEDVIGA“

21. januára 2008 sa na internetovom portáli YouTube objavila videonahrávka, na ktorej neznámi muži v čiernych tričkách s nápisom „Polícia“ strieľajú samopalom vzoru 58 na figurínu označenú ako Hedviga.³² Zábery boli nakrútené na strelnici v Zemnom, na internet ich zavesil bývalý štu-

dent policajnej školy v Pezinku. Medzi osobami vykrikujúcimi meno Hedvige bol aj príslušník Železničnej polície slúžiaci v Nových Zámkoch. Ten aj po prešetrení incidentu mohol zostať v službe, avšak policajt, ktorý video nahral a zverejnil, bol z radov polície prepustený.

1. februára 2008 na generálnej prokuratúre bol vypočutý autor trestného oznámenia proti Hedvige Malinovej, Peter Korček. Bývalý agent SIS povedal: „iritovalo ho“, že Hedviga Malinová zaútočila na slovenské orgány a zo zorganizovania útoku podozrievala tajnú službu, preto považoval za svoju občiansku povinnosť podať na ňu trestné oznámenie.³³ Obhajca Hedvigy Malinovej sa ho na výsluchu chcel opýtať, s kým spolupracoval ako asistent poslanca Národnej rady SR Petra Gaburu, ale prokurátor mu túto otázku nedovolil položiť.

Marcel Grzyb, svedok ponášajúci sa na druhý identikit, sa na výsluch nedostavil ani druhýkrát, a neprevzal ani predvolanie. Vyšetrovací tím pokračoval v práci vypočutím súdnych znalcov analyzujúcich písmo na blúzke a biologické vzorky. Nitriansky neurológ, ktorý Hedvigu Malinovú vyšetroval po útoku 25. augusta 2006 aj na generálnej prokuratúre vypovedal, že na základe odborných zistení ako aj röntgenových snímok a CT vyšetrení diagnostikoval u poškodenej otras mozgu a známky akútneho stresu. Vtedajší riaditeľ nitrianskej nemocnice Viktor Žák, ktorý so študentkou po prevoze do nemocnice hovoril aj osobne, pred prokurátorom zopakoval: jeho odborným i osobným názorom je, že bola zbitá. V podobnom zmysle svedčili všetci nitrianski i dunajskostredskí lekári a ošetrovatelia, ktorí sa s Hedvigou Malinovou dostali do kontaktu. Lekárka, ktorá ju ošetrila v sanitke, kým ju odviezli z univerzity do nemocnice, povedala: Hedviga mala triašku na celom tele, krvný tlak 150/80, pulz 150 a zreničky mala rozšírené, čo býva znakom stresu, alebo strachu. Šimon Kónya napriek zhodnému názoru kolegov trval na svojom stanovisku. Povedal, že síce nespochybňuje závery kolegov, ale nimi postavené diagnózy nezodpovedajú objektívnym nálezom.

MANŽELSTVO, DIPLOM, DIEŤA

14. februára 2008 Hedviga Malinová uzatvorila manželstvo s Petrom Žákom.

7. marca 2008 bol na generálnej prokuratúre vypočutý Marcel Grzyb, ktorý novinárov čakajúcich pred budovou prokuratúry nazval hyenami a na dvoch z nich aj zaútočil.³⁴ Grzyb sa netajil tým, že vyznáva extrémistické názory a priznal aj to, že Róberta Benciho z videnia pozná. Zaprel, že by

mal niečo spoločné s útokom na Hedvigu Malinovou, v danom čase bol údajne vo Viedni a polícia ho po útoku aj preverovala. Toto pozostávalo z predvolania na políciu, kde odfotili jeho evidenciu dochádzky na pracovisko. Grzyb už aj predtým, než minister vnútra označil Hedvigu Malinovou za klamárku, istež komerčnej televízii povedal, že študentka si útok vymyslela. Na otázku Romana Kvasnicu, na čom staval tento názor, odpovedal, že na fotografiách zverejnených po útoku videl, že tvár nemala opuchnutú, „mala tam nejakú líce nafúknuté“.

19. mája 2008 Hedviga Malinová zložila štátnice na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, na odbore maďarčina–nemčina s výbornými výsledkami.

24. júna 2008 sa narodila dcérka Hedvigy Malinovej-Žákovej, Emma Rozina.

V júli 2008 bol na generálnej prokuratúre vykonaný ďalší vyšetrovací pokus: vyšetrovatelia písali na chrby figurantov, aby zistili, či pero necháva stopy na koži. Jeden z figurantov stál, druhý ležal na bruchu, z kože na chrbtoch však po hodine alebo dvoch oboch zmizli stopy po písme. Experti Kriminalistického a expertízneho ústavu Policajného zboru však v roku 2006 na rozdiel od tohto zistenia skonštatovali, že stopy sú na koži jasne viditeľné aj po šiestich hodinách, čiže nápis na blúzke podľa nich nemohol byť vyhotovený na chrbte Hedvigy Malinovej. Požiadavku jej advokáta, aby pokus urobili aj s guľôčkovým perom, ktoré mal pri sebe, prokurátor odmietol.

Koncom júna 2008 generálny prokurátor vyhlásil, že špeciálny vyšetrovací tím do konca augusta ukončí svoju prácu a zverejní výsledky vyšetrovania.

3. júla 2008 predseda SNS Ján Slota vyhlásil: údajný útok na Hedvigu Malinovou zorganizovala maďarská tajná služba, dievča na mieste činu ani nebolo. Podľa Romana Kvasnicu vo vyšetrovacom spise nie je zmienka o zahraničnej spravodajskej službe, ale hlásenia slovenskej tajnej služby, ktoré dostali ústavní činitelia v súvislosti s kauzou, by mali byť zaradené do vyšetrovacieho spisu.

Ako sa píše DUNAJ po maďarsky?

V lete 2008 Kriminalistický a expertízny ústav Policajného zboru opätovne vykonal znalecké posúdenie blúzky, ktorú mala Hedviga Malinová na sebe v čase útoku, ako aj obálky, v ktorej jej vrátili doklady. Experti pri skúmaní blúzky skonštatovali, že predná časť blúzky bola roztrhnutá a rozstrihnutá manikúrovými nožičkami. Ohľadom písma na zadnej časti prišli

k záveru, že náhodný stret pera a textílie je bez stopy, čiže nápis s veľkou pravdepodobnosťou nevznikol na živom tele, ale na tvrdom podklade. Druhá expertíza mala potvrdiť alebo vyvrátiť, či sa na obálke, v ktorej boli zaslané Hedvigine doklady, nachádza DNA a sliny, a ak áno, či sú totožné s Hedvigínymi. Keď minister vnútra obvinil študentku z klamstva, tvrdil, že na lepiacej časti obálky našli jej sliny, čiže obálku si podala sama. Ako sa neskôr ukázalo, vtedy takéto vyšetrovanie nebolo vykonané vôbec a až následne bolo zistené, že na lepiacej ploche obálky sa sliny nenachádzali vôbec. Vzorka sliny totožná s Hedvigínou bola nájdená len pod známku: avšak to, že odpadnutú známku nalepila naspäť, nepoprela ani ona.

Experti nedokázali zistiť, kto písal na blúzku Hedvigy a kto napísal adresu na obálku. Písmo porovnali so vzormi písma od dvoch mužov podobajúcich sa na identikity útočníkov, Marcela Grzyba a Róberta Benciho. Ich záver bol taký, že „sa nedá ani potvrdiť, ani vylúčiť“, že ide o ich rukopis. Dôvodom je to, že páchatelia písali na mäkkú látku veľkými písmenami, navyše, keď si policajti zobrali blúzku prvýkrát, nezobrali k nej materiál na porovnanie. Podľa výpovede grafológa ich zaujímalo len to, či v nápise „Mađari za Dunaj“ na konci vety je uvedené písmeno „I“ alebo „J“. Písmeno „I“ by vraj dokazovalo, že text písala osoba mađarskej národnosti. Neskôr vyšetrovatelia zanesli obálku, index a aj žiadosť o vydanie pasu Hedvigy do Kriminalistického a expertízneho ústavu. Po porovnaní adresy na obálke a nápisu na blúzke sa ukázalo, že tieto napísala jedna a tá istá osoba. Písmo v indexe a na žiadosti o pas síce ukazovalo totožné znaky s písmom adresy na obálke a nápisu na blúzke, ale podľa správy z expertízy je to v prípade veľkých písmen bežné. Jednoznačnú zhodu preto podľa expertov nie je možné konštatovať.³⁵

Roman Kvasnica od začiatku spochybňoval dôveryhodnosť expertov a žiadal o nezávislé expertízy. Podľa jeho názoru v prípade ústavu patriaceho do pôsobnosti Policajného zboru sa nedá hovoriť o nestrannosti, hlavne v prípade takých ľudí, ktorí nie sú na oficiálnom zozname expertov, čiže za prípadné pochybenia nenesú právnu zodpovednosť.

ĎALŠÍ HANLIVÝ VIDEOKLIP

8. septembra 2008 neznáma osoba z istého amerického servera umiestnila na internetovú stránku youtube.com ďalšie video namierené proti Hedvige Malinovej. V piesni s názvom Tupá p... nahratej pravdepodobne neonacistickou skupinou sa nešetří vulgarizmami na adresu dievčaťa. „Interpreti“ v nej spievajú o tom, že Hedvige tu už nikto nebude veriť a mala by odísť,

lebo je podplatená ľuďmi, ktorých by bolo treba zabiť a že trpia kvôli nej nevinní chlapci.³⁶ Pri texte vyzývajúcom na zabitie ľudí sa na videu zjavia fotografie Pála Csákyho, Bélu Bugára, Miklósa Duraya, Gábora Gála a advokáta Romana Kvasnicu. Záznam je ilustrovaný staršími fotkami Hedvivy Malinovej, ako aj ministra vnútra a prezidenta policajného zboru. V časti, kde skupina spieva o tom, že chcú potrestať nevinných chlapcov, sa objavuje Marcel Grzyb, podobajúci sa na identikit jedného z údajných útočníkov. Vo veci osočujúcej nahrávky podal predseda SMK Pál Csáky trestné oznámenie na prokuratúru, ktorá 11. septembra 2008 dala pokyn Krajskému riaditeľstvu Policajného zboru, aby začalo vyšetrovanie vo veci nebezpečného vyhrážania. Vyšetrovanie stále trvá.

12. septembra 2008 Dobroslav Trnka oznámil: špeciálny vyšetrovací tím generálnej prokuratúry ukončil vyšetrovanie prípadu Hedvivy Malinovej, čakajú už len na znalecké posudky z lekárskej expertízy.³⁷ Generálny prokurátor oznámil aj to, že viac svedeckých výsluchov a vyšetrovacích pokusov už nebude, majú dostatok informácií na to, aby prípad do konca roka uzavreli. Na opakované žiadosti Romana Kvasnicu, v ktorých navrhoval výsluch pracovníkov súkromnej detektívnej služby, politikov, ktorí sa k prípadu vyjadrili, a vyšetrovateľa útoku, prokuratúra vôbec nereagovala. Právny zástupca poškodenej upozornil na to, že má právo preštudovať spis a požiadať o ďalšie procesné úkony. Kým prokuratúra týmto žiadosťami nevyhovie, dovtedy sa vyšetrovanie nemôže ukončiť.

24. septembra 2008 Róbert Benci uzavrel dohodu s prokurátorom vo veci výtržníctva v spolupáchateľstve pred Starým divadlom v Nitre. Proti Bencimu a trom kumpánom bolo vznesené obvinenie za výtržníctvo, pre ktoré mladiství môžu dostať podmienený trest odňatia slobody od troch do osemnásť mesiacov.

DOHODA ALEBO TEST NA DETEKTORE LŽI?

Začiatkom októbra 2008 sa generálna prokuratúra pokúšala presvedčiť Hedvigu Malinovú, aby sa podrobila testu na detektore lži. Ak nie je ochotná podstúpiť takýto úkon, nech to osobne vysvetlí pred vyšetrovacím tímom – inak jej vyrubia pokutu vo výške päťdesiat tisíc korún.³⁸ Jej obhajca Roman Kvasnica generálnemu prokurátorovi odpovedal listom 20. októbra 2008, v ktorom uviedol: nakoľko vyšetrenie detektorom lži sa v trestnom poriadku na Slovensku neuznáva ako dôkazný prostriedok, odmietnutím, alebo tým, že sa jeho mandantka nedostaví na generálnu prokuratúru, neporuší

žadany zákon. Opätovne vyzval generálnu prokuratúru, aby zverejnila, presne z čoho obviňujú Hedvigu Malinovú, kedy a v čom mala klamať.

Kvasnica v tomto čase prezradil, že jeho mandantka v novembri 2006 už v zahraničí absolvovala test na detektore lži, a to v takej krajine, kde sfaľšovanie výsledku testu polygrafom je trestné – a ona podľa výsledku hovorila pravdu. Kvasnica zdôraznil: Hedviga Malinová je ochotná, hoci aj v prítomnosti generálneho prokurátora podrobiť sa testu, ale len v zahraničí. Prokuratúra ani v tomto prípade nijako nereagovala.

Roman Kvasnica zverejnil aj nasledovné: z kruhov blízkych generálnej prokuratúre dostal ponuku, že ak sa jeho mandantka aspoň v niektorých pasážach prizná, že nehovorila pravdu, jej stíhanie bude zastavené. Advokát ponuku odmietol a vyhlásil, že odmieta akúkoľvek dohodu.

30. októbra 2008 pracovníčka nitrianskej pobočky Slovenskej sporiteľne na generálnej prokuratúre vyvrátila tvrdenie ministra vnútra, podľa ktorého odcudzená platobná karta Hedvigi Malinovej nebola zablokovaná. Zamestnankyňa finančnej inštitúcie povedala, že vyšetrovateľom, ktorí sa u nej boli informovať 31. augusta 2006 povedala, že k zablokovaní platobnej karty došlo 25. augusta, a aktivovaná bola až 31. augusta 2006.³⁹

NÁVRHY NA VYPOČUTIE SVEDKOV

5. decembra 2008 podal Roman Kvasnica generálnej prokuratúre ďalšie návrhy na vykonanie dokazovania.⁴⁰ V podaní požiadal o opätovné vypočutie vyšetrovateľa vo veci útoku Petra Horáka, s ktorým si chcel vyjasniť, prečo sa nezhoduje prepis videozáznamu z výsluchu Hedvigi z 9. septembra 2006 s textom zápisnice, ktorá bola na výsluchu spísaná.

Výsluch Erika Tomáša, hovorcu rezortu vnútra považoval za opodstatnený preto, že ten pre istý denník v októbri 2006 povedal: „Šesť dní po prepade centrála Slovenskej sporiteľne potvrdila, že karta zablokovaná nebola.“ Advokát by chcel vedieť, odkiaľ získal Erik Tomáš túto informáciu, na základe čoho mohol nahliadnuť do vyšetrovacieho spisu, a či to bol on, kto poskytol tlačí fotografie zo spisu Hedvigi Malinovej?

Chcel, aby bol vypočutý aj poslanec Peter Gabura, ako aj jeho asistent, ktorý podal trestné oznámenie na Hedvigu Malinovú pre krivé svedectvo, Peter Korček, a ďalší dvaja asistenti: Igor Cibula a manželka generálneho prokurátora Zuzana Trnková. Kvasnica navrhol vypočúť psychiatra z Dunajskej Stredy Lászlóa Sárközyho a tiež trencianskeho psychiatra Jozefa Haštu – obaja liečili Hedvigu Malinovú po útoku.

Advokát by bol považoval za dôležité predvolať na výsluch vyšetrovateľa konania vedeného voči Hedvige Malinovej vo veci krivého svedectva Ladislava Gužika, aby vysvetlil, prečo nepripojil do vyšetrovacieho spisu trestné oznámenie podané Petrom Korčekom, či ho vypočul, ako to tvrdil, a ak áno, prečo chýbal zo spisu záznam z tohto výsluchu.

Kvasnica požadoval vypočuť ako svedka premiéra Roberta Fica, ktorý v auguste 2007 pre médiá povedal, že útok na Hedvigu Malinovou mal viesť k likvidácii vlády Slovenskej republiky. Z jeho výroku totiž jasne vyplýva, že Robert Fico má nielen informácie týkajúce sa bezprostredne útoku na jeho mandantku, ale aj informácie o tom, kto tento útok zorganizoval a zrejme aj o priebehu vyšetrovania. Advokát tiež navrhoval predvolať ako svedka podpredsedu vlády Dušana Čaploviča, ktorý sa v roku 2007 v rozhovore pre istý týždenník vyjadril, že Hedviga „mohla byť zbitá, ale nie preto, že bola Maďarka“. Prokuratúra na tieto podnety vôbec nereagovala.

NEVINNÍ

4. decembra 2008 generálny prokurátor oznámil, že začiatkom mesiaca Marcel Grzyb absolvoval vyšetrovanie detektorom lži, ktorý dopadol s výsledkom v jeho prospech, 8. decembra referoval aj o tom, že Róbert Benci testom tiež úspešne prešiel.⁴¹ Kedy a kde bol test na polygrafe vykonaný, však neprezradil. Generálna prokuratúra neinformovala o tom ani advokáta Hedvivy Malinovej, napriek tomu, že on mal právo byť na teste prítomný – podľa generálneho prokurátora ho neprizvali preto, lebo výsledok sa aj tak nemôže použiť pred súdom ako dôkaz.

8. decembra 2008 súd schválil dohodu Róberta Benciho uzavretú s prokurátorom vo veci výtržníctva spáchanom pred budovou Starého divadla v Nitre, za ktoré dostal trest odňatia slobody na tri mesiace s podmieneným odkladom na 18 mesiacov.⁴²

29. decembra 2008 Martin Bútora odmietol prevziať vyznamenanie od Slovenskej atlantickej komisie, ktoré mal dostať spolu s Róbertom Kaliňákom. Vo svojom vyjadrení uviedol, že chce tým vyjadriť protest proti politickému štýlu uplatnenému u nás, ktorý „ľudí rozdeľuje, zvyšuje napätie v spoločnosti, spúšťa vírus nacionalizmu, stavia proti sebe rôzne spoločenské skupiny, z nositeľov iných názorov robí nepriateľov štátu.“ Ako príklad takejto bolestnej kauzy spomínal prípad Hedvivy Malinovej.

29. januára 2009 Roman Kvasnica informoval generálnu prokuratúru, že Krajská prokuratúra v Nitre v rozpore so zákonom ani po uplynutí dvadsiatich troch mesiacov nerozhodla o podnete jeho mandantky z 13. júna 2007,

v ktorom žiadala, aby bolo preverené zastavenie vyšetrovania vo veci útoku a preskúmaná zákonnosť uznesenia prokuratúry schvaľujúceho rozhodnutie o zastavení vyšetrovania. Túto istú požiadavku Kvasnica zopakoval 12. februára, 26. marca, a 18. mája 2009 – bezvýsledne. Advokát opakovane podal aj návrhy týkajúce sa výsluchov svedkov. Doplnil ich námietkou, aby prokuratúra pripojila k spisu materiál trestného konania proti jednému z možných útočníkov, Róbertovi Bencimu na Okresnom súde v Nitre, ako aj na Okresnom súde v Prievidzi. V Prievidzi prebiehalo konanie proti Bencimu pre propagovanie hnutia skínov, v Nitre pre bitku s extrémistickým podtónom, avšak vzhľadom na jeho neplnoletosť, ani v jednom prípade nebolo proti nemu vznesené obvinenie.

ČAKANIE NA ZNALECKÉ POSUDKY

30. januára 2009 generálny prokurátor Dobroslav Trnka informoval, že do konca marca bude dokončený znalecký posudok objednaný ešte v lete 2008. Prešetrenie prípadu Hedviga Malinová bude následne uzavreté.

26. marca 2009 mala byť kauza Hedviga Malinová témou programu Pod lampou televízie JOJ. Moderátor relácie Štefan Hríb do programu pozval Hedvigu Malinovú a jej rodičov, právneho zástupcu Romana Kvasnicu, psychiatra Jozefa Haštu, ministra vnútra Roberta Kaliňáka a generálneho prokurátora Dobroslava Trnku. Kaliňák a Trnka sa odvolali na to, že vyšetrovanie sa ešte neskončilo, a v poslednej chvíli sa ospravedlnili. Následne sa aj vedenie televízie rozhodlo, že sa touto témou nebude zaoberať.

9. mája 2009 sa Róbert Benci opäť prejavil: na futbalovom zápase Nitra – Trnava hodil na ihrisko svetlicu. Napriek tomu, že mu v tom čase plynul podmienený trest odňatia slobody, polícia tento počín kvalifikovala ako priestupok a nie ako výtržníctvo.⁴³ V opačnom prípade by bol nútený nastúpiť na výkon trestu za incident pred Starým divadlom v Nitre.

15. júla 2009 Dekan Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Peter Labaš informoval médiá, že znalecký posudok, na ktorom pracujú zamestnanci univerzity, sa robí tak dlho preto, lebo názory expertov sa líšia. Nevylúčil ani možnosť, že on bude jediný, ktorý expertízu podpíše. Podľa Labaša vyvíjal medzičasom zosnulý riaditeľ nitrianskej nemocnice Viktor Žák na lekárov nátlak, aby povedali, že Hedviga Malinová bola zbitá útočníkmi.⁴⁴ Na výsluchu na prokuratúre ani jeden z lekárov nehovoril o tom, že by sa ho bývalý riaditeľ nemocnice usiloval ovplyvniť, a odvtedy títo lekári neboli vypočutí. Peter Labaš ich síce všetkých navštívil, ale podľa lekárov hovorili len

o diagnóze. V reakcii na tento vývoj generálny prokurátor uviedol: ostatní lekári nechcú posudok podpísať preto, lebo sú pod tlakom médií, ktoré chcú, aby sa potvrdila verzia útoku na Hedvihu Malinová. Dobroslav Trnka znova prisľúbil, že vyšetrovanie prípadu na prokuratúre bude za krátky čas ukončené.

ZVLÁŠTNE TESTY NA DETEKTORE LŽI

16. júla 2009 bol generálnou prokuratúrou zaslaný list Romanovi Kvasnicovi, ktorým bol odmietnutý výsluch ním navrhovaných svedkov – Roberta Fica, Dušana Čaploviča, psychiatrov Jozefa Haštu a Lászlóa Sárközyho, ako aj poslanca NR SR Petra Gaburu. Generálna prokuratúra nepovažovala za opodstatnené podrobiť opätovnému výsluchu Zdena Kamernického, Róberta Benciho a jeho rodiny, zamestnancov nitrianskej súkromnej detektívnej služby, ani zabezpečiť prepis záznamu, v ktorom sa vyšetrovateľ Gužík pred nimi priznal, že je naňho vyvíjaný nátlak.

Koncom júla 2009, čiže s osemmesačným meškaním dostal Roman Kvasnica zápisnicu z vyšetrovania Marcela Grzyba a Róberta Benciho na detektore lži. Ako sa ukázalo, výsledok vôbec nebol tak jednoznačný, ako to oznámil generálny prokurátor v decembri 2008: s Róbertom Bencim po prvom „neúspešnom“ pokuse test zopakovali a Marcela Grzyba bolo potrebné vyšetriať aj druhou metódou, kým výsledok preukázal, že obaja hovorili pravdu.⁴⁵

Dvoch možných útočníkov zavolať dozorujúci prokurátor osobne a dohodol s nimi termín testu na 12. novembra 2008. Marcela Grzyba predvolal do Pezinku, do Kriministického a expertízneho ústavu Policajného zboru, Róberta Benciho ale do Bratislavy, do budovy generálnej prokuratúry, odkiaľ ho podľa predpokladov dopravil alebo dal dopraviť na vyšetrenie on sám.

Róbert Benci expertovi vykonávajúcemu test povedal, že v noci si dal dve tabletky proti bolesti – Ibalgin –, ale napriek tomu bol podrobený vyšetreniu. Na základe fyziologických reakcií sa nedalo jednoznačne určiť, či hovoril pravdu alebo nie, preto si ho kvôli bolesti zubov predvolali ešte raz. V ten istý deň a v tom istom čase bol vykonaný test aj s Marcelom Grzybom. Vyšetrovanie v prípade oboch začalo o 9:03 hod., test Grzyba trval tri hodiny desať minút, Benciho dve hodiny štyridsať minút. Z troch expertov riadiacich a kontrolujúcich vyšetrovanie dvaja boli prítomní pri vyšetrowaní oboch osôb – ako to dokázali, ostáva záhadou.

NEŠTANDARDNÉ KLADENIE OTÁZOK

Marcelovi Grzybovi najprv položili tri otázky, ale keďže sa z odpovedí nedalo jednoznačne usúdiť, či hovorí pravdu alebo nie, experti si zvolili inú metódu. Na základe zápornej odpovede na dve otázky týkajúce sa skutku útoku už tu bol výsledok taký, že vyšetrovaný hovorí pravdu.

Test Róberta Benciho na detektore lži zopakovali 1. decembra 2008, svedok sa vtedy sťažoval na nevyspatosť – podľa zápisnice spal v noci menej ako štyri hodiny. Jeho odpoveď na prvú otázku – či napadol Hedvigu Malinovú v auguste 2006 – experti vyhodnotili tak, že povedal pravdu. Medzitým Benci požiadal o povolenie, aby si mohol zavolať bratovi, ktorý mal naňho čakať, aby ho odviezol domov. Nakoľko ten nedvíhal telefón, Benci sa začal znepokojovať, že sa bez peňazí nedostane domov. Na ďalšie dve otázky už nedával presvedčivé odpovede, a z výsledku sa nedalo jednoznačne určiť, či hovoril pravdu. Experti to pripisovali tomu, že bol ospalý – počas testu údajne viackrát zadriemal – a znepokojovalo ho, ako sa dostane domov. Aj v tomto prípade prišli k záveru, že sa nedá jednoznačne určiť, či v relevantných otázkach hovoril pravdu.⁴⁶

Generálna prokuratúra výsledky testu napriek tomu interpretovala ako dôkaz pravdivosti vyšetrovaných osôb. Dobroslav Trnka povedal: niet pochybností o tom, že na Hedvigu nezaútočili vyšetrované osoby.

Podľa expertov z oblasti kriminalistiky ani zmeny v metodike, ani samotné kladenie otázok v prípade vyšetrovania týchto dvoch osôb na detektore lži neboli štandardné. Ak v tej istej veci sú vyšetrované viaceré osoby, alebo ak je test potrebné zopakovať, pre porovnanie sa používajú vždy tie isté metódy, a otázky tiež musia byť sformulované úplne jednoznačne. V tomto prípade nie je jasné ani to, na základe čoho experti vypracovali otázky, pretože zápisnicu z vyšetrovania od generálnej prokuratúry nedostali. Otázka ohľadne útoku na Hedvigu Malinovú je spochybniteľná preto, lebo útočníci nepoznali meno svojej obete, čiže s pokojom a úprimne mohli odpovedať, že na Hedvigu Malinovú nezaútočili. Podľa Romana Kvasnicu sa nedá vylúčiť ani možnosť, že na test ich niekto pripravil, cieľom čoho – keďže súd výsledok z testu neuznáva ako dôkaz – bola výlučne manipulácia verejnosti.

LEKÁRI Z POSUDKU OBVIŇENÍ ZO ZAUJATOSTI

Dekan Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Peter Labaš, požiadal dňa 10. augusta 2009 Hedvigu Malinovú listom o povolenie zverejnenia jej zdravotnej dokumentácie. Hedviga Malinová to odmietla a podala sťažnosť vo veci zaujatosti profesora, ako aj ostatných lekárov podieľajúci-

ch sa na príprave znaleckého posudku.⁴⁷ Jej obhajca, Roman Kvasnica, v podaní pre generálnu prokuratúru upriamil pozornosť na to, že profesor Labaš je politicky aktívna, zaujatá osoba, ktorá sa aktívne zapájala do prezidentskej kampane Ivana Gašparoviča. Ten sa v médiách viackrát vyjadril v neprospech Hedvivy Malinovej. Peter Labaš dokonca porušil zákon tým, že pred ukončením vyšetrovania v médiách hodnotil dôkazy, a sám seba postavil do takého svetla, ako keby mal rozhodujúci vplyv na závery vyšetrovania. Podľa Kvasnicu dekan Lekárskej fakulty porušil zákon aj tým, že nitrianskych lekárov nepredvolal na svedecký výsluch, ale vypočul ich sám, čím ich donútil k porušeniu lekárskeho tajomstva. Advokát poukázal na to, že profesor nemá právo žiadať od Hedvivy Malinovej, aby dala súhlas k zverejneniu svojej zdravotnej dokumentácie, lebo súdny znalec podľa zákona nemôže poskytnúť informácie o skutočnostiach uvedených v zdravotnej dokumentácii ani tomu, pre koho je znalecký posudok určený. Výnimku tvoria len údaje predstavujúce súčasť posudku. Kvasnica profesorovi vytkol aj to, že lekárom kládol otázky z oblasti neurológie, pričom on sám je uvedený v zozname znalcov ako chirurg. Advokát okrem profesora Labaša namietal zaujatosť všetkých lekárov, ktorí sa podieľali na vypracovaní znaleckého posudku, a to na základe skutočnosti, že všetci sú dekanovi podriadení.

VYŠETROVATELIA S PORUCHOU PAMÄTI

24. a 25. augusta 2009 bol na generálnej prokuratúre opäť (už tretíkrát) vypočutý Peter Horák, policajt, ktorý viedol vyšetrovanie vo veci útoku na Hedvigu Malinovú, spolu s jeho dvoma podriadenými. Advokát Roman Kvasnica sa chcel dozvedieť od vyšetrovateľa Horáka, ako je možné, že prepis videozáznamu z jej výsluchu vykonaného 9. septembra 2006 nie je zhodný s obsahom zápisnice. Vyšetrovateľ rozdielnosť vysvetľoval tým, že on zhrnul a nadiktoval do zápisnice skutočnosti uvedené Hedvigou Malinovou. Keď advokát upozornil na to, že zápisnica obsahuje aj také vety, ktoré Hedviga podľa svedectva videonahrávky nepovedala, vyšetrovateľ odvetil, že ak mala Malinová výhrady, nemala zápisnicu podpísať. Výsluch ďalších dvoch vyšetrovateľov, Moška a Müllnera bol tiež bezvýsledný. Boli to oni, ktorí od Hedvivy Malinovej 30. augusta 2006 prevzali obálku, v ktorej jej boli vrátené doklady a 9. septembra 2006 ju odviezli do Nitry so zámenkou, že má identifikovať páchatelov. Na generálnej prokuratúre obaja tvrdili, že si už nič nepamätajú. Nedokázali vysvetliť ani to, prečo

nepísali zápisnicu o prevzatí obálky, a prečo nepovedali Hedvige, že ju vezú na výsluch.⁴⁸

KORČEKOVA PREMENA

26. augusta 2009 sa autor trestného oznámenia na Hedvigu Malinovú, Peter Korček obrátil listom na premiéra Roberta Fica. Požiadal ho, aby sa svojou autoritou osobne zaangažoval v prospech toho, aby obvinenie voči Hedvige Malinovej vo veci krivého svedectva bolo stiahnuté. Bývalý agent SIS, ktorý v októbri 2006 podal trestné oznámenie na Hedvigu Malinovú, lebo ho „iritovalo“, že študentka „zaútočila na slovenské orgány“, tentokrát apeloval na veľkorysosť slovenského národa. V liste uviedol, že síce je si v plnej miere vedomý svojej osobnej zodpovednosti za vývoj v tejto kauze, a ani jeho názor na vec sa nezmenil, predsa sa domnieva, že neukončené vyšetrovanie už príliš dlho traumatizuje spoločnosť, a nadišiel čas odpúšťania.⁴⁹ Generálna prokuratúra na list reagovala v tom zmysle, že ten nemá a ani nemôže mať žiaden vplyv na obvinenie voči Hedvige Malinovej. Nedostala totiž len tento jediný podnet, ale tucty podobných oznámení. Prokuratúra informovala verejnosť na jeseň 2006 o tom, že konanie voči Hedvige Malinovej začalo na základe trestného oznámenia bratislavským občanom. Keď jeden z oznamovateľov v máji 2007 spáchal samovraždu, ukázalo sa, že oznamovatelia boli dvaja, o viacerých sa už nikto nezmiel. Obhajca Hedvivy Malinovej Roman Kvasnica premenu Korčeka hodnotil tak, že nemôže byť náhoda, že práve bývalý oznamovateľ hlása odpustenie. Podľa jeho názoru sa Korček zľakol, pretože medzičasom vyšlo najavo, že pracoval na tom istom pracovisku ako manželka generálneho prokurátora, a možno si zrazu uvedomil aj to, že podanie, ktoré podpisoval, bolo zneužitá na nekalé politické hry.

PORANENIA SKORŠIEHO PÔVODU?

4. septembra 2009 dostal Roman Kvasnica znalecký posudok o stave Hedvivy Malinovej po útoku. Podľa posudku boli poranenia na pere a pomliaždeniny na stehnách študentky skoršieho dáta ako 25. augusta 2006, pričom k iným zraneniam vraj nedošlo. Z tridsaťstranového diela vypracovaného dekanom Lekárskej fakulty Univerzity Komenského Petrom Labašom nie je jasné, s ktorými odborníkmi a v ktorých témach autor spolupracoval, pretože v materiáli nie je uvedený od nich ani jediný citát. Profesor Labaš mal odpovedať na desať otázok generálnej prokuratúry, ktoré

sa týkali stavu Hedvigy Malinovej, pôvodu jej zranení a času ich hojenia, ako aj účinkov liekov, ktoré v tom čase brala. Profesor Labaš zodpovedal len približne polovicu otázok, aj to len na niekoľkých riadkoch. Vo svojej správe síce citoval zo svedeckých výpovedí lekárov ošetrojúcich Hedvigu Malinovou, ale nepresne. Z niektorých výpovedí vyňal určité časti, v súvislosti s ďalšími sa odvolával na také skutočnosti, ktoré sa v zápisniciach z výsluchov nenachádzali. Vyžiadanie znaleckých posudkov od Lászlóa Sárközyho a Jozefa Haštu, psychiatrov liečiacich Hedvigu Malinovou po útoku, nepovažoval za dôležité. Psychickým stavom Hedvigy a traumou, ktorú prežila, sa vôbec nezaoberal. Peter Labaš na základe vyhodnotenia „preštudovaných spisov“ (tieto nešpecifikuje), fotografií, vlastných konštatovaní a konzultácií s odborníkmi“ dospel k záveru, že Hedviga Malinová nebola zbitá. Podľa znaleckého posudku si peru pohryzla sama, pretože ak by dostala úder do pery, opuch by v nasledujúcich dňoch narastal a nie sa zmenšoval. Ranka na pere a pomliaždeniny na stehnách vznikli ešte pred 25. augustom 2006, neutrpela ani otras mozgu, tým pádom nemala ani výpadok pamäte. Na konci posudku opatreného odtlačkom pečiatky Lekárskej fakulty UK Peter Labaš uvádza mená dvanástich spolupracovníkov. Dokument však podpísal len on sám. Podľa jeho slov to bolo preto, lebo to bola kolektívna práca: s kolegami konzultoval vtedy, keď to považoval za potrebné.⁵⁰

PROTESTUJÚCI ZNALCI

Väčšina lekárov uvedených v správe ako spolupracovníci, vôbec nebola ochotná vyjadriť sa pre médiá, ktoré otázky s nimi Peter Labaš konzultoval. Z ich reakcií však vyplynulo, že dekan sa ich vypytoval vo všeobecnosti: nevedeli o tom, že v správe budú figurovať ako konzultanti, hotovú správu nepodpisali, ba ani nečítali.⁵¹

9. septembra 2009 sa dvaja z nich, psychiatrička Viera Kořínková a stomatochirurg Peter Stanko verejne dištancovali od posudku. Viera Kořínková uviedla, že nevedela o tom, že sa jej meno nachádza v zozname údajných znalcov, žiadosť o spoluprácu v tejto veci odmietla ešte v lete 2008. Peter Labaš s ňou vôbec nekonzultoval o stave Hedvigy Malinovej, len ju poprosil, aby charakterizovala mechanizmus účinku Diazepamu s osobitným zreteľom na súdnosť pacienta. Ona mu dala všeobecný popis, pričom k hodnoteniu konkrétneho prípadu by potrebovala názor psychiatrov liečiacich pacientku, a viaceré konkrétne informácie. Nakoľko považovala za nekorektné, aby sa na ňu odvolávali bez jej vedomia a súhlasu, osobne

protestovala u dekana a žiadala, aby jej meno bolo z posudku vyškrtnuté. Peter Labaš to odmietol.

Ani stomatochirurg docent Peter Stanko nesúhlasil s tou časťou správy, v ktorej profesor Labaš tvrdí, že poranenie pery Hedvigy Malinovej nemohlo vzniknúť úderom. Ako uviedol, na žiadosť profesora Labaša popísal len všeobecný mechanizmus vzniku poranenia pier, a to, že poranenie dolnej pery podľa neho bolo spôsobené horným zuboradím. Netvrdil však, že poranená osoba si úmyselne pohryzla peru sama, to sa predpokladá skôr u mentálne retardovaných pacientov, alebo osôb pod vplyvom alkoholu či drog. Podľa doktora Stanku poranenie u Hedvigy Malinovej mohol spôsobiť úder, ale je možné i to, že spadla na zem, a vtedy sa nechtiac pohryzla do pery. Tú časť správy, v ktorej sa dekan odvoláva na jeho posudok, nepísal on, ani ju nevidel, a ak by mu ho ukázali, požiadal by o spravenie.⁵²

DODATOČNÉ VYSVETĽOVANIA

10. septembra 2009 sa od znaleckého posudku Petra Labaša dištancoval ďalší lekár, oficiálne registrovaný v zozname súdnych znalcov, chirurg Luděk Vrtík. V notárom overenom vyhlásení verejnosti oznámil, že jeho meno bolo uvedené v dokumente bez jeho vedomia a súhlasu, pre Univerzitu Komenského nikdy nevykonával súdnoznaleckú činnosť a o stave Hedvigy Malinovej s ním nekonzultoval nikto. Plastický chirurg Jozef Fedeleš na otázku médií povedal, že nemá pocit, žeby mal správu komentovať: on sa na jej vypracovaní nespoluodpísal, nečítal ju a ani nepodpisoval, nemá s celou záležitosťou nič spoločné. Tí chirurgovia, ktorí obhajovali dekanov posudok – Marián Vicián, Martin Hušan a Ján Škultéty – však nevedeli povedať, v ktorých otázkach s nimi Peter Labaš konzultoval.

Samotný dekan Labaš najprv napriek protestom kolegov tvrdil, že každý zo zainteresovaných vedel o tom, že je v zozname spolupracovníkov uvedený. Konkrétny odborný posudok od nich vraj nepýtal preto, lebo Hedviga Malinová nedala súhlas so zverejnením svojej zdravotnej dokumentácie. Neskôr však už hovoril v tom zmysle, že všeobecné informácie žiadal zámerne, v záujme zachovania objektívnosti, preto konzultantom neoznámil, o aký konkrétny prípad išlo.

Napriek tomu, že Peter Labaš zneužil mená viacerých kolegov, rektor Univerzity Komenského, František Gahér, odmietol otázky týkajúce sa toho, či bude iniciovať jeho odvolanie z postu dekana. Ako vo vyhlásení pre médiá uviedol, „médiá správu interpretovali nekorektne a použili alebo vyzdvihli iba tie časti, ktoré považovali za správne alebo tie, ktoré viedli k nesprávnym

záverom“. Podobné stanovisko v súvislosti so správou zaujal aj generálny prokurátor Dobroslav Trnka, ktorý povedal, že neverí médiám, chce počuť od samotných lekárov, či sa od správy dištancujú. Podľa niektorých právnikov jediná možnosť dodatočnej „legalizácie Labašovho posudku“ je vykonanie svedeckého výsluchu každého lekára v ňom uvedeného na generálnej prokuratúre. Dôveryhodnosť je však vážne spochybnená. Generálna prokuratúra sa nevyjadřila, čo so znaleckým posudkom mieni urobiť.⁵³

KLAMSTVÁ OKOLO CT-VYŠETRENIA

Obhajca Hedvivy Malinovej poslal 28. septembra 2009 na Generálnu prokuratúru svoje vyjadrenie k znaleckému posudku vypracovaného dekanom Lekárskej fakulty UK. Roman Kvasnica v ňom poprel a spresnil tvrdenia Petra Labaša na tridsiatich piatich stranách. Upozornil generálnu prokuratúru, že znalecký posudok nezodpovedá ani základným formálnym požiadavkám, jeho autor zámerne selektoval z obsahu zápisníc a miestami niektoré svedecké výpovede aj zmenil. Nedal vyčerpávajúce odpovede na otázky položené generálnou prokuratúrou, ani čo sa týka zranení Hedvivy Malinovej, ani liekov, ktoré brala. Jej psychický stav nechal úplne bez povšimnutia. Kvasnica pripojil k svojmu vyjadreniu aj písomné vyhlásenie tých dvoch lekárov, ktorí sa dištancovali od znaleckého posudku dekana.⁵⁴

1. októbra 2009 vyšlo najavo, že dekan lekárskej fakulty UK klamal v súvislosti s CT-vyšetrením Hedvivy Malinovej, keď tvrdil, že vyšetrenie nepreukázalo poranenia tváre. Pravda je však taká, že tvár dievčiny skenovaná vôbec nebola, lekári chceli vylúčiť najmä poranenia lebky a krvácanie do mozgu. Média získali so súhlasom Hedvivy Malinovej z nitrianskej nemocnice nahrávku a popis vyšetrenia na tomografe. Ako sa k nahrávke CT dostal profesor Labaš, nevedno – súhlas pacientky nemal určite. Nemal zrejme ani poverenie generálnej prokuratúry, keďže nález nie je súčasťou spisu. Ako sa zistilo po preštudovaní nálezu, Hedvige Malinovej nerobili „celotelové CT“, ako to tvrdil Peter Labaš vo svojom posudku, vyšetrované boli lebka, mozog, hrudník, brucho a malá panva. Vyšetrenie žiadal traumatológ, ktorý hľadal zlomeniny a vnútorné krvácanie, nie krvné podliatiny. Podľa dekana lekárskej fakulty „je CT zásadným priamym dôkazom toho, že Hedviga Malinová okrem malej ranky na pere a modrín skoršieho pôvodu na stehnách nemala žiadne iné zranenia“. Médiam však nezávisle od seba potvrdili viacerí lekári – rádiológovia, že cieľom CT-vyšetrenia nie je skúmanie krvných podliatin. Navyše skutočnosť, že sa u niekoho nezistili zlomeniny alebo vnútorné krvácanie, ešte neznamená, že nemohol byť zbitý, alebo dokopaný.

Peter Labaš vo svojom znaleckom posudku tvrdil, že asi trojcentimetrové modrofialové krvné podliatiny na stehnách Hedvivy Malinovej sa 25. augusta 2006 už vstrebávali, čiže vznikli oveľa skôr. V posudku však nie je zmienka o tom, že by túto otázku konzultoval s dermatológom. Podľa dermatológov, ktorí sa vyjadrili pre tlač, zafarbenie a vstrebávanie krvných podliatin je natoľko individuálne, že sa podľa tohto kritéria nedá presne určiť, kedy vznikli.⁵⁵

Epilóg

Všetko sa začalo tým, že zbili nevinného občana Slovenskej republiky maďarskej národnosti – len preto, lebo hovoril svojim materinským jazykom. Celé to vyzeralo ako poburujúci, ale jednoduchý prípad, lenže po dvoch týždňoch sme sa mohli dozvedieť, že útok sa vôbec nestal, Hedviga Malinová zbila samu seba. Musel uplynúť asi rok, kým prezident Policajného zboru pod váhou dôkazov priznal, že Hedviga Malinová bola zbitá a aj generálny prokurátor uznal, že orgány činné v trestnom konaní pri vyšetrovaní viackrát pochybili. Ak sa však verejnosť domnievala, že počnúc týmto priznaním sa už všetci zainteresovaní budú usilovať o zistenie pravdy, mohla byť hlboko sklamaná. Nadarmo bol na generálnej prokuratúre vytvorený špeciálny vyšetrovací tím, boli vykonané vyšetrovacie pokusy, spísané nové znalecké posudky – po troch rokoch po útoku je stav vecí komplikovanejší ako predtým. Doposiaľ existujúce dve verzie sa pričinením dekana lekárskej fakulty rozšírili na tri – podľa jeho názoru sú zranenia Hedvivy Malinovej skoršieho pôvodu, vznikli pred 25. augustom 2006 a spôsobila si ich sama.

Hedviga Malinová je napriek toľkým peripetiám naďalej obvinená, pričom generálny prokurátor mlčí. Pôvodne sľuboval, že znaleckým posudkom lekárov bude vyšetrovanie ukončené, že ten bude rozhodujúcim dôkazom. Po tom, čo viacerí lekári, uvedení v správe sa od dokumentu dištancovali, posudok už nikto nemôže brať vážne, ani samotný Dobroslav Trnka.

Jedno je isté, akokoľvek sa tento prípad skončí – a čo je ešte pravdepodobnejšie, akokoľvek dlho sa bude ťahať – kauza Hedviga Malinová bude naďalej zdrojom udržiavania národnostného napätia. Bývalá študentka sa bez vlastného zavinenia stala symbolom Maďara-klamára, symbolom, ktorým sa vždy, keď sa Maďarom ubližuje, dá manipulovať ako s protiarumentom. Tento pomaly nekonečný príbeh, ťahajúci sa už tri roky, má však aj oveľa vážnejšie dôsledky, dotýkajúce sa celej spoločnosti. Ukázal, že samotné štátne orgány, polícia a prokuratúra nerešpektujú zákon, že politici si môžu dovoliť povedať beztrestne čokoľvek a konať akokoľvek, že

extrémisti môžu beztrešne urážať menšiny – a to bez akýchkoľvek následkov. Politici, ktorí v septembri 2006 tak vehementne vyhlasovali, že k útokú vôbec nedošlo a menovali jeden „dôkaz“ za druhým na vyvrátenie tvrdení Hedvigy Malinovej, mlčali, keď vyšlo najavo, že to oni klamali. Neboli rozhorčení z hanlivých videonahrávok a nežiadali hlavy ani v prípade jednoznačného porušenia zákona. Buď preto, lebo aj oni sami sú do prípadu „namočení“, alebo im vzniknutá situácia veľmi vyhovuje. Mlčanie znamená súhlas: môžete voľne nadávať na Hedvigu Malinovú, na Maďarov alebo na kohokoľvek – ak sa s tým spája politický záujem, beztrešnosť je vopred zaručená. Otázka znie, či si tí, ktorí túto kauzu nechali dospieť až do dnešného štádia, uvedomujú, akého džina vypustili z flaše?

Preklad z maďarského jazyka: Ildikó Haraszti

POZNÁMKY

- 1 Nyitrán megverték egy magyar diáklányt. *Új Szó*, 26. 8. 2006.
- 2 Zápisnica z výsluchu – ČVS-ORP-810/OVK-NR-06
- 3 Tiltakozás Nyitrán. *Új Szó*, 31. 8. 2006.
- 4 Kaliňák: a diáklány kitalálta a támadást. *Új Szó*, 13. 9. 2006.
- 5 Hedvig és a rendőrség is ragaszkodik igazához. *Új Szó*, 14. 9. 2006.
- 6 Szlovák védője van Hedvignek. *Új Szó*, 16. 9. 2006.
- 7 Roman Kvasnica póstyéni ügyvéd képviseli Malina Hedviget. *Új Szó*, 19. 9. 2006.
- 8 Hedvigu Malinovú môžu stíhať za zavádzanie. *TASR*, 18. 10. 2006.
- 9 Trestné oznámenie – IV/1Gn 2912/06
- 10 Hedvig ügy: irány az alkotmánybíróság. *Új Szó*, 19. 12. 2006.
- 11 Kihallgatták Hedvig diáktársait. *Új Szó*, 12. 2. 2007.
- 12 Vznesenie obvinenia – ČVS-ORP-1080/VK-NR-2006 LG
- 13 Felakasztotta magát Hedvig feljelentője. *Új Szó*, 25. 5. 2007.
- 14 Ketten voltak a feljelentők. *Új Szó*, 26. 5. 2007.
- 15 Prežila si peklo. *týždeň*, 28. 5. 2007,
- 16 Hedviget igazolja egy tanú. *Új Szó*, 20. 6. 2007.
- 17 Polícia nepopiera, že Malinovú napadli. *www.aktualne.sk*, 23. 7. 2007.
- 18 Az ügyészség egyezkedne Hedviggel. *Új Szó*, 1. 8. 2007.
- 19 Odmietnutie sťažnosti proti vznieseniu obvinenia – Pv 1165/2006-74
- 20 Šátek žaluje premiéra, ministra, a šéfa policie. *www.aktualne.sk*, 21. 8. 2007.
- 21 Fico: Kauza Malinová mala viesť k pádu vlády. *www.aktualne.sk*, 22. 8. 2007.
- 22 Trnka o Hedvige: polícia pochybila. *TV T43*, 13. 9. 2007.
- 23 Már Kvasnicánál van a jegyzőkönyv. *Új Szó*, 3. 10. 2007,
- 24 Zápisnica z výsluchu na GP SR – 08.10. 2007 a 09.10. 2007, IV/1 Gpt 234/07
- 25 Újabb bűrfejű támadás. *Új Szó*, 24. 10. 2007.
- 26 Zápisnica z výsluchu na GP SR – 22.10. 2007, IV/1 Gpt 234/07
- 27 Bejárták Hedvig útját. *Új Szó*, 16. 11. 2007.
- 28 Malina Hedvig beperelte a szlovák államot. *Új Szó*, 22. novembra 2007.
- 29 Titkos a Hedvig-videó. *Új Szó*, 30. 11. 2007.

- 30 Zápísnica z výsluchu na GP – 11.12. 2007, IV/1 GPt 234/07
- 31 Zápísnica z výsluchu na GP SR – 07.04. 2008, IV/1 GPt 234/07
- 32 Rendőrök lónek Hedvigre? *Új Szó*, 22. 1. 2008.
- 33 Korček kihallgatása. *Új Szó*, 1. 2. 2008.
- 34 Kihallgatták a másik fantomot. *Új Szó*, 8. 3. 2008.
- 35 Znalecký posudok – KPEÚ PZ č.p. PPZ-3537/Keu-BA-EXP - 2008, IV/1 GPt 234/07
- 36 Újabb gyalázkodó Hedvig videó. *Új Szó*, 9. 9. 2008.
- 37 Lezárnák a Malina-ügy vizsgálatát. *Új Szó*, 13. 9. 2008.
- 38 Hazugságvizsgálatra küldené a legfőbb ügyész Hedviget. *Új Szó*, 16. 10. 2008.
- 39 Zápísnica z výsluchu na GP SR – 30.10. 2008, IV/1 GPt 234/07
- 40 Návrh na vykonanie dokazovania – 05.12.2008, IV/1 GPt 234/07
- 41 Hazugságteszten mossák tisztára Hedvig támadóit? *Új Szó*, 5. 12. 2008.
- 42 Benci megúsza feltételessel. *Új Szó*, 8. 12. 2008.
- 43 Megint garázdálkodott és megint megússza. *Új Szó*, 13. 5. 2009.
- 44 Az elhunyt kórházigazgatót is besározzák. *Új Szó*, 16. 7. 2009.
- 45 Furcsaságok Malina Hedvig állítólagos támadóinak hazugságvizsgálata körül. *Új Szó*, 4. 8. 2009.
- 46 Hazugság a vizsgálat? *Új Szó*, 17. 8. 2009.
- 47 Malina Hedvig ügyvédje elfogultsággal vádolja az orvosszakértőket. *Új Szó*, 14. 8. 2009.
- 48 Amnéziás nyomozók. *Új Szó*, 26. 8. 2009.
- 49 Korček pálfordulása *Új Szó*, 27. 8. 2009.
- 50 Znalecký posudok Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave
- 51 Malina Hedvig-ügy: Megnémultak vagy eltűntek az orvos szakértők. *Új Szó*, 9. 9. 2009.
- 52 Malina Hedvig-ügy: Elhatárolódnak a szakértők. *Új Szó*, 10. 9. 2009.
- 53 Malina Hedvig-ügy: a főügyészség takarít Labaš után, kihallgatja az orvos szakértőket. *Új Szó*, 12. 9. 2009.
- 54 Vyjadrenie k znaleckému posudku – IV/1 GPt 234/07
- 55 Nález CT vyšetrenia Hedvigy Malinovej z 25.8. 2006 - Jessenius diagnostické centrum, a.s.

KOMENTÁR O EFEKTÍVNEJ ÚČASTI OSÔB PATRIACICH K NÁRODNOSTNÝM MENŠINÁM NA KULTÚRNOM, SPOLOČENSKOM A HOSPODÁRSKOM ŽIVOTE A NA SPRÁVE VECÍ VEREJNÝCH

Prijatý dňa 27. februára 2008

Poradný výbor pre Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín Rady Európy

PRAKTICKÉ ZHRNUTIE

Článok 15 Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín stanovuje, že účastnícke štáty “vytvoria podmienky potrebné na účinnú účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a hospodárskom živote a na správe vecí verejných, predovšetkým tých, ktoré sa ich týkajú”.

Účelom tohto komentára je vytýčiť spôsob, akým Poradný výbor interpretuje ustanovenia Rámcového dohovoru týkajúce sa efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na základe posudkov prípadov konkrétnych krajín vydaných Poradným výborom v období rokov 1999 až 2007. Komentár hodlá poskytnúť užitočný nástroj pre štátne orgány, decíznu sféru, verejných predstaviteľov, organizácie zastupujúce národnostné menšiny, mimovládne organizácie, akademikov a iných účastníkov zainteresovaných na ochrane menšín.

Zatiaľ čo komentár sa zameriava predovšetkým na participatívne mechanizmy na domácej úrovni, je nesmierne dôležité zainteresovať osoby patriace k národnostným menšinám na všetkých etapách procesu monitorovania

a vykonávania medzinárodných nástrojov, predovšetkým Rámcového dohovoru, v mene dosiahnutia vyváženého a uspokojivého výsledku.

ÚČASŤ NA HOSPODÁRSKOM A SPOLOČENSKOM ŽIVOTE

Efektívna účasť osôb patriacich k národnostným menšinám zahŕňa ich participáciu na hospodárskom a spoločenskom živote ako aj ich zaangažovanosť v politickej a verejnej sfére. Efektívna účasť nielenže vyžaduje od štátov odstránenie bariér brániacich rovnakému prístupu národnostných menšín k hospodárskym sektorom a sociálnym službám v mene vytvárania rovnakých príležitostí ale zároveň od štátov očakáva, že budú podporovať ich účasť na užívaní pôžitkov a výsledkov.

Spofahlivé a ľahko dostupné údaje sú neodmysliteľným predpokladom vývoja efektívnych opatrení reagujúcich na spoločensko-ekonomickú diskrimináciu a podporujúcich efektívnu rovnosť. Preto by účastnícke štáty mali pravidelne zbierať najnovšie údaje o spoločensko-ekonomickej a výchovno-vzdelávacej situácii osôb patriacich k národnostným menšinám v záujme jej porovnania so situáciou väčšinového obyvateľstva. Zber týchto údajov by mal byť v súlade s medzinárodnými štandardmi v oblasti ochrany súkromných údajov.

Efektívna účasť na spoločensko-ekonomickom živote vyžaduje existenciu zrozumiteľných zákonov zakazujúcich diskrimináciu na základe etnickej príslušnosti zo strany verejných ako aj súkromných aktérov. Tieto zákony by sa mali vzťahovať na oblasť zamestnanosti, bývania, zdravotnej starostlivosti a sociálnej ochrany. Je takisto dôležité, aby boli pre prípady diskriminácie k dispozícii zodpovedajúce právne nápravy a aby bola venovaná zvláštna pozornosť niekoľkonásobnej diskriminácii žien patriacich k národnostným menšinám.

Účasť národnostných menšín na spoločensko-ekonomickom živote je niekedy sťažená administratívnymi prekážkami ako aj inštitucionálnym nedostatkom citlivosti k ich kultúrnym koreňom a špecifickým potrebám. Účastnícke štáty by mali vyvinúť vzdelávacie programy pre zamestnancov verejnej služby, aby im umožnili adekvátne reagovať na potreby národnostných menšín. Informácie o inštitúciách verejnej služby a sociálneho zabezpečenia by mali byť ľahko dostupné a tam, kde je to vhodné, by mali byť dostupné v jazykoch národnostných menšín. Verejné inštitúcie by mali podporovať nábor a udržanie pracovníkov patriacich k národnostným menšinám.

Osoby patriace k národnostným menšinám, ktoré obývajú hospodársky zaostalé regióny, napr. vidiecke, izolované a prihraničné územia, územia zničené vojnou alebo regióny postihnuté dezindustrializáciou by mali byť adresámi špecifických opatrení zameraných na umožnenie efektívnej spoločensko-ekonomickej účasti ich obyvateľov. Tam, kde je to vhodné, možno tieto opatrenia presadzovať prostredníctvom bilaterálnej a cezhraničnej spolupráce. Okrem toho je často potrebné prijatie špecifických sociálnych a hospodárskych opatrení zameraných na zabezpečenie efektívnej rovnosti osôb patriacich k znevýhodneným národnostným menšinám.

V záujme presadzovania účinného začlenenia Rómov a migrantov do spoločensko-ekonomického života by mali byť vyvinuté a efektívne implementované zrozumiteľné dlhodobé stratégie. Implementáciu týchto stratégií by bolo dobré monitorovať a ich účinky vyhodnocovať v tesnej spolupráci s tými, pre ktorých sú určené. Účastnícke štáty by mali odstrániť nepatričné prekážky a prílišnú reguláciu komplikujúcu výkon hospodárskych aktivít špecifických pre určité menšinové skupiny, najmä tie ohrozené.

V záujme zabezpečenia úplnej a efektívnej rovnosti osôb patriacich k národnostným menšinám v procese privatizácie by mali štátne orgány nielen zabezpečiť jej transparentnosť, ale aj ustanoviť mechanizmy na monitorovanie a vyhodnocovanie. V situáciách nasledujúcich po ozbrojených konfliktoch by účastnícke štáty mali zabezpečiť, aby boli majetkové nároky vznášané osobami patriacimi k národnostným menšinám vybavované a vykonávané efektívnym, prehľadným a nediskriminačným spôsobom. Pôda tradične používaná osobami patriacimi k určitým skupinám (napríklad k pôvodnému obyvateľstvu) by mala byť osobitne účinne chránená. Predstavitelia týchto skupín obyvateľstva by mali byť úzko zainteresovaní na akomkoľvek rozhodovaní o právach k pôde a jej užívaní v tradičných oblastiach ich pobytu.

Prístup na trh práce, základné spoločenské pôžitky a verejné služby by nemali byť obmedzované nepatričnými požiadavkami na pobyt alebo jazykové zdatnosti, ktoré postihujú predovšetkým osoby patriace k niektorým národnostným menšinám. Zároveň by účastnícke štáty mali zabezpečiť, aby procedúry týkajúce sa registrácie trvalého pobytu boli ľahko dostupné a nediskriminovali – priamo či nepriamo – osoby patriace k národnostným menšinám, a štáty by mali vykonávať aj ich pravidelné monitorovanie.

V oblasti bývania by účastnícke štáty mali prijať rozhodné opatrenia na elimináciu diskriminačných praktík, ktoré vedú k segregácii a marginalizácii osôb patriacich k určitým národnostným menšinám. Navyše by mali vyv-

inúť zrozumiteľné sektorové politiky určené na riešenie problémov spojených s nevyhovujúcim bývaním a nedostatočným prístupom k základnej infraštruktúre, ktorá postihuje predovšetkým osoby patriace k niektorým národnostným menšinám.

V oblasti zdravotnej starostlivosti by účastnícke štáty mali zabezpečiť účinné zaangažovanie osôb patriacich k dotknutým národnostným menšinám v procese tvorby, presadzovania a vyhodnotenia opatrení prijatých na riešenie zdravotných problémov v záujme lepšieho reagovania na ich špecifické potreby. Zdravotnícke zariadenia by mali poskytnúť adekvátne vzdelávacie programy pre členov svojho zdravotníckeho a administratívneho personálu a podporovať nábor zdravotníckych sprostredkovateľov z radov osôb patriacich k národnostným menšinám. Okrem toho by politiky zamerané na presadzovanie rovnosti príležitostí nemali byť obmedzené výlučne na prístup k zdravotnej starostlivosti. Mali by sa zároveň zameriavať na poskytovanie kvalitných služieb osobám patriacim k národnostným menšinám, ktoré majú rovnaký efekt ako služby poskytované zvyšku obyvateľstva.

ÚČASŤ NA KULTÚRNOM ŽIVOTE

Pri tvorbe a implementácii kultúrnych politík, ktoré majú vplyv na osoby patriace k národnostným menšinám, je mimoriadne dôležité, aby príslušné štátne orgány adekvátne konzultovali tieto národnostné menšiny a zapojili ich do procesu rozhodovania v mene účinného vyhovenia ich potrebám. To isté sa týka aj podporovania menšinových kultúr z verejných zdrojov. Decentralizačné procesy a delegovanie kompetencií na kultúrne autonómie môžu zohrať dôležitú úlohu pri umožňovaní efektívnej účasti národnostných menšín na kultúrnom živote.

Médiá hrajú ústrednú úlohu v kultúrnom živote; preto osoby patriace k národnostným menšinám potrebujú možnosť tvoriť a využívať svoje vlastné médiá. Rovnako dôležité je, aby boli tieto osoby zastúpené v médiách stredného prúdu, aby mohli prezentovať svoje názory na záležitosti, ktoré zaujímajú spoločnosť ako celok.

ÚČASŤ NA SPRÁVE VECÍ VEREJNÝCH

Osoby patriace k národnostným menšinám sa môžu zúčastňovať na správe vecí verejných prostredníctvom rôznych systémov, napríklad formou zastúpenia vo volených orgánoch a verejnej správe na všetkých úrovniach, konzultačných mechanizmov alebo systémov kultúrnej autonómie. Osobitnú

pozornosť je potrebné venovať vyváženému zastúpeniu žien a mužov patriacich k národnostným menšinám. Napriek tomu, že zastúpenie menšín vo volených orgánoch možno dosiahnuť aj inými prostriedkami než zakladaním špecifických politických strán, zákonodarstvo zakazujúce zakladanie politických strán na etnickom alebo náboženskom základe môže viesť k nepatričným obmedzeniam práva na spolčovanie. Akékoľvek obmedzenie by malo byť v súlade s princípmi zakotvenými v štandardoch medzinárodného práva. Politické strany zastupujúce alebo presadzujúce záujmy osôb patriacich k národnostným menšinám by mali mať adekvátne príležitosti na vedenie kampane pred voľbami.

Po príslušnej konzultácii by sa mali ústavné zábezpeky kombinovať s účinným uplatňovaním legislatívy v mene zabezpečenia efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám. Bez ohľadu na druh zvolených systémov je vhodné vykonať ich periodickú revíziu v záujme zabezpečenia, aby tieto adekvátne odrážali spoločenský vývoj. Je dobrým pravidlom podporovať opatrenia umožňujúce zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám vo volených orgánoch. Výnimky z požiadavky prekročenia určitého prahu, rezervovaných kresiel alebo práva veta sa často ukázali ako užitočné pri posilnení účasti osôb patriacich k národnostným menšinám vo volených orgánoch. Avšak púhe zavedenie takýchto systémov automaticky neposkytuje osobám patriacim k národnostným menšinám skutočný a podstatný vplyv na rozhodovanie. Za určitých špecifických okolností môže právo 'veta' alebo 'kvázi veta' dokonca viesť k paralyzovaniu štátnych inštitúcií. V takých prípadoch by mali mať osoby patriace k národnostným menšinám definované alternatívne spôsoby účasti na rozhodovaní.

Zavedenie parlamentných výborov na dohľad nad menšinovými otázkami môže prispieť k tomu, že záujmom osôb patriacich k národnostným menšinám bude v parlamentnej agende venovaná adekvátne vysoká pozornosť. Avšak je rovnako potrebné zdôrazňovať tieto záujmy v ostatných parlamentných výboroch. Spôsob ustanovenia hraníc volebných alebo administratívnych obvodov môže mať vplyv na účasť príslušníkov menšín. Účastnícke štáty by mali zabezpečiť, aby zmeny volebných obvodov neobmedzovali príležitosti na zvolenie osôb patriacich k národnostným menšinám.

Občianstvo je dôležitým prvkom, ktorý môže ovplyvniť účasť menšín na správe vecí verejných. Hoci je legitímne zaviesť určité obmedzenia voči osobám, ktoré nie sú občanmi, týkajúce sa ich práva voliť a byť volený, nemali by tieto byť uplatňované v širšom rozsahu ako je potrebné. Účastníckym štátom sa odporúča poskytnúť osobám, ktoré nie sú občanmi,

možnosť voliť a kandidovať v miestnych voľbách. Požiadavky na ovládanie jazyka uplatňované voči kandidátom v parlamentných a miestnych voľbách nie sú zlučiteľné s Článkom 15 Rámcového dohovoru, keďže negatívne ovplyvňujú efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na správe vecí verejných.

Konzultačné mechanizmy tvoria dodatočný spôsob umožnenia účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na rozhodovacích procesoch. Avšak rovnako ako púhe zastúpenie vo volených orgánoch nemusí postačovať na zabezpečenie dostatočného vplyvu na rozhodovanie, ani púha konzultácia nepredstavuje dostatočný mechanizmus na zabezpečenie efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám. S ohľadom na potrebu vziať do úvahy národné špecifiká treba účastnícke štáty povzbudzovať k vytvoreniu systému, ktorý umožňuje zastúpenie národnostných menšín ako aj konzultácie s nimi.

Konzultačné orgány by mali mať jasný právny štatút a povinnosť konzultovať s nimi by mala byť ustanovená zákonom. Okrem toho by účasť na rozhodovacích procesoch mala mať pravidelný a permanentný charakter. Patričnú pozornosť treba venovať zabezpečeniu toho, aby konzultačné orgány boli inkluzívne a reprezentatívne. Menovacie procedúry by mali byť prehľadné a vytvárané v atmosfére úzkych konzultácií s predstaviteľmi národnostných menšín. Mali by byť pravidelne revidované, aby sa zabezpečilo, že príslušné orgány zastupujú čo najširší diapazón názorov osôb patriacich k národnostným menšinám. Zároveň by sa konzultačné orgány mali pravidelne venovať otázkam relevantným pre početne slabšie menšiny a osoby patriace k národnostným menšinám žijúce mimo oblastí obývaných tradičným alebo početným menšinovým obyvateľstvom.

Verejná správa, súdnictvo, orgány dohľadu nad zákonnosťou a exekutívne orgány by mali v najvyššej možnej miere odrážať rôznorodosť spoločnosti. Preto treba podporovať nábor osôb patriacich k národnostným menšinám do orgánov verejného sektora. Zároveň sa však treba vyhnúť opatreniam zameraným na stanovenie prísnej matematickej rovnosti v zastúpení jednotlivých skupín. Požiadavky na ovládanie štátneho jazyka uplatňované voči personálu orgánov verejnej správy by nemali ísť za rámec toho, čo sa vyžaduje od príslušnej pozície alebo služby. Zvýšenú pozornosť treba venovať Rómom, migrantom a príslušníkom početne slabších národnostných menšín, ktorých zastúpenie v orgánoch verejnej správy je často veľmi nedostatočné.

Účastníckym štátom sa odporúča ustanoviť vládne štruktúry, ktoré by mali na starosti záležitosti národnostných menšín. Úlohou týchto štruktúr by

malo byť iniciovanie a koordinácia vládnych politik v oblasti ochrany menšín. Vzájomná koordinácia medzi týmito štruktúrami na jednej strane a menšinovými konzultačnými mechanizmami a inými vládnyimi štruktúrami na strane druhej je kľúčová. Tieto opatrenia pomôžu zabezpečiť, že otázkam menšín sa vo vládnych politikách dostane náležitej pozornosti.

Ústavný systém konkrétneho účastníckeho štátu môže mať rozhodujúci vplyv na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na verejnom živote. S ohľadom na potrebu vziať do úvahy národné špecifiká by sa podnárodné formy vlády a autonómna menšinová samospráva mohli ukázať ako cenné nástroje posilňovania efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na rôznych oblastiach verejného života. Bez ohľadu na ústavný systém konkrétneho účastníckeho štátu by ústredné vládne orgány mali mať na pamäti svoju zodpovednosť voči osobám patriacim k národnostným menšinám vyplývajúcu z medzinárodného a národného legislatívneho rámca.

Je potrebné vyčleniť adekvátne ľudské a finančné zdroje, ktoré umožnia orgánom zaoberajúcim sa menšinovými otázkami efektívne sa zhostiť svojich povinností. Je dôležité, aby verejnosť bola adekvátne informovaná prostredníctvom médií stredného prúdu, ako aj menšinových médií o politických otázkach týkajúcich sa osôb patriacich k národnostným menšinám. Preto je dôležité zabezpečiť adekvátne zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám v rôznych orgánoch zaoberajúcich sa médiami, napríklad v dozorných radách, nezávislých regulačných orgánoch, radách médií verejnej služby a auditorských radách.

ČASŤ I

ÚVOD

Efektívna účasť osôb patriacich k národnostným menšinám v rôznych oblastiach verejného života je kľúčová pre zabezpečenie spoločenskej súdržnosti a vývoj skutočne demokratickej spoločnosti. Preto Článok 15 Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín¹ (ďalej 'Rámcový dohovor') stanovuje, že účastnícke štáty „musia vytvoriť podmienky potrebné na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a hospodárskom živote a na správe vecí verejných, predovšetkým tých, ktoré sa ich týkajú“.

Vzhľadom na dôležitosť efektívnej účasti pre ochranu osôb patriacich k národnostným menšinám sa Poradný výbor pre Rámcový dohovor (ďalej 'Poradný výbor') rozhodol venovať svoj druhý tematický komentár téme

účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a hospodárskom živote a na správe vecí verejných. Hlavným cieľom tohto komentára je zdôrazniť výklad ustanovení Rámcového dohovoru týkajúcich sa efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám, ktorý bol prezentovaný Poradným výborom najmä v jeho posudkoch prípadov konkrétnych krajín vydaných v rokoch 1999 až 2007. Účelom komentára je poskytnúť užitočný nástroj štátnym orgánom, rozhodovateľom, verejným predstaviteľom, menšinovým organizáciám, mimovládny organizáciám, akademikom a iným účastníkom podieľajúcim sa na ochrane menšín.

Predbežné poznámky ku komentáru predstavujú úvahu nad dôležitosťou účasti a jej významom pre účinné uplatňovanie ďalších práv zaručených Rámcovým dohovorom. Samotný komentár analyzuje množstvo kľúčových zistení týkajúcich sa efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám, predovšetkým tých, ktoré boli identifikované v posudkoch prípadov konkrétnych krajín viažucich sa na rôzne články Rámcového dohovoru (Časť III). Vo svojich záveroch komentár zdôrazňuje hlavné výzvy, ktoré v tejto sfére zostávajú a identifikuje oblasti, ktorým by mal Poradný výbor venovať zvýšenú pozornosť pri ďalšom monitorovaní situácie v jednotlivých krajinách. Príloha obsahuje analýzu vzájomných vzťahov medzi Článkom 15 a ďalšími článkami Rámcového dohovoru. Tento komentár treba chápať ako dokument vo vývoji, ktorý bude musieť byť aktualizovaný v súlade s postupom monitorovania predpokladaného Rámcovým dohovorom.

Pri vypracúvaní tohto komentára uskutočnil Poradný výbor rozsiahle konzultácie s predstaviteľmi a organizáciami národnostných menšín, akademikmi a ďalšími účastníkmi, aby zabezpečil čo najvyššiu možnú zrozumiteľnosť komentára, ktorý má adekvátne odrážať hlavné výzvy stojace pred národnostnými menšinami.

ČASŤ II

PREDBEŽNÉ POZNÁMKY

1. MEDZINÁRODNÉ ŠTANDARDY UPRAVUJÚCE EFEKTÍVNU ÚČASŤ OSÔB PATRIACICH K NÁRODNOSTNÝM MENŠINÁM: RÁMCOVÝ DOHOVOR A OSTATNÉ MEDZINÁRODNÉ INŠTRUMENTY

Ochrana národnostných menšín ako aj práv a slobôd osôb patriacich k národnostným menšinám, tak ako sú zakotvené v Rámcovom dohovore o ochrane

národnostných menšín, predstavuje neoddeliteľnú súčasť medzinárodnej ochrany ľudských práv.² Preto právo na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a hospodárskom živote a na správe vecí verejných, tak ako je ustanovené v Článku 15 Rámcového dohovoru, takisto predstavuje súčasť medzinárodnej ochrany ľudských práv.

Hoci Rámcový dohovor ochraňuje práva jednotlivcov patriacich k národnostným menšinám,³ uplatňovanie určitých práv, vrátane práva na efektívnu účasť, má kolektívny rozmer. To znamená, že niektoré práva možno účinne uplatňovať iba v rámci spoločenstva ďalších osôb patriacich k národnostným menšinám.⁴

Okrem Rámcového dohovoru jestvujú ďalšie medzinárodné dokumenty, ktoré sú relevantné pre účasť osôb patriacich k národnostným menšinám. Pri príprave tohto komentára vzal Poradný výbor do úvahy normy obsiahnuté v týchto medzinárodných dokumentoch. Z hľadiska právnej sily siahajú od právne záväzných noriem až po odporúčania a smernice. Právne záväzné normy zahŕňajú štandardy stanovené v Európskom dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd a súvisiacom precedenčnom práve Európskeho súdu pre ľudské práva, revidovanej Európskej sociálnej charty alebo Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Pri svojej analýze Článku 15 Rámcového dohovoru Poradný výbor starostlivo zvažil aj Lundské odporúčania týkajúce sa efektívnej účasti národnostných menšín na verejnom živote zverejnené vysokým komisárom OBSE pre národnostné menšiny. Organizácia spojených národov takisto prispela k vývoju noriem v oblasti účasti, predovšetkým prostredníctvom Deklarácie práv osôb patriacich k národnostným, etnickým, náboženským a jazykovým menšinám (prijatej v roku 1992), Deklarácie práv domorodého obyvateľstva (prijatej v roku 2007) a vo všeobecnejšej rovine prostredníctvom Medzinárodného dohovoru o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie.

2. KLÚČOVÉ ČINITELE ČLÁNKU 15 RÁMCOVÉHO DOHOVORU

V mnohých ohľadoch je Článok 15 ústredným ustanovením Rámcového dohovoru. Stupeň účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na všetkých sférach života možno považovať za jeden z ukazovateľov úrovne plurality a demokracie v spoločnosti. Utváranie podmienok na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám by preto mali účastnícke štáty považovať za neoddeliteľnú súčasť výkonu princípov dobrého spravovania v pluralitnej spoločnosti.

Efektívna účasť osôb patriacich k národnostným menšinám je zároveň kľúčová pre zvyšovanie sociálnej súdržnosti, nakoľko vytlačanie národnostných menšín na okraj spoločnosti môže viesť k sociálnemu vylúčeniu a napätiu medzi skupinami obyvateľstva. Marginalizácia osôb patriacich k národnostným menšinám v spoločenskom a hospodárskom živote má takisto dôsledky pre krajinu ako celok, pretože zvyšuje riziko eliminácie ich príspevku a dodatočného prínosu pre spoločnosť.

Článok 15, rovnako ako ďalšie ustanovenia Rámcového dohovoru, ukladá účastníckym štátom povinnosť dosiahnuť želaný výsledok; to znamená, že sa od nich očakáva vytvorenie podmienok na efektívnu účasť, avšak vhodnosť prostriedkov na dosiahnutie tohto cieľa je ponechaná na ich vlastné uváženie. Tento komentár hodlá poskytnúť účastníckym štátom analýzu existujúcich skúseností, aby im umožnil identifikovať najefektívnejšie možnosti.

Presadzovanie aktívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na živote spoločnosti vyžaduje ustavičný a skutočný dialóg, či už medzi osobami patriacimi k národnostným menšinám a majoritným obyvateľstvom alebo medzi osobami patriacimi k národnostným menšinám a štátnymi orgánmi. Oba tieto rozmery dialógu možno dosiahnuť len pri zavedení účinných komunikačných kanálov.

Poradný výbor je toho názoru, že monitorujúci mechanizmus vytvorený Rámcovým dohovorom sám osebe predstavuje cenný príspevok k umožneniu dialógu medzi osobami patriacimi k národnostným menšinám a štátnymi orgánmi.

a) Efektívna účasť, úplná a efektívna rovnosť a podpora identity a kultúry národnostných menšín

Zatiaľ čo článok 15 je ústredným ustanovením Rámcového dohovoru venovaným právu na efektívnu účasť, táto účasť je zároveň kľúčom k úplnému uplatneniu ďalších práv chránených Rámcovým dohovorom.⁵ Vzťah medzi článkom 15 a článkami 4 a 5 je v tejto súvislosti obzvlášť dôležitý. V skutočnosti možno články 15, 4 a 5 považovať za tri strany trojuholníka, ktoré spolu vytvárajú základ Rámcového dohovoru.

Článok 4 vyžaduje od účastníckych štátov presadzovanie úplnej a efektívnej rovnosti osôb patriacich k národnostným menšinám vo všetkých oblastiach života. To znamená presadzovanie práva na rovnakú ochranu zo strany zákona ako aj pred zákonom a práva na ochranu pred všetkými formami diskriminácie na základe etnického pôvodu a iných dôvodov. Okrem toho úplná a efektívna rovnosť znamená nevyhnutnosť prijatia konkrétnych opatrení štátnymi orgánmi zameraných na prekonanie minulých alebo štruk-

turálnych nerovností a na zabezpečenie rovnakých príležitostí v rôznych oblastiach pre osoby patriace k národnostným menšinám ako aj k väčšinovému obyvateľstvu. Článok 5 ukladá účastníckym štátom povinnosť „presadzovať podmienky potrebné na to, aby osoby patriace k národnostným menšinám mohli udržiavať a rozvíjať svoju kultúru a chrániť zásadné prvky svojej identity, to znamená ich náboženstvo, jazyk, tradície a kultúrne dedičstvo“, aby mohli účinne zaručiť ich právo na identitu.

Právo na efektívnu účasť, tak ako je zakotvené v Článku 15, vytvára predpoklady na artikuláciu a účinné zohľadnenie záujmov osôb patriacich k národnostným menšinám ohľadne úplnej a efektívnej rovnosti ako aj ich práva na ochranu a rozvoj svojej špecifickej identity.

b) Efektívna účasť na riešení „otázok týkajúcich sa národnostných menšín“

Článok 15 ukladá účastníckym štátom povinnosť vytvoriť podmienky potrebné na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na riešení rôznych otázok, predovšetkým tých, ktoré sa ich týkajú. Toto ustanovenie Článku 15 od účastníckych štátov vyžaduje, aby venovali špeciálnu pozornosť zaangažovaniu osôb patriacich k národnostným menšinám do rozhodovacích procesov o otázkach, ktoré sa ich osobitne týkajú. Poradný výbor vydal vyčerpávajúce stanoviská ohľadne rôznych mechanizmov zavedených účastníckymi štátmi a zameraných na zaangažovanie predstaviteľov národnostných menšín do konzultačných a rozhodovacích procesov o otázkach, ktoré sa ich týkajú. Tieto stanoviská sa zameriavajú na mechanizmy na zaangažovanie národnostných menšín do rozhodovania o špecifických kultúrnych, spoločenských a hospodárskych politikách ako aj spravovania vecí verejných.

Zároveň Poradný výbor často zdôrazňoval, že osoby patriace k národnostným menšinám by takisto mali mať vplyv na záležitosti, ktoré sa ich netýkajú výlučne, ale ovplyvňujú ich ako členov spoločnosti ako celku. Účasť na správe vecí verejných je vec vskutku kľúčová, nielen pre zabezpečenie zohľadnenia osobitých záujmov osôb patriacich k národnostným menšinám, ale aj preto, že im umožňuje ovplyvňovať všeobecné smerovanie vývoja spoločnosti.

c) „Efektívnosť“ účasti

Ďalšou ústrednou otázkou súvisiacou s článkom 15 je význam „efektívnosti“ v kontexte účasti menšín. „Efektívnosť“ účasti nemožno definovať ani merať abstraktnými pojmami. Pri posudzovaní toho, či je účasť osôb patriacich k národnostným menšinám skutočne efektívna, Poradný výbor nielenže skúmal nástroje na presadzovanie úplnej a efektívnej rovnosti osôb

patriaciach k národnostným menšinám, ale aj zohľadňoval ich účinok na situáciu dotknutých osôb ako aj situáciu spoločnosti ako celku. Tento účinok má kvalitatívny ako aj kvantitatívny rozmer a rôzni aktéri ho môžu hodnotiť rozdielne v závislosti na druhu svojej účasti v príslušných procesoch.

Z tohto dôvodu nestačí, ak účastnícke štáty vytvoria formálne podmienky na účasť osôb patriacich k národnostným menšinám. Mali by sa zároveň postarať o to, aby táto účasť mala podstatný vplyv na prijímané rozhodnutia a aby autorstvo týchto rozhodnutí bolo zdieľané v najvyššej možnej miere.

Podobne by opatrenia prijímané účastníckymi štátmi na zvýšenie účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na spoločenskom a hospodárskom živote mali pozitívne ovplyvniť ich prístup na trh práce v role individuálnych ekonomických aktérov, ich prístup k sociálnej ochrane a v konečnom dôsledku kvalitu ich života. V tejto súvislosti možno úplnú a efektívnu rovnosť vnímať ako dôsledok efektívnej účasti.

Efektívna účasť na rozhodovacích procesoch môže byť pre zástupcov národnostných menšín náročnou výzvou. Nielen účasť samotná, ale aj snaha správne zohľadniť a artikulovať rôzne názory v rámci konkrétnej národnostnej menšiny totiž predpokladá účinné rozvrhnutie času a zdrojov. Preto národnostné menšiny musia vybudovať dostatočné kapacity a zdroje, aby zabezpečili, že účasť ich zástupcov bude skutočne efektívna.

d) Efektívna účasť národnostných menšín a medzikultúrny dialóg

Zmyslom článku 15 je zároveň vytvoriť podmienky pre medzikultúrny dialóg tým, že prijaté opatrenia umožnia národnostným menšinám zviditeľniť sa, presadiť svoj hlas a účinne sa zúčastňovať na rozhodovaní o rôznych otázkach, vrátane tých, ktoré sa týkajú spoločnosti ako takej. V skutočnosti by tento dialóg nemal byť obmedzený na predstaviteľov menšín a štátnych orgánov, ale mal by zahŕňať všetky zložky spoločnosti. Poslaním Rámcového dohovoru je poskytnúť osobám patriacim k národnostným menšinám zvýšené možnosti integrácie do hlavného prúdu spoločnosti a súčasne poskytnúť väčšinovému obyvateľstvu možnosť lepšie sa oboznámiť s kultúrou, jazykom a históriou národnostných menšín v duchu medzikultúrneho dialógu.⁶

ČASŤ III

KLÚČOVÉ ZISTENIA TÝKAJÚCE SA ÚČASTI OSÔB PATRIACICH K NÁRODNOSTNÝM MENŠINÁM NA

KULTÚRNOM, SPOLOČENSKOM A HOSPODÁRSKOM ŽIVOTE A NA SPRÁVE VECÍ VEREJNÝCH

1. ÚČASŤ NA HOSPODÁRSKOM A SPOLOČENSKOM ŽIVOTE

Poradný výbor často upozorňoval, že efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám nemožno obmedzovať len na účasť na správe vecí verejných a že efektívna účasť na hospodárskom a spoločenskom živote je rovnako dôležitá ako účasť na správe vecí verejných v súlade s princípmi Európskej sociálnej charty a Revidovanej Európskej sociálnej charty.

Účasť na spoločenskom a hospodárskom živote pokrýva široký rozsah tém siahajúcich od prístupu k adekvátnemu bývaniu, zdravotnej starostlivosti a sociálnej ochrane (t.j. sociálnemu poisteniu a sociálnym dávkam) až po prístup k sociálnym službám a prístup k práci. Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na hospodárskom živote zahŕňa prístup na trh práce vo verejnom i v súkromnom sektore ako aj prístup k podnikaniu a k iným príležitostiam na samozamestnanie. Tieto príležitosti zasa úzko súvisia s majetkovými právami a privatizačným procesom.

Je zároveň dôležité mať na pamäti, že osoby patriace k rozličným menšinovým skupinám čelia rozdielnym prekážkam účasti na spoločenskom a hospodárskom živote. Osoby patriace k určitým skupinám (napríklad k Rómom, migrantom alebo pôvodnému obyvateľstvu) čelia vyššiemu riziku rôznych foriem vylúčenia zo spoločenského a hospodárskeho života ako osoby patriace k iným národnostným menšinám alebo k väčšinovému obyvateľstvu. Uspokojenie špecifických potrieb týchto skupín si môže vyžadovať prijatie špecifických opatrení.

Zabezpečenie efektívnej účasti na spoločenskom a hospodárskom živote okrem iného vyžaduje, aby účastnícke štáty odstránili bariéry, ktoré bránia osobám patriacim k národnostným menšinám v rovnakom prístupe k rôznym oblastiam hospodárskeho života a k sociálnym službám a presadzovali ich rovnaký prístup k zamestnaniu a trhovým príležitostiam ako aj širokému rozsahu verejných služieb vrátane sociálneho bývania a zdravotnej starostlivosti.

Navyše by rovnosť príležitostí nemala byť obmedzovaná na umožnenie rovnakého prístupu k trhu a službám. Efektívna účasť tiež vyžaduje, aby účastnícke štáty presadzovali účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na hospodárskom a spoločenskom živote a na úžitky a výsledky v sociálnej a hospodárskej sfére, ktoré okrem iného zahŕňajú právo na úži-

tok z hospodárskeho rozvoja, zdravotných služieb, sociálneho zabezpečenia a ďalšie formy úžitkov.

Z tohto dôvodu sú zistenia Poradného výboru, uvedené nižšie, dôsledkom kombinovanej analýzy zistení vo vzťahu k článku 15 (efektívna účasť) a článku 4 (rovnaké zaobchádzanie).

Niektoré z týchto zistení platia pre väčšinu účastníckych štátov; ide predovšetkým o nedostatok štatistických údajov o socio-ekonomickej situácii národnostných menšín a miestami neadekvátne reakcie verejnej správy na potreby osôb patriacich k národnostným menšinám. Ostatné sa špecificky vzťahujú na konkrétne krajiny, regióny alebo menšinové skupiny ako napríklad ťažkosti vyplývajúce z procesu privatizácie pôdy alebo prekážky komplikujúce osobám patriacim k niektorým národnostným menšinám vykonávanie ich tradičných aktivít.

a) Dostupnosť štatistických údajov o socio-ekonomickej situácii osôb patriacich k národnostným menšinám

Účastnícke štáty by mali pravidelne zbierať údaje a zhromažďovať aktuálne informácie o sociálno-ekonomickej a vzdelanostnej situácii osôb patriacich k národnostným menšinám kvôli možnosti porovnať ju so situáciou väčšinového obyvateľstva. Dostupnosť spoľahlivých údajov rozvrstvených podľa veku, pohlavia a geografickej polohy je dôležitou podmienkou prijímania dobre cielených a udržateľných opatrení, ktoré zohľadňujú potreby dotknutých osôb. Zároveň je to mimoriadne dôležité pre formuláciu účinných politík a opatrení na potieranie diskriminácie v takých oblastiach ako prístup k zamestnaniu a bývaniu. Údaje zozbierané pri sčítaní obyvateľstva vo všeobecnosti nepostačujú ako dostatočný základ pre formuláciu týchto politík a opatrení.

Zber údajov o situácii príslušníkov národnostných menšín by mal vyhovovať medzinárodným štandardom platným pre ochranu osobných údajov⁷ a mal by rešpektovať právo osôb patriacich k národnostným menšinám slobodne si zvoliť, či budú alebo nebudú evidovaní ako osoby patriace k národnostným menšinám. Všade, kde to je možné, by predstavitelia dotknutých národnostných menšín mali byť zaangažovaní do celého priebehu procesu zberu údajov, pričom spôsoby zberu týchto údajov by mali byť vyvinuté v úzkej spolupráci s nimi.

b) Legislatíva zakazujúca diskrimináciu v spoločenskom a hospodárskom živote

Poradný výbor v minulosti často konštatoval, že niektoré národnostné menšiny vykazujú pomerne vyššiu mieru nezamestnanosti, niekedy nižšiu mieru zamestnanosti a všeobecne nižšiu mieru účasti na trhu práce ako väčši-

nové obyvateľstvo. Ich príslušníci môžu čeliť priamej i nepriamej diskriminácii, nerovným príležitostiam v kariérom raste a často aj štrukturálnym prekážkam (napr. administratívne stropu ich kariérneho postupu v rámci organizácie).

Existencia zrozumiteľnej legislatívy zakazujúcej diskrimináciu na základe príslušnosti k národnostným menšinám a pokrývajúcej oblasti zamestnanosti, bývania, zdravotnej starostlivosti a sociálnej ochrany zo strany verejných a súkromných aktérov je základným predpokladom akejkoľvek politiky zameranej na presadzovanie účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na rôznych oblastiach spoločenského a hospodárskeho života.

Preto Poradný výbor opakovane trval na prijímaní, ďalšom zdokonaľovaní a dôslednom uplatňovaní antidiskriminačnej legislatívy v záujme eliminácie diskriminácie voči osobám patriacim k národnostným menšinám, predovšetkým na trhu práce, v oblasti bývania a zo strany poskytovateľov zdravotnej starostlivosti. To zároveň predpokladá prijatie adekvátnych opatrení zameraných na zvýšenie spoločenského povedomia a poskytnutie primeraného zaškolenia všetkým účastníkom, vrátane pracovníkov orgánov dohľadu nad zákonnosťou.

Rovnako dôležitá je existencia primeraných právnych nápravných prostriedkov pre prípady diskriminácie. Účastnícke štáty by mali podporovať nárast povedomia osôb patriacich k národnostným menšinám o jestvujúcich nápravných prostriedkoch a zabezpečiť ich jednoduchú dostupnosť.

Okrem toho Poradný výbor v minulosti často zdôrazňoval, že rasizmus a diskriminácia môže mať nepomerne horší vplyv predovšetkým na ženy a dievčatá patriace k určitým národnostným menšinám. Tieto môžu čeliť viacnásobnej diskriminácii na základe svojej etnickej príslušnosti a svojho pohlavia. Preto by sa ciele opatrenia mali zameriavať na nápravu špecifických foriem diskriminácie, ktorým čelia príslušníčky národnostných menšín.⁸

c) Kapacity verejnej služby v oblasti uspokojovania spoločensko-ekonomických potrieb osôb patriacich k národnostným menšinám

Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na spoločenskom a ekonomickom živote je niekedy komplikovaná administratívnymi prekážkami ako aj nedostatočnou citlivosťou voči špecifickým potrebám a ťažkostiam týchto osôb zo strany správnych a verejných orgánov. V niektorých prípadoch tieto ťažkosti vyplývajú z nedostatočnej kapacity správnych a verejných orgánov, ktorých úlohou je uspokojovať špecifické potreby osôb patriacich k národnostným menšinám. Správne a verejné orgány zahŕňajú vzdelávacie a sociálne inštitúcie poskytujúce služby zamestnanosti, sociálne služby, dávky sociálneho zabezpečenia, zdravot-

nické služby, ako aj verejné služby v oblasti bývania, dopravy, športu a rekreácie.

Účastnícke štáty by preto mali prijímať opatrenia zamerané na lepšiu prípravu personálu inštitúcií poskytujúcich verejné a sociálne služby, aby mohli primerane uspokojovať potreby osôb patriacich k národnostným menšinám. Môže byť potrebné špecializované školenie o osobitných potrebách osôb patriacich k národnostným menšinám, ako aj o osobitných sociálnych a ekonomických problémoch, ktoré môžu postihovať predovšetkým osoby patriace k niektorým národnostným menšinám. V skutočnosti osoby patriace k niektorým menšinovým skupinám čelia väčšiemu riziku sociálneho vylúčenia a ich integrácia do spoločenského a hospodárskeho života si často vyžaduje ciele opatrenia, ktoré v plnej miere zohľadňujú ich kultúrne a iné špecifiká.

Inštitúcie poskytujúce verejné a sociálne služby by mali byť ľahko prístupné a dostupné pre príslušníkov národnostných menšín. To môže vyžadovať širokú škálu ústretových aktivít zameraných na prispôsobenie týchto služieb a inštitúcií tak, aby vyhovovali osobitným potrebám dotknutých národnostných menšín rovnako ako vyhovujú potrebám ostatného obyvateľstva.

Tam, kde je to potrebné, by informovanie a poradenstvo o inštitúciách poskytujúcich verejné a sociálne služby malo byť ľahko prístupné a dostupné v jazykoch národnostných menšín.

Okrem toho by účastnícke štáty mali presadzovať nábor, kariérny postup a udržanie osôb patriacich k národnostným menšinám v správnych a verejných orgánoch na národnej ako aj miestnej úrovni.

d) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na spoločenskom a hospodárskom živote v zaostalých regiónoch

Osoby patriace k národnostným menšinám často obývajú prihraničné oblasti a iné regióny vzdialené od centier politickej a hospodárskej aktivity. Preto môžu byť konfrontované s ťažšími spoločensko-ekonomickými podmienkami ako väčšinové obyvateľstvo. Účastnícke štáty by mali prijať osobitné opatrenia zamerané na zlepšenie príležitostí osôb patriacich k národnostným menšinám obývajúcich periférne a/alebo hospodársky zaostané oblasti ako napr. vidiecke, izolované a prihraničné oblasti, oblasti poškodené vojnou alebo regióny postihnuté dezindustrializáciou na účasť na spoločenskom a hospodárskom živote.⁹

Tam, kde je to vhodné, možno tento cieľ dosiahnuť dvojstrannou alebo cezhraničnou spoluprácou. Obchod a iné cezhraničné hospodárske aktivity môžu byť dôležitým faktorom hospodárskeho a sociálneho rozvoja osôb

patriaciach k národnostným menšinám. Účastnícke štáty by preto mali zabezpečiť, že cezhraničná spolupráca nie je obmedzovaná žiadnymi nepatričnými prekážkami.

Účastnícke štáty by mali zabezpečiť, aby programy hospodárskej rehabilitácie a regionálne rozvojové iniciatívy zamerané na zaostalé regióny, vrátane niektorých oblastí vnútri veľkomiest, boli navrhované a uplatňované spôsobom prosievajúcim osobám patriacim k národnostným menšinám, ktoré obývajú takéto regióny. V záujme dosiahnutia tohto cieľa je potrebné uskutočniť štúdie zhodnocujúce potenciálny účinok rozvojových projektov na osoby patriace k národnostným menšinám. Osobitnú pozornosť treba venovať situácii žien a mladých ľudí patriacich k národnostným menšinám.

Štátne orgány by mali zabezpečiť plnú účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na procese plánovania, realizácie, monitorovania a vyhodnocovania politík a projektov, ktoré môžu ovplyvniť ich hospodársku situáciu ako aj situáciu regiónov, ktoré obývajú v hojnom počte.

V situáciách, ktoré sú výsledkami konfliktov, treba venovať osobitnú pozornosť spoločensko-ekonomickej situácii osôb patriacich k národnostným menšinám, ktoré boli diskriminované na základe svojej príslušnosti k národnostným menšinám a bol im zabránený prístup k zamestnaniu. Treba prijať osobitné opatrenia zamerané na odčinenie dôsledkov minulej diskriminácie a podporu účasti týchto osôb na spoločenskom a ekonomickom živote.¹⁰

e) Účasť osôb patriacich k znevýhodneným národnostným menšinám na spoločenskom a ekonomickom živote

Osoby patriace k určitým menšinovým skupinám, vrátane Rómov, migrantov a príslušníkov pôvodných národov, často čelia väčším komplikáciam než iné osoby v prístupe na trh práce, k vzdelávaniu a zaškoleniu, bývaniu, zdravotnej starostlivosti a sociálnej ochrane. Ťažkosti v rôznych oblastiach sú často vzájomne prepojené a vzájomne sa násobiace a preto môžu viesť k špirále vylúčenia z účasti na spoločenskom a hospodárskom živote. Mnohé ženy patriace k týmto skupinám obyvateľstva sú osobitne ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením.

Okrem toho určitý počet osôb patriacich k týmto skupinám naďalej pôsobí v špecifických oblastiach hospodárstva a vykonáva tradičné aktivity a remeslá, ktoré niekedy čelia existenčným problémom v rýchlo sa meniacom hospodárskom prostredí. Účastnícke štáty by mali odstrániť nepatričné prekážky, vrátane nadmernej regulácie, ktoré komplikujú výkon hospodárskych aktivít, ktoré sú špecifické pre určité menšinové skupiny. Na túto potrebu treba prihliadať pri vyvíjaní a navrhovaní nových regulačných opatrení v tejto oblasti.

V záujme presadzovania efektívnej integrácie osôb patriacich k znevýhodneným národnostným menšinám do spoločenského a hospodárskeho života treba navrhnúť a uplatniť zrozumiteľné dlhodobé stratégie. Ak už takéto stratégie boli prijaté, treba venovať osobitnú pozornosť ich účinnému uplatňovaniu. Je potrebné včas vyčleniť adekvátne zdroje na všetkých úrovniach realizácie, predovšetkým na miestnej. Okrem toho je potrebné pozorne monitorovať uplatňovanie týchto politík a vyhodnocovať ich účinok v úzkej spolupráci s predstaviteľmi dotknutých menšín, predovšetkým so zreteľom na ich priebežné prispôsobovanie a posilňovanie. Kľúčovým zámerom by mala byť efektívna koordinácia opatrení prijatých rôznymi orgánmi.

f) Prístup k pôde a majetku ako podmienka účasti na spoločenskom a ekonomickom živote

Prekážky v prístupe k majetku (či už sídelnému, komerčnému alebo poľnohospodárskemu) môžu znevýhodňovať osoby patriace k národnostným menšinám, prehľbujúc ich hospodárske ťažkosti a nezamestnanosť.

Nerovný prístup k majetku, vrátane vlastníctva pôdy, je niekedy spojený s privatizačnými a reštitučnými procesmi, ktoré v niektorých prípadoch mali negatívny účinok na osoby patriace k zraniteľným menšinovým skupinám. Účastnícke štáty by preto mali zabezpečiť rovnaký a spravodlivý prístup k privatizačným a reštitučným procesom, nakoľko tieto dlhodobo ovplyvňujú efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na hospodárskom živote. V záujme presadzovania úplnej a efektívnej rovnosti osôb patriacich k národnostným menšinám by štátne orgány mali predovšetkým zabezpečiť prehľadnosť privatizačného procesu, zriadiť monitorovacie mechanizmy a vo vhodnom čase vyhodnotiť účinok privatizácie. Navyše by sa osoby patriace k národnostným menšinám mali účasť zúčastňovať na týchto monitorovacích a vyhodnocovacích procesoch.¹¹

Významné prekážky brániace v prístupe k majetku môžu vyplývať aj z ozbrojených konfliktov a následných presunov obyvateľstva. Účastnícke štáty by mali zabezpečiť, aby majetkové nároky predložené osobami patriacimi k národnostným menšinám boli vybavované a realizované účinným a prehľadným spôsobom a aby nevedli k diskriminujúcim výsledkom.¹²

Porušenia vlastníckych práv k pôde alebo obmedzenia týkajúce sa využívania pôdy určitými skupinami ako napríklad pôvodným obyvateľstvom, ktorého hospodárska situácia úzko súvisí s využívaním pôdy, môžu významne obmedziť ich účasť na spoločenskom a ekonomickom živote. Preto by sa pôde tradične využívanej týmito skupinami malo dostať osobitne efek-

tívnej ochrany. Navyše by zástupcovia pôvodného obyvateľstva mali byť úzko zaangažovaní v akýchkoľvek rozhodovacích procesoch, ktoré majú vplyv na využívanie pôdy v nimi tradične obývaných oblastiach.

g) Sídlné, jazykové a iné požiadavky ako podmienka účasti na spoločensko-ekonomickom živote

V niektorých účastníckych štátoch niektorí zamestnávateľia alebo vlády uplatňujú sídlné požiadavky ako predpoklad zamestnania¹³ alebo registrácie či prevádzkovania súkromnej podnikateľskej činnosti; tieto praktiky môžu nepriaznivo ovplyvniť osoby patriace k národnostným menšinám. Osoby patriace k národnostným menšinám zároveň môžu čeliť špecifickým administratívnym alebo iným ťažkostiam pri registrácii svojho trvalého pobytu. Problémy spojené so sídlnými požiadavkami môžu komplikovať ich prístup k výkonu základných sociálnych práv vrátane zdravotnej starostlivosti, službám v nezamestnanosti a penzijným nárokom. Osoby patriace k národnostným menšinám, ktoré žijú kočovným životom, čelia prekážkam brániacim ich účasti na spoločensko-ekonomickom živote, ak nie sú sídlné požiadavky prispôsobené ich životnému štýlu.

Okrem toho nepatričné alebo prehnané požiadavky na ovládanie jazyka v oblasti prístupu k určitým pracovným príležitostiam alebo k tovarom či službám, najmä v súkromnom sektore, môžu komplikovať prístup osôb patriacich k národnostným menšinám k zamestnanosti a sociálnej ochrane.¹⁴ Účastnícke štáty by preto mali prijať účinné opatrenia zamerané na odstránenie akýchkoľvek nepatričných obmedzení v prístupe na trh práce, ktoré negatívne ovplyvňujú predovšetkým osoby patriace k určitým národnostným menšinám. Ak požiadavky na ovládanie jazyka predstavujú legitímnu podmienku pre prístup k určitým pracovným príležitostiam, predovšetkým v sektore verejných služieb, mali by byť k dispozícii jazykové kurzy, aby sa zabránilo diskriminácii osôb patriacich k národnostným menšinám. Prístup k základným sociálnym úžitkom a k určitým verejným službám by nemal byť obmedzovaný nepatričnými jazykovými či sídlnými požiadavkami.

Zároveň by účastnícke štáty mali zabezpečiť, aby procedúry registrácie trvalého pobytu boli prístupné a nediskriminovali, či už priamo alebo nepriamo, osoby patriace k národnostným menšinám. Tam, kde je to potrebné, by sa osobám patriacim k národnostným menšinám mala poskytovať pomoc pri registrácii; v neposlednom rade by štátne orgány mali vykonávať pravidelný monitoring registračných procedúr.

h) Štandardy bývania a účasť na spoločenskom a hospodárskom živote
Nevyhovujúce podmienky bývania, často spojené s fyzickou alebo priestorovou separáciou osôb patriacich k národnostným menšinám, pre-

dovšetkým Rómov a migrantov, významne ovplyvňujú ich schopnosť zúčastňovať sa na spoločenskom a hospodárskom živote a môžu viesť k prehľbovaniu ich chudoby, marginalizácie a sociálneho vylúčenia. Tieto účinky sú často znásobené nedostatkom právnych prostriedkov na zaručenie ich práva na bývanie ako aj ich vystavením úradnému vystahovaniu, často v dôsledku majetkových reštitúcií.¹⁵

Účastnícke štáty musia prijať účinné opatrenia na zamedzenie diskriminačným praktikám, ktoré vedú k segregácii a marginalizácii osôb patriacich k určitým národnostným menšinám.¹⁶ Osobitnú pozornosť treba venovať zabezpečeniu plného rešpektovania ľudských práv osôb patriacich k národnostným menšinám v oblasti bývania.

Okrem toho by účastnícke štáty mali navrhnúť zrozumiteľné sektorové politiky zamerané na riešenie problému nevyhovujúceho bývania a nedostatočného prístupu k základnej infraštruktúre, ktorý postihuje osoby patriace k určitým menšinám. Účastnícke štáty by takisto mali presadzovať rovný prístup k adekvátnemu bývaniu, predovšetkým prostredníctvom zlepšenia prístupu týchto osôb k subvencovanému bývaniu.

Pritom by štátne orgány mali vytvoriť podmienky pre adekvátnu účasť dotknutých osôb na rozhodovaní o bývaní a súvisiacich programoch určených na zlepšenie ich spoločensko-ekonomickej situácie v záujme adekvátneho vyhovenia potrebám týchto osôb. Tieto politiky by mali byť adekvátne financované. Je rovnako dôležité, aby účastnícke štáty zabezpečili, že miestne úrady rešpektujú existujúcu antidiskriminačnú legislatívu v oblasti bývania, nakoľko opatrenia reprodukujúce segregáciu sú často prijímané na miestnej úrovni.

i) Zdravotná starostlivosť a účasť na spoločenskom a hospodárskom živote

Osoby patriace k národnostným menšinám čelia obzvlášť závažným ťažkostiam v prístupe k zdravotnej starostlivosti. Táto situácia je dôsledkom spolupôsobenia rôznych faktorov, ako napríklad diskriminácie, chudoby, geografickej izolácie, kultúrnych rozdielov alebo jazykových prekážok. Ťažkosti v prístupe k zdravotnej starostlivosti negatívne ovplyvňujú účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na spoločenskom a hospodárskom živote.

Účastnícke štáty by mali zabezpečiť efektívnu zaangažovanosť osôb patriacich k dotknutým menšinám na procese navrhovania, realizácie, monitorovania a vyhodnocovania opatrení prijatých na riešenie problémov ovplyvňujúcich ich zdravotnú starostlivosť. Tieto opatrenia sú nevyhnutné, aby umožnili zdravotníckym zariadeniam efektívnejšie reagovať na ich špecifické potreby.

Zdravotnícky a administratívny personál zdravotníckych zariadení by mal byť zaškolený v oblasti kultúrnych a jazykových špecifik národnostných menšín, aby mohol adekvátne reagovať na špecifické potreby osôb patriacich k národnostným menšinám.¹⁷ Zamestnávanie zdravotníckych pracovníkov alebo asistentov z radov osôb patriacich k národnostným menšinám môže prispieť k zlepšenej komunikácii a vhodnejším prístupom.¹⁸

Osobitný dôraz treba klásť na poskytovanie rovnako účinných zdravotníckych služieb osobám patriacim k národnostným menšinám.¹⁹ Politiky zamerané na zabezpečenie rovnosti príležitostí by nemali byť obmedzené len na prístup k zdravotnej starostlivosti. Mali by byť zamerané aj na poskytovanie služieb osobám patriacim k národnostným menšinám v rovnakej kvalite ako majú služby poskytované ostatnému obyvateľstvu.

2. ÚČASŤ NA KULTÚRNOM ŽIVOTE²⁰

Efektívnosť účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom živote vo väčšine účastníckych štátov úzko súvisí s úrovňou ich účasti na správe vecí verejných a na spoločenskom a hospodárskom živote. Rámcový dohovor ochraňuje právo osôb patriacich k národnostným menšinám chrániť a rozvíjať svoje kultúrne dedičstvo a identitu, ako aj ich právo zúčastňovať sa na hlavnom prúde kultúrneho života v duchu tolerancie a medzikultúrneho dialógu. Preto závery uvedené v tejto kapitole sú výsledkom spoločnej analýzy Článkov 5, 6 a 15.

Pri navrhovaní a realizácii kultúrnych politík ovplyvňujúcich osoby patriace k národnostným menšinám je dôležité, aby štátne orgány uskutočnili adekvátne konzultácie s týmito osobami v záujme účinného vyhovenia ich potrebám. Prostredníctvom svojich zástupcov by národnostné menšiny mali byť účinne zaangažované aj na procese alokácie verejnej podpory pre ich kultúrne iniciatívy. V prípade, že na alokáciu týchto zdrojov existujú špecifické inštitúcie, osoby patriace k národnostným menšinám by v nich mali byť adekvátne zastúpené a mali by byť schopné zúčastňovať sa na príslušných rozhodovacích procesoch.²¹

Decentralizačné procesy môžu zohrávať dôležitú úlohu pri vytváraní podmienok potrebných na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom živote. Mechanizmy kultúrnej autonómie, ktorých účelom je okrem iného delegovať právomoci v oblasti kultúry a vzdelávania na osoby patriace k národnostným menšinám, môžu obzvlášť významne prispieť k zvýšenej účasti menšín na kultúrnom živote.²²

Pri analýze účasti menšín na kultúrnom živote je okrem toho dôležité zhodnotiť úroveň ich zastúpenia v oblasti médií. Je dôležité, aby menšiny mali možnosť zakladať a využívať svoje vlastné médiá. Na druhej strane je rovnako dôležité, aby mali prístup aj k médiám stredného prúdu a boli v nich prítomné tak, aby boli schopné prezentovať svoje názory na problémy, ktoré zaujímajú spoločnosť ako celok.

3. ÚČASŤ NA SPRÁVE VECÍ VEREJNÝCH

Pri vyhodnocovaní toho, či sa osoby patriace k národnostným menšinám účinne zúčastňujú na správe vecí verejných, Poradný výbor skúmal ich celkovú zaangažovanosť na rozhodovacích procesoch. Neskúmal pritom len ich zastúpenie a účasť na rôznych mechanizmoch, ale kládol osobitnú pozornosť na účinnosť ich vplyvu na rozhodovacie procesy. Rôzne rozhodovacie mechanizmy, ktoré jestvujú v jednotlivých účastníckych štátoch, by tiež mali brať ohľad na zloženie spoločnosti a odrážať jej rôznorodosť.

Efektívna účasť môže mať širokú škálu rôznych foriem, ako napríklad výmena informácií, dialóg, neformálne i formálne konzultácie a účasť na rozhodovaní. Možno ju zabezpečiť pomocou rôznych kanálov, siahajúcich od konzultačných mechanizmov až po špeciálne parlamentárne mechanizmy. Osobitnú pozornosť treba venovať rovnakej účasti žien a mužov patriacich k národnostným menšinám.

Bez ohľadu na zvolené mechanizmy by osobám patriacim k národnostným menšinám mali byť poskytnuté skutočné príležitosti na ovplyvňovanie rozhodovania, ktorého výsledok by mal adekvátne odrážať ich potreby. Podľa názoru Poradného výboru púha konzultácia ako taká nepredstavuje dostatočný prostriedok efektívnej účasti.

Zastúpenie a účasť osôb patriacich k národnostným menšinám vo volených orgánoch, orgánoch verejnej správy, súdnictva a dohľadu nad zákonnosťou je kľúčovou, avšak nie dostatočnou podmienkou efektívnej účasti. Ich integrácia do volených orgánov na rôznych úrovniach vo veľkej miere závisí na ústavných tradíciách a garanciách poskytovaných volebným zákonodarstvom. Špecifiká zvoleného volebného systému majú často priamy dosah na efektívnosť účasti príslušníkov národnostných menšín na rozhodovaní. Okrem možností poskytovaných v rámci dvoch hlavných typov volebného systému (väčšinového a pomerného) možno zaviesť špeciálne mechanizmy, ako napríklad rezervované kreslá, kvóty, pravidlo kvalifikovanej väčšiny, duálne hlasovanie alebo právo veta. Okrem toho

mechanizmy kultúrnej autonómie môžu posilniť účasť národnostných menšín na správe vecí verejných.

Špecializované vládne štruktúry zaoberajúce sa menšinovými otázkami prispievajú k tomu, že potreby menšín sú dôsledne zakomponované do vládnych politik. Avšak otázky týkajúce sa menšín by nemali ostať výlučne doménou špecializovaných vládnych orgánov. Aktéri zainteresovaní na navrhovaní politik by mali dbať na zakomponovanie menšinovej perspektívy do hlavného prúdu všeobecnej politiky na všetkých úrovniach a procedurálnych etapách.

Médiá by mali informovať spoločnosť o otázkach týkajúcich sa menšín so špeciálnym zreteľom na podporovanie ducha tolerancie a medzikultúrneho dialógu.

a) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na zákonodarnom procese

i. Politické strany

Právo každého príslušníka národnostných menšín na pokojné zhromažďovanie a na združovanie, ktoré je ustanovené v článku 7 Rámcového dohovoru, okrem iného znamená právo zakladať politické strany a/alebo organizácie. Legislatíva, ktorá zakazuje zakladanie politických strán na etnickom alebo náboženskom základe, môže viesť k nepatričným obmedzeniam tohto práva. Akékoľvek obmedzenie by v každom prípade malo zodpovedať normám medzinárodného práva a princípom zakotveným v Európskom dohovore o ľudských právach.²³

Registráciu organizácií a politických strán zastupujúcich národnostné menšiny možno podrobiť určitým podmienkam. Avšak tieto požiadavky by mali byť stanovené tak, aby nerozumným alebo prehnaným spôsobom neobmedzovali možnosti osôb patriacich k národnostným menšinám zakladať takéto organizácie a tým aj ich príležitosti na účasť na politickom živote a rozhodovacích procesoch. Toto sa okrem iného vzťahuje na číselné a geografické podmienky registrácie.²⁴

Účastnícke štáty by mali zabezpečiť, aby strany zastupujúce alebo zahŕňajúce osoby patriace k národnostným menšinám mali adekvátne príležitosti vo volebnej kampani. To môže zahŕňať povolenie volebnej propagácie v menšinových jazykoch. Štátne orgány by takisto mali zväziť poskytnutie príležitostí na používanie menšinových jazykov v programoch verejnoprávnej televízie a rozhlasu v rámci volebnej kampane, ako aj na kandidačných listinách a ďalších volebných materiáloch v oblastiach tradične alebo v hojnom počte obývaných národnostnými menšinami.²⁵

Politické strany hlavného prúdu ako aj tie, ktoré sú založené osobami patriacimi k národnostným menšinám, môžu zohrávať dôležitú úlohu v uľahčení účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na správe vecí verejných. Vnútročné demokratické procesy, ktorými strany hlavného prúdu vyberajú svojich kandidátov, sú kľúčové pri zabezpečení účasti osôb patriacich k národnostným menšinám. Avšak integrácia predstaviteľov národnostných menšín do politických strán hlavného prúdu automaticky neznamená efektívne zastupovanie záujmov národnostných menšín.

V krajinách, kde určitá národnostná menšina je zastúpená dominantnou menšinovou stranou, je dôležité zabezpečiť, aby iné menšinové strany alebo politické organizácie, ktorých programom je zastupovať záujmy iných osôb patriacich k tej istej národnostnej menšine, mali príležitosť svoj program realizovať.

ii. Podoba volebných systémov na národnej, regionálnej a miestnej úrovni

Účast osôb patriacich k národnostným menšinám na volebných procesoch je kľúčová pre možnosť týchto osôb vyjadrovať svoje názory v procese príprav legislatívnych iniciatív a praktických opatrení, ktoré sa ich týkajú.

S ohľadom na suverenitu účastníckych štátov pri vývoji svojich volebných systémov Poradný výbor v minulosti zdôrazňoval dôležitosť zahrnutia menšinových otázok do verejnej agendy. Toto možno dosiahnuť buď prostredníctvom prítomnosti zástupcov menšín vo volených orgánoch a/alebo prostredníctvom zahrnutia menšinových otázok do agendy volených orgánov.

Poradný výbor v minulosti upozorňoval, že v prípade ak volebné zákony stanovujú minimálny prah pre vstup do parlamentu, je potrebné riadne vziať do úvahy potenciálne negatívny vplyv tohto ustanovenia na účasť národnostných menšín na volebnom procese.²⁶ Výnimky z ustanovenia o minimálnom prahu sa ukázali užitočnými pre zvyšovanie zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám vo volených orgánoch.

Ústavné záruky týkajúce sa zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám vo volených orgánoch je potrebné doplniť účinnými praktickými zákonmi a vykonávacími predpismi prijatými v primeranom čase od zakotvenia týchto záruk.²⁷ Poradný výbor považuje za kľúčovú priamu účasť alebo konzultáciu osôb patriacich k národnostným menšinám v procese prípravy takejto legislatívy, ako aj monitorovania jej uplatňovania.

Účastníckym štátom sa odporúča posilniť zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám, vrátane tých znevýhodnených, v miestnych volených orgánoch. V tomto zmysle Poradný výbor zdôraznil, že má byť venovaná príslušná pozornosť potenciálne negatívne vplyvu určitých

požadaviek v oblasti udeľovania trvalého pobytu na účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na miestnych voľbách.²⁸

Ustanovenia volebného zákona zamerané na presadzovanie vyváženého zastúpenia žien vo volených orgánoch možno využiť na pozitívne ovplyvňovanie účasti príslušníčok národnostných menšín na správe vecí verejných.

Bez ohľadu na zvolené mechanizmy sa vo všeobecnosti odporúča vykonávať pravidelnú revíziu týchto ustanovení, aby sa zabezpečilo, že adekvátne odrážajú vývoj vnútri spoločnosti a potreby osôb patriacich k národnostným menšinám.

Tam, kde sú možnosti osôb patriacich k národnostným menšinám na zastúpenie vo volených orgánoch prakticky obmedzované, je potrebné zvážiť alternatívne prostriedky zvýšenia ich účasti, ako napríklad špecifické mechanizmy uľahčujúce zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám.²⁹

iii. Hranice územnosprávnych jednotiek a volebných obvodov

Zmeny volebných obvodov môžu ovplyvniť snahy o zabezpečenie efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na správe vecí verejných, vrátane ich zastúpenia vo volených orgánoch. Pri zvažovaní reforiem vedúcich k zmene hraníc volebných obvodov by účastnícke štáty mali dbať, aby tieto reformy neznižili príležitosti na zvolenie osôb patriacich k národnostným menšinám.³⁰

Pri zvažovaní reforiem zameraných na zmenu hraníc územnosprávnych jednotiek by štátne orgány mali konzultovať osoby patriace k národnostným menšinám a starostlivo zvážiť možný dosah týchto reforiem na ich účasť na správe vecí verejných.³¹

V každom prípade by sa účastnícke štáty mali vyhnúť prijatiu opatrení zameraných na zníženie pomerného zastúpenia príslušníkov národnostných menšín na obyvateľstve konkrétnych oblastí alebo na obmedzenie práv chránených Rámcovým dohovorom.³² Naopak, administratívne reformy v týchto oblastiach by sa okrem iného mali zameriavať na zvýšenie príležitostí na účasť menšín.

iv. Systém rezervovaných miest

Mechanizmy postavené na princípe rezervovaných a/alebo zdieľaných kresiel pre zástupcov národnostných menšín sa v minulosti často osvedčili ako užitočný prostriedok na zvýšenie účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na rozhodovaní. Ustanovenie o rezervovaných kreslách, či už zdieľaných rôznymi národnostnými menšinami alebo určených pre jednu národnostnú menšinu, je jednou z možností na zabezpečenie zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám vo volených orgánoch.

Systém zdieľaných kresiel je prispôsobený predovšetkým potrebám početne malých menšín. Aby takýto systém mohol mať významný účinok na účasť všetkých národnostných menšín zastúpených prostredníctvom zdieľaných kresiel, je dôležité, aby sa dotknuté menšiny dohodli na spoločnej stratégii a spoločných cieľoch, ktoré chcú dosiahnuť prostredníctvom zastúpenia v príslušnom volenom orgáne. Volení zástupcovia obsadzujúci zdieľané kreslá by mali venovať primeranú starostlivosť zastupovaniu záujmov všetkých osôb patriacich k národnostným menšinám v danom volebnom obvode. Rotácia zástupcov rôznych národnostných menšín môže pomôcť zlepšiť ich chápanie zmyslu zdieľaného kresla.

V záujme zabezpečenia toho, že mechanizmus rezervovaných kresiel významne prispieva k efektívnej účasti, je dôležité, aby sa zvolení zástupcovia menšín účinne zúčastňovali na rozhodovacích procesoch. Navyše by mali mať ozajstnú príležitosť na ovplyvňovanie rozhodnutí prijímaných voleným orgánom, vrátane tých, ktoré sa netýkajú výlučne národnostných menšín. Preto je dôležité, aby mali vo volenom orgáne právo hovoriť a hlasovať a aby v ňom neboli obmedzení na púhych pozorovateľov.³³

Poradný výbor zároveň zastáva názor, že samotné zavedenie opísaných mechanizmov automaticky neposkytuje osobám patriacim k národnostným menšinám skutočný a významný vplyv na rozhodovanie.³⁴

v. Parlamentná prax

V tých účastníckych štátoch, ktoré majú vytvorené špeciálne parlamentné výbory na riešenie menšinových otázok, tieto orgány v mnohých prípadoch pomohli zohľadniť záujmy národnostných menšín v rozhodovacích procesoch. Používanie menšinových jazykov v týchto výboroch sa ukázalo ako osobitne účinný prostriedok. Napriek tomu nie je dobré zanedbávať dôležitosť efektívnej účasti v ostatných parlamentných výboroch, ktoré sú zainteresované na iných aspektoch ochrany menšín. Spolupráca naprieč straníckymi deliacimi líniami v rámci parlamentných výborov posilňuje snahy vedúce k zohľadňovaniu menšinových otázok vo verejných politikách.

Aby bola práca týchto výborov efektívna, je kľúčové venovať náležitú pozornosť ich odporúčaniam, predovšetkým pri koncipovaní alebo novelizovaní zákonov týkajúcich sa národnostných menšín. Okrem toho je potrebné udržiavať dialóg medzi výbormi a príslušnými štátnymi orgánmi ako aj medzi výbormi a menšinovými združeniami.

vi. Právo 'veta'

V niektorých účastníckych štátoch poslanci parlamentu zastupujúci národnostné menšiny majú v istom zmysle právo 'vetovať' legislatívne návrhy, ktoré sa ich priamo týkajú. Tento mechanizmus, ktorý môže za

určitých okolností predstavovať cenný nástroj, bol zavedený niektorými účastníckymi štátmi v záujme zabezpečenia, aby predstavitelia menšín mali možnosť schváliť alebo odmietnuť zákony o otázkach, ktoré sa ich priamo týkajú.

Poradný výbor však zároveň skonštatoval, že právo 'veta' možno zvyčajne uplatňovať iba v súvislosti s návrhmi zákonov, ktoré sa týkajú výnimočne práv a postavenia osôb patriacich k národnostným menšinám.³⁵ Z tohto dôvodu nemusí toto právo postačovať na zabezpečenie riadneho zaangažovania menšinových predstaviteľov do otázok, ktoré sa ich netýkajú priamo alebo výnimočne.

Jestvujú aj obavy, že takéto právo 'veta' alebo 'kvázi veta' v súvislosti s niektorými otázkami môže za určitých okolností viesť k paralyzovaniu štátnych inštitúcií.³⁶ Pre takéto prípady možno identifikovať iné a/alebo dodatočné spôsoby umožnenia osobám patriacim k národnostným menšinám vyjadriť svoj názor v zákonodarnom procese ako náhradu alebo doplnok systému 'veta'.

vii. Požiadavky na občianstvo

Občianstvo je dôležitým prvkom, ktorý môže významne ovplyvniť účasť na správe vecí verejných. Doterajšie skúsenosti ukázali, že požiadavky na občianstvo môžu významne sťažiť efektívnu účasť v určitých oblastiach správy vecí verejných. Pri skúmaní osobného rozmeru používania Rámcového dohovoru Poradný výbor v mnohých prípadoch volal po flexibilnom a integračnom prístupe zo strany účastníckych štátov.³⁷ Okrem toho Poradný výbor dôsledne zdôrazňoval fakt, že použitie Rámcového dohovoru aj na osoby patriace k národnostným menšinám, ktoré nie sú občanmi, môže podporiť ducha tolerancie, medzikultúrneho dialógu a spolupráce.

Hoci je legitímne uplatňovať určité obmedzenia na právo osôb bez občianstva voliť a byť volený, tieto obmedzenia by nemali byť uplatňované v širšom kontexte ako je nevyhnutné. Zatiaľ čo požiadavky na občianstvo možno uplatňovať vo vzťahu k parlamentným voľbám, účastníckym štátom sa odporúča udeliť osobám patriacim k národnostným menšinám, ktoré nie sú občanmi, právo voliť a kandidovať vo voľbách do orgánov miestnej samosprávy a riadiacich orgánov kultúrnej autonómie.³⁸ Občianstvo by nemalo byť podmienkou pre osoby patriace k národnostným menšinám, ktoré sa chcú stať členmi odborových organizácií a iných typov združení občianskej spoločnosti. To je dôležité predovšetkým pre tie účastnícke štáty, v ktorých sa politika udeľovania občianstva nachádza v období zmien.

viii. Požiadavky na jazykovú zdatnosť

Požiadavky na jazykovú zdatnosť uplatňované voči osobám kandidujúcim v parlamentných a komunálnych voľbách sú v rozpore s článkom 15 Rámcového dohovoru. Negatívne ovplyvňujú efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na správe vecí verejných.³⁹

b) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám prostredníctvom špecializovaných vládnych orgánov

Zriadenie špecializovaných vládnych orgánov zaoberajúcich sa otázkami národnostných menšín v rámci celoštátnych, regionálnych alebo miestnych štruktúr môže pozitívne ovplyvniť účasť národnostných menšín na správe vecí verejných. Účastníckym štátom, ktoré takéto orgány neustanovili, sa odporúča ustanoviť ich alebo aspoň identifikovať kontaktné miesta v rámci verejnej správy, ktoré sa zaoberajú riešením menšinových otázok.

Špecializované orgány by nemali nahrádzať ale dopĺňať konzultačné mechanizmy, ktoré sú k dispozícii osobám patriacim k národnostným menšinám. Ich účinnosť do veľkej miery závisí na úrovni koordinácie a komplementarity s konzultačnými orgánmi. Nábor a udržanie personálu menšinového pôvodu a/alebo ovládajúceho menšinové jazyky v týchto špecializovaných orgánoch môže prispieť k ich účinnému fungovaniu.

Špecializované vládne orgány by nemali nahrádzať prácu všeobecných vládnych inštitúcií pri riešení menšinových otázok. Hlavnou úlohou špecializovaných orgánov je iniciovať a koordinovať vládnu politiku v oblasti ochrany menšín. Preto ich možno vnímať ako dôležité komunikačné kanály medzi vládou a národnostnými menšinami. Je kľúčové, aby si relevantné vládne inštitúcie boli vedomé potrieb osôb patriacich k národnostným menšinám a aby boli menšinové otázky zohľadnené v ostatných vládnych službách.⁴⁰

c) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám prostredníctvom konzultačných mechanizmov

i. Zriadenie konzultačných mechanizmov

Konzultácia osôb patriacich k národnostným menšinám je osobitne dôležitá v krajinách, ktoré nemajú žiadne mechanizmy na podporu zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám v parlamente a ostatných volených orgánoch. Zároveň však konzultácie samotné nepredstavujú dostatočný mechanizmus na zabezpečenie efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám.

Je dôležité zabezpečiť, aby konzultačné orgány mali jasný právny štatút, aby povinnosť konzultovať s nimi bola zakotvená zákonom a aby ich zaangažovanosť v rozhodovacích procesoch mala riadny a permanentný charakter. Hoci jestvujú rôzne modely fungovania týchto štruktúr⁴¹, je dôležité, aby

príslušné predpisy dostatočne detailne zabezpečovali účinné a dôsledné konzultácie.

Štátne orgány môžu zároveň usporiadať spoločné konzultácie s predstaviteľmi rôznych národnostných menšín a/alebo vstúpiť do priameho dialógu so zástupcami jednotlivých národnostných menšín. Zatiaľ čo prvá forma predstavuje dôležitý spôsob reagovania na otázky spoločného záujmu a posilňovania dialógu medzi rôznymi národnostnými menšinami, druhá forma je vhodná napríklad na riešenie tých otázok, ktoré sa týkajú iba konkrétnej národnostnej menšiny. Poradný výbor zistil, že konzultácie iba so zastrešujúcimi orgánmi národnostných menšín v niektorých prípadoch nedostatočne zohľadňujú problémy jednotlivých národnostných menšín.

ii. Reprezentatívnosť konzultačných mechanizmov

Náležitú pozornosť treba venovať integračnému a reprezentatívne charakteru konzultačných orgánov. To okrem iného znamená, že tam, kde jestvujú zmiešané orgány, by pomer medzi zástupcami menšín a vládnych úradníkov nemal viesť k tomu, aby ich aktivity určovali druhí menovaní. Mali by v nich byť všetky národnostné menšiny vrátane tých početne menších.⁴²

Reprezentatívnosť konzultačných orgánov záleží aj na menšinových organizáciách a ich menovacích procedúrach. Navyše, ak sú ustanovené špecifické konzultačné mechanizmy platné pre konkrétnu národnostnú menšinu, mala by sa náležitá pozornosť venovať rozmanitosti v rámci tejto skupiny.⁴³

Pre dôveryhodnosť konzultačných orgánov je kľúčové, aby ich menovacie procedúry boli transparentné a navrhnuté v úzkej spolupráci s predstaviteľmi národnostných menšín. Účastníckym štátom sa odporúča, aby pravidelne kontrolovali menovacie procedúry v záujme zabezpečenia čo najväčšej reprezentatívnosti príslušných orgánov, ich nezávislosti od vlády a skutočného zohľadňovania čo najširšej škály názorov osôb patriacich k národnostným menšinám. Je dôležité zabezpečiť riadne zastúpenie príslušníkov národnostných menšín v konzultačných orgánoch.

Konzultácie by sa nemali obmedzovať iba na problémy osôb patriacich k národnostným menšinám obývajúcich oblasti s tradičným alebo početne významným zastúpením menšinového obyvateľstva. Toto zároveň znamená, že konzultačná agenda by nemala zohľadňovať len záujmy početne najväčších menšín.

iii. Typy konzultačných mechanizmov

Hoci ad hoc konzultácie môžu byť užitočné pri riešení konkrétneho problému, účastníckym štátom sa odporúča ustanoviť pravidelné konzultačné

mechanizmy a orgány s ohľadom na inštitucionalizáciu dialógu medzi vládou a zástupcami menšín.⁴⁴

Tam, kde je to vhodné, konzultačné mechanizmy s osobami patriacimi k národnostným menšinám by nemali vylučovať paralelné konzultácie s nezávislými expertmi. Poradný výbor zistil, že v niektorých prípadoch je táto expertíza užitočným doplnkom konzultačných procedúr.

Okrem celoštátnych štruktúr sa regionálne a miestne konzultačné mechanizmy za určitých okolností ukázali ako užitočný doplnkový kanál zlepšujúci účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na rozhodovaní, predovšetkým v tých oblastiach, kde došlo k decentralizácii rozhodovacích právomocí. V týchto oblastiach je dôležité, aby miestne a regionálne orgány zaangažovali konzultačné orgány na svojich rozhodovacích procesoch týkajúcich sa menšinových otázok.⁴⁵

iv. Úloha a fungovanie konzultačných orgánov

Je veľmi dôležité jasne definovať právny štatút, úlohu, povinnosti, členstvo a inštitucionálnu pozíciu konzultačných orgánov. Definícia zahŕňa rozsah konzultácií, štruktúry, pravidlá menovania ich členov a pracovné metódy. Je dôležité zabezpečiť, aby konzultačné orgány mali právnu subjektivitu, v opačnom prípade hrozí zníženie ich účinnosti a schopnosti plniť účinne svoje poslanie. Pracovné metódy konzultačných orgánov by mali byť prehľadné a ich procedurálne pravidlá jasne definované. Práca konzultačných orgánov by mala mať dostatočnú publicitu, aby sa zvýšila jej prehľadnosť.

Účastníckym štátom sa odporúča prijať opatrenia zamerané na zvýšenie povedomia osôb patriacich k národnostným menšinám o existencii, právomociach a aktivitách týchto konzultačných orgánov. Okrem toho je dôležité, aby sa schôdze týchto orgánov uskutočňovali pravidelne a často.⁴⁶

Konzultačné orgány by mali byť riadne konzultované pri procese navrhovania novej legislatívy, vrátane ústavných reforiem, ktoré sa priamo alebo nepriamo dotýkajú národnostných menšín. Účastnícke štáty by takisto mali konzultovať osoby patriace k národnostným menšinám a ich konzultačné štruktúry v súvislosti s povinnosťami vyplývajúcimi z medzinárodných zmlúv, vrátane povinností, ktoré sa ich týkajú.

Mali by byť vytvorené adekvátne zdroje na podporu účinného fungovania konzultačných mechanizmov.⁴⁷

d) Zastúpenie a účasť osôb patriacich k národnostným menšinám v oblasti verejnej správy, súdnictva a výkonnej moci

Verejná správa by mala v maximálnej možnej miere odrážať rozmanitosť spoločnosti. V súvislosti s tým sa účastníckym štátom odporúča defi-

novat spôsoby presadzovania náboru osôb patriacich k národnostným menšinám do funkcií vo verejnom sektore, vrátane súdnych orgánov a orgánov dohľadu nad zákonnosťou. Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na verejnej správe by zároveň mala orgánom verejnej správy lepšie uspokojovať potreby národnostných menšín.⁴⁸

Jedným zo spôsobov dosiahnutia tohto cieľa je poskytnúť právny rámec pre nábor osôb patriacich k národnostným menšinám do funkcií vo verejnej správe. Je dôležité, aby tieto záruky boli doplnené adekvátnymi realizačnými opatreniami.

Je rovnako dôležité presadzovať zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám v orgánoch súdnictva a správy súdnictva. Opatrenia v tomto zmysle by mali byť realizované spôsobom, ktorý plne zaručuje nezávislosť a účinné fungovanie súdnictva.⁴⁹

Je potrebné vyhnúť sa opatreniam, ktorých účelom je dosiahnuť prísne matematickú rovnosť v zastúpení rôznych skupín, ktorá často vedie k nepotrebnéj duplicite postov. Tieto opatrenia zvyšujú riziko obmedzenia účinného fungovania štátnych štruktúr a môžu viesť k vytváraniu duplicitných štruktúr v spoločnosti.

Rómovia a migranti, príslušníci pôvodného obyvateľstva a početne menších národnostných menšín sú často nedostatočne zastúpení v orgánoch verejnej správy, čo vyžaduje osobitnú pozornosť zo strany štátnych orgánov. Zamestnávanie týchto osôb v orgánoch verejnej správy môže prispieť k zlepšenému obrazu týchto menšín a zvýšenému povedomiu o nich v spoločnosti ako takej, následkom čoho narastá pravdepodobnosť zvyšovania ich účasti na všetkých úrovniach.

Možno navrhnuť ciele opatrenia zamerané na nápravu minulých nerovností v oblasti zamestnávania príslušníkov niektorých národnostných menšín, vrátane tých najviac marginalizovaných. To vyžaduje, aby všetci zamestnanci boli primerane zaškolení a schopní účinne vykonávať svoju prácu.⁵⁰

Požiadavky na ovládanie štátneho jazyka voči personálu orgánov verejnej správy by nemali siahať za rámec toho, čo je potrebné v súvislosti s konkrétnou pozíciou alebo službou. Požiadavky, ktoré nepatrične obmedzujú prístup osôb patriacich k národnostným menšinám k pracovným príležitostiam vo verejnej správe, odporujú normám zakotveným v Rámcovom dohovore.⁵¹ Tam, kde je to potrebné, by mala byť poskytovaná cieleňá podpora výučby úradného jazyka pre uchádzačov o zamestnanie a zamestnancov z radov osôb patriacich k národnostným menšinám.

Zrozumiteľné údaje a štatistiky sú kľúčové pre vyhodnocovanie účinkov náboru, kariérneho postupu a ďalších súvisiacich praktík na zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám vo verejnom sektore. Napomáhajú pri navrhovaní adekvátnych legislatívnych a exekutívnych opatrení zameraných na nápravu identifikovaných nedostatkov. Zber údajov o situácii národnostných menšín by sa mal vykonávať v súlade s medzinárodnými normami platnými pre ochranu osobných údajov,⁵² vrátane práva osôb patriacich k národnostným menšinám slobodne sa rozhodnúť, či majú byť za také považované alebo nie. Zástupcovia dotknutých národnostných menšín by mali byť zaangažovaní v celom procese zberu dát, pričom spôsoby zberu týchto dát by mali byť navrhnuté v úzkej spolupráci s nimi.

Pozornosť treba takisto venovať aj zastúpeniu osôb patriacich k národnostným menšinám vo výkonných orgánoch. Efektívnu účasť možno podporovať rôznymi prostriedkami, ako napríklad zavedením pozícií určených pre zástupcov národnostných menšín na všetkých úrovniach exekutívy. Opatrenia brániace osobám patriacim k národnostným menšinám v prístupe k verejným pozíciám sú potenciálne diskriminačné.⁵³

e) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám prostredníctvom samosprávnych foriem vládnutia

Samosprávne formy vládnutia môžu zohrávať dôležitú úlohu pri vytváraní potrebných podmienok pre efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na rozhodovaní. To sa týka predovšetkým regiónov kompaktné obývaných osobami patriacimi k národnostným menšinám.

V záujme zabezpečenia praktického pozitívneho účinku procesov decentralizácie a odovzdávania právomocí na účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na verejnom živote je kľúčové jasne definovať príslušné právomoci samosprávnych a centrálnych orgánov. Nedostatočná prehľadnosť v tejto oblasti môže znížiť úroveň účasti osôb patriacich k národnostným menšinám a skomplikovať prístup národnostných menšín k verejným zdrojom potrebným pre ich aktivity. Je rovnako dôležité poskytnúť miestnym orgánom dostatočné zdroje umožňujúce im účinne sa zhostiť svojich povinností.⁵⁴

Tam, kde sa uvažuje o reformách súvisiacich so samosprávnymi formami vládnutia, je veľmi dôležité starostlivo analyzovať účinok týchto reforiem na ochranu osôb patriacich k národnostným menšinám. V tomto zmysle sa účastníckym štátom odporúča navrhnúť spôsoby zaangažovania regionálnych inštitúcií ako aj zástupcov menšín do reformných procesov. Osobitnú pozornosť treba venovať potenciálne negatívnym dosahom týchto opatrení

na ochranu národnostných menšín, predovšetkým v súvislosti s prístupom k rozhodovacím procesom a finančným zdrojom.⁵⁵

Bez ohľadu na územnosprávne členenie prijaté účastníckymi štátmi by ústredné vládne orgány mali mať na pamäti svoju všeobecnú zodpovednosť vyplývajúcu z medzinárodných záväzkov ako aj národného právneho rámca v oblasti zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám v rôznych sférach. V tomto zmysle sa účastníckym štátom odporúča zabezpečiť, aby samosprávne orgány rešpektovali povinnosti vyplývajúce z Rámcového dohovoru. Na dosiahnutie tohto cieľa sú často potrebné špecifické aktivity na miestnej i regionálnej úrovni zamerané na zvyšovanie povedomia.

f) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám prostredníctvom autonómnych mechanizmov

Rámcový dohovor neumožňuje právo osôb patriacich k národnostným menšinám na autonómiu, či už územnú alebo kultúrnu. Napriek tomu však Poradný výbor preskúmal fungovanie mechanizmov územnej a kultúrnej autonómie a ich dosah na účasť osôb patriacich k národnostným menšinám v tých účastníckych štátoch, ktoré takéto mechanizmy zaviedli.

Poradný výbor zistil, že v účastníckych štátoch, ktoré mechanizmy územnej autonómie zaviedli v dôsledku špecifických historických, politických a iných okolností, môžu tieto mechanizmy zvyšovať účinnosť zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám v rôznych oblastiach života.

Poradný výbor vydal podrobnejšie komentáre o mechanizmoch kultúrnej autonómie v tých účastníckych štátoch, ktoré ich zaviedli. Tieto mechanizmy kultúrnej autonómie sú určené kolektívne pre členov určitej národnostnej menšiny bez ohľadu na územie, na ktorom žijú. Ich účelom je, okrem iného, delegovať na organizácie národnostných menšín dôležité právomoci v oblasti menšinovej kultúry, jazyka a vzdelávania a v tomto zmysle môžu prispieť k ochrane a rozvoju menšinových kultúr.

V oblastiach, kde účastnícke štáty zaviedli mechanizmy kultúrnej autonómie, by príslušné ústavné a zákonné ustanovenia mali jasne špecifikovať povahu a rozsah systému autonómie a právomocí autonómnych orgánov. Okrem toho by príslušná legislatíva mala jasne definovať ich právny štatút, vzťahy medzi nimi a inými relevantnými štátnymi inštitúciami a spôsob financovania autonómneho systému. Je dôležité zaangažovať osoby patriace k národnostným menšinám a riadne zohľadniť ich názory v procese prípravy alebo novelizácie legislatívy o autonómnych mechanizmoch.

Pri navrhovaní volebného systému pre autonómne orgány by mala byť kľúčovým kritériom reprezentatívnosť príslušnej národnostnej menšiny.

Volebné systémy pre samosprávne mechanizmy by mali zahŕňať ochranu proti prípadnému zneužitiu.⁵⁶

g) Dostupnosť finančných prostriedkov pre aktivity týkajúce sa menšín

Dostupnosť finančných zdrojov pre orgány zainteresované na ochrane menšín je kľúčová pre ich schopnosť vykonávať svoje poslanie. To zahŕňa dostupnosť prostriedkov pre konzultačné mechanizmy, mechanizmy kultúrnej autonómie a vládne orgány zaangažované v menšinových otázkach na všetkých úrovniach.

Alokácia zdrojov by mala proporčne zohľadňovať mieru zodpovednosti príslušných orgánov. Financovanie a rozpočtové mechanizmy autonómnych orgánov menšín by mali byť navrhnuté tak, aby neohrozovali ich operatívnu autonómiu.⁵⁷ Konzultačné orgány tiež treba vybaviť adekvátnymi zdrojmi, vrátane personálnych a finančných, v záujme podpory ich účinného fungovania. Ďalšie zdroje treba vyčleniť na umožnenie ich efektívnej komunikácie s príslušníkmi národnostných menšín ako aj monitorovania a vyhodnocovania praktického výkonu zákonov a politík, ktoré majú vplyv na ich život.

h) Média ako zdroj efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na správe vecí verejných

Je kľúčové, aby bola verejnosť adekvátne informovaná o otázkach týkajúcich sa osôb patriacich k národnostným menšinám, ktoré by preto mali tvoriť súčasť záujmu médií stredného prúdu. Je rovnako kľúčové, aby menšinové médiá, ako aj médiá stredného prúdu, zohrávali v tomto procese významnú úlohu, nielen prostredníctvom šírenia informácií, ale aj presadzovania princípov tolerancie.⁵⁸ Zároveň sa treba vyvarovať nadmernej politicizácii menšinových otázok v médiách. Okrem toho médiá, predovšetkým elektronické, môžu uľahčiť konzultačné procesy s osobami patriacimi k národnostným menšinám.

Zastúpenie osôb patriacich k národnostným menšinám v dozorných radách médií verejnej služby, audítorských radách a ďalších mediálnych orgánoch ako aj v produkčných tímoch je kľúčové pre zastúpenie adekvátneho šírenia informácií o národnostných menšinách. V súkromnom sektore môže podpora vysielania v menšinových jazykoch alebo o menšinových otázkach prispieť k zvýšeniu zastúpenia osôb patriacich k národnostným menšinám v médiách.

i) Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na monitorovaní Rámcového dohovoru

Účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na procese monitorovania Rámcového dohovoru je nevyhnutná v záujme dosiahnutia vyváženého a kvalitného účinku. Pri príprave štátnych správ či inej písom-

nej komunikácie vyžadovanej Rámcovým dohovorom alebo inými medzinárodnými dohodami týkajúcimi sa menšinových otázok by účastnícke štáty mali rešpektovať princípy zakotvené v Článku 15 Rámcového dohovoru a konzultovať ich s osobami patriacimi k národnostným menšinám. V tejto ako aj iných súvislostiach je dôležité, aby účastníci diškurzu, napríklad konzultačné orgány, neboli vnímaní ako výnimoční účastníci, nakoľko štátne orgány do konzultačného procesu zapájajú aj iných aktérov, predovšetkým menšinové a/alebo mimovládne organizácie. Poradný výbor víta zahrnutie komentárov zo strany menšín a subjektov občianskej spoločnosti do štátnych správ ako aj do poznámok k posudkom vydaným Poradným výborom.

Poradný výbor tiež víta alternatívne správy pripravené mimovládnyimi aktérmi. Tieto často predstavujú cenný zdroj dodatočných informácií. Sú zároveň dôkazom túžby mimovládnych aktérov angažovať sa v konštruktívnom dialógu založenom na medzinárodných ľudskoprávných normách.

Je kľúčové, aby účastnícke štáty zabezpečili prehľadnosť konzultačného procesu a čo najskôr a v čo najširšej miere sprístupnili úplné znenie posudkov vydaných Poradným výborom i rezolúcií Výboru ministrov Rady Európy osobám patriacim k národnostným menšinám ako aj ostatnej verejnosti. Štátne orgány by mali zabezpečiť, že tieto ako aj ďalšie monitorovacie dokumenty, vrátane štátnych správ, sú prístupné v miestnych jazykoch tak, aby sa príslušníci národnostných menšín mohli zúčastňovať na tomto procese.

Poradný výbor opakovane odporúča účastníckym štátom vytvoriť systém pravidelných konzultácií, ktorý by predstaviteľom menšín poskytoval možnosť diskutovať o otázkach, ktoré sa ich týkajú, medzi jednotlivými monitorovacími cyklami Rámcového dohovoru, či už prostredníctvom nadstavbových seminárov alebo iných foriem. Tento dialóg je nevyhnutný pre schopnosť reagovať na špecifické problémy a budovanie vzájomnej dôvery pri implementácii Rámcového dohovoru. Vytvára atmosféru tolerancie a dialógu, ktorá umožňuje, aby sa rozmanitosť stala zdrojom a faktorom nie rozdelenia ale obohatenia každej spoločnosti.

ČASŤ IV

ZÁVERY

Tento komentár je výsledkom úsilia Poradného výboru poskytnúť zhrnutie svojho výkladu článku 15 a súvisiacich článkov Rámcového dohovoru subjektom zúčastneným na procese implementácie tohto dohovoru. Jeho hlavným cieľom je posilniť účasť osôb patriacich k národnostným menšinám

v rôznych oblastiach života, zlepšiť výkon princípov Rámcového dohovoru a pomôcť štátnym orgánom vybudovať integrovanejšiu a lepšie fungujúcu spoločnosť.

Komentár, ktorý je priamo i nepriamo založený na práci Poradného výboru v jednotlivých krajinách, poskytuje rozhodovateľom, verejným predstaviteľom, mimovládny organizáciám, akademikom a iným účastníkom procesu, nehovoriac už o menšinách samotných, analýzu možností, ktoré zvýšia ich schopnosť prijímať adekvátne a informované rozhodnutia pri navrhovaní legislatívnych noriem a praktických politík zameraných na zlepšenie účasti osôb patriacich k národnostným menšinám. Ak majú byť príslušné voľby trvalo udržateľné, mali by byť navzájom odsúhlasené štátnymi orgánmi a predstaviteľmi národnostných menšín. Je zároveň dôležité, aby zohľadňovali názory väčšinového obyvateľstva a druh vzťahov prevažujúcich medzi rôznymi skupinami v spoločnosti.

Je zrejmé, že rôzne národnostné menšiny a ich konkrétna situácia v rôznych účastníckych štátoch si vyžadujú rôzne riešenia. Poradný výbor považuje opatrenia prijaté niektorými účastníckymi štátmi za adekvátnu implementáciu článku 15 Rámcového dohovoru v daných podmienkach. Napriek tomu treba mať na pamäti, že opatrenie, ktoré vedie k efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám v jednom účastníckom štáte, nemusí nevyhnutne mať rovnaký účinok v iných podmienkach. Preto by účastnícke štáty mali vo svetle vlastnej vnútornej situácie posúdiť aplikovateľnosť a účinnosť opatrení, ktoré v iných krajinách viedli k zvýšenej účasti národnostných menšín. Cieľom Poradného výboru v tomto komentári je zdôrazniť tieto skúsenosti, ktoré môžu viesť k vyvodu zmysuplných záverov v prospech všetkých účastníckych štátov.

Rovnako fakt, že opatrenia prijaté účastníckymi štátmi môžu byť vnímané ako uspokojujúce v daných podmienkach a na danom stupni monitorovacieho procesu, automaticky neznamená, že budú postačujúce na zabezpečenie súladu s normami Rámcového dohovoru v budúcnosti. Preto sa tento komentár zároveň snaží pomôcť účastníckym štátom vytvoriť podmienky na dosiahnutie trvalo udržateľného súladu s ustanoveniami Rámcového dohovoru v budúcnosti a zaujať dlhodobější pohľad na ochranu menšín a druh spoločenských vzťahov, ktoré chcú dosiahnuť.

Okrem toho sa situácia národnostných menšín ako aj väčšinového obyvateľstva nachádza v ustavičnom vývoji a preto treba predpokladať, že časom sa objavia alebo vyvstanú nové problémy. Niektoré otázky spomenuté v tomto komentári, predovšetkým v oblasti účasti na spoločenskom a hospodárskom živote, doposiaľ neboli hĺbkovo preskúmané a ana-

lyzované ani Poradným výborom pri jeho práci v jednotlivých krajinách ani inými aktérmi zúčastňujúcimi sa na ochrane menšinových práv. Je potrebné venovať ďalšiu pozornosť okruhu týchto otázok, predovšetkým tých, ktoré sa týkajú efektívnej účasti na hospodárskom, spoločenskom a kultúrnom živote. Príklady otázok, ktoré si zasluhujú ďalšie skúmanie, siahajú od dosahu environmentálnych problémov na účasť osôb patriacich k zraniteľným menšinám až po prístup osôb patriacich k národnostným menšinám ku kreditným a bankovým službám.

Ďalšie otázky bude musieť Poradný výbor znovu posúdiť v nasledujúcich monitorovacích cykloch, keď bude k dispozícii dlhodobejšia perspektíva ich vplyvu na účasť. Ako už bolo spomenuté v úvodných poznámkach, tento dokument treba vnímať ako živý nástroj, ktorý podlieha ďalšiemu vývoju v závislosti od pokroku monitoringu predpokladaného Rámcovým dohovorom.

PRÍLOHA

RELEVANTNOSŤ ĎALŠÍCH ČLÁNKOV RÁMCOVÉHO DOHOVORU PRE VÝKLAD ČLÁNKU 15

Článok 3⁵⁹

Rámcový dohovor vo svojom článku 3 ustanovuje právo osôb patriacich k národnostným menšinám slobodne sa rozhodnúť, či majú byť za také považované alebo nie. Zahrnutie osobného rozmeru do výkonu Rámcového dohovoru je dôležité pre uplatňovanie menšinových práv obsiahnutých v Rámcovom dohovore, vrátane práva na efektívnu účasť vo všetkých oblastiach života. Pri skúmaní osobného rozmeru výkonu Rámcového dohovoru Poradný výbor v minulosti opakovane odporučal účastníckym štátom, aby sa vyhli svojvoľným alebo neoprávneným výnimkám spod ochrany Rámcového dohovoru a aby uprednostnili ‘integračný’ prístup. Pri mnohých príležitostiach spôsobených zmenou okolností v čase vyzýval Poradný výbor účastnícke štáty na revíziu ich prístupu v záujme zahrnutia osobného rozmeru do výkonu Rámcového dohovoru.

Článok 6⁶⁰

Článok 6(1) Rámcového dohovoru vyzýva účastnícke štáty na podporu ‘ducha tolerancie a medzikultúrneho dialógu’ a presadzovanie ‘vzájomnej úcty a porozumenia’ medzi všetkými osobami žijúcimi na ich území. Ako bolo vyššie spomenuté,⁶¹ efektívna účasť osôb patriacich k národnostným menšinám v rôznych oblastiach života je dôležitým nástrojom na podporu medzikultúrneho dialógu.

Efektívnosť účasti osôb patriacich k národnostným menšinám zároveň závisí na existencii atmosféry vzájomnej úcty, tolerancie a uznania v spoločnosti. Preto je kľúčové, aby účastnícke štáty prijali opatrenia zamerané na podporu medzikultúrneho dialógu medzi väčšinovým obyvateľstvom a národnostnými menšinami a medzi všetkými osobami žijúcimi na ich území vo všeobecnosti. V tejto súvislosti Poradný výbor často zdôrazňoval dôležitosť integračných politík, jednak ako spôsobu presadzovania rovnosti príležitostí a spôsobu predchádzania napätia v spoločnosti.

Okrem toho Poradný výbor často zdôrazňoval dôležitosť účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na rozhodovaní o aktivitách zameraných na lepšie spoznávanie menšinových kultúr spoločnosťou ako takou. Tieto zahŕňajú oblasť vzdelávania, predovšetkým pri rozhodovaní o integrácii prvkov týkajúcich sa národnostných menšín do pedagogickej literatúry, oblasť médií a oblasť navrhovania a výkonu kultúrnych politík.

Článok 7⁶²

Od účastníckych štátov sa vyžaduje, aby zabezpečili rešpektovanie práva každej osoby patriacej k národnostným menšinám na pokojné zhromažďovanie a združovanie tak ako je zakotvené v článku 7 Rámcového dohovoru. Toto zahŕňa právo zakladať menšinové združenia a politické strany, ktoré predstavujú dôležité formy participácie. Účastnícke štáty by sa mali zdržať akéhokoľvek neoprávneného zasahovania do uplatňovania tohto práva a mali by vytvoriť podmienky umožňujúce menšinovým združeniam a politickým stranám získať a využívať právnu subjektivitu a slobodne fungovať. Právo na zhromažďovanie a združovanie je nevyhnutnou podmienkou výkonu ustanovení článku 15, hoci samo osebe nepostačuje na zabezpečenie efektívnej účasti.

Článok 9⁶³

Článok 9(1) chráni právo osôb patriacich k národnostným menšinám slobodne prijímať a šíriť informácie a myšlienky v menšinových jazykoch a tým aj právo zúčastňovať sa na verejných diskusiách a správe vecí verejných vo všeobecnosti, predovšetkým prostredníctvom médií. Okrem toho článok 9(1) vyžaduje, aby účastnícke štáty zabezpečili zákaz diskriminácie menšín v prístupe k médiám. Podľa článku 9(4) Rámcového dohovoru sa od štátnych orgánov vyžaduje prijatie vhodných opatrení zameraných na uľahčenie prístupu osôb patriacich k národnostným menšinám k médiám.

Prístup osôb patriacich k národnostným menšinám k médiám a ich zastúpenie v nich má rôzne rozmery: osoby patriace k národnostným

menšinám by mali mať prístup k médiám ako súčasť publika, ako vlastníci médií a ako zástupcovia menšín v médiách stredného prúdu.

Adekvátny prístup osôb patriacich k národnostným menšinám k médiám stredného prúdu ako aj menšinovým médiám významne prispieva k ich efektívnej účasti na živote spoločnosti, predovšetkým na kultúrnom živote. Ulahčuje posilňovanie povedomia spoločnosti ako takej o kultúre a identite národnostných menšín. Okrem toho možnosť národnostných menšín zakladať a používať svoje vlastné médiá samo osebe predstavuje efektívnu formu účasti, predovšetkým na správe vecí verejných a na kultúrnom živote. Táto možnosť môže pre osoby patriace k národnostným menšinám prinášať priame i nepriame spoločenské a hospodárske výhody.

Článok 10⁶⁴

Právo na slobodné používanie menšinových jazykov v ústnej i písomnej forme, v súkromnom, verejnom i úradnom styku predstavuje významný faktor posilňujúci účasť osôb patriacich k národnostným menšinám. To je osobitne významné pre osoby patriace k národnostným menšinám, ktoré obývajú oblasti tradične alebo v hojnom počte osídlené národnostnými menšinami.⁶⁵ Napríklad náborové politiky v oblasti štátnej správy, ktoré uprednostňujú uchádzačov s dobrou znalosťou menšinového jazyka, predstavujú pozitívny spôsob presadzovania a zvyšovania zastúpenia menšín vo verejnej správe. Podobne možnosť používať menšinové jazyky v úradnom styku môže prispieť k efektívnejšej komunikácii medzi štátnymi orgánmi a osobami patriacimi k národnostným menšinám. Možnosť používať menšinové jazyky v miestnych volených orgánoch umožňuje osobám patriacim k národnostným menšinám efektívnejšie sa zúčastňovať na rozhodovaní. Naproti tomu striktné požiadavky na ovládanie úradného jazyka môžu vážne skomplikovať účasť osôb patriacich k národnostným menšinám v určitých oblastiach života, predovšetkým na spoločensko-hospodárskom živote a na volebných procesoch. Avšak dôležitosť dobrého ovládania úradného jazyka takisto netreba podceňovať, nakoľko tiež prispieva k efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám.⁶⁶

Články 12, 13 a 14

Články 12, 13 a 14 Rámcového dohovoru stručne zhŕňajú obsiahle ustanovenia v oblasti vzdelávania, ktoré Poradný výbor obsérne analyzoval vo svojom Komentári o vzdelávaní prijatom v roku 2006.⁶⁷

Článok 12(1) vyžaduje, aby účastnícke štáty prijali opatrenia zamerané na pestovanie vedomostí o kultúre, jazyku, histórii a náboženstve národnostných menšín ako aj väčšinového obyvateľstva. Spolu s článkom 6(1)⁶⁸ stanovuje článok 12 pre účastnícke štáty cieľ vytvárať atmosféru vzájom-

ného porozumenia a medzikultúrneho dialógu, ktorý je predpokladom efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám. V záujme dosiahnutia tohto cieľa je potrebné sprístupniť adekvátne učebné a iné materiály, poskytnúť pedagógom primerané zaškolenie a propagovať výmeny študentov i učiteľov tak ako to predpokladá článok 12(2). Okrem toho Poradný výbor v súvislosti s týmto článkom často odporúča štátnym orgánom, aby vytvorili podmienky pre účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na príprave zákonov týkajúcich sa vzdelávania ako aj na monitorovaní a vyhodnocovaní vzdelávacích politík a programov, predovšetkým tých, ktoré sa ich týkajú.

Článok 12(3) Rámcového dohovoru je osobitne významný pre analýzu článku 15, nakoľko od účastníckych štátov vyžaduje, aby presadzovali rovnosť príležitostí pre osoby patriace k národnostným menšinám v prístupe k vzdelávaniu na všetkých úrovniach, vrátane odborného vzdelávania a vzdelávania v dospelom veku.

Na jednej strane článok 14(1) a (2)⁶⁹ ustanovuje právo osôb patriacich k národnostným menšinám naučiť sa svoj menšinový jazyk a vyžaduje od účastníckych štátov, aby za určitých podmienok vyvinuli úsilie na vytvorenie primeraných príležitostí na vzdelávanie v jazykoch menšín. Toto predstavuje dôležitý prostriedok na ochranu a rozvoj svojej identity a kultúry tak ako je to stanovené aj v článku 5.⁷⁰ Na druhej strane článok 14(3) konkretizuje, že tento cieľ by mal byť dosiahnutý bez predsudkov voči naučeniu sa úradného jazyka. Primeraná znalosť úradného jazyka na strane osôb patriacich k národnostným menšinám je vskutku kľúčová pre ich účasť v rôznych oblastiach života a ich integráciu do spoločnosti hlavného prúdu.⁷¹ Preto základy Rámcového dohovoru, ktoré sú opísané v článkoch 13 až 15 vyššie, pojednávajúcich o vzájomnom prepojení medzi článkami 4, 5 and 15, sú takisto plne zohľadnené v článku 14.

Poradný výbor v mnohých prípadoch zdôrazňoval dôležitosť efektívnej účasti osôb patriacich k národnostným menšinám pre uplatňovanie práv obsiahnutých v článku 14. Zainteresovanie osôb patriacich k národnostným menšinám na rozhodnutiach súvisiacich s organizáciou vzdelávania v menšinových jazykoch⁷² je osobitne dôležité pre zabezpečenie toho, aby tento druh vzdelávania vyhovoval potrebám národnostných menšín.

Článok 17 a Článok 18⁷³

Článok 17(1) Rámcového dohovoru stanovuje, že účastnícke štáty nesmú brániť osobám patriacim k národnostným menšinám v nadväzovaní a udržiavaní slobodných a mierumilovných cezhraničných kontaktov, predovšetkým s osobami patriacimi k rovnakým národnostným menšinám.

Zmyslom článku 17(2) je zabezpečiť, aby osoby patriace k národnostným menšinám mohli aktívne prispievať k rozvoju občianskej spoločnosti na národnej ako aj medzinárodnej úrovni.

Podobne ako článok 17, aj článok 18(2) podporuje proaktívny prístup k cezhraničnej spolupráci, avšak v tomto prípade medzi štátmi. Cezhraničná spolupráca môže významne prispieť k podpore účasti osôb patriacich k národnostným menšinám na správe vecí verejných a na spoločenskom, hospodárskom a kultúrnom živote.

Preklad z anglického originálu: Daniel Borský

POZNÁMKY

- 1 Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín, ktorý bol prijatý v roku 1994, je základným nástrojom Rady Európy slúžiacim na ochranu osôb patriacich k národnostným menšinám. o platnosti vstúpil v roku 1998 a doposiaľ ho ratifikovalo 39 členských štátov.
- 2 Pozri Clánok 1 Rámcového dohovoru.
- 3 Pozri Vysvetľujúcu správu k Rámcovému dohovoru o Clánku 1 Rámcového dohovoru, odsek 31.
- 4 Pozri Clánok 3 odsek 2 Rámcového dohovoru: "Osoby patriace k národnostným menšinám môžu uplatňovať svoje práva a užívať svoje slobody vyplývajúce z princípov zakotvených v tomto Rámcovom dohovore ako jednotlivci ako aj v spoločenstve s inými."
- 5 Pozri Prílohu ku komentáru.
- 6 Pozri aj Clánok 6.1 Rámcového dohovoru.
- 7 Pozri napríklad *Dohovor o ochrane jednotlivcov v súvislosti s automatickým spracovaním osobných údajov* (ETS 108) a *Odporúčanie Výboru ministrov* (97) 18 o ochrane osobných údajov zhromažďovaných a spracúvaných pre štatistické účely.
- 8 Pozri napríklad druhý posudok o Írsku prijatý 6. októbra 2006, odseky 50 a 51.
- 9 Pozri napríklad 1. posudok o Ukrajine prijatý 1. marca 2002, odsek 73, a druhý posudok o Estónsku prijatý 24. februára 2005, odsek 160.
- 10 Pozri napríklad 2. posudok o Chorvátsku prijatý 1. októbra 2004, odseky 60 až 62.
- 11 Pozri napríklad posudok o Kosove (UNMIK) prijatý 25. novembra 2005, odsek 115.
- 12 Pozri napríklad posudok o Kosove (UNMIK), odsek 116.
- 13 Pozri napríklad 2. posudok o Ruskej federácii, odseky 59, 272 a 273.
- 14 Pozri napríklad 1. posudok o Azerbajdžane prijatý 22. mája 2003, odsek 79.
- 15 Pozri napríklad 2. posudok o Rumunsku prijatý 24. novembra 2005, odseky 80 a 82.
- 16 Pozri napríklad 2. posudok o Českej republike prijatý 24. februára 2005, odseky 52 a 57, 2. posudok o Slovenskej republike prijatý 26. mája 2005, odsek 46 a 2. posudok o Slovinsku prijatý 26. mája 2005, odseky 67 a 68.
- 17 Pozri aj poznámky v časti c) hore.
- 18 Pozri napríklad 2. posudok o Českej republike prijatý 24. februára 2005, odsek 55, a 2. posudok o Slovenskej republike prijatý 26. mája 2005, odseky 56 a 57.
- 19 Pozri napríklad 2. posudok o Slovenskej republike prijatý 26. mája 2005, odseky 56 a 57.
- 20 Pozri aj ďalšie referenčné texty Rady Európy týkajúce sa kultúrnej rozmanitosti a médií, napríklad:

- *Deklarácia z Faro o stratégii Rady Európy v oblasti rozvoja medzikultúrneho dialógu* prijatá ministrami zodpovednými za kultúrne záležitosti účastníckych štátov Európskej kultúrnej dohody na stretnutí vo Faro dňa 27. a 28. októbra 2005.
 - *Deklarácia o medzikultúrnom dialógu a prevencii konfliktov* prijatá Konferenciou európskych ministrov kultúry dňa 22. októbra 2003.
 - 7. Európska ministerská konferencia o masmediálnej politike: *Integrácia a diverzita: Nové hranice európskej mediálnej a komunikačnej politiky*. Prijaté texty (MCM(2005)005).
 - Odporúčanie c. R (97) 21 Výboru ministrov *o médiách a presadzovaní kultúry tolerancie a jeho vysvetľujúce memorandum*.
 - Parlamentné zhromaždenie Rady Európy: Odporúčanie 1773 (2006): *Smernice z roku 2003 týkajúce sa používania menšinových jazykov v elektronických médiách a normy Rady Európy: Potreba posilňovať spoluprácu a synergiu s OBSE*.
 - Parlamentné zhromaždenie Rady Európy: Odporúčanie 1277 (1995) *o migrantoch, etnických skupinách a médiách*.
- 21 Pozri napríklad 2. posudok o Nórsku prijatý 5. októbra 2006, odseky 60 a 69.
 - 22 Pozri aj odseky 133 až 137 nižšie o autonómnych mechanizmoch.
 - 23 Clánok 11 *Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd*, ktorý garantuje právo na pokojné zhromažďovanie a právo na združovanie, stanovuje, že výkon týchto práv neslobodno obmedzovať žiadnymi reštrikciami s výnimkou tých, ktoré sú stanovené zákonom a ktoré sú v demokratickej spoločnosti potrebné na zaručenie bezpečnosti štátu alebo verejného poriadku, na predchádzanie verejným nepokojom alebo zločinom, na ochranu zdravia alebo morálky alebo na ochranu práv a slobôd iných.
 - 24 Pozri napríklad 2. posudok o Moldavsku prijatý 9. decembra 2004, odseky 74 až 77, 2. posudok o Ruskej federácii prijatý 11. mája 2006, odsek 261 a 1. posudok o Bulharsku prijatý 27. mája 2004, odseky 61 až 63.
 - 25 Pozri napríklad 1. posudok o Estónsku prijatý 14. septembra 2001, odseky 55 a 56.
 - 26 Pozri napríklad 2. posudok o Ruskej federácii prijatý 11. mája 2005, odsek 262 a 1. posudok o Srbsku a Ciernej Hore prijatý 27. novembra 2003, odsek 102.
 - 27 Pozri napríklad 1. posudok o Madarsku prijatý 9. decembra 2004, odsek 48.
 - 28 Pozri napríklad 2. posudok o Írsku prijatý 6. októbra 2006, odsek 104.
 - 29 Pozri 2. posudok o Dánsku prijatý 9. decembra 2004, odsek 154.
 - 30 Pozri napríklad 2. posudok o Slovenskej republike prijatý 26. mája 2005, odsek 115, a 1. posudok o Ukrajine prijatý 1. marca 2002, odsek 69.
 - 31 Pozri napríklad 1. posudok o "bývalej juhoslovanskej republike Macedónsku" prijatý 27. mája 2004, odsek 103.
 - 32 Pozri Clánok 16 Rámcového dohovoru.
 - 33 Pozri 1. posudok o Cypre prijatý 6. apríla 2001, odsek 41.
 - 34 Pozri napríklad posudok o Kosove (UNMIK) prijatý 25. novembra 2006, odsek 110.
 - 35 Pozri 1. posudok o Slovinsku prijatý 12. septembra 2002, odsek 71.
 - 36 Pozri 1. posudok o Bosne a Hercegovine prijatý 27. mája 2004, odseky 100 a 101.
 - 37 Pozri aj poznámky súvisiace s Clánkom 3 Rámcového dohovoru v prílohe k tomuto komentáru.
 - 38 Pozri napríklad 1. posudok o Estónsku prijatý 14. septembra 2001, odsek 55.
 - 39 Pozri 1. posudok o Estónsku, odsek 55.
 - 40 Pozri napríklad 2. posudok o Arménsku prijatý 12. mája 2006, odsek 122.
 - 41 Pozri aj Prírucku DH-MIN o menšinových konzultacných mechanizmoch (www.coe.int/minorities).
 - 42 Pozri napríklad 2. posudok o Írsku prijatý 6. októbra 2006, odsek 112.
 - 43 Pozri napríklad 2. posudok o Nemecku prijatý 1. marca 2006, odsek 152.
 - 44 Pozri napríklad 2. posudok o Fínsku prijatý 2. marca 2006, odseky 148 až 151.

- 45 Pozri napríklad 2. posudok o Ceskej republike prijatý 24. februára 2005, odseky 171 a 172.
- 46 Pozri napríklad 1. posudok o Ukrajine prijatý 1. marca 2002, odsek 72, a 1. posudok o Azerbajdžane prijatý 22. mája 2003, odseky 73 a 74.
- 47 Pozri aj poznámky v odsekoch 137 a 138 nižšie.
- 48 Pozri napríklad 1. posudok o Spojenom kráľovstve prijatý 30. novembra 2001, odseky 96 až 99.
- 49 Pozri napríklad 2. posudok o Chorvátsku prijatý 1. októbra 2004, odseky 154 až 159.
- 50 Pozri aj poznámky v odsekoch 36 a 37 vyššie.
- 51 Pozri napríklad 1. posudok o Azerbajdžane prijatý 22. mája 2003, odsek 79.
- 52 Pozri Dohovor Rady Európy o ochrane jednotlivcov v súvislosti s automatickým spracovaním osobných údajov (ETS 108) a Odporúčanie Výboru ministrov č. 97 (18) týkajúce sa ochrany osobných údajov zbieraných a spracúvaných na štatistické účely.
- 53 Pozri napríklad 1. posudok o Bosne a Hercegovine prijatý 27. mája 2004, odsek 98.
- 54 Pozri aj poznámky v odsekoch 138 a 139 nižšie.
- 55 Pozri napríklad posudok o Kosove (UNMIK) prijatý 25. novembra 2005, odsek 113.
- 56 Pozri 1. posudok o Maďarsku prijatý 22. septembra 2000, odsek 52.
- 57 Pozri 2. posudok o Maďarsku prijatý 9. decembra 2004, odseky 116 až 119.
- 58 Pozri aj odseky 68 a 74 vyššie.
- 59 3(1) Každá osoba patriaca k národnostnej menšine má právo slobodne sa rozhodnúť, či chce byť za takú považovaná alebo nie, pričom z tejto voľby ani z uplatňovania práv viažucích sa na ňu nesmú vyplývať žiadne nevýhody.
- 3(2) Osoby patriace k národnostným menšinám môžu uplatňovať práva a využívať slobody vyplývajúce z princípov zakotvených v tomto Rámcovom dohovore, a to jednotlivo ako aj v spoločnosti s inými.
- 60 6(1) Účastnícke štáty sú povinné podporovať ducha tolerancie a medzikultúrneho dialógu a prijaté účinné opatrenia zamerané na propagovanie vzájomnej úcty, porozumenia a spolupráce medzi všetkými osobami žijúcimi na svojom území, bez ohľadu na etnickú, kultúrnu, jazykovú alebo náboženskú identitu, predovšetkým v oblasti vzdelávania, kultúry a médií.
- 6(2) Účastnícke štáty sa zaväzujú prijaté primerané opatrenia zamerané na ochranu osôb, ktoré môžu byť vystavené hrozbám alebo aktom diskriminácie, nepriateľstva alebo násillia v dôsledku svojej etnickej, kultúrnej, jazykovej alebo náboženskej identity.
- 61 Pozri odsek 21 vyššie.
- 62 Účastnícke štáty sa zaväzujú rešpektovať právo každej osoby patriacej k národnostnej menšine na slobodu pokojného zhromažďovania, slobodu združovania, slobodu prejavu a slobodu myslenia, svedomia a náboženstva.
- 63 9(4) V rámci svojich právnych systémov sa účastnícke štáty zaväzujú prijaté primerané opatrenia zamerané na uľahčenie prístupu osôb patriacich k národnostným menšinám k médiám, propagovanie tolerancie a umožnenie kultúrnej plurality.
- 64 10(1) Účastnícke štáty sa zaväzujú uznať právo každej osoby patriacej k národnostnej menšine slobodne a bez zasahovania používať svoj menšinový jazyk v súkromnom ako aj verejnom styku, v ústnej ako aj písomnej forme.
- 65 10(2) Ak si tak tieto osoby žiadajú a ak takáto požiadavka zodpovedá skutočnej potrebe v oblastiach tradície alebo v hojnom počte obývaných osobami patriacimi k národnostným menšinám, účastnícke štáty sa zaväzujú vyvinúť úsilie na vytvorenie čo najpriaznivejších podmienok na umožnenie používania menšinového jazyka vo vzťahoch medzi týmito osobami a úradmi.
- 66 Pozri aj poznámky týkajúce sa Clánku 14 uvedené nižšie.

- 67 Pozri Komentár o vzdelávaní podľa *Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín* prijatý Poradným výborom 2. marca 2006.
- 68 Pozri odsek 152 vyššie.
- 69 14(1) Účastnícke štáty sa zaväzujú uznať, že každá osoba patriaca k národnostnej menšine má právo ucíť sa svoj menšinový jazyk.
14(2) Ak v oblastiach tradície alebo v hojnom počte obývaných osobami patriacimi k národnostným menšinám jestvuje dostatočný dopyt, účastnícke štáty sa zaväzujú vyvinúť v rámci svojich vzdelávacích systémov čo najväčšie úsilie na zabezpečenie toho, aby osoby patriace k týmto menšinám mali primerané príležitosti na vyučovanie tohto menšinového jazyka alebo v tomto jazyku.
14(3) Odsek 2 tohto článku musí byť vykonávaný bez predsudkov voči uceniu sa úradného jazyka alebo výučby tohto jazyka.
- 70 Pozri odseky 13 a 14 vyššie.
- 71 Pozri aj poznámky týkajúce sa Článku 10 uvedené vyššie.
- 72 Pozri aj Komentár o vzdelávaní podľa *Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín* prijatý Poradným výborom 2. marca 2006.
- 73 17(1) Účastnícke štáty sa zaväzujú, že nebudú zasahovať do práva osôb patriacich k národnostným menšinám zakladať a udržiavať slobodné a mierumilovné cezhraničné kontakty s osobami zákonne pobývajúcimi v iných štátoch, predovšetkým s tými, s ktorými zdieľajú etnickú, kultúrnu, jazykovú alebo náboženskú identitu alebo spoločné kultúrne dedičstvo.
17(2) Účastnícke štáty sa zaväzujú, že nebudú zasahovať do práva osôb patriacich k národnostným menšinám zúčastňovať sa na aktivitách mimovládnych organizácií, či už na národnej alebo medzinárodnej úrovni.
18(2) Tam, kde je to vhodné, sa účastnícke štáty zaväzujú prijať opatrenia zamerané na podporu cezhraničnej spolupráce.

LITERATÚRA

- Anderson, Christopher J. - Blais, Andre - Bowler, Shaun - Donovan, Todd-Listhaug, Ola: *Losers' Consent: Elections and Democratic Legitimacy*. Oxford University Press, 2005.
- Andreas, Schriefer: *Deutsche, Slowaken und Magyaren....* Somorja 2007, *Interethnica* 9. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 264 p.
- Angyal, Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Dunaszerdahely, 2002, *Nostra Tempora* 6, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 346 p.
- Armony, Victor: *Populism and neo-populism in Latin America*, paper prepared for „After Neo-liberalism? Consequences for Citizenship,” Workshop no. 2 in
- Asmus, Ronald D.: *Why We Need a New Transatlantic Ostpolitik*. *Die Zeit*, February 1, 2007.
- Barysch, Katinka: *Russia, realism and EU unity*. London, Centre for European Reform, July 2007.
- Bayer, József: *Rechtspopulismus und Rechtsextremismus in Ostmitteleuropa* [Rightist–Populism and Rightist–Extremism in East–Central Europe]. In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* [Austrian Journal of Political Science] No. 3, 2002.
- Bayer, József–Kiss, Balázs (szerk.): *Trendváltások*. MTA PTI, Budapest 2003. 460 p.
- Betz, Hans-Georg: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. London, Palgrave Macmillan 1994; Backes, Uwe: *Nationalpopulistische Protestparteien in Európa. Vergleichende Betrachtungen zur phänomenologischen und demo-kratietheoretischen Einordnung* [National Populist Protest Parties in Europe: Comparative Observations toward Phenomenological and Democratic Theoretical Classification], In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, no. 1, 1991.

- Birch, Sarah: *Elections, Electoral Systems and Party Systems in the Visegrád States, 2005–2006*. <http://ispo.fss.muni.cz>.
- Bornschieer, Simon: *The Transformation of Historical Cleavages and the Rise of Right–Wing Populist Parties in Western Europe*. Doctoral Dissertation, University of Zürich 2007.
- Botík, Ján: *Slovenskí Chorváti* [A szlovákiai horvátok népi kultúrája.] Bratislava, 2001. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Vydavateľstvo Lúč, 400 p.
- Bútorá, Martin – Gyárfášová Oľga – Mesežnikov, Grigorij – Skladony, Thomas W (eds.): *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2007.
- Bútorá, Martin - Mesežnikov, Grigorij - Bútorová, Zora - Fisher, Sharon (eds.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava, Institute for Public Affairs 1999.
- Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Kollár, Miroslav (eds.): *Opyt demokratičeských preobrazovanij Slovakii* [Experience with Slovakia's Democratic Transformation]. Bratislava, Institute for Public Affairs 2007.
- Bútorá, Martin – Šebej, František (eds.): *Slovensko v šedej zóne. Rozširovanie NATO, zlyhania a perspektívy Slovenska* [Slovakia in the Grey Zone? NATO Enlargement, Slovakia's Failures, and Perspectives]. Bratislava, Institute for Public Affairs 1998.
- Bútorá, Martin: *A Miracle Called Visegrád*. In Jagodziński, Andrzej (ed.): *The Visegrád Group -A Central European Constellation*. Bratislava, International Visegrád Fund 2006.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: *Slováci a Česi 1994–2004: bližšie ako po „nežnom rozvode“*. [Slovaks and Czechs 1994–2004: Closer than after the „Velvet Divorce“]– *Domino Fórum*, 2005, no. 18.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: *Public Opinion*. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovakia 2003. A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2003.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián: *Public Opinion*. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovakia 2004. A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2004.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Olga: *Public Opinion*. In Bútorá, Martin; Mesežnikov, Grigorij; and Kollár, Miroslav (eds): *Slovakia 2006: A*

- Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2007.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: Public Opinion. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij – Bútorá, Martin (eds.): *Slovakia 2006. A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2007.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: *Public Opinion*. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij – Bútorá, Martin (eds.): *Slovakia 2005. A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2006.
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: *Trendy vo verejnej mienke a volebnom správaní* [Trends in Public Opinion and Voting Behavior]. In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga – Kollár, Miroslav (eds): *Slovenské voľby 06. Výsledky – Príčiny – Súvislosti* [The 2006 Slovak Elections: Results, Causes, and Contexts]. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2006.
- Bútorová, Zora (ed.): *Democracy and Discontent in Slovakia. A Public Opinion Profile of a Country in Transition*. Bratislava, Institute for Public Affairs 1998.
- Bútorová, Zora: *Development of Public Opinion: from Discontent to the Support of Political Change*. In: Bútorá, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora – Fisher, Sharon (eds.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava, Institute for Public Affairs 1999.
- Bútorová, Zora: *Growing Diversity in the Lives of Slovak People (Sociological Background to Domestic Cultural Dispute)* In: Gyárfášová, Oľga – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovakia in the Draft Cultural and Ethical Challenges and the New Nature of Disputes after Accession to the European Union*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2004.
- Bútorová, Zora: *The Separation of Czechoslovakia and the First Decade of Slovakia's Independence through the Eyes of its Citizens*. In: Mesežnikov, Grigorij. – Gyárfášová, Oľga (eds.): *Slovakia: Ten Years of Independence and a Year of Reforms*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2004.
- Cabinet Approves Programs of Cooperation with Hungary and Poland. Operational Programs of Slovakia's Cross-Border Cooperation with Poland and Hungary for the Period of 2007–2013 Will Each Require EUR 8.41 Million from the State Budget*. SITA news agency, July 4, 2007.

- Canovan, Margaret: *Populism and the two faces of democracy. Political Studies* 47, 1999.
- Canovan, Margaret: *Populism*. New York, Harcourt Brace Jovanovich 1981.
- Centrist Populism as a New Competitive and Mobilization strategy in Slovak Politics*. In: Gyarfášová, Olga and Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Party Government in Slovakia: Experience and Perspectives*. Bratislava Institute for Public Affairs, 2004.
- Csanda, Gábor–Tóth, Károly (szerk.): *Kultúra*. Magyarok Szlovákiában. III. kötet. Somorja 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- CSIS Press Briefing on Kennebunkport Summit*. June 27, 2007, available at: www.csis.org.
- Csizmady, Ervin: Reform és/vagy erkölcs. A jelen helyzetről 2007 tavaszán [Reforms and/or Morality. About Actual Trends in Spring 2007]. (Budapest, Méltányosság Központ, 2007). Available at www.meltanyosság.hu.
- Decker, Frank: *Der neue Rechtspopulismus* [The New Right–Wing Populism]. (Opladen, 2004).
- Decker, Frank: *Die populistische Herausforderung. Theoretische und ländervergleichende Perspektiven* [The Populist Challenge: Theoretical and Cross–National Comparative Perspectives]. In: Frank Decker (ed.): *Populismus. Gefahr für die Demokratie oder nützliches Korrektiv?* [Populism: Danger for Democracy or Useful Corrective?]. Wiesbaden, 2006.
- Di Telia, Torcuato: *Populism and Reform in Latin America*. In: Véliz, Claudio (ed.): *Obstacles to Change in Latin America*. London, Oxford University Press, 1965.
- Diamond, Larry: *Is the Third Wave Over?* In: *Journal of Democracy*, vol. 7, July 1996.
- Dix, Robert: *Populism: Authoritarian and Democratic. Latin American Research Review*, Vol. 20, No 2, 1985.
- Doležal, Bohumil: *Pomerné chmúrne vyhlidky*. [Relatively Gloomy Prospects], *Lidové noviny*, June 13, 2007.
- Duleba, Alexander – Bilčík, Vladimír – Klavec, Jozef – Korba, Matúš: *Vplyv zahraničnopolitických a bezpečnostných faktorov na politický režim* [The Impact of Foreign Policy and Security Factors on the Political Regime]. In: Szomolányi, Soňa (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku. Cesty k stabilite 1989 – 2004* [Society and Politics in Slovakia: Paths to Stability, 1989–2004]. Bratislava, Univerzita Komenského 2005.

- Duleba, Alexander: *Vztahy s Ruskom a konsolidácia demokracie na Slovensku v 90. rokoch*. [‘Relations with Russia and Slovakia’s Democratic Consolidation in the 1990s’]. In: Bútora, Martin; Mesežnikov, Grigorij; and Kollár, Miroslav (eds.): *Opyt demokratičeskich preobrazovanij Slovakii* [Experience with Slovakia’s Democratic Transformation]. Bratislava, Institute for Public Affairs 2007.
- Easton, David: *A Systems Analysis of Political Life*. New York, John Wiley and Sons, 1965.
- Fazekas, József–Hunčík, Péter (szerk.): *Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig (1989–2004)*. Magyarok Szlovákiában. I. kötet. Somorja–Dunaszerdahely 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 480 p.
- Fazekas, József – Hunčík, Péter (szerk.): *Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Magyarok Szlovákiában. II. kötet. Somorja–Dunaszerdahely 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 464 p.
- Fazekas, József–Hunčík, Péter (ed.): *Mađari na Slovensku, Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie (1989–2004)*. Fórum inštitút pre výskum menšín. Šamorín 2008. 502 p.
- Feischmidt, Margit (ed): *Ethnic Relations in Eastern Europe. Selected and annotated bibliography*. Budapest, 2001. LGI, 255. p. (Szlovákiai rész, angolul)
- Friedrich, Walter: *Rechtsextremismus im Osten. Ein Ergebnis der DDR–Sozialisation?* [Right–Wing Extremism in the East: A Result of Socialization in the German Democratic Republic?]. (Leipzig, Rosa–Luxemburg–Stiftung Sachsen, 2002).
- Frölich–Steffen, Susanne, and Rensmann, Lars: *Populistische Regierungsparteien in Ost– und Westeuropa: Vergleichende Perspektiven der politik–wissenschaftlichen Forschung* [Populist Government Parties in East and West Europe: Comparative Perspectives in Political Research]. In: Frölich–Steffen, Susanne, and Rensmann, Lars (eds.): *Populismus an der Macht: Entwicklung i und Performanz populistischer Regierungsparteien in Ost– und Westeuropa* [Populism in Power: The Development and Performance of Populist Governing Parties in East and West Europe], Vienna, 2005.
- Gönczöl Bizottság: *Jelentés*. [The Gonczol Report]. (Budapest. MEH, 2007). Report of the Special Commission of Experts on the

- Demonstrations, Street Riots, and Police Measures in Septem - ber–October 2006, available at www.gonczolbizottsag.gov.hu.
- Grendel, Lajos: „A szimbólumok hatalma Közép–Európában“ [‘The Power of Symbols in Central Europe’], *Európai Utas*, 2002.
- Greskovits, Béla: *The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations Compared*. Budapest, Central European University Press, 1998.
- Gyárfášová, Olga – Krivý, Vladimír – Velšic, Marián (eds.): *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku* [Country in Motion. Report on Political Views and Values in Slovakia]. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2001.
- Gyárfášová, Olga – Krivý, Vladimír: *Electoral behaviour –persistent volatility or clear sign of consolidation? Case of Slovakia*. 2006. <http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/v4/V4-Gyarfasova-Krivy.pdf>.
- Gyárfášová, Olga – Velšic, Marián: *Public Opinion*. In: Kollár, Miroslav — Me–sežnikov, Grigorij (eds.): *Slovakia 2002. A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2002
- Gyárfášová, Olga: *Retrospektívny pohľad na volebné správanie* [Retro - spective View on Voting Behavior]. *Sme*, August 10, 2006.
- Gyárfášová, Olga: *Voting Behavior*. In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Olga, and Kollár, Miroslav (eds.) *Slovak Elections 2002. Results, Consequences, Context*. Bratislava. Institute for Public Affairs 2003.
- Haughton, Tim: *Novel Appeal: Explaining Successful New Parties in Central and Eastern Europe*. VII World Congress of the International Council for Central and East European Studies, Berlin, 25–30 July 2005.
- Henderson, Karen: *Slovakia: The Escape from Invisibility*. London, Routledge 2002.
- Henderson, Karen: *The Slovak Republic: Explaining Defects in Democracy*. In: *Democratization*, vol. 11, no. 5, 2004.
- Hirman, Karel: *O našej závislosti* [On Our Dependence], *Hospodárske noviny*, July 2, 2007.
- Horváth Gyula: A „klasszikus“ politikai populizmus ideológiája. PATE ÁTK, Kaposvár 1998. 55 p.
- Horvátová, Magdaléna: *Nemci na Slovensku*. [A németek Szlovákiában.] Dunaszerdahely 2002, *Interethnica* 4. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 124 p.

- Huntington, Samuel P.: *Twenty Years: The Future of the Third Wave*. In: *Journal of Democracy*, vol. 8, October 1997.
- Huntington, Samuel: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1991.
- Inglehart, Ronald: *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, 1997.
- Jagers, Jan and S. Walgrave, Stefaan: *Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium*. In: *European Journal of Political Research* 46, 2007.
- Juhász, Ilona, L.: „Fába róva, földbe ütve...” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Somorja – Dunaszerdahely 2005, *Interethnica* 8. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 289 p.
- Kaldor, Mary, and Vejvoda, Ivan: *Democratization in Central and East European Countries*. *International Affairs*, vol. 73, no. 1/1997.
- Kiss, Endre–Molnár, János: *Populizmus*. Budapest, 2000. november 4. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest 2001.
- Kiss, Paszkál: *A konzervativizmus pszichológiai és társadalmi kontextusban [Conservatism: Its Psychic and Social Environments]*. In: *Alkalmazott pszichológia*, vol. 4, no. 4 (2002).
- Kitschelt, Herbert – Mansfeldová, Zdenka – Markowski, Radek – Toka, Gábor: *Post-Communist Party Systems – Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- Kitschelt, Herbert: *The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. Theoretical Propositions. Workshop on Public Opinion and Party Formation in Post-Communist and Post Authoritarian Democracies*. Duke University 1995.
- Kontra, Miklós (szerk.): *Sült galamb. Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferencia a tannyelvválasztásról Debrecenben. 2004. október 28–31-én*. Somorja–Dunaszerdahely 2005, *Disputationes Samaritenses* 6. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 256 p.
- Kopatsy, Sándor: *Az Orbán Jelenség [The Orbán Phenomenon]*. (Budapest, CET Kiadó, 2002).

- Kopeček, Lubomír: *Demokracie, diktatúry a politické stranictví na Slovensku* [Democracy, Dictatorships, and Party Politics in Slovakia]. Brno, Centrum pro stúdium demokracie a kultúry 2006).
- Korba, Matúš: *External Security and Defense*. In Bútora, Martin; Mesežnikov, Grigorij; and Kollár, Miroslav (eds.): *Slovakia 2005: A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2006.
- Kovács, Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között*. Somorja–Dunaszerdahely, 2004, Nostra Tempora 9, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 198 p.
- Krastev, Ivan: *NATO in the Age of Populism*. Paper prepared for the November 2006 Riga conference on „Transforming NATO in a New Global Era“. Available at http://www.gmfus.org/doc/A4_Krastev_d.pdf.
- Krastev, Ivan: *Populism and Liberal Democracy in Central Eastern Europe*. Unpublished manuscript, November 2006.
- Krause, D. Kevin – Haughton, Tim: “Live Fast Die Young? Populist Appeals in Slovak Politics in Comparative Perspective”. A paper for ECPR Joint Sessions, Rennes, April 2008.
- Krivý, Vladimír: *Election Results and Trends*. In: Mesežnikov, Grigorij — Gyárfášová, Olga – Kollár, Miroslav (eds.): *Slovak Election '02. Results, Implications, Context*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2003, pp. 61–105.
- Krivý, Vladimír: *Elections in 2006*. In: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij – Bútora, Martin (eds.): *Slovakia 2006. A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2007.
- Krivý, Vladimír: *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku*. [Collective Identities in Contemporary Slovakia]. Working Paper. Bratislava, Centrum excec-lentnosh „Kolektívne identity“ SAV, September 2006.
- Krivý, Vladimír: *Parlamentné voľby 2006: staré a nové vzorce rozdelení voličských hlasov* [The 2006 Parliamentary Elections: Old and New Pattern of the Distribution of Votes]. In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Olga – Kollár, Miroslav (eds.): *Slovenské voľby 06. Výsledky – Príčiny – Súvislosti* [The 2006 Slovak Elections: Results, Causes, and Contexts]. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2006.
- Krivý, Vladimír: *Politické orientácie obyvateľov a hlavné deliace línie* [Political Orientations of Inhabitants and the Main Dividing Lines]. In: Szomolányi, Sona (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku* [Society and Politics in Slovakia]. Bratislava, Univerzita Komenského 2005.

- Kusý, Miroslav: *Národnostné menšiny* [Ethnic Minorities]. In Mesežnikov, Grigorij; Gyárfášová, Olga; and Kollár, Miroslav (eds.): *Slovenské voľby 2006. Výsledky, príčiny, súvislosti* [Slovak Elections 2006: Results, Causes, Context]. Bratislava: Institute for Public Affairs 2006.
- Lampl, Zsuzsanna Mészárosné–Tóth, Károly: *Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Felvidék*. In: Szabó, Andrea–Bauer, Béla–Laki, László–Nemeskéri, István: *Mozaik 2001. Gyorsjelentés*. Budapest, 2002, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 288 p.
- Lampl, Zsuzsanna: *Magyarnak lenni. Szociológiai tanulmányok a szlovákiai magyarokról*. Somorja 2007, Nostra Tempora 14, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 184 p.
- Lang, Kai–Olaf: “Populism in Central and Eastern Europe – A Threat to Democracy or Just Political Folklore?” in: *Slovak Foreign Policy Affairs* No.6 (1), 2005, pp. 6 – 16.
- Lang, Kai Olaf: *Populism in ‘Old’ and ‘New’Europe: Trends and Implications*. In: Bútorá, Martin; Gyárfášová, Olga; Mesežnikov, Grigorij; and Skladony Thomas W. (eds.): *Democracy and populism in Central Europe: The Visegrád and Their Aftermath*. Bratislava, Institute for public Affairs 2007.
- Lang, Kai Olaf: *Populists in CEE: Who Are They and What Do They Want?* Workshop „Understanding the Appeals of Populism in Central and Eastern Europe“. Arlington, June 9, 2006.
- Larrabce, F. Stephen: *Danger and Opportunity in Eastern Europe*. In: *Foreign Affairs*, Nov.–Dec. 2006.
- László, Béla–Szabó, László A.–Tóth, Károly (szerk.): *Oktatásügy. Magyarok Szlovákiában*. IV. kötet. Somorja 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Leško, Marián: *The State vs. Malinová*. In: *Transitions Online*, July 11, 2007.
- Lipták, Lubomír: *Lavica na Slovensku v 20. storočí*. [The Left in Slovakia in the Twentieth Century]. In: Lipták, L.: *Storočie dlhšie ako sto rokov* [A Century Longer than a Hundred Years]. Bratislava, Kalligram 1999.
- Liszka, József: *A szlovákiai magyarok néprajza*. Osiris–Lilium Aurum, Budapest–Dunaszerdahely, 2002. 544 p.
- Liszka, József: *Národopis Maďarov na Slovensku*. [A szlovákiai magyarok népi kultúrája.] Dunaszerdahely 2002, Interethnica 5. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 300 p.

- Löffler, Tibor: *Polgári kormányzás 2003–ban* [Civil Governance in 2003]. In: Kurtán, Sándor et al. (eds.): *Magyarország politikai évkönyve 2004* [Hungary's Political Yearbook]. Budapest, 2004.
- Lukacs, John: *Demokrácia és populizmus, félelem és gyűlölet* [ford. Komáromy Rudolf]. Európa, Budapest 2008. 220 p.
- Marušiak, Juraj – Bates, Zuzana – Duleba, Alexander – Strážay, Tomáš – Zemlová–Shepperd, Jana: *Foreign Policy: Main Trends, Bilateral Relations, and Regional Cooperation*. In: Bútorá, Martin; Mesežnikov, Grigorij; and Kollár, Miroslav (eds): *Slovakia 2006: A Global Report on the State of Society*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2007.
- Marušiak, Juraj: *Fenoméni strany Smer. Medzi pragmatizmom' a sociálnou demokraciou* [The Smer Phenomenon: Between „Pragmatism“ and Social Democracy]. In: *Stredoevropské politologické studie*, no. 1/2006, available at www.cepsr.com/clang.php?ID=258.
- Mény, Yves, and Surel, Yves: *The Constitutive Ambiguity of Populism*. In: Mény, Yves, and Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*, London, Palgrave Macmillan 2002.
- Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga – Kollár, Miroslav – Nicholson, Tom: *Slovak Elections '02: Results, Consequences, Context*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2003.
- Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga – Kollár, Miroslav (eds.): *Slovenské voľby 2006. Výsledky, príčiny, súvislosti* [Slovak Elections 2006: Results, Causes, Context]. Bratislava, Institute for Public Affairs 2006.
- Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga – Smilov, Daniel (eds.): *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2008.
- Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga: *National Populism in Slovakia*. Bratislava, Institute for Public Affairs 2008.
- Mesežnikov, Grigorij: *Etnický prvok v slovenskej politike: čo odhalila kauza Kosovo* [The Ethnic Element in Slovak Politics: What Has the Kosovo Issue Revealed]. In: *Parlamentný kuriér*, June 2007.
- Mesežnikov, Grigorij: *Populizmus v slovenskej zahraničnej politike: afgánsky syndróm*. [Populism in Slovak Foreign Policy: The Afghan Syndrome]. In: *Parlamentný kuriér* 2007, no. 1.
- Mesežnikov, Grigorij: *The Political Context of the Dispute between Conservatives and Liberals*. In: Gyárfášová, O. – Mesežnikov, G. (ed.):

- Slovakia in the Draft. Cultural and Ethical Challenges and the New Nature of Disputes after Accession to the European Union.* Bratislava, Institute for Public Affairs, 2004.
- Moisi, Dominique: *Gaining confidence.* *Guardian*, July 22, 2007.
- Mudde, Cas: *In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe.* In: *East European Politics and Societies* 14, 2000.
- Mudde, Cas: *The Populist Zeitgeist.* In: *Government and Opposition*, 39, 2004.
- Mudde, Cas: *The Populist Zeitgeist.* In: *Government and Opposition*, 2004, vol. 39, no. 4.
- Müller – Rommel, Ferdinand: *Stability of Democracy and Cabinet Governments in Central Eastern Europe.* Presentation at the seminar, „Democracy in Europe: East and West,“ Centre of Area and International Studies, Bratislava, Univerzita Komenského, November 24, 2006.
- Müller, Wolfgang C. – Strom, Kaare (eds): *Coalition Governments in Western Europe.* Oxford, Oxford University Press, 2003.
- Národnostné menšiny na Slovensku 2003.* Somorja–Dunaszerdahely 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 190 p.
- Národnostné menšiny na Slovensku 2004.* Somorja–Dunaszerdahely 2005, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 238 p.
- Národnostné menšiny na Slovensku 2005.* Somorja 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 194 p.
- Národnostné menšiny na Slovensku 2006.* Somorja 2007, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 346 p.
- Orogváni, Andrej: *Strana Smer –pokus o novú definíciu lavice* [The Smer Party: An Attempt at a New Definition of the Left]. In: Mesečnikov, Grigorij – Gyárfášová, Olga – Kollár, Miroslav (eds.): *Slovenské volby 06 – Výsledky, príčiny, súvislosti* [The 2006 Slovak Elections: Results, Causes, and Contexts]. Bratislava, Institute for Public Affairs 2006.
- Öllös, László: *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja–Dunaszerdahely, 2004, Nostra Tempora 10, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 256 p.
- Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe.* Computer file. Central European University. 1992–1993.

- Pecl, Quentin and Wagstyl, Stefan: *Prague Warns of Kremlin Ambition. Financial Times*, July 20, 2007.
- Pehe, Jifí: *7s Central Europe a Basket Case?* In: *Transitions Online*, October 10, 2006.
- Petőcz, Kálmán: *Választások és felosztások. A demokratikus választási rendszerek alapjai. Közigazgatási felosztások Szlovákia területén.* Dunaszerdahely, 1998, Nostra Tempora 1, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 218 p.
- Petőcz, Kálmán: A dél-szlovákiai szlovákok választási viselkedése. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle 2007/1.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2007.
- Popély, Árpád: *A Csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993).* Somorja 2006, Nostra Tempora 13, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 800 p.
- Porovnanie vnímania ekonomickej situácie (SR, Poľsko, Madarsko) –júl 2006* [A Comparison of the Perception of the Economic Situation in Slovakia, Poland, and Hungary in July 2006]. www.focus-research.sk.
- Ropp, Steve C: *The Strategic Implications of the Rise of Populism in Europe and South America.* Carlisle: Strategic Studies Institute, June 2005.
- Rupnik, Jacques: *Populism in East–Central Europe. IWM Post*, no. 94, fall 2006,
- Rupnik, Jacques: *The Populist Backlash in East–Central Europe.* In: Bútora, Martin; Gyárfášová, Olga; Mesežnikov, Grigorij; and Skladony Thomas W. (eds.): *Democracy and populism in Central Europe: The Visegrád and Their Aftermath.* Bratislava, Institute for public Affairs 2007.
- Rybár, Marek: *Premeny straníckej politiky* [Transformation of Party Politics]. In: Szomolányi, Soňa (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku* [Society and Politics in Slovakia], Bratislava, Univerzita Komenského 2005.
- Schneider, Carsten Q. – Schmitter, Philippe C: *Liberalization, Transition, and Consolidation: Measuring the Components of Democratization.* In: *Democratization*, 2004, vol. 11, no. 5 (special issue).
- Schöpflin, György: *Ráció, identitás és hatalom* [Ratio, Identity, and Power]. In: *Regio*, vol. 9, no. 2 (1998).
- Sikk, André: *Highways to Power: New Party Success in Three Young Democracies.* Doctoral Dissertation, University of Tartu 2006.

- Simon, Attila (red.): *Mýty a predsudky v dejinách. Historická konferencia, 07. 12. 2004, Čilistov–Šamorín. Somorja–Dunaszerdahely 2005, Disputationes Samarienses 3. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, 95 p.*
- Smith, Craig S.: *Populism rises in polarized Central Europe. New York Times, October 30, 2006.*
- Smolar, Aleksander: *Radykalowie u władzy. Od transformacji ustrojowej do rewolucji kulturalnej* [Radicals in Power. From Regime Transformation to Cultural Revolution]. In: Kociewski, Piotr (ed.): *Jaká Polska? Czyja Polska?Diagnózy i dyskusje.* [What Poland? Whose Poland. Diagnoses and Discussions]. Warsaw, 2006.
- Stanley, B.: *The Thin Ideology of Populism.* University of Essex, 2006, unpublished manuscript.
- Stöss, Richard: *Rechtsextremismus im Wandel* [Right–Wing Extremism in Change]. (Berlin: Friedrich–Ebert–Stiftung, 2005).
- Szczerbiak, Aleks: *'Social Poland' Defeats 'Liberal Poland'? The September–October 2005 Polish Parliamentary and Presidential Elections.* Sussex European Institute, SEI Working Paper No. 86.
- Szomolányi, Soňa – Gould, John (eds): *Slovakia: Problems of Democratic Consolidation: The Struggle for the Rules of the Game.* Slovak Political Science Association – Friedrich Ebert Stiftung. Bratislava, 1997.
- Szomolányi, Soňa – Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovakia; Parliamentary Elections 1994: Causes – Consequences – Prospects.* Bratislava, Slovak Political Science Association and Friedrich Ebert Foundation 1995.
- Szomolányi, Soňa (ed.): *Spoločnosť a politika na Slovensku* [Society and Politics in Slovakia], Bratislava, Univerzita Komenského 2005.
- Szomolányi, Soňa: *The 2006 Parliamentary Elections and the Stability of Democracy in Slovakia.* In: Bútorá, Martin; Gyárfášová, Oľga; Mesežnikov, Grigorij; and Skladony, Thomas W. (eds.): *Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrád Elections and Their Aftermath.* Bratislava, Institute for Public Affairs 2007.
- Szomolányi, Soňa: *Volby v krajinách V4 –čo vypovedajú o stave demokracie v regióne* [Elections in the V4 Countries: What Do They Say about the State of Democracy in the Region?]. In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga – Kollár, Miroslav (ed.): *Slovenské voľby '02*

- [The 2002 Slovak Elections]. Bratislava, Institute for Public Affairs, 2003.
- Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks: *Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality*. In: *EPERN Working Paper no. 12* and *SEI Working Paper no. 69*, October 2003.
- Taggart, Paul, and Szczerbiak, Aleks: *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*. Sussex European Institute, *SEI Working Paper No. 511 Opposing Europe Research Network Working Paper no. 6*, April 2002.
- Taggart, Paul: *Populism and the Pathology of Representative Politics*. In: Meny, Yves, and Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*, London, Palgrave Macmillan 2002.
- Tesař, Filip: *Rovnice o Kosovu: dve známe a tri neznáme* [Equation on Kosovo: Two Knowns and Three Unknowns], In: *Mezinárodní politika*, 6/2007.
- Torsello, Davide–Papp Melinda: *Social networks in movement*. Duna - szerdahely, 2003, Nostra Tempora 8, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, p. 256
- Tupy, Marian L.: *The Rise of Populist Parties in Central Europe: Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism*. Washington, Cato Institute, Center for Global Liberty and Prosperity, November 2006.
- Učeň, Peter – Gyárfášová, Oľga – Krivý, Vladimír: *Centrist Populism in Slovakia from the Perspective of Voters and Supporters*. In: *Slovak Foreign Policy Affairs*, no. 1, 2005.
- Učeň, Peter: *Populist Appeals in Slovak Politics Before the 2006 Elections*. In: Bútora, Martin; Gyárfášová, Oľga; Mesežnikov, Grigorij; and Skladony Thomas W.: *Democracy and populism in Central Europe: The Visegrád and Their Aftermath*. Bratislava, Institute for public Affairs 2007.
- Varjú, Katalin: „*V piatok doobeda je otvorené nebo!*”. [„Péntek délig nyitva van az ég!"]. Predslov: Hizsnyai, Zoltán. Dunaszerdahely 2002, Interethnica 7. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 127 p.
- Weyland, Kurt: *Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics*. In: *Comparative Politics*, 34, 2001.
- Winkler, Jiirgen R.: *Rechtsextremismus: Gegenstand – Erklärungsansätze – Problème* [Right–Wing Extremism: Subject, Explanations,

SKRATKY POLITICKÝCH STRÁN

ANO	Aliancia nového občana
DÚ	Demokratická únia
DS	Demokratická strana
HZD	Hnutie za demokraciu
HZDS-LS	Hnutie za demokratické Slovensko-Ludová strana
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie
KSS	Komunistická strana Slovenska
MKDH-MKDM	Maďarské kresťanskodemokratické hnutie – Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom
MNI-FMK	Maďarská nezávislá iniciatíva – Független Magyar Kezdeményezés
MOS-MPP	Maďarská občianska strana – Magyar Polgári Párt
PES	Strana európskych socialistov (Party of European Socialists)
PSNS	Pravá slovenská národná strana
ROI	Rómska občianska iniciatíva
ROMA	Politické hnutie Rómov na Slovensku – ROMA
SDK	Strana demokratickej koalície
SDKÚ	Slovenská demokratická a kresťanská únia
SDE	Strana demokratickej ľavice
SDSS	Sociálnodemokratická strana Slovenska
SF	Slobodné fórum
SMER-SD	SMER-Sociálna demokracia
SMK-MKP	Strana maďarskej koalície – Magyar Kollíció Pártja
SNS	Slovenská národná strana
SOP	Strana občianskeho porozumenia
SZ	Strana zelených
SZS	Strana zelených na Slovensku
VPN	Verejnosť proti násiliu
ZRS	Združenie robotníkov Slovenska

AUTORI

Zsolt Gál, Mgr., PhD. – od roku 2006 je odborným asistentom na Katedre politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Je absolventom politológie na tejto katedre (2003), v štúdiách pokračoval na Univerzite Corvinus v Budapešti v Maďarsku, kde skončil PhD. program v odbore medzinárodné vzťahy. Dizertáciu obhájil na Katedre svetového hospodárstva v roku 2008. Venuje sa najmä medzinárodnej migrácii, ekonomickej politike a ekonomickým aspektom európskej integrácie. Vyučuje niekoľko kurzov na Univerzite Komenského.

Miroslav Kocúr, ThDr., PhD. – narodil sa v roku 1969 v Liptovskom Mikuláši. Vyštudoval Cyrilometodejskú bohosloveckú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, Teologický Inštitút Spišské Podhradie. Licenciát a doktorát z biblických štúdií dosiahol na Pápežskom biblickom inštitúte a Gregoriánskej univerzite v Ríme. Prednášal na Katolíckej univerzite v Ružomberku a CMBF UK Bratislava - TI v Spišskom Podhradí. Bol spoluzakladateľom a prvým riaditeľom Bilingválneho gymnázia C. S. Lewisa v Bratislave. Od roku 2006 prednáša na BISLA v Bratislave kapitoly z dejín politického myslenia.

Grigorij Mesežnikov, PhD. – je absolventom Filozofickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity (MGU). V rokoch 1983 – 1993 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave, v rokoch 1993 – 1997 pracoval v Politologickom kabinete Slovenskej akadémie vied. Venuje sa otázkam vývoja stránicových systémov a stránickej politiky. Absolvoval odborné štáže vo Švédsku (1992) a USA (1994), v roku 2006 absolvoval Reagan – Fascell Democracy Fellows Program v National Endowment for Democracy, Washington, D. C. so zameraním na úlohu think-tankov v demokratickej transformácii a verejnej politike. Je spoluzakladateľom Inštitútu pre verejné otázky (IVO), v ktorom pôsobí od júna 1997. Od februára 1999 je prezidentom IVO. V rokoch 1994 – 1998 bol tajom-

níkom Slovenského združenia pre politické vedy, v rokoch 1996 – 1997 prednášal na Katedre politológie Trnavskej univerzity, na pozvanie prednášal na univerzitách v Toronte, Ottawe, Edmontone, Washingtone, New Yorku, Prahe, Brne, Taipei, New Delhi, Mumbai. Publikoval odborné štúdie v monografiách, zborníkoch a časopisoch na Slovensku, v Českej republike, Rakúsku, Slovinsku, Srbsku, Maďarsku, Ukrajine, Nemecku, Dánsku, USA, vo Veľkej Británii, Belgicku a na Taiwane. Pravidelne analyzuje slovenskú politickú scénu v domácich i zahraničných médiách. Od roku 1993 je externým spolupracovníkom Radio Liberty/Rádio Free Europe. Je spolueditorom a spoluautorom viacerých knižných publikácií vrátane všetkých Súhrnných správ o Slovensku.

Zuzana Mészárosová-Lamplová, PhDr., PhD. – sociológicka, žurnalistika (Filozofická fakulta UK v Bratislave). Po ukončení štúdia sociológie pracovala v týždenníku Nô ako redaktorka. Po materskej dovolenke ešte krátky čas pôsobila na tom istom pracovisku. Od roku 1991 do roku 1994 bola námestníčkou Vydavateľstva DH-Press. Od roku 1995 do roku 2006 bola odbornou asistentkou na Katedre žurnalistiky UKF v Nitre. Počas trojročného obdobia doktorandského štúdia na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave viedla odborné sociologické kurzy (Metódy sociologického výskumu, Komunikačné techniky). Od roku 2006 pôsobí na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre na Ústave národných a národnostných kultúr. Od roku 1998 ako sociológicka je odbornou asistentkou Fórum inštitútu pre výskum menšín. Bola a je vedúcou viacerých domácich a zahraničných sociologických výskumov. Absolvovala viaceré študijné pobyty, najdôležitejšie na Katedre sociológie Kalifornskej univerzity v San Diegu (2001) a v Inštitúte behaviorálneho výskumu Semmelweisovej lekárskej univerzity v Budapešti (2005). Zamieriava sa predovšetkým na výskum národnej a kultúrnej identity slovenských Maďarov, ale medzi jej prioritné výskumné oblasti patrí aj ekonomická sociológia, najmä fenomén podnikania a v neposlednom rade sa venuje aj výskumu mediálnej spotreby. Sústavne sa podieľa na riešení domácich a zahraničných výskumných projektov, publikuje v domácich a zahraničných vedeckých časopisoch, ale aj v tlači určenej pre širokú verejnosť. Je autorkou štyroch vedeckých monografií a jednej rozprávkovej knihy.

László Öllös, Mgr., PhD. – politológ, filozof, vysokoškolský pedagóg. Narodil sa v roku 1957. Diplom v odbore maďarčina – dejepis získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v roku 1995

získal ďalší diplom na Politologickej fakulte Stredoeurópskej Univerzity v Budapešti. V školskom roku 1995 – 1996 bol štipendistom New School of Social Research v New Yorku. Je pedagógom Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, je predsedom Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne, v rokoch 1999 – 2004 bol šéfredaktorom periodika *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. Zaoberá sa problémami národnostných menšín, politickým životom Maďarov na Slovensku a slovensko-maďarskými vzťahmi.

Kálmán Petőcz, PhD. – politológ, diplomat. Narodil sa v roku 1961 v Komárne, diplom získal na Univerzite Komenského v Bratislave v odbore filozofia – fyzika roku 1984. Od roku 1991 sa zapojil do činnosti Maďarskej nezávislej iniciatívy, neskôr Maďarskej občianskej strany (MOS). Zastupoval MOS v orgánoch Liberálnej internacionály a Európskej liberálnej strany (ELDR), ktorej bol určitý čas aj podpredsedom. V rokoch 1999-2005 bol veľvyslancom, stálym predstaviteľom SR pri OSN v Ženeve. Počas pôsobenia na tomto poste bol zvolený za podpredsedu Svetovej konferencie proti rasizmu (2001) a za predsedu Európskej hospodárskej komisie OSN (2002). Roku 2006 bol generálnym riaditeľom Sekcie európskych záležitostí Úradu vlády SR. Od októbra 2006 pôsobí vo Fórum inštitúte pre výskum menšín ako riaditeľ pre medzinárodnú spoluprácu. Prednáša externe na Univerzite Komenského, na Bratislavskej medzinárodnej škole liberálnych štúdií a na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Od januára 2009 je jedným z hovorcov Okrúhleho stola Maďarov na Slovensku.

Peter Učeň, Mgr., M.A. – študoval politológiu v Bratislave, Budapešti a Florencii. Špecializuje sa na populizmus a stranícku politiku v postkomunistických krajinách. Pracuje tiež v oblasti budovania demokratických inštitúcií ako programový manažér v Európskom programe Medzinárodného republikánskeho inštitútu.

Mária Vrabecová, Mgr. - novinárka. Absolvovala štúdium žurnalistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v roku 1993. Pracovala vo viacerých slovenských periodikách, od roku 1998 je spolupracovníčkou denníka Új Szó a rodinného magazínu Vasárnap. Medzi jej silné stránky patrí investigatívna žurnalistika a rozhovory. Kauze Hedvige Malinovej sa venuje systematicky od začiatku.

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4.
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Kálmán Petőcz ed.
**Národný populizmus na Slovensku
a slovensko-maďarské vzťahy 2006 – 2009**

Prvé vydanie

Zodpovedný: Károly Tóth

Preklad: Daniel Borský, Ildikó Haraszti, Elconóra Sándor

Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s.r.o., Nové Zámky

Tlač: Expresprint, s.r.o., Partizánske

Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2009

ISBN 978-80-89249-38-1

Politický vývoj v krajinách Strednej Európy po ich pristúpení k Európskej únii nabral zvláštny obrat. Po voľbách v rokoch 2005 a 2006 sa k moci dostali politici, ktorých štýl vyjadrovania, štýl presadzovania politických cieľov a prístup k oponentom bol pre politikov a byrokratov bruselských diplomatických salónov nezvyklý. Analytici, médiá, občianski aktivisti začali hovoriť o nástupe nového populizmu. Začala sa éra skúmania nového fenoménu: vznikali nespočetné publikácie, organizovali sa konferencie, semináre, diskusie na tému populizmu, jeho teoretického uchopenia, popisu jeho pôsobenia, mechanizmov fungovania, vplyvu na voličov. Prínos tejto publikácie, ktorá je produktom projektu Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne s názvom Národný populizmus a internetické vzťahy na Slovensku, nemá spočívať len v teoretickom diskurze.

Naším cieľom bolo najmä venovať sa špecifickej forme populizmu na Slovensku, ktorý nazývame nacionálnym (národným) populizmom. Nacionálna verzia populizmu sa na Slovensku vykryštalizovala v polovici 90. rokov minulého storočia a je spojená s menom Vladimíra Mečiara. Mečiarovi sa na vrchole svojej slávy podarilo presvedčiť kritickú masu voličov, že práve on je najlepšou zárukou ochrany Slovenska (slovenského národa) pred trojnásobnou hrozbou národnej skazy: pred Čechmi v otázkach štátno-právneho usporiadania štátu a spravodlivého rozdelenia spoločných statkov; pred Maďarmi v otázkach územnej integrity, suverenity štátu a zabránenia diskriminácie Slovákov na juhu Slovenska; napokon, pred kapitalistickým zahraničím, multinacionálnymi korporáciami a medzinárodnými inštitúciami, ktoré v konšpirácii s Maďarmi a s inými vnútornými nepriateľmi štátu (politickou opozíciou, médiami, mimovládnyimi organizáciami) útočia na ekonomickú, bezpečnostnú a politickú nezávislosť mladej, krehkej Slovenskej republiky.

Po voľbách v roku 2006 sme mnohí nadobudli dojem, že Slovensko sa vracia k tej podobe nacionálneho populizmu, ako kľúčového prostriedku politického súperenia, či skôr politického boja, na aký sme boli zvyknutí z 90. rokov 20. storočia. Je to naozaj tak, alebo máme do činenia len s akousi „mäkkou“, neškodnou podobou národného populizmu, ktorá produkuje viacej dymu ako ohňa?

8 €

ISBN 978-80-89249-38-1

9 788089 249381